СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Богдан Поповић, Слободан Јовановић,
Директори.

УРЕДНИК,
Др. Војислав М. Јовановић.

КЊИГА ДРУГА, Н. С.

ЈАНУАР—АПРИЛ, 1921.

БЕОГРАД:
НОВА ШТАМПАРИЈА „ДАВИДОВИЋ“, ДЕЧАНСКА УЛИЦА, БР. 14.

УРЕДНИШТВО И АДМИНИСТРАЦИЈА ЛИСТА:
СКОПЉАНСКА УЛИЦА, БР. 9.

LIBRARY
MAY 15 1967
UNIVERSITY OF TORONTO

САДРЖАЈ КЊИГЕ ДРУГЕ, Н. С.

ЈАНУАР—АПРИЛ 1921.

ПРИПОВЕТКЕ И ДРАМЕ.

ПЕСМЕ.

ОГЛЕДИ И РАСПРАВЕ.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

ВОЈНИ ПРЕГЛЕД.

САОБРАЋАЈНИ ПРЕГЛЕД.

ЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

А. СПОЉНА ПОЛИТИКА.

Б. УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

БЕЛЕШКЕ.

1 JАНУАР, 1921.

16 JАНУАР, 1921.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
НОВА СЕРИЈА, Књига II, Број 1. — 1 Јануар 1921.

ТУЂИНЧЕ.

КОМАД У ЈЕДНОМ ЧИНУ.

Мала сеоска кућа, на којој су врата широм отворена. Пред кућом ниска клупа, а иза куће поломљена кола и стог шаше. Према кући трап, покривен земљом, вратима окренут кући. Двориште је ограђено врљикама, иза којих се види сеоски пут.

I

Младен (старији сељак, чисто одевен. Он слази путем, па се уставља на вратницама). Босо, о, Босо!

Боса (из куће). Чујем!

Младен. Изађидер!

Боса (јавља се на кућним вратима, млада и наочита жена). Ево ме, 'ча-Младене!

Младен. Ја пођо' на станицу.

Боса. Ако, баш ти хвала!

Младен. Само, ако ће доћи?

Боса. Доћи ће, кмет ми јутрос рече.

Младен. Ама он рече и за јуче и за прекјуче. Данас трећи дан како слазим.

Боса (поуздано) Данас ће доћи!

Младен. Може и доћи!

Боса. Срце ми казује.

Младен. Колико реда ради, да те поканим; ал' знам већ, нећеш на станицу?

Боса. Не знам! Шта ти велиш: како ме ти учиш?

Младен. Па . . . како да ти кажем . . .

Боса. Хтела бих ја! Зар после четири године човек ми се враћа из војске, а ја да га не дочекам? Срамота од света! Помела сам рано јутрос и преставила, и опремила се, па кад дође време а ја тако . . . не знам. А тако и јуче и прекјуче.

Младен. Јес' некако . . .

Боса. Велим, боље овде, боље да останем. Бојим се биће тамо света, а не знам . . .

Младен. Готово остани!

Боса. Ако баш замери, а ти му реци: за послом је, није могла кућу да остави, тако нешто. Умећеш ти, 'ча-Младене. (Чује се из даљине звиждање локомотиве.)

Младен. Ене! Је л' звизну?

Боса. Јес'!

Младен. Е да пођем ја!

Боса. Пожури, тако ти Бога, да га не предусретне ко други те да му што каже. Знаш како сам те молила!

Младен. Не брини ти! (Оде.)

II

Боса, ослоњена на врљике, узнемирена, гледа за Младеном те и не примећује кад наилази тетка Томанија, која слази путем озго.

Тетка Томанија. Је л' Младен оде опет на станицу?

Боса (тргне се). Ти си тетка?

Тетка Томанија. Рекох, је л' Младен оде на станицу?

Боса. Јес'! А куда ти?

Тетка Томанија. Ето, пошла и ја.

Боса. Нећеш ваљда и ти доле?

Тетка Томанија. Не, бо'ме, него баш теби сам пошла!

Боса. Ако! Уђи!

Тетка Томанија (улази у двориште). Помози ти Бог!

Боса. Бог ти помог'о! Седи, уморила си се.

Тетка Томанија (седа. Снебива се да отпочне разговор). Овај . . . рече ми Младен, данас баш долази?

Боса. Долази.

Тетка Томанија. Ама он?

Боса. Па он!

Тетка Томанија. Па то, рекох, да га видим. Од кад га себе нисам видела. Лане, о Крстов-дану, прошло три године, — а кад је себе био Крстов-дан! Биће скоро четири године, је ли?

Боса. Четири!

Тетка Томанија. Много!... Други долазили и на осуство, а он баш никако.

Боса. Није могао, ваљада!

Тетка Томанија. Није, дабо'ме! А одакле долази, је л' са границе?

Боса. Откад су се вратили они са границе! Него он... кажу био заробљен, па био негде по свету... ко зна... (Чује се близак писак и клопарање локомотиве. Она се тргне и оде врљикама да отуд види.)

Тетка Томанија. Је л' стиже?

Боса. Јес!

Тетка Томанија (после извесног устезања). Па, овај... како велиш?... Што ћеш?

Боса (слеже раменима). А што могу?

Тетка Томанија. Право да ти кажем ја сам тога ради и дошла.

Боса. А што тога ради?

Тетка Томанија. Па тако!... Не знам како ћеш.. Како ће он?

Боса (са резигнацијом). Како хоће!

Тетка Томанија. Рекох, да сиђем до тебе; опет боље да се нађе ко од својих крај тебе.

Боса. Што... не треба!

Тетка Томанија. Може, велим...

Боса. Нек' чини што хоће, ја из ове коже не могу!

Тетка Томанија. Мислила сам: како би било да се склониш ти код мене, па ја да га дочекам?

Боса. Где бих ја остављала своју кућу?

Тетка Томанија. Тако сам ја смислила, а ти... како те Бог учи!

Боса. Нећу да се кријем! Ако је за то, боље да ниси дошла!

Тетка Томанија. Што?

Боса. Тако... боље је да будемо сами...

Тетка Томанија. Ако ти мислиш...

Боса. Боље је!

Тетка Томанија. Ја тебе ради...

Боса. Па, мене ради, боље је...

Тетка Томанија. Па велиш ја да идем, да ве оставим?

Боса. Да не оставиш!

Тешка Томанија. Добро, ћери, да те послушам. Нек' буде како ти кажеш да је боље. (Диже се.) Ја то тебе ради... (Пође, па застане.) А ти, овај... знаш... ако што... ено моје куће! (Одлази.)

Боса (испраћа је). Хвала ти! (Остане на огради и погледа доле пут станице. Затим се сети нечега и брзо утрчи у кућу.)

III

Стамена (долази оздо и носи на обрамици два котла воде. Застаје крај врљика). Босо, море, дома ли си?

Боса (излази на врата). Овде сам!

Стамена. Ено ти, море, човек иде!

Боса (претрне). Је л' иде?

Стамена. Јес', бо'ме, видела сам га својим очима.

Боса. Је л' са 'ча-Младеном?

Стамена. Јес', са њиме, а има других.

Боса. Је л' далеко?

Стамена. Није... Него, како ћеш, црна друго? Јеси л' што смислила?

Боса. Што ћу да смишљам?

Стамена. Па како ћеш?

Боса. Како ме Бог учи!

Стамена. Вала, друкче и не можеш! (Погледа доле.) Ево их!

Боса (истрчи на вратнице, погледа па цикне). Милуне! (Раширених руку отрчи му у сусрет.)

Стамена, гледа за њом, па затим полази својим путем, осврћући се.

IV

Боса (после мале ставке, наилази са Милуном, држећи га за руку а у другој носећи његов ранац. Милун је у изанђалом војничком оделу, без пушке и опасача а са медаљом на грудима. Са њима Младен и још два-три сељака). Ево ти куће!

Милун (застане код врата, скида капу и крсти се). Хвала ти, Боже, на овој милости!

Боса. Кад те само видо', кад дође само! Седи, седи! (Она је ставила његов ранац крај клупе.)

Милун. Нека, нисам уморан!

Боса. Ама седи да ти понудим грумен шећера и воду!

Милун. Е па хајде, де! (Седајући на клупу.) Од кад се, болан, нисам у својој кући понудио!

Боса, отрчи у кућу.

Младен. Па одакле идеш, тако ти Бога?

Милун. Не питај ме, ’ча-Младене, нити ти знам казати. Као ти из села у село, тако сам ја из државе у државу. Само да ти казујем, па никад краја причи, а камо ли што ја то све преживех!

Један Сељак. И други су, али опет ти некако највише!

Други Сељак. Ти си ето последњи што дође из света у наше село.

Милун. Тако ти је то, Бог неком овако а неком онако! А вратили се сви?

Други Сељак. Само Радојица Илић...

Милун. Знам, он погибе.

Први Сељак. Погибе и чича-Ивков Ненад, а Вита Младеновић врати се без ноге.

Други Сељак. И Ранко Младеновић...

Милун. Онај чича-Ранко?

Други Сељак. Јес’, он умре, тамо негде у лагеру.

Милун. А онако, како у селу?

Боса, носи у једној руци чашу а на длану друге руке грумен шећера и нуди.

Милун (срчући шећер који је умочио у воду). Па како, како ова моја снаша, а...? Је л’ ве слушала, је л’?...

Боса, претрне и значајно погледа ’ча-Младена.

Други Сељак (зинуо да нешто каже). Па...

Младен (пресече му реч). Па ето, видиш и сам, сачувала ти кућу, ето...

Милун. Па јес’!

Младен (бојећи се да се тај разговор не настави). Него, ’ајде људи да ми пођемо. Имаћемо ми кад разговарати, а оставимо човека са домаћицом. Четири године нису се видели, па треба да проговоре.

Први Сељак. Право кажеш!

Боса (реда ради). Што?... Останите!...

Милун (Боси). А и не понуди људе чиме!

Боса. Немам ништа у кући.

Младен. Нека, ми ћемо то други пут. Само кад си ти дошао, лако ћемо ми то. ’Ајдете, људи! Остани у здравље. Милуне! (Рукује се и полази.)

Боса (док се остали рукују, она испраћа Младена, до врата, поверљиво). Је л' није неко од ових, уз пут, онако?...

Младен. Није, није. Збогом Босо!

Боса. Баш ти хвала, 'ча-Младене!

Остали. Останите у здравље!

Боса. Хвала вам!

V

Милун, поздрављајући се са њима, устао је био те остао на ногама и као хтео би у кућу.

Боса (приметивши то, журно му притрчи). Седи, седи, молим те. Седи још мало!

Милун. Па... рекох...

Боса (чисто га присиљава). Ама седи! Нисам те још ни видела, нисам ти проговорила. Еј, Боже милостиви, само кад дође, само кад дође!

Милун (седајући понова). Ето, дођох...

Боса. Хвала Богу!

Милун. Па како прође, Бога ти, за ово време?

Боса. Ето, како је Бог дао, само кад си ти добро!

Милун. А чудо не сиђе̑ на станицу, ка' друге?

Боса (мало збуњена). Па хтедох... ево видиш и опремила сам се... па онда прође 'ча-Младен, па вели... а где би и кућу оставила саму?

Младен. Ај, кућо моја, од кад те не видо'! (Хтео би опет да пође.)

Боса. Чекај, седи још мало. Жељна сам твога разговора! (Села је крај њега на клупу и обгрлила га.)

Милун. И опет ти хвала, Боже! Доживех и ово! Ех, колико пута у невољи рекох: „Дај ми, Боже, само да видим још једанпут кућу... то толико, само да видим!“... Па, ето! Кад Бог хоће, претуриш све преко главе... Све преживиш, само кад Бог хоће...

Боса. А много си препатио?

Милун. Море ко ће ти то казивати, зар је мало... толики свет обиђосмо, толике невоље преживесмо!

Боса. Друге добијале погдекад и писмо од својих, а ја никад...

Милун. Писао сам ти једанпут, двапут, али куд ће да ти стигне писмо отуд, из Африке! Не може жив човек да

стигне, те ће писмо! А после већ, кад ме заробише, нисам ни писао.

Боса. Бар да сам од кога могла што чути.

Милун. Издвоји ме судбина некако од свих, па ме сама баци у свет, те где би ту и могла чути што!

Боса. Да ниси који пут био рањен? Казивали ми...

Милун. Јесам, оно пре, кад опет избисмо на фронт. Онда су ме и заробили.

Боса. Јеси л' тешко био рањен?

Милун. Удари у кост, ал' не преби, хвала Богу! Тек ме осакати те нисам могао маћи, па ме тако и дочепаше.

Боса. Они те излечили?

Милун. Они!

Боса. Па је л' те после водили у њину земљу?

Милун. Ама дуго је све то, морам ја то све теби на тенане да причам. Него казуј ти мени како је овде било и шта је било? Како си се исхранила?

Боса. Како сам могла... Како сви, тако и ја!

Милун. Је л' ти све у реду и на броју у кући?

Боса. Све... Само крава угинула.

Милун. Е?... Штета!

Боса. А овцу нам узеше и једно теле...

Милун. Ко?

Боса. Они — дођоше и потераше...

Милун. Вала, нека им... платили су!... Је л' ти жива тетка?

Боса. Жива. Мало час беше овде: хтела да те види.

Милун. А други?

Боса. Чуо си већ за оне што изгибоше, а многи и помреше. Стана, она што беше за покојним Андрејом Цвејићем, па попова Живана, и Стака Животина. И чекај... је л' ти рекоше за Саватија?

Милун. Ког Саватија? Је л' Станића?

Боса. Јес'!

Милун. Па шта би с њим?

Боса. Обесише га, ту пред селом.

Милун. Их, грешни Саватије! А зашто?

Боса. Не знам. Кажу, нашли му неко писмо, шта ли...

Милун. Па то многи одоше, разредило се село.

Боса. Бо'ме, разредило се!

Милун. А шта учини са њивом?

Боса. Разградила се, опустела. Колико сам могла радила сам, колико да се прихраним, али, где ћу сама...

Милун. Јесу л' на кућу насртали?

Боса (збуни се од тога питања). Јесу... Нису! Ето, све је ту, сачувала сам.

Милун (диже се). Море, ја развезао разговор пред кућом као да нисам жељан куће своје! (Хоће да уђе.)

Боса (узнемирено). Немој, немој улазити још, причекај... седи — да разговоримо, нисмо ни разговарали!

Милун. Гле сад! Зар не могу у кући разговарати. (Полази.)

Боса (престрављено отрчи на кућни праг да му спречи пут). Немој, немој још!

Милун (изненађено). Зашто море?

Боса (преклињући). Да разговоримо прво, да све чујеш, да ти све кажем...

Милун (гурне је). Море не будали, разговараћемо до века, има кад! (Оде у кућу.)

VI

Боса, претрне, и поражена измакне на сред дворишта, гледајући нетремице у врата и очекујући са страхом и стрепњом да се Милун на њима појави.

Милун (замало излази и води за руку детенце од три године. На телу му играју рибићи, око му пламти, а глас му се гуши у грлу). Ко је ово?

Боса, премрла, оборила главу и ћути.

Милун. Ко је ово, питам те?

Боса, не миче и не одговара.

Милун (остави дете, прилази јој, дочепа је за раме и грубо је затресе). Чије је ово, море, чије је?

Боса (пригушено, шапћући). Божје...

Милун. ... и твоје?

Боса (поражена и потпуно клонула). И моје!

Милун (рикне као рањена звер и гушећи се од узбуђења полети на њу са уздигнутим песницама). Је л'?... Је л' истина?... Истина је... Кучко!... Кучко погана!... Зар ја... зар ја тамо... Зар... (Угуши га реч, и савладан величином бола малаксава те спушта песнице. Затим се прибира, запламти понова гневом, стеже песнице и полети још једном на њу, али се уздржава и бори дуго са собом те

савлађује, спушта опет песнице и стишава се. Стишан, размишља и одлучује се.) Иди тамо — купи прње! (Показује на кућу.)

Боса, (сатрвена и сломљена, ни тренула није, очекујући његове ударце оборене главе. На ове последње речи она тек диже главу и погледа га.

Милун (још одлучније). Иди тамо . . . Купи прње!

Боса, погледа га још једном, па затим оборене главе и понизно одлази у кућу.

VII

Милун, гледа дуго за њом, па га тежак бол савлада, те клонуло седа на клупу, баца капу на земљу и зарије главу у руке тихо јецајући.

Дете, узневерено гледало је све шта бива. Остављено на сред дворишта, оно наивно прилази ближе Милуну, узима капу са земље и ставља је себи на главу.

Милун (после дужег времена, диже главу и спазивши своју капу на детињој глави, узима му је грубо). Остави то!

Дете. Дај ми капу!

Милун, оборио опет главу те нити слуша нити гледа дете.

Дете. Тата!

Милун, тргне се од те речи као опаљен.

Дете. Тата, дај ми капу!

Милун. Ћути, несрећо! Да ми више ниси каз'о то!

Дете, престрављено ућути и хтело би да заплаче

Милун (посматра га, те се ражали на детињи страх, узме га за руку, привуче га ближе себи, те блажије). Ко ти је рек'о да ме зовеш тата?

Дете, још престрављено ћути.

Милун. Кажи ми, ко ти је рекао да ме зовеш тата?

Дете. Рекла наја.

Милун (суво). Ја нисам твој тата.

Дете (храбрије). Јеси!

Милун (привуче га још ближе и гледа дуго)... Зар ти да ме дочекаш на кућњем прагу; зар ти да ме обрадујеш? Молио сам Бога да ме благослови, те да и у мојој кући закмечи радост, али не да ми на кућу пошље грех и срамоту! А ти си то, ти си и грех и срамота . . . нећу те . . . не требаш ми!

Дете (за то време, док је Милун ово више себи говорио), игра се медаљом на његовим грудима). Дај ми ово!

Милун. Не дам!

Дете. Попни ме, попни ме! (Хоће да му седне на колено.)

Милун (одгурује га благо). Иди дете, макни ми се с очију! Ниси ти криво, ал'... иди... да те не видим... да те не гледам!

Дете (враћа му се опет). Попни ме!

Милун. Ама зар тебе... зар ја...? Немој ми се улагивати... нећу те! Нећу те... не требаш ми... нећу туђе! Еј, Боже милостиви! Зар место своје радости и своје милоште, ово да ме дочека? Шта сам ти, Боже, згрешио!

Дете (накопистило се, те колико га он више одгурује од себе, толико више оно се мучи и пентра да му објаши колена). Попни ме!

Милун (помогне му те се попне). Ето, попео сам те... Шта хоћеш?

Дете (опет дочепало медаљу). Хоћу ово!

Милун. Не дам! Не дирај то! (Сам себи.) Није криво дете... црвић... шта може оно бити криво... али ето... не могу ни да га помилујем... туђе је... срамота је... А желео сам, те како сам желео милоште у кући... па да га овако... као сад тебе... на колено... да га милујем ка' родитељ... (Милује детињу косицу.)... да му тепам... Како се зовеш?

Дете. Је л' ја?

Милун. Ти, јес', како се зовеш?

Дете. Ненад Ранковић.

Милун (плане). Зар ти, зар ти копиле, па *Ранковић*? То да ниси више рек'о. Чу ли, море, убићу те, заклаћу те! То те она кучка научи, је ли? Зар ти моје име... ама, убићу те, разумеш!... (Кад опази да је дете, престрављено од његове вике, турило главу у његова недра, он се умири мало, па га диже и говори му блажије.) Јеси чуо, тако други пут да не кажеш. Никад више да не кажеш *Ранковић*... Нисам те родио и ниси мој... не смеш ти да понесеш то име... ни она, а некмо ли ти! (Милује га.) Немој ти да се плашиш! Ниси ти крив, није твој грех, тек... ето... и на теби је срамота као и на мени. Ја још и могу да се браним, могу да отурим срамоту од себе, а ти и не можеш, нити може твоја мајка да те брани... ко ће срамоту бранити!

Дете, освојено благошћу којом му је ове речи говорио, загрли га

Милун. А што ти мене милујеш... је л' ме волиш?

Дете. Јесте!

Милун. А зашто? О што ти да ме волиш кад ниси мој, кад си туђ, а туђ и ја теби?

Дете. Дај ми капу!

Милун. Ево ти! (Намешта му капу.) Гле, баш прави војник! е л' хоћеш да будеш војник?... Волеш, је л'? Па још да ти купим сабљу, па коња, па ко ка' ти! Па кад одрастеш... сад си још мали, него кад одрастеш, да ти купим... хоћеш, је л'? (Тргне се и прелети му челом мрачан облак бола и разочарења.) Ух, где ја одох! Заборавих се... одведе ме срце и... желео сам тако своме да тепам, са својим да играм, са својим да разговарам... па сад ето, заборавих се... (Погледа опет дете, па се разгали.) Ниси ти крив, ниси ти крив! (Милује га.) Бог те је казнио срамом, а и мене... видиш... једнаки смо, и ја и ти, и обоје нас Бог казнио! (Милује га нежно и са пуно родитељске топлине.)

VIII

Боса, излази из куће са бошчом ствари. Она најпре остане на кућнем прагу, изненађена сценом коју дуго посматра. Затим прилази Милуну, дохваћа му руку и целива.

Милун, трже се: немило му је што га је затекла разнежена и са дететом на колену. Он одмах спушта дете и одгурује га од себе, а окреће лице да би сакрио сузе које му навреле на очи. Дозволивши да му целива руку, и не окрећући главу, он другом руком, терајући је, показује вратнице.

Боса, (обрише рукавом сузе, прибере се и пружа руку детету) 'Ајде!

Милун (окреће главу). Што ћеш?

Боса. Да га водим?

Милун. Куда ћеш с њим?

Боса. Куд ја ту и он!

Милун. Води га, дабо'ме! Твој је грех, па га мораш носити са собом. (Размишља.) А... овај... волиш га?...

Боса. Мајка сам му!

Милун. Баш онако, драго ти је?

Боса. Јесте!

Милун. А што ти је драго?

Боса. Из утробе сам га откинула!

Милун. И... драго ти ваљда што... (Узрујава се и дрхће.) што ти је он... отац, драг?

Боса. Не може насилник бити драг!

Милун. Насилник?

Боса. Јесте!

Милун. Ко је? Реци ми га ко је, реци ми бар њему да платим ову срамоту!... Реци!

Боса. Не знам му име!

Милун (плане). Лажеш, кучко!... Лажеш, завараваш, затураш... Знаш ти, добро знаш, него затураш!

Боса (поуздано и одлучно). Не знам!

Милун. Је л' кмет, је л'...? Реци ко је: је л' наш, је л' из села?

Боса. Није.

Милун. Него?

Боса. Немац!

Милун. Он?

Боса. Јесте!

Милун. А ниси се ти преварила... је ли... ниси ти крива... насилник је био? Је л' ниси ти крива?

Боса. Тако ми Бог помогао!

Милун. А не знаш ни ко је, ни одакле је, ни из које земље? Не знаш ни где је?

Боса. Знам.

Милун. Знаш?... Па... где је?

Боса (показујући на трап). Ено га тамо!

Милун (згранут). Тамо?!

Боса. Јес'!

Милун. Ама... он?

Боса. Тамо!

Милун (задршће целим телом и као звер једним скоком одлети, пада на колена и крха врата на трапу те загледа унутра). Лажеш, овде никог нема!

Боса. Ту је... разгрни земљу... није дубоко!

Милун, завуче се четвороношке у трап и мало за тим излећу отуда прегршти земље коју он рукама копа и баца за собом.

Боса, узела је у наручје дете, које је узневерено бленуло за све ово време, пригрлила га на груди и љуби га.

Милун, (из трапа се чује животињски узвик, дуг и језив. Мало затим, Милун се извлачи отуд; руке му од земље која му се налепила кад је копао. Он се диже и прилази Боси.) Видео сам га... овде... под срцем... ножем...? (Погледа је значајно.) Ко га уби?

Боса. Ти!

Милун. Ја?

Боса. Ти си ми руку водио!

Милун (дуго је гледа, размишља и бори се). А . . . зашто га уби?

Боса. Осрамоти ме, кућу ми разори!

Милун (прибира се, враћа себи, мири се, те јој прилази и целива је у чело). Нека ти је просто!

Боса, облију је сузе, загрца и поспе му руку пољупцима.

Милун (и сам загушен осећајима, узима дете из њених наручја) 'Оди, 'оди овамо, ти . . . Ненаде Ранковићу . . . 'оди! . . .

БРАНИСЛАВ Ђ. НУШИЋ.

ЗА ДОН КАРЛОСА!

Природа ме је лишила такве узвишене лудости.

Стендал.

ПРВИ ДЕО.

ЛУЦИЛА.

ГЛАВА ПРВА.

ОЛИВЈЕ ДЕ ПРЕНЕСТ.

Било је мало више од шест и по сати кад воз са скупштинарима уђе у станицу. Перон се одмах испуни једном црном гомилом људи који су, једнообразно, имали сви цилиндре на глави. У Скупштини изабраној на изборима од 1871, неслагања у мишљењу нису се још показивала у различитом начину одевања.

Та достојанствена и мрачна гомила упути се ка излазу. Кад дође до прага, она стукну. Пљусак је шибао кроз ноћ. Народни представници били су застали пред том плахом кишом. Они којима је судбина најмање била наклоњена, отварали су, псујући, своје кишобране.

У дворишту станице Светог Лазара, педесетак кола чекало је остале. Фењери су се огледали на мокрој калдрми.

Дозиви се стадоше укрштати:

— Купе господина графа де Казнол де Прадин.

— Ландау господина војводе де Броји.

— Кола господина Пује-Кертија.

Један танак и слаб глас викну:

Кочије господина Министра Унутрашњих Дела.

Две сенке се издвојише из гомиле и пођоше испред једних кола која су се окретала у дворишту. Врата се отворише и подножник се спусти.

— На трг Бово, што је могуће брже.

Кола појурише касом.

За тренутак, у колима се ћутало. Уличне светиљке осветљавале су у пролазу окрутно и самовољно лице Г. Бифеа и одблескивале на широкој сафианској торби коју је помоћник његовог шефа кабинета, Г. Претавоан, држао на свом крилу. Лице Г. Претавоана је било од оних која су створена да остану у сенци. Оно је ту и остајало.

— Ви се тачно опомињете мога малочашњег разговора са господином Дифором? запита Г. Бифе.

— Да, господине министре.

— Добро. Писаћете одмах окружном начелнику за Орн. Ја ћу потписати писмо у седам и по. Нарочити гласник однеће га на станицу. Забранити тај лист: *Алансонски Напредак*, чини ми се?

— *Алансонски Напредак.* Треба ли навести побуде?

— Не наводите.

Г. Бифе додаде:

— Ја ћу вечерати код графа де Бање. Ако дођу телеграми о сент-етјенској афери, издајте наредбу дежурнима да ми се однесу код њега, до једанаест сати.

Кола завише за угао улице Фобур-Сент-Хоноре и уђоше у велико двориште.

Г. Бифе се попе брзо уз степенице на уласку и удари једним заобилазним ходником, да би избегао у предсобљу вероватне несносне посетиоце. На прагу од свог кабинета он опет рече Г. Претавоану:

— У седам и по, писмо за начелника орнског округа.

Поглед му се најпре спусти на његов писаћи сто. Два дана дебате у Версаљу значила су два дана закашњења за послове. С једне стране стајала је гомила аката за потпис; с друге свежњеви аката о питањима која је требало проучити, о предметима на које је скренута пажња Министарству. На једном сточићу, хрпа новина испрецртаних црвеном и плавом писаљком.

Велики полијелеји треперили су и огледали се у огледалима у недоглед. На зидовима, гобелини су били у сенци.

Само један ћилим, лево од министрова стола, био је јако осветљен. Г. Бифе га погледа за час: то је био *Хелиодор изгнан из храма* . . .

Он смаче својим снажним раменима, баци свој горњи капут на једно канабе и седе за свој сто, уздахнувши као човек коме је лакнуло на души пошто ће, ометен досад у послу недостојним бригама, моћи једва једном да ради . . . Али, у истом тренутку, облачак зловоље пређе преко његова лица: он беше приметио, на истакнутом месту, две посетнице.

Он зазвони. Један горостасан послужитељ с ланцем око врата појави се.

— Јесу ли ова господа још ту?

— Ту су, господине министре.

— Реците им нека иду. Имам посла.

— Господине министре, они су добили позиве од Ваше Екселенције.

Г. Бифе уморно одмахну руком. Он узе карте и прочита имена. Црте му се мало разведрише кад виде прво и натуштише кад прочита друго.

— Добро, примићу их. Увешћете кад будем зазвонио најпре господина де Пренеста.

— Господине министре, усуди се да каже послужитељ, господин посланик Бароде био је ту добрих четврт сата пре господина де Пренеста. Додао је да нема времена . . .

Г. Бифе погледа човека с ланцем као да хоће да га згроми.

— Господин де Пренест најпре, рекао сам. Кад будем зазвонио.

Секретаријат Г. Бифеа био је беспрекорно уређен. Он нађе без по муке акта која су се тицала ова два пријема.

Он прегледа брзо прва и зазвони.

Г. де Пренест уђе, корачајући за послужитељем.

Министар се био дигао и пошао у сусрет своме походиоцу.

— Мени је врло мило, господине, што се упознајем с вама, рече он пошто га је понудио да седне. Биће ми још милије ако могаднем да одговорим вашој жељи. Ви носите једно славно име . . .

Г. де Пренест се поклони.

— Једно славно име, удари гласом Г. Бифе. Уз то, ви сте ми препоручени од господина Рене Гоблеа . . .

Г. де Пренест се опет поклони.

— Од господина Рене Гоблеа, понови Г. Бифе упорно и с испитивалачким погледом.

— Ја немам част да познајем лично господина Гоблеа, али то је пријатељ војвоткиње де Меркер, чију кћер ја треба да узмем, сматрао је за потребно да објасни Г. де Пренест.

„А госпођа де Меркер звала се девојком Граткап, помисли министар; сад разумем . . . “

И поче одмах с општим фразама:

— Ми живимо у једно доста рђаво време, господине; ја могу да учиним много зла, али безмало нимало добра. Такве су врлине режима коме сам ја један од првих службеника. Реците ипак шта желите. Можете бити сигурни да ћу ја урадити све што могу да вам учиним по вољи.

Говорећи то, он је гледао нетремице свога саговорника. Није лагао. Велика симпатија ублажавала је његов опори поглед.

Г. де Пренест прихвати реч.

— Господине, рече он сасвим просто, ја вам захваљујем на вашем дочеку. Ви ћете ме извинити ако се ја изражавам с извесном неумешношћу. Али то је први пут да ја за нешто молим.

Очи Г. Бифеа као да су говориле: знам.

— Ја претпостављам да је господин Гобле сигурноназначио у свом препорученом писму зашто сам дошао?

Г. Бифе климну главом.

— Онда, господине, шта ја имам да додам? Имао сам нешто имања, сад немам више ништа. Ја ћу бити срећан ако добијем какво место, место на коме ћу скромно моћи служити своју земљу; али ипак тако место где нећу морати да снизим сувише ранг који ми име које носим, и кога сте се и ви изволели дотаћи, налаже да сачувам.

Г. Бифе је цртао својом писаљком на једном листу беле хартије широке шаре. Он подиже главу.

— Колико вам је година? запита он врло благо.

— Тридесет две.

— Имате ли какву универзитетску титулу?

— Положио сам матуру, одговори мирно младић.

— Говорите ли који стран језик?

— Ниједан.

Г. Бифе махну очајно руком.

— Драги господине, рече он, ви видите да ја желим да вам будем од користи. Али, најзад, треба видети ствари као што су. Ви се слажете са мном да не можете примити макар какву службу. Ја сам предвиђао за вас двоје: или место секретара амбасаде; господин Деказ учинио би то врло радо... Али ви не говорите ниједан језик.

Послушно, Г. де Пренест понови:

— Ја не говорим ниједан језик.

— ... Или постављење у Државном Савету. Али ви нисте свршили права.

Г. де Пренест признаде:

— Ја нисам свршио права.

Г. Бифе се затури у својој наслоњачи.

— Шта онда? Ја не видим добро...

За тренут, наста ћутање. Министар понови:

— Ја не видим...

Увек с истом мирноћом, Г. де Пренест узе реч.

— Примедбе које ми ви чините, господине, већ је учинио госпођи де Меркер господин Гобле. Он се договарао с њоме. Они су закључили да ја, с обзиром на моје недовољне титуле, могу тражити само једно место...

— А то је?

— Место среског начелника, господине.

Г. Бифе поскочи.

— Место среског начелника!

— И за то ме је господин Гобле и упутио на вас, од кога зависи постављење за које молим, доврши лагано Г. де Пренест.

Министар је био устао и ходао горе-доле. Рекао би човек да је Г. де Пренест извршио неку поруку која га није занимала, која му је чак била досадна. Сасвим равнодушно, он је блудео погледом по неосветљеном делу кабинета, где су се велике слике са ћилимова неодређено назирале у сенци.

Г. Бифе се врати опет до своје наслоњаче и свали се у њу, дрхтећи од љутине.

— Место среског начелника, понови он.

— Ја немам никакве дипломе, рече, са својом кротошћу пред којом је човек морао најзад да попусти, Г. де Пренест.

— Разуме се да немате дипломе, послужи се министар његовим разлогом, али имате име, господине.

Г. де Пренест одмахну руком неодређено и љупко.

— Али треба и да зарађујем свој хлеб, рече он једва чујно.

Г. Бифе је превртао хартије на столу. Он узе писмо Г. Гобла и опет га прочита.

— Тако је, знам. Али ипак, драги господине, извините што се мешам у те ствари — ја сам приморан да вам тако говорим: — ви нисте без средстава.

Ја немам никаквога имања, рече немарно Г. де Пренест.

— Са ваше стране, не. Али кроз неко време неће више бити тако. Ви сте верени. Госпођица де Меркер је богата.

Дамари у очним капцима младићевим стадоше да бију. Први пут, изгледало је да га оставља његова мирноћа. Чак, једна лака румен пређе преко његова лица.

— Извините ме, понови Г. Бифе.

— Господине, одговори Г. де Пренест, коме се била повратила сва његова мирноћа, истина је да моја вереница има доста новаца. Али је исто тако истина да је један од услова за наш брак да ћу ја сам имати неки положај. Опростите ми што вам говорим о овим појединостима, али треба да оправдам своје наваљивање. У осталом, мени је мило што вам, једном оваком исповешћу, могу посведочити своју захвалност за дочек којим ћу остати, ма шта се десило, особито дирнут.

Министар приђе младићу и узе га за руке.

— Да ли сте ви управо мислили на оно што ми тражите? рече он.

И настави:

— Ја вас нимало не познајем. Ја познајем само ваше име и повест ваше породице. Ваш прадед, војвода Франсоа де Пренест, био је на свечаној гозби телесних гардиста на којој се тробојна кокарда бацила под ноге. Ваш дед, коморник краља Карла X, био је један од последњих привржееника Холирода. А *ви* хоћете данас да уђете у начелничку каријеру!

— Нема говора, ја имам мало познанстава у тој струци, одврати, мирно и достојанствено као обично, Г. де Пренест. Али ми је, међутим, и то мало довољно да знам да је господин де Вилар срески начелник у Аржлеу, да је господин де Бримон у Кону, да је господин де Шаналеј у Лафлеши...

— Нисам *ја* поставио ту господу, прогунђа Г. Бифе.

— Ја знам исто тако да је маршал председник државе чији сте ви министар, доврши Г. де Пренест.

— Ви сте право дете, узвикну Г. Бифе, дирнут у живац. Маршал! Ја! Где ћемо ми бити сутра, питам вас? Живите ли ви у облацима? Ако желите да уђете у начелничку службу, ја замишљам да то није ради тога да понесете сребром извезен фрак, да се окренете неколико пута као лутка, па да одете. Ви улазите с надом да ту правите каријеру . . . Каријеру! Господин Оливје де Пренест, срески начелник! Јер ви не мислите, држим, да ћете одмах бити постављени за начелника Сенског округа?

— Ја тражим само место среског начелника треће класе рече Г. де Пренест.

— А ја, господине, плану Г. Бифе, ја вас нећу никад поставити у трећу класу. Ако потомак војводе де Пренест остане и даље при својој смешној идеји, ја ћу му дати другу класу, или га нећу никако ни поставити . . . Али размислите још, мој младићу. Овог часа, ја сам ту, добро. Али сутра... Ето, ту је у предсобљу један ужасан глупак. Зове се господин Бароде. Тукао је господина де Ремиза на изборима у четвртом кварту. Пред општим правом гласа, пред законом, он је раван војводи де Броји, раван господину Барањону, раван Његовом Високопреосвештенству Дипанлуу, раван мени... данас! Али сутра, нека се направи у Скупштини већина под утицајем каквог сличног Бародеа, и тај Бароде, који је дошао пре вас, а кога ћу ја примити после, у место да остане у предсобљу, изазивајући сажаљиво презрење послужитеља, биће овде, на мом месту, у мојој наслоњачи, министар! . . . И *он* ће вас позивати, *он* ће вас примати и издавати вам заповести...

— Ја ћу увек моћи одбити да их извршим, одговори Г. де Пренест.

— Бићете отпуштени из службе.

— Несумњиво да ћу бити отпуштен. Ја ћу бити тада у положају у коме се налазим данас. Ја имам можда само један начин да дођем до успеха: хоћете ли да ми пружите прилику, господине, да пробам своју срећу?

— Нема празног места, одговори грубо Г. Бифе.

Г. де Пренест диже се осмехнувши се.

— Кад је тако, остаје ми, господине, само да се извиним и да вам се захвалим...

Једним наглим покретом руке, министар му даде знак да опет седне.

Један послужитељ био је ушао у кабинет.

— Шта је сад опет? запита Г. Бифе, бесан.

— Господин директор окружне и општинске администрације моли за част да одмах буде уведен код господина министра.

— Господин Диранжел, у ово доба, у Паризу!

— Сад је стигао из Версаља; кола су му у дворишту.

— Уведите, нареди Г. Бифе нервозно. Останите, господине, молим вас, рече он Г. де Пренесту, који се био дигао.

Г. Диранжел, директор окружне и општинске администрације у Министарству Унутрашњих Дела, државни саветник одређен изузетно на другу дужност, држао је у руци депешу. Министар је зграби.

— Нешто важно?

— Прилично важно, рече Г. Диранжел. Овај извештај, господине министре, стигао ми је пошто сте ви отишли из Версаља. Ја сам сматрао за дужност да одмах дођем да вам га саопштим и да примим ваше заповести.

Г. Бифе је читао. Пун обзира, Г. де Пренест се био склонио. Гледао је, с извесном радозналошћу, набрано чело министрово. Затим скиде поглед одатле и стаде посматрати ћилим, где је, забаве ради, бројио личности које присуствују злом удесу Хелиодорову...

Г. Бифе узвикну пригушено:

— Само је још то фалило! А шта сте ви урадили?

— Још ништа, господине министре. Више сам волео да сачекам ваше заповести.

— Треба одмах спремити решење којим се господин Лаплас-Ледик отпушта из службе и телеграфисати окружном начелнику Ниских Пиренеја да дође у Версаљ да ми да потребна објашњења. Шифрован телеграм. Сутра, у десет сати, ја ћу доставити ствар на знање Министарском Савету. Само да ме штампа не претекне! Известићу сам Министра Спољних Послова, који ће брзо добити нову представку од шпанског амбасадора. Три пута за месец дана!...

И Г. Бифе лупи жестоко по столу.

— У сваком случају, продужи он, нека решење о отпуштању господина Лаплас-Ледика изиђе још сутра у *Службеним Новинама*.

— Зар не би било добро, господине министре, кад би решење о постављењу његова заменика изашло у исто време?

Одговор Г. Бифеа допро је тек нејасно до ушију Г. де Пренеста. Мало по мало, он је се био примакао ћилиму. Више га није занимао број личности. Он је сад посматрао хаљине анђела који гоне Хелиодора. Једна је била дивне пурпурне боје. Друга је изгледала врло бледо зелена.

Министар и Г. Диранжел разговарали су тихим гласом. Г. де Пренест био је сасвим далеко од њихова разговора. Наједном, он задрхта.

Г. Бифе га је био дограбио за руку.

— Остајете ли ви и даље при својој намери?

— Да, разуме се, одговори Г. де Пренест.

Умало није био запитао: у којој?

Г. Диранжел није скидао ока с њега.

— Онда, будите срећни: једно место за среског начелника упражњено је, рече Г. Бифе.

И додаде, гледајући га право у лице:

— У Вилелеону.

У Ниским Пиренејима, промрмља учтиво Г. де Пренест.

— Да ли вам се то место свиђа?

— Ја не знам Ниске Пиренеје, и не познајем тамо никог. рече младић, али крај је леп, и ја...

Очи Г. Диранжела као да се испунише неспокојством.

— То је среска канцеларија друге класе, прекиде Г. Бифе. Досадањи срески начелник, господин Лаплас-Ледик, огрешио се озбиљно о своју дужност. Он је био у Биарицу, радећи послове који немају никакве везе с државном службом, кад је један необично важан телеграм приспео у Вилелеон. Тај телеграм је остао два дана неотворен. Одатле су настали заплети чијих ћу вас појединости засад поштедити, али је, ако не ништа више, толико сигурно да ће ме због њих левица интерпелисати у Скупштини, и да ће шпански амбасадор уложити протест кòд војводе Деказа.

— Верујте да ја први сажаљевам... поче Г. де Пренест.

— Није реч о томе. Ви сте постављени за среског начелника у Вилелеону. Сутра ујутру свратићете у Версаљ, у персонални одсек Министарства. Потражићете господина Фарсинеа, начелника, који ће вам предати разрађено решење о вашем постављењу. Видећете у исти мах господина Диранжела.

Прекосутра, примићу вас ја и представићу вас господину де Надајаку, окружном начелнику за Ниске Пиренеје. Ми ћемо вам изложити ситуацију. Отићи ћете на ваше место опредељења у току ове недеље. До виђења, драги господине.

Оставши сам са Г. Диранжелом, министар запита:

— Какав је утисак оставио на вас?

— Мало ми је потеже, на први поглед...

— Разумем. Не изгледа вам да га много занима његова будућа дужност, али — и министар се осмехну једним широким осмејком — он ми је препоручен од стране господина Гоблеа. Разумете ли добро? Какав утисак кад, сутра, у скупштинским ходницима, могаднем да кажем: срески начелник из Вилелеона је смењен, и ја сам поставио на његово место једног штићеника господина Гоблеа... Неуспех интерпелације је сигуран...

Добро расположење Г. Бифеа било се повратило. Он потписа писмо за начелника у Орну, које му донесе Г. Претавоан.

— Седам сати и по, рече он; дакле, као што је уговорено: ако дође какав телеграм о сент-етјенској афери, нека ми се донесе код графа де Бање, 73, Лилска улица, до једанаест сати.

И попе се брзо у кола док је, у предсобљу, Г. Бароде, помирен са судбином, почињао да чита један број *Времена* који му је послужитељ с ланцем био сажаљиво уступио.

(Наставак у идућем броју.)

(*С францускога превео* М. М. Илић.) ПЈЕР БЕНОА.

ТРИ ЛАЂЕ.

Без једара, трошне, на крај крају луке,
гдје тресет и трава дно пјешчано крију,
кȍ авети сухе што пружају руке
три лађе са стршећим катаркам гњију.

Три престаре лађе. Кроз раздрта њедра
са халугом травом се оплима слијева;
у мртвој тишини поподнева ведра
из утробе црне дах трулежи зијева.

И као да снију у подневе мирне
на времена мислећ прохујала стара,
на крик галебова, дах пучине ширне,
плаветнило неба и поклич морнара.

Па смирено, тужно, кȍ људине старе
што прошлост и тугу у грудима крију,
у сунчевим зракам што весело жаре,
пркосећи судби, још трупину грију.

Ал' када се дигне на зренику плавом
црн облак, и вјетар кȍ помаман уји,
па мути и мртву пличину са травом,
тад као да живот и лађам пноструји.

Не звоне л' у зраку потамњелом јеке,
с фијукањем вјетра, са орљавом грома;
не шећу л' по лађам трим утваре неке,
не гану л' се крма и катарка трома?

На вјетрини бијела разапета једра
срх надимље снажан кȍ у доба стара,
вал прска на премцу и бије о бедра,
и чује се шкрипа и вика морнара.

Ал' с вјетром, кад клону, све се опет умири,
пун се указа мјесец на плаветној стази;
блијед путник небески равнодушно гвири
у старе три лађе, што труле у дрӓзи.

РИКАРД НИКОЛИЋ.

НА СЕЛУ.

За мном камена варош
и закржљала стабла
што улицама иду
кȍ просјаци у траљам
и сакате гране
према небу дижу
од расипнога Сунца
тражећи милостињу:
бар један дукат
сунчани и златни
да дотакне се
њиховог на пȍ
увенутог лишћа.

За мном ломот кола
и узаврела вика
и разјарени гласи
и звиждуци и јека млата
и цилинкање звона,
ужурбаног звона,
што пара мозак
и мисао мучи
и' куцај срца слаби.

Не сусрећу ме лица
изморена
печалбом свакидањом —
ах мјесто клетве
сусреће ме
вјечити жубор
живе воде,

што сребреним
опаса појасом
окрајак један
ливаде у цвату.

У јутро срнух
као млада звијерка
и ноздрвам пуним
срках свјежи ваздух
и на душак један
све мирисе попих
што их пољско цвијеће
у расипности својој
просуло по пољу.

Ах живјет, грлит, љубит
и бити вјечно млад
и никад не утажит
ни жеђу нити глад
за свеможним животом
и једином љепотом.

Грунух у рано јутро
као лопта избачена:
грунух и лагане ноге
дале се у сав трк
и стреловит бијаше бијег
и сретан kò побједник
и силан kò бесмртник
бијах, кад освојих бријег.

На освајање јурнух,
освојих читав крај,
а мене освојило
јутро и модри сјај.

Јурнух низ стрмину
златицама пуну:
на мекој трави видјех
једну златну круну,
је ли круна била

или златно цвијеће
тко би знао, душо,
кад је туда јуче
прошло премаљеће.

Јурнух даље
као да ме крила носе:
у трави су ситне стопе
туд су прошле ноге босе
дјевојчице.

„Прошле, прошле
— запјевале птице —
неће, неће да се врате,
имала је косе злате
и румене јагодице.“

И даље ме вјетар носи,
а замахом силним
траву склања
ко̀ да њиве
испред мене коси.

И даље ме вјетар носи,
и у журби, да све видим
и у журби, да се такнем
сваког створа:
завирих у чашку
једног цвијета
и дотакнух се прстом
свилених латица̂
и дотакнух се прстом
шарених бубица̂,
што на прашницим жутим
мирисним, меденим
простријеше
вјенчану постељу своју.

И онда пјевах с птицама
и гоних се с дјецом
и лептира заробих,

што се притајио
међу прстима мојим
као да је мртав —
ал' кад отворих руку,
онда опет одлети
као да с највише стабљике
откину се цвијет
а латице му сада
оживио је лет.

И опит летом
и опит свијетом
и опит сунцем
и ваздухом чистим
осмијехнух се
шумама и крају
и у свеможном
загрљају
пољубих земљу
што ме породила,
пољубих груду
што ме отхранила.

БОЖО ЛОВРИЋ.

БОЛ ОЧИЈУ.

Наше су очи четри плачидруга —
у твојим је слеђен леден мрамор
и сумор
и туга —
у мојим је клонуће и замор
и умор.

Једна туга —
четри плачидруга
сретају се немо у болном сазнању
након давне плиме
без иједне речи — —

Као четри птице на увелом грању,
где зајекну четри, кад једна зајечи
од зиме,
што нечујно слази рубовима луга.

ГВИДО ТАРТАЉА.

POST ME.

Свеједно је постанем ли звезда или црв
кад то биће свене.
Свеједно кад умре и мозак и крв
кад не буде мене.

Свеједно је будем ли на ветру лист
ил' вал да жуборим
ил' у гори сивој један алем чист
ил' цвет да за сунцем горим.

Глас ће мој чути у сва предвечерја
самотник осамом
и тамом.

Постао ја звезда ил' громада стења
ил' цвет или шкољка ил' зрно бисерја — —

И у доба цвећа и тужног венења
и мрења
причаћу причу душиних мистер'ја
и преображења.

ГВИДО ТАРТАЉА.

ТЕОРИЈА РЕЛАТИВИТЕТА.

У току последњих година учинила је прави преврат у схватањима једна теорија готово и незапажена пре двадесет и неколико година, кад се први пут појавила са циљем да на један, према дотадашњим појмовима необичан начин, објасни извесне специјалне, у то време загонетне физичке појаве. Необичност теорије произлазила је од тога што јој је и сама основица у несагласности са најобичнијим, најосновнијим и од вајкада утврђеним појмовима, у чију неприкосновеност није нико ни помишљао да дирне. Теорија иначе нема у себи ничега метафизичког; она је потпуно реалистичка, основана на реалним фактима која данас нико не може порећи и, кад се пође од тих факата, њена је логичка и математичка едификација у свима појединостима беспрекорна.

Математичка *Теорија Релативитета*, о којој је реч, поникла је из покушаја да се објасне извесне парадоксалне појаве које произлазе из врло брзих кретања материјалних делића, или тела, или електрона, а које је класична (Галилејева и Њутнова) Механика била немоћна да објасни. На име, она је имала да образложи негативан резултат свих дотадашњих покушаја да се апсолутно кретање једнога система, онакво какво је, истакне на видик експериментима извршеним у самоме систему, без поређења са нечим ван система, а који су резултати, према класичној Механици, требали бити позитивни.

И по класичној Механици, ма какве механичке појаве што се дешавају у каквоме систему што се креће униформно и праволинијски, дешавају се за посматрача, који се креће са системом, тако као да је сам систем непокретан. Посматрач, херметички затворен, на пример, у Жил Верновом пројектилу и избачен са овим из топа, не би могао ни на какав начин, без каквог спољнег знака, констатовати униформно праволинијско кретање своје и пројектила у коме је. Међутим, по истој Механици, било би му сасвим могућно констатовати

такво кретање помоћу подесних оптичких или електричних експеримената извршених у самоме покретном систему. Тако, по теорији распростирања светлости, основаној на класичној Механици, претпоставља се егзистенција једне средине која је у миру и која проноси трансверсалне светлосне таласе са једном одређеном брзином, као што ваздух проноси звучне таласе. Пошто та средина, етар, нема транслаторног кретања у правцу распростирања светлосних таласа, по класичној Механици могло се очекивати да ће се подесним оптичким или електричним експериментом успети истаћи на видик и мерити апсолутно кретање система у коме је посматрач, на пример транслаторна брзина наше земље према етру.

Такав један експеримент замислио је и практички извео најпре Michelson (1881 године), а за тим Morley (1887 године). Земља у своме годишњем кретању има извесну брзину транслације која се поступно и лагано мења у току године, тако да разлика брзина, што одговара њеним двама диаметрално супротним положајима на орбити (на пр. онима у јануару и јулу) достиже 60 километара у секунди. Та је разлика, дакле, толика да би се несумњиво морала констатовати на веома осетљивом апарату који је за тај циљ био нарочито конструисан и на коме се апсолутно кретање земље, по предвиђањима класичне Механике, имало манифестовати у деформацији оптичке слике што произлази од интерференције два подесно изабрана светлосна зрака. Међутим, од свега тога није могло бити ништа: поред све своје крајње осетљивости, апарат није констатовао предвиђену деформацију интерференцијске слике. Тако су исто и сви доцнији покушаји дали само негативне резултате.

Тиме је било констатовано да је, супротно предвиђањима класичне Механике, немогућно истаћи на видик и мерити чисто земаљским експериментима брзину земље према непокретној средини кроз коју се она креће. Чак је констатовано и то да се никаквим физичким експериментом извршеним у каквоме систему који се креће транслаторно и са једнаком брзином, не може то кретање ни мерити ни истаћи на видик, ако се оно не упореди са другим нечим што је ван система.

Тај је факт био полазна тачка за теорију релативитета. Он се показао да је у несагласности или са другом једном масом непобитних физичких факата, или са самим основама класичне Механике. Према једном елементарном ставу ове Меха-

нике, у чију тачност дотле није никоме падало на памет да посумња, транслаторна брзина једнога тела *A* према једноме телу *B*, које се и само креће транслаторном једнаком брзином *x* према једноме трећем непокретном телу *C*, а кад се *A* креће према *C* транслаторном брзином *y*, има за вредност разлику брзина *y* и *x* (адициона теорема о брзинама). Критичка анализа поменутих експеримената са негативним резултатима доводи до те дилеме да: или је овај последњи став, један од темељаца класичне Механике, нетачан, или је нетачно да се светлост у вакуму распростире радиално са константном брзином. Међутим, овај је последњи факт утврђен многобројним и разноврсним физичким експериментима и астрономским посматрањима. Па ипак, физичари и астрономи су се били нашли у недоумици шта да мисле о својим методама за које су држали да су стварно и несумњиво утврдиле поменути прост закон распростирања светлости.

Тада је се појавила једна, за ондашње појмове фантастична теорија са циљем да доведе у склад резултате поменутих експеримената и физички факт о радиалном распростирању светлости у вакуму са константном брзином. То је довођење у склад извршено на рачун дотадашње адиционе теореме о брзинама, која уступа место једноме другом, компликованијем закону за комбиновање транслаторних брзина, а који логички резултира из једне просте, али ипак фантастичне хипотезе. На име, H. A. Lorentz и Fitz-Gerald, независно један од другога (1903—1904 године), уводе у Механику хипотезу да се сва тела, кад се налазе у униформном транслаторном кретању, *скраћују* у правцу кретања, и да је то скраћивање (*Lorentz-ова контракција*) у толико јаче у колико је већа брзина транслаторног кретања. Ту контракцију не може ни на какав начин констатовати посматрач који би био везан за тело што се креће, пошто би сви инструменти за мерење, по истој хипотези, били скраћени у истој пропорцији у којој и тело које се мери, али би њу могао констатовати посматрач са какве утврђене тачке ван покретног система.

Lorentz-ове математичке формуле, које према тој хипотези одређују величину контракције, таквог су облика, да је, према њима, контракција једнака нули кад је тело непокретно, и неосетна за мале брзине; да је у толико мања у колико је мањи количник брзине тела и брзине светлости; да расте са

рашћењем тога количника, и да би се димензија тела у правцу кретања имала, по тим формулама, свести на нулу кад је тај количник једнак јединици, т. ј. кад се брзина тела изједначи са брзином светлости.

И хипотеза и математичка теорија која је из ње изведена, сматране су, у време кад су се појавиле, као једна математичка жонглерија која не одговара реалности, али која је имала бар своје занимљивости у томе што је, без икаквих нових хипотеза, потпуно објашњавала негативност резултата експеримената Michelson-а, Morley-а, и других. У исто време услед Lorentz-ове контракције, сферична тела у покрету прелазе у елипсоиде спљоштене у правцу кретања, и то у толико јаче у колико је кретање брже, што је дало Lorentz-у могућности да без икаквих других хипотеза логички објасни једну масу парадоксалних електродинамичких и електромагнетских појава.

Али, основне формуле те теорије имају још једну, за Природну Философију врло важну математичку особину, због које су после кратког времена привукле пажњу механичара и физичара. Као што је познато, описивање механичких појава у простору и времену служи се једном, реалном или замишљеном, чврстом основом B за поређење (координатни систем), према којој се појединости појаве обележавају подесно изабраним скупом координата. Описати једно стање у једноме датом тренутку, значи прецизирати бројне вредности тих координата у томе тренутку. Описати дату појаву у датоме размаку времена (закон по коме се појава збива у томе размаку времена), значи прецизирати начин на који се бројне вредности координата мењају у току тога времена. Ако се буде променио координатни систем B, очевидно је да се тиме у опште мењају и вредности координата и закони промена у којима се састоји појава. За прелаз из једнога таквог система B у други какав систем B' класична Механика прописује један скуп формула које изражавају вредности координата и времена у систему B' кад се оне знају за систем B и кад се зна положај или кретање система B' према B (такав скуп формула носи име *Галилејеве трансформације*). Једно просто математичко резоновање доводи до закључка да, кад је дато више система B, B', B'', ... непокретних или у униформном транслаторном кретању један према другом, за по

сматраче који би били чврсто везани за по један такав систем, треба да важи један исти закон појаве. Тачније казано: облик једначина које исказују законе просторно-времених појава у каквоме систему, не треба да се мења кад се за основицу поређења (координатни систем) наизменце узима какав непокретан и какав покретан систем који је према првоме у униформно транслаторном кретању.

Али искуство (поменути парадоксални експерименти) и доцнији развитак Електродинамике показали су да кад су транслаторне брзине врло велике (осетне према брзини светлости) и кад će за прелаз из једнога система B на други какав систем B' употреби Галилејева трансформација на коју упућује класична Механика, горњи факт о непроменљивости облика закона појава престаје да важи. Међутим, кад се прелаз изврши помоћу Lorentz-ових формула (чији скуп, удешен за тај прелаз, носи име *Lorentz-ове трансформације*), та непроменљивост остаје и за мале и за велике транслаторне брзине једнога система према другоме.

Тај је факт убрзо по појави Lorentz-ове теорије привукао пажњу професора A. Einstein-а, који је од тада успео наведену математичку жонглерију претворити у озбиљну, реалистичку, до краја логичку, хармоничну и данас опште примљену *Теорију Релативитета*, помоћу које се не само објашњују познате, већ и предвиђају непознате механичке, физичке и астрономске појаве.

Пре свега, усвојивши *a priori* принцип да једначине појава *треба* да задржавају један исти облик за ма какве униформне транслаторне брзине једнога од компаративних система B, B', B'', ... према другима, Einstein је извео Lorentz-ове формуле на један чисто кинематички начин и генералисао га за све врсте кретања. Тиме су те формуле добиле сигурну математичку основицу на којој се данас налазе. Постигавши то, Einstein се више није устручавао изнети на видик све логичке последице до којих доводе те формуле, па ма колико да су те последице у несагласности са свима појмовима који су дотле сматрани за неприкосновене. Такве су последице многобројне и разноврсне, и оне су, као што је поменуто, учиниле прави преврат у дотадашњим схватањима. Шта више, Einstein је за своје закључке, који руше утврђене појмове и схватања, нашао и просте, интуитивне доказе који су учинили да не-

гове теорије постану схватљивије, природније и сводљиве на обична, кадшто најелементарнија резоновања.

Ма да у модерној теорији релативитета, коју је Einstein на тај начин створио, разрадио и дао јој облик у коме је она данас примљена у ред великих, универсалних теорија Природне Философије, поглавити интерес лежи у њеној чисто математичкој разради, у коју је тешко ући и математичару од заната, ипак ће се овде покушати да се изложи бар оно што је у њој најприступачније и што јој даје главни карактер.

На самим основним Lorentz-овим једначинама, које су полазна тачка за теорију релативитета и које је Einstein, као што је наведено, извео на један чисто кинематички начин, јасно се истичу ови математички факти:

1º просторно растојање двеју тачака једнога чврстог тела зависи од начина кретања компаративног тела (координатног система);

2º времено растојање два догађаја зависно је од начина кретања компаративног тела.

Оба су факта, међутим, у апсолутној противречности са класичном Механиком, па и са самим основним појмовима о простору и времену. По новој теорији, једна на пр. полуга, у толико је *краћа* у колико се брже креће у правцу своје дужине; њена би дужина била *једнака нули* кад би се она кретала брзином светлости; та би дужина била *имагинарна* кад би се полуга кретала брзином већом од брзине светлости. По основним формулама те теорије, брзина светлости, т. ј. брзина од 300.000 километара у секунди, игра улогу једне граничне брзине, коју никакво реално тело не може ни прећи ни достићи. На исти начин, и исте формуле, исказују чудноват факт да један часовник, услед свога кретања, иде *спорије* но кад је непокретан, и то у толико спорије у колико се брже креће; брзина светлости и овде игра улогу једне недостижне граничне брзине, при којој би времена дужина једне секунде била бескрајно велика.

Пре теорије релативитета у Механици и Физици је сматрано, без икакве дискусије и као несумњиво, да су просторни податци о једноме чврстом телу и времени податци нешто *апсолутно*, т. ј. независно од начина кретања било компаративног тела, било тела или догађаја на које се такви податци

односе. Einstein, међутим, показује на најелементарнији начин, и на најпростијим примерима, фактични релативитет појма просторних димензија и појма времена.

Тако, за основни појам, полазну тачку при физичком мерењу времена: *истовремености* догађаја, може се на овоме простом примеру уочити његов релативитет. Замислимо да се у двама, једно од другога удаљеним местима *A* и *B* праве железничке пруге појаве два светлосна сигнала упаљена једним истим електричним апаратом, једним притиском на електрично дугме. За онога који је дугме притиснуо, јасно је да су се оба сигнала појавила истовремено. Али како би то било за једнога посматрача који би за ту истовременост имао да сазна чистим посматрањем? Јасно је да, ако би посматрач стао на пругу, тачно у тачку *M* која представља средину пута од *A* до *B*, он би сигнале у *A* и *B* приметио одиста истовремено (на пр. помоћу два вертикална огледала нагнута једно према другоме за 90°). Али, ако би посматрач био у возу који се креће врло великом брзином од *A* у правцу ка *B*, па наишао на тачку *M* тачно у тренутку кад је притиснуто дугме које пали сигнале у *A* и *B*, он у томе тренутку неће запазити оба сигнала истовремено. Нестајање истовремености долази, очевидно, отуда што се светлост креће коначном брзином и што се посматрач великом брзином удаљава од *A* а приближује тачки *B*.

Догађаји, дакле, који се констатују као истовремени у односу на једно непокретно компаративно тело, неће се као такви констатовати у односу на какво тело које се креће, и обрнуто (релативитет истовремености). Па како је на истовремености догађаја основано физичко мерење времена, Einstein закључује да: свако компаративно тело има своје нарочито време, према начину свога кретања; један времени податак има само онда смисла, ако је у исто време прецизирано и компаративно тело за који је везан тај податак. Једна иста појава има разно трајање према томе да ли се ово односи на сталан или покретан систем у коме се посматра или из кога се посматра; разлика у трајању у толико је већа у колико је већа брзина кретања система.

Слична је ствар и са просторним податцима. Растојање на пр. двеју тачака *P* и *Q* у самоме возу који се креће, може се равноправно мерити на пр. на ова два начина: *1*° узевши

сам воз као координатни систем и преносећи јединицу мере (на пр. метар) дуж вагонских подова од P до Q; 2° узевши саму пругу као координатни систем и одређујући на њој две тачке P' и Q', са којима ће се истовремено, наишавши на њих, поклопити тачке P и Q. Према ономе што је горе казано о истовремености догађаја у опште, јасно је да ће ова два, на први поглед потпуно равноправна начина мерења растојања довести до различних резултата, и да ће разлика бити у толико већа у колико је већа брзина воза. У томе и лежи прави, физички смисао Lorentz-ове контракције и релативитета просторних димензија. Један податак те врсте има само онда смисла ако је у исто време прецизирано и компаративно тело за које је такав податак везан. Један исти просторни елеменат имаће разне величине према томе да ли се односи на сталан или покретан компаративни систем; разлика ће у тим величинама бити у толико већа у колико се систем брже креће.

Природно је да ће исти случај бити и са свима механичким и физичким факторима сложеним из просторних и времених елемената, као што су на пр. брзина, убрзање, разни интензитети, итд. Али Einstein је отишао још даље и исте закључке применио и на појам *масе* и *енергије*. Обична Физика познаје два, један од другога независна *закона одржања*: закон масе и закон енергије. Теорија релативитета доводи до те последице да се та два закона имају спојити у један. Математички израз енергије, по тој теорији, сасвим је различан од онога у класичној Механици: то више није половина производа масе и квадрата брзине. Међутим релативистички израз енергије своди се на овај последњи кад је координатни систем непокретан; разликује се од њега неосетно кад је брзина кретања система мала, и разликује се све више у колико је та брзина већа. Из истога се израза види да кад енергија једнога тела прирасте за x, његова инертна маса самим тиме прираштује за x подељено квадратом брзине светлости. Инертна маса једнога тела није, дакле, константна, као што се сматра у класичној Механици, већ се и она мења са прираштајем енергије. Шта више, инертна маса тела може служити и као мерило саме енергије тела, па ма како то изгледало несхватљиво са гледишта обичне Механике. Закон одржања масе једнога система стапа се са законом одржања енергије и важи, по теорији релативитета, само дотле док

енергија тела остаје непромењена. Међутим, прираштај масе, т. ј. количник прираштаја енергије и квадрата брзине светлости, обично је, због велике брзине светлости, врло мали и занемарљив према првобитној маси коју је тело имало пре промене енергије, тако да се та промена у маси не може ни констатовати докле год прираштај енергије не буде довољно велики да би поменути количник имао осетну вредност. Отуда и долази то да, у обичној Механици и Физици, постоји засебан, самосталан закон одржања масе. Овај је, дакле, тачан само као прва апроксимација и не вреди више за велике промене енергије.

Немогућно је на овоме месту изнети многобројне математичке и философске консеквенце које логички излазе из основних формула теорије релативитета, као и масу из основа нових појмова које та теорија уноси у Механику и Физику, а који се, према ранијим неприкосновеним појмовима, имају сматрати као права јерес (инерција енергије, материјализација енергије, тежина енергије, инерција гравитације и прираштај масе повећањем те инерције, утицај гравитације на електромагнетне и светлосне појаве, итд.). Али, ако се од једне теорије тражи, не да представља апсолутну истину, већ, као што то тражи H. Poincaré, да је до краја логична, да обухвати и објасни целокупан комплекс појава на које се односи, не долазећи у сукоб ни са једном појединошћу тих појава, и да омогући предвиђање нових појединости у овима, па и само предвиђање нових појава, онда се може тврдити да Einstein-ова теорија релативитета има пуно право грађанства у Природној Философији.

Einstein-ова теорија, као што је поменуто, доводи за мале брзине кретања до истих математичких резултата до којих доводи и класична Механика, на коју се она, у ствари, и своди за мале брзине као на једну прву апроксимацију. Али, кад су брзине веће, упоредљиве са брзином светлости, таква апроксимација више не важи и теорија релативитета потпуно напушта терен класичне Механике. У формулама се појављују корективни чланови, као последица основне хипотезе о контракцији; ти чланови дају сасвим други облик целој ствари и доводе до закључака апсолутно контрадикторних са онима из класичне Механике.

*

Између многобројних појава које су необјашњиве по класичној Механици, а које теорија релативитета објашњава врло просто и прецизно, овде ће бити наведене две астрономске, чије је релативистичко предвиђање и објашњење изазвало сензацију и придобило за теорију и највеће скептике.

Још од Leverrier-a стајао је нерешен проблем да се нађе разлог и постави тачна теорија констатованог прогресивног кретања перихелије планете Меркура, која је у несагласности са Њутновим законом гравитације. Покушавана су разна, више или мање усиљена објашњења, на пр. помоћу хипотезе да констатоване пертурбације произлазе од једне зоне материалних делића сличних онима од којих произлази зодиакална светлост. Einstein-ова теорија гравитације, основана, без икаквих споредних хипотеза, на чистој теорији релативитета, решила је одмах проблем, брзо и просто. По Einstein-овим рачунима секуларно кретање перихелије Меркура требало је да износи 43 лучне секунде; астрономска посматрања дала су за то кретање вредност од 45 лучних секунада, што се сматра да је више но довољно па да се може тврдити да су опажања у пуној мери потврдила рачунске резултате.

Друга од појава, о којима је реч, била је сасвим нова, како за механичаре и астрономе, тако и за физичаре. По Einstein-овој теорији гравитације, утицај се гравитације мора осећати на свима физичким процесима без изузетка, па, дакле, и на светлосним појавама. Једначине његове теорије прецизирају, шта више, и јачине тих утицаја. Један од закључака који излазе из тих једначина, јесте тај да се светлосни зраци, при проласку кроз једно гравитационо поље, деформишу, криве. Применивши своје рачуне на сунчано гравитационо поље, Einstein је нашао да се један праволиниски зрак, пролазећи кроз непосредну близину сунца, мора утицајем гравитације преломити и скренути од свога правца за један угао који износи 1,75 лучне секунде. Ма да је ствар изгледала невероватна, астрономи су нашли прецизан начин да истакну на видик то скретање, ако оно у истини постоји, и да га у томе случају тачно измере. Предложена метода је била природна и проста: она се састојала у томе да се приликом тоталног помрачења сунца фотографишу у једно исто време и сунце и звезде некретнице које су му на небеском своду врло блиске, тако да зрак од такве једне звезде, пре но што допре

до фотографског апарата на земљи, прође врло близу сунца. Ако би било поменутог скретања светлосног зрака, ово би се морало показати на фотографији и одредити помоћу разлике између раздаљине слике сунца и звезде што одговара њиховим астрономски предвиђеним положајима на фотографији, и раздаљине која се ефективно буде нашла. Подесна се прилика за то била указала при тоталном помрачењу сунца од 30 маја 1919 године. Две енглеске мисије, послате тога ради на Принчево Острво (Африка) и у Собрал (Бразилија) под управом астронома Eddington-а и Crommelin-а, имале су да реше ствар позитивно или негативно. Прва је мисија констатовала скретање које је варирало између 1,3 и 1,9 лучне секунде, а друга скретање од 1,98 лучне секунде. Те цифре потврђују Einstein-ова предвиђања и доказују не само тачност његових рачуна (а тиме и вероватност теорије на којој су основани), већ јасно истичу на видик и стварност једне сасвим нове врсте физичких појава коју је Einstein тачно предсказао: утицај гравитационих поља на светлосно поље. Било је и објекција таквоме тумачењу резултата поменутих мисија; постављено је питање: у чему се запажени ефекат разликује од онога што би произвела обична светлосна рефракција у сунчаној атмосфери? Али убрзо се увидело да тај ефекат не може произлазити од рефракције. Пре свега показало се да је величина скретања, саобразно Einstein-овим рачунима, обрнуто пропорционална одстојању звезде од центра сунца, што никако не би могло бити по закону светлосне рефракције. Осим тога, рачун показује да би, у случају кад би то скретање долазило од рефракције, око сунца морала бити једна атмосфера која би, још на доста великом одстојању од 15 лучних минута од сунца, требала имати густину од 0,01 према густини обичног ваздуха. То је, међутим, немогућно, јер би то онда указивало на једну изванредно пространу и густу атмосферу око сунца, која би давала врло осетан отпор кометама што у њу зађу (на пр. онима од 1880 и 1882 године). Такав отпор није констатован. Поменуто помрачење сунца било је, дакле, прилика за један несумњив и еклатантан успех теорије релативитета, која је од тада привукла пажњу најскептичнијих физичара, астронома и математичара.

Остаје још да се истакне један аспекат теорије релативитета који уноси нове погледе у саме основне концепције и примарне елементе људског сазнања.

Простор је један тродимензионалан континуум. Тиме се хоће да каже да се у њему положај једне тачке може утврдити помоћу три броја x, y, z (координате тачке) и да свакој тачки одговара бескрајан број њој толико блиских тачака колико се хоће и чији се положај опет може утврдити помоћу одговарајућа три броја x', y', z' блиска бројевима x, y, z.

Аналого томе, свет физичких појава које се дешавају у простору и времену, сматра се као један четвородимензионалан континуум. Тиме се хоће да каже да се сваки догађај у њему може обележити са четири броја: координате x, y, z места на коме се десио, и тренутка t у коме се десио, и то тако да се сваком догађају може, бар у мислима, придати бескрајан број њему колико се хоће блиских догађаја, од којих се сваки може обележити једним скупом бројева (x, y, z, t) блиских првоме скупу.

У обичној Физици димензији t придаје се један самосталан значај, различан од онога што се придаје просторним димензијама x, y, z. Сматра се да време игра једну самосталну, издвојену улогу која и чини да се оно сматра као један самосталан континуум. Јер, у обичној Физици време је нешто апсолутно, т. ј. независно од положаја и од промена положаја. Његов „неумитни ток“ апсолутно је независан од просторних елемената. Та неумитност, која собом „вуче догађаје“, чини да се у многобројним метафорама и алегоријама времену придаје и извесна активна, стваралачка или деструктивна улога која му очевидно ни по чему не припада („време је највећи лекар“, „време је најбоље решето“, „време ради за ту ствар“, „време оставља трагове и измичући гађа стрелама“, „свака секунда рањава, последња убија“, итд.).

Као што је напред показано, по теорији релативитета таква подвојеност улога просторних елемената и времена не постоји. По тој теорији свет физичких појава сматра се као један четвородимензионалан континуум у коме су све четири димензије *равноправне*, т. ј. ни једна од њих не игра какву нарочиту, издвојену улогу. Али у томе још не лежи прави филозофски значај теорије релативитета. Minkowski је запазио да четвородимензионални просторно-времени континуум теорије рела-

тивитета, са својим скупом основних једначина које га карактеришу, показује са математичког гледишта најдубљу аналогију са обичним, тродимензионалним континуумом Еуклидовог геометријског простора, и извео је ту аналогију у свима појединостима. Аналогија је потпуна кад се на место обичне времене координате t узме њој пропорционална имагинарна величина $ct\sqrt{-1}$, где је c брзина светлости. Тада сви природни закони, који задовољавају погодбе теорије релативитета, добијају такве математичке облике, у којима координата времена игра тачно ону исту улогу коју играју и три просторне координате. Скуп такве четири просторно - времене координате тачно одговара скупу трију просторних координата Еуклидове Геометрије. Тачан смисао и прави значај ове запаске Minkowski-а могу осетити и схватати само математичари, али и за лаика није без интереса да сазна да улога која је од вајкада придавана Хроносу, божанској персонификацији времена, није онаква каква би му по праву имала припасти.

Све ће то, можда, у блиској будућности бити схватљиво, природно, очевидно, и обична ствар за сваког иоле образованог човека. Данас је, међутим, то још научна јерес, која тек има да пробија себи пут и којој је суђено да само својим еклатантним практичним успесима придобија за себе скептике.

ДР. МИХАИЛО ПЕТРОВИЋ.

НАШЕ ДРЖАЊЕ ПРЕМА БУГАРСКОЈ.

Од оснивања своје нове државе до последњих година, Бугарска је имала већином брзих и лаких успеха. Ти брзи и лаки успеси занели су је, и пробудили у њој неоправдане прохтеве. И ако последња међу балканским државама, и по скорашњем постојању и по степену културе, она је хтела превласт на Балканском Полуострву. У таквом душевном стању, она је видела само своје интересе, и држала да и други имају да служе тим њеним интересима, а да она сама не мора да води рачуна о правима других народа. Држање Бугарске на Лондонској Конференцији, за време Балканског Рата, било је такво као да су велике силе сазвале конференцију само да задовоље Бугарску. При том је она показивала грамжљивост: тражила је све што је желела, не попу-

штајући ни у чем; покаткад до заслепљености, која јој није дала да види своје сопствене интересе. У тренутку кад је Румунија, 1913 године, већ била решена да упадне у Бугарску, ова се са њом, при преговорима за мирно решење спора између њих, још ценкала око три километра код Силистрије. А те њене жеље расле би непрестано: кад би једну задовољила, родила би се друга, и тако би даље ишло. У Великом Рату, њене су жеље нарасле до тога степена да је тражила и целу источну Србију, и није сигурно да би се, да је успела, и на том зауставила.

Са таквим расположењима и прохтевима, Бугарска је створила на Балкану једно несношљиво стање. Док су раније Срби, Грци и Румуни живели у миру и пријатељству међу собом, појава Бугарске као државе донела је кавгу између нас, Румуна и Грка, с једне стране, и Бугара с друге. Од тога доба Бугари су са свима нама ратовали: са Грцима два пут, са Румунима два пут, и са нама три пут. На тај начин они су постали права политичка опасност за суседне народе, и ови су морали између себе склапати савезе да би се одбранили од те опасности.

У ову своју политику Бугарска је унела као методе: обману и превртљивост која је покаткад прелазила у вероломство. Њена политика била је политика обмањивања једне или друге велике силе, једног или другог суседа, према тренутној потреби. Кад јој је требала помоћ Русије, она је била русофилска, а кад Аустро-Угарске, она је постајала аустрофилска. Велики Рат био је, по својим крупним догађајима, мучним ситуацијама и искушењима, и по свом дугом трајању, најбоља прилика да се свак покаже какав је, да свак покаже своје мане и своје врлине. Он је и Бугарској дао прилике да се покаже каква је. У прво време рата, она је извршила оцеубиство према Русији, која ју је створила: дело црње незахвалности него оно које је учинила Аустрија према Русији у Кримском Рату, и које је прешло у причу. На крају рата, она је, кад је видела да се приближује слом наших непријатеља, лаке савести изневерила своје савезнике, у одсудном часу, на бојном пољу; и она је једина издала Немачку. Аустро-Угарска и Турска то нису учиниле; прва се распала и нестало је, а друга, одсечена од својих савезника, није могла мислити на отпор. И, као врхунац свега, Бугарска је одмах после тога објавила како је увек

била са својим симпатијама на страни Сила Споразума. Таквим својим радом, она је, поред тога што је била политичка опасност, постала и опасност за међународни морал, чак и за овај данашњи још тако несавршени морал.

Што се тиче бугарске политике према нама, она је, разуме се, и ту увек носила исти карактер, само још пооштрен, јер су нам Бугари били непосредни суседи, и јер су према нама поступали као према свом главном непријатељу. Они су 1913 године напустили и Једрене и све што су на југу били освојили, да би се против нас обрнули; а у Велики Рат ушли су само зато да нашу државу униште.

Наши искрени покушаји да се с Бугарима споразумемо — у разним временима и са разним владама и, што је важно, и са владама које су се издавале за наше пријатеље — разбијали су се о нелојалност или окорелу непопустљивост Бугарске. Она је те споразуме изигравала и потказивала државама против чијих су интереса били управљени, било да је то била Турска, било да је то била Аустро-Угарска. Јасно је било да се до трајног и широког споразума између нас није могло доћи. Ничега заједничког међу нама није било, ни у природи аспирација, народних и опште-човечанских, ни у националном, управо расном карактеру, ни у степену моралности, да бисмо могли ићи сложно. Напротив, све је било у супротности једно према другом. Изгледао је могућан још само споразум за један нарочити циљ и за једно кратко време, и то само против Турске, јер су нам, до извесног степена, једино ту интереси били заједнички, пошто смо, и једни и други, имали да тражимо од Турске области у којима су наши сународници живели. Такав споразум постигнут је 1912 године.

Но побуде које су руководиле Бугарску да му приђе ни ту нису биле чисте, и није јој он био једини и крајњи циљ. Пред то време, њој је било дошло до знања да се Турска спрема да је нападне чим буде закључила мир са Италијом. И та опасност, дакле, била је за Бугарску један од разлога да прибегне споразуму са нама. Па и тај се споразум показао немогућан услед бугарске нелојалности. Још у почетку рата, Г. Стојан Данев нас је, приликом своје посете у Пешти, „продао“ Аустро-Угарској, како ми је на једном месту у Петрограду било речено. У току рата, исти Г. Данев не само

што није бранио наше интересе у Албанији, што му је, као савезнику, била дужност, него је, напротив, на Лондонској Конференцији радио против њих. А 17 јуна 1913 Бугарска нас је напала и раскинула савез. — Значајно је да, после тога догађаја, ни Русија која је од вајкада препоручивала српско-бугарску слогу, није више на том настојавала, већ је желела да се створи један балкански блок без Бугарске, само између нас, Грчке и Румуније.

Таква је била политика готово свих бугарских државника. Изузетак чини једна кратка периода, али само у *начину извођења* те политике, а не у суштини; јер је и она била непријатељска према нама. То је била периода Стевана Стамболова и његових другова. Док су се тобожњи русофили и присталице српско-бугарске слоге само издавали за такве, а у истини били наши непријатељи, дотле су Стамболов и другови били наши отворени непријатељи. Они су уопште били истина бруталнији, али природнији и отворенији; без претенсија на европску углађеност, али и без притворства оних других. Ја истичем те њихове особине да би се тачније оценила важност следеће изјаве једнога од њих. Најближи политички друг Стамболова, бивши председник министарства Димитрије Петков, са којим сам ја лично био у добрим односима, те смо могли отвореније говорити, рекао ми је отворено у више махова да између нас и њих не може бити пријатељства: „Морамо се тући“ — говорио ми је више пута. То је био „узвик срца“, и то је било право и искрено представљено расположење Бугара према нама.

Из овог кратког прегледа види се какви су до сад били бугарски политичари у своме држању према нама. Остаје да видимо какав је био други чинилац, владалац, који је, нарочито у малим балканским земљама, често од велике важности.

Први, кнез Александар Батенберг, остао је на престолу свега седам година, и провео је своју владавину у мутним, несређеним временима стварања државе, под јаким утицајима са стране. Он се сам није јаче испољио, и није имао, својом иницијативом, пресудног утицаја на државне послове. Он је, у главном, био поштен, отворен и прав човек, и као такав, колико је могао и умео, предано је радио за добро Бугарске. Своју нову отаџбину био је заволео и, при свем том што је

морао њен из Бугарске, сачувао је ту љубав и доцније, кад ју је оставио. Доцније, кад је био напустио мисао да се врати у Бугарску, он је није био заборавио и дао је својој деци бугарска имена: сину Асен, а кћери Цветана.

Други владалац био је крањ Фердинанд Кобуршки, у свему противност кнезу Батенбергу. Он није волео Бугарску, није је заволео ни за тридесет и једну годину своје владавине: шта више, презирао је бугарски народ. „*Ich pfeife auf Bulgarien!*" — рекао је једном приликом. „*Quelle puanteur!*" — рекао је другом приликом за своје рођене поданике. Побуде које су га покренуле да прими бугарски престо биле су у главном сујета. Он је дошао у Бугарску, и остао у њој, не из љубави према бугарском народу, или из каквог вишег политичког циља, или из амбиције да створи нешто, већ из сујете, фриволне сујете: да буде кнез, краљ, цар; да огрне царску порфиру, да метне на главу царску круну.

Супротно кнезу Батенбергу, он је био притворан и превртљив. У једној прилици он је Русији изјавио своју покорност, поручивши руском министру спољних послова да „има само да звизне" („*Vous n'avez qu'à siffler*", — текст његове поруке), да би се он, краљ Фердинанд, у часу створио пред њим да изврши његову заповест. Но, после неког времена, он се обрнуо против те исте Русије. У питању проглашења бугарског краљевства, које је извршено споразумно са аустро-угарском анексијом Босне и Херцеговине, краљ Фердинанд водио је антисловенску и антируску политику. Но, само после неколико месеца, он је послао великој кнегињи Марији Павловној до отужности понизан телеграм, да би могао бити примљен у Петрограду као независан владалац и признат краљ.

Ни бугарски народ, са своје стране, није волео краља Фердинанда, и сматрао га је увек као странца који није ухватио корена у земљи. При свем том, краљ Фердинанд остао је дуго на бугарском престолу. То што на први поглед изгледа необјашњиво објашњава се тиме што су и он и бугарски политичари имали један исти политички карактер и један исти политички морал. Тај заједнички карактер, дакле, и тај заједнички морал сложили су их. Њихова слога и поверење бугарских политичара према краљу Фердинанду ишло је тако далеко да му је Народно Собрање, пре десетину година, дало овлашћење да може без знања народног представништва и, шта више, и

без знања одговорне владе, закључивати међународне политичке уговоре, сам, по својој вољи, и по свом сопственом нахођењу.

Према томе, пошто су краљ Фердинанд и бугарски политичари у свему били сложни, ми не можемо чинити одговорном само једну или другу страну за бугарску политику према нама, већ обе стране подједнако. Случај је у толико тежи што су у Бугарској, као у демократској земљи, без сталежа и нарочитих каста, бугарски политичари из народа, те према томе — што треба нарочито истаћи — њихова политика представљала је расположење бугарског народа.

*

После слома Бугарске избио је на површину Г. Стамболијски који је, због гањања од стране краља Фердинанда и пређашње бугарске владе, добио мученичку ауреолу, и који је због своје опозиције ондашњем режиму, у питању рата против Сила Споразума (ствар би, уосталом, требало тачније испитати), стекао глас пријатеља њиховог. Доследно томе, Г. Стамболијски је, кад је дошао на управу земље, осудио и дотадашњу политику Бугарске према нама, и у више махова давао изјаве да ће тежити зближењу између нас и Бугарске. У том циљу, он је, још пре годину дана, покушао да дође у Београд, ради утврђивања такве своје политике.

Оставићу на страну одсуство такта које је он показао у овом намераваном кораку — и које, уосталом, подсећа на раније бугарске политичаре — и претпоставићу да је он *bona fide*: да одиста и искрено жели да своју политику поведе другим правцем и другим методама. Но, и у том случају ми не бисмо имали никаква јемства. За преокрет којим се из основа мења дугогодишња политика државника из свију редова и свих политичких мишљења — политика једног народа — потребни су дужи рокови и много већа јемства: не голе изјаве, већ дела равна преокрету који хоће да се изведе. А та јемства може дати *само цео народ,* а не један човек. Личности су пролазне, и рђава је политика везати се за личности. Г. Стамболијског може сутра нестати, и онда бисмо ми имали пред собом исто стање које и пре њега, ако се уопште може узети да данас има неке промене. Према томе, и кад би постављена претпоставка била тачна, овај разлог, сам за себе, довољан би био да не узмемо у обзир понуде Г. Стамболијског.

Међутим, Г. Стамболијски није *bona fide* његове изјаве нису искрене, и знаци који све више избијају на површину показују да нема никакве разлике између старог и новог стања.

Ми видимо да се Г. Стамболијски окружује људима који су најизразитији представници прошлог режима и наши непријатељи. На главна посланичка места поставио је такве људе: у Паризу генерала Савова, а у Лондону Г. Д. Станчева. Генерал Савов је био генералисимус бугарске војске за време Балканских Ратова, и он нас је, у споразуму са краљем Фердинандом и на дошаптавање Аустро-Угарске, из потаје напао 17 јуна 1913. Г. Станчев је био дуже време шеф тајног кабинета краља Фердинанда а доцније, као дипломатски агент у Петрограду, био је у поверљивим односима са графом Еренталом, који је тада био амбасадор у Петрограду. Кад је граф Ерентал постао министар спољних послова, и Г. Станчев је, свакојако по савету Еренталовом, постао бугарски министар спољних послова. Он је — у сваком послу, ма какве природе он био — био увек послушан краљу Фердинанду. Ту су затим и Г. С. Радев и други, њима слични.

То су први саветници и помоћници Г. Стамболијског, које је он сам изабрао; и онда је природно да ми не можемо веровати ни његовим изјавама и да се ни од њега немамо чему надати.

Ми читамо чланке у бугарским новинама разних странака, и видимо македонске конгресе у Софији који, не поштујући ни основне обзире пристојности у међународном животу, отворено препоручују, ради остварења свога плана, да се ставе у додир са антидржавним елементима у нашој земљи: да, према томе, у туђој земљи, са туђим грађанима, раде против саме те земље. Не може се претпоставити да Г. Стамболијски, који је увео батине, који излаже кривце на срамни стуб, који их спроводи улицама са таблом на којој је записано какве је врсте злочинац — у кратко, који је увео у земљу строгост и стегу, и то мерама из средњег века, — не може се претпоставити да он не може наћи начина да стане на пут гажењу Нејиског уговора који тек што је потписан. А може се, *не* претпоставити, већ по свему и тврдити да је Г. Стамболијски, у најмању руку, сагласан с тим; јер, све што је до данас чинио, и што и сад, на сваком кораку, чини, по-

казује његову очигледну намеру да изигра обвезе које је тај уговор наметнуо Бугарској.

Поред ових, постоји један наш унутрашњи разлог који нас упућује да Бугарску држимо на потребном одстојању. Наша нова држава налази се данас у периоди стварања, организовања и консолидовања. Ми имамо да учврстимо јединство Срба, Хрвата и Словенаца и да, с друге стране, збришемо резултате бугарске пропаганде у Јужној Србији. У таквој деликатној периоди, ми не смемо допустити да нам се приближи страни елемент који би реметио наш рад. А још мање смемо то допустити Бугарској, која нам очевидно прилази са намером да сеје међу нас раздор и да нам разори државу. Напротив, она треба да буде што даље од нас. Ми смо до данас имали увек штете у свима питањима у којима смо имали какав политички посао са Бугарском, или кад су наша питања била доведена у везу са бугарским. По својој вољи, а по својој заблуди — и раније, у временима кад Бугарска још није постојала као држава, и кад смо ми Бугаре помагали не слутећи какав ће нам се непријатељ из њих излећи; затим, против своје воље, — између осталог и у питању Босне и Херцеговине: — цена за стварање бугарске државе била је аустро-угарска окупација тих области, а цена за бугарску независност и бугарско краљевство анексија Босне и Херцеговине. Крајње је време да ствар једном увидимо, и, нарочито у овим важним временима, ми се не можемо дати заводити — после толиких поука — голом и лажном формулом каква је српско-бугарско братство и „словенска" солидарност Бугарске са нашом новом државом.

То су политички разлози који се противе зближењу са Бугарском.

Сем њих, има још један, врло јак, и он лежи у осећању нашег народа. Где осећање пресуђује, ту није потребна никаква аргументација: сам факт, у неколико речи, показује сву снагу разлога. И други наши непријатељи гонили су, мучили и убијали наше становништво које је остало у покореној Србији. Али су, према званичним извештајима међународних комисија, у насиљима, мучењима и убиствима над нашим незаштићеним становништвом Бугари далеко предњачили, свирепошћу дивљих људи и нарочитом мржњом према нама, не вештачки изазваном или по команди, већ дубоком и урођеном мржњом. Успомена на та зверства неће још дуго изчезнути у нас, и о

том се мора водити рачуна. Осећање је основано на тешким разлозима. Био би велики грех према тим мученицима кад бисмо ми заборавили њихова страдања и пружили руку њиховим мучитељима.

*

Кад се узме у обзир ово што сам до сад изложио, по мом мишљењу, потребно је:

Да Бугарска из основа измени свој политички менталитет и своје политичке методе, тако да престане бити опасност за суседне народе; и да то и делима зајемчи;

С друге стране, да колико-толико у нас ослаби успомена на зверства која су Бугари починили.

А дотле ће — и много раније — проћи и онај рок који је потребан да се наше јединство учврсти и наша држава консолидује. Тек онда ћемо се моћи определити у свом држању према Бугарској. Док ти рокови не прођу, моје је убеђење да наше држање према Бугарској треба да се сведе: на строгу и тачну примену Нејиског Уговора и, затим, на стриктно нормалне и коректне односе, без ичега преко тога. За све то време, међутим, ми не треба да смећемо с ума да је Бугарска још увек она стара, и да нам данас чини пријатељске авансе само зато што не може другојаче да ради. Такво наше поступање биће само један благ, хришћански одговор на оно што су нам Бугари спремали за случај своје победе; и биће само неопходна мера самоодбране.

ДИМИТРИЈЕ ПОПОВИЋ.

ПАРЛАМЕНТАРИЗАМ И ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЈА.

У расправи о уставним питањима падају у очи два погрешна поступка. Први је, да се вредност једног политичког система мери искључиво по његовим већ примењеним типовима у овој или оној земљи, као освештаним и неизмењивим моделима. Други је, да се поједина уставна питања расправљају свако за се, негледана у њиховом органском склопу.

У вези с овим двема опаскама ми ћемо узети у претрес неколике мисли Г. Љубомира Стојановића из његове књиге

Републикански Погледи[1], а нарочито његову критику парламентаризма.

Г. Стојановић се не руководи ни државоправном теоријом, као Г. Протић, ни демократском идеологијом, као Г. Продановић: у њега је демократизам по савести, а политика по искуству. Ми смо у једном ранијем чланку назвали већину старијих чланова у Републиканској Странци *разочараним монархистима*. За Г. Стојановића то назначење не би било довољно. Пре но што се размимоишао с монархијом, Г. Стојановић се размимоишао с парламентаризмом. Као практичан политичар он је стрпљивије и дуже поднео компромис с ћудљивошћу личног система но са разузданошћу партијске демагогије. Пре осам година вођ радикалне демократије, напустио је политику после сукоба са својим рођеним партијским клубом, у тренутку када му је Круна поверила састав кабинета. Морални катонизам у тој прилици, као и данас, остао је главна побуда свих убеђења и све делатности Г. Стојановића.

Ко не познаје писца *Републиканских Погледа* друкче до из чланака ове књижице, могао би посумњати у правоверност његовог републиканизма. На то наводе не само пишчеви негативни и више практични но начелни разлози у доказивању преимућства републике, но и извесне склоности његовог ауторитативног духа. Г. Стојановић полаже много на личну вољу владара: он је само неће да призна наследном монарху. Тако се само може разумети издашност с којом он додељује Председнику Републике шире прерогативе власти но уставном владару. „За правилан ток државних послова, вели Г. Стојановић, потребно је поред Скупштине да има још један орган државни који ће с њоме имати *исту власт* и бити *од ње независан*, јер Скупштина у партијској борби и борби за власт може поћи и странпутицом која би била штетна за целину. Таква се власт не може пренети на једног човека доживотно и у наслеђе, али *привремено може и треба* да се пренесе“.

Стварно, Г. Стојановић исповеда идеје уставне монархије без доживотног и наследног владара; формално, он им примену види у Председничкој Републици. У својој критици монархије и парламентаризма Г. Стојановић испољује већи страх

[1] *Републикански Погледи на Неколико Савремених Питања*, од Љуб. Стојановића. — Београд, 1920.

од партијске разузданости но од личног режима. Начин на који он наглашава равноправну поделу власти између Парламента и Председника показује чак да би он можда био склон поверити том изабраном државном поглавару шири мандат но Народној Скупштини. „Преносити парламентарни систем у републику, вели Г. Стојановић, значи без потребе уносити у државну управу све оне махне и незгоде које се морају трпети у монархији. Без потребе већ и зато, што шеф управне власти није доживотан и наследан, већ му се та власт предаје на кратко одређено време.“

Колико личним злим искуствима и склоностима свога карактера, Г. Стојановић је на ове мисли доведен свакојако посматрањем парламентаризма у Француској. То је уистину најтипичнији пример за мане парламентаризма, али се тај пример ипак не може узимати као најбољи могући модел система.

Очевидно је да парламентаризам није последња реч демократије. Као што је идеал личне моралне дисциплине владање самим собом, идеал демократске државе је исто тако владање народа самим собом. Он се остварује што непосреднијим учешћем народа у државној управи. Посредно учешће народа у државној управи у толико је несавршеније, у колико народни представници имају дуже, неограниченије мандате, и шири делокруг посла. У систему у коме се учешће народне масе у управи земље своди на изгласавање народног представништва једном у четири године, народни представници по сили околности изопачују се у професионалне заступнике. Ако је земља велика и централистички уређена, и сва, у свом многоструком сплету послова, у зависности од Парламента и Владе која из њега произлази, демагогија и корупција су неизбежне.

Међутим, начин да се злоупотребе народног поверења отклоне или смање, не може бити у смањивању права Парламента у корист једног човека — Председника Републике, ма колико било могућности да народ изабере доброг државног поглавара. Прави пут томе је у смањивању делокруга једног и другог мандатора, у корист што непосредније власти самог народа.

Тај најдемократскији и за јавне послове најцелисходнији систем је у децентрализацији државне управе. Г. Стојановић

такође проповеда децентрализацију, али је не доводи у ор ганску везу с осталим питањима државног уређења. Међутим децентрализација и парламентаризам механички једно друг допуњују и исправљају.

Бринући бригу о својим најближим дневним питањим сам, у својим локалним самоуправама, народ задовољава нај већи део свога идеала — непосредног учешћа у управи Послови које он задржава за себе — привредни, технички и локално административни (нарочито избор великог број јавних службеника) — управо су они који су извор злоупо треба његових досадашњих одвећ опуномоћених заступника То су у исти мах и послови који се најбоље раде у иници ативи и под непосредним надзором оних чије се коже тичу Оно што остаје Парламенту — законодавна радња, општ финансије, правда, саобраћај, спољна политика, војска — до лази у виша питања, у којима су ситне спекулације демагог мање могућне. Уз то, озбиљност тих питања све ће више од страњивати неспособне кандидате и све више подизати мерил за избор народних представника.

Овако узвишен и уравнотежен парламентаризам побиј и последњи разлог за Два Дома. Ослобођен ситних послова ситних људи, Парламенат се сам собом уздиже на ону висину ради које заступници Два Дома траже Сенат — у колико г уистину траже из тог стварног разлога.

МИЛАН ГРОЛ.

ПРЕВОДИ У СТИХУ И СЛИКУ.

Гете, *Фауст*. Превео Милан Савић. (Београд—Сарајев Издање И. Ђ. Ђурђевића, 1920.)

Из подлистка *Нове Слободне Пресе* исписао сам пр много година ове речи о вештини превођења: „Да човек пес ничко дело добро преведе, за то је потребан исто тако реда скуп знатних дарова као и за стварање оригиналног дела; поред тога још и велика способност самоодрицања, која пло и славу сакривеног, често генијалног умног рада поклања с савршеним некористољубљем писцу дела, а покуду, и онд кад је неправедна, прима на себе.“

Ове речи љубазнога и паметнога Алфреда фон Бергера нису претеране; нарочито не у њиховој првој половини. У ругој половини сувише је истакнута некористољубивост преодиочева, и није никако ни поменуто *задовољство* које преодилац има препроизводећи уметничко дело пишчево. Преодилац је у свом послу уметник, и отуда има исте муке и ста задовољства при свом раду као и писац; и кад успе у ом раду, он од оних који знају, има хвалу за свој посао ао и писац.

Али је истина да мало људи знају све тешкоће преводилачке вештине, и да међу оне многе који не знају, иде едан добар део самих преводилаца. Мало људи знају сву лабост слабих, и сву велику вредност добрих превода, и све арове и сва знања потребна добром преводиоцу.

Преводити, и преводити добро, значи ухватити се у котац с умним, каткад великим писцем, борити се с његовим зразима пуним мисли, осећања, и лепоте, — и савладати их! о јест препроизвести верно на свом језику оно што је писац ао на својем: мислено или уметничко дело високог рода, у епом, течном, и тачном облику. Дарови, способности и нања која су ту потребна иду, ако не међу најређа, оно звесно међу врло ретка; и што је успех већи, то су та потребна знања била већа и ређа; добри су преводиоци ређи од добрих писаца.

Осим измишљања (у ужем смислу речи), *све* друге пишчеве особине треба да има и преводилац. Он треба да има знања и зрелости да може разумети сваку, и најтежу и најтању мисао пишчеву, у њеном најтачнијем смислу, у њеним најтањим разликама; иначе је не може верно превести. Он треба да има књижевни укус коме неће измаћи ни једна лепота стила у изворнику, ни најситнија: ни интонација неке реченице, ни симетричан склоп двеју суседних реченица, ни нека (хотимична) алитерација, ни склад између смисла и звука речи. У толико пре мора имати осећања за оне крупније и више мислене и осећајне лепоте, које и дижу узорита дела великих писаца изнад просечних дела.

К томе долазе позитивне, творачке способности, моћ да оно што је разумео и осетио и сам изрази. Преводилац, у свом дѐлу посла, мора бити стилист раван писцу изворника. Он треба да уме наћи у свом језику израз за појам онако

исто прецизан, у сваком погледу, као што га је писац умео наћи у своме, што значи да треба да има исту јасну визију појма и исто богатство речи и исту активну власт над речима као и писац оригиналног текста; он треба у свом тексту да очува и препроизведе оне ситне, али тако важне логичке везе у стилистичком ткиву; он треба, укратко, да очува цео карактер пишчева стила, интелектуални као и осећајни, његов садржај и његов спољашњи облик, његов калуп, његово ткиво, његов ритам, његову течност, достојанство, мекоту, оштрину, плаховитост, насиље, бес; да нађе свакад погодне изразе, који у преводиочевом језику стоје често врло далеко од оних израза којима су стране речи преведене у речнику.

К томе, и у вези са овом последњом напоменом, долази и знање странога језика, и то какво и колико! Какво мноштво речи — и фразеолошке грађе — у разних писаца, разних доба, и разних земаљских покрајина, — и колико је знање „реалија“ и историјских и књижевних реминисценција потребно да човек може тумачити стране текстове! Сасвим је друго знати језик тако да можете разумети више мање правилно страни текст, па рецимо и деведесет од сто од њега; а друго знати језик тако да другоме верно протумачите *све* оних изостављених десет од сто закључно. Писац оригиналног текста бар је писао на свом матерњем језику, и имао је само тај један да разуме и зна.

Кад се тиче песничких превода песничких дела, то јест превода у стиху и слику, те шкоће су, према преводима у прози, наравно, још веће (и ако не у сасвим истим правцима). Треба казати песникову мисао онако како је он казао; а везани песнички облик је и сувише крут калуп, у који је те мисли, без насиља, тешко унети. Нарочито се слик, као што је сваком преводиоцу познато, томе противи. Преводилац, због слика, *мора* изоставити један део песникових мисли, и заменити их другима; јер ако неће своје стихове увек да сликује на *твој* и *мој* и на *ај!* и *вај!* и на облике глаголске множине, *вредите и наредите*, и на облике придевске, и да тако сликује *Немачкој* и *веселој*, — он мора према једној речи пишчевој коју је за слик као прву изабрао наћи на свом језику другу које у пишчевом тексту нема, и према којој он мора целу мисао преправити; што значи да мора рећи неку мисао које у оригиналу нема. Ту сад настаје тешкоћа у избору онога што мора остати

и онога што се сме с више разлога избацити. Ја знам у нашој књижевности преводе Дантеа, Ариоста, Гетеа, и других, у којима су задржани неважни или мање важни стихови, а изостављени стихови пуни значаја или лепоте, који су већ постали „крилате речи“, изреке, пословице. Ове последње погрешке не леже у природи ствари, но у неразборитости и несигурном укусу преводилаца; али је јасно да они те погрешке не би учинили да су свој текст имали да преводе у прози.

Осим тога, преводилац који песничко дело преводи у стиху и слику треба да има и песничкога дара. Он сам не мора бити песник по занату; али мора имати способности да песнички осећа, и да мисли и осећања песнички исказже. Јер једно је апсолутно сигурно: сликовано песништво се сликованим песништвом не може *превести;* оно се може само *препевати.* Треба се метнути у песничко расположење, примити топло утисак од свога лепог текста, па — с очима, наравно, стално на изворнику — песму *испевати.* Преводилац који у стиху и слику преводи, а не препевава, пропао је.

Тешкоће, даље, расту са величином писаца; ово није потребно нарочито доказивати. Са Гетеом су, на пример, огромне.

Са *Фаустом* су можда несавладљиве.

*

Г. Савић је, наравно, све ово знао... Што је ипак узео да преводи *Фауста* и довршио свој велики превод, то је зато што га је *Фауст,* извесно, био опчинио. Велики глас тога драмског спева, дугогодишње бављење њиме (Г. Савић је још пре много година превео први део *Фауста* први пут); задовољство које сам горе поменуо и које преводилац има живећи у друштву с великим песником и репродукујући његово уметничко дело; амбиција да то велико дело Гетеово поклони српској књижевности, — просто су му, ја држим, тај посао наметнули.

Г. Савић у том послу није успео; као што се могло предвидети. Ја држим да ни он сам није, ни у почетку ни на крају свога великога рада, хранио сувише сангвиничне илузије о успеху. Тешкоће су биле сувише велике. Али, ако није успео, Г. Савић има права на нашу хвалу за његово некористољубље, његово усталаштво, његову храброст, његову

примерну издржљивост, и за сведоџбе које нам је дао, и којих има на много места у овом преводу, о извесним особинама са којима се не сретамо увек у наших преводилаца; оне ће још једном бити поменуте на крају овог прегледа.

Овако велики превод не може се подробно анализати нити се сваки део оцене може доказивати. За то би требало бити сувише опширан, наводити *многе*, често дуге низове стихова из немачког текста, затим њихов превод из књиге Г. Савића, затим превод истих места какав критичару изгледа правилнији, и најзад коментар, најчешће врло заметан, који би имао да покаже недостатке Г. Савићевог превода и да оправда критичареве замерке. Ја ћу само, помоћу неколико примера, илустровати главније тачке оцене. И ти ће наводи бојим се, испасти сувише дуги.

Први је недостатак превода ове врсте, па и овога, што нису поетски. Преводиоци су у оваквом случају сувише везани за буквални смисао свога текста; често, на жалост, и за најмање важне ствари тога текста. Не одмичући очи од тих појединости, а заплетени с друге стране у тражење стиха и слика, они скоро сасвим изгубе осећање за песничку страну стихова које преводе и својих сопствених. Крила, која најчешће нису ни иначе дуга, престају да раде; и од поезије остаје проза. Узалуд је превод иначе веран (кад је веран): ако су речи верне, а лепота је превод оставила, превод је неверан. Основно, најдубље и најпотпуније правило за добро превођење је да „превод треба да да̀ *утисак* оригинала“, а не *речи* оригинала. А у утиску песничког дела прву улогу игра његова лепота.

Овде би нарочито требало навести примера у довољном броју, да послуже као доказ овоме што кажем; ја могу само упутити на књигу Г. Савићеву и препоручити читаоцу који зна немачки да напоредо са Г. Савићевим преводом чита нека места у оригиналу, која сам изабере; или, ако не би знао немачки, да напоредо са Г. Савићевим преводом прочита неколике стране из кога било од наших бољих песника. Поезија је ишчезла из његовог превода не само зато што у његовим стиховима нема довољно топлине, полета, и углађености, но поглавито због преводилачког система његовог: Г. Савић није препевавао, но је преводио. Да је Г. Савић сам, оригинално, састављавао своје стихове,

а сам уверен да би они својим обликом били већма поетски од његових стихова у овом преводу, и ако је овде имао пред собом образац Гетеових стихова.

Друга је несрећна страна овога и сличних превода она о којој сам говорио у својој анализи Костићевог превода *Хамлета.* Г. Савић је мање грешио (и ту и уопште) од Костића; јер не само што несравњено боље зна немачки но што је Костић знао енглески, но и зато што оно погрешно начело превођења „у стиху изворника“ по сваку цену, није онако круто и неразложито схватио као Костић; он је задржавао исти број стихова који је у оригиналу, али је себи, с најбољим правом, допуштао да појединачни стих, кад му је требало, шири у већи број слогова но што је у оригиналу. Он је то имао у толико више права чинити у колико је и Гете у *Фаусту* писао неједнаким стихом. Али је и делимични уступак који је Г. Савић учинио горњем начелу био довољан да га наведе на оно познато кињење језика и утврђених, примљених, неприкосновених облика његових. И његов превод кипти неприродним конструкцијама и неприродном употребом језичке грађе, у циљу да се истера стих и слик. Он мења установљени ред речи, и вели: „Обојица који сте често тако . . . у јаду ми помагали“, место „тако често“ (*тако* је на крају због слика *'вако,* који затим долази); и због једног слога више метне предметак пред глагол, који овом последњем измени смисао; или због једног слога мање, и због слика, метне место једне речи другу која значи друго, и каже „узмите“ место „имајте на уму“, и „клада“ место „дрво“, и „цепате“ место „*да* цепате“, тако да цела реченица гласи: „Узмите, меку ви цепате кладу“, кад треба да значи: „Имајте на уму да ви имате да цепате меко дрво“. Он изоставља речи потребне смислу, нарочито кад су ситне, кратке (као да је спољашња дужина речи мерило за њену мислену важност), и каже да је „радозналошћу свак ужурбан“ кад је требало рећи да „*само* радозналост“, *пука* радозналост, без икаквог вишег интереса, гони гомилу да слуша драмскога песника. У преводу Г. Савићевом, Песник би требао да је поласкан интересом гомиле; у Гетеовој „Предигри у Позоришту“, сви говори Песникови су само један страстан протест против просте, неразборите публике. Изостављена реч „само“ била је ту потребна *исто тако* као и реч „радозналост“.

Или изостави читав низ речи, — изостави у реченици: „*Много би боље било* да сам страћио оно мало што сам имао, но што се сад овде знојим оптерећен с оно мало што имам,“ — све прве четири речи; и изостави повратно *се*, па каже у овој чудној синтакси: „Утук'о да сам овај бар олош, — Нег' њим натоварен што мучим још!...“ Место „не говорити о нечем“ он каже „ћутати о нечем“ — „О, ћути о шареном свету том!...“ Он каже *га* где треба *њим*, па онде где је *га* за смисао доиста потребно, он га изостави: „Живота људског бујног ти се лати! — Свак живи га, ал' мало који зна“ — место: „Свак живи њим, ал' мало ко га зна“. Он због слика употребљава предлог *међу* са седмим падежом: „И мене видиш међ чељади тој“. Он због стиха надева текст ситним, плеонастичним, паразитним, или натрашке употребљеним партикулама, *зар*, *бар*, *баш*, и тако даље, тако несносним за уво и суд човека који зна свој језик и воли логику; и место: „Шта вам је? Је ли то усхићење или бол?“ он вели: „Шта вас ту спопаде? Зар бол? Зар насладе?“ Или:

Та да, ако је поп комедијаш,
Што каткад хоће да се деси баш, —

или — (кад се Фауст сруши под леденим, удаљеним речима Земаљскога Духа) — место: „Не теби! — А коме онда? — Ја, слика и прилика Божја! — Па ни теби!“ — Г. Савић преводи:

Не теби!
Коме зар?
Ја, слика Божја,
Ни теби бар!

(Треба напоменути да у оригиналу ти стихови немају слика: Фауст збуњен, поражен, изговорио је те речи неуредно, с муком, и ти стихови, врло умесно, испадају из глатког тока осталих сликованих стихова. Гете није *хтео* да их сликује. Све да су ова овде излишна и нелогична *зар* и *бар* била потребна за смисао, да су постојала у оригиналу, преводилац који осећа тање ефекте стила у свом тексту морао би их заменити другим речима, или их, преиначивши ред речи, унети у средину стиха.)

И тако даље кроз цео превод.

Преводиоци ове врсте понашају се доиста као да је њихов главни задатак да само отаљају стих по стих, да склопе

слик по слик, како тако, како било, као *pensum*, као ђачки задатак који се ради за казну, с једином тежњом да ствар буде „израђена“, да „мисао“, ма и осакаћена или извитоперена, „буде ту“. Чини се да се они боје напора, који тражи времена и већи потрошак снаге. Борећи се са својом муком, они се уморе или изгубе стрпљење, те им не остаје моћи за критику производа своје муке. Можда их заварава и утисак који имају од оригиналнога текста, који у њиховом осећању траје, и којим они преливају и свој властити текст. Они свој текст, наравно, још преливају и осећањем љубави према себи самима — осећањем од којега сваки човек има читаве ризнице у својим грудима. Они би те мане, као читаоци, осетили код другога. Они, кад сами раде, немају осећање *читаочевог* осећања, без којега се, међутим, ништа не може написати, ни самостално, ни преводећи.

Отуда је могућно да они узимају толике, чудне и кобне слободе с облицима, речником, фразеологијом, синтаксом, и логиком свога рођенога језика. И тако је једино могућно да они не постану свесни тога, колико су те слободе чудне и кобне.

Трећа је невоља што преводиоци тога рода имају исто тако мало обзира према *смислу* свога текста као и према његовој лепоти и његовој језичкој правилности. Г. Савић је кроз цео превод, ради стиха и слика, толико скраћивао или паразитно надевао и иначе месио и прерађивао фразеологију Гетеових стихова, да су читави низови стихова не само престали бити лепи, но су престали бити и разумљиви. Сувише често наилазимо на стихове и читава места којима човек, без оригинала пред собом или у глави, не може погодити смисао, у сваком случају не смисао који им је Гете хтео дати.

„Посвета“, у почетку *Фауста*, може се рећи да је сразмерно добро преведена (наравно с оградама које су горе поменуте). Али ево како гласи једна строфа из те „Посвете“ (почивке одвајају стихове):

„Песама нових не чују ми гласе, — Ах! којима сам први пев'о пој. — Гунгула наклоњена разбегла се — И први одјек изумре у њој. — Незнанима сад срце ми јада се, — Са њихне хвале страх ми расте мој; — А ко се радовао мом певању, — Је л' жив, ко зна, на коју оде страну.“

А ево шта каже Гете (мој превод је у прози; почивке опет бележе крајеве стихова):

„Ове нове песме неће чути више — Душе којима сам прве певао; — Растурила се тишма пријатељска, — Изгубили су се, вај! први одјеци. Моја песма сад одјекује пред непознатом гомилом; — Моје срце зебе и од њеног пљескања; — А остали који су у мојој песми уживали, — Ако још живе, лутају по свету расејани.“

Треба оставити на страну стих пети („Незнанима . . .“), који се од мог превода удаљава зато што Г. Савић (у друштву с неким немачким коментаторима) држи да у том стиху треба задржати штампарску погрешку *Leid* место очевиднога *Lied*. Али кад то оставимо на страну, и оставимо на страну изостављања која разумевање само отежавају, — ко је сигуран да ће уопште погодити Гетеову мисао у трећем стиху („Гунгула наклоњена . . .“)? у четвртом (због додатка „у њој“)? у шестом (због додатка „расте“ и изостављенога „и“, које је ту, као мало пре реч „само“, било исто тако важно као и свака друга реч у стиху)?

У „Предигри у Позоришту“ песник се жали на гомилу која долази у позориште, и вели да он пева за потомство. Шаљиво Лице одговара му, у Г. Савићевом преводу, овако:

„Да само ништа о потомству не чујем! — Ипак, да о потомству *ја* што казујем, — Пред светом садањим ко би се шалио? — А шалу хоће, нек' му је и буде. — У друштву свом кад имам красне људе, — На то се, мислим, нико не би жалио. — Ко уме угодно да се прикаже, — Огорчити ни светине га неће ћуд. — Тај широм светом би да се покаже, — Да поузданије њему потресе груд.“

Ово читалац, без оригинала пред собом — ја држим — или ће погрешно разумети, или неће разумети никако. Наравно. речи су ту, и свака носи своје значење са собом, и та значења ће читалац везати у неки смисао; али није вероватно да ће он погодити да те речи значе ово:

„Да ми је да се једном престане говорити о потомству! — Узмимо да и ја почнем о њему говорити, — Ко би онда савременицима пружио забаве? — Људи је траже, и треба им је дати. — Присуство добра човека — Напослетку је, држим, такође нешто. — А онај који своју мисао уме да каже како ваља, — Тога ћуд пука неће огорчити. — Он жели да има што шири круг, да би га могао сигурније потрести.“

Кад су мисли и у самом *Фаусту* теже или заплетеније, у преводу Г. Савићевом врло често не можете никакав смисао ухватити. Шта значе, на пример, ови стихови? (Фауст их говори после одласка Земаљског Духа.)

Зар не смем бити ја ни раван теби?
Привући те кад бејах доста јак,
Придржат' те већ бејах слабачак.
Тренутка тог, ах! тако блаженог,
Да бејах мален, велик бејах себи!
Ти окрутно ме одгурну на страну
У судбу човечју непоуздану.
Ко да ме учи? Чега да се чувам сад?
Да попустим зар нагону оном?
Ах! дела наша к'о и сваки јад
Развитку сметају нам животном.

Најдивнијем што је поприм'о ум,
Навек се предмет туђ па туђ придружи,
Доспемо л' к добру, свет што нама пружи,
Зове се боље: превара, безум.
Што живот нама даде, дивни осећај,
Утрне одмах земни комешај.

Кад машта зачне смели свој полет
И нађе пуна шири с' к вечитом,
Довољан онда њој је скучен свет,
Стамани л' време срећу за срећом.
У срце брига се угнезди нама,
Потајним боловима ту је вир,
Немирна је и квари вољу нам и мир,
Непрестано под другим личинама.
К'о кућа, стобор, жена или дете,
К'о вода, ватра, отров или мач;
Од ствари стрепиш које и не прете,
А што не губиш, том одајеш плач.

Све ове речи и реченице изгледају без логичне везе међу собом. Оне су везане међу собом падежима, граматиком, синтаксом, али логичне везе и смисла оне међу собом и у себи немају. Гете оваквим стиховима не би стекао свој глас песника и мислиоца.

(Крај у идућем броју.)

БОГДАН ПОПОВИЋ.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Др. Влад. С. Станојевић, *Еугеника (Хигиена Човечјег Зачећа и Проблем Наслеђа).* Београд, Издање Министарства Народног Здравља, 1920.

Ово је интересантна и поучна књига. У њој ће читалац наћи изложене најважније научне тековине које се односе на проблем наслеђа. О томе је важном предмету већ писано у нас за ширу публику, којој се обраћа и горња књига. (Имамо од Н. Дивца, који се је, чини ми се, први у нас бавио тим питањем, једну ваљану књижицу: *Проблем Наслеђа*; затим, недавно је Природословно Друштво у Загребу издало књигу N. Finka: *Nasleđivanje*; најзад је исто Друштво издало превод чувеног дела Delage-Goldsmith: *Teorije o Razvoju*, у коме је проблем наслеђа такође изложен.) Али Др. Станојевић излаже питање наслеђа у једном нарочитом циљу: у циљу практичних примена тековина о томе предмету на побољшање људске расе. Побољшање људске расе, то је циљ нове науке, *еугенике*, којој је та књига посвећена. Према томе, као што се види, књига Д-ра Станојевића хтела би имати непосредног хигиенско-васпитног интереса, те ју је стога, нема сумње, Министарство Народног Здравља уврстило у своја издања. Уосталом, сам писац то вели на крају свога увода: „Еугеника је наука о судбини човековој, она је као нека књига Откровења, која предвиђа судбину и срећу људи, чим се роде. Ко ступа у брак и ко жели да унапред сазна удес своје куће и срећу своје деце, — нека отвори ту књигу, нека је прочита и нека се размисли.“

То су лепе речи а још смелија обећања. Рећи ћу одмах шта ће учинити онај који послуша пишчев савет, те пре ступања у брак прочита ову књигу: тај ће се или одрећи брака или ће прећи преко закључака што му намеће књига Д-ра Станојевића.

Јер узбуђени читалац дознаје редом да је све наследно: и разне мане, као што су ненормалан број прстију, расечена горња усна, слепило за боје, кратковидост, глувонемост, ћелавост, и друге, — и разне страсти, као што су алкохолизам, сладострасност, сексуална страст, тврдичлук, крадљивост, коцкарство и друге, — и многе болести, као што су душевне болести, туберкулоза, сифилис, разне хроничне болести, и тако

даље. Сазнавши затим да се наслеђем могу у потомака појавити разне добре и рђаве особине далеких предака (а ових имамо доста, јер свако од нас има у току двадесет генерација равно 2,097.159 разних чукун-деда и чукун-баба у разним степенима), разумљиво је да је престрављени читалац већ изгубио вољу за браком. А како и не би? Јер од тих два милиона његових предака и од истога броја предака његове веренице (а у ствари има их много више, јер се могу и неким случајевима, удаљеним наследством, атавизмом, појавити одлике наших предака кад су још личили на горила), више је дакле него вероватно да их је било и неисправних. Међу четири милиона особа морало их је бити и коцкара, и пијаница, и душевно слабих, и туберкулозних, и сифилитичара, и са шест прстију, и других. И тада је за утученог читаоца од слабе утехе што дознаје да наследне мане могу прескочити неке нараштаје. Напротив, то је оно што га плаши: јер његова је вереница здрава као и он, здрави су им и родитељи, али ко зна за даљу генеалогију, кад нису од свете лозе те им се не зна ни ко им је прадед био! Дакле, другог излаза нема: или се не женити, односно удавати, или зажмурити и — рискирати. Неоспорно је да је еугеника за ово последње, јер, свакако, не мисли да побољша људску расу тиме што ће је уништити.

Рекох, зажмурити. Не, не треба сасвим зажмурити, јер има, у погледу наслеђа, ствари које се могу са више или мање вероватноће предвидети. Несумњиво, лекар може у томе смислу дати корисне савете онима који мисле закључити брак. То свакако нису откровења, а још мање читање судбине из длана. Др. Станојевић, пак обећава нам ово последње, а заборавља да нам да оно што нам је као лекар могао и морао дати. На корицама читамо: *Хигиена Човечјег Зачећа,* али само на корицама, јер у књизи ни речи нема о тој лепој ствари, ни једне речи о практичној хигиени, ни једног савета који се може остварити. Др. Станојевић није никакву услугу учинио еугеници што је њен идеални циљ помео са оним што она данас може, и што је у њено име истиснуо хигиену, која је стара наука, али у нас нова као и еугеника. Хтео бих знати како се Др. Станојевић као практични лекар придржава закључака што их намеће његова књига. Да узмем један пример. Ових ће му се дана јавити у ординацији млад пар који мисли да закључи брак и који, прочитавши његову књигу, хоће да закључи еугенистичан брак. Обоје су здрави, њихови родитељи такође, али њој је брат умро од туберкулозе, а њему стриц. Шта ће им Др. Станојевић саветовати? Да одустану од брака? Не верујем, јер по том систему брак би постао једна реткост. Да се венчају? Тада тиме писац потврђује да његова књига нема практичне вредности.

Др. Станојевић говори у својој књизи и о селекцији, која је давно заведена у сточарству, а која се само на људску расу

не примењује. Мислим да би Др. Станојевић дошао у неприлику кад би му било поверено да такву селекцију врши на човеку. Код животиња питање је много простије, јер се зна шта се тражи: маст или месо, вуна или млеко, мишићна снага или штогод друго. А какав би људски тип изабрао Др. Станојевић као идеалан? Он је за „спаривање јаких, једрих и свежих јединки". Бојати се само да се тиме човечанство не претвори у неку једноставну „пруску гарду". Али, не треба се тога бојати. Јер и међу потомцима тих одабраних јединки појавио би се игром наслеђа какав узнемирен дух који би се на рачун својих мишића заронио у проблеме метафизике, нашао би се какав потомак слабих и утанчаних живаца који би човечанству оставио бесмртне стихове или акорде. Али то не би било захваљујући селекцији, већ у пркос њој. Кад би пак неко за идеалан тип селекције узео умне и душевне особине, онда би вероватно тиме у физичкоме погледу био учињен назадак. Какво би то човечанство изгледало кад би било представљено само потомцима великих људи! Селекција само у једноме правцу немогућна је. Селекција пак у више праваца не би знатно променила садашње стање ствари. Јер се не може називати селекцијом искључивање само појединих у давању потомства као што су епилептичари, алкохоличари, и тако даље. Ово последње спада у могућност, то јест у праву еугенику.

Др. Станојевић страсно воли еугенику, и тако исто страсно воли да напада културу. А зашто? Та и еугеника је чедо културе! Др. Станојевић то свакако чини из литерарне симпатије према Русоу и Толстоју. На рачун литературе треба ставити и ову реченицу: „Место спаривања у љубавном заносу и природној полној надражености, код модерног човека бива све друкчије". Неће бити тако, јер и у културном свету има природних љубавника...

Питам се, зар је немогуће дати народу једну корисну књигу из хигиене, а да се у исто доба не пође у борбу са културом? Зар се не могу дати појмови из еугенике, а да се у исто време не унесе пометња (јер то је утисак што је учинила књига Др. Станојевића на неколико познатих ми читалаца)? Писац *Еугенике* се буни што садашње спаривање људи није на „еугенистичкој основи", што у њему „нема ни једног еугенистичког услова", али нам не каже шта су то еугенистички услови, еугенистичко спаривање, еугенистички бракови. Није довољно рећи шта не ваља, већ нам треба рећи и како ћемо зло заменити добрим.

ДР. ИВАН ЂАЈА.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

ПРЕДСТАВЕ „МОСКОВСКОГ ХУДОЖЕСТВЕНОГ ТЕАТРА“.

Један део трупе „Московског Художественог Театра“, погнан из Русије вихром револуције, зауставио се, на свом лутању по Европи, и у Београду, и на скученој и примитивној сцени нашег привременог Позоришта приредио неколико представа. Те су представе биле ретке и сјајне уметничке светковине. Ми ћемо се, вероватно, доцније опширније вратити на те незаборавне тренутке; овај пут, на три кратке странице, ми хоћемо само, уз неколико брзих и овлашних импресија о игранимкомадима и о начину игре, да кажемо руским уметницима своје дивљење, и своју захвалност за чисте и дубоке емоције лепоте којима смо, захваљујући њима, треперели шест вечери, и које се задуго, или можда никад, неће обновити у истој мери.

„Художествени Театар“ играо је код нас пет комада: *Вишњев Сад* и *Ујка-Вању* од Чехова, *Кола Мудрости, Двоја Лудости* од Островског, *Пред Царским Дверима* од Кнута Хамсуна, и *Браћу Карамазове* од Достојевског (две вечера).

Чеховљеви комади стоје над осталима по својој литерарној вредности. Ништа није баналније но догађаји који су у њима насликани; али су ствари и људи посматрани ту с ванредном оштровидношћу, и оцртани с невероватно тачном реалношћу, и најпростијим драмским поступцима. Међутим, и ако писац ређа своја факта с потпуном мирноћом, не извлачећи из њих никакве закључке, из ове две истините драме, које износе, у његовој празној бескрајности, читав провинцијски живот, издваја се једна тешка, неизлечна сета. — *Кола Мудрости, Двоја Лудости* су једна старинска и заплетена комедија, мало наивна, мало невешта, мало спора, али у којој је насликана читава галерија чудно живих, и ако недовољно компликованих типова из руског друштва пре педесетак година. — *Пред Царским Дверима* има благородну основну замисао и занимљив унутрашњи развој: детаљном анализом не би нам, међутим, било тешко доказати да је то, у основу, један недонесен комад. — Што се тиче *Браће Карамазова*, руски уметници су претпоставили да, уместо сакате прераде каквог драмског фабриканта који би од ове историје душа направио једну баналну кривичну авантуру, изводе сцене из самог романа. Ви познајете добро то необично, фантастично и реално, дивље и хумано дело у коме су с генијалном продирношћу анализисане несвесне, атавичне и животињске силе које покрећу мрачно дно раздртих и раскрвављених људских душа; оно што је учинило могућим његово извођење на позорници, то је што његове личности држе бескрајне монологе, или воде споре и страшне разговоре, у којима њихове контрадикторне и суп-

тилно перверсне душе грозничавим речима кричу своју свиреност, своју похоту, своје безумље, или своје безмерно сажаљење.

Игра чланова „Художественог Театра“ може се оценити једном речју: она је савршена. По великом гласу који прати у свету њихово Позориште, човек је очекивао да у њима нађе ванредне глумце који одлично *играју*; место тога, он је, с чуђењем, нашао *људе*. Стварати жива бића, то је божанска способност, која је дана и великим уметницима; глумци „Художественог Театра“ је имају у највећем степену. Многобројни типови које су они створили пред нашим очима продужиће да живе за увек у нашем сећању, као жива и нама добро позната бића.

Каква је тајна те чудотворне моћи?

Она долази од приказивачког стила ових уметника, који је дубоко реалистичан. Муза која њих инспирише и води у њихову послу, то је Истина; они представљају живот, с његовим најсложенијим душевним стањима, без ичега „театралнога“ и ма у ком виду претераног и извештаченог, искрено и просто, црпући само с пробирањем из богате ризнице оних тисућа тананих значајних појединости којима се он манифестује: у боји гласа, у тону говора, у паузама, у гестовима, у ходу, у *tic*-овима, у начину одевања, у једном недовршеном покрету... Ви замишљате колико такво минуциозно, минијатурно разрађивање, сливено једном унутрашњом везом, и без икаквога напора, у хармоничну целину, даје илузију стварности. Ови људи изгледа да се „отуђују“ од себе, обустављају свој лични живот да би живели живот личности које играју: они стварају те личности са целим својим изоштреним опсерваторским даром, целим својим животним искуством, целим својим телом и целом својом душом; они су, зато, истинити, јако, потпуно, од главе до пете, у свима својим покретима, свима својим цртама лица и изразима очију, свима својим интонацијама гласа, нарочито. Њихов говор има хиљаде прелива, онолико колико има прелива душевних стања, и свака фраза је друкчија и обојена прикладним осећањем. Отуда смо ми сви који смо невешти руском језику могли да пратимо тако лепо ове представе; отуда је, због те интелигенције и финоће дикције, могла да се збуде ова нечувена ствар — коју ја хоћу да кажем, макар како она била непријатна — да смо ми, не разумевајући довољно језик којим они говоре, разумевали ове људе дубље него ли, често, наше рођене глумце.

Поред тога интенсивног реалистичног смисла, оно што чини највећу чар ове игре, то је њена хармонија. Глумци не постоје као одвојене појединости, они су потиснути у гомилу, и све ишчезава у укупном утиску. „Художествени Театар“ ствара сваком комаду његов специалан *Stimmung*, уливајући до у мртве ствари потребан дах живота. У томе погледу, ја никад ни у једном позоришту нисам видео ништа јаче изведено него ли што је последњи чин *Ујка-Вање*: ми смо, захваљујући том

аједничком потчињавању и стремљењу истом циљу, и том овору немих ствари, добили утисак нечег заглушеног, бледог, олног, бескрајног и празног као руска степа, и осетили сву чајну монотонију и безсадржајност живота до те мере интенивно, да нам је од тога остао на души један страховито ежак притисак . . . Немачки критичар Алфред Кер није узалуд рогласио Русе уметницима негативне стране живота.

Али, у том сјајном и тако хармоничном *ensemble*-у, пак се могу издвојити неколико глумаца и глумица, као ајбољи међу најбољима. На прво место, разуме се, треба летнути неупоредивог, дубоког Качалова. Његове творевине октора Астрова у Ујка-Вањи, пуног вере у победу добра и, исти мах, побеђеног вулгарношћу живота, и Ивана Караазова, који у језивим халуцинацијама екстериоризира бесрајни лавиринт свога поремећеног духа, спадају у највише роизводе глумачке уметности. Г. Качалов је један сувеено интелигентан глумац, који игра с беспрекорним осећањем мере, не падајући никад ни у какву претераност, увек еликатан, сигуран и отмен, и такве дубине осећања, и такве трашне интенсивности реализма, да је човеку, пометеном ом живом силом, тешко да опише речима његову просту еличину. — Иза њега треба споменути Г-ђу Германову, оја се нарочито у комаду *Пред Царским Дверима* показала еликом глумицом, гипком, фином, вечито треперавом, зраећом симпатијом, с апсолутном природношћу, и с великом скреношћу осећања, израженог увек најпростијим средтвима. — У гомили других, ја хоћу, према своме личном кусу — поред Г-ђе Книпер-Чехов, Г. Г. Павлова, Бакшејева и ерсењева, да забележим још само Г. Масалинитова, снажог и разноврсног, који је четири пута мењао душу мењајући логе, и који је, као Ујка-Вања, тако дивно истакао јачину атње и очајања и уздржану, али очигледну унутрашњу пустош: Г-ђу Крижановскају (Варја у *Вишњевом Саду*, Соња у *Ујка-Вањи*), са њеном чудном чари благости и нежности, и њеним убоким акцентима, који као да долазе из далека, са дна њене мисли и њена срца. — Остали глумци, које би требало цитирати све, нису, разуме се, увек уметници од јаког талента, али њихова вештина, створена интелигенцијом и великом студијом, даје стално илузију искрености и природности, и нигде се не осећа.

Утисак такве игре на публику је огроман. И зато, док су руски уметници били међу нама, ми смо им пљескали врелим рукама, дивили им се свим својим духом, и волели их свим својим срцем; данас, кад су они отишли, нама се чини као да је нешто врло драго, узвишено и светло ишчезло из нашег живота.

СВЕТИСЛАВ ПЕТРОВИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — ЕНГЛЕСКО-ФРАНЦУСКИ ОДНОСИ. — ЛИГА НАРОДА.

За време трајања Конференције Мира у Паризу било ј између Француза и Енглеза спорова у питањама европск политике. Главна спорна питања су била о држању прем Немачкој, према Совјетској Русији, и у Малој Азији. Мир ј закључен, а та три питања су још и данас спорна између Енгле ске и Француске. Због њих и данас има и других несугласица између Лондона и Париза.

Необавештени политичари и, донекле, вештина Немаца успели су уверити многе људе у Енглеској да су Французи неизлечиви милитаристи и империалисти, који хоће Немачку ако не да угуше, а оно да је онеспособе да се за дуго н дигне. Један од најбољих енглеских експерата за финансијск ствари за Конференцију Мира у Паризу, Кинс (Keynes), до принео је томе највише, написавши о томе и књигу (која ј за кратко време растурена у 100.000 примерака). Он је ци фрама и податцима уверавао свет да су економски и финан сијски услови, наметнути Немачкој у Версаљу, такви да и Немачка не може никад испунити. Да Немачка плати ратн оштету, морала би јој се дати могућност да производни радом то постигне. Французи су је Уговором о Миру спутал тако да Немци не могу ни себи ни другима дати што је Рато уништено и наметнуто. Французи су другим бројевима и фак тима утврђивали обрнуто, додајући да је Енглезима сада лак бити милосрдан, кад је сва заостала немачка флота потопљен у заливу Скапа Фло, а немачке колоније у Африци придру жене Британском Царству. У питању односа са Русијом, по стојали су од почетка Рата два различита мишљења измеђ Француза и Енглеза. Француски капиталисти су пре Рата уло жили велике капитале у разна предузећа у Русији, с изгледим на велике користи. Они су били имали неку врсту монопол за концесије у богатој и пространој Русији, па су и на це ток материалнога снабдевања Русије, за време Рата, хтел задржати свој утицај. Енглези, који су снабдевали Русију рат ним материалом за све време царистичке владавине, хтели с строгу контролу над расходима у Русији. Кад је дошла бол шевичка влада, Французи и Енглези су се, после године дана разишли у мишљењу о Русији. Лојд Џорџ је, после узалудни покушаја са Колчаком, Деникином, и другима, остао на ста новишту, да је у Русији, после Револуције, једини фактор мо сковска влада. Французи, чија потраживања у Русији Лењи нова влада није признала никако као државна, од почетк Револуције до данас, имају овакво држање: докле год им се н исплате или не обезбеде новчана потраживања у Русији, дотл

е не може с Русијом ништа радити. — Мала Азија, око које рншћанска Европа води спорове и ратове ево скоро две хиљаде година, још је предмет спорова између Великих Сила, и нарочито између Енглеза и Француза. Французи су 1916 године закључили некакав споразум с Енглеском о њој, али деоба сфера утицаја није још утврђена. Енглези воде своју политику с Арапима због Мисира и Индије, а Французи воде своју, и то завојевачку, политику у басену Тигра и Еуфрата.

Откако је Вилсон изгубио и здравље и утицај у Америци, Енглеска и Француска су узеле на себе улогу европских судија за спорове и своје и туђе. Њихови министри се састају често те претресају и решавају питања на дневном реду у Европи. На последњем таквом састанку у Лондону, коме је присуствовао и италијански Министар Иностраних Дела, поново је претресано питање о држању према Немачкој, о Русији и о положају у Малој Азији. Како је овоме разговору претходила једна здрава и отворена дискусија о француско-британским односима, атмосфера је у Лондону била чистија. Енглези су почели увиђати да Французи немају милитаристичке тежње; један народ који је изгубио преко два милиона људи, коме је добар део земље опустошен, који је финансијски исцрпен, не може у нов рат. Француска хоће само заштиту против нових немачких препада и извршење Версаљскога Уговора. У Паризу су, опет, видели да, „ко хоће златна јаја не сме убити кокош која их носи“. И тако је дошло до споразума да се од Немачке тражи извршење Уговора о Миру, нарочито у питању ратне одштете. Немачка мора платити све што може платити; а она може да плати више него што непрекидно тврди да може. Француски и енглески експерти за ове ствари састали су се у Бриселу да коначно утврде са немачким изасланицима цифре и остало. Овога пута неће бити као што је било у Спа; политика пренемагања, неодређености и одуговлачења, неће се више трпети; Немачка не може више рачунати на неспоразум лондонскога и париског кабинета.

Енглеска и Француска су се за сад споразумеле у томе питању, али не и у питању о држању према Русији. Влада лондонска мисли да се ње не тиче какав је друштвени и управни облик у Русији, као што се ње нису тицале ни владе других, чак и дивљачких племена, којима је енглески трговац продавао робу. У Русији је једна стална влада; њу трпи руски народ ево три године; Деникини, Колчаци, Јуденичи и Врангели су до сада са својим бунама и герилама не само пропали, него и сав ратни материал који им је дат за борбу против бољшевика предавали овима, па зашто не ступити са том владом у трговачке односе? Трговина са Совјетском Русијом не значи ни волети бољшевизам, ни охрабривати га у његовом револуционарноме раду у западној Европи за нове Интернационале. То не значи ни да енглеска влада одобрава зближење Берлина

и Москве, већ значи просто то да енглеској индустрији требају сировине којих не може добити нигде на другоме месту него у Русији, у којој су Америка и Јапан већ нешто. Влада париска опет, неће да чује за каквугод било трговину са Русијом докле Совјетска Русија не призна предратне државне дугове данашње Русије.

После дугих разговора на састанку, у Лондону, донесен је закључак о краљу Константину: Енглеска и Француска су га пустиле да се врати у Атину, неће му тражити оставку само ће обуставити кредит од три милиарде динара које су Венизелосовој влади биле отвориле. Том приликом је одлучено још и то да се Уговор о Миру са Турском још не подвргава ревизији, већ да се чека даљи развој ствари у Грчкој. Енглеска и Француска се нису сложиле још шта ће да раде у Малој Азији, пошто се не могу више ослонити на Грчку. Тешко је доиста изабрати од двога једно: или вратити Турској Смирну и Тракију, или оставити их у рукама једнога закованога Германца. А не би се могло рећи да ли је веће зло прво или друго. Ако се поново даду турским националистима ове две бивше турске области, онда би Енглеска и Француска изгубиле Грке и Турке. Оне би постале смешне и превртљиве у очима Турака; сви би се Грци окупили око краља Константина; сви би Турци, мислећи да су њихови победиоци слаби, свом снагом ударили на њих, уместо на Грке, како је до јуче било. Оне су нашле да је боље не дирати у садашње стање, и ако је Италија, која непрекидно тражи Смирненски Вилајет и друге турске области у Малој Азији, настојавала да се оно измени. Данас, кад је сва Мала Азија у рату, кад су се дигли и Курди, и Јермени, и Ђурђијанци, и Черкези, и Сиријанци, и Халдејци, Енглези су ближе споразуму са Французима него икад. Начело народности запалило је Малу Азију, а гаси стару енглеско-француску саревњивост. Две најјаче силе у Европи, које су издржале главну борбу са Немачком, данас су ближе него икад у питањима која непосредно стоје у вези с Европом. Оне ће се размимоилазити у неким питањима, али ће се увек сложити кад тековине овога Рата дођу у питање. Између њих неће, можда, доћи до савеза, али ће увек бити пријатељскога споразума.

Скупштина Лиге Народа завршила је свој овогодишњи рад једном одлуком и једном жељом. Одлучила је да се установи Суд за Међународну Правду, и објавила жељу да се ограничи опште наоружавање.

Одлука о томе новоме Суду, донесена је, истина, једногласно, али не и с истим мишљењем. Докле су све мање државе тражиле и желеле да одлуке новога Међународног Суда буду обавезне за све државе подједнако, дотле су Велике Силе мислиле да његове одлуке буду необавезне. Британски

изасланик је то изјавио отворено. Такво је осећање свих Великих Сила, и ако га нису изјавом у Скупштини показале.

Решење о разоружању народа је опет одложено. Одбор Лиге Народа, који је проучавао предмет и спремио један предлог, морао га је одбацити и поднети само предлог о смањивању наоружања. Скупштина Лиге Народа је изгласала само жељу да се наоружање смањи у државама које састављају Лигу Народа; Француска и још шест других држава гласале су чак и против такве жеље.

И тако две најважније атрибуције Лиге Народа постају данас оно што су од почетка биле — илузорне. Велике и јаке државе не признају други суд него суд својих интереса. Откако Лига Народа ради, пред њу су изнесени само предмети и спорови који се тичу слабих и малих, па и то само за оно што им, тако рећи, уделе Енглеска и Француска. Па и кад пред Лигу Народа дође какво питање Великих, онда се има два мерила. Кад је изнесено питање о томе да се Немачка прими у Лигу Народа, онда Енглеска усваја француско мишљење да ес Немачка не прими докле не да стварна јемства да хоће да изврши поштено обавезе из Уговора о Миру. Кад наша држава изнесе своје мишљење да Бугарска не треба још да буде примљена у Лигу Народа докле не да јемства да ће извршити Уговор о Миру, онда британски делегати гласају против тога. Оба случаја су потпуно једнака. — И, докле се на Скупштини Лиге Народе и на другим местима чују сјајни говори државника Великих Сила о општем разоружању, дотле се у Америци, Јапану, Енглеској и Француској спремају нови предлози за флоту и војску. Свака од тих држава гледа још у својој војној сили јемство за своју безбедност.

ИНОСТРАНИ.

ПОДСЕТНИК.

Децембар 15, 1920. — Прекинути наши дипломатски односи са Холандијом због холандског почасног конзула Рапапорта, који је био аустријски тајни агент у Србији. — Обустављен сваки путнички и робни саобраћај са Бугарском, због тога што Бугарска не извршује Уговор о Миру са нама. — Аустрија примљена у Лигу Народа, а Немачка, после једног сјајног говора француског представника, одбијена; обе са 35 противу једног гласа.

Децембар 16. — Бугарска примљена у Лигу Народа, са 35 од 39 гласова.

Децембар 17. — Албанија примљена у Лигу Народа; из Савета Лиге Народа испао представник Грчке, а заменио га представник Кине. — Одобрен и у италијанском Сенату Рапалски Уговор. — Наша држава потписала Уговор о Миру са Турском.

Децембар 19. — Краљ Константин, после плебисцита у Грчкој, и противу жеље Сила Споразума, дошао у Атину.

Децембар 21. — Почела блокада Ријеке од стране Италијана.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — ПРВИ ДАНИ КОНСТИТУАНТЕ.

Београд, 25 децембар, 1920.

Претходни послови у Конституанти завршени су. Верификациони Одбор оверио је довољан број мандата да би се могло приступити избору председништва, и она је конституисана. По Пословнику, требало је одмах отпочети рад на доношењу Устава. Али су, узгредно, у том времену избиле на површину непредвиђене чињенице. Пре свега, самом Пословнику у целини с многих страна оспорена је, већ на првој седници, правна важност. За тим, читаве странке, — комунистичка, Радићева, хрватска заједница, југословенска пучка странка, — нису положиле заклетву, ма да је Пословник сматра као битни услов за вршење посланичке дужности. Најзад, кабинет Г. Д-ра Веснића, који је спровео изборе и израдио један предлог Устава, поднео је оставку. Тако су доведени у питање: прво, прописи унутрашњег реда на основу којих Конституанта доноси Устав, — што обуставља цео ток њезиног даљег рада; па, друго, незаклети посланици, — за које се сад не зна да ли су у опште посланици; напослетку, треће, и сам предлог Устава, — који нова Влада не мора прихватити као коначну основу.

Пословник је постао према једној одредби Изборног Закона, по којој су Влада и један нарочити скупштински одбор били овлашћени да га пропишу. Али он је донет тек пошто је Привремено Народно Представништо било распуштено, када је и сам скупштински одбор престао да постоји. Отуда му се пориче законитост. Први који се на њ бацио каменом био је Г. Корошец, који га је, међутим, као активни министар у кабинету Г. Д-ра Веснића потписао, па доцније, узевши наведену неправилност као повод, поднео оставку на свој портфељ. Други један министар, Г. Дринковић, који раније није сматрао да треба због те нелегалности да иступи из Владе, изишао је, баш зато, из Конституанте, заједно са свима представницима своје странке, али се, за разлику од Г. Корошца, није раставио од свога министарског портфеља. Трећи министар, Г. Ковачевић, који припада истој оној групи чији је шеф Г. Дринковић, није прибегао никаком политичком испаду, и више је волео да и даље остане на своме положају, као да то питање и није покренуто. У нашем парламентарном животу ово је први пут да министри приређују ову врсту демонстрације против својих властитих аката, за које носе одговорност солидарно. Овој неозбиљној игри не треба придавати какав већи значај. Највише се може узети да су ти људи, несвесни дубоких преображаја који се око њих спроводе, пренебрегли ону строгу моралну исправност и онај прави пут у јавном раду без којих се никако велико дело ни национално ни државно не може створити.

Полагање заклетве пре конституисања изазвало је отпор, више или мање оштар, у свима партијама. Чак и они који сматрају да је Пословник правилно донет, гледају у акту заклињања који претходи доношењу Устава повреду суверних права Конституанте. Налазећи у томе једно ограничење своје слободе опредељивања, осетила се потреба и међу онима који су пристали да положе заклетву да се ограде и протумаче свој поступак. Сељачка странка, републиканска странка и социал-демократе заузели су врло одлучан став, и мотивацијама, које су у ствари биле осуде овога наметнутог чина, обележиле своја гледишта. Југословенска пучка странка и хрватска заједница отишле су још даље: ове две групе нису хтеле ни присуствовати седници Конституанте. Комунистичка странка, у знак протеста што је одузета реч њеном представнику, који се био попео на говорницу да да̀ изјаву о њеном држању, напустила је дворану. Када се дода да се Радићева сељачка странка, на својој скупштини, изјаснила против улажења у Конституанту, између осталог и због полагања заклетве, онда излази да је због ње била одсутна без мало једна трећина посланика а да је против ње отворено устала знатна већина. Није било тешко избећи овакав исход ствари којим су најјасније обележене све струје подвојености у нашој земљи. Све су групе сагласне да Пословник треба мењати. Измене су могле обухватити и ту одредбу, а како је воља за рад, бар у прво време, врло жива, споразум би, сви су изгледи, брзо био постигнут, и скратио би се тако цео поступак око нових редакција. Место тога, после својих првих неодлучних корака, окрњена и завађена, Конституанта морала је да стане. Изабрани председник, Г. Рибар, пошто је поздравио једном добро смишљеном и лепо изговореном беседом, одложио је њене седнице *sine die*, док се не образује нова Влада.

Кабинет Г. Д-ра Веснића поднео је оставку одмах после састанка Конституанте, сматрајући да је своју мисију завршио. Оправдано је запитати се сад: каква ће бити судбина онога предлога Устава који је он израдио? Уставни Одбор који би о њему имао да решава није изабран, ма да је то требало већ учинити по истом Пословнику, чија је примена била тако строго спроведена кад је у питању стајала заклетва. Састав нове Владе још је непознат. Мандат је, истина, поверен Г. Пашићу. Али, може се десити да он у томе не успе, или да буде принуђен да апелује и на једну од оних група које не деле гледишта радикалне и демократске партије о свима уставним питањима. У том случају припремљени предлог морао би се мењати из основа, или бар у својим главнијим деловима.

Начин на који су за последње две године решаване код нас кризе не даје много наде да ће се брзо добити једна пречишћена ситуација. Догађаји који су се одиграли у Конституанти показују да смо далеко од сагласности и у најограниченијем

обиму. Осим тога, сељачка странка, најближа по својим идејама радикално-демократском уставном блоку, одбила је да уђе у какву год Владу, ограничавајући се да помаже само ону која би у исти мах служила и њеном програму. Свака, дакле, Влада коју би склопиле партије из центрума Конституанте била би остављена на милост сељачке странке, којој би у толико лакше било да је обори што у њој не учествује. Међутим, та странка је до сад објавила само нека најопштија гледишта о Уставу, али још не знамо како ће се она држати код појединих питања, која, ма да спореднија, могу сваког часа да је одведу у опозицију. А да ће две крајње групе, комунисти и Радићевци, бити у сталној опозицији према свакој Влади створеној изван њих, о томе се друкчије не може мислити, бар за сад.

Први дани које је Конституанта преживела отварају нам постепено видике о тешкоћама које ће се, једна за другом, појављивати. Ако она успе да при свем том, да Устав који би нашој држави сачувао целину, то ће значити да је чиста свест најздравијег дела нашег народа много јача од свих интернационалних, сталешких, племенских, религијских тежњи и стремљења, и свих рушилачких инстинката.

К.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Др. Миленко Р. Веснић, *О Друштву Народа*. (Конференција одржана у Клубу Београдских Радикала 30 јануара 1920.) Београд, Књижара Геце Кона, 1920.

Друштво Народа без сумње је једна од најзначајнијих појава у савременом социалном животу, и Г. Веснић, као наш делегат на Конференцији Мира, био је без сумње најпозванији да нас о тој појави обавести. У свом, истина, збијеном, али врло јасном и прецизном предавању, он се нарочито задржао на наравствено-етичком пореклу Друштва Народа, на редакцији друштвеног статута и на питању о Међународном Суду. Г. Веснић је о свему томе говорио више као дипломат него као социолог, и то као дипломат који је и сам учествовао у догађајима које сада описује као историк. Он је лепо истакао разна гледишта и схватања која су се обелоданила приликом стварања и организовања Друштва Народа, и која се дају свести на два основна типа: један који представљају народи римско-византијске културе, и други који представљају народи англо-американске културе.

Са социолошкога гледишта, оснивање Друштва Народа могло би се окарактерисати као покушај да се борба држава

и народа што више *спиритуалније.* Духови су се од увек бунили против употребе физичке силе у расправљању међународних сукоба, и тражили да се ти сукоби решавају, као и сукоби између појединаца, пред једном непристрасном судском влашћу. После Великога Рата и свију његових ужаса, потреба за једним међународним судом који би учинио рат у будуће немогућим, осетила се више него икада. До таквог суда није се могло за сада доћи, али се дошло до организације Друштва Народа, која, истина, не изгледа у стању да рат учини потпуно немогућим, али изгледа у стању да га учини мање честим него што је до сада био случај.

Оснивање Друштва Народа поздравиле су радосно, нарочито, мале државе, које су у њему гледале своје главно јемство противу Великих Сила, њихових незајажљивих апетита и њихове нескрупулозности у употреби војне надмоћности. Да ли Друштво Народа, овако како је организовано, одговара овим очекивањима нашег народа? Ми не бисмо могли то тврдити, јер што прво пада у очи, то је оштра разлика, повучена у самој Друштвеној организацији, између великих и малих држава. Правна заједница претпоставља потпуну једнакост својих чланова: тежња је целога права да у свету идеалних вредности изједначи оно што у свету чињеница није једнако; Друштво Народа, пак, представља се као освештана неједнакост између великих и малих, као покушај да се ови други ставе под надзор и туторство оних првих.

Немачка, да је победила у Великом Рату, такође би покушала организовати једно друштво народа, само то би била сасвим друкчија организација. Друштво Народа, које је Антанта створила, јесте један велики ратни савез, који има за циљ да одржи стање ствари установљено Версаљским Миром. Морално оправдање тога стања ствари налази се у начелу народности који је Версаљски Мир прогласио за своју руководну мисао. Организација коју је Немачка помишљала да створи на случај своје победе, тако звана „Централна Европа", имала је да буде првенствено економска организација. Немци су тврдили да је начелу народности прошло време, и на место њега истицали су начело економске солидарности. Они су доказивали да је централна Европа географска и економска целина, која се не може одржати у економској утакмици, ако остане подељена на већи број националних држава, од којих свака води другу царинску политику. Потребно је да се све те државе удруже у једну економску лигу, којој би на челу стајали Немци, као народ који се показао обдарен највишим организаторским способностима. Националне државе постојале би и даље, али само као делови једне много шире организације, која не би била склопљена у име начела националног самоопределења, него у име начела рентабилитета великих економских заједница.

У овоме Рату, немачка идеја „Централне Европе“ пропала је, али то још не значи да идеја Антанте о једном друштву народа мора успети. И ако је идеју о Друштву Народа изнео председник Северно-Америчке Републике Вудро Вилсон, та Република још није приступила Друштву Народа, и после избора новог председника Републике, Хардинга, изгледа да му неће ни приступити. Републиканска странка, којој Хардинг припада, боји се да би ступање Америке у један савез тако надахнут националистичким идејама као што је Друштво Народа, могло увући амерички народ у читав низ крвавих европских ратова, који га се у ствари ништа не тичу. Исто тако велике разлике које се сваким даном обелодањују између енглеске и француске дипломатије, представљају озбиљну сметњу за консолидовање Друштва Народа, и могу чак и његов опстанак довести под питање. Најзад, једно Друштво које у своје крило није увукло ни Немачку ни Русију, има врло мало изгледа, чак и у самој Европи, да добије један опште признати ауторитет.

Ми, истина, нећемо рећи да је Друштво Народа једна утопија. Оно утопија није, јер је остварено и постоји. Али нама изгледа да је оно врло далеко од свог циља, и да ће требати времена докле оно постане једно средство за обуздавање националистичког и империјалистичког беса и за обезбеђење међународне правде у интересу светског мира.

ФЕДОР НИКИЋ.

Dr. Vladimir Dvorniković, *Savremena Filozofija*. Prva Knjiga. Zagreb, 1919. — Druga knjiga. Zagreb, 1920.

После Фагеовог *Увођења у Филозофију*, дела које је израђено сувише шаблонски и сувише штуро, после Хефдингових *Филозофијских Проблема*, дела које, у врло несрећном преводу, даје и сувише кондензован материјал, ове две књиге Г. Дворниковића дају један врло савремен и врло инструктиван увод у филозофију. Оне су за нашу, тако сиромашну и тако несређену филозофску литературу несумњиво и напредак и добитак.

У првој књизи, писац је нашао пут који води право у ствар. Он је нашао начин којим се одиста најуспешније уводи у проблеме данашње, тако сложене и тако разгранате филозофије. Наместо шаблонског и мртвог историјског излагања, писац излаже живот и борбу савремених праваца, излажући њихово постојање и интимне изворе из којих истичу; наместо статике, он даје динамику филозофских студија. А да би динамику могао дати, он постулира два основна психолошка типа филозофирања око којих се, као око два пола, могу сврстати и прегледно окупити сви разнолики правци савре-

мене философије. На тај начин, писац спроводи једну потпуно оправдану методику, једину у осталом, којом се лепо може постићи решење постављеног задатка. А кад постулира као два основна типа емпиризам са једне, а рационализам са друге стране, факат, доживљај, искуство са једне, а норму, принцип, идеал са друге стране, писац постулира антитезу која је одиста, и у прошлости и у садашњости, полазна тачка са које се раздвајају сва философирања. Када је усвојио овакво оријентационо гледиште, писац је усвојио и једно тачно, праведно и савремено мерило којим се има ући у драму светске философије. Оваквом оријентационом методом се одмах приказује стварна дилема сваке, па и савремене, философије. То је дилема пред којом се налази и онај који мисли и ствара, и онај који посматра, испитује и прима; то је антитеза два стварна праосновна психолошка типа коју доживљава и решава сваки који се једном нађе очи у очи пред највећим проблемима живота. То је она основна тачка укрштања са које се има поћи према свом „темпераменту“. У тој антитези лежи „она најодлучнија премиса која се никада не истиче“ али са које се мора поћи. То је она основна разлика између „два философска темперамента“ чија борба испуњује историју философије и о којој говори Џемс на уводним странама своје класичне књиге *Прагматизам*. Те кад је Г. Дворниковић методички усвојио такву основну и полазну оријентацију, успео је да перспективе савремене философије прикаже на савремен начин, јер је пошао са антитезе која је и дубоко у нашој личности и која је пројицирана у свет живе и велике борбе философске. А тиме је, својом првом књигом, дао нашој философској литератури једно дело од вредности.

Док се прва књига може сматрати теоријском, друга књига је практична; прва је имала да отвори опште и широке водике и да пружи главне теоријске потеге, друга има да уђе у појединачан, непосредан материал; прва је оријентација, друга је информација и инструкција. Писац је другом књигом хтео да реши један практичан задатак: да у библиографском прегледу пружи један путоказ за практичну оријентацију у савременој светској философској литератури. У другој књизи писац је дао врло обиман материал библиографски, подељен по појединим дисциплинама, са два регистра. Практична вредност оваквог дела за све оне који се баве философијом у нас, неоспорна је и очигледна. Али, поводом ове књиге, истиче се само собом једно питање које је Г. Дворниковић додирнуо у предговору књизи, а које се може, проширено и уопштено, иставити у низу питања која се имају решити за нашу културу. Писац вели да је друга књига његова „само темељ, само нацрт, који би се имао употпунити и израдити уз сарадњу, те да су сличне радове у Европи радили удружени појединци и генерације“. То је истина; али не само да тај и такав библио-

графски рад захтева организацију, но и сваки рад где се има савлађивати један обиман материал, захтева организацију. Ту потребу организованог рада истакао сам једном, поводом изградње наше философске терминологије, која би се имала изградити укупно а не појединачно. И тако се мисао о оснивању једног „философског друштва“ непосредно истиче пред интелектуални круг радника који имају да раде *ad maiorem gloriam* наше философије.

Г. Дворниковић је у обе своје књиге истакао *leitmotiv* свога рада: помоћи нашој култури да принесе своју компоненту опште-човечанској философији. Он са правом вели да и наша национална култура чека најзрелији, најтежи и најскупљи плод свој: своју философију. Чекајући, ваља радити. А у раду се мора имати узајамна интереса и везе. Г. Дворниковић је и са ове своје две књиге, и својим отварањем *Filozofijske Biblioteke*. дао позитиван принос нашем раду на нашој култури.

ВЛАДИМИР ВУЈИЋ.

БЕЛЕШКЕ.

„За Дон Карлоса!“ — У прошлом броју, у нарочитој белешци, јавили смо да ће од ове свеске *Српски Књижевни Гласник* почети доносити превод једног од најуспелијих романа који су се у новије време појавили у француској књижевности. *Атлантиде*, од младог приповедача Пјера Беноа. Све припреме за објављивање овог романа биле су учињене, кад је, у исто време и независно од нас, уредништво једног београдског дневног листа већ предузело да тај роман пружи у српском преводу, и то почело чинити у свом листу. Налазећи за излишно објављивати свој превод истог романа, *Српски Књижевни Гласник* одлучио се да измени своје првобитне намере и да, место *Атлантиде*, донесе други један роман од истога писца, *За Дон Карлоса!*, дело новије, мање фантастично, али можда боље.

Запреке преводној књижевности. — Прашка *Česla* (бр. 22 од прошле године) упозорује на нове запреке што настају преводиоцима дела страних, нарочито западних књижевности. У реду је, вели писац (Др. Јан Левенбах) да сваки превод буде ауторизован. У новом чехо-словачком закону о ауторској својини има пропис који, у смислу Бернске Конвенције, чува ауторско право оригинала неограничено, док се раније чувало само до пет година по публикацији оригинала. Али та ствар има и другу своју страну. Тим што је Чехословачка Република приступила Бернској Конвенцији настаје до душе правно стање, достојно културне државе, а престаје гу-

сарско пљачкање туђих литература, које је у иностраних аутора рађало толико зле крви, али погледајмо каква је последица од тога закона с обзиром на данашње валутне прилике. Ауторизациони хонорар познатих страних писаца био је пре Рата између 1000 и 1500 франака. То значи да чешки издавач има данас да плати најмање 10.000 чехословачких круна! У таквим приликама, зар ће бити могуће да се издају преводи? А зар је у интересу образованости да се сагради такав китајски зид? — „Настаје дакле дилема међу стајалиштем међународне књижевне пристојности и културне самоодбране“, вели писац *Ceste*. Упозорује на то да неке државе (Италија, Низоземска, Јапан) нису признале Бернску Конвенцију од године 1908, која налаже неограничено респектовање ауторских права, него су признале само чл. 5 Конвенције од године 1886, по коме се ауторско право уважава само за десет година по излажењу оригиналног дела. Чехословачка Република приступила је, при потписивању Мира, Бернској Конвенцији од године 1908.

Како је и наша држава, истим стицајам прилика, узела на себе исте такве међународне обавезе, цео је тај проблем од неоспорног значаја и за нашу књижевност. У најкраћем времену, свакако, тешке последице обавеза на које смо пристали почеће се јављати и у нашој књижевности и на нашем књижарском тржишту, које је, нарочито у последње време, засуто преводима сваке вредности. Време је да се о том питању почне мислити, и од интереса је и за нас предлог који чехословачким издавачима износи Г. Левенбах: да преко свога савеза покушају какав нови уговор са организацијама иностраних аутора, који треба да се прилагоде данашњим валутним односима.

ДР. ДРАГУТИН ПРОХАСКА.

„Друштвени Живот.“ — После дужег размака у времену, изишао је и други број *Друштвеног Живота*. Овај озбиљно уређивани лист за друштвене науке заслужује сваку пажњу читалаца, нарочито због интереса који он показује за практичне проблеме наше нове државе. И ако се у овоме броју понајвише расправљају правни проблеми, ипак су они такве природе да су у овом тренутку од општег значаја.

У уводном чланку „Народно и Државно Јединство“, Уредништво (Др. Мирко Косић) поставља тај проблем и наглашава сасвим тачан факт да 50.000 интелигентних Срба, Хрвата и Словенаца, у чијим рукама лежи у овом тренутку политичка будућност наше земље, посматрају питање нашег државног уређења са гледишта партијско-изборне тактике, место да су га схватили као основно питање нашег националног и културног развоја. Уредништво је за јединство, али не једноставно, већ диференцирано, у коме ће бити загарантовано спонтано развијање посебних снага. Писац наглашава нужност идеализма у политичком животу. — Др. Н.

Радојчић развија врло прегледно покушаје у историји за стварење јединства, и завршава опоменом да је потребно и данас што чвршће груписање снага, кад се налазимо „у овако великој и тамној опасности као сада.“ — Г. Ж. Перић покушава, на врло духовит начин, да покаже могућност прелаза из индивидуалистичког система у социалистички, мирним полутивним путем. Он прави разлику између права власника и права наследника (за живота власникова) као разлику између титулара једног права и титулара једног интереса (односно титулара права *in spe*). Према томе, држава, и ако не може да повреди, ни као законодавац, принцип стечених права, она може, као законодавац, да створи систем колективне својине, доносећи правни пропис по коме неће више постојати наслеђивање; тиме би она погодила само лица која имају интерес односно право *in spe* наследнине, али не лица која имају права, која су већ стекла право (власнике). — Др. Ђорђе Тасић, у чланку „Синдикати и Штрајк Чиновника“ сматра да је штрајк чиновника забрањен са правног гледишта, и ако су њихови синдикати допуштени, докле се држава држи у границама законитости. При расправљању питања обраћа пажњу на његову социалну страну. У нарочитом чланку писац ће разматрати који су то случајеви незаконитости државе који, изузетно, чиновницима дају право на штрајк. — Г. Федор Никић, у чланку „Рационализам и Социологизам у Праву“, схвата супротност социологизма и рационализма као супротност еволуционистичког и антиеволуционистичког схватања у праву. — Др. Тома Живановић, у чланку „Карактер Филозофије и Правне Науке“ доказује једном збијеном логиком да правна филозофија (две синтетичне правне филозофије: филозофија права и филозофија правних наука) носи с једне стране карактер филозофије, пошто представља *нај општија* сазнања за *све* правне науке, и, с друге стране, науке, пошто је од специалних правних наука разликује само ступањ општности. — Напослетку, у лепом чланку Ф. Опенхајмера (превод) „Велики Посед и Социално Питање“, писац доказује да је велики посед главни основ монопола у привредним односима, да је *sedes mali* у друштву, да од његовог развитка зависи целокупан привредни живот, и тиме и социални у опште. Развитак је великог поседа такав да ће велики посед неминовно пропасти. Опенхајмер извлачи практичне последице, које је врло поучно данас чути, у смислу помирења сељака малопоседника и радника с једне, а индустријског, варошког радника с друге стране. Он предлаже конкретне мере за ослобођење ових људи, које ће превести друштво, на један миран начин, у нови друштвени систем слободног социализма.

ДР. ЂОРЂЕ ТАСИЋ.

Власници, Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
НОВА СЕРИЈА, Књига II, Број 2. — 16 Јануар 1921.

БЈЕЛОУШКА.

I

Двије горе студене и мрачне, два горска ланца пуна снијега и тамних четинара извила се високо текући упоредо и затварајући котлину, којом тече ријека.

А Мрзлица је вода тешка и црна. Хладни вјетрови душу низа њу. Њезина је површина покрита готово увијек ледом, њени су тршчаци суморни и укочени. Неко зимоморно прољеће пролази плаховито сваке године преко њезиних мостова; неко млитаво љето сједи у најдуже дане на њеним бреговима и лута зебући по нијемим ритовима.

Мрзлица је сијело тишине и студи. Она смрзава мезгру у цијевима стабала, и не да пуповима да листају и цвјетају, и успављује животиње у муљу мочварноме и између трстика. Она прожима својим студеним дахом људе који онуда пролазе: укочује им жиле, ледени им крв, тјера у њих такову хладноћу да им тијело и душа дуго зебу.

Најгоре су од ње трпјели момак и дјевојка, од којих су села стајала сучелице, високо на двјема стрминама, баш ондје гдје се оба пропланка горска највише приближавају правећи ријеци двије ивице налик на големе насипе.

Оно двоје знало се још из дјетинства. Били су још дјеца кад су се угледали са својих обронака, гдје су пасли стада или пландовали по процвалим тратинама. Дозивали се јеком пастирских рогова, домахивали прољетним гранама и поздрављали се предвече кресовима. Они су расли гледајући се издалека и разговарајући се увијек новијем знаковима.

Бијаху бацили преко гудуре, на дну које се ваљала Мрзлица, неки невидљиви мост; по њему су њихове жеље ишле сваки дан једне другима усусрет, да се нађу и да се споразуме. За дуге зиме, кад снијег пада и олује бјесне по планинама, они су сједјели уз своја огњишта мислећи једно на друго и очекујући дан кад ће прве јагорчике процвасти, и стада изаћи на пашњак, и први ступац дима јавити са супротнога пропланка да је изнова настало доба њихових чудних састанака и разговора.

Они бијаху већ нарасли, кад се једног дана договорише, с тешком муком, како ће обоје сићи на Мрзлицу, да се састану и да се једном виде. Ишли су низбрдо хитро и лагано, као да их крила носе. Штапови су им дрхтали у руци, а срце им куцало у немиру очекивања. Брзали су силазећи увијек наниже по пашњацима без грмља и дрвећа, застајкујући свако толико да се виде и гледају. Црвени од хода и узбуђења силазили су, свако низ свој обронак. На по пута стадоше чудећи се што су већ тако близу, и ако их још дијели нижи дио стрмине и ријека.

И за први пут полетјеше њихови гласови с једног обронка на други.

— Ој!

— Ој!

— Зову ме Ђерданом.

— Ја сам Тихана.

— Ој!

— Ој!

Причини се обома да им гласови звече попут сребрних рогова у прољетној шуми, док сунце истиче на гори. Виђаху се велики, млади и весели, ношени жељом да се састану и приме за руке и погледају у очи, насмијани и сретни.

— Тихана!

— Ђердане!

клицали су хрлећи још на ниже, али док су им ноге брзале увијек хитрије, њихова су лица бивала све блеђа, њихова срца све мирнија. У њих је продирало нешто, што није било ни умор ни клонуће, а гушило им занос, млитавило жиле, сапињало их у грудима.

— Ој!

— Ој!

клицали су и сада, али им је глас бивао тиши и муклији; одјекивао је без боје и топлине по котлини, у коју су управо улазили.

Мрзлица је бацала на њих своју невидљиву мрежу хладноће и шутње. Зебли су у тијелу и у срцу, чудили се наједанпут чежњи што их бијаше повукла низбрдо, и до два пута стадоше не знајући би ли се окренули и побјегли уз гору.

И кад се нађоше скупа на леденој кори ријеке, они стадоше очи у очи и погледаше се — као два туђинца. Ријечи су замирале на њиховим уснама, а мрзле им се руке једва дотакнуше. Не изрекоше оно што су хтјели рећи; не измјенише дарова̂ што их бијаху понијели.

Растадоше се шутке, млитави и хладни, носећи у себи на планину сву мрзлост оне хладне и шутљиве ријеке.

II

Три су дана боловали од студи што их је прожимала. Мотрили су се као и прије издалека, сједећи непомично на пашњаку већ зелену и пуну траве.

Доскора, кад се сви лугови зазеленише и планина оживи од жубора врела и пјевања птица, спопане их изнова немир и пријашња чежња. До два пута сиђоше изнова у долину, али их Мрзлица опет одби својом хладноћом и шутњом. Њихова је мука расла из дана у дан. Трпјели су читаво прољеће, мучили се и у дане љетне, док стигну час у коме се наједанпут све промијени.

То се збило једног дана, о илијнштаку.

Од замаха Божје руке сунчани се колут бијаше оног јутра залетио с најниже тачке на обзору уза стазе преко неба. — Пробивши се кроз крдо облачића, што су још у праскозорје пасли по ливадама на најисточнијим међама на зренику, ватрени се точак бијаше закотрљао неколико копља високо запаливши облаке, који су неко вријеме пламсали црвеним ватрама, док и не изгорјеше у све бљеђој зажари. Пео се је затим уз небеску цесту витлајући около себеројеве варница̀. Изгледало је да га сила издаје, и да ће стати насред пута, али се он ипак котрљао читаво прије подне увијек на више, жарећи се све јачом свјетлошћу. А када стигне на врхунац неба, сунчани точак стаде, прије но што ће се спустити низбрдице према западу.

Али он не бијаше застао да се одмори, већ да у оној висини на врху небеса заигра свој љетни ватрени плес. Његова се ос продужи према сјеверу и југу; паоци му пробише кроз наплатак, који се напињао од притиска из средине, да се протегну у неизмјерност, налик на дуга танка копља. И та су копља дирала својим усијаним врховима све предмете на лицу земаљскоме. Продирали су с висока у долине и јаруге, у чесме и бунаре, у лугове и у мрчаве.

И онај точак, којему је сами Бог направио главчину од најтврђих и најсјајнијих чворова дрва дафине и набрчио га огњеним паоцима, и обуо га наплацима од ватре, стаде се вртјети као вретено просипљући наоколо још густије искре.

...У такав час, док је земља лежала као изнемогла под оном ватреном кишом, Ђердан и Тихана дадоше једно другоме знак и спустише се изнова у долину.

Овог су пута хрлили као да лете; котлина их није више одбијала но их је мамила и потицала; а када стигнуше у низину, Мрзлица је стајала пред њима, али не онаква какву је дотад гледаху.

III

Тек пред неколико дана та је ријека била изгубила своју ледену корицу, па је неко вријеме лежала, трома и тешка, на пољани, налик на змијурину што је на жарком сунцу свукла са себе зимску кошуљу те се пружила обамрла у трави. Она се бранила од сунца крвника хладовином врба и јаблана, сјеном трстика и шаша, читавим саговима алги, рогоза и усахле сите што су пливали њезином површином. Дизала је блато из корита, да оним мутежем препријечи сунчаним зракама улаз у њене дубине. Кад осјети да се око ње све угријало и ужарило, она се скупи у се, повуче к себи воду из мочвара и тршчака, закопа се још дубље у земљу и умртви се још већма очекујући устрпљиво да је та невоља мине.

Али је сунце јуришало на њу не пуштајући јој да одахне и силећи је да се прене, узнемири и заталаса. Оно покоси својом ватреном косом њезине тршчаке, изгори јој водене биљке и просу им на вјетар пепео, испи сву воду њених каљужа, осуши и развали запреке и насипе од глиба, па застре онуда саг зелене младе траве.

Мрзлица се још више смркну, стисну и умртви, налик

на кукца што се укочио и лежи као да је без живота пред сламком дјечака који му не да мира.

Сунце је међутим наваљивало још жешће. Оно растопи снијег на далеким горама, мраз глечерски и ледене свијеће пећинске, узвитла нове водопаде и слапове те потјера сву ту воду низ корито ријеке. Свјежи, бистри валови потекоше њезиним старим, укоченим жилама, носећи далеко лањски мутеж и глиб, будећи у њену тијелу нагле, јаке срхове. Свјетлост је падала на ријеку продирући све дубље у њу, док не стигну до дна корита, покривена пијеском и шљунком. Нове трстике никоше по риту, врбе се усправише и помладише свежим сребрним лишћем, а високе процвале траве покрише оба бријега међу којима је вода текла, прозирна и лагана. Вода се изнова разли по барама и тршчацима будећи их на нов весео живот. Ројеви кукаца и јата птица долетјеше са свију страна, и за први пут све заблиста и зашумори на обалама оне нијеме, мрачне ријеке.

Угријана, прочишћена и помлађена, Мрзлица се напокон трзну; она раздријеши све своје узлове, расплете све своје чворове, завијуга попут голема змаја што се пробудио на прољетном сунцу од дугог зимског сна. Сва искричава, плаховита и модра, ријека дахне дубоко и снажно па зашуми, зажубори и запјева у ономе подневу, пуном свјетлости и топлине.

IV

Оно је двоје стајало једно према другоме на бријегу ријеке, пјани од сунца, чезнућа и трке, док је вода између њих текла и пјевала:

Дођите! Дуго сам чекала
На долазак ваш, на тај дан.
И предуг и ружан је био мој сан;
Ал' ја сам међутим у својој дубини,
У црноме муљу, у воденој тмини,
Шарену родила зв'јер,
Што мајка је хиљаду прољећа
И хиљаду јесени кћер.

Дођ'те! Гдје бијаше лед
Пламена искра ће скочити,
Низ моје ће корито точити
Млијеко се сада и мêд.

У моме се муљу већ родила зв'јер
Што на вас је чекала дости:
Свих исконских сила је помамна кћер
И мајка свих људских радости.

И они стоје на супротним бријеговима, гледајући се још увијек. Сунце је у њима распалило крв, напело сваку жилу. Шире руке, као да би се хтјели загрлити, а из очију им врцају искре.

Тихана се пригнула над воду и видјела у њој себе, разбашурене косе, црвена лица и пламених очију. Дјевица је скочила натраг, преплашена од своје слике. Као да је тек сада разумјела перфидну пјесму што је ријека ромони пред њеним ногама. На дну је те воде црни муљ, а у муљу шарена нека звијер, која је мајка и кћи гријеха. Мора да је налик на змију, подмукла и злобна. И тај гад чека на њу, вирећи главом из блата

Тихана се трзнула. Сунчано је пијанство већ остављало, и она долази полагано к себи. Као да се једва сада сјетила да је Ђердан мушкарац. И он није више онакав каквог га је већ до три пута видјела, и каквог га је гледала у својим сањама горе у планини, док је сама лутала по пашњацима или седјела на огњишту уз старицу мајку.

Обузе је велик стид, и сва задрхта пред погледом Ђердановим. Хтјела је да побјегне, али су јој ноге биле као усађене у земљи, а пјесма воде Мрзлице мамила ју све слађе, клокотала јој све звонкије о нечему што она није више разумјевала, али је морало бити лагодно и лијепо као још ништа на томе свијету.

— Тихана! чу се глас, и она дигну изнова очи.

Младић се био свукао и пружио руке према њој.

Он јој баци још једном преко ријеке врућ и звонак позив те скочи нагло у воду.

V

Мрзлица дочека Ђердана заталасав около њега своју најљепшу воду, накитив га пјенама и окрунив му главу зеленим травама, танким и блиставим попут свиле. Младић је стршио из воде с јаким, малко длакавим прсима орошеним капљама, с рукама пуним блистава пијеска. Његова се гарава пут блијештила на сунцу, па је био налик на бронзани кип обасјан зракама сунчаним.

Вода га проже свјежином, напуни га радошћу и обијешћу.

— Тихана! Тихана!

А Тихана је гледала у њ дршћући у свакој жилици. Осјећала је да је сада на њу ред свући се и сићи у ону воду. Ђердан је у овај час за њу неко страно али чаробно биће. Све су се дражи и замамна моћ Мрзлице нашле овог тренутка у њему. То је син те чудне ријеке који је зове к себи да је поведе у неке незнане, чаробне дворе.

— Тихана... дођи! кличе младић тресући мокрим, црним рудама на глави и гледајући само у њу, а она осјећа како сунчано пијанство, које је све омамило, у њој ишчезава пред нечим другим што јој иде нагло к срцу. Прожима је топлина јача но је она љетнога бијеса; читаво је сунце зашло сада за њу у Ђерданову црну косу, сва је свјежина ријеке Мрзлице на његовим дgriановима. Она осјећа милину воде што жубори, цвијећа што воња и птица које пјевају, а све је то од Ђердана и због Ђердана.

— Тихана... дођи!

Али дјевојку је баш овај час минуо и посљедни трунак лудила сунчана, и она је дошла сасвим к себи. Као да се неке црвене копрене растргле пред њеним очима, па је дјевица прогледала.

— Тихана... дођи!

Има нешто ружно и увриједљиво у томе позиву. Призвук несвијесна руга чује се у његову гласу, и она га примјећује. Баш сада, кад види што је Ђердан за њу, дјевојци се причиња да је изгубила много, готово све, у његовим очима.

Она проблиједи, тргну натраг и покри објем рукама лице; али у исти час нека је још јача унутарња сила зграби и повуче у ријеку.

VI

Ђердан и Тихана стајаху голи у ријеци, а Мрзлица се још већма разведри и стиша; овјенча их пјеном, развесели их свјежином.

Она је растапала у својој води ведрину небеса, зеленило топола и врба, па је била у средини сва модра, а на рубовима блиједо-зелена као крошња младе прољетне шуме. Рашчињала је и рашчупавала праменове сунчане у најтање нити да их уплете у своје жиле и да направи од њих житку бли-

ставу мрежу у коју је хватала све што се у њој мицало и копрцало. Упијала је у се све мирисе лишћа и коријена на рубу својих брегова и воњала под љетним сунцем мирисима прамаљетним, а понајвише трмом и мајчином душицом. Она је примала у се шуштање лишћа у тршчаку, жаморе у шашку, клокотање водених мјехурића по барама и цику водомареву у врбицима, па их уплићала у своју тиху, једноличну пјесму. Искрила се и трептала на површини, док су хлапови титрали над њом попут прозирних завјеса, тканих од најтање сунчане свиле.

Тихана је гледала у младића кроз онај трептави застор. Он је стајао у ријеци све до појаса и с боковима опасаним пјеном, док је зрцалење водене површине бацало на његова прса безброј немирних, сјајних пруга и колутића, од којих се причињало као да је обучен у неку коласту аздију, извезену по шавовима сребрним гајтанима, накићену немирним златним токама, и дугих трептавих скутова, што их вода носи низ ријеку у лику лаганих копрена. По колобаричима, што су јој титрали на голим рукама, дјевојка видје да је Мрзлица и њу обукла у онакав плашт, и њезин стид буде мањи.

Она погледа Ђердана равно у лице и видје да је младић не мотри више као прије. Његове се очи сјале, али у њима није више било оно ружно од чега се час прије бијаше толико застидјела и престрашила. Осјети да је нашла милост код Мрзлице, да ријека над њом бди, и да та вода воли њој као и Ђердану, па да се нема ничеса бојати.

Тихана није заправо знала да ли иду једно према другоме, или их ријека сама тако носи; али кад се нађоше скупа, и младић јој рече: „Дођи!“ дјевојка прихвати његову руку и пусти нека је он води.

VII

„Кивит! Кивит!“ ... узвика се вивак, кад угледа на рубу тршчака Ђердана и Тихану.

Он тресну перјаницом на глави, упре ногама о тврдо блато, нагне тијело напред и поклони се до три пута оним двома, показујући им наизмјенце сада свој бијели трбух, сад блистава црно-зелена леђа. Стопрв кад му дођоше близу, птица полетје пребацујући се у ваздуху и јављајући кликтањем тршчаку да нетко иде.

Али у вивкову гласу није било ни љутње ни страха, па његов крик не узнемири пернати пук на води и на жалима бара̀. Свјежа вода помлађене Мрзлице и пламен сунчани бијаху родили у тршчаку ново, ненадано прамаљеће. Трстике су добивале на врсима трепетаве метлице, раките и врбе златиле се мацама, локваљи су цвјетали големим жутим и бијелим цвјетовима. Све птице бијаше спопао прољетни немир. Мужјаци су се китили свадбеним перјем, кричали и водили међу собом борбе, док су женке градиле гнијездо. Мирољубиви гњурци свађаху се због женке кричећи свој јасни и аки: „Краор!" Укочене ноге чапљи као да се данас разглобиле, а скврчен им се врат спружио у вис, док им перјаница залепрша на тјемену налик на дуге свилене тракове. Чак и мирна тиха шљука пружа у вис врат, спушта доље кљун па бруси крилима по тлу као пуран и шири реп попут заљубљена голуба. Змије пливају по води, пужеви миле уз трстике, зелене жабе крекетају на лопочевом лишћу, а велике поједдице лијећу наоколо, или стоје пред којим цвијетом буљећи у њ непомично, док им крилашца трепере на сунцу, и танка им леђа блистају зеленим ковним одсјевима. Све се у тршчаку и по барама жури и комеша, као да се боји е ће то неочекивано прољеће зачас и минути.

„Кивит! Кивит!" ... кличе вивак одмичући полагано и водећи по суху Ђердана и Тихану у нутрину тршчака, ондје гдје човјек није још никада био.

А оно двоје иду од баре до баре држећи се за руке попут дјеце, гледајући и чудећи се.

„Кивит, кивит! ... Не бојте се. Они су као и ми," кличе вивак свима у риту, и води преко процвала тршчака дјевојку и младића на оточић насред воде, на округло острвце пуно стабала, траве и птица.

VIII

Док се Ђердан верао кроз високу траву прегледавајући оточић, Тихана је стојала уз барицу. Гледала је у воду, мирну и глатку као зрцало. И она угледа у њој себе, сву голу, бијелу, обасјану сунцем и окружену тамним плаветнилом небеса̀.

У први се мах трзну и скочи натраг, као да се престрашила од оне приказе. Баци поглед свуда наоколо, и не видјевши никога, примакну се изнова к бари; корачала је ситно, ширећи руке и пригибајући напријед тијело.

И она видје најприје у води густу, просуту косу, црвену попут ватре, пуну бљесака и искара. И угледа округло, бијело лице с великим модрим очима, с маленим црвеним устима и с двјема јамицама на образима. И видје врат обао и танак, на коме је једна жила куцала под бијелом кожом хитро и немирно.

Да, то је она, баш она — Тихана.

Дјевојка осјети, а и видје у ономе зрцалу да је заруменила од стида. Али није више могла дигнути очи с оне слике; нешто је вукло и тјерало да коракне још једанпут па да једном угледа сав лик свој, од главе до пете.

И њезина њедра забијелише се у води; двије једре округле дојке затрепташе у бари попут двију потонулих јабука; обли, дјевичански трбух сину на сунцу носећи на средини јамицу пуну дражести, а слабине изнад бокова заталасаше се ритмички од даха који је полагано њихао она прса бијела и свјетлуцава као мрамор и једва трзао ноздрвама на носу.

Тихана коракну изнова па остаде зачуђена и непомична, као да не вјерује својим очима и као да се боји натјерати и најмањом кретњом у бијег ону другу Тихану, што у њу гледа са дна барице.

Стајала је као кип мотрећи приказу и увиђајући да то није ништа друго но њена слика и прилика. И за први јој пут у животу сине мисао да је млада и здрава, и да је сва чиста, и да је сва лијепа, и да је сва слатка. Спопала је нека тиха радост, неки лагани занос, и она кимне себи главом, насмијеши се својој слици. Зар није она љепша и чистија од руже у прољетноме врту и од лопочева цвијета у љетњој бари? Она није досад знала какове искре носи у косама, и какво јој цвијеће цвате у њедрима.

И њој дође да клекне на руб барице па да пружи руке и загрли своју слику.

Баш је хтјела пригнути кољена, кад се вода полагано заталаса и њезина слика сва затрепта.

Дјевојка се забрину и урони поглед дубље у воду.

Велика змија, покривена зеленкастим љускама и с бјелим пјегама иза ушију, дизала се из блата и пливала према Тихани. Вијугала је репом и пружала у вис главу гледајући у дјевојку.

Тихана протрну. Сјети се свих прича о змијама и свих опомена своје мајке. Док је животиња мутила воду и комадала

њену слику, она је мислила на химбеност злодуха и на злоћу мушкараца̂, о којој јој је мајка кад-када говорила. Нов стид и нов страх прожеше је до костију попут даха студена вјетра и она коракну натрашке.

Није сама знала, што би и камо би, кад зачу шушкање у оближњим грмовима.

— Ђердан! шану, па скочи и сакри се између трстика.

(Крај у идућем броју.)

ВЛАДИМИР НАЗОР.

ЗА ДОН КАРЛОСА!

(2)

ГЛАВА ДРУГА.

КЛУБ ИГРАЧА ПИЉАКА.

Кочије Г. Бифеа пројурише преко Солферинског Моста. Четврт часа доцније, и Оливје де Пренест пређе преко њега.

Он се је био задржао у Министарству само колико да узме из предсобља један пакетић који је био пажљиво оставио на једној од црвених клупа. Кад изађе напоље, он одахну и насмеши се. Био је срећан што се тај кулук свршио. Што се тиче тако ванредно брзог успеха његова корака, он је био толико невичан администрацији и политици да се томе није ни чудио.

Место на коме је била зграда Главне Контроле — правоугаоник оивичен жмиркавим фењерима — изгледало је као једна широка и суморна мрачна мрља. Оливје је ишао дуж развалина. Иза зидова, чуо је како кишне капљице падају на невидљиви коров.

Он застаде да затвори свој кишобран и боље намести свој завежљај под мишком. Неодређен и сладак мирис од мокрог лишћа запахну га кроз један продор у зиду. Он помисли да се у овом тренутку припрема за свој сеоски живот, и осмехну се наново. Његова судбина почињала је да добија обличје. Он је примао оно што му је она стављала у изглед не може бити благонаклоније.

„У Вилелеону, помисли он, свако ћу вече да се шетам ван вароши. Она сигурно није много велика.“

Било је осам сати кад је стигао у свој скромни пансион код госпође Приматис. Ресторан госпође удове Едуарда Приматиса налазио се у приземљу једне старе куће у улици Шез, и његови најмлађи гости били су сви претурили педесету. Отуда се она старала око Оливјеа као права стара-мајка. Она га је тога дана и натерала да понесе свој кишобран.

Видите да сам добро урадила, викну она чим га угледа још из далека. Задоцнили сте за читав сат. Срећом, ја сам рекла да задрже вашу вечеру на ватри; сед'те брзо. Има нешто што ви волите.

Била је већ дограбила његов горњи капут, његов шешир и кишобран.

Оливје се намести и, као обично, затражи неке новине.

Све су заузете, одговори госпођа Приматис. Граф де Конеј чита *Илустровани Свет*, а мајор Грасје још није довршио *Време*. Ево *Службених Новина*. То вам је за казну што сте дошли тако доцкан.

Оливје погледа графа де Конеја, једног омаленог старчића, који је био сав утонуо у проучавање неког шаховског проблема. Мајор Грасје био је тек на првој страни *Времена*.

— Дајте ми *Службене Новине*, рече он кротко.

„Оно што је он волео", била је једна дивна кокошја чорба и парче печене телетине. Из кујне је допирао жамор гласова служавки, које су баш биле почеле да вечерају. Госпођа Приматис услужи сама свога младог госта, тражећи прилику да заподене разговор. Та честита госпа била је страховито радознала да чује разлог његову задоцњењу.

Оливје доврши чорбу и отвори *Службене Новине*. Најпре потражи програм вечерњих представа у позориштима. У Француској Комедији давао се *Несвесни Филозоф*; у Одеону, *Законита Љубазница*, и представа је почињала тек у осам сати. Њему у једном тренутку прође кроз главу да иде да гледа тај комад, о коме му је мајор Грасје говорио с највећом хвалом. Затим се сети да га госпођа и госпођица де Меркер чекају још то вече да чују исход његова састанка са Министром Унутрашњих Дела, и окану се своје жеље.

Он је расејано прелиставао новине.

— Ах! тај господин Гамбета! рећи ће госпођа Приматис, која је читала иза његових леђа. Јесте ли видели како му је господин Бифе запушио уста за изборну реформу?

Оливје се насмеши. За тренут му дође воља да засени своју газдарицу. Затим га обузе огромно сажаљење наспрам самог себе.

„Заслужио сам своју судбину, помисли он; ето где проналазим код себе најподлију чиновничку душу.“

Прелиставао је непрестано, махинално. Једва ако су му привукли већу пажњу следећи редови, кад их прочита у неслужбеном делу новина:

Шпанија. — Мадрид. — 25 новембра 1875.

Једна депеша из Пампелуне, од 24 новембра, јавља да се генерал Квесада докопао свих утврђења у Орикенској Планини. Дванаест карлистичких батаљона разбијени су и имали су много људи убијених или рањених. После три дана непрекидних борби, Пампелуна је отета од карлиста. Становници су осветлили варош и поздравили клицањем генерала Квесаду.

— Госпођо Приматис, рече Оливје склапајући новине, имате ли какав атлас?

Мало изненађена, она му донесе једну прилично раскупусану књигу која се звала *Атлас Г. Деламарша, некадањег ученика Политехничке Школе, хидрографског инжењера у Марини; књижара Грослен, улица Серпант-Сент-Андре, 25 (раније улица Батоар).*

— Штампан је још 1856, примети напућивши усне Оливје де Пренест. Али не мари, наћи ћу ипак колика је раздаљина између Пампелуне и Вилелеона.

Њим овлада неко неопредељиво узбуђење кад виде да у тичјем лету та раздаљина не премаша четрдесет километара, и да његово среско начелство није удаљено више од три миље од шпанске границе.

„Ах! помисли он, ако приведем тамо у дело своје намераване ноћне шетње, неће ми требати да прислоним уво на земљу па да чујем топ . . .“

И, како га је, пре непуних шест година, чуо с далеко мање раздаљине, у Кулмјеу и у Орлеану, он никако не могаде разумети разлоге оној нелагодности која га беше обузела при његову проналаску . . .

. . . Између два торња цркве Светог Сулпиција, месец, између облака које је ветар разгонио, настављао је свој непомични ход. Киша више није падала.

Оливје де Пренест удари улицом Вје-Коломбје. На углу улице Мадам, он виде, иза завеса, на првом спрату једне куће с рогља, светле пруге.

„Ах, помисли он, данас је састанак *лаких коњица.*“

Он хтеде да продужи пут, кад му једна мисао прође кроз главу. Маркиз де Франлје је по свој прилици ту.

Давнашњи пријатељ Оливјеова оца, маркиз де Франлје представља у Скупштини округ Горњих Пиренеја. Он је један од најугледнијих чланова крајње деснице, лаких коњица, као што зову привржденике графа де Шамбора.

„Горњи Пиренеји, Доњи Пиренеји! Кад бих затражио од њега неколико обавештења о Вилелеону,“ помисли Оливје.

Он прође кроз трем. У предсобљу, један момак прихвати његов горњи капут.

— Господин маркиз није још ту, рече му тај човек. Али ће брзо доћи, додаде он поверљиво: вечерас је особито важна седница.

И пријави, отварајући врата од првог салона:

— Господин војвода де Пренест!

Клуб Играча Пиљака био је клуб у коме су се скупљали опуномоћени представници легитимистичке странке. Ту су они очекивали, целе једне знамените ноћи, да им се граф де Шамбор, прошавши кроз версаљску градску капију, укаже под именом Хенрика V. Искупљали су се три пута недељно да прорачунавају како стоји њихова ствар и да тумаче кнежеве посланице. Десни центар крстио је њихово збориште именом *Клуба Играча Пиљака:* игре карата биле су доиста искључене као сувише распаљиве и опасне по озбиљност већања...

...Оливје де Пренест стеже неколико руку. Он се осети сувишним. Желео би да га неки од тих старих племића узме на страну, да се заинтересује за њ. Али, после две три уобичајене речи учтивости, они га оставише самог. Он у прикрајку стаде чекати на долазак Г. де Франлјеа. Збиља, шта је хтео да га пита? Зашто је овде? Ах! какво глупаво вече! Да је све то слутио, како би радо био отишао у Одеон, да види ону *Закониту Љубазницу*, о којој му је мајор Грасје говорио с толико хвале.

Покрај великих завеса од зеленога рипса налази се један сточић. Оливје де Пренест седе ту. Донеше му шољу

титрице, и ако је он није ни тражио. На столу се налазио прибор за игру „усамљеник“. Хајд’, нека буде! И Оливје поче да забада чивије од слонове кости, једну по једну, у жуте рупице махагонског осмоугаоника...

...Маркиз де Франлје још није дошао. Оливје се занео у своју игру. Речи *десни центар*, *леви центар*, *група Лаверњ*, које му доноси жагор расправе, престале су да га занимају. Он мисли само на покрете свога батаљона белих чивијица.

Иза њега, неко рече:

— Играли сте своју партију сувише у десно. Баш сам радознао да видим како ћете извадити три леве чивије.

Оливје се окрете ка свом саветодавцу. То је био један омален мршав старац, у старовременској реденготи чије је скутове пребацио преко својих раширених колена. Он је седео, с главом ослоњеном о обе руке које је био спустио на златну јабуку једног високог штапа.

Он понови:

— Доиста сам радознао да видим.

Оливје се љутну. Њему је било јасно колико би сада желео да добије ту партију коју је био започео тек да прекрати време, улудо. Он стаде да игра сувише брзо, збуни се, и изгуби.

Старчић се подругљиво насмеја:

— Зар вам нисам рекао?

Оливје га зловољно загледа. Неки сеоски племић. Беле чарапе виделе су му се између тешких ципела без потпетица и сувише кратких панталона. Огроман вунен прслук био је за причу. Оливје се не могаде уздржати да не напући усне.

Старчић се био нагао к њему. Оливје осећа његову руку како му стеже мишицу. Једна гвоздена рука.

— Слушајте!

Мрко лице старчево је уз његово. Велики орловски кљун пресеца обријану и вечито покретну усну; страшне сиве очи сијају под накострешеним обрвама... Колико година може бити том старцу? Шездесет, седамдесет?

Његов стисак постаде још јачи.

— Знате ли, младићу, шта има на свету глупље од либерала?

Једним немарним покретом руке Оливје признаде да не зна.

— Онда знајте: то је лак коњиц, господине, лак коњиц.

И старчић понови, са задовољним смехом који се заврши кречавим кашљуцањем:

— Лак коњиц. А-а-а!

Нестрпљење Оливјеово је на врхунцу. Он баш беше видео где уђе маркиз де Франлје, који му, у том истом тренутку, пријатељски махну главом. Он се диже да пође к њему.

— Господине, молим вас да опростите...

Али га страшна рука примора да опет седне.

— Зар ви нисте мога мишљења? Шта је глупље од једног либерала?...

Оливје разумеде да треба да покаже том човеку његову заблуду.

— Допустите да се представим: војвода де Пренест.

Неко радосно квоцање умало не задави старчића.

— Разуме се! знао сам. Да шта! Ми смо сви од исте багре... Зар бисмо иначе били овде? Али то није разлог да се човек одрекне своје слободе у говору. До сто врага, свеједно, младићу; мени је мило што сам се познао са вама.

И, са једном неусиљеном господственошћу која одмах задоби Оливјеа, он се диже и поклони:

— Граф Матје де Мањоак.

И опет седе...

...— Ви се варате, господине, прихвати реч Оливје достојанствено и тужно. Ја сам потпуно стран намерама ове господе. Ако сам ја овде, то је због тога...

Доцније, кад су догађаји у својој наглости натерали Оливјеа де Пренеста да премишља о мајушном узроку те лавине, он је се више пута питао како је он, који је обично тако нерадо говорио о својим стварима, могао бити наведен да се повери на тај начин овом надувеном старцу. Никад то није могао разумети. Али што је сигурно, то је да је то учинио...

— Ако сам ја овде, продужи он, то је због тога што желим да говорим с маркизом де Франлје. Маркиз де Франлје има имања у Доњим Пиренејима, а ја...

Он застаде. Шта ли је то рекао због чега је Г. де Мањоак тако поскочио?

— И, како је он ловац, и како сам и ја са̂м ловац, ја сам дошао да се мало обавестим код њега какве дивљачи има у том крају, доврши он.

Г. Мањоак обори глас:

— Смем ли вас запитати за разлог вашег путовања у Доње Пиренеје?

— Зашто да не, господине. Ја идем у Доње Пиренеје јер сам постављен за среског начелника у Вилелеону.

И Оливје љупко порумене.

— За среског начелника у Вилелеону, понови лагано Г. де Мањоак.

За тренут наста ћутање. „Овај стари краљевац сигурно ми замера, помисли Оливје. А зашто му ја и причам своје приче?"

Али се вара. У гласу Г. де Мањоака нема замерања. Извесне теготе, можда . . .

— Срески начелник у Вилелеону. Али онда, господине, господин Лаплас-Ледик?

— Господин Лаплас-Ледик је уклоњен из службе. Одлука којом се он смењује и одлука којом се ја постављам изаћи ће сутра ујутру у *Службеним Новинама*, рече Оливје важно.

— Али откуд ви то знате?

— Јер сам се малочас растао од господина Бифеа, Министра Унутрашњих Дела, и јер је он преда мном донео обе ове одлуке. Оне ме се тичу у толикој мери да је разумљиво што сам ја први о њима обавештен.

Г. де Мањоак нанова заћута. Оливје с чуђењем примети да је он узбуђен.

— Извините ме, дете моје, рече најзад старац. Моја питања мора да вам изгледају чудна. Али ја сам се добро познавао са вашим претходником, тим јадним господином Лаплас-Ледиком, једним красним дечком! Он ми је више пута учинио задовољство да дође да лови на мом имању у Ландама . . . Шта ли је могао бити разлог његову злу удесу?

— Изгледа да је био отишао у Биариц на провод, одговори смешећи се Оливје. Један телеграм Министра Војног стигао је у Вилелеон. Тај телеграм је остао два дана неотворен. Господин Бифе, истину рећи, није сматрао за потребно да ми повери вечерас шта је било у њему. Али ја подозревам да је то морала бити заповест за кордон трупа који мотри на граници на карлистичке чете.

— Изгледа да не умујете сасвим рђаво, младићу, промрмља Г. де Мањоак. А шта вам даје повода да то верујете? . . .

— Даје ми повода да то верујем што је господин Бифе тврдио, лупајући ногом, да ће нам та ствар опет навући протест шпанске амбасаде.

Старац га је гледао с једним неодређеним осмејком.

— Ви сигурно имате право. Кукавни, кукавни господин Лаплас-Ледик!

Био је пришао Оливјеу. Његове ситне сиве очи чудно су пламтеле. Он му рече на уво:

— Ви сте ловац, рекосте?

Зашто постављати тако обично питање с таквим завереничким изгледом? Оливје се задовољи да покаже један мали украс опточен златом који је Г. де Мањоак носио на свом прслуку:

— Зуб од јазавца, одговори он просто.

— Ах! врло добро! сасвим тачно, рече старчић.

И додаде, још тише:

— Ви сте ловац. Па лепо, замислите да сте у заседи, с једном добром карабинком Дирбановом у руци.

— Ја више волим своју лефошеовку, примети Оливје смешећи се.

— Рекао сам с карабинком Дирбановом, одсече страшни тихи глас. Добро! И замислите да имате два нишана, и да сте, а-а-а! приморани, ви разумете, приморани да пуцате на један од њих, и да је, од та два нишана, једно карлист, а друго војник либералне војске...

— Каква претпоставка! узвикну Оливје.

— На кога ћете пуцати?

— Али ни на кога, господине, ни на кога, одговори Оливје, покушавајући узалуд да истргне своју руку из стиска Г. де Мањоака.

— Ја сам претпоставио да сте ви присиљени да пуцате.

— Али ништа ме не може присилити на тако нешто, господине, узвикну Оливје, кога овај разговор без свезе поче да плаши.

Г. де Мањоак лупну жестоко о сто. Чивијице од слонове кости задрхташе у својој кутији.

Обојица су се били дигли, и гледаху се право у лице. Наједном, старац прсну у смех.

— А-а-а! баш смешно, мој млади пријатељу. Ја видим да ви имате воље. А ако, уместо да имате испред своје дир-

банке једног карлиста и једног либерала, имате испред своје лефошеовке једног јазавца и једну лисицу, шта бисте изабрали?

— Јазавца, одговори брзо Оливје. Још никад нисам пуцао на јазавца.

— Онда, мој млади пријатељу, рече са својом великом добродушношћу граф де Мањоак, треба да се та празнина попуни до краја ове недеље. Моје имање у Сен-Панделону, крај Дакса, душу је дало за лов на јазавце, а то је на путу за ваш Вилелеон. Учинићете ми задовољство да се задржите ту два дана. Кад полазите?

— Треба да будем у Вилелеону крајем идуће недеље, одговори Оливје, који не могаде да сакрије да му предлог изгледа врло примамљив. Сутра ујутру видећу господина Бифеа, који треба да ми да своја последња упутства и да утврди дан мога поласка. Верујте да, ако могу...

— Моћи ћете, моћи ћете. Шта врага! ви сте то дужни старом пријатељу вашег оца и вашег деде. И не хитајте толико да се сахраните у Вилелеону... Рекли сте ми, зар не, да не познајете тамо никог?

— Баш никог.

— Стићи ћете увек и сувише рано у вашу паланку. Дакле, обећавате?

— Обећавам. Хвала хиљаду пута, господине. Треба ли да понесем своју пушку?

— Није потребно, позајмићемо вам је, одговори с доброћудним осмејком Г. де Мањоак.

(Наставак у идућем броју.)

(*С француског превео* М. М. Илић.) ПЈЕР БЕНОА.

СОНЕТ.

Јадују стазе у вечер јесењу
И модра река огрће се ћутом
Леденим сребром, а по велу жутом
Уморног лишћа дршће пухор туге.

Мрак тешко спава у храшћу и клењу
И прожима ме песмом давно снутом,
А у ваздуху пепелом посутом
Привиђа ми се одсјај танке дуге.

Гробнички покров скрио је све куте,
Само твој поглед моје очи слуте
И чујем смех твој кога нема више,

И топло ми је у том предвечерју,
Док ступа позна јесен у паперју:
То твоја душа шуми и мирише.

М. БОЈИЋ.

СОНЕТ.

О, нек ти рекне тај пољубац, што се
Свршава новим пољупцима, да је
То усклик жуди која вечно траје,
Песма усана што се крвљу росе

И преко вода чежњу страсти носе,
Купећи сунца и цвеће и краје,
Жуд лудих ноћи када разум стаје
Да спусте теби на усне и косе

И да усаде у зенице твоје
Мирисе, звуке и звезде и боје;
И, к'о победник што гине на мети

Уз шумни пљесак, крај у њему стечем
И да ти њиме песму сунца речем.
Кад раставити усне значи: мрети!

М. БОЈИЋ.

---

*

La vie est bien triste,
Encore rions!

Јесењи се вијор зацерио грозно,
И, к'о с дивљим треском бронзе што се дроби,
Крикнула је зима у вечерје позно
И вриснула студен кикотом што злоби.

А ти, к'о да ништа у души не пече,
Као да не спава гробље нада свелих,
Гробље, које осмех твој никад не рече,
Још си горд, к'о некад, сред пролећа врелих.

И к'о с неким стидом, отураш далеко
Све скривене боле, и грабиш помамно
Зрак далеког сунца, у свитање меко
Што разблудно сија и смеје се мâмно.

Иди и пребриши све болне минуте!
Буди исти! Твоје кад се здрозга плеће,
У твом хладном оку кад жеље заћуте,
Још збориће вера: — Ми стварамо путе,

Ми смо господари и Бола и Среће!

М. БОЈИЋ.

„СТАРО“ И „НОВО“.

Не треба бити скептик онако ортодоксан као Анатол Франс, па веровати да се, у стварима, као и духу, ништа није променуло од оних који су некада зидали стару Ниниву па до оних који и данас „зидају“ Париз; али не треба бити ни толико ортодоксни „напредњак“ па веровати да се човек и дух, као оно Фреголи у продукцијама, мењају из тренутка у тренутак. Овај свет има свој ход; али да ли то увек „напред“ и „назад“ а стварно, као ова земља, по истој путањи и, као на њој све ствари, „напред“ па опет на исту тачку и „назад“ па опет на исту тачку? Живи се, те према томе стари и умире, али то важи за јединку, а ово човечанство, и овај свет, и овај универзум, да ли они живе, старе и умиру? Зар се нешто губи, уопште, у овоме тајанственом кругу времена и простора? На површини овде-доле код нас, бивају и пролазе неке цивилизације и културе, пењу се, како би Хветли казао, једне другима на рамена (мисли се бар да се пењу), и звире са тога тако званог „одозго“ на ово шаренило статике и динамике, акције и реакције; али кад правите рекапитулацију, где ли се то отишло „даље“? Каква је то „друга“ љубав код Софићиа и Маринетиа у односу на ону код Јулије Шекспирове и, чак тамо натраг, код Леиле из браманске легенде? И какав је то „други“ бунт код Лењина у односу на онај код Христа или на оне који оборише Египат, Индију, Вавилон и Кину? Шта је то што ми „проналазимо“, као оно Америку коју су, како се тврди, стари Кинези „пронашли“ пре Христа, и ко зна ко пре њих? Где ли ми то идемо толико „напред“, кад данас ми тешко да смемо да изађемо на јуначки мегдан са архитектонским чудима која тако давно Египћани зидаху крај Нила, Индуси на Бенаресу и стара америчка мајанска цивилизација по територији данашњег Мексика? Бескрајно је лако наћи „ново“ ономе ко не зна „старо“, и стара је реч да је незналица, симпатична, наивна и добра незналица

(само се на њу овде мисли) највећи зналац и, уједно, најсрећнији човек. Сад баш гледам једно „ново“ сликарство неких Руса (Палмова, Љубадског, Аветова), футуристичко, кубистичко и експресионистичко, у коме не могу да видим тога ни „човека“, ни човека, ни *човека* кога представљају, и сетих се да тако исто нисам могао да видим ни јагуара на једном цртежу старе хоротеганске културе, ни крокодиле на никојанским вазама те исте културе од пре толико векова. „Ново“ није кад почнемо, као што ни „старо“ није кад свршимо; или бар тако не смеју да говоре први људи једне периоде. Чим се почне, у једној култури, да говори о „новоме“ и „староме“, и то нарочито у књижевности и уметности, ту нема озбиљних и великих посленика. У овом животу мора увек да буде торпеваца и виговаца, јер то тај проклети трбух хоће, коме никада није доста, али они први, они прави, они високи и они велики — кад се случајно деси да их човечанство дâ у две стотине година једанпут — они у то не улазе, они то не разумеју: они гледају и они виде да је тамо од тамних почетака па тамо до крајњих видика које могу да виде и осете, једна, јединствена и права линија у којој се зиг-загови малих и кривих људи и не виде. То је та линија која се види од двадесет векова пре наше ере како се, као какав главни меридиан, пустила преко целе историје и њеног духа, моћна, права и господска као и све друго у овоме универзуму, и иде својим путем, не гледајући лево и десно шта од ње, као од гвожђа што се кује, одскаче и, као „ново“ или „старо“, као онај морски инфузориј, живи секунд или минут. „Ново“ и „старо“ су нових који знају само ново и старих који знају само старо. Кад је један „нови“ ту скоро, иначе врло даровит човек, певао о свом и туђем мистичном „светском болу“, као о нечем први пут реченом, изузев нешто нејасности која му иде на суву штету, ја никако нисам могао да нађем тај јаз између њега и Шатобриановог *le mal de Réné* и *le vague des passions*, ни између овога и Бајроновог Чајлд Харолда и његове болести, ни између овога и Чатертона, ни овога и Љермонтововиx и Пушкинових јунака, и тако даље, унатраг, ка Ортису Уга Фоскола, ка Жаку из *Како Вам се Допада,* ка *accidia,* Петраркином „светском болу“, ка немачком *Weltschmerz*-у, ка *atra cura* из Хорация и *aegritudo animi* из Цицерона и Сенеке, и све тако даље до „светског бола“ из прастарих *Упанишада.*

Исти се тај велики уметнички дух осећа кроз скулптуру од Праксителе до Родена, кроз сликарство од Ђота до Манеа, кроз архитектуру од египатских храмова код Карнака до *Светог Петра,* кроз музику од Баха до Мусорскога, кроз плес од Саломе до Павлове, и кроз мозаике у *Светом Марку,* и фреске цркве у Асизи, и кроз витрине Светог Јована Латеранског: дух кога време не мења и који је без његових ознака у ономе што је битно. Реакције и реформе које долазе, долазе да га врате, у периодама падања и клонулости, на праву акцију и праву форму. Велики уметнички дух ради за сва времена.

У „царству духа“, у оном највишем и најплеменитијем, нема поделе на „ново“ и „старо“. „Новога“ и „старога“ има по површини. Ту се површине и површинске вредности класифицирају на такве: „што је доле биће горе“, и обратно. Али, и ту, у чисто социалним појавама, још нико није измислио осми грех и девето чудо. „Ново“ и „старо“ су само термини, и, као и сви термини, и ови носе све тешке мане класификовања једнога тренутка. Историчар времена, целога познатог времена, не може их наћи; и нарочито их не може наћи у уметности. Највећи уметнички дух је ослобођен „чула времена“. Комично је комично од Аристофана до Молиера: оно право и дубоко комично. То исто важи за трагично и узвишено од Есхила до Ничеа и Достојевског. Време даје само ознаке, а ознаке нису ни оно што је споредно у уметности. У комичном код Аристофана и Молиера, као и у трагичном код Есхила и Достојевскога, разлика је само у костиму, фолклору, у „местном“ и у ознакама; иначе су „комична“ и „трагична“ снага исте. Мали потпадну под време са свима његовим ознакама, и то по читаве светске генерације, док се не појаве велики лучоносци и видовњаци који приме лучу и бакљу, пруживши руку по два и три века у назад, и држе је високо горе на висијама за оне који ће се, опет кроз два до три века, појавити да је приме. И тако се та божанска ватра никако не гаси... У међувремену, појављује се „ново“ и „старо“, „модерно“ и „класично“, „реалистичко“, „натуралистичко“, „симболистичко“, „романтичко“, „интегрализам“, „импресионизам“, „неоимпресионизам“, „експресионизам“, „кубизам“, „футуризам“, „идилично“, „прерафаелизам“, „дијагонализам“, „нова уметност“, „парнасизам“, и тако даље. Све то служи само за везу из-

међу две удаљене куле светиље, као материал из кога ће, можда, они први и највећи нешто узети, и, у најбољем случају, за корекцију. У том međувремену, свет се умори чекајући на Месију и лучоносца, и тражи што за душу, и жељан је хране, и људи се поделе на ториевце и виговце, на ове и оне, бију се ни о што, бацају и себи и савременицима прах у очи, и дају те временске уметничке школе: само почетке, или само крајеве, или само средине, али никада велико цело.

Истина је, са сваком деценијом ми имамо нова тражења, ми постављамо нова питања и ми хоћемо друго и „боље“. Али, та тражења, питања, и друго и „боље“, друго- и трећестепени су. Они су материални и периферијски. Централно је исто, а то је предмет уметности. Промене, у главном, у строју зграде, односе се на палмете, розете и, понекад, триглифе и метопе. У историји уметности, као и у моралним концепцијама, као и у историји религије, етике и права, кроз све могуће материализме, рационализме, емпиризме, критицизме, трансцендентализме и реализме, — централни је проблем исти. Прелазне периоде су лутања и грешке. У тим се прелазним периодама губи бусола; али само привремено. Кад се гледа са „пирамиде времена“, линија је непрекидна. Иде се царском џадом од кинеског *Чу-Кинa*, на две хиљаде и шест стотина година пре наше ере, на *Упанишаде* и, одавде на све „златне векове“ Египта, Вавилона, Атине, Рима и Париза, и љубав, „јака као смрт“ и моћна као Бог, иста је од Раме и Сите *(Рамајана)* до Вертера и Лоте и, тако исто, и све друго. Сва су осећања, у свима висинама, дубинама, ширинама и танчинама, дана од великих људи још на египатским обелисцима, и по асирским таблицама, и по индијским папирусима. Питање је само кад ће да се појави Навуходоносор. Чим се он појави, Вавилон је дело. Наравно у том ходу док се не дође до тих великих, на путу се дође и до болести које, као пероноспора, падају само одозго, на лишће, или, као филоксера, ударају и у сам корен. И то су те периоде кад се почне да говори о „старом“, „новом“, и другом. То је први знак болести која се развија док не дођу велики. Велики долазе да даду анамнезу, диагнозу и терапију и, наравно, прогнозу.

Промена која се данас осећа у главном је промена израза. Осећања су иста. Нервни систем реагира на свој вечни начин. Нека осећања, због употребе и злоупотребе, могу отићи у

други план из првог, и обратно; али то не значи њихову промену. Из општега фонда „голога човека“ излазе, као доминантна, понека осећања која су била затурена или покривена неком модом или школом, а друга која су господарила у једној периоди одлазе за једно време, „скидају се са сцене“. Крупнији уметници долазе, уобличавају их, и мањи их се дохвате. У томе тренутку, већина, из страха да не буде „прва“, повиче као Гомила у *Лилули* Ромена Ролана: „Напред! Напред! Немамо времена да гледамо ... Ено, из другог села такође се пењу ... Треба да будемо први.“

*

Тако се долази до „новога“. Речи „ново“, „ствараchи“ и „творци“ опет су изашле на позорницу. Постасмо као некадашњи Нови Сад: „женија“ више него звезда у Млечном Путу. Настало неко добро критичарско доба, бојажљиво и гостољубљиво, и свако се плаши да не замахне и убије у незнању каквога генија. Међутим, периода штура и гладна. За две године, покрај толиких „стварача“, не подиже се ниједна железничка станица и не прочитасмо ниједан велики стих. Пустио сваки на вољу своме ћопавом и ћоравом парипу да се саплиће и пада по путу и, онда, све је то добило своја тамна имена и све се то зове струја и покрет. Из једне ратне психозе која је дохватила све осим највеће, направио се систем од изврнутих вредности и наузнако постављених облика; од једне прелазне пустоловске периоде која се осећа тако дубоко од физике до метафизике, створио се у малим, несређеним, неуобличеним и поремећеним светским срединама покрет без главе и, нарочито, и ако се обратно нарочито наглашује, без нерава. Руски песник Мајаковски изврнуо Свету Деву Франсоа Асиског и Рафаела у блудницу, и чека пљесак од малих бербера који не знају шта је ни светица ни блудница, и кад му високи кажу да је недаровит, не зато што је ставио у блуднице него зато што то није успео, он подвикује: „Филистри, филистри и хришћани глупи!“ Нека нам Софићи даровито изрази јуначку смрт војника у Триполису, а не са

...И он паде зелен као краставац,

и ми ћемо престати да се дивимо описима смрти у *Илијади*; али, док нам то даровито не каже, ми ћемо се задовољити Хомером. Какви се то „потреси меса и емоције срца“ осећају

у футуристичком првосвештенику Кандинском кад нам, у *Звуцима*, даје овај звук:

ВИДЕТИ.

Плаво, плаво диже се и паде.
Шиљато, танко звижди и уђе, али не проби.
На свима угловима: тискало се.
Дебело-мрко остаде да јасно виси над свим вечностима.
Јасно, јасно.
Даље треба да испружим своју руку.
Даље. Даље!
И твоје лице треба да покријем црвеним рупцем.
И можда још није све гурнуто: само си се ти гурнула.
Бео скок за белим скоком.
И после тог белог скока опет бели скок
И у том белом скоку један бео скок. У сваком белом скоку један бео скок.
То није баш добро што ти не видиш мутно: у мутноме се згодно седи...

Ми нисмо ни мало тужни што не можемо да схватимо, а то ли да уживамо, скоро ни у једном стиху *Фантазуса* Арна Холца, у чијој поезији. иначе, кад је с главом на рођеном врату, има и понеко добро осећање. Писац ових редова воли једнога футуриста: то је Ђовани Папини и, у његовом *Il Tragico quotidiano,* нашао је често пута неку нарочиту врсту уживања; и воли га чак и кад је овако пуст: „Ја сам, кажем ти, један интелектуалац, један рафинирац, један мислилац, један аристократ, један виши човек, једном речи, један члан елите. Око мене се свет окреће, и за мене је свет створен... Ја сам садржај времена, садржај духа, садржај вечности...“; воли, и то много, сликарство ван Гога кога „нови“ међу у „нове“ и експресионисте, а он сам себе ставља у оне који „продужавају још јапанске традиције“, и у његовој *Ноћној Кавани* и у Сезановом *Пушачу*, и ако за онај билијар кажу да хоће да падне а пушач да уопште и не гледа, ужива много, и цело то извртање линијских и бојених вредности са уживањем прима, јер је дубоко, поштено и искрено све то преврнуто; и, такође, у перуанској крви Гогена и креолској Писароа, налази, код првог много а код другог доста, праве сликарске крви; и воли и лепо осећа, све докле год има уметности, сву уметност чак до „сликарске скулптуре“ једнога Росиа, и „игре симфонија“ једне Рите Сакето, и тако даље, и тако даље докле год се може да преде жица, и тањи,

и „рококира“, и „барокира“ са главом, опростите парадокс, на глави, са душом, срцем и духом у души, срцу и духу. И све то иде, и све то може, и све је то ишло, и све се то могло — те „новине“ су старе колико и уметност — докле год то не пређе у школу, моду и, најзад, код недаровитих, у опсенарство. А данас је то „ново“ до тога дошло, и они прави и велики који су то инаугурисали и који су знали да они стварају из оног истог срца и руке из којих су стари египћански мајстори, на тринаест векова пре наше ере, стварали битке краља Сета I на зидовима карнашког храма; и ти прави и велики данас сами из пушке пуцају на поманитале, непаметне и нескрупулозне ученике. Опсенарије су прешле све циркуске опсенерије и речи падају као плахи дажд и „фирма“ за „фирмом“ банктотира: футуризам, експресионизам, кубизам, бруитизам, синхроматизам, пост-кубизам, метахоризам. Али, како је све то нештедро, сладуњаво и житко, и како је то толико пута већ било! Увек је то било, и то је сада, кад једна периода одлази, а велики нису дошли да се вежу за ранију кад је у њој сијало пуно сунце. Онда долазе мали и везују се за мало из „старог“ које је, онда, такође било „ново“: маринизам, еуфизам, кончетизам, *estilo culto*...

*

Уметност је врло озбиљна ствар. Као и све друго, она је „чист акт“. Она хоће човека: главу, труп и удове са целим универзумом који с њим иде. Ко ту сече главу, своју сече. Треба све повезати гениално, то јест са планом који даје стваралачки нагон. Исти су састојци за „везивање“ код Баха и код — Шрекера (нека ме извини пријатељ Милојевић!); али, ако се не „веже“ дубоко — шећер и оцат су из истих састојака али разних „везивања“ — мали ће инстинктивно, и ако је хтео на шећер, „везати“ на оцат. Тешко је „везивати“! И природа тешко „везује“. Људи још теже. Мајка рађа те што тако „везују“ на велико, по једанпут у веку. „Велико осветљење“ уметничко озарава уметност у доста дугим интервалима, и онда се види на далеко, у дубоко, високо и широко. Ми чекамо тога који ће, као оно Буда, испод смокве, у Гаји, да добије то „велико осветљење“ и саопшти нам га. Наша периода (мислим светска), послужиће само, можда, за материал. И то је улога.

БРАНКО ЛАЗАРЕВИЋ.

АГРАРНА РЕФОРМА.

ПОДЕЛА ВЕЛИКИХ ПОСЕДА.

Пре но што бисмо узели у разматрање досадашњи рад на аграрној реформи у погледу поделе („раздеобе“, како се она службено назива) великих поседа, потребно је рашчистити питање да ли је уопште, и у колико, оправдана та аграрно-политичка мера. То је нарочито потребно стога што су мишљења о том питању била, па су још и данас, скоро непомирљиво подвојена.

Чим се, уопште, почне размишљати о томе да ли је, и у колико, оправдана подела великих поседа, одмах се прелази на расправљање питања о преимућству великих и малих поседа односно великих и малих газдинстава. У том расправљању, пак, може се доћи до правилне оцене једино под условом да само питање буде ценило свестрано, т. ј. да буде посматрано са политичког, социалног и привредног гледишта.

Са политичког гледишта, ван свакога је спора да је за једну државу уопште (а за једну демократску државу нарочито) несравњиво боље да има као власника земље пољопривредника-сељака, који ће, тако рећи, срасти за ту земљу и за њу увек бити готов да жртвује све. Такав пољопривредник не може се никад завести каквим превратничким идејама, нити допустити да му се његова државина ма у ком погледу доводи у питање. У колико у једној држави буде више таквих пољопривредника, у толико ће она почивати на ширем и чвршћем темељу. Пољопривредни радници, без којих велики поседи не могу постојати, и чији број зависи од броја и пространства великих поседа, никад не могу у политичком погледу заменити самосталне пољопривреднике, па макар како они били награђени и збринути од стране великих поседника. Према томе, јасно је да са политичког гледишта мали посед има несравњиво преимућство над великим.

Са социалнога гледишта, неоспорна је чињеница да се пољопривредни радници никад не могу осећати ни сматрати онако независним и достојним члановима друштва и грађанима једне слободне демократске земље као што се могу сматрати самостални, самосвојни власници земље, па макар како мале поседе они имали. У колико пак друштвена и гра-

ђанска свест код сеоског живља буде више расла и јачала, у толико ће се пољопривредни радници морати осећати потиштенијим и незадовољнијим са стањем у друштву које је довело до тих неједнакости, и које те неједнакости без икаквог стварног оправдања и даље допушта и подржава. Искључено је, међутим, да такав један потиштен и незадовољан члан друштва икад може тежити оштем добру таквог једног неправедног друштва. Стога се, дакле, и са социалног гледишта мора признати потпуно преимућство малог поседа над великим.

Најзад, са привреднога гледишта, многобројна испитивања и искуства довела су до извесних непобитних општих закључака, како у погледу преимућстава великих поседа, тако и у погледу преимућстава малих.

Ово су привредна преимућства великих поседа:

1⁰ Велики поседи (под претпоставком избегавања сваког неразумног луксуза) улажу сразмерно мањи капитал у пољопривредне зграде, и боље и потпуније искоришћују сав мртви инвентар, особито пољопривредно оруђе. — Али је искуство показало да се на задружној основи мали поседи могу успешно такмичити са великима, нарочито у погледу набавке и искоришћавања пољопривредних машина.

2⁰ Велики поседници приступачнији су свима оним новинама у пољопривредној производњи којима се постижу већи и бољи приноси, и лакше се одају разним огледима и мелиорацијама које и њих и околину воде напретку. Стога су велики поседи, кад их руководе људи са савременим идејама, свугде претходили својој околини примером у погледу примене савршенијих средстава за производњу и завођење напреднијих начина рада, служећи јој увек као нека врста школе. — Али и то преимућство њихово слаби у толико више у колико се јаче разграњује рад државних и самоуправних установа на огледном пољу, и у колико се више поклања пажња општем просвећивању и стручном образовању сеоског пољопривредног становништва.

3⁰ Велики поседи први су се одавали развијању пољопривредне индустрије. Такав је случај особито са фабрикама шећера, пива и алкохола и са млиновима, млекарницима и винарским подрумима. — Али данас, када и мали поседи могу оснивати и стварно све чешће с најповољнијим успесима оснивају таква предузећа на задружној основи, и ово преимућство великих поседа све више губи од своје првобитне

важности. Стога се може одбацити као нетачност тврдња да су ради постојања и даљег развијања пољопривредне индустрије неопходно потребни велики поседи.

4° Због свега тога велики поседи могу постизавати сразмерно замашније количине укупних приноса, али само у овим гранама производње: *(а)* код којих су послови једноставнији; *(б)* које се с коришћу могу обављати у ширим размерама без особите људске пажљивости и бриге; *(в)* које изискују нарочитих савршенијих и скупоценијих производних средстава; *(г)* чији се производи могу повољно чувати и продавати у већим количинама. Зато су на великим газдинствима заступљени, поред шума, поглавито пашњаци, производња жита, гајење оваца и одгајивање угледне (првокласне) приплодне стоке.

Али тиме није речено да сва велика газдинства и *стварно* постижу највеће приносе који се уопште могу постићи са дотичног земљишта. Осим тога, позната је и чињеница да су ретки велики поседи који немају пространих паркова, ловишта, и сличних неискоришћених делова земље, и то често на најбољем пољопривредном земљишту. Лако је онда појмити колика штета мора отуд проистицати за народну привреду.

Што се тиче малих поседа, они имају ова привредна преимућства:

1° Мали поседи изводе уопште све послове са већом брижљивошћу и марљивошћу. Стога су мала газдинства у сразмерно много повољнијем положају за све оне гране које захтевају у већој мери људске радне снаге, обазривости и непосреднога старања, и чији производи представљају у односу према количини сразмерно већу вредност. То вреди особито за производњу трговинских биљака (нарочито дувана и мака), за производњу поврћа и цвећа, за гајање винове лозе,[1] живине, свиња и младе стоке уопште, за држање и боље искоришћавање музне стоке, па и за сточарство уопште, изузимајући само овце и, донекле, коње. Ово јаче сточарење пак омогућава малим поседима да дође до веће количине стајскога ђубрета.

[1] Ову карактеристику потврђује веома убедљиво статистика Хрватске и Славоније. По попису од 1895 године било је под виноградима: на газдинствима до 1 јутра (0·57 хектара) просечно по 12·4% од целе површине, а на газдинствима од 1—5 јутара (0·57—2·87 хектара) по 4·3%, па је тај однос све више опадао са рашћењем величине газдинстава, док на газдинствима од преко 1000 јутара (575 хектара) није спао на само 0·34%

и да одржавају, па чак и повећавају, плодност своје земље и без великих издатака за набавку скупог вештачког ђубрета.

2⁰ Мали поседи имају опште режијске трошкове мање, пошто не плаћају никакво управно и надзорно, па махом ни само радно особље. Зато они производе сразмерно јевтиније. Та одлика њихова одскаче у толико јаче у колико награде (плате и наднице) више расту. Обављајући пак највећи део послова, ако не и све, помоћу кућне чељади, мали поседи искоришћују при томе и ону слабу радну снагу на коју велики поседи не могу рачунати. Стога се мали поседи, кад само стекну сазнања о корисности, с највећом марљивошћу лаћају и оних послова које велики поседи морају пренебрегавати због недовољне и скупе радне снаге (као што су: нарочито, плевљење, утамањивање штетних животиња и сузбијање разних болести). Из истих разлога, и из навикнутости на мала средства, мали поседи увек брижљиво прибирају и боље искоришћују и оне многе отпатке на које велики поседи једва ако могу обраћати пажње.

3⁰ Пошто су у могућности да подмиривање својих потреба лакше прилагођавају приликама и да се баве разноврснијим културама, мали поседи увек много отпорније подносе опште и месне привредне и пољопривредне кризе, које се тако често понављају као последица разних политичких, привредних и климатских догађаја и појава.

4⁰ Из свих тих разлога, мали поседи производе, рачунанајући са јединице површине, разноврсније производе и, по вредности, веће укупне и чисте приносе него велики поседи.[1] Приговор, који се често чује, како мали поседи нису способни да производе онолике вишкове за исхрану варошког становништва и за извоз као што то чине велики поседи, долази само отуда што се губи из вида општа чињеница да мали поседи запослују и непосредно исхрањују увек сразмерно већи број житеља него што је то случај са великим поседима.

Кад се истакнута главна преимућства великих и малих поседа узму сва скупа у оцену, и кад се при томе има на уму

[1] Тако се и може разумети што су на пример у Немачкој за порезивање малих поседа утврђени већи нормални ставови чистог приноса него за порезивање великих поседа. Јер док се ти ставови за велике поседе крећу између 30—60 марака од 1 хектара, дотле они износе за мале поседе исте каквоће земљишта 40—120 марака.

и то да је у географским, климатским и међународно-привредним приликама у којима се налази наша краљевина, од највећег и најтрајнијег интереса дати и одржати нашој пољопривредној производњи претежност баш у оним пољопривредним гранама за чије су обављање мали поседи у неоспорно повољнијем положају, онда сваки објективни посматралац мора доћи до закључка да политичка друштвена и привредна моћ наше нове државе и њен будући напредак у сваком жељеном правцу неминовно захтевају рад једино у корист одржања досадашњих малих поседа и стварања нових.

Овај користан задатак може се постићи само на два начина. Прво, стварањем малих поседа у недовољно насељеним крајевима, а на земљиштима која су подесна за пољопривредну производњу (која су некад и служила њој, а која сада леже тако рећи пуста или су, запуштена дуго време, обрасла шумом). Друго, стварањем малих поседа одузимајући потребно земљиште од великих поседа. У првом случају имало би се посла са тако званом унутрашњом колонизацијом (насељавањем) у правом смислу те речи.

Са општег привредног гледишта било би несравњиво корисније предузети и извршити најпре колонизацију на свем обрадљивом али у последње време необрађиваном, запуштеном земљишту, па тек кад би се тако земљиште исцрпело, приступити подели великих поседа. Разлози су за то очигледни. Колонисањем, пуста земљишта би се привредно оживела, те све користи које би се од њих имале представљале би чисту привредну добит. Поделом великих поседа, напротив, све постигнуте користи од створених малих поседа на њима не би представљале чист привредни вишак, већ би се тај вишак састојао само у оној разлици која би се постигла повећањем укупног приноса на новим малим поседима по одбитку приноса на дотадашњим великим поседима.

Стога би било најприродније и најразумније предузети стварање малих поседа најпре, или бар првенствено, на необрађеној земљи подесној за колонизацију, па тек по том, у колико такве земље не би било у довољној мери, прећи на поделу великих поседа. Иначе, предузимати поделу великих поседа, а остављати велике просторије пустог земљишта да и даље леже ненасељене и привредно никако или недовољно искоришћене, с правом би се имало сматрати при-

вредним грехом. Управо такав грех су починили они који су досад руководили извођењем аграрне реформе, јер су они пре почели делити велике поседе него што су уопште и приступили били колонизацији пространих пустих земљишта.

Ову начелну погрешку било је потребно утврдити пре но што се пређе самом излагању мера предузетих досад по питању поделе великих поседа.

Као што је у ранијем једном нашем чланку поменуто,[1] подела великих поседа за целу краљевину заказана је још у прокламацији од 24 децембра 1918. Али је то било само начелно обећање. Тек у *Претходним Одредбама* (од 25 фебруара 1919) пришло се ближе решењу тога питања. По § 9 тих Одредаба, наиме, „сви велики поседи на територији Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, експропришу се. Из њихове површине," вели се даље, „даће се земље оним држављанима који се баве обрађивањем земље а земље уопште немају, или је немају у довољној мери, и толико колико могу сами са својом породицом обрађивати... О преосталој површини експроприсаног земљишта, као и о томе што се сматра великим поседом..., одредиће се посебним законом према поседовним и економским приликама појединих крајева." Али, без обзира на то одлагање, потоњи § 10 одмах проглашује великим поседима сва фидеикомисна добра и све оне поседе који обухватају површину од бар 100 до 500 јутара обрадљивог земљишта. „Ови ће се поседи", завршује се, „одмах подврћи привременој раздеоби (§ 14) редом од највећег према све мањем." Тај § 14, на који се овде упућује, прописује да „док се раздеоба великих поседа не буде могла дефинитивно провести..., дотле ће држава поседе означене у § 10 издавати... привремено под закуп у мањим или већим комплексима."

Убрзо затим, 10 априла 1919, Министарски Савет издао је *Наредбу о Привременим Закупима*, којом су се имали да изврше предњи прописи *Претходних Одредаба*. Прелазећи преко тога што је та *Наредба*, с обзиром на пролећне радове, јако била одоцнила, забележићемо да су њене главне одредбе ове:

1° да привремени закуп има да траје годину дана (§ 1), и то „само до 31 октобра 1919" (§ 5); и

[1] „Аграрна Реформа: Општи Поглед" (*Српски Књижевни Гласник* 16 децембар 1920).

2º да ће се под закуп давати само земљишта „унесена у катастралне поседовне листове под ознаком „оранице, ливаде и пашњаци““ (§ 2), и то одузимањем од великих поседника и закупника, „који према катастралним поседовним листама поседују укупно барем 100 јутара . . . обрадивог земљишта, т. ј. ораница“ (§ 3).[1]

Ове претходне и накнадне *Одредбе* и *Наредбе,* које чак и тачно утврђивање појма „велики посед“ остављају за доцније, те тиме (а још више употребом прилога „барем“) дају маха разним произвољним тумачењима, показују несхватљиву ужурбаност која у практичном извођењу није могла остати ни без пометње ни без штетних привредних последица. Кад и једном обичном лаику морају бити познате слабе стране закупа уопште, а привременог и краткорочног закупа напосе, проглашавање експроприације једних поседа који су укупно или у деловима представљали уређене привредне целине, да би се затим извршила њихова подела „у мање или веће комплексе“ и исти дали на брзу руку „привремено под закуп“, не може се са привреднога гледишта разумети ни оправдати. Па ни у политичком и социалном погледу таквом брзоплетом мером није се могао постићи ни приближно онај успех који би иначе био несумњив. Ако ли су се тиме хтеле да предупреде искрсле тежње, па и сами покушаји, за самовласно цепање великих поседа, државна управа, баш из политичких разлога, није смела прибегавати овако сметеним и очигледно штетним мерама за сузбијање таквих самовољности, у колико их је местимице било, јер је самим тим већ признавала своју слабост. Привредна штета од тога, међутим, код иоле увиђавности у раду, морала се предвидети, као што је стварно и наступила. Јер, под таквим околностима, нити су дотадашњи поседници и закупници могли наставити своју уобичајену производњу, нити су нови привремени закупници, и поред најбоље воље, могли свугде и како ваља приступити каквом систематском уређењу додељених им „мањих или већих комплекса“. То они не би могли учинити тако на пречац, у невреме, и рачунајући само на привременост закупа чак ни у

[1] Хрватски бан, међутим, у својој наредби од 5 маја 1919, издатој „на основу посебних упута Министра за Аграрну Реформу“, отишао је још даље, па је за извесне закупничке случајеве ову границу од „барем 100 јутара“ смањио чак на 20 јутара. (J. Demetrović, *Agrarna Reforma i Demokratska Stranka,* Zagreb, 1920, str. 26-27.)

случају да су се меродавни чиниоци побринули у самом почетку бар о материалном оспособљењу тих привремених закупника да могу приступити жељеним врстама производње. Колико је тек та немогућност појачана тиме што се при експроприсању и дељењу великих поседа није узео у обзир факт да су, сем голе земље, потребна још и многа друга производна средства да би се од те земље могле извући све могуће користи и да би се на њој створила нова, разумно уређена газдинства![1] При решавању овога питања поступило се, истина, онако исто као и при раскидању кметских и колонатских односа. Али, ако се питање о раскидању ових односа могло једним махом решити, и ако се при том решењу могло прећи преко осталих потреба (пошто су кметови и колони дотле већ имали колико-толико уређена газдинства), при подели великих и стварању малих поседа о тим потребама морало се водити рачуна.

После дугих партијско-политичких затезања, тек *Уредбом о Издавању Земљишта Великих Поседа у Четворогодишњи Закуп,* од 3 септембра 1920, покушало се да се исправе ове основне грешке, које су нанеле неоцењивих штета народној привреди као и самој популарности аграрне реформе. Према § 2 те *Уредбе,* „сврха је овом издавању у четворогодишњи закуп да се до коначног уређења аграрне реформе устале поседовни односи и великих поседника и сиромашних земљорадника као привремених закупаца, и да се тиме и једнима и другима даде могућност рационалног рада.“ Једногодишњи привремени закуп, дакле, замењен је четворогодишњим привременим закупом (који по § 1 као и по § 14 тач. 1 има трајати од 1 октобра 1920 до 30 септембра 1924). Шта више, по § 1 (став други), „овај се рок може продужавати, док земљиште законитим путем не пређе у својину закупаца.“ То ипак представља донекле известан напредак. Али су могуће

[1] Једино у *Наредби о Привременим Закупима* повело се нешто рачуна о „маленим земљорадницима, који немају властите спрежне стоке“ те се првенствено таквима имало давати под закуп већ пооране земље. Исто тако, само о стоци је реч и у *Уредби о Добровољцима* од 18 децембра 1919. По чл. 17. те *Уредбе,* „добровољцима земљорадницима разделиће се по могућности и потребна стока, која остаје државна својина за три године, после кога рока дотични добровољац постаје њен потпун власник.“ Треба приметити да запрежна стока није једино производно средство без којег се не може успешно делати.

користи од продуженог закупног рока доведене у питање, а местимице можда и потпуно онемогућене, разним ограничењима закупаца у погледу слободе газдовања на добивеном земљишту (нарочито у § 14 под тач. 9 и 11),[1] поред свих обавеза које су им баш у том погледу наметнуте (особито у § 14 под тач. 8). Да се зло поправи, отишло се из једне крајности у другу.

Но, при досадашњем решавању питања о подели великих поседа није се остало само на истакнутим одредбама и наредбама, нити су поменуте грешке једине и највеће.

(Крај у идућем броју.)

ДР. МИЛАН З. ВЛАЈИНАЦ.

О ФЕДЕРАЛИЗМУ У ШВАЈЦАРСКОЈ.

Г. Слободан Јовановић показао је већ који су чиниоци осигурали, поред све сложености и опасности федералистичког уређења, јединство државне политике у Сједињеним Државама Америчким и старој Немачкој Царевини.[2] У Сједињеним Државама, иза федералистичких облика, то су две јаке дисциплиноване и централисане странке, демократска и републиканска, које се смењују на управи и носе на својим моћним страначким организацијама државну власт у Унији и државицама; у Немачкој, имајући стварну и уставом установљену хегемонију, једна посебна држава, Пруска, одређивала је у свима битним питањима политику Царевине.

Како се, међутим, објашњавају повољни резултати савезне државе у Швајцарској, која се често наводи као образац државне организације уопште? — У Швајцарској, најјача странка, радикална, има присталица у свима државицама, али она не представља организацију способну, слично партијама у Сједињеним Државама, да сама собом обезбеђује државно јединство. У Швајцарској, савезни устав, с друге стране, не уjемчава једном кантону повлашћени положај какав у Не-

[1] По тачци 9 „културе (оранице, ливаде и пашњаке) не сме закупац мењати“, а по тачци 11 „забрањена је сеча дрва и воћњака“.

[2] *Српски Књижевни Гласник,* 16 новембар 1920.

мачкој Царевини има Пруска; нити овде постоји посебна држава која располаже снагом потребном за вршење хегемоније. Ипак, срећним стицајем низа историјских и политичких околности, отклоњене су у Швајцарској опасности које савезна држава доноси собом. На главније од тих околности указаћемо у овом чланку.

Прво. За правну конструкцију савезне државе не узима се у обзир начин постанка; у пракси, међутим, показало се да су савезне државе код којих сталност политичких односа дозвољава сигурније закључке, производ дужег, донекле једнообразног историјског развитка из једне лабавије заједнице. То важи како за Сједињене Државе и стару Немачку Царевину, тако и за Швајцарску Конфедерацију (овај назив, који одговара државном савезу, има данас само историјског значаја).

Како је створена савезна држава у Швајцарској? — Новија швајцарска историја, т. ј. историја непосредног континуитета политичких установа, почиње са Савезним Уговором из 1815 године, закљученим од двадесет и два кантона који и данас улазе у састав Конфедерације. И ако заједница створена тим уговором представља само један државни савез, ипак је кантонима било потребно седамнаест месеци преговарања и погађања док су се сагласили и на то искључиво уговорно везивање своје суверености. За извршење својих надлежности (у главном одбране од спољног непријатеља и одржавања мира међу савезницима) Савез је располагао једним органом, Савезним Већем, које, у духу државног савеза, није било ништа друго него једна редовна конференција дипломатских пуномоћника. Првих година Савеза, у општем легитимистичком расположењу, разуме се, није се ни помишљало на дирање у Савезни Уговор. Око 1829 године, међутим, јавља се у кантонима слободоумни покрет који у почетку тежи обнови кантонских установа. Али мање везан за локалне традиције и интересе, скупљајући једномишљенике без обзира на кантонске границе, тај је покрет, по својој природи, после првих успеха у кантонима, морао узети у свој програм и ревизију самог Савезног Уговора. И од тада, швајцарску историју испуњава у првом реду борба између „централиста“, који желе, не укидајући посебне кантонске организације, да створе јаку савезну власт, и „федералиста“, који упорно бране кантонску сувереност. Та борба, вођена делом око Савезног Уговора, даје

швајцарској историји оног времена спољни изглед низа правних контроверза. Али, поред свег значаја који је услед тога и једна и друга страна била навикнута придавати правним аргументима, сукоб се није дао решити убеђивањем. Године 1832, „централисти“ чине одлучан покушај, и успевају да нарочити одбор Савезног Већа изради нацрт измене Савезног Уговора у коме се први пут појављује идеја швајцарске савезне државе. Тај нацрт, и ако умерен, буде ипак 1833 године у ширем одбору Савезног Већа преиначен у смислу жеља „федералиста“. Савезно Веће било је, наравно, власно једино да спреми нацрт измене Савезног Уговора; саму измену могли су да реше искључиво врховни органи кантона. Међутим, 1833 године, противници сужавања кантонских надлежности имали су још увек толику надмоћност да је измена Савезног Уговора била одбачена у већини кантона. Покушај да се савезни уговор замени новим уговором дефинитивно је пропао. Предвиђајући да ће питање даљих односа између чланова савеза морати одлучити сила, седам конзервативно-католичких кантона закључе 1845 године засебну лигу за одбрану кантонске суверености. Решени да по сваку цену учврсте савезну власт, напредни протестантски кантони били су услед тога принуђени да ратом сломију отпор католичке мањине. И пошто се у брзој победи 1847 године показало да је сила на њиховој страни, требало је само да се нађу правни облици који ће одговарати створеној ситуацији. Једно је било ван сумње: заједница основана на међународно-правном уговору не може више задовољити потребе швајцарског народа као целине: његова народносна свест тражи нешто више и нешто друго. После дугог претресања у седницама Савезног Већа, „централистичка“ већина, развијајући идеје изнесене у нацрту из 1832, доврши јуна 1848 нацрт Савезног Устава. Као што се и из самог назива — Устав — види, место уговорне предвиђена је права државна организација, која ће заповедати на основу сопствене моћи. Али тешкоћа није лежала само у споразуму око једног правног текста: требало је створити државну власт која ће нови Устав увести у важност. Међутим, кад је ова септембра 1848 створена — фактичким путем, као увек државна власт — и кантонима који су одбацили ново уставно уређење није остајало ништа друго до да се један за другим помире са потчињеним положајем који им је наметнут.

Уједињење швајцарског народа било је извршено. Али како су кантони, и ако немоћни да сачувају своју сувереност, још увек представљали снагу која се не да уништити, како су и они заједно са швајцарским народом као целином сарађивали на стварању нове заједнице, то уједињење није извршено у јединствену него у савезну државу. У накнаду за изгубљену сувереност кантонима је Устав уjемчавао учешће у вршењу средишне власти.

Задржали смо се на историји, јер се из ње види колико је дугим и како постепеним прилагођавањем успостављена у Швајцарској она равнотежа историјско-политичких снага потребна за успешно дејствовање федералистичког уређења. Навикнути у државном савезу, и поред формалне суверености, на извесна фактичка ограничења, у заједници која их је потчинила остављајући им ранију организацију и историјско-политичку индивидуалност, швајцарски кантони представљају у особитој мери јединице какве се траже за чланове савезне државе. Њихова је организација способна за вршење локалних задатака. Они чине онај историјски и политички оквир у коме се могу образовати групе вољне да се ограниче на надлежности посебне државе, али у исто време моћне да те надлежности бране од средишне власти.

Друго. Спољна политика, доводећи у питање сам опстанак државе и распаљујући страсти, може у особитој мери да изазове неодобравање и отпор. Као што одговара савезној држави, та је важна и опасна функција и у Швајцарској стављена у надлежност средишне власти. Међутим, спољна политика Швајцарске, опредељена вековним традицијама, призната и уjемчена Бечким Конгресом, руководи се начелом „вечите неутралности“. Немајући да решава национално питање, без потребе да се одлучује за један или други од великих европских савеза, окружена земљама које су на тој страни територијално засићене, Швајцарска Конфедерација била је у положају да заиста остане „неутрална“. Са таквом спољном политиком кантони су се лако могли помирити. Колика би опасност за јединство, међутим, долазила од активне спољне политике показало се почетком Светског Рата 1914, 1915 и 1916 године. За то време изгледало је у више махова да ће Швајцарска бити принуђена да напусти „неутралност“. И то је одмах дало повода кантонима, заведеним наклоно-

стима према једној од зараћених страна, да покушају, злоупотребљавајући средства која им пружа њихова организација, определити, и ако ненадлежни, спољну политику Конфедерације. Тиме је била опасно пооштрена морална криза у којој се Швајцарска због етничке нехомогености свога становништва и иначе налазила. Постављало се питање: до чега би дошло да је општи интерес у једном тренутку захтевао да средишна власт предузме одлучан корак?

Треће. Швајцарска Конфедерација састављена је из двадесет пет државица, т. ј. деветнаест кантона и шест полукантона. (Ови други разликују се од првих једино по томе што место два шаљу свега једног посланика у Кантонско Веће). По површини највећа од тих државица, кантон Граубинден има 7185 квадратних километара, најмања Базел-варош, свега 36 квадратних километара. По становништву на прво место долази кантон Берн са 645.877 становника, на последње полукантон Доњи Унтервалден са 13.788 становника. Етнички и по језику Швајцарска је подељена на немачке, француске и један италијански кантон. По конфесији кантона има протестантских и католичких. Они се, даље, разликују по економском значају и друштвеном склопу, не мање по начину занимања својих грађана. — Ипак, поред све различности, имајући једнообразан историјски развитак, све ове државице показују, колико је то потребно, у једнакој мери оне особине које, као што смо изнели, условљавају успех савезне државе.

Четврто. Посебних држава у Швајцарској има двадесет пет. И најзнатније, Берн или Цирих, чине у поређењу са средишном влашћу, снагу неспособну за трајан отпор. Чак кад би се десило да кантонску организацију узме у руке група непријатељски расположена према заједници, располажући у ствари ограниченим средствима, она не би могла запретити јединству. Овом великом броју државица има се захвалити што у Швајцарској ретко долази до оних опасних сукоба између организације и организације — локалне и средишне. Већ само јавно мнење Конфедерације довољно је да својим ауторитетом одржи кантоне у покорности. Откако постоји у Швајцарској савезна држава, средишна власт није ни једанпут била приморана да против кантона употреби крајње принудно средство које јој савезни Устав пружа: егзекуцију.

Још ваља имати на уму и ово. Ни један кантон не представља центар етничких или конфесионалних традиција: наслањајући се на уске локалне интересе њихово се размимоилажење са средишном влашћу окреће око конкретних политичких питања другог реда.

Пето. Пре него Конфедерација, и потпуније од ње, кантони су увели нове облике непосредне демократије: референдум и народну иницијативу. Употребљавајући утицај који им је овим био дат, масе су показале више поштовања према локалним установама него што се очекивало; ипак, постављена на овако широку основу, кантонска власт не може у односима са средишном имати ону суревњивост опасну за јединство, као кад би се налазила у рукама једне уже групе.

Шесто. Швајцарској не прете сукоби између средишне власти и појединих кантона; тамо су такође онемогућене још опасније трајне коалиције кантона. Етнички, конфесионални, политички и социјални односи тако су изукрштани да од питања која изађу на дневни ред савезне политике зависи и груписање кантона у већину и мањину. Етничка и језична заједница ствара чврсту солидарност између немачких кантона на једној и француских (којима је близу италијански Тесин) на другој страни. Међутим, конфесионална свест у француским кантонима Фрибург и Вале била је тако јака да су они 1845 године пришли немачким католичким кантонима и, две године доцније, заједно са њима водили рат против протестанске већине — у којој су се налазили и француски кантони Женева и Вò. Године 1872, кад је ваљало спречити измену Устава у целини, којом је „централистичка“ радикална странка хтела нагло проширити надлежност средишне власти, француски протестантски кантони Женева и Вò прешли су на страну католичке мањине која је била састављена из француских и немачких кантона. Две године доцније, радикална странка, која се ослања нарочито на немачке протестантске кантоне, изоставивши из програма ревизије Устава увођење целокупног грађанског права у надлежност Конфедерације, али задржавајући у њему референдум и лаицизирање наставе, придобије напредне француске протестантске кантоне и заједно са њима створи већину која изгласа, против усамљених католика, Устав од 1874. — Изгледало би вероватно да ће се велики кантони увек сложити у одбрани кантонске надлежности; међутим,

највећи. Цирих и Берн, због свога радничког становништва, мање везаног за локалне традиције, показују слабо опирање потребном јачању средишне власти.

Зато што је федерализам доследније спроведен у Швајцарској него у Сједињеним Државама и старој Немачкој Царевини, швајцарски пример чини нам се нарочито згодан за оцену питања какав би успех показала савезна држава код нас.

БОЖИДАР ВЛАЈИЋ.

ПРЕВОДИ У СТИХУ И СЛИКУ.

(Крај)

Тако, наравно, иде кроз целу књигу, кроз шарене призоре првога дела, кроз целу Гретину трагедију — епизоду у *Фаусту*, али можда највеће дело Гетеово; кроз диалоге и песме, — у призорима „У Башти“, „На Бунару“, „У Цркви“, „У Тамници“, у балади о Пацову, о Краљу из Туле, у песми о „Изгубљеном Миру“. И тако и кроз други део, који је можда још теже преводити, јер преводиоца не загрева више она ватра осећања која пламти кроз цео први део *Фауста*; у другом делу, оштрина пластичне визије изгубила се, и преводилац, скоро свуда, има интелектуално да савлађује само мисли и симболе, дидактику и алегорију, одевене у господски, чист, светао облик, стално разноврстан и свакад виртуозно прилагођен садржини.

Тако рађен превод, наравно, није могао испасти добар. Остављам на страну опште тешкоће преводнога посла, и посебице тешкоће кад се тиче превода једног песничког дела као што је *Фауст*. Ма колико да је *Фауста* било тешко превести, Г. Савић, и ако није песник, могао га је боље превести. По мом мишљењу, главни је кривац преводилачка школа из које је Г. Савић изишао, школа у којој се оно што је највећма спољашње на песничком делу, број и дужина стихова, сматра као најважније, и у којој се мисли да је први израз који човеку падне на памет, ма какав он био, онај на коме треба остати. О брижљивости, о критичности и укусу, који човека натерују да буде брижљив, мало се у тој школи има. Г. Савић несумњиво уме да срочи јамбски стих српским

речима; доказ су за то врло многи стихови његова превода, који имају потпуно правилан калуп јамбских стихова, десетераца, једанаестераца, и дванаестераца. Па ипак он, много чешће но што би било допуштено по тешкоћама превода, гради хроме стихове, који час-по кваре ритмични ток, и натерују читаоца да неприродно распоређује акценте по слоговима, противно утврђеној, сваком Србину познатој акцентуацији. Ја овде не мислим на невеште читаоце, којих у нас много има, и који јамбски стих умеју правилно прочитати само кад је тачно десетерац, са метрономски тачно распоређеним арсама и тезама, по калупу: *„А он? а ти? а ја? а ми? а ви?“* — који се збуне чим наиђу на једанаести слог на крају стиха, или чим неки слабије наглашен слог треба ради стиха прочитати као јаче наглашен, или кад преко две стопе треба глатко прећи као преко једне, да се одржи број ритмичних удараца. Ја мислим на веште читаоце, који умеју да читају лабилне ритме и који шта више уживају у лабилној равнотежи слогова, и који воле да с времена на време сувише правилан и одсечан ритам буде замењен мање правилним и сливенијим. Али стихови Г. Савићеви о којима говорим нису такви; њих ни највештији читалац не може правилно прочитати. Г. Савић, између осталога, као и цела школа којој припада, брка квантитет с акцентом. И читалац који најбоље уме да чита умори се најзад отежући дужине и подижући њихов тон, да би им обезбедио метрички нагласак, и трудећи се у исто време да помири тај метрички нагласак са природном акцентуацијом речи. На крају крајева, мука је узалудна, и читалац најзад, ако неће стихове да чита као прозу, мора да их чита по метричком калупу, и њихово изговарање онда овако изгледа:

УтУк'о да сам овај бар олОш —
Са Истока опАсни сух пољУб —
ПробИја се и жури се благАјни —
ЗловОљно у нерЕду се развИче
Ко бури даје страст јој и ужАс? —
СмирАју ко озбИљни му укрАс?

И тако даље.

Велики број оваквих стихова у Г. Савићевом преводу показује да ово нису случајне омашке, но да је ово систем, и да преводиоци ове школе држе да укус овакве ствари допушта. Кад кажем „држе“, то треба разумети, не да они

заиста држе да тако *треба* да буде, но да *„може и тако!“* Као што је горе речено, они беже од напора; а истина је да им укус није тако осетљив да сличне грехе сматрају као профанацију песништва. Али је главно бежање од напора. Међутим, кад је Шилеру геније био „вредноћа“, Њутону и Бифону „стрпљење“, зашто мањи људи не би гледали на ствари скромније, и стрпљењу и вредноћи признали део који у стварању доброга тим особинама припада? Кад је Берне, чини ми се, (ако није био ко други, а Берне само саопштава случај), могао провести осам дана да на немачком нађе еквивалент за не знам више коју латинску фразу, зашто не би и преводилац *Фауста* тражио добре еквиваленте док их не нађе; што значи да би их увек нашао; или бар, да не би место доброг дао оно што је рђаво.

Кад Гретица прегледа кутију с адиђарима, она с уздахом напомиње како богатство диже вредност човека и како све јури за златом:

Nach Golde drängt,
Am Golde hängt
Doch alles!

Овакве је ствари, наравно, тешко преводити: треба прво дати прави смисао, затим очувати колико је могуће више од лепоте, затим одржати и спољашњи облик, краткоћу, меру стиха (кад је могућно), слик и боју слика, реченични калуп оригинала, и најзад чистоту и навике српског језика; и ко није песник, и кад му није под морање, најбоље је да ствар остави на миру. Али сам ја, незадовољан преводом Г. Савићевим, покушао, огледа ради, да то кратко месташце и сам преведем. Желео сам да огледам у пракси теорију стрпљења коју овде браним.

Прва ми је тешкоћа била око речи *doch*, чије еквиваленте на неком страном језику не може ни најпотпунији речник побројати. На овом месту, свеза *Та* би била још најприкладнија: „Та за златом све јури...“ Али *Та* би за Гретичину нарав и њено тадашње расположење било можда сувише нестрпљиво и јако; и Гретици боље доликује да каже: „Бадава је...“

Затим сам тражио сликове. Прво ми је пало на памет: „За златом јури, — и злату жури — све.“ То, наравно, није ваљало. Одмах затим: „За златом жуди, — за златом луди...“;

ла: „За златом гони, — злату се клони...“; и најзад, после мало мишљења, под подстреком речи „клони“: —

Злашу се клања,
О злашу сања
Све...

Можда се ово место не може боље превести; и у том случају, ја сам неком срећом пао одмах на пристојан превод; а могућно је да се може превести и боље; ја, у осталом, не очекујем поправку своје кариере од својих версификаторских способности. Али држим да се нећу преварити ако кажем да тај бољи превод није Г. Савићев, који гласи:

Тек злато важи,
И злато тражи
Све...

Ја замишљам да се Г. Савић, преводећи, морао одмах сетити најобичније речи *тражити*, која нејако и само уопште казује чежњу исказану речима *drängen* и *hangen*, и одмах је на њој остао, и према њој је, „како тако, како било“, срочио своју реченицу са *тек*, и склопио своје сликове. Искључена је претпоставка да он није могао наћи ништа боље.

Из истог разлога, — зато што је при оваквом систему превођења главно отаљавати стихове и сликове, — он је, држим, пропуштао и огрешења о значење немачких израза. Ја сам његов превод пажљиво прегледао само на два три места (по неколико страна) у првом делу *Фауста*, и на једно два места у другом делу, и нисам тражио критички да хватам погрешке у смислу које су се могле поткрасти у његов текст са нетачног схватања немачких речи. Из онога што сам прочитао и поредио с оригиналом уверио сам се узгред да Г. Савић зна одлично немачки, и то ми је било доста. Али сам у читању наишао, опет узгредно, на преводе који могу доћи само отуда што је Г. Савић погрешно разумео немачку реч: *lispeln* у „Посвети“ не значи *шапташи; (sich) erwühlen* у првом монологу Фаустовом не значи *разриши се*; *Spass* у говору Шаљивог Лица не значи *шалу*, но *забаву*; *Schimpf* (у призору првог Фаустовог сусрета са Гретицом) значи *шалу*, а не *поругу* (*cf.* стару немачку антитезу *Schimpf und Ernst); zudringlich* у Гласниковом говору у другом делу *Фауста* (Чин I, призор 3) не значи *нашетљиво*; и тако даље. Ове омашке не сведоче ништа о Г. Савићевом знању немачкога језика; оне се (без

једне, прве, и најмање важне) све тичу архаистичких значења и стога речника; и ја их не бих ни помињао да и оне не показују одсуство праве брижљивости у преводилаца ове школе.

*

Школа је крива, навике рђаве школе, које су заразне као што су заразне и добре школе; у добра времена осредњи људи боље раде, у рђава времена добри раде горе, но што би радили обично. Нико не може добро преводити ако не зна страног језика, нити ко може бити песник без песничког дара; и то ће тако увек остати као што је и досад било, и у нас и на страни; али ето смо видели да човек може несавршено преводити и кад језик зна добро, и преводити прозаично и, тако да кажем, анархистички, не зато што је свесно анархист и што није песник, но зато што се — иначе пун знања и добре воље — није свикао методи.

Но како сам ја о томе говорио на дугачко и на широко ранијом једном приликом, и како сам том приликом рекао и оно што би се још о томе имало овде додати, ја нећу поново отварати дискусију о добрим методама којима би, по моме мишљењу, требало заменити ове рђаве.

Мени овде остаје да говорим о другој половини проблема, о којој том првом приликом нисам говорио. Тога пута била је реч о преводу једног дела које је било само у стиховима, без сликова, о преводу Шекспирова *Хамлета.* Овога пута се ствар тиче једног спева у стиху и слику, и овај последњи, доносећи са собом нове тешкоће, поставља нове проблеме које, у интересу наше преводне књижевности, треба покушати решити.

Ми смо видели да су једном делу недостатака Г. Савићева превода узроци тешкоће стиха, а да су за други део недостатака криве тешкоће које долазе од слика. Питање се поставља, како се те нове тешкоће могу савладати или избећи, или боље: на који начин треба преводити дела у стиху и слику тако да се са што више позитивних особина, а са што мање штете, очува оно што је најважније у изворнику, његов смисао и његова лепота?

Како се у свима потанкостима имају решити разни проблеми песничке дикције, не спада овамо. Ако то оставимо на страну, онда се може рећи да имају три начина који прево-

диоцу сликованих спевова стоје на расположењу. Први је, да задржи слик и да, као што је у почетку речено, *препева* свој оригинал. Други је, да свој стиховани и сликовани оригинал преведе у прози. Трећи је, да дело преведе само у стиху, без слика. Прегледајмо односна преимућства и недостатке свакога од та три начина, и видимо да ли се коме од њих може дати првенство над осталима.

Преимућства првога начина, то јест препевавања у стиху и слику, над осталима, јасна су. Тај начин најбоље, управо потпуно, препроизводи све спољашње особине песничког стиха свога изворника; према преводу у прози он је сачувао и стих и слик; према преводу у стиху, он је сачувао слик. Нека се о слику каже шта се хоће — а ни ја сам нисам фанатичан обожавалац слика[1] — слик је задовољство и уву и оку, помоћник метру и ритму, архитект строфе, и својом периодичношћу, разноврсношћу, и вештачким преплитањем, уноси у песму и песништво један музикални и живописни елемент, без кога би песништво извесно било сиромашније. Откако се у Европи, на развалинама квантитативне метрике, слик подигао и развио, он своја права није никад изгубио, до код оних који беже од напора, толико да беже не само од слика, но и од стиха, и који мешају категорије и умују по недопуштеним аналогијама. Њихова се погрешка у логици зове лепим именом „хетерозетеза“. Да слик није леп украс, не би Енглези, Французи и Немци и античке песнике преводили у слику.

На жалост, недостаци овог начина превођења претежу над његовим врлинама; преводилац може сачувати украс слика само по скупу цену; да би га сачувао, и најконсервативнији и најбољи преводилац мора се по нужности удаљити од изворника. Баш и кад узмемо у обзир да је слик био и писцу тиранин, опет остаје да је сам писац бирао мисли између оних које му је слик наметао. Преводилац, натеран од своје стране да бира мисли према слику, мораће не само дати своје мисли, којих нема у изворном делу, но и изостављати неке од пишчевих (нарочито кад преводи у истом броју стихова). И онда, у оба случаја, он није дао мисао пишчеву. У пркос томе што је сачувао преимућство тога начина над осталим, и без икакве своје кривице, он мора потпасти под ону талијанску „*traduttore, traditore*“, „преводник, издајник“; и тако исто

[1] В. Предговор *Антологији Новије Српске Лирике*, I.

и свака добро предена поема мора остати, по оној другој речи, *„une belle infidèle“*, само „лепа неверница“.

Други је начин: преводити у прози. Овај начин има преимућства и недостатке обрнуте првоме. Његово главно, и огромно преимућство над осталим начинима је то, што превод у прози очува потпуно сваку и целу мисао песникову. Ко не зна странога језика, а жели да позна дело странога песника, да види тачно његову садржину у целини и у појединостима, нарочито у циљу историјских или психолошких студија, — он може праве користи имати само од превода у прози. Како је немогућно знати све језике светске књижевности, а ту је жеља и потреба да се с њеним делима познамо, лако је увидети важност, потребу и преимућства прозних превода. Треба додати да у рукама доброга преводиоца, прозни превод може сачувати врло велики део песничких лепота оригинала; не само басну дела, и обраду призора, и описе, и мисли, но и добар део лепоте његова стила. Добар прозни превод сачува од свега тога више но несавршен превод у стиху и слику; и онда прозни превод има више поезије но тако звани песнички. Додајте да, са гледишта практичног, с прозним преводом отпадају све оне опасности којима је не само изложен, но којима на жалост, тако често и подлеже превод у стиху и слику: оно жртвовање свега стиху и слику, онај неприродни језик, исквареии смисао, неразумљива места, тисуће рогобатности и друге разноврсне слободе које преводиоци узимају са својим текстом.

Узмите, примера ради, ону познату Мефистофелову тираду против саможивог и реакционарног говора Канцеларовог: *„Was ihr nicht tastet“*... У преводу Г. Савића она гласи:

„По том се види што је преко учено! — Што не хватате, то вам је одлучено, — Што не схваћате, то вам је искључено, — Што не бројите, то вам је превучено, — Што не мерите, то је неуручено, — Што не кујете, то је непоручено.“

Ових шест стихова нису у Гетеа сликовани једним сликом; сваки пар има свој засебан слик; било је излишно надјачавати Гетеа овим низом сликова од глаголских придева. Али оставимо то на страну: хоће ли читалац имати више користи, или више задовољства од тога песничког превода, или од овог простог прозног превода, лишеног сваког спољашњег украса: —

„По томе познајем тог ученог господина! Што *ви* не опипате, од вас је миљама далеко; што ви у својој шаци не држите, то за вас уопште не постоји; што ви не бројите, то мислите да није истина; што ви не измерите, то за вас нема тежине; што ви не искујете, то сматрате да нема вредности!“

Да ли звецкање сликова, у првом преводу, даје довољно накнаде за промашен или уништен смисао Мефистофелових речи, које још иду у најпознатије наводе из *Фауста*? Зар читаоцу *Фауста* у српском преводу, и у овом случају и у онима које смо у почетку навели, прост прозни превод, својом верношћу и својим јасним смислом, не би био милији од песничкога, са стихом и сликом, али и са његовим неприродностима, нетачностима и тамнинама које се, на извесним местима, претварају у густу помрчину? Тâ јасност и верност, ако ништа друго, то су преимућства прозног превода над другима; и те добре стране прозних превода чиниће их, у оваквим случајевима, увек драгоценим, и за извесне потребе неопходним.

На жалост — опет једно на жалост — ни превођење у прози не може се узети као успешно решење преводног проблема делâ која су испевана у стиху и слику. Разлика у песничком ефекту између прознога стила с једне, и стиха и слика с друге стране, огромна је: равна разлици (ако није већа но разлика) између шетања уличних пролазника, и војске која у строју и такту ходи средином улице, уз ударце добоша, под шареним заставама. Нарочито је ту стих, то јест ритам (у оба случаја) важан, и најважнији, елемент. Стих доиста даје крила говору, по оној познатој метафори; по другој, он „опасује“ мисао. Он мисли даје нешто лапидарно, дефинитивно; обичне опаске добију изглед мудрих изрека кад су у стиху казане. То је оно што чини песништво Попово и Боаловљево. Преведимо их у прозу, и видећемо шта ће од њихова песништва остати: прозаичне истине и сувопарне мудре поуке; епиграматична оштрина њихових тачних мисли, и ако је остала у речима, у утиску се изгубила. Међутим у стиху, у пркос прозаичности њихових тема, и одсуству лирског одушевљења код та два песника, „поезија“ је њихова ипак поезија — Попова чак поезија од велике вредности.

Колико је периодично, једномерно понављање ефективно, види се из тога што чак и проза штампана као стих, и једва

нешто ритмисана, одмах добије нешто од крилатости стиха. Валта Хвитмана „песме“, које су у главном демократски новинарски чланци писани у беседничкој прози, постају стихови само зато што су штампане као стихови. Сав тај део ефекта губи се, међутим, у прозном преводу штампаном као проза; и губитак је велики. Код извесних песама и извесних песника, и то не само код Попа и Боалоа, но често и код правих лирских песника са већом топлином осећања, губитак је толико велики да човек који својим преводом хоће да произведе неки уметнички ефект, не сме ни помишљати на превод у прози; и вештак у превођењу стихова у прози познаје се (при слободном избору) исто толико по томе које је песме за превод изабрао колико по вештини с којом је те песме превео.

Зато је једним дѐлом теже преводити стихове у прозу но у стихове. Мало ниже читалац ће наћи стихове мога кова, и ја се у напред извињарам за њих; али их овде помињем зато што хоћу да кажем да су ми ти преводи у стиху, ишли лакше од руке но гори преводи у прози — ма колико то чудно изгледало. То је зато што је за мисли исказане у облику стиха много ближи и лагоднији облик стиха но облик прознога текста. Стихови су посебне јединице; благодарећи свом јасно ограниченом калупу и јаком одмору који после свакога долази, они имају слободнију, мање органску синтаксу но проза; преведени у прозу, они показују у мислима скокове које проза не трпи. Ако је оригинал још и у слику, та *изолованост* стихованих мисли постаје још већа. Слик, као такав, својом звучном потом на крају стиха, даје мисли неку сабраност, збијеност, и значај, — *и кад мисао нема тога значаја*. Такав случај није редак баш ни у Гетеовом *Фаусту*. У тим случајевима преводилац у прози је у врло великој забуни, и не може увек избећи да му превод не изгледа празан, плитак и претрган, и онда изгледа да је његова кривица што је превод такав. Ту преводилац има много да се довија, да прави прелазе, у исто време кад му је забрањено ишта додавати, и да оживи прозаичност, у исто време кад му је забрањено ишта мењати; он је између опасне Скиле и опасније Харибде. Што је најгоре, може му сва мука бити узалуд.[1] Најзад сама дикција

[1] У једној седници Енглеског Друштва (1914) говорио је Артур Балфур. У свом говору навео је оне познате Китсове стихове о шпанском конквистадору „силном Кортесу“, који је „својим орловским очима — док

песничка, по свом тону и са својим смелим фигурама, не слаже се са хладнијим, мирнијим тоном прозе; оно што је у стиху мирно постане у прози прозаично, оно што је лирично постане екстравагантно. Тако и овај други начин превођења има своје озбиљне незгоде, и не може се узети као најбоље решење проблема. Прозни превод је веран и јасан, али најчешће пузи по земљи. Кад је реч о песничком делу, овај недостатак је тежак тег на тасу.

Остаје трећи и последњи начин на који се може преводити песничко дело у стиху и слику. То је: преводити га само у стиху.[2] Тај начин је, по мом мишљењу, најбољи. Ако нека књижевност не би имала дотично страно дело преведено на сва три начина, но би имала да бира један од њих, онда би овај имао да добије првенство. (Најбоље је, наравно, да има сва три; и са класичним страним делима такав и јесте случај у великим европским књижевностима.)

Овај трећи начин је једини у коме преимућства јасно претежу над недостацима. У ствари, овом последњем начину једини прави недостатак било би одсуство слика. Ми смо горе видели да штета од напуштања слика није мала. У преводу нашега *Фауста,* ко неће зажалити за ефектима као што је (у Гретичиној песми): —

су сви његови људи узбуђено пратили његове погледе — задубљено посматрао Тихи Океан, с врха највишег брда у Дариену." Па је Балфур онда додао коментар: — „Слика тако концентрисана, да кад бисмо сели да је опишемо у прози, за њу нам требала читава страна; и затим, довршена, — не би имала никакве сличности с оригиналом"... Не само „концентрација" стила, но концентрација коју дају стих и слик чини у оригиналу енергетичну једрину и збијену сликовитост Китсових стихова.

[2] Имао би можда још један, који би стајао на среди између превода у прози и превода само у стиху; то би био превод у прози, али штампан као да је у стиховима, тако да свакоm стиху у оригиналу одговара по један засебан ред у преводу (в. шта је о томе горе речено поводом Валта Хвитмана). Кад се на тај начин преводи, методе превођења нису сасвим исте као код превода у прози, штампаног у непрекинутим редовима. Одвојени редови допуштају нешто слободнију, одсечнију синтаксу; с друге стране, да ред понекад не би испао сувише дуг, да би спољашњи облик што боље одговарао спољашњем облику оригинала, преводилац понекад мора збијати своју реченицу више но што би то чинио у прози. У прози је синтакса више органска, дужина реченице игра мању улогу, и пажња је поглавито управљена на течност стила. Али ове разлике могу овај четврти начин превођења начинити само једном подкласом, не класом.

Wer fühlet
Wie wühlet
Der Schmerz mir im Gebein?

Али питање није, како се све може очувати; јер се све не може очувати. Но је питање, како се може што мање изгубити? Са преводом у стиху, без слика, несумњиво се најмање губи. У преводу у прози преводилац жртвује један део *поезије*; у преводу у стиху и слику он жртвује један део *смисла*; у преводу у стиху без слика он жртвује само један леп, али небитан, споредан украс, без којега је било цело античко песништво, и епско, и драмско, и лирско, — Омир, Есхил, Сафо, Виргилије, Хораците, — и Шекспирова драма; и Милтонов *Изгубљени Рај*, и Гетеова *Ифигенија*, и Хајнеово коло *Северногa Мора*, и наш властити *Горски Вијенац*. Ако поредимо и одмеримо наизменична преимућства стиха и слика, ми ћемо видети и непосредно, независно од ових историјских чињеница, да ефект стиха као песничког средства далеко надмаша ефекте слика. Одстојање између прозе и стиха много је веће но одстојање између стиха и слика. Боало у прози, као што смо рекли, био би само проза; преведен само у стиху, без слика, он би остао песништво. Французи због свога меко артикулисаног језика једва да могу да праве стихове без сликова, и зато је њихова трагедија и њихово епско песништво све испевано у слику; али ни на позорници ни у читању Корнељ и Расин не праве својом версификацијом већи ефект но Шекспир или Гете или Шилер; нити француска епопеја, рецитована или читана, чини већи ефект од Милтоновог *Игубљеног Раја* и наших народних песама. Од спољашњих средстава стила, *стих* претвара прозу у песништво; *слик* песништву додаје само један споредан украс.

С других гледишта, између осталога и с гледишта практичног, превод у стиху такође најбоље одговара свима главним захтевима. *Слик* је оно што највише смета верности, и што слабије преводиоце наводи на половину њихових грехова. Стих сам, без слика, — под условом, наравно, да се преводиоци окану наопаке преводне методе „реда-редом“ и „слога-слогом“ — толико је гибак да се може прилагодити сваком изворнику и препроизвести све његове особине осим слика. Одступања у верности, у буквалној верности, ту нису много већа но у прози. Понекад само, понека врло тврдоглава реч неће да

уђе под јарам стиха; али то су препоне које и оригинални писац има да савлађује у свом језику кад спонтани израз његове мисли дође у опреку с калупом стиха. Тачност и јасност (и, наравно, неприкосновеност језика) могу се у стихованом преводу одржати скоро као у прози; а песничка дикција и синтакса тачније но у прози. Добар превод у стиху може да послужи, у великом броју случајева, и за студију; види добре немачке преводе Шекспира, Милтона, Омира, и других; и (да наведем и један пример превода само у стиху са оригинала у стиху и слику) Филалетов превод Дантеове *Комедије*. Превод у стиху најзад, практично говорећи, несравњено је лакши од превода у стиху и слику. Кад додамо као његову последњу, али врло важну особину, да он сачува и најважније спољашње средство песничко, *стих*, те тиме и *поезију*, онда се може узети као извесно да овај трећи начин најбоље задовољава све главне захтеве. Свуда недостаци претежу над преимућствима; овде је једино обратно.

Оно што би још остало да се уради, то је да се аргументацији додају примери. Ја сам, доиста, за време овога посла, чинио у два три маха опите с таквим преводом у стиху без слика, и један ћу од тих огледа, огледа ради, овде навести. То је један део диалога између Шаљивог Лица и Песника у Предигри у позоришту. Ево како он гласи прво у (Г. Савићевом) сликованом преводу, затим у прози, и најзад, у преводу само стихованом: —[1]

Шаљивац. Те лепе снаге зашт' не окушате? — Песничке њима радите занате, — К'о љубавни што с' чини доживљај: — Случајно с' нађе, ближи, остане, — Те веза тако јача постане. — Порасте л' успех, оспори се тај, — С уживањем и бол се доводи, — Те не знаш како, ал' роман се проводи. — И такав призор треба нама дати! — Живота људског бујног ти се лати! — Свак живи га, ал' мало који зна, — И где га захватиш, свуд занима. — У шарне слике смисла тек накруни, — У обмани нек' истине је труни; — Најбоље пиће тако се и справља, — Што цео свет разгаљује, обнавља — Сад омладина с' купи одабрана, — Открића осећа у игри тој, — И свакој души, бар осетљивој, — Из дела тог туровна ниче храна, — Те ово, оно часком се пробуди, — И свако види што му је у груди'. — На смех су готови, к'о год на плач, — Полет још штују, на привидном снују; је л' свршен когод, тај је избирач, — Ко постаје, захвалан остаје. —

[1] У преводима у стиху почивке бележе крајеве стихова.

Песник. А ти ми онда врати оне дане, — Још кад сам се развијао, — И кад је извор песме учестане — Све изнова удиљ избијао. — Кад ми је магла застирала свет, — А пупољак обрицаше ми чуда, — Још кад сам брао хиљадама цвет, — Долине што је испунио свуда. — Ништ' немадох, ал' доста тек опет: — Грамжење к истини, у обмани свој рај. — Несвладан нагон врати ми онај, — Дубоку срећу, болну преобилно, — Да мрзим снажно и да љубим силно: — Младост ми моју дај! —

У прози ти стихови гласе:

„*Шаљиво Лице.* Па употребите те лепе моћи: и водите своје песничке послове као што се воде љубавни доживљаји. Двоје се сретну случајно, срце закуца, и они остану; тако се постепено заплету. Њихова срећа расте, затим се помути; прво су усхићени, затим дође бол; док погледаш, а то је био роман. Дајте да и ми тако саставимо драму! Заграбите из средине широког живота људског! Свак живи њиме, али га мало њих познају; и где год захватите, живот је занимљив. Шарене слике без много јасности, много заблуде с искром истине: тако ћете справити најбољи напитак, који ће сваког разгалити и бољим учинити. Тада ће се цвет омладине окупити око ваше игре, и пажљиво ће слушати Откривење; тада ће се свака нежна душа напојити из вашег дела хране меланхоличне; тада ће много што шта бити пробуђено, и свак ће видети шта носи у срцу. Још је тај свет готов и на смех и на плач; они још цене полет и уживају у обмани. Ко је готов, томе не можеш никад угодити; ко тек постаје, тај ће свакад бити захвалан.

Песник. А ти ми онда врати и времена када сам и сâм тек постајао, када је врело честих песама без застоја извирало; кад су ми магле заклањале свет; кад су ми пупољци чуда обрицали; када сам брао оне тисуће цветова којима су све доље богато испуњене. Нисам имао ништа, али сам имао доста: жудњу за истином и задовољство у обмани. Врати ми, у њиховој несавладаној снази, она осећања, ону дубоку срећу пуну бола, моћ мржње и снагу љубави — врати ми Младост моју!“

Најзад у стихованом преводу без слика, то место гласи:

„*Шаљиво Лице.* Па користите се тим лепим моћима: — И водите свој пос'о песнички — К'о љубавни што теку доживљаји. — Прво се двоје сретну, случајно, — Па срце закуца, и они остану; —Тако се, мало по мало, заплету.

Прво су срећни, затим несрећни, — За усхићењем дођу јад и бол, — Док погледаш, а роман је већ ту. — Дајте да тако скројимо и драму! — Грађу вам пружа цео живот људски! — Свак живи њим, ал' мало ко га зна; — А живот је занимљив свуд и вас. — Шарене слике с мало јасности, — Заблуде много с искром истине: — Тако се справља пиће најболе — Да сваког разгали и бољим учини. — Тада ће доћи омладине цвет — Да гледа представу и чује Откривење; — Тада ће нежне душе доћи да поцрпу — Из вашег дела храну меланхоличну, — Тада ће много што шта бити пробуђено, — И свак ће видети шта носи у срцу. — Још воли овај свет и плач и смех, — И цени полет, радује се варци, — Ко зна, тај није задовољан никад, — Ко учи, тај је свакад захвалан.

Песник. А ти ми онда врати и времена. — Када сам и са̂м био ученик; — Када је врело честих песама — Без застоја у мени извирало; — Кад су ми магле заклањале свет, — Кад сам у пупољцима чуда гледао, — Када сам цвеће прегрштима брао — По богатим шареним дољама. — Ништ' нисам им'о, ал' сам им'о доста: — Жудњу за истином и сласт у обмани. — Врати ми моје жарке старе чежње — Ону дубоку срећу пуну бола, — Моћ љубави, и снагу крепке мржње; — О дај ми моју Младост натраг!"[1]

Ја не знам како ће се учинити читаоцу, али мени се чини да од три превода који су пред њим овај последњи стоји најближе изворном тексту, или тачније, најмање се својим недостацима одваја од њега. Ако би тако доиста било, разлози би за то били они који су горе наведени, и које овде није потребно понављати.

Ако су, од своје стране, ти разлози тачни — а њих треба ценити као такве, независно од Г. Савићевих и мојих покушаја — онда бисмо као закључак из ове расправице могли извести: да сликовне спевове треба понајпре преводити у стиху без слика; да је затим одмах други најбољи начин преводити их

[1] *Lustige Person*: — So braucht sie denn die schönen Kräfte, — Und treibt die dichterischen Geschäfte, — Wie man ein Liebesabenteuer treibt. — Zufällig naht man sich, man fühlt, man bleibt, — Und nach und nach wird man verflochten; — Es wächts das Glück, dann wird es angefochten — Man ist entzückt, nun kommt der Schmerz heran, — Und eh' man sich's versieht, ist's eben ein Roman. — Lasst uns auch so ein Schauspiel geben — Greift nur hinein in's volle Menschenleben! — Ein jeder lebt's, nicht vielen ist's bekannt, — Und wo ihr's packt, da ist's interessant. — In bunten Bildern wenig Klarheit, — Viel Irrtum und ein Fünkchen Wahrheit, — So wird der beste Trank gebraut, — Der alle Welt erquickt und auferbaut. — Dann sammelt sich der Jugend schönste Blüte — Vor eurem Spiel und lauscht der Offenbarung, — Dann sauget jedes zärtiche Gemüte — Aus eurem Werk sich melanchol'sche Nahrung, — Dann wird bald dies, bald jenes aufgeregt, — Ein jeder sieht, was er im Herzen trägt. — Noch sind sie gleich bereit, zu weinen und zu lachen, — Sie ehren noch den Schwung, erfreuen sich am Schein; — Wer fertig ist, dem ist nichts recht zu machen; — Ein Werdender wird immer dankbar sein.

Dichter: — So gib mir auch die Zeiten wieder, — Da ich noch selbst im Werden war, — Da sich ein Quell gedrängter Lieder, — Ununterbrochen neu gebar, — Da Nebel mir die Welt verhüllten, — Die Knospe Wunder noch versprach, — Da ich die Tausend Blumen brach, — Die alle Täler reichlich füllten. — Ich hatte nichts und doch genug, — Den Drang nach Wahrheit und die Lust am Trug. — Gib ungebändigt jene Triebe, — Das tiefe, schmerzenvolle Glück, — Des Hasses Kraft, die Macht der Liebe, — Gib meine Jugend mir zurück!

у прози; и да превођење у стиху и слику, као преводна метода, долази тек на треће место. Ја сам уверен да би Г. Савићев превод *Фауста* био срећнији да се Г. Савић, место сликованог превода, приволео преводу само у стиху. Ја чак држим да би за нашу књижевност било корисније да се решио да преводи у прози. — А то што важи за Г. Савића, важи извесно за деведесет и девет преводилаца од стотине.

Онај један у стотини, који ће бити прави песник, и у исто време учен зналац странога језика, кад се јави, поздравићемо га са обореним заставама.

Али бисмо и после њега тражили — из разлога који су горе изнесени — да нам неко скромнијих способности да̀ превод странога спева у голом стиху, и опет неко превод истога дела у прози.

*

Из горњега се види да је, по мом мишљењу, главни узрок неуспеху Г. Савића систем кога се држао. Лични принос његов стоји много више. Горе смо споменули његово некористољубље, прегалаштво, примерну истрајност, и узгред његово знање немачког језика. Ово последње треба нарочито истаћи. Тако је ретка ствар, преводилац који заиста зна језик са кога преводи! Г. Савић стоји у том погледу сигурно међу првима. Његово знање српског језика треба такође поменути. Ова похвала може мало чудно звонити после примера и коментара горе наведених, али је заслужена; и ништа боље не показује колико су настрана начела Г. Савићеве школе, као та чињеница да је човек који зна српски као Г. Савић могао писати онаквим језиком какав смо горе видели. Али кад оставимо на страну граматику и синтаксу тога језика, речник Г. Савића је врло богат; и ја сумњам да би који преводилац у том погледу боље одговорио захтевима Гетеова речника но Г. Савић. На свакој страни наћи ћете на неку реч која сведочи да је Г. Савић осетио не само право значење, но и *боју* немачког израза и да је, бар лексикално ако не увек стилистички, погодио реч којом треба немачки израз превести.

И у примени *рђавих* метода своје школе Г. Савић се према осталим преводиоцима умео ограничити. Горе смо споменули да је Г. Савић одбацио начело „слога-слогом“, ако је задржао начело „реда-редом“ и начело „може и тако!“

Његов текст, даље, нема оних злих скраћења самих речи, нема *вео* место *увео*, ни *утоп'ла* место *утопила*, и његов текст није нигде ишаран оним црвићима, апострофима, који показују колико је преводилац уштедео слогова на свакој страни. То је велики напредак, после којега ће лакше бити одбачено и начело „редаредом“, па постепено и начело „може и тако!“

Кад још додам да овде онде у његовом преводу има места која су боље испала; — да има разних укуса; и да сви нису фастидиозни као укуси ситих „Зоила“; — да сам пре кратког времена једну младу госпођу затекао задубљену у овај превод *Фауста*; — да је те исте вечери један наш активни министар с искреним респектом прелиставао у мом присуству ових шест стотина и педесет страна сликованих стихова најчувенијега дела Гетеовог; — да наша књижевност пре тога није имала *Фауста*, ни доброг ни рђавог; — може се рећи да Г. Савић својим преводом није све промашио, и да напор као такав остаје напор, који треба признати. Помислимо само шта значи превести дванаест хиљада сликованих стихова једнога спева у којем се богатим језиком говори о свима стварима неба и земље! Г. Савић је стари Латинац, и зна ону лепу латинску: *In magnis...*, и ону другу, паметну и праведну: *Tentare licet.*

БОГДАН ПОПОВИЋ.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

ДРУГА ИЗЛОЖБА ГРУПЕ УМЕТНИКА.

У току прошлога месеца, у дворани Друге Београдске Гимназије, приређена је, као друга изложба Групе Уметника, изложба слика Г. Петра Добровића и архитектонских пројеката Г. Луја Чачиновића. Као и прва изложба исте групе, као и низ њених књижевно-музичких вечери обављених прошле зиме у Дому „Станковић“, и ова изложба има претенсија да буде програмска. Она, уз приказивање дела двају наших истакнутих уметника, манифестује и основна начела целе групе, и показује пут којим иде (и којим жели ићи) организовани уметнички покрет младих у нас. Пошто, међутим, значај једног уметничког покрета, или једног уметничког начела, зависи од уметничке вредности самих личности које га носе, и наше ће интересовање овога пута бити поглавито управљено личностима излагача.

На први поглед, и слике Г. Добровића и пројекти Г. Чачиновића дају утисак радова с општим одликама савремене европске уметничке делатности. Студиозност, тражење нових путева, тежња за синтезом и за стилом, огледа се на свима радовима без изузетка. Они су, по овом првом утиску, врло модерни и врло европски, у најлепшем смислу речи. Г. Добровић је по начину сликања очевидно близак Западној Европи, нарочито Француској; Г. Чачиновић по схватању пројектовања Средњој Европи, нарочито Мађарској. То је прва констатација која нам се намеће.

Оба излагача, поред несумњивих и јако наглашених личних одлика, стоје на гледишту да се уметнички треба изражавати онако како то, у датом тренутку, чини светска уметничка заједница, или боље рећи они у врховима те заједнице. То је једно од основних начела и Групе Уметника. Она жели да се наш уметнички покрет одржи у најтешњој вези с уметничким покретима у великим уметничким центрима, јер држи да сви добри уметници, без обзира на простор и време, сачињавају једну јединствену уметничку породицу. Начин изражавања само се нијансира, према личним склоностима уметниковим и у колико се подстрек за уметничко стварање, у разним народима и у разним временима, показује као диференциран. У суштини, оно што је најважније и одлучно по уметничку

вредност једног дела, и с обзиром на предмет и с обзиром на обраду — елемената који су у ствари нераздвојни, — остаје вазда заједничко, свечовечанско. Услед тога, цела историја уметничког стварања приказује нам се као једна везана уметничка заједница, као једно непрекидно саобраћање духова, преливање искустава, узлетање истом идеалу. Египћани су учили код Месопотамаца, да би им се касније поуком одужили. Грци су учили од свију народа из прибрежних суседних земаља, учили марљиво и дуго, и када су успели прилагодити све ово знање своме духу и својим потребама, када су постали мајстори и дали највећа дела, видело се да су они били и највећи учитељи. Римљани, затим Италијани, чинили су то исто. Италијанска ренесанса извршила је свој благотворни утицај на све европске народе, од Француза, у круг, па све до нашег далматинског приморја. Од појаве Делакроа, затим од натуралиста и импресиониста, па све до данас, Париз зрачи на све стране својим подневним сунцем. И сви добри уметници света још се осећају члановима породице чије је огњиште метропола Француске. И, скоро без изузетка, вазда је, у датом времену, само један центар уметнички зрачио пуном светлошћу, и давао правац. У уметности бива као и у другим великим дејствима народа и света. И услед ове узајамности и централности добри се уметници вазда разумеју, без обзира на простор и на време. И тако ток уметничког постојања продужава своје кретање. И као што ученици постају учитељима, тако се и центри уметничког стварања мењају. Путању по којој се они крећу тешко је предвидети, и поред свег искуства које нам пружа прошлост. Немци су се одвећ рано били прогласили наследницима Француза. Маџари исто тако. Сада то чине Словени. Ми налазимо да је такво интересовање за уметност погрешно. За нас је много важније који покрет у уметности света броји највише даровитих људи, и који народ нуди својим уметницима највише погодаба за уметничко стварање. Французе ће наследити они који их, стварајући, наткриле у освајању духа светске заједнице. Ми имамо једног уметника који је у толикој мери даровит да је успео, као некакав Прометеј, пролетети целу путању уметничког стварања. То је Иван Мештровић. Пошто је, развијајући своје пребогате дарове, стално стварајући, поцрпео наук који му је пружала савремена уметност, он се залеће кроз прошла времена славних творевина. И тако, једним џиновским замахом, он везује нашу уметност са савременом европском уметношћу, с уметношћу векова, с вечношћу. У исти мах и највише наш уметник, он је, по неком тајанственом правилу, у најмању руку исто толико давао колико и узимао. А то представља огроман уметнички обрачун. Али за нас је најутешније то што Мештровић није усамљен. Поред њега и после њега наступа низ младих, који ове везе хоће да одрже, да их даље развијају, да даље освајају. И ова изложба, као

што смо већ поменули, пружа изразит пример једног новог и самосталног напора у истом правцу.

Да разгледамо најпре слике Г. Добровића: „мртве природе“, пејзаже, фигуре, композиције. Ми смо поређали овај сликарски репертоар по реду у коме нам се свиде ове поједине врсте заступљене на изложби Г. Добровића. Али, без обзира на предмет, и на већу или мању успелост појединe слике, једна општа црта везује све ове радове. Они су пре свега *сликани*, и то често изванредно надахнуто и мајсторски сликани. У главноме француски ђак, Г. Добровић је био довољно даровит да разуме великог учитеља сликања Сезана, и то се благотворно осећа на његовим радовима. Он се, затим, користио методиком сезаниста и кубиста и, стално подвргавајући наук својим индивидуалним одликама, своме снажном темпераменту, својој сировости у неку руку, он је дошао до једног солидног искуства које га чини знанцем. Слике најбоље сликане на овој изложби, чини нам се, јесу оне које по начину сликања најближе стоје начелу самога Сезана, начелу изреженом његовим сликама и његовим речима. По белешкама једног његовог повременог ђака, Бернара, учитељ вели: „Нема линије, нема моделације, нема ничега другог осим контраста. Ове контрасте не даје црно-и-бело; њих дају колористичке сензације (овај лапсус Мајер-Грефе бележи на Бернаров рачун). Из тачног односа тонова излази моделација. Када су тонови хармонично стављени један крај другог, и када су сви на броју, слика се моделује сама од себе. — Не треба рећи *моделовати* већ *модуловати*. — Цртеж и боја нераздучни су: у колико се боја више хармонише у толико се цртеж више прецизира. Када се боја појави у своме пуном богаству, форма се испољава у свој својој пуности. Контрасти и односи тонова, — ето где лежи тајна цртежа и моделације.“ Сезан је ово схватање проширавао и на композицију, и на сликање у опште. Његови учитељи (Тинторето, Греко, Делакроа, и неки натуралисти и импресионисти) одржавали су га суверено у овом уверењу. Ствар је личних склоности уметника у колико ће нијансирати ово несумњиво тачно схватање сликања, које је и Рембрант у својим најбољим радовима генијално интерпретирао. Г. Добровић је најближи овоме схватању, у исти мах и Сезану, у својим „мртвим природама“, и то највише у оној с крчагом и оранжама. Али изгледа да не лежи потпуно у природи Г. Добровића ова присност са Сезановим сликарским начелом. Већ у многим другим „мртвим природама“ Г. Добровић постаје више натуралиста, да не кажемо реалиста, затим конструктиван и методски, у духу сезаниста и кубиста. Сезан, као што знамо, остаје до краја живота импресиониста у сликарском поступку.

Нарочито у пејзажима, а по готову у онима где се појављују куће, Г. Добровић постаје безмало кубист. И у овим

радовима аналитичког поступка огледа се његова тежња за синтезом и стилом. Дати велике масе, дати простор, дубину, све упрошћено, у моћним контрастима, у једрим, засићеним тоновима топлих и хладних боја. Али целоме овоме поступку служи као подлога Г. Добровићево осећање пластичке форме као такве. Стога Г. Добровић често моделује или, у његовом случају боље рећи, *тесне* масе и формира их како кад стигне. Из тога разлога понекад на његовим радовима видимо одвише конструкције.

У портретима Г. Добровић чини напоре достојне сваке хвале, уноси толико студиозности и разноврсности у схватању да већ самим тим производи јак утисак. Уз то, његов снажни темперамент, његова страст за пластиком, овде се појављује у некој врсти више раздражености. Међу портретима видимо неке схваћене толико монотонски и монохромски — скоро у црно-белом, — да нам производе сасвим стран утисак. Ово долази од преке жеље уметникове да моделује по сваку цену. Отуда и оно појачавање црних контура и сенака, и претерано белило на светлим местима. Али то је случај само у извесним од тих слика. У већем броју, Г. Добровић је колористичан, чак богато колористичан, ма да у свима остаје конструктиван и строг, у некима с тежњом за стилом, у некима са жељом да се приближи мајсторима венецианске ренесансе, а у свима врло изразит. Задржимо се на портретима *Глумца*, *Г-ђице Олге Хаџијине* и *Пуковника Чолак-Антића*. Први је схваћен монохромски у једном сиво-плавом и модром тону, с јаким контрастима светлог и тамног. Други, у једном мирном, отменом складу богатих тонова црвене и дубоко плаве боје венецијанске раздраганости. Трећи, у суром жутозеленом и кристално плаветном тону реткога склада. Овде имамо три схватања и сва три необично успела. Лик и биста глумчева, с јаким, скоро црним контурама и сенкама, издваја се у масама и моделује тако снажно да се у томе тешко може даље отићи. Чело глумчево, очи, нос, брада и рука, на коју се подбочио, све оштро моделовано, оштро осветљено, с пуно израза, даје утисак напрегнутости и фаталности. У овоме портрету је Г. Добровић, можда више него игде, сам свој, личан, средњеевропљанин, Балканац, силник. У портрету *Г-ђице Хаџијине* он је очевидно надахнут једном сасвим друкчијом визијом, пуном хармоније, пуном мирноће и мајестетичности; он је озарен. На овом најлепшем његовом, и у опште сјајном портрету Г. Добровић је хтео бити венецианац великога стила. И он је у томе у многом и успео, и поред све модерности, и можда против себе самога. Нека озбиљна милошта и складност владају на овој слици снажних боја, крепких форми, уравнотежног осветљења. Позађе у пламено црвеном, у модро црвеном, у рубину. Од топлог и високог тона, с леве стране, оно се кружно компонује у облику

једног светлосног свода до хладног и дубоког, на десно страни. Оно као ауреол урамљује лепу, младу и здраву главу медејског израза. Глава и тело девојке, у отменом ставу компонује се и издваја од позађа тако срећно да нас ова појава директно усрећава. Портрет *Пуковника Чолак-Антића* и ако недовршен, јасно манифестује уметникову замисао. На њему је изражена отмена марциалност једног интелигентног војника. Суро жути и зелени, топли тонови војничке чоје, походне капе, и испеченог лика моделовог изванредно се колористички хармонишу и пластички одвајају од позађа у кристално модрим хладним и светлим тоновима. Немарни, мушки став, с великим убеђењем насликан, даје овој слици врло много карактера и неког лепог патоса.

Ако се осврнемо још на врло успеле пеизаже печујских винограда и дубровачког приморја, видећемо да је Г. Добровић, у врстама слика о којима смо до сада говорили, покушао да да своје сликарско „вјерују", и ако, поуздано, још није дао свој уметнички максимум. Стога ћемо и ми овде рећи само неколико општих речи. У Г. Добровићу као сликару боре се два схватања: једно је чисто сликарско, у ужем смислу речи, и то је оно велико сезановско, уз које иде смисао за контраст и за тон, или, за осветлење и боју — синтетичко; друго је конструктивно, кубистичко, аналитичко, коме је подлога, изгледа, урођено сликарево осећање пластичке форме као такве. Ова је борба у толикој мери заоштрена да се покаткада осећа врцање гњева и укус жучи. Али она је и плодоносна у врло великој мери. Г. Добровић је успео, с једне стране, да обогати своју првобитно монотону, црну палету, једном раскошном гамом у којој цветају, од дубоко црвеног до светло ружичног, све нијансе хладних и топлих тонова ове најлепше боје, у којој се жуто смењује од хладног лимуновог тона до мрке печене земље, у којој плаво, метално плаво и кристално зелено, говоре о своме чедном пореклу, у којој разни тонови сивог и бисерног везују небо и земљу. С друге стране, својим тако развијеним осећањем пластичке форме и својом методичношћу, он често успева да пружи сликарске изражаје ретке пуноће и ретке импресивности. Али укупни утисак који носимо с његове изложбе није ослобођен од осећања да у раду Г. Добровића још увек има одвећ лаборантског, хотимичног, смишљеног. Он је још у послу, у истраживању, у радионици, у борби. Још није победничка спонтаност заблистала својим пуним сјајем. Али код овога човека, који има једну тако снажну и тако величанствену визију живота, ми тврдо верујемо да ће тај час доћи. И тада ћемо видети његове слике, нарочито његове композиције, у једном још опојнијем великом, сопственом процвату. Тада ћемо свакако сазнати и што више о његовој груди и о његовом свету. Можда ово условљава оно. Можда је време да се Г. Добровић привије своме огњишту.

Оно би му вероватно помогло да лакше нађе себе самога и свој мир.

У својим студијама голог и у својим композицијама, Г. Добровић је, с истим врлинама, још више у послу, у истраживању. И у томе се његова сигурност у третирању пластичне форме толико испољава да о томе не треба више говорити. Али се сликарски момент у овим радовима очевидно губи, те ови постају немирни и растројени. И материја на овим радовима често остаје несавладана. Али ће све то, уверени смо, доћи, јер у толиким другим сликама уметник нам је то већ дао, и јер пред собом имамо правог уметника најбоље расе. У питању је само да ли ће Г. Добровић имати прилике да се даље мирно развија и усавршава. Пред овим питањем стоје и сви остали наши уметници. Основна погодба за појаву уметности уопште, за уметничко развијање и усавршавање, то је друштвени момент. Та погодба још није у нас остварена у потребној мери. Друштвени живот, његов културни ниво, његови економски односи, његове аспирације ка лепом и душевном, стварају уметнику подлогу и поље за рад. Нашим уметницима овај друштвени момент је у толико потребнији што су се сви они, без изузетка, формирали на страни. Наши уметници још немају ни својих радионица, ни своје зграде за излагање. Па ипак ова изложба, као и многе друге, сјајно потврђује да ми имамо врло даровитих уметника. Појединци су учинили оно што до њих стоји. У питању је хоће ли заједница учинити што до ње стоји, хоће ли омогућити да се наша уметност развија код нас и за нас, хоће ли му поклонити своју љубав, да би јој он дао читав један неслућени свет. Ми се у то непоколебљиво надамо, ма да нас прошлост ничим није задужила.

Пројекти Г. Чачиновића сви су тако звани идеални пројекти, којима није претходила поруџбина, које не спутавају никакви услови. И у томе је можда њихов највећи недостатак. Јер услови под којима се једна грађевина диже готово редовно утичу на њен карактер и на њен израз. Гете је, говорећи о поезији, рекао: „Свака добра песма у ствари је пригодна песма." У колико већој мери тек то мора важити за архитектуру! Али, као и увек, ово не важи у потпуности, по готову никако у случају пројеката Г. Чачиновића. Јер, они су већ по самим програмима ослобођени многих услова који се иначе редовно појављују код других врста грађевина. Г. Чачиновић пројектује катедрале, пантеоне, народне домове, ратне споменике, маузолеје, крематориуме, палате, позоришта. Ови програми налазе се стално и у свима временима на списку за извођење у свима културнијим градовима. Намена саме грађевине, специални друштвени услови и захтеви у најширем смислу речи, и извесни природни услови образовали би код ових програма онај момент пригоднога о коме Гете говори. На пројектима Г. Чачиновића не осећа се утицај ових елемената у стварању типа и

изради грађевина, осим нешто подвргавања захтевима који излазе из саме намене појединих грађевина. Све је остало потпуно слободно замишљано и обрађивано. И у томе се јасно примећује утицај мађарске школе и мађарског модерног покрета у архитектури.

Г. Чачиновић је архитект фантазије, романтичар. Он носи у себи визију колосалнога и труди се да својом архитектуром произведе утисак поражавајући, као што су чинили архитекти Египта и Месопотамије. Он оперише стално с огромним масама. Али при томе он показује изванредно развијено осећање за монументалну пластику. Другостепена пластика и пластика детаља мало га интересују. Он хоће да оживи основне облике старих архитектура Истока. Он покушава да дође до једне синтезе, полазећи од датога, студирајући кроз разна времена основне архитектонске проблеме груписања маса и распореда простора. При томе он долази до решења велике изразитости, као што је случај с *Катедралом*. У овоме пројекту он је покушао да проблем монументалне пластике, остварен на спољном изгледу грађевине, логички изведе из проблема распореда и јединства простора, који се одиграва у њеној унутрашњости. И он је то успео на један завидан начин, истина пренебрегавајући технички момент. Груписање маса у облику многобројних куполастих постројења органски повезаних и хармонично подређених једна другима, а сва централном, изведено је врло вешто и производи јак утисак. Јединство и величанственост простора остварени у унутрашњости грађевине подсећају нас на основне врлине византијске архитектуре петога века.

Г. Чачиновић је у овим пројектима показао још да располаже јаком способношћу за необичне комбинације основних геометријских облика при решавању својих архитектонских замисли. Само, у овоме он је често неопрезан. За уметника пластике великих маса као што је он, статички момент и изражајност коју овај рађа, од одсудног су значаја. Г. Чачиновић је у неколико пројеката ово пренебрегао. Он пирамиду или купу сече коцком или паралелопипедом, и то нагласи у спољној архитектури, те се деси да на косе стране пирамиде или кривине купе належу масе коцке или паралелопипеда. Ово руши утисак стабилности — и у случају када би конструктивно било издржљиво. Даље, Г. Чачиновић оперише изванредно вешто вертикалама, док за хоризонтале и за однос ових према вертикалама има мање смисла. Отуда су његови хоризонтални завршетци грађевине, као и сви кровови (осим куполастих) ретко срећно изведени. Али све то вероватно долази услед тога што је Г. Чачиновић мало грађевина изводио и што нема довољно практичног искуства. Оно што њега чини даровитим архитектом то је његова фантазија, његово изванредно јако осећање монументалне пластике и његова тежња за синтезом у архитектонском изражавању.

БРАНКО ПОПОВИЋ.

ЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД.

ИЗВОЗНА ТРГОВИНА У 1920.

Према објављеним подацима о кретању спољашње трговине, за првих девет месеца прошле године имали смо овај промет:

Увоз . . . . Дин. *2,576.133,232*
Извоз . . . . Дин. *710.454,105*

Као што се види, наша извозна трговина, по вредности, чини само 27% од вредности увоза. Ова појава може се објаснити, донекле, већом потребом за увозом са стране (због тога што је земља била потпуно исцрпљена) и, затим, и чињеницом да су увозни артикли скупљи од извозних. Осим тога, треба узети у обзир и кријумчарење, јер због извозних царина није сва извезена роба прешла преко царинарница, па њу стога статистика и није сву забележила.

Али главни узрок овом стању треба тражити у Владиној трговинској политици и у рђавом саобраћају. Питање саобраћаја толико је важно да заслужује да се њиме посебно забавимо. Овде ћемо изнети само главне фазе извозне политике у 1920.

Почетак прошле године затекао нас је у режиму створеном новембра 1919. По решењу Министарског Савета заведене су биле извозне царине за све важније предмете нашег извоза. Најважнији артикли извозне трговине били су контингентирани (жито и стока), а многи и потпуно забрањени за извоз, као што су: пасуљ, маст, јаја, вуна, кудеља, говеђе коже и други.

Министру Трговине остављена је била дискреционарна власт да и ове артикле допушта за извоз путем компенсација. У пракси, то је значило не платити царину за извоз, не донети страну валуту у земљу, и не бити обавезан продавати увезене артикле за потрошњу (шећер, зејтин, итд.) по једној утврђеној цени да би се сузбила скупоћа.

Према томе, режим *извозница,* против кога се са пуно права тако енергично устало, остао је био у важности, само у другој форми. Два најбоља месеца за извоз јаја и кукуруза (фебруар и март) потпуно су пропала за извозну трговину, јер Влада није могла брзо да се реши колику ће царину завести и коју количину одобрити за извоз. Кад је о томе донета одлука, роба је пропала, цене у иностранству су пале, и курс страних девиза у нашој земљи био је за извознике неповољнији.

Али, не само да је наш извозник био спутан и није могао слободно да располаже својом робом и да се користи конјунктуром на светском тржишту. Више свега, владала је пот-

пуна неизвесност какво ће гледиште Влада, од данас до сутра, заузети у питању извоза. Под 17 априлом 1920 донето је ново решење, којим су дотадашње извозне царине за већину наших извозних артикала повишене, а осамнаест најглавнијих артикала извоза потпуно забрањени за извоз у иностранство. Међу осталим, ту су били убројани ови производи: све врсте жита, брашно, варива, крупна и ситна стока, свеже месо, маст, вуна. Други производи, међутим, били су слободни за извоз само привидно, јер су биле заведене високе царине у француским францима за прерађевине меса, јаја, овчје и козје коже, дрво и друго. У то доба курс франка био је тако висок да је овим прохибитивним царинама извоз био потпуно онемогућен. Забрањени артикли (из прве групе) могли су се извозити само преко једне организације која је названа Средишном Задругом за Снабдевање и Извоз. У тренутку кад је то решење публиковано (крајем априла), нико од заинтересованих није ни слутио какав ће бити положај ове Средишне Задруге. Главна борба почела је тек после публикације Уредбе о тој Задрузи (8 маја 1920), и трајала је скоро три месеца. Мора се признати да је политички моменат преовлађивао у дискусији, тако да се на економске разлоге слабо ко обазирао. Најинтересантније је да су политичари који тада нису били у Влади доказивали да имамо на стотину хиљада вагона хране за извоз, и да ову треба пустити слободно, док су ти исти људи, кад су били на Влади, били присталице везане трговине, и то у најгорој форми (путем једног повлашћивања од стране Министра Трговине за сваки специалан случај). Најмање су се у тој дискусији руководили политичким разлозима представници земљорадничке класе. И ако је Уредбом о Средишној Задрузи првенствено право уписа њених акција дато земљорадничким задругама и њиховим савезима, ови су ипак били против те установе, јер су признали да немају добро изведену организацију за куповину и продају земљорадничких производа. Али је њихов најглавнији разлог био у томе што нису располагали довољним новчаним средствима за упис акција (капитал од 15 милиона динара), те су сасвим оправдано изјавили бојазан да ће у тој Задрузи прву реч водити велике банке и крупни капиталисти-трговци, који би, следствено, имали и највеће користи и добитке од те Задруге.

За све то време, од скоро три месеца, трговински саобраћај био је потпуно укочен. Тек 27 јула донето је решење Министарског Привредно-Финансијског Комитета којим се укида Средишна Задруга и одобрава слободни извоз, уз плаћање царине и осигурање валуте. За пшеницу је утврђен контингент од 15.000 вагона, који ни до краја године није био исцрпен.

Поред разних административних тешкоћа, извоз није био интензиван и стога што су извозне царине толико поскупља-

вале робу да је било тешко издржати утакмицу на светским тржиштима. Примера ради, наводимо да је маст била оптерећена са 10 динара по килограму (100% од вредности), кад се у Средњој Европи продавала америчка маст по 12—13 динара, према ондашњем курсу долара. Овчје и козје коже имале су да плаћају 20 динара од килограма тежине, (преко 100% од вредности); јагњеће коже ни са 5 динара царине нису могле бити продаване у иностранству, јер су цене у међувремену знатно пале. Наше жито могло је ићи само у земље с нездравом валутом (Аустрија и Чехо-Словачка), јер остале нису могле да плате високу цену и царину од 50 динара по метарској центи.

Да су извозне царине биле несношљиве, и да су изазвале оправдане протесте заинтересованих кругова, види се из тога што је одмах после петнаест дана донето ново решење, којим се царина за извесне артикле (маст и прерађевине од меса, пасуљ, јаја) знатно смањује, а царина у францима потпуно укида.

При свем том, највећи део царинских ставова остао је непромењен. Странци који долазе у нашу земљу ради куповине земаљских производа не могу да појме ову политику. Ми допуштамо да извесни производи пропадну, било што нема купаца у земљи, било што наша индустрија није у стању да преради целокупну производњу сировине (ситне коже, маково и конопљино семе и др.), али не смањујемо царинске ставове да бисмо омогућили извоз.

Оваква трговинска политика доводи до тог апсурда да је царински приход у трећем тромесечју прошле године износио код увоза само 9·12% од укупне вредности увоза за то време, док је царински приход од извоза био 19·78% од целокупне вредности извезене робе у истом периоду. Из тога јасно излази да су извозне царине добиле чисто фискални карактер, и да се више на извозну трговину не гледа као на средство за појачање производње и поправку наше валуте, него само као на извор државних прихода, који се чак и као такав довољно не негује и не чува.

Уосталом, то се види и по томе што трговинску политику већ неколико месеци не води Министарство Трговине, него Министар Финансија, односно Генерална Дирекција Царина. У последње време умешала се чак и Дирекција Непосредних Пореза, која је задала и последњи, осетан удар извозној трговини.

Крајем октобра донета је измена у члану 127 Финансијског Закона, по којој се од извозника наплаћује 50% од износа извозне царине на име пореза на пословни обрт. Другим речима, извозне царине, већ и иначе довољно тешке и несносне, повећане су са још 50%. На тај начин читав низ наших извозних артикала не може више бити предмет спољне трговине јер је царина са порезима за неке сировине онолико висока колико и вредност робе, а врло често износи и двадесет пута више

него што вреди и сама роба која се извози. Такав је случај са свима врстама жита (пшеница, јечам, овас), затим са ситном и крупном стоком, кожама, семењем, итд. Јер, кад се садашњој цени у земљи додаду намети, онда је наша роба скупља него ма где на страни.

Ово су само најважније фазе кроз које је прошла наша извозна трговина за један кратак период од године дана. Било је, међутим, и других административних мера које су повећавале забуну извозника, стварале забуну и неизвесност на домаћим тржиштима, и производиле застој у пословима. Такви су били, на пример, прописи о осигурању валуте. Листа артикала за које није потребно осигурање валуте сваки час је мењана. Најзад је, после толиких протеста, укинута Девизна Централа и целокупна процедура око тога знатно олакшана.

Али овде не треба стати. Ми стојимо пред закључењем трговинских уговора с Немачком и Италијом. Обе ове земље јако су заинтересоване нашим извозом. Несумњиво да ће њихови делегати тражити смањивање извозних царина, поред других захтева. Не треба се више заваравати да су све земље које увозе наше производе „гладне“, и да морају да купе од нас. Прошло је време кад су нам купци долазили на ноге, и кад су морали да пристану на све наше услове. Прекоморски саобраћај сваким даном је јачи и јевтинији, и европски купци долазе брже до потребних сировина и животних намирница у довољној количини и по повољнијој цени него да ове купују код нас и да се излажу свима могућим сметњама.

Ако се жели напретка извозној трговини, од које зависи и целокупна наша привредна моћ, а специално земљорадничка производња, онда се мора обратити више пажње на стварање повољних услова за њено развијање.

НИКОЛА СТАНАРЕВИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — НЕМАЧКО РАЗОРУЖАЊЕ. — Д'АНУНЦИО. — БЕТМАН-ХОЛВЕГ.

Савезници никако да изађу на крај са Немачком. Таман се једна тешкоћа отклони, јави се друга. Откако је Немачка потписала примирје није ишло глатко. Колико је само требало времена док се закључио Версаљски Уговор и док се он ратификовао! Праве тешкоће су се јавиле тек кад су повраћени редовни односи између Немачке и Француске и Велике Британије. Прве тешкоће су се почеле јављати кад је требало извршити овај Уговор. Прво је требало уступити Пољској један

део источне Немачке; па окупирати леву обалу Рајне и Гданск. Поред тога, требало је узети у управу долину Саре, па онда извршити плебисцит у северном Шлезвигу, Аленштајну, Марнјенвердеру и горњој Шлеској. Ово су биле мале ствари према питању о разоружању и о репарацијама које су биле предвиђене у Уговору о Миру за немачки *Reich*. Кад су Савезници предали своју листу „ратних злочинаца“ немачкој влади, умало није дошло до прекида односа. Та савезничка листа бројала је неколико хиљада имена, међу којима су била и највећа војничка имена. Савезници су морали попустити пред протестом Немачке, и не само смањити ову листу, него пристати да „ратним злочинцима“ суди Државни Суд у Лајпцигу место да им суде савезнички судови, како је било предвиђено у Версаљском Уговору. Том приликом се спасао суда и Вилхем II, који је био на челу листе немачких „ратних злочинаца“. Питање о репарацијама и ратној оштети није ни дан дањи решено. Држане су конференције за конференцијом о томе између председника влада, британског и француског, па и између немачких и савезничких делегата, но потпуни споразум није још постигнут. Немачка је успела да даје месечно само два милиона тона угља место три и по милиона, како је било предвиђено у Версаљском Уговору. Али у питању о ратној оштети ни до данас није постигнут споразум колико Немачка треба да плати у готову новцу Савезницима. Утврђено је да Француској припадне 52%, Великој Британији 22%, а остало другим савезним и удруженим државама; али да ли ће ратна оштета бити двеста милијарди или сто (или мање) милијарди златних марака, то још није утврђено. У јулу месецу ове године треба да се о томе поново дискутује, јер на последњој конференцији у Бриселу опет се није могло доћи до коначне одлуке.

Највећу тешкоћу савезним владама задаје питање о разоружању Немачке. По Версаљском Уговору, Немачка је морала да сведе број својих војника у фебруару прошле године на 150.000, али Немачка је успела да, тобож због комунистичких покрета у земљи, одложи ово смањивање војске месеца јула. Побуна Капова у Берлину, побуна реакционара и војске, и грађански рат у вестфалским и рурским рудницима, показали су да Немци још имају велику војску и да су њоме располагали противно Версаљском Уговору, без одобрења Савезника. Французи су, опет, без претходнога договора с Енглезима, због овога окупирали Франкфурт и Дармштат с околином, што је охрабрило Немце не само да и даље организују своју војску него и да траже ревизију Версаљског Уговора. У Сан Рему одржана је конференција савезничких шефова влада, и одлучено је да Немци морају да изврше дословно све обавезе о смањивању своје војске. То је било у априлу, а већ у јулу Савезници морају поново да решавају о разоружању Немачке, јер она није испунила своју дужност. И тада је, у Спа, опет утвр-

ђено да Немци нису извршили Версаљски Уговор, да им се оставља рок до 1 јануара 1921 године да смање своју народну војску, и да савезничка војска окупира и друге немачке територије ако Немци не изврше своје обавезе односно војске, т. ј. не разоружају и смање своју војску. Немци нису извршили ни те обавезе. Они су, шта више, известили потом Савезнике да не могу да распусте народну војску у Баварској и Пруској (т. зв. *Selbstschutz*- и *Einwohnerwehr*). Поред овога, они су тако удесили демобилизацију да могу, кад им затреба, да мобилишу више милиона људи. По Версаљском Уговору, Немци су требали да покажу Савезницима све тополивнице у Немачкој; они су показали само 2188, а нађено је да их има 5918. Они су показали 7347 пољских топова, Савезници су нашли 18.000. Они су тврдили да имају 27.000 митраљеза, а нашло се да имају 153.000. Они су уверавали Савезнике да не раде више ратни материјал, а међутим су радили перископе, лафете, митраљезе; Крупова тополивница ради и нове топове великога калибра и митраљезе новога типа. Они су предавали старе топове, пушке и митраљезе Савезницима, али су их једновремено замењивали новим и модернијим оружјем.

Савезничке тешкоће са Немачком повећава велика активност немачких националиста, на челу којих стоје највећи немачки генерали. Лудендорф и његови ратни, цивилни и војнички другови, сматрају да се ревизија Версаљског, Сен-Жерменског, Нејиског и Севрског Уговора, не може мирним путем извршити, зато раде да га измене силом. Видевши да су Енглези и Французи непрекидно господари ситуације, ако не војнички а оно политички, ови људи су створили и читав план да их ослабе. Њихови методи су да у Маџарској, Бугарској, Аустрији, Турској и Немачкој, узму власт у руке диктатори; да све ове земље заједнички раде; да се сеје неслога и изазивају нереди у државама победиоца; да се заверенички ради свуда по Европи и то свима средствима. Њихов план је: успоставити монархије, па, уз помоћ Совјетске Русије, поново почети рат против Сила Споразума. Они су толико сигурни били за успех да су већ били спремили и нову мапу Европе. Немачкој би припали Алзас, Лорен, јужна Белгија и северна Француска са Калеом и Денкерком; Холандија би добила северну Белгију. Данска, Аустрија, део Пољске и немачки део Чешке сјединили би се са Немачким Царством. Русија би имала своје старе границе, осим тога Цариград, Анатолију, Јерменску, Персију, Месопотамију и целу Азију. Угарска би имала да добије све земље круне Св. Стевана, део Румуније до Прута. Бугарска би добила Добруџу, Тракију, Солун, евентуално Цариград и северну Арбанију. Маџари су се први ухватили у ове немачке кљусе, и званично примили и методе рада и планове Лудендорфа. Адмирал Хорти, и ако је са Французима имао добре везе, какве је, у осталом, једно време француска влада и сама желела и створила,

прихватио је први целу ову националистичку акцију за стварање Средње Европе. Ту акцију осећамо и ми у нашој земљи.

Данас је поново пред Споразумним Силама питање да ли се Немачка разоружала, да ли се разоружава, или се тајно преоружава и наоружава. Између Лондона и Париза воде се разговори о томе, уз сарадњу маршала Фоша и Међусавезничке Војне Комисије у Версаљу. Одлуке о томе биће донесене ускоро; оне ће бити сигурно оштре и коначне. За њихово извршење требаће можда нових окупација у Немачкој. Нове тешкоће су опет у изгледу. Највећа је та што Сједињене Америчке Државе још нису признале Версаљски Уговор, на коме је Вилсон толико радио. У томе је снага и тајна немачкога отпора и акције.

Д'Анунцио је за непуну недељу дана одиграо и последњи чин италијанске ријечке комедије. Он је, договорно са одговорним чиниоцима, пре петнаест месеца упао са добровољцима у Ријеку, основао доцније Кварнерско Намесништво, заклевши себе и своје јунаке да га до последњега дана бране. Кад је несрећни Рапалски Уговор од наше Ријеке створио независну државу Ријеку, и дао Италијанима добар део наше земље и народа, Д'Анунцио се опет заклео да неће жив из Ријеке. Он није био задовољан, и ако су одликовање графа Сфорце орденом Анунциате, и подизање малога млетачкога Јеврејина Волпија на степен графа, несумњиви докази да, и званична Италија и цео италијански народ, сматрају Рапалски Уговор као најбољу италијанску победу у овоме рату. — Д'Анунцио је хтео и Кварнерско Намесништво с Ријеком. Кад су се почеле приближавати опрезно италијанска флота и војска са сува и са мора Ријеци, он је распустио своје јунаке зато што „не вреди умирати за Италију“, сео је у аероплан и ишчезнуо незнано куда. Комедија његова је свршена за данас; сутра може почети нову, кад намучена Ријека почне живети самосталним животом између нас и Италијана. Пошавши са Ријеке он је припретио свету да је још жив и да је неумитан.

Ђолитијева влада показала је овога пута да хоће да држи своју реч. Она је учинила несумњиво велику услугу својој држави. Она је на тај начин дала и један доказ да жели добре односе са нашом државом. Она је пружила могућност за даље пријатељске разговоре са њом, и ако се не може заборавити да је Рапалски Уговор један највећи непријатељски акт према нашем народу који је Италија икад учинила.

Бивши ратни канцелар Немачке Бетман-Холвег умро је. Канцелар-чиновник управљао је спољним и унутрашњим пословима осам година по наредбама из Потсдама. До прогласа европскога рата Холвег је радио много и добро за своју отаџбину. И, како је непрекидно и унутра и споља спа-

савио Немачку од импулсивних подвига цара Вилхема, цео је свет веровао да је државник либералан, помирљив и доброномеран филозоф са космополитским идеалима. Чим се прогласио рат Бетман-Холвег је енглеском посланику Гошену рекао да уговор о неутралности Белгије да је „крпа од хартије“, а у Рајхстагу да за Немачку не постоји закон кад је она у нужди, и да зато мора погазити неутралност Луксенбурга и Белгије. Ове две изјаве, ова управо наивна извињења за гажење једног свог уговора, као и доцнија његова тумачења кроз новине, утврдиле су да је Бетман-Холвег канцелар био играчка у рукама потсдамских јунака, а немачки цар свесни кривац за светски рат.

Бетман-Холвег је написао једну књигу о Рату (*Betrachtungen zum Weltkriege*, Berlin, Reimar Hobbing, 1919) и покушао да брани и себе и Немачку. Оно што је написао личи на једну поштену исповест; њега приказује недорасла, слаба, а Немачку као земљу коју су неколико шовиниста, с предумишљајем, увели у рат. Од почетка Рата па до јула 1917, Бетман-Холвег је сваким даном показивао да је немоћан. Знао је да ће Америка ући у рат ако се предузме неограничена подморска акција, па то није спречио; могао је добити добар мир, па није смео закључити га. Кад су га јула 1917 изненада оборили, нико се није ни тада ни доцније осврнуо за њим. Овај Рат је срушио многе репутације, и војничке и државничке, па је срушио и његову. Од многих предратних војника и државника можда неће остати ништа, али од Бетман-Холвега остаће за увек она бестидна реч: „крпа од хартије.“

ИНОСТРАНИ.

ПОДСЕТНИК.

Децембар 22, 1920. — Д'Анунцио огласио рат Италији.

Децембар 25. — Италијанска војска опсадила Ријеку.

Децембар 27. — Између Кварнерског Намесништва и Италије закључено примирје.

Децембар 28. — Грчка влада насилно узела из грчке Народне Банке две стотине милиона драхми. Одговорила Силама Споразума да се Константин неће никад одрећи престола.

Децембар 29. — Д'Анунцио аеропланом отумарао са Ријеке.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — „ОБЗНАНА“. — КАБИНЕТ Г. ПАШИЋА.

Београд, 10 јануар, 1921.

Пред саму оставку, као последњи свој акт, Влада Г. Д-ра Веснића издала је једну *Обзнану*, тако названу извесно у недостатку бољег имена, која је, у ствари, једно решење Министарског Савета са законском снагом, — и више него законском снагом, пошто се њиме обустављају прописи о штампи,

о зборовима и удружењима, о судству, о правима чиновника, како их је утврдио Устав од 1903. Забрањују се све комунистичке организације, укидају се све комунистичке новине и списи, предају се на суђење војним судовима лица која би се оружаним отпором противила државним органима, отпуштају се из службе сви чиновници који служе пропаганди бољшевизма. Ово решење, које превазилази све што је за две последње године политички урађено у нашој земљи, мотивисано је тиме што су власти дошле до сазнања да се налазимо пред непосредним нападом „на државу, њено устројство и друштвени ред“, пред рушењем целокупног социјалног склопа наше средине, — што су нам припремили и довели до самог извршења они разорни елементи којима као образац служе руски револуционарни методи. *Обзнана*, према томе, није тежила другом циљу до једино да одржи ред, обезбеди слободу, сачува својину, како се у њој изрично и каже.

Да је акција комунистичке странке била развијена свом силом, и до најширег обима, неће никог бити ко би у то посумњао. Агитатори, пред изборе за Конституанту, сасвим отворено радили су у том правцу, с пуним замахом. Да су у целој Македонији они имали најобилнију потпору бугарске терористичке организације, ни то није била тајна ни за кога. Да су све припреме за генерални штрајк биле приведене крају, то смо читали у *Радничким Новинама*, а коме год се дала прилика, могао је и чути на скуповима у „Радничком Дому“ да се само очекује наредба за покрет. Све то познато је. Остаје још да Влада изнесе оне елементе што их публика није могла наћи ни у новинарским чланцима, ни у говорима распаљивим за масу, елементе који су, изнутра, подупирали ту „растројну пропаганду“. Цела та скривена страна комунистичког рада и дан дањи остала је необјављена. Истина, по тврђењу свих министара чији се потписи налазе при дну *Обзнане*, тај рад био је такве природе да се морало прибећи, као крајњем средству, свима наведеним мерама. При свем том, саопштење свих позитивних чињеница на којима се оснива овај акт захтеваће, без сваке сумње, највише баш они који су готови да помогну сваку акцију сваке Владе која би била управљена на то да у нашој младој држави помогне да народ залечи ратне ране, и мирним прегнућем, без грађанског рата и без проливања крви, спасе себе од оне безумне диктатуре убијања и пљачкања, и од оне неисказане беде глади и оскудице под чијим ударцима умире бољшевистичка Русија.

Осим тога, потребно је обратити нарочиту пажњу на две резерве истакнуте у самој *Обзнани*, које је разумно било предвидети у тренутку када се заводи један режим без подлоге и уставне и законске, резерве чије се остварење мора спровести у толико строже и потпуније. Једна је од њих у томе да се сва прописана наређења доносе само због пропа-

акције комунистичке, или оне која дела у истом правцу. Из овога круга, који је Влада сама себи обележила и коме границе морају остати најуже, државна власт не сме изићи: јер за једно нелегално стање могуће је наћи оправдања само дотле док оно буде искључиво служило ради сузбијања једне акције која, нелегална и сама, не може бити никако друкчије уништена до нелегалношћу, пошто таква акција долази од људи који не признају онај правни поредак под којим живе. Друга резерва, не мање важна, на чије се извршење такође мора пазити најстриктније, то је она напоменута у тачци 1, која се односи на трајање предузетих мера: оне су привремене, и имају важити „до решења Устава". Конституанта је на окупу, и није далеко време када ће она донети Устав. У колико је дакле рок до којег ће се протегнути све изузетне забране, обуставе и искључења на тај начин постао и одређенији и краћи, у толико је веће јемство да ће бити отклоњене злоупотребе, које, иначе, управна власт, кад има овако одрешене руке, може врло тешко да избегне.

Да ли је ова *Обзнана* постигла свој циљ и донела сву корист коју наш народ очекује, моћи ћемо утврдити тек кад на делу будемо видели њену примену и резултате до којих ће се доћи у погледу унутрашњег консолидовања.

Нова Влада Г. Николе Пашића састављена је, за сад, само из радикалне и демократске странке, које сачињавају центар Конституанте. Она се наслања на сто и деведесет посланика, од прилике, што још није већина. Стога су у њој остала непопуњена четири министарска места, за евентуални улазак и других. То би могла бити муслиманска југословенска организација, већ заступљена у председништву Парламента, или сељачка странка (према чијим се изјавама да̀ судити да ће, бар, помагати једну овакву Владу), или Корошчева клерикална група, на коју се, ипак, не сме много рачунати, пошто још ни у Скупштину није ушла не хотећи полагати заклетву. Питање је шта ће бити ако Влада остане оваква каква је, — могућност која, по досадашњем држању група изван ње, није искључена. У том случају она би се врло тешко одржала на управи земље, зависећи данас од гласова једних, сутра од потпоре других. Међутим, за сад је немогуће пронаћи никакво другојаче груписање које би представљало једну чврсту већину. Тим самим јасно је показана сва озбиљност унутрашњег положаја који је, после избора за Конституанту, постао тежи но икад.

К.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ.

Три нештампане песме М. Бојића. — У овом броју доносимо три песме из песничке заоставштине Милутина Бојића. Две од њих чине део једне збирке највећим делом још необјављених *Сонета,* испеваних у почетку рата, у Нишу, и за време изгнанства на Крфу и у Ници. Цела збирка има тридесет и два сонета. Од оних које ми доносимо, први („Јадују стазе у вечер јесењу“) по реду је девети у њој и написан је у Нишу 1915, други („О, нек ти рекне тај пољубац...“) завршни је комад целе збирке и написан у Ници септембра 1916. Трећу песму („Јесењи се вијор зацерио грозно“) испевао је Бојић на Крфу, јула 1916 године.

Две уметничке монографије. (*Frangeš-Mihanović, Bela Čikoš-Sesia*, Zagreb, Naklada Jos. Čakiovića.) Две доста модерно и доста укусно опремљене књиге, односно два албума који нам, у мање-више успелим репродукцијама, предочавају не (као што би се то према њиховој спољашности могло очекивати) радове неког интересантнијег и јачег новог уметника, већ, напротив, кипове Р. Франгеша-Михановића и слике Беле Чикоша-Сесие. Нећемо да споримо ни марљивом издавачу ни осталим поштоваоцима мало сивог Франгешовог еклектизма, па чак ни љубитељима Чикошеве олеографске романтике (и „мисаоности“) право на сопствен, личан укус, али морамо да приметимо да је тај укус врло несавремен, а цело предузеће више забавно но занимљиво.

Тај утисак намеће нам се нарочито при читању естетичко-биографских увода обеју књига, у којима нас Г. В. Луначек, у свечаном баритону неког академског Вазариа, поучава да Франгеш и Чикош спадају „зацијело и без сваке сумње“ у наше највеће уметнике, и да представљају нешто као фундаменталне стубове нашег (разуме се!) великог будућег Пантеона. За жаљење је што неумитна комика која кипи из таквих неспретних претеривања прелази и на оне у чији су прилог ова послужена, па иначе, у својим границама, сасвим заслужног и симпатичног Франгеша, уз то још и потпуно неоправдано, али Г. Луначек је кобан и неумољив: из његовог царства нема више повратка у сферу озбиљности. Реченице и изрази као: „Умјетност и није друго него притајени сексуалитет“, или (у опису Чикошеве слике *Сафо*) „гдје се лезбијска жена враћа нормалном опћењу, видећи класичну појаву атлетску,“ тврђење да се „једини Мештровић довинуо“ до филозофске висине Беле Чикоша, — довољно је да послужи као илустрација ведрог и неодољивог хумора једног врло лошег уметничког критичара.

ТОДОР МАНОЈЛОВИЋ.

Нови руски часопис. — У Паризу, садашњем политичком и духовном центру руске емиграције, изашао је први број месечног руског часописа *Современија Записки*. Овај часопис припада врсти тако званих „дебелих“ руских часописа, као што су били раније *Весник Европе, Руска Мисао, Савремени Свет*. „Дебели“ часопис, на четири стотине и више страна, специјални је руска појава. Од средине 1918 године, кад је слободна штампа угушена, престали су излазити „дебели“ часописи, ова гордост и слава руске литературе. Било је, после, неколико покушаја излажења овакових часописа у Украјини окупираној Немцима. Тако је у Кијеву излазила *Роднаја Земља*, под уредништвом А. К. Јелачича, а у Одеси *Објединеније*, под уредништвом Осиповича и Јушкевича, уз блиску сарадњу покојног академика Овсјанико-Куликовског. Али су бољшевици заузели Кијев, после Одесу, и часописи су престали излазити. Ове године у Паризу, неколико познатих руских научника и књижевника емиграната предузели су издање великог руског часописа и дали су две свеске сјајне *Грјадушче Росије*. Али услед материјалних тешкоћа часопис је морао престати. Сада неколико руских политичких писаца (Н. Авксентијев, В. Руднев, И. Бунаков, и др.) покренули су у Паризу *Современија Записки*. Прва свеска донела је роман графа Алексија Толстоја, неколико песама најугледнијих руских песника, скаске С. Федорченка, критичке студије познатих књижевника и песника: Кофринског и Цетлина, чланке Н. Авксентијева, Нољде, Шестова.

ЕВГЕНИЈЕ ЗАХАРОВ.

ЧИТУЉА.

Коста Стојановић. — *Српски Књижевни Гласник* бележи с великом тугом смрт свога знатнога сарадника Г. Косте Стојановића. И као човек, и као научник, и као политички радник, пок. Стојановић спадао је у онај ужи круг људи који су се наметнули пажњи своје отаџбине и од којега је отаџбина, пошто је много добила, још више очекивала. Као научник, он је био вредан и даровит радник, мислилац спреман и оригиналан, и оставио је за собом низ учених расправа из математичких области, и неколико популарних научних чланака у најбољем смислу речи. Као политичар и државник, он ће у нашој успомени остати као један од најактивнијих, најплоднијих и најсмелијих бораца на економском и националном пољу против Аустро-Угарске: он је био можда најзаслужнији и јамачно најодважнији борац за еманципацију Србије од политичко-економског притиска Аустрије, еманципацију која је била претеча великом коначном ослобођењу и уједињењу нашега народа. Неуморан, неустрашив, оригиналан у својим концепцијама, он је управљао своју активност на више поља у исти мах, и поред политике бавио се привредним и трговинским проблемима, а подизањем

привреде, трговинским везама с иноземством, — и у последње време, као председник економско-финансијске секције наше делегације на Конференцији Мира, и као министар, и финансијском политиком наше државе. У исто време стизао је да храни свој широки интерес за врло разне научне области, за природне науке, за друштвене науке, за књижевност, за уметност. Као човек, био је као ретко ко вољан да штедро помогне свакога коме је његова помоћ била потребна, омиљен код свих пријатеља и познаника, и један од најдуховитијих и најбриљантнијих *causeur*'а кога смо у овом нараштају запамтили. Он одлази кад нам је још много требао, прерано, жртва своје вредноће, преданости и пожртвовања у родољубивом раду.

Тодор Стефановић Виловски. — Децембра 28 прошле године умро је наш сарадник Тодор Стефановић Виловски, дугогодишњи публицист и шеф Пресбироа.

Рођен 1854. у Земуну, он је свршио основну школу и нешто гимназије у свом родном месту. Већ 1867. отишао је у Беч, где је поред свога оца, пенсионованог мајора и писца неколиких војних и историјских списа, провео целу своју младост и добар део живота. Угледавши се на оца, који је био и велики омладински патриота и књижевник, Виловски се и сам дао на књижевност. Почетком 1876 кренут је био у Бечу илустровани лист *Српска Зора*, и Виловски се убрзо прими његова власништва и уредништва, и уређивао га је неколико година. *Српска Зора* је имала прилоге најбољих тадашњих српских књижевника. Љ. П. Ненадовић објавио је тамо *Писма о Црногорцима*, Љубиша *Причања Вука Дојчевића*, и Лаза К. Лазаревић своју прву приповетку *Први пут с Оцем на Јутрење*.

Виловски је и иначе радио на књижевности. Његове *Успомене* (Карловци, 1907) садрже многе вести о нашим књижевним и политичким радницима у периоду од 1867-1881. Он је оставио и други део својих *Успомена*, у рукопису. Тај део говори о његовом животу у Србији, и пошто је он имао веза са главним политичким личностима у добу 1881-1887, јамачно ће бити врло интересантан. Требало би да их Коларчева Задужбина или која друга установа изда.

Главни рад Виловскога био је на историји Београда. Два овећа чланка, *Стари Београд* и *Цркве и Школе у Београду*, изашла су у првој серији *Српског Књижевног Гласника*. Неки су одељци излазили у другим листовима. Али је дело као целина ипак остало у рукопису, и заслужује да се штампа.

Ернест Дени. — После тешке операције, 5 јануара умро је у Паризу познати славофил, професор новије историје на Париском Универзитету Ернест Дени. — Рођен у Ниму 1848, он је као млад професор учествовао у рату 1870-71 године и припадао поколењу које је ступило у јавни живот после

тога страшног рата. Са пуном вером у велику духовну снагу француског народа и коначну одмазду за народни пораз, Ернест Дени био је међу првима који су на себе узели частан задатак да униженој отаџбини помогну у тражењу пријатеља и савезника међу „младим народима Европе“. Јалекоинди колико жарки родољуб француски, он је у исто време био искрени и одушевљени пријатељ неослобођених и неуједињених европских народа чија је историјска будућност била угрожена пангерманским плановима Немачке и њених сателита. Историчар-хуманист чији видици нису били пресечени уским границама његове родне земље, он је са љубављу откривао и проучавао све манифестације животне снаге и духовне сродности млади европских народа, нарочито Чеха и Срба. Готово сав његов научни рад био је посвећен проучавању Словенства, његове прошлости, садашњости и политичких тежњи за будућност. Важнија његова дела, која су изашла пре светског рата, јесу: *Хус и Хуситски Ратови* (1878), *Крај Чешке Независности* (1890), *Чешка после Беле Горе* (1903).

У току Рата, пошто су сами догађаји потврдили и тачност његових погледа и далековидост погађања, са праведно стеченим ауторитетом родољуба и научника, он је својим радом у пуној мери послужио и својој земљи и општој савезничкој ствари. Он је и нас задужио својим прокушаним пријатељством, издржљивошћу и одушевљењем са којима је заступао нашу ствар коначног ослобођења и уједињења. Својим књигама, чланцима, предавањима, личним старањем, он је много допринео да се баци светлост истине у средине необавештених, немарних и предубеђених политичара и апатичних посматралаца. Његово дело *Рат* (1915) велика је оптужба криваца за светски рат, састављене на основу докумената и неоспорних факата. Значајна књига *Велика Србија* (издана такође 1915 године) обрађује историју Србије XIX века до Рата, и нарочито третира питање народног јединства Срба, Хрвата и Словенаца. Две новије његове књиге, *Аустријско Питање: Словаци* (1917) и *Немачка и Мир* (1918), такође додирују питања од животног интереса по нас. По закљученом Миру, Ернест Дени основао је, у друштву са већим бројем француских научника, *Словенски Институт* у Паризу, коме је задаћа научно зближавање са словенским народима.

Исправка. — У приказу расправе Д-ра Јована Ердељановића *Етничко Сродство Бокеља и Црногораца*, од Г. Д-ра Симе Тројановића, који смо донели у броју од 16 новембра прошле године, у реченици: „Стеван Урош I у натпису на новцу одваја поморске земље од српских“, речи „на новцу“ треба читати: „на титулама“.

— У три стотине примерака овога броја поткрала се, на страни 139, штампарска погрешка *licent* место *licet*.

Власници, Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
НОВА СЕРИЈА, Књига II, Број 3. — 1 Фебруар, 1921.

БЈЕЛОУШКА.

(Крај.)

IX

Младић дође до баре, огледа се наоколо, претражи врбик, врати се и кликну: „Тихана!“

У његову је гласу било толико бриге да она одмах увидје како се он боји за њу. Морала је да му се одазове, јер ће он иначе одмах отићи и тражити је по свим тршчацима, а она ће остати сама и изгубљена.

— Тихана! Тихана!

Његов је глас био сада друкчији но онда кад ју је звао у Мрзлицу. Мекши је и слађи, и у њему дрхће нешто што је хвата за срце. Она већ осјећа да ће младић заплакати не одазове ли му се што прије. Ђердан се не љути што му је можда побјегла, но се боји да је пропала у блато, утопила се у воду, изгубила у тршчаку.

Она се таји, и мисли како би му могла јавити да је жива и да му није далеко, а да му се ипак не открије.

Откину метлицу с трстике и баци је крадом младићу испред ногу.

Он ђипну од радости.

— Тихана. Ал' си ме престрашила... С тршчаком нема шале. Једва знамо куд се може проћи.

Не доби одговора те опет викну:

— Тихана! Јави ми се изнова!

Мјесто одговора долетје му на раме лопочев цвијет. Ђердан се насмјехну и загледа у нешто што се мицало у барици.

„Кивит! кивит!“ огласи се вивак, а младић викну:

— Тихана, чујеш! Нама је путовати.

Али се она крала полагано оданле верући се према големој врби која се дизала над свим стаблима по тршчацима. То је дрво имало дебло пуно дупљи и пукотина, а његово је дуго, танко грање било налик на сребрне слапове што без шума падају с висока на руб локве. У води су цвале перунике: окријеци и алге пливали су на површини; најездице и лептири летјели су около процвалих локвања.

Дјевојка сједне на руб локве, дохвати клупко алги, па стаде одмотавати дуге тракове и нити, једне зелене попут траве на пашњаку, друге црвене као крв. Она поче плести себи кошуљу и накани не пустити Ђердана преда се док се не види обучену.

X

Посао јој је с почетка хитро напредовао.

Све је било мирно; само се крупније птице јављале негдје по врбицима. Ипак је тај мир био само часовит и привидан. Сијасет мушица искрило се на сунцу изнад воде. Хиљаде сјајних тачака врцале су с влатова трстика, с игала шашка, са стогова пливајућих ресина, и правиле облачић изнад локве. Немирни се рој згушчавао неко вријеме у клупко, да се наједном развеже у тракове, распе у прстенове, раскомада у лаке трептаве завјесе и проспе у свјетлуцав пијесак, који је титрао расут над водом, те да се затим изнова скупи у још немирније ројеве изнад метлица̂ оближњих трстика.

Свадбени лет блиставих мушица мамио је из локве читав пук водоземаца и рибица. Зелене жабице пењале се на лопочево лишће и буљиле с раскреченим ногама и с отвореним устима у оне ројеве. Рибе су главале из воде, нестајући за трен; нетом би која жаба скочила у локву, или сух листак пао с врбе. Малене птице скакутале су по трави, пењале се по дрвећу, зибале се на трскама и шушкале у шушњу.

Сва сила ситних жамора говорила је о немиру који је захватао локву и ширио се наоколо. Дах вјетрића постајаше топлији, трептање ваздуха на води све јаче и хитрије, а јаки мириси спуштали се попут вала низ процвала стабла, дизали са жутих лопоча као воња тамјана из кадионице.

Тихана је плела кошуљу, али су њене руке бивале теже, прсти тромији и невјештији. Биљне су се нити кидале под њеним палцима, тракови су се мрсили, чворови су се дријешили. Онај је немир захватао и њу и није јој пуштао да сврши посао. Као да је и она сада само дио тога краја и те баре, па мора и она да буде као и све оно около ње. Дјевојка осјети како и у њој све титра и трепеће као и рој над трстикама, као и ваздух над водом, а све је то напуња неким слатким немиром и још слађим умором.

„Кивит! кивит!“... Вивак је испод врбе, а његова је женка уза њ. Она је чучнула у неку јамицу, а мужјак јој се врза наоколо. Тупка амо и тупка тамо, па криви врат и гледа чудно у њу, па скочи, па изнова стане те јој се клања један, два, три пута... Женка се малко диже и малко њише, миче репом и нешто забрбоће, а вивак је потрчао к њој, наклонио се, стао те дигао кљуном сламку са тла и пребацио је преко леђа... Хоп! Она је шмигнула у грм, а он за њом потресујући перјаницом на глави и дршћући крилима.

Тихани је пала кошуља из руку, и дјевојка се загледала у шаш, кроз који је нешто шушнуло.

XI

Мислила је да је то он. Сигурно се притајио и гледа у њу.

Дјевојка обуче кошуљу, која јој је покривала дојке и једва сизала до пупка. Остаде сједећи, простре плетер ресина на кољена и опаса се њиме. Чекала је тако да јој се младић јави.

Она слути: Ђердан ће сићи у воду и доћи к њезиним ногама препливавши бару. Танке нити власуља ухватиће се његове главе, окријеци ће заблистати у његовој црној коси, в ресине, што ће их покидати у пливању, запеће се о његове лакте па ће се вући за њиме по бари... Она ће га онда присилити да остане у води, између локвања и перуника, све док му не сплете кошуљу.

Мисао да је младић тако дуго и шутке мотри бунила ју је међутим још већма него ли онај немир што је ишао локвом и ћршчацима. Ћутјела је како јој сунце пече кожу и грије крв у жилама, но мисао да су његови погледи уперени у њу

давање јој осјећај да је нешто жеже и пали по једва покритој голотињи. Она је једва чекала да младић изађе из шаша и да јој приступи — овако га се још већма бојала.

Тихана пљесне рукама и викне: „Ђердане!“

У шашу опет зашушне и птица одлетје.

Он ју је дакле оставио саму, љутећи се можда на њу. Нека је хладна рука ухвати за срце и дјевојка уздахну. И она се засрами и престраши тога свога уздаха. Откинуо јој се из срца баш сада, кад је почела да долази к себи, и увидјела што се то с њоме данас збило, и измислила нешто чиме би могла покрити и своје и његово тијело. Ваља устати, вратити се к Мрзлици, к старици мајци у планини. Сад ће ићи за њим и пустити нек је младић води, али ће она ходати оборене главе, слиједећи момка из далека, и не гледајући право у њ.

Ђердане!

Мук и тишина... а мук је пун неког тајанственог живота, а тишина је крцата титраја и боја. Мјесто младића одговарају дјевојци локва и тршчаци гласом птица, које се траже и друже, шумором трстика, од којих се метлице сагибају једна к другој и сплићу у једну киту, зуком ројева, који се мотају у клупка, клокотом пуљака у води, који се два а два дижу из дубине и слијевају у један мјехурић. Сунце је спустило на тршчаке своју мрежу, и живи конци трепећу везујући све оно што спада скупа, гријући све живо и неживо да извуче из њих искру животну.

Сунчане се зраке проспињу у блиставе варнице, а груди се шире отварају срчући пожудно ту житку плодоносну кишу.

...Дјевица осјећа да је и њу прожео онај плам што силази с висока, онај дах што хаче кроз тршчак. Подилази је срх што иде површином локве и треперавим лишћем оне велике сребрне врбе, хвата је раздраганост која њише трстике на рубу локве и ситу на међи мочваре. Стид, бојазан, спомен на Мрзлицу, на мајку и на планину утонуше зачас у неко море свјетлости.

Устала је с новим сјајем у очима и с ватром на образима. Кошуља од алги склизну сама с њезиних рамена и расу јој се испред ногу. И она изнова викну:

— Ђердане! Ђердане!

XII

Младић чу њезин позив, али јој се не одазва.

Бојао се да не престраши својим гласом водену змију, коју је још увијек вребао. Чекао је да се вода у барици разбистри; уловиће гују и понијети је дјевојци.

Срце га је вукло к Тихани, али он бијаше већ опазио њезин стид и њезин немир; и сад је хтио доћи пред њу нечим у руци да је растресе и развесели. Што се она више срамила, то је чудније било и њему самоме. Чист и невин, као што и она бијаше, и његов је стид био као онај у дјеце. Сва су његова малена лукавства нестајала и губила се пред њеним незнањем као сјенке испред свјетлости. Сунце и процвјетали тршчак бунили су и њега, мучили му тијело и душу нечим чеса заправо није ни појимао; осјећао је да га нешто голица испод коже, да га подилазе мравци; сада гори од неке ватре, а сад опет трне од мрзлих срхова; и он се силио да сакрије пред њом свој немир и да не уради ништа што би дјевојку могло још већма узбунити.

Био је угазио ногом у воду и упирао је поглед у блато, кад га она по други пут позва, и младић чу у њену гласу нешто ново... топло и меко.

Дође му да пусти све и да потрчи к њој, кад осјети стисак и мрзлину на нози.

Змија се пењала уз његову ногу блијештећи очима и палуцајући језиком. Он се не зачуди хиру и питомости плашљиве водене гује, јер је то био дан кад су се збивале чудне ствари: сунце и оно прољеће изван земана бијаху опиле не само људе но и животиње па чак и биљке на тршчацима ријеке Мрзлице. Кад му животиња опаса својим дугим хладним тијелом бокове, Ђердан је поглади по глави, подметне јој руку да му се овије около лакта и попне на раме, па потрча према великој врби.

Дјевојка је баш била под стаблом и ишла к њему, кад се изненада сретоше.

Она цикну и тргну натраг. Лице јој проблиједи, усне јој задрхташе.

Али се младић насмјехну:

— Што се је бојиш! Бјелоушка. Пришла ми је сама. Гле!

Животиња је висјела Ђердану око врата. Држала је пљоштимице главу на младићевим прсима и пипала му кожу

трептавим рошљастим језиком, док су јој се обје пјеге на затиљку бјелиле између шара зеленкастих љусака.

Змија! шаптала је Тихана.

Не бој се. То је шутљива и мирна краљица баре. Веле да је веома стара и да којешта зна и памти. Кога замилује, томе носи радост и срећу. Она зна гдје се у тршчаку крију зачарани двори и царева кћи, што сваког уштапа чешља покрај врбе своју дугу косу на мјесечини. Она носи у гуши прстен од злата... Тихана, пружи јој длан.

Дјевојка се још плашила. Гледила је како се змија овија још јаче око Ђердановић прсију и пружа према њој уздигнуту главу мотрећи је сјајним очима.

— Каква царева кћерка? Какви двори?

— То је прича тужна и лијепа. О њој шуморе трстике кад мјесец сја на небу. То све зна ова овдје.

— Она?

— Да, бјелоушка. Она се шета по скритим дворима и тјеши несретницу. Царева је кћи хвата прстима за затиљак: од тога јој ове двије бијеле пруге. Дотакни је се и ти.

Тихана је држала руке иза леђа, али јој се крв враћала изнова у образе, и њена је радозналост била сада већа од страха.

— А какав јој је то прстен у грлу?

— Веле, прстен оне уклете дјевојке. Нађе ли заручника цареве кћерке и избаци ли му га на длан, чини ће се разврћи и двори ће се показати; дјевојка ће из њих изаћи и све ће опет бити сретно и весело.

Змијин се хрбат преливао у све јасније боје: зеленкасте као лишће младих трстика, модрикасте попут воде најчистијих бара. На трбуху јој сјало сребро, а љуске око врата и на глави блистале се налик на драго камење. Све су њене кретње биле мирне и умиљате, док јој се глава љуљала, као да се Тихани улагива.

Дјевојка јој пружи руке и рече:

— Дођи!

XIII

Тражили су по обалама бара зачаране дворе, а читави је тршчак био замађијани крај пун птица, трава и водених цвјетова. Поуздани путеви отвараху се сами пред њиховим

ногама; газови им се сами показиваху; сухо, чврсто блато откриваше им се сваки пут кад би залутали међу плитке баре; какав ненадани пролаз нашао би се сваки час пред њима да их поведе на сухо.

Змију су носили наизмјенце, сигурни да ће их она довести до онога што су тражили. С почетка се бојаху да ће их она оставити, склизнути им низ тијело и побјећи, али их бјелоушка није више пуштала, држала их се чврсто вијући им се около паса, пењући им се на рамена.

Они су осјећали да им је читави тршчак склон, и да им се неће ништа зла догодити. Јата гњураца, што су пливала по барама пуним рогоза и сите, гледала су у њих без страха; ронци нијесу бјежали под воду, кад би они банули на руб локве; „дак! дак!“ поздрављаху их из локви гуше веслајући зеленим ногама и кимајући им при сваком веслају главом, а велике бијеле чапље остајале су покрај њих мирне и непомичне на једној нози машући им само дугом лепетавом перјаницом.

И они су ишли наоколо држећи се за руке, хватајући се за лакат, помагајући се на тежим пролазима и додиривајући се при томе тијелом. Очи су им сјале, лице им се руменило и власи им вијориле у вјетрићу. Трчали су кроз шаш, вијали се по ливадицама у заборави свега и свакога, не осјећајући друго но да су млади и слободни као двије птице.

— Гле! Двор! Двор!

А кад би дотрчали и видјели да их је ракита или отočић нараштен трстиком преварио, они се нијесу ни тужили ни љутили, као да није баш замађијани дворац оно што траже, но можда нешто друго.

— Бјелоушко!

А змија је такођер бивала све немирнија. Пријањала је увијек тијесније уз њихову кожу и постајала мекша и топлија. Једном се тако ови около њихових лаката да је оно двоје морало ићи раме уз раме, бок уз бок као да су загрљени, па их прожe пријатан немир и угодна тјескоба, која их више не остави. Кад би се нашли близу, животиња је хитро и вјешто пролазила с једнога на другога и носила им нов немир и нову тјескобу. Они су се све чешће и чвршће држали за руку и гледали се дубоко у очи.

— Тихана!

— Ђердане!

Нису сами знали што хоће. Осјећали су како их нешто и мучи и рађи у исто вријеме. Мисао на двор изблиједи и готово је нестале пред оним што их је сада хватало. У њиховим је жилама бучила млада крв, угријана трком и сунцем. Кољена су им клецала од умора. Дисали су све теже и обоје се подавало нечему новоме што их је и тиштило и узносило, продирало у њих извана и кључало из њихове нутрине.

— Тихана!

— Ђердане!

Змија склизну с дјевојчиних рамена и спусти се у траву.

Стигли смо... рече он.

Сједоше и не би им ни најмање чудновато што се изнова нађоше у хладу под великом врбом покрај локве пуне лопоча и перуника.

XIV

Држећи се за руке, сједили су испод врбе, која је спуштала около њих дуго танко грање налик на зелене засторе.

Гледали су се у насмијане очи, још угријани трком, омамљени сунцем, вољама и жаморима тршчака, развесељени животом. У ономе хладу и полумраку њихова се крв полагано смирила, стисак њихових руку бивао слабији, и осјећај се стида изнова полагано враћао.

Она пригну главу и обори поглед преда се.

Жут листак шушну низ врбу, паде дјевици у косу. Ђердан пружи руку да га дигне одандле.

— Не! Не дирај ме!... трзну се она затрептавши од његова додира.

— Тихана!

Али она не одговори младићеву шапату. Била се сва зурила покривши се дугом густом косом, сједећи у маховини и у трави што јој скриваху ноге. У очима су јој титрале сузе, а насред чела стајаше јој малена бора. Као да је једва сада угледала пред собом мушкарца, под чијим погледима њена голотиња дрхће од срама.

Он је сједио уз њу не мичући се, као да се боји престрашити узнемирену птицу готову полетјети. Знао је што је тишти, и осјећао како се у њега буди ненадани стид. Дође му да је тргне, зграби за руку и поведе из оне тишине и

полумрака вани на сунце, у море боја и жамора. Али је на лицу дјевојке гледао нешто што га је сјећало на израз њених црта кад ју је први пут мотрио, хладну и зловољну, на бријегу заледјеле Мрзлице. Она се пред њиме огртавала нечим што ју је бранило боље но широко, тамно одијело; из њене полускрите голотиње избијала је хладноћа. Осјећао је да чар поднева и тршчака већ плине, да се кидају они ватрени конци што их бијаху везали једно о друго, а обоје о ту природу младу и обијесну.

XV

Вјетрић удари о врбу и тресну зеленим застором, али као да га издаде снага, и он не узмогну ући у оно заклониште. Пао је изнемогао испред стабла дахћући све тише и једва мичући крилима. Гласови су по тршчаку замирали; осјећај умора шуљао се у све живо и неживо.

Тихана је гледала у змију пред својим ногама. Бјелоушка је блистала као да је упила у се сав сјај подневна сунца. Очи су јој сјале, а језик палуцао попут ватрице. Дјевојка је потјера, али се она врати полако и умиљато вијугајући се пред Тиханом и вребајући само на њену руку. Кад јој дјевојка пружи длан, змија положи на њ главу и умртви се.

— Топла је и мека. Као да је од свиле... шану Тихана гладећи је по хрпту.

А змија се поче полагано пењати дјевојци уз лакат. Ови јој се около прсију, метне јој главу на раме.

Неки нов, угодан осјећај спопадне на то Тихану. Као да нешто струји из оне топле меке змије у њено тијело напуњајући јој жиле неком новом милином. Било јој је као онда кад ју је Ђердан дирао у тршчаку својим врућим рукама. Осјети изнова умор, али веома слађи, а без малаксања и без тјескобе. Сад јој је онај полумрак пријатан, она свјежина у хладу врба рајска; маховина се под њом претворила у свилу: нека медена роса пада јој с висока на вјеђе; читави је тршчак уљуљува у ново миље, и она је задрхтала, али не од стрепње и стида.

— Тишти те? рече јој Ђердан и пружи руку, као да је хоће ослободити напаснице.

— Не! шану она, а змија се ови младићу около лакта не пуштајући више ни њу ни њега.

Оно се двоје нађоше као везани. Почеше се отимати, али нетом се дотакнуше рукама — као да је снага оне животиње постала јача од њихове. Осјећали су да су блиједи, да дрхћу у свакој жилици, и да их иста мука обоје мучи. Причињало им се да су пали у вртлог што обојицом мота. Змија као да расте не пуштајући их ни за тренутак, везујући их у један чвор. Гледају се изнова у очи, али су им погледи изгубљени, празни као да се налазе на граници свијести. У ушима им шум што није ни жаморење тршчака ни шуштање врбе: то је глас њихове крви, ромон некога тајног врела отворена у њиховој нутрини.

— Ђердане!

— Тихана!

Прса уз прса, живот уз живот, стискају се загрљени хтјели би уронити, изгубити се једно у другоме, али не знаду како, па уз све блаженство што их рајн, осјећају муку која их још увијек хвата тресући дубином њиховом.

Они би сада хтјели да се пусте, јер осјећају да су им напори узалудни: образи им горе, руке их пеку, а све у њима дрхће одузимајући им сапу, кршећи им снагу — али се бјелоушка овија около њих стискајући још јаче. Она је топла, мека, мирисава, а под њеним додиром њихова нејасна чежња само расте.

Загрлили су се још чвршће, дигли главу и шанули једно другоме у уста.

— Драги!

— Златна!

И њихове су се усне по први пут нашле.

Змија је склизнула у траву; они су остали загрљени. Мóра се с њих диже; нешто се у њима шири и топи, претвара се у мед и млијеко и тече обома на уста, која дрхтају...

Вјетрић је однекуда бануо у тршчак и похрлио низ ријеку. Трстике се зањихале, врбово је грање затреперило, најежуриле се површине барâ и локви, а високо над ритомројеви су маслачкових кунадра заблистали на сунцу, усплахирили се од вјетрица и стали да падају у тршчак тресући сјеменком на крају дршка — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — —

А ријека је Мрзлица под оном кишом бијелих пахуљака, у ономе мору свјетлости, вијугала се по зазелењелој котлини разматајући се и блијештећи попут големе бјелоушке. Она је спајала у један загрљај супротне брегове, преплићала у један плетер пролистале врбике, шаш-поља и тршчаке, отварала водене жиле од мочваре до мочваре, од баре до баре, била налик на големо срце које куца тјерајући посвуда наоколо нове животворне сокове, и пјевала под сунцем на зениту:

Из муља је мог,
Из моје је студи и моје тишине,
Из моје најцрње дубине
Скочио млађани бог.

Ја седмеро понора имам
У утроби својој... Муљ, мрак
И студен у себе ја примам.
И чекам и дуго се патим
Док дође тко зна да ме милује
К'о жену, да свлада ме, силује,
Па онда сав сумор и блато
У радост и злато
Да вратим.

Дођите!... Живот је свет,
И дивни су његови дари.
И красан је св'јет,
И чаробна тајна свих ствари
Ја седмеро утроба имам
У кориту своме; ја примам
У себе муљ, студен и мрак,
Из понора мојих да скочи
Млаз бистри, што шумећ се точи,
Жидак сунчани к'о трак.

Дођите!... У мојим грудима
Шарена се родила зв'јер,
Што мајка је хиљаду прољећа
И хиљаду јесени кћер.

ВЛАДИМИР НАЗОР.

ЗА ДОН КАРЛОСА!

(3)

ГЛАВА ТРЕЋА.

ВИЛЕЛЕОН.

Оливје де Пренест стиже у Бордо у петак 3 децембра 1875, у седам часова изјутра.

Он остави своје пртљаге на станици, и пође кроз град, понев са собом само малу путничку торбу у коју је био остало три завоја с овим натписом: „*Отворити тек по вашем доласку у Вилелеон*“; ту су била тајна упутства Г. Бифеа и генерала де Сисеа, Министра Војног.

Он би више био волео да не носи при себи. Али се бојао да се њихови огромни печати не изломе. Зато ни једнога часа, за све време пута, није могао да се одвоји од своје торбе.

Г. де Мањоак, који је био ненадно позват у Ланде прошле недеље, још сутрадан по вечеру кад су се упознали, био му је заказао састанак у Бордоу, у хотелу Бајон, за идући петак. Оливје је рачунао да проведе с њиме суботу, и убије тако у лову једног од оних много хваљених јазаваца. — У Вилелеон је требало да стигне тек у недељу увече, али је он полагао на то да се не задоцни и да, још у самом почетку, не падне у исту грешку као сироти Г. Лаплас-Ледик.

Г. де Мањоак није још био стигао у хотел Бајон. Како је састанак био уговорен тек за подне, Оливје се томе не зачуди. Он се поткрепи, доведе у ред своју једноставну тоалету и оде да се прошета корзом Интендантуре.

У бледа сунчана децембарска јутра, Бордоом струји један оштар и хладан ваздух који човека чини веселим и отвара му вољу за јелом. Оливје де Пренест ручао је слатко, сâм истина, будући да Г. де Мањоак још није био дошао. „Он обично стиже возом у три сата,“ рекоше му у хотелу. „Врага, помисли Оливје, како полазимо вечерас у седам и по бајонским возом, он неће имати много времена да се шепури по Интендантури. До душе, он је, сигурно, добро познаје.“

И Оливје, да прекрати време, носећи увек своју торбу, оде да попуши цигару дуж кејова. Ручак је био прекасан, вино боље но што му је ико могао рећи. Он је био потпуно блажен.

„Ове лепе и велике лађе, нихајући се неосетно по тихој

води, ове снажне лађе, доконог и чежњивог изгледа, зар нам не кажу неким немим језиком: Кад ћемо поћи по срећу?“

Доиста, то изгледа да говоре Оливјеу ове лепе и велике лађе које ветар у сумрак ниха по загаситој води Гарониној. „Жури се, попни се на палубу, шапућу оне, док смо ту, под овим тужним сунцем на умору. Јер, сутра ујутру, кад се будеш вратио у веселој светлости, ти нас нећеш више наћи.“

На самој ивици кеја, што је могао више, Оливје се примакао једном од тих дивних са̂ветодаваца. То је један красан брод с три катарке, сав обојен бледо жуто, и тако танан, тако сразмеран да изгледа, и ако има двеста стопа у дужину, као каква дечја играчка. И какво лепо име носи, исписано црним словима, на блиставим и белим појасима за спасавање, као да су од порцулана: *Сан-Естебан*!

Оливје га гледа с истим жаром с којим се, као малишан, иза њене гвоздене решетке у Зоолошкој Башти, дивио кокошци „султанији“. Ах! као и она, и брод је дошао из далека... Али се она неће никад вратити у свој завичај, док ће он, сутра, вечерас можда, опет — запловити ка срећи...

Ветар захладне; многобројни конопчићи, којима Оливје не зна имена, укрштају се с катарке на катарку, као каква паучина која исеца беличасто вечерње небеско плаветнило. Са стране, на другим лађама, чују се потмули ударци, нејасни узвици, лупа кофа које испражњују у реку. На овој, ништа. Док друге лађе постају црне с даном који се клони заходу, изгледа да жути брик постаје бели брик.

Један лак мостић, дуг шест стопа, везује га за кеј. Чудећи се са̂м оном што ради, Оливје крочи на та̂ј мостић.

Таман да ступи на једрилицу, али не имаде кад. Нека црна прилика искрсну са дна лађе. Оливје тек што назре једну кудраву главу и једно бакарно, готово црвено лице; и одмах би одбачен на кеј. Мало је фалило да му торба испадне и бућне у Гарону... Како би то било пријатно: наћи барку, па јурити за рукописима министара Маршалових!

Мостић је ишчезао: тихи брик дотиче земљу само двама великим једецима који се клате изнад таласа.

„Ала је ово неко живинче! рече у себи Оливје. Које ли народности само може бити тај безјак?“

Он пође дуж једрилице. Кроз отворе на палуби, не продире никакав шум, никаква светлост. На кљуну, на крми, ништа: чак ни име пристаништа из кога је лађа.

„Нек враг носи брик! рече он у себи смејући се. Ја сам крив. Г. де Мањоак је сигурно у хотелу, и чека ме већ читав сат. Хајд'мо натраг.“

Г. де Мањоак није у хотелу. Али, у накнаду за то, једна депеша из Бајона јавља Оливјеу да је он задржан послом у тој вароши и да ће га чекати на станици у Даксу за воз који стиже у пет и по сати ујутру.

На огромној бордовској станици, Оливје је мислио да ће умрети од зиме и досаде. Воз који је стизао у Дакс у пет и по полазио је у поноћ. То је био један грозан „пилићарски“ воз, који се заустављао на многобројним станицама са чудним именима: Лабухеир, Јеху, Солферино. Тргнут нагло иза сна, Оливје протрља очи кад чу где вичу ту станицу, и опсова противу таквих географских ћуди. Затим потражи са стрепњом своју путничку торбу. Она је увек била ту.

Све је спавало на станици у Даксу кад се његов тобожњи воз заустави на њој. Једино је један службеник, који се једва видео под својом пелерином, махао немарно црвеним фењером. Кад му се Оливје обрати, тај човек му без икаква затезања предаде једно писмо, које он с муком прочита спрам слабе светлости фењера. Тим писмом, Г. де Мањоак се тронуто извињава: није могао да сврши на време своје послове у Бајону. Лов на јазавца биће други пут. Ипак, он је био толико љубазан да обавести Оливјеа да воз за Пуијо, одакле полазе поштанска кола за Вилелеон, одлази из Дакса у шест сати и двадесет минута.

— Е сад, то је већ и сувише! рече Оливје. Је ли тај воз за Пуијо састављен?

Службеник га поведе у једну малу шетњу преко шина где се склањају вагони. Ту је тужно чамео један вагон прве класе. Оливје се попе у њ псујући. У његову купеу било је страшно хладно. Гвоздена грејалица следи му ноге. Он се опружи како-тако по клупи, метнувши под главу драгоцену путничку торбу. Кроз рђаво ужљебљен прозор пирила је на њ убиствена промаја. Оливје хтеде да га затвори, и сасвим га поквари. Затим утону у зловољан дремеж.

Кад се пробуди, сав изломљен и скочањен, његов вагон је јурио. Плавичаста светлост испуњавала је купе. Оливје погледа у часовник. Приближавало се Пуијоу.

Он се наслони на прозор и устукну, засењен. Планине су биле ту. На сивом небу, на видику, оне су се издвајале, потпуно беле, не може бити правилније. Оливје је знао само Алпе. Каква разлика између ових планина и суморног хаоса алпијског!

Горски поток јурио је напоредо с возом. То су били црни таласи који су кључали око стена разасутих по његову кориту. Свуд унаоколо, мирна валовита поља. Куће су имале шиљате кровове од шкриљца, због снега. У кестеницима био је још по који бакренаст лист...

Локомотива писну: Пуијо!

Поштанска кола полазила су за Вилелеон тек у два сата. У једној тихој механској кујни, Оливје се намести испред велике ватре. Затим, пошто је попио шољу беле кафе, он извуче из своје торбе прву од две свеске *Административног Права* од Г. Дикрока, и стаде да проучава надлежности среских начелника. Он није имао никаквог појма о праву уопште, ни о административном праву посебице. Будући од природе савестан, он је налазио да није одвише времена цело једно јутро да би се упознао са својим новим дужностима.

Али убрзо склопи књигу. „Све ово је теорија, рећи ће он у себи. Једино практика има важности. У осталом, ја имам намеру да децентралишем власт што је могуће мање.“

И изађе да посматра Пиренеје, који су се блистали леденим плаветнилом у слабом јутарњем азуру.

Као случајно, поштанска кола имала су више од сата задоцњења. Ноћ је била готово пала кад стигоше у Совтер, где су се мењали коњи. Оливје попи шољу топлог вина у хотелу Тионвил. Одатле се кретоше с три путника: двема Бискајкама, умотаним у њихове црне огртаче, и једним сањивим свештеником. Кад би се кожна завеса с предње стране кола раздвојила, и пропустила светлост из фењера, Оливје би опазио лице у жена, бело као восак.

Пут се пео. То се осећало по хладноћи која је бивала све оштрија. Непрекидно клокотање пратило је лупу точкова. С десна је текао поток, али се није видео.

У колима, свештеник је ркао. Једна од две жене, стара, читала је молитве пребирајући бројанице; она друга, непо-

мична, по свој прилици је спавала. Оливје је мислио на себе. Затим, док се пролазило кроз једну страшну клисуру, у којој је ветар плакао очајно, он помисли на госпођу и госпођицу Меркер, које су ускоро требале да му дођу у походе.

„Саме, ове сироте жене пресвисле би овде од страха. Ја ћу отићи по њих у Пуијо."

Око осам сати, коњи убрзаше ход. Осећали су да су близу коњушнице. Неколико светиљки засјаше у помрчини. Стизало се.

„Ипак, ипак, рећи ће Оливје у себи, кад човек помисли да има среских начелстава која се зову Фонтенебло или Тулон!"

Кола су се била зауставила.

— Имате ли што за трошарину?

Из кола одговорише смехом. Оба трошаринска чиновника махнуше се званичног језика, и сви се стадоше ословљати на бискајском. Суруџија сиђе. Једна од жена извуче из своје корпе боцу, и настаде куцање у ноћи.

Оливје се насмеши.

„Прирези, сигурно, не доносе богзна шта у Вилелеону. Ваљаће све то боље уредити."

До тада, његов инкогнито био му је врло пријатан. Он је мислио да ће запањити све рекавши кочијашу:

— Зауставићете ме пред среским начелством.

— Таман посла, да заобилазим, одговори кочијаш грубо; рећи ћу вам кад треба да сиђете.

И кола се опет кретоше.

„Морам прегледати уговор друштва за везу са железницом", зарече се Оливје, жацнут.

Кола се наједном зауставише.

— Ту смо. Чекају вас, рече кочијаш размичући завесе.

Доиста су га чекали.

Једна црна прилика приђе Оливјеу и, силом, докопа се његове путничке торбе. Вилелеонски срески начелник пође, без речи, за својим вођом.

Они ударише обојица једном великом улицом засађеном с обе стране дрвећем без лишћа, које је њихало на зимском ветру своје оголеле гране. Кроз грање, месец је измицао. Боже мој! исти месец као између кула Светог Сулпиција.

Они су ишли ка једној мрачној кући чија су се златна окна оцртавала у ноћи.

„Дочекаће ме свечано“, помисли Оливје.

И спреми неколико речи, врло срдачних.

Међутим, — ни сам није знао зашто, — није се осећао као што треба.

Тај утисак ишчезе кад уђе у двориште среског начелства. Ту је било пет-шест коња који су ударали копитама по плочанику. Војници су их држали за узде. Оливје се осети на неки необјашњив начин окрепљен кад познаде војничку униформу. Војници су се тужили, псујући, да је ноћ хладна и да немају дувана.

Оливјеу дође вођа да им стегне руке и да им понуди цигарете. Затим помисли да има преча посла но да убија свој глас у друштву са сеизима. У осталом, његов вођ био му је отворио једна врата у левом крилу зграде. Они прођоше обојица, пипајући, кроз ходник, и Оливје се нађе у једној малој трпезарији, осветљеној само двама светњацима који су стајали на постављеном столу. Оливје је био гладан. Он заседе за сто не тражећи објашњења. Неми послужитељ служио га је с великом окретношћу. Оливје никад дотле није пробао жирансонско вино. Он зали њиме обилно једну изврсну пастрмку и једну не мање добру пастету од јаребице. Спрам пламена од свећа, он је посматрао са задовољством своју чашу напуњену лепим вином отворено румене боје. Кроз њу је назирао у сенци нејасну прилику свога ћутљивог мајордома. „Нису ме преварили кад су ми рекли да ови Бискајци нису нимало отворени, говораше он у себи. То је чудно, изгледа ми да сам видео ову главу негде, и то скоро... Али они сви наличе један на другог.“

У истом тренутку, учини му се да чује неку далеку вику: разговоре, смех... Он ослушну. Али не чу више ништа.

Он се диже и запали цигару на једном од светњака.

Ћутљиви слуга дочепа други. Оливје пође за њим.

Они се попеше уз храстове степенице. На првом спрату, кад виде у предсобљу попрсје Мак-Махоново, Оливје се насмеши. Он се осети још угодније кад познаде Г. Бифеа у једном од два портрета који су, поред попрсја, красили то предсобље. Друго му се учини да је лик војводе д’Одифре-Паскјеа.

„А ово је без сумње моја соба,“ рече он у себи.

Одаја у коју је био ушао била је доста лепих размера. Одељење за спавање запремало је једну страну. С друге стране

оно је орман за књиге. Десно и лево, два прозора са широким мрачним завесама. Оливје приђе прозору с десна и отвори га. Он удахну за часак хладни чисти ваздух, затим задрхта. Више није било никакве сумње. Пило се, смејало, напијале се здравице у десном крилу среског начелства, чији су приземни прозори били осветљени, као што је видео кроз црне пруге на шалонама. Оливје се окрете да затражи објашњења од свог вође. Али овај, пошто је запалио на камину уљану лампу, био је ишчезао.

Оливје се врати прозору. Он наслони главу на тешке гвоздене четвороугаоне пречаге. Весела врева допирала му је и даље до ушију. Али му је било немогућно да ишта разазна јасније у тој граји.

Наједном чу разговетније звуке. У исто време, зачуше се дозиви. Калдрма одјекну од топота коњских копита. Он разумеде да су званице изашле из дворане. Али још никако није ништа видео. Излазило се на лице среског начелства. Његов прозор, међутим, гледао је на парк, позади.

Један јасан глас захори се:

До виђења, господине мајоре! Да нисте сувише незадовољни својим вечером?

Један други глас, весео и снажан, одговори:

— Незадовољни, господине? Та ми смо очарани, усхићени. Ви сте диван домаћин. Зар не, господо?

Жагор одобравања, помешан с коњским рзањем, чу се у одговор.

— Кад је тако, онда до скорог виђења!

— До скорог виђења, али сад ћете ви бити наш гост. Ако менажа 49-ог пука не може да се такмичи с кујном среског начелства, ми ћемо вам показати, Бог и вера, да вас дочекујемо од свег срца.

Зачу се звека потковица. Коњаници су уседали на коње.

До виђења. И нека су проклети ти либерали и ти карлисти — ми их све трпамо у исту врећу — због којих морамо да проведемо још једну ноћ под ведрим небом.

Наједном, Оливје се одмаче од прозора. Сетио се био запечаћеног коверта, са заповестима Министра Војног: *„Отворити тек по вашем доласку у Вилелеон.“* То је био командант група пограничног кордона. А заповести, заповести... Не треба да пође пре но што сазна заповести.

Заповести! Његова путничка торба! Ах, оставио је доле, у трпезарији.

Он појури вратима. Квака се подиже. Али врата остадоше затворена. Оливје навали бесомучно да их отвори. Неколико тренутака тресао их је, викао; све је песнице изубијао. Узалуд. Врата су била зариглјена споља. Оливје је био, просто на просто, сужник у својој соби.

Онда, мало блед, он се врати ка средини собе. Један осмејак пређе му преко усана. Срески начелник у Вилелеону био је ишчезао. Остао је само војвода де Пренест.

Оливје пође ка одељењу за спавање. Постеља је била спремна и блистала се од белине. Он је опипа. И грејалица је била ту.

Спрам једног огледала, он наново завеза своју кравату. На ноћном столу стајало је стакло и шећерница. Он попи чашу воде. Чист и оштар ваздух улазио је кроз отворен прозор. Глава је почињала да му се разведрава од страшног жирансонског вина.

„Но, рече у себи Г. де Пренест, хајд'мо редом. Уз оволику услужност, мало је вероватно да ја имам посла с обичним разбојницима. Побринимо се ипак за материјалне ствари!"

Он извуче из своје бележнице четири-пет хиљадарки. Лутао је погледом по соби, док не сагледа библиотеку. На повезу књига стајало је записано малим златним словим: *Среско Начелство у Вилелеону.*

Он узе једну књигу: *Сладострашће*, од Сент-Бева, отвори је, уметну између листова своје банкноте, затим остави свеску на њено место.

— Овде могу бити сасвим спокојан. Нико неће доћи да их тражи.

Онда седе у једну широку удобну наслоњачу, и очекну.

Наједном, задрхта. Шљунак је шкрипео испод отвореног прозора. Неко је ишао по башти.

Оливје угаси лампу. Затим, полако, врло полако, приђе прозору и погледа.

Најпре не виде ништа. Два одвојена шума пунила су ноћ. Шум ветрића који је пролазио кроз још не сасвим оголело дрвеће, и удаљенији шум неког мрачног горског потока који је морао тећи негде у дну парка.

А затим му се указаше у ноћи две златне тачке. Две особе, пушећи, шетале су се баштом.

Месец изби из облака. Оливје виде најзад две сенке.

Г. де Пренест промотри прву. То је био један танак човек, гологлав, заогрнут великим црним огртачем. Други, који се клатио у ходу, увијен у кабаницу која му је падала до земље, био је див од човека. Носио је огроман двороги шешир шпанских свештеника, дуг скоро метар, савијених обода као олук.

Оливје се стаде трести од махните жеље да прсне у смеј. Он се сети Бомаршеа:

„Ах, Базило, слатки мој, ако је икад ико заслужио лесковак...“

Али се одмах опет уозбиљи. Две сенке биле су застале. Једним заповедничким покретом, гологлави човек давао је знак да се слуша.

С челом наслоњеним на гвоздене прегаче, Г. де Пренест ослушну. И тада, више но што чу, он осети један далек, испрекидан, потмуо тутањ...

Топ!

(Наставак у идућем броју.)

(С француског превео М. М. Илић.*)* ПЈЕР БЕНОА.

ВИЗИЈА.

Жена прекрасна светла
Пева силним гласом с океанског жала у златну олују
сунчанога дана
Визију Атлантиса и Египта,
Док дивна јека Асиријом и Бабилоном звони!...
Божанским гласом пева душу Грчке,
Партенон, Хомера, Платона, Есхила,
Софокла, Еурипида!...
Дан подневном сеном у лице јој пада!...
Жалосним гласом пева крвави Рим овенчан
пожаром,
Што га потпали Неро с окрвављеним рукама
на умореној матери...
Ломаче Кршћанства, што се у ступим до неба
и дан-данас пуше!...
Мојсију,
Мохамеда,
Лао-ца,
Заратустру,
Вечну љубав и материнство,
И огањ Сверазора!...
Док мач мистични сева у бљеску понад свијух
ствари!...
Живот се гложи простором ричући понорима
прабола...
Клупчају страсти, боја боју, симбол симбол
гута,
Жута зелену кô Удав Удава ждере,
А црвена уз бршљан крви уза њих плаза!... — —

Дуге играју велику Хармонију на мистичној
Харфи Козмоса!

У белу Нирвану ршуме модри океани нових
порода
Хладећи пеном буктеће ране Свијух!
На прагу Вечности сунча се Буда овенчан
славом Богова у блажености!...
Док океани, сунце и звезде, што слушају жену
надшуме Све свемирским Химнама Вечној њезиној
љубави!...
Кружећи страсно, убељено око ње са венцима дугим!...

ЈОСИП КОСОР.

ЧЕЖЊА.

С модрих гора зелени мирис бор и јела на Те сипи
И мрси Ти свилу власи...
У долини цветној веје мирис Весне мијућн ти
чула...
Из пучина плавих наплављују на Те славуљи,
палчићи и жуне
Нежне пурпурне и етерне копрене!...

Ал' усне Твоје пупчају у сунцу кò каранфил и ружа...
Оне жеђају страсно пољупце, жар и пену,
Романе месечине на основи чежње
И слатку смрт у страсти љубави!... —
Док Венера трепти у чаробноме колуту!...

ЈОСИП КОСОР.

ТРЕПАВИЦЕ.

Две љиљанске лептирке, што на крају
крила сунчано јарко злато носе,
и што на целов кô на пуп пун росе
падају с дугом стрепњом и застају;

можда два листка ране руже, што се
убавим жаром твојих ока двају
на рубу љупко опаљена сјају,
задишућ' слатким дахом твоје косе;

ил' звезде две са зракама од злата,
које два врана неба собом крију,
где песме моје рађају се, клију;

ах, две најмекше, најжудније моје
риме, близанке трептаве, без јата, —
те дуге, лепе трепавице твоје!

МИРКО КОРОЛИЈА.

БАКЉА.

Судбина нам је била будна мати
и никад није сањала.
Не смирише се наше душе,
врео је
у срцу нашем вечно крвав вир.
О проклет мир...
а слава, слава бури, што нас је
по дивљем мору гањала
и гањала!

Прегазило нас није грозно време.
Под жељезним котачима
не попуцаше наше кости,
није
на наше царство пао вечни мрак.
Наш бол је свет,
благо́словљена патња што нас је
учинила све јачима
и јачима!

Јер сад нам гори наша жива бакља
све жешће и све бујније.
Не пркоси јој више тмина,
није
око́ ње фијук ветра, леден зрак.
О проклет мрак,
а слава, слава бакљи што нам се
распла́мсава све рујније
и рујније!...

ГУСТАВ КРКЛЕЦ.

НИКОЛА АНТУЛА.

1884—1916.

У својој познатој песми *Последње Збогом*, Сили Придом описује час када се најтеже осети губитак неког милог: то је после повратка с гробља, кад останемо сами, у домаћем кругу, око стола где стоји једно место празно. Нашавши се опет међу старим пријатељима, први пут после пет година пуних крви и суза, и ми смо осетили сав бол растанка, тражећи очима многа драга лица.

Један од наших најмилијих другова, један од најбољих представника младог поколења, Никола Антула, заоравши дубоку бразду на своме пољу, понесен вихором ослободилачког рата, бори се на Куманову, Битољу, Брегалници, у Срему, на Дрини, и, пошто је преживео Албанију и издржао два тифуса у Бизерти, гине на прагу поробљене домовине, не дочекавши да се у њу врати... Нико, чини ми се, од толико ишчезлих другова, није тако ненадно, тако сурово, ишчупан из живота. Јадни Урош Петровић, изнурен болешћу, припремао нас је на растанак, и кад смо сазнали за његову смрт, наша је туга била без изненађења. Али прека смрт Антулина чинила нам се као свирепо насиље, мучко убиство, тако да нам још изгледа да ће се он однекуд појавити.

Болна обмана, као и обмана да ће Београд ипак бити оно што је био. Старог Београда нема више. Неумитни и благословени процес; и Београд се мења, као што дете постаје младић и човек. Али стари Београђани имају права сећати се онога интимног предратног Београда, где животни обручи нису тако стезали, где се радило, шетало и забављало мало друкчије него данас... И сад, на сваком углу, искрсавају слике несталих пријатеља, и очи траже да у непознатој гомили шетача угледају поносити стас Јована Скерлића, филозофски осмех Уроша Петровића, увек завитлану фигуру и зрачни изглед песника Милутина Бојића... Јер смрт није

кадра да уништи сав живот. Оно што је најбоље траје и даље, у срцима оних који нас воле, у делу које за нама остаје. А Антулин је спомен такав да он, по речи Хорацијевој, „неће сав умрети“.

Место ташитог оплакивања које ова отмена природа није марила, место задирања у личне успомене, ја бих желео, просто, да подсетим на рад Николе Антуле, у овом часопису коме је штампан највећи део његових чланака, и за који су га везивале толике симпатије.

Још из ђачке клупе, Антула је показивао жив интерес за књижевност. Ма да није био „скроз одличан“, он је из српске књижевности био најбољи у нашем разреду, и његови писмени састави су увек одскакали. Учествовао је врло активно и у ђачкој дружини „Нади“.

Ступајући на Университет, онда још Велику Школу, Антула бира југословенску књижевност, коју убрзо долази да предаје наш професор францускога језика из Прве Гимназије Г. Павле Поповић. Симпатије које је Г. Поповић увек имао за Антулу и овај за њега, свакодневне везе између професора и његових ђака, заједничка љубав и преданост послу, једном речи она топла, присна атмосфера Српског Семинара, све су то успомене драге али сувише личне, и о њима је сам Г. Поповић већ говорио у свом писму Г. Бранку Лазаревићу на глас о Антулиној смрти, објављеном у другој свесци огледа *Из Књижевности*. Ничија слика из Семинара није тако жива као Антулина. Његови стари другови неће никад заборавити његове незлобиве шале, његове ироничне критике у озбиљном тону, и, нарочито његове велике, изразите очи... Срећно, безбрижно доба када се с прага живота све видело у ружичастој боји! Ко је слутио онда да ће наш одмерени, питоми Антула појахати коња, поћи у бој, и пасти, у најкрвавијем рату који је историја запамтила!

Поред свога школског рада, Никола Антула суделује врло активно у омладинском покрету од 1904. Овај значајни покрет, који је заталасао омладину, књижевнике и уметнике из свих наших крајева, будећи заспали дух јединства, још чека свога историка. Видан члан студентског клуба „Словенски Југ“, Антула се одушевљава идеалом југословенског уједињења, коме ће доцније жртвовати свој живот, сарађује на нашем

листу *Словенски Југ,* иде као делегат у Загреб ради споразума са хрватским друговима, говори у име клуба на свечаној седници „Побратимства“, државној у сали Велике Школе, 5 септембра 1904, у славу стогодишњице Првог Српског Устанка. Тај је говор један од првих Антулиних састава, и у њему већ има концизности и стила. Ево почетка тога говора, штампаног у *Словенском Југу*:

... Стамбол се затресао од њиховога гласа, и поврх мирисних вртова босфорских пролете аваз: — Раја се побунила!

И почела се борба крвава и херојска. Иороси људска крв зелене равнице и кршне горе Србијине, и проплака Кулинова када, и зацвилише буле по свој турској царевини. И из малених, сиротих планинских заселака, и из убогих и чађавих кровињара, изађе читав низ великих људи који с Кара-Ђорђем на челу изведоше наш народ из робовања. На пустим бојним пољима и згариштима малених села, врх тамних гора Србијиних и црног стења њеног, свитала је зора слободе...

Из претераних обзира, узимајући врло озбиљно свој позив, Антула је био оставио да полаже дипломски испит по одслужењу војног рока. Али га је, 1910, положио тако сјајно да је о томе остао светао спомен на филозофском факултету. Место спремног ђака, професори су пред собом имали једнога већ зрелог стручњака који је продро у све кутове своје науке.

Постављен за суплента Четврте Београдске Гимназије, он се одмах показао као одличан наставник, васпитач у највишем смислу... Колико је пута долазио к мени да и на мом искуству провери своје утиске и свој начин рада; колико часова слатког разговора у потпуној духовној сагласности! Антула је био од оних пријатеља који вас воле, и разумеју, и цене, искрено готових на сваку жртву. Ретко је ко умео да се тако одано, тако простосрдачно, рекао бих, заинтересује за рад свога друга. Он је сваку сарадњу у својој струци узимао као заједничко добро, и сматрао је за дужност да је прати, и да о њој каже своје мишљење. Чак из Рима, куда је ускоро био отишао на студије, он пише писма пријатељима да их ободри у раду.

Људе рђаве и ситне није подносио, и то им је, у својој урођеној искрености, показивао. Неправду и увреду нанету пријатељу узимао је као своју личну, и одговарао на њу без обзира. У нашој средини, где људи још нису навикли да са

љубављу прате рад свога ближњег, где још нема оне широке симпатије за све што је паметно и добро, Никола Антула био је редак пример једнога искреног, честитог и смелог човека. Он је то био у школској клупи, на катедри, у јавном животу; и он је то остао у војсци, у борби, до краја. — Он је због тога и пао. Јер кад се, болешћу изнурен, вратио из Бизерте на Крф, пријатељи су желели да га задрже на послу тамо, бар док се не опорави; али он није хтео ни да чује за то, и вратио се у пук, на положај, где га је очекивала смрт...

Књижевни рад Николе Антуле, прекинут у његовој тридесетој години, доста је обилан, и тиче се махом дубровачке књижевности, омладинског покрета шездесетих година, и савремене српско-хрватске белетристике.

Он се нарочито био посветио дубровачкој књижевности. Ради тога је био добро научио латински језик и ишао у Дубровник. У Риму је проучавао италијанску књижевност, нарочито оне њене епохе које имају везе са нашом приморском књижевношћу. Из Рима је, као резервни официр, пред мобилизацију 1914. заклопивши своје књиге похитао у Београд, у свој ескадрон. Он је разумевао, познавао и волео дубровачку књижевност; радови које нам је оставио о њој, и ако фрагментарног карактера, сведоче каквог смо књижевног историка те посебне периоде наше прошлости изгубили у њему.

Поводом књиге Др. Франа Кулишића о *Џиву Бунићу Вучићевићу*, Антула је написао, у овом истом часопису (16 фебруар 1912) један опсежан реферат, који је привукао пажњу свих стручњака на овога младог колегу. Такав је и његов приказ студије Г. Павла Поповића о *Антуну Сасину* (16 август 1912)[1] У тој области наше књижевне историје, Антула је већ био стекао ауторитета, и он ће ту дуго остати незамењен. Треба прочитати његов приказ, управо оптужбу против уредника *Споменице о Паду Дубровачке Републике* (1 децембар 1908), па осетити колико је он свестрано и зналачки био ушао у дубровачке ствари.

У времену кад се код нас тек будио интерес за хрватску, словеначку и бугарску књижевност — захваљујући омладинском покрету од 1904, — Антула је, један од првих, почео

[1] Осим противне ознаке, радови су објављени у првој серији *Српског Књижевног Гласника*.

проучавати савремене југословенске писце, нарочито хрватске. У тесном оквиру једнога „приказа“, он је успевао да нас упозна са писцем, садржином књиге и њеном вредношћу. Читајући две-три његове странице, ми смо били начисто о томе шта вреде: црногорске *Просте Душе* Г. Сава Вулетића; далматинске *Доколице* Г. Илије Ујевића; социални роман Г. Јосипа Косора *Расап*, чије тадашње романтичарско „појетизовање“ и старинско осећање природе „нису отишли даље од Јанка Веселиновића“; бледе репортерске *Слике и прилике из Неретљанске Крајине* Г. Ника Андријашевића; или *Бијег*, „роман без оквира“ Г. М. Нехајева-Цихлара.

Оно што даје нарочиту живост Антулиним приказима, то је ироничан тон једнога *pince-sans-rire*'а. У тој врсти критике, он је створио читав мали жанр. Такав је приказ „писмених ћеретања“ Г. Јована Протића, онога назор-духовитог писца разних *Шарених Шљунака*, и *Сеоских Фотографија*, рађених „пером и оловком“; или приказ осечког поете и новелисте Г. Рудолфа Фрањина Мађера *(Записци са Села* и *Пориви)*, чија занимљивост лежи „ван онога што је он писао“: у лепом издању, са фотографијом писца, и списком његових дела̂, „и оних која су штампана, и оних која су у рукопису, и оних која су још у глави“, затим у посветама и цитираним стиховима... Са два-три карактеристична навода, Антула нам је представљао „писца“ и његов „стил“. Он је понекад цео приказ сводио на вешто повезане наводе, који говоре сами собом.

Духовит, он је волео књижевне мистификације, и његови ближи другови знају за њих још из Семинара. У *Босанској Вили*, 1909 године, изишао је, у врло похвалној форми, један ироничан приказ *Песама* Г. П. Ј. Одавића, са потписом: „Антун Николић. Загреб.“ Приказ је могао да заведе простодушног читаоца. Али познавајући Антулин манир, ми смо одмах били начисто са идентичношћу „Антуна Николића“ — и да није било размене у имену и презимену.

Поред приказа и бележака у *Српском Књижевном Гласнику*, Антула је писао и у обновљеном *Словенском Југу* (о Кочићевим *Јауцима са Змијања*), у мостарском *Народу*, у *Savremeniku*, у *Slovanskom Pregledu* (преглед српске књижевности за годину 1910 и 1911). Он је радио и у дневним листовима, и једно време водио позоришну и књижевну хронику у *Штампи*.

Као члан уређивачког одбора *Југословенске Библиотеке*, основане 1908 ради упознавања књижевности свих грана југословенског стабла, Антула је приредио за штампу новелу Јосипа Козарца *Тену*, са предговором о писцу.

Познавајући добро француску књижевност, коју је волео, он је оставио и неколико превода, од којих је *Тицианов Син* Алфреда де Мисеа објављен у овом листу, као и познати Брандесов *Разговор за Столом*.

Али од свих Антулиних радова, најважнија је његова исцрпна студија *Чеда Мијатовић као Приповедач*, читана најпре у Семинару за Нову Српску Књижевност, награђена светосавском наградом, и штампана у *Српском Књижевном Гласнику* (16 август - 1 октобар 1908).

У тој заокругљеној, духовитој и, може се рећи, дефинитивној расправи, Антула је показао све особине модерног књижевног историка. Истакав најпре свестрани успех који је Г. Чеда Мијатовић пожео на свима пољима своје активности: његову брзу и сјајну каријеру, професорску, политичку, академску, књижевну; — мало изненађен али заинтересован тим успехом, критичар се упушта у проучавање средине из које је Г. Мијатовић поникао. У неколико живих потеза, он подсећа на доба „Уједињене Омладине Српске“, и на догађаје у којима је она учествовала, слика барикадирање у дворишту Лицеја за време бомбардовања, — описује карневалски изглед ондашњих лицејаца: „И данас има људи у Београду, завршава он, који памте Чеду Мијатовића у кабаници, с фесом на глави, опанцима на ногама и с фрулом у руци.“ Приказујући књижевне прилике ондашње Србије, критичар улази у редакцију *Вилов-Дана*, и упознаје нас с његовим сарадницима. Тек тако припремљене, он нас води кроз галерију Мијатовићевих несрећних љубавника, почев од Зеке-капетана и сердар-Митрове кћери, до самога писца, који је такође јунак једне повести; кроз златне шуме, подземне оружнице и капеле аладиновског *Рајка од Расине*; кроз цариградске церемоније *Иконије Везирове Мајке*; поред закаснелог витеза *Кнез-Градоја од Орлова Града*; до „сна на јави“ аутобиографског *Сиромаха Марка*...

Ја не знам да ли је забавно читати Г. Мијатовића данас (а признајем да сам дететом гутао *Рајка од Расине*); али знам да је доиста забавно читати оно што Антула о њему пише.

Нико није у форми тако учтивој и са толико стилских обазривости изговорио некролог једном живом писцу. Као што је било са Жоржом Онеом после чувене критике Жила Леметра, тако је и са Г. Чедом Мијатовићем после ове Антулине студије: читају га можда још, али се нико не усуђује да га хвали.

Поред поузданог суда и укуса, Антула је имао и стила у своме излагању. Ево једног примера, на дохват:

Он (Мијатовић) се у својим приповеткама... задржавао само на спољашности и задовољавао се тиме што је своје личности обукао у више или мање тачно властеоско одело, посадио их на коње, или их заоденуо дугом кабаницом, заденуо им нож за појас и обуо пресне опанке... Он се није трудио да их... обасја са свију страну, да им раскопча рухо па да види шта им је у срцу, нити да им с главе скине шлем или шубару и покаже њихове мисли и снове.

Говорећи о Мијатовићевом стилу, Антула наводи невероватне примере наивне и отужне „романтике“ овога писца: „Није чудо да два млада витеза клизаху разговором низ брдо, док се не патоцињаше на танак лед топлог причања о лепоти дворкиња и девојака.“ Или: „Милина од игре и милина од свирке стапале су се у један шербет који новом жеђу стару жеђ гаси, да жеђ никад не загаси.“ Ја не знам за коју личност писац каже да је: „карикатура накићености у живом егземплару...“ И Антула завршава свој суд о Г. Мијатовићу:

Својом књижевном старошћу он почиње да подсећа на несрећнога Милована Видаковића коме је био посветио свог *Рајка од Расине.* Као и стари писац из прве половине прошлога века, и он је при крају својег књижевног рада изгубио симпатије људи од књиге и као своје читаоце има само шире и некњижевније слојеве читалачке публике.

Али то није све што од Антуле имамо, и да се послужим речима Г. Поповића: „Све је то добро, али то није ништа према оном што је он могао урадити...“ Међу његовим римским рукописима налази се, између осталог, прикупљена грађа за расправу *Његош у Италији.* Од њега је остало и много писама пријатељима, која су пуна духа, утисака од нових књига, занимљивих запажања сваке врсте, и у којима се најбоље огледа сва лепота његове душе и сва висина његовог карактера. Ништа није тужније него читати ове редове који пред нама васкрсавају ишчезлог пријатеља... Уочи смрти, са солунског фронта, сектор 414, испред Битоља у који неће ући, писао ми је своја последња писма. „Да ли ћемо се још ви-

дети, и када? Надајмо се да ћемо се како-тако наћи у нашем Београду... Али шта нас још чека у Србији!“ И он се тужи што нема вести од своје сироте мајке...

На глас да је разорен Српски Семинар, писао је Антула с положаја Г. Павлу Поповићу једно писмо пуно вере у боље дане:

Ја се ипак надам да ће стара срећа бити и овом приликом од помоћи; да ћу ја опет видети стару семинарску собу још лепшу него што је била, и са већом библиотеком него што је имала раније; да ћу у њој видети вас на раду, и да ћу понова, као у старо време, тражити по полицама и књигама, и пети се уз оне чувене семинарске лествице. И када са врха тих лествица погледам кроз један од она три висока прозора, и кад преко кровова угледам део злосрећне и страшне бежанијске косе — надам се да ћу имати огромно задовољство при помисли да је тај брег, са којега је бомбардован Српски Семинар, постао Србијин, и да служи на заштиту нашег Београда.

Србија се ослободила, Југославија се ујединила, Семинар се опет подигао, али он то није дочекао.

Његов је спомен од оних који оплемењавају душу.

МИОДРАГ ИБРОВАЦ.

ДВЕ МИСЛИ ПРЕД КОНСТИТУАНТУ.

Поводом отварења Уставотворне Скупштине, ја бих да напоменем две мисли којима бих тражио места у Уставу, да сам међу уставотворцима.

I. — Прва би била да званично име наше државе буде *Југословенска.* Уставотворац, колико знамо, нема нигде обичаја да имену државе посвећује нарочит члан Устава (као што то чини наша Крфска Декларација). Али се име државе, логички, спомиње онако узгред, обично већ у првом члану Устава, и ми на то мислимо.

Досадашњи назив *Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца* није уопште никакво име, него један политички компромис. Једно име, кратко као сва практична имена, то је ствар несумњиве практичне потребе. Међутим, име *Југославија* наилази у српском делу народа на озбиљан отпор. За омраженост ове кованице међу Србима није без вредности то што се она

не слаже ни са духом нашег језика. Реч „Југославија" скована је по туђим језицима, а не по нашем. Још од средњега века, наш народ, где год је сам давао име некој народној држави, служио се придевом (Хрватска, Бугарска, Турска, Маџарска, Влашка, Немачка, итд.). Како је познато, уз придев је испочетка стајала и именица (у множини: „земље", „стране"), или се име народа употребљавало и за земљу. Имена која одступају од овога правила сва су страног порекла. Име „Србија", на пример, најпре се налази у грчким изворима и биће да је отуда дошло и нама и Западу. Имена „Русија," „Румунија", „Аустрија," и друга, сва су примљена са стране. Г. Смодлака у неколико је веран нашој народној традицији кад у свом нацрту Устава предлаже да име државе буде *Држава Југословенска*. У самом тексту нашега Устава, као и Уставима многих других земаља, може да долази, наравно, уз правои ме државе и она именица која означује њен облик владавине. Ми се овде не мислимо упуштати у расправу да ли та додата именица има да буде „Држава" или „Краљевина" (као у Крфској Декларацији), или „Краљевство" (као у нацрту Г. Протића). Главно је да право име буде *Југословенска*. Ма какав био онај званични додатак, он ће у незваничној, а с временом и употребом и у службеној пракси отпасти.

Још нешто против имена „Југославија". Многи наши западни писци пишу „Југославен" и „југославенски", место „Југословен" и „југословенски". Те облике брани недавно и Г. Решетар, и то не као филолог. Оригинални облик је у старом нашем језику „Словѣнин", множина „Словѣне". Од тога су, како вели Јиричек, Грци направили писани облик *Sklabenoi, Sklaboi* и *Sthlaboi,* и што се изговара као „Склавини", „Склави" и „Стхлави", а томе одговарају латински облици *Sclavini, Sclaveni, Sclavi,* и доцнији романски и германски *Slavi, die Slaven.* Грчки записи зову у шестом веку земљу с леве стране Дунава (т. ј. наша насеља) „Славиниа", а од седмог до десетог века то се име даје целој балканској унутрашњости од Задра до Солуна: *Sklabiniai,* латински *Sclavenia, Sclavonia.* Од тога туђег назива остало је данашње име „Славонија". За нас је туђ и руски облик „Славјанин".

Ако би се у имену државе чувало ово туђинско „а", онда би оно, по природи ствари, продрло и у име народа и језика, па би припадник државе „Југославије" логично био по

припадности „Југославен“, а за тим и језик његов постаје „југославенски“, па и народност.

И Г. Решетар као филолог, примивши већ једном назив „Југославија“, брани гледиште да се и придев и име народности узме свуда једнако по томе са „а“. Немогуће је шаренило које „привремено“ заступа уредништво *Нове Европе* (25 новембра 1920) предлажући да се пише: „Југославија“, „Југословен“, „југословенска“. У том шаренилу греши исто тако и Г. Решетар чувајући и реч „Словен“ и реч „Југославен“ с неким деривацијама.

Али нашто све то, кад се и за име државе може имати чист народни облик! Оставимо име *Југославија* странцима. Они код нас који су се, како веле, навикли на њ, лако ће га се и одвићи. Ми смо се од јуче навикли на облик „Словеначка“ Одбацимо све те ненародне облике и свуда узмимо народне облике са „о“: *Словен, Југословен, Југословенска, југословенски.*

Неки истичу облик „јужнословенски“ као вернији законима нашега језика. То може да вреди за придев, али би именице „Јужнословен“ и „Јужнословенска“ изгледеле насилно везане из две одељене речи и два одељена појма („Јужни Словен“, „јужни словенски“). И још једна ствар: „Јужни Словен“ ознака је у главном географска, док „Југословен“, као посебна деривација, треба да означава једну посебну расну синтезу, једну нову нијансу у самом појму „Словен“.

Нашем човеку без сумње ће пријатније звучати кад се буде говорило „из Југословенске“, „по Југословенској“, итд., него „из Југославије“, итд. Одбијајући назив „Југославија“, Србин из народа сматра га кадшто неком заосталом аустријанштином. Назив „Југословенска“ бољи је дакле у језичном погледу, и паметнији у политичком, пошто би био мање мрзак. Ми нарочито истичемо политичку страну као практички важнију.

II. Друга наша мисао односила би се на уставну ставку о народном просвећивању. Ваљало би истаћи да се држава има бринути не само обичним школама него и непосредним просвећивањем народа као народа. То би се казало по прилици овим речима: *„Државне и самоуправне власти унапређиваће установе за систематско васпитање народних слојева дајући им редовну помоћ, која ће се одредити нарочитим законом.“*

Светски устави врло су кратки у погледу школства. Што се тиче васпитања маса, оно није унесено у устав ни у оним земљама где је тај покрет одавно ојачао баш уз државну помоћ. Узрок је томе што већина тих устава потиче из старијег времена кад покрета за васпитање народа још није било у довољној мери, па је државна помоћ доцније уређена обичним законом. Од устава који су донесени у најновије време, дански устав од 1915 (у главном онај из 1849) није нам познат, а у ономе који је дотле важио није било говора о васпитању народа. Нисмо имали у руци ни устав Чехословачке Републике. Али јесмо устав Републике Немачке од 11 августа 1919. Ту је дотично начело изражено (у последњој алинеји члана 148) овим речима: „Das Volksbildungswesen, einschliesslich der Volkshochschulen, soll von Reich, Ländern und Gemeinden gefördert werden.“ („Држава, покрајине и општине треба да унапређују васпитање народа, подразумевајући ту и народне високе школе“.)

И код нас би требало унети сличну ставку да се самим уставом загарантује редовна државна помоћ великом покрету за васпитање народа. Без уставне подлоге, много ће се спорије доћи до нарочитог закона којим ће се регулисати ова државна помоћ финансијска и морална. Без државне помоћи, пак, сам покрет није се могао развити ни у другим, напреднијим земљама, а још мање ће код нас.

У нацрту Устава од Г. Смодлаке ово начело није истакнуто. У нацрту Г. Ст. Протића такође не. Ни новији страначки програми не истичу ствар довољно јасно. Нацрт програма Демократске Странке говори само о потреби да се досадашње школство промени. Програм Републиканске Странке истиче јасно ову ствар међу дужностима странке, али не истиче с довољно јасноће у колико би се те дужности тражиле и за државу. Програм Савеза Земљорадника јасан је и у погледу ове дужности за саму државу, и доста опширан, али ни он не спомиње Устава.

Да додамо неколико речи коментара уз наш предлог, како је горе стилизован.

Под „установама за систематско васпитање народних слојева“ ми мислимо на оне заводе који, под разним именима („народне високе школе“ у Данској, „народне академије“ у Шведској, „народни универзитети“ у Француској, „универси-

тетски васпитни семинари“ у Енглеској), не служе стручном образовању за неки посебан позив, ни за науку, него за општ образовање мање школованих људи из народа, и за њино што делотворније суделовање у друштву и држави. О томе смо ми опширније писали у овогодишњем часопису *Просвети* и у наро читој књизи *О Савременом Васпитању Народа* (Издање „Про свете“, Сарајево, 1920), где смо критички описали како ова покрет стоји у просвећеним државама и који су у њем главни проблеми.

Истакли смо реч „установама“ да се не би тумачило д сваки *покрет* има по Уставу право на државну помоћ. Треб настојати да редовна помоћ иде *домовима*, па да они с то потпором буду матице за мање акције, као што су разн течајеви, нередовна предавања, путне књижнице, итд. Речј „систематско“ сузили смо опет обавезу државне помоћи н оне заводе који би радили систематски, т. ј. по методима д којих се дошло у савременом свету. Треће ограничење з обавезну државну помоћ изражено је предвиђањем „нарочито закона“ којим ће држава потање одредити услове под којим ће споменути завод имати право на рад и на њену потпору И, најзад, речју „унапређиваће“ изражено је да иницијатива з оснивање и вођење завода за васпитање народа не треба д буде званична него приватна.

Ми се овде нећемо упуштати у разлагање како је наш сељачкој и полубалканској нацији од насушне потребе васпи тање самих народних маса, као услов да изградимо ишта свој и савремено у држави. То је данас јасно ваљда свакоме нарочито после ове две године слободног и смушеног живота Међу неким другим начелима (као што су: да је земља оног ко је обрађује, или да мање пострадали део народа мор помоћи пострадаломе делу, у облику строгог ратног пореза итд.), начелима које је донело најновије време, и ово о васпи тању народа треба сматрати и јасно истаћи као сами темел наших државних тежња. Ради тога, ето, ми предлажемо д тај принцип уђе у сами Устав. Устав је, могло би се рећи, ка неко Вјерују, нека „велика карта“ вредности и циљева кој држава свечано проглашује Човечанству као своје.

ПЕРО СЛЕПЧЕВИЋ.

СНАГА ВОЉЕ И СНАГА ИДЕЈЕ.

Човек се не труди да стекне, човеку не достаје један продужени, непрекидни унутрашњи живот, он нерадо пристаје на унутрашњу борбу са самим собом и не воли је. Он је много више склон да верује како је, у том погледу, један механизам којим управља нешто друго од чега он зависи и чију функцију он није у могућности да регулише. Његови напори, у главном, концентрисани су и окренути према спољашњем свету. У тој борби са спољашњим светом, којој се од увек довољно и предано одавао, он је савлађивао, малаксавао и падао, опет се подизао, и најзад стекао глас победиоца. Он је у тој борби чинио чуда. Зашто он није веровао да ја сав тај спољашњи свет који га окружава, такође један механизам чију функцију онако исто регулише и уређује нешто независно од њега, нејасно и непознато? Зашто се он није одрекао и ове борбе са спољашњим светом и допустио да се ствари догађају саме по себи, да их он неотпорно трпи, већ улагао највеће напоре и чинио неописано тешке жртве да ту докаже могућност и успех својих утицаја?

У прво време грубе, прве потребе, затим тежња за што бољим условима живота и усавршавањем тога спољашњег живота, увеле су га у ову неравну борбу из које он непрекидно и несумњиво излази све јачи. Ову борбу човек је схватио као пречу, кориснију, као нужну борбу животног интереса. У том спољашњем свету он је принуђен био да тражи средства за живот и средства за рад, своје прибежиште напослетку, — и тај свет он је морао да упозна да би му се прилагодио. Али да упозна себе он није осећао свакодневну потребу; да заподене и отпочне борбу са самим собом он није налазио преко потребних побуда корисности; да се у том погледу развија он није био гоњен никаквом нарочитом нуждом. А да се и у ову борбу енергично упуштао ништа не задржава да се верује у његов велики успех, као што у томе сјајно сведоче подвизи појединаца. Међутим он је ретко такав напор чинио. И зато, док је, с једне стране, својим смишљеним и разумним напорима стварао чуда у спољашњем свету, дотле је, с друге стране, допустио да она страст из њега, противу које није ни покушао да одлучно устане, чини још већа чуда

рушећи, у пуном, неуздржаном бесу, све оно што је тако смишљено и тако напорно на оном пољу стварао.

Ми одлучно сматрамо: да она чврстина или слабост људског карактера, храброст душе или њезина мекушност, она снага или слабост што се изражава у људским поступцима и сваковрсним манифестацијама људског духа, није нешто само донесено, урођено, наслеђено. Те особине стичу се још васпитањем, оним продуженим утицајима којима је задатак да развијају све корисне способности човека, и које су, истина, још условљене и спољашњим приликама које окружавају људски живот. Тако један човек који са својим природним склоностима ступа у живот сусреће и наилази у овоме, поред путева којима теже да га упуте његове наклоности, и друге, разне, често са свим супротне путеве. На тај начин сваки се човек налази на раскршћу путева између којих има да бира. И ето ту и тада приписује се душевној слабости карактер фаталности; јер само зато што се највећи, огроман број људи искључиво и слепо поводи за својим урођеним наклоностима ми велимо: било је неминовно да они тим путевима пођу.

Али, примећује се, у том напору за савлађивањем човек може врло мало им боље рећи не може ништа, јер су она унутрашња осећања и оне природне тежње главни и скоро једини покретачи његових поступака. Тај сложени психо-физиолошки механизам једини је, веле, чинилац који дела. У томе механизму, према Т. Рибоу, налази се моћ која једино покреће на рад и задржава. Тај психо-физиолошки рад, каже он, завршава се, с једне стране, једним стањем свести које га констатује, али које само собом нема никаквог дејства и, с друге стране, покретима и задржавањем. *Хоћу* не ствара; оно констатује једно стање ствари произведено у механизму; оно није узрок већ последица. Не може се, према томе, претпоставити да постоји моћ која би могла учинити да се изађе из ланца последица и узрока, нити је могућан апсолутни почетак. Алфред Бине вели: Свест осветљава и открива, али не дела. Интелигенција је пасивна свест, она схвата предмет и то је опажање или идеја; она опажа однос и то је расуђивање; она опажа однос међу односима и то је резоновање. Свест је увек у ставу посматрача.

Али и Бине уздржава се да улази у закључке који произлазе из тврђења да је свест само сведок о радњи која се

догађа у оном механизму и признаје да нема оне смелости, као Хаксле, да иде до краја и да гледа људско друштво као скуп аутомата где свест има тако малу улогу.

Међутим нама се као вероватније намеће овако резоновање:

Човек, којим у почетку његова развића влада све што је око њега и све што је у њему, располаже свешћу, коју спонтано стиче и помоћу које се, у непрекидном свом развићу, налази у могућности да постепено савлађује како оно што га окружава тако и оно што је у њему владало њиме. Инстинкт и страст који су, као унутрашњи покрети, моћни господари у почетку његова развића, повијају се постепено под снагом једне нове моћи која расте, под снагом свести, која упознавши их и оценивши их, успева да на њих утиче. Она првобитна стања, која нису ништа друго до рефлексне или несвесне нервне реакције, и она стања унутрашњег живота као што су сензације, слике, емоције, жеље, јесу покрети, који су, кад се створе услови да се појави свест, подложни овој као једној активности чије је својство да опажа, пореди, расуђује, хоће. Као унутрашња осећања и природне тежње, које представљају елементе засебног реда, ова физичка стања постају материал на расположењу једној особитој активности, која се састоји из других елемената засебног реда а која се назива ум. Да ли се улога овога састоји само у сведочењу, констатовању оног стања ствари што је произведено у оном психо-физиолошком механизму? Ми бисмо на овом месту радо потражили једно интересантно објашњење.

Преносећи се у прошлост наших врло далеких предака, ми констатујемо: да су поступци у њиховим међусобним односима били, у главном, израз њихових страсти и инстинката. Нико, свакако, не би могао оспорити да су временом људски поступци све мање били руковођени страшћу, и све више и више смишљеним и разумним побудама. Ако се људи, у данашње крваво време, уништавају на много страшнији начин него раније, него ли икад, у њиховим побудама, нема сумње, међу разлозима њиховог уништавања, има велике разлике. Ако се један велики број људи, и у наше време, борио из страсти, још је већи број оних који ту страст нису познавали. У наше време борило се и из дужности, борило се у одбрани или из частољубља, борило се често из врло племенитих побуда.

Чињеница да се велики број људи борио без страсти, да је огроман број људи доказао да је није имао и да је могуће било да се угуши једна природна импулсија; факт да се данашњи поступци људи, по побудама, разликују од ранијих људских поступака, како се може објаснити? Ако оно стање свести, из напора које резултује воља, само собом нема никаквог дејства, ако је сва функција свести искључиво у констатовању стања ствари што га производи онај психо-физиолошки механизам, онда где треба тражити ону моћ која је успела да донекле дисциплинује један унутрашњи људски нагон као што је страст?

Из онога напред изнесеног тврђења, међутим, морало би се извести ово што следује и што је апсурдно: да једном резултату — дисциплиновању природне импулсије, — против чијег се остварења непрекидно и жестоко боре они елементи који имају основу физиолошку, треба тражити узрок баш у функцији, у раду тих истих елемената, у оном механизму, у коме се, као што каже Рибо, налази моћ која *једино* покреће или задржава. Може ли се, збиља, пристати, да све постигнуте промене у људском развићу, сва савлађивања, све победе у смислу усавршавања, моралног, интелектуалног и других, буду објашњене једино радњама оног, у ствари, несвесног механизма, чију би функцију свест, у јединој улози посматрача, имала само да констатује, да су сви они успеси постигнути без учешћа и без активности свести која је само играла улогу сведока?

Ми, на против, верујемо у својство свести да експлоатише онај психо-физиолошки механизам, да га искоришћује, да га, једном речи, учини својим послушним слугом. Истина је, да на овом свету нема апсолутног, али се зато нема права тврдити о потпуној немоћи воље.

По Толстоју, познато је, не може се добити никад појам о слободи у простору. Сваки поступак човеков зависи од околине, од спољашњег света. Човек подигне руку па је спусти и њему изгледа да је слободан; али он не може у сваком правцу подићи руку јер ће наћи на препреке. Да би поступак био слободан, треба да се не наилазе никакве сметње. Да би човек био слободан, треба га замислити изван простора, што је немогуће. — Али човек може да подигне и спусти руку свуда где не наилази на препреке. Он ту може да чини или

не чини, да бира; ту моћ он несумњиво има у великом, широком обиму, у великом, огромном простору, све док не наиђе на препреке од којих чак све нису несавладљиве.

Ми не можемо добити појам слободе у времену, вели он. Човек дигне руку. Да ли је могао да је не подигне у оном прошлом моменту времена? Не, објашњава он; онај моменат кад је човек први пут подигао руку прошао је, неповратан је. Човек је могао само оно што је већ урадио и то што он затим није подигао руку није доказ да је он могао да је не подигне, јер је све тада друго у њему и око њега него што је првог момента било. Да би замислили човека слободног, треба га замислити у садашњости, на граници прошлости и будућности, а то је немогуће. Један човек је морао хтети и мислити баш оно што је хтео и мислио даног момента, веле природњаци, и никакво искуство не може да реши овај проблем, јер што је прошло прошло, ту се не може ништа.

Монисти сматрају: да у човеку не постоји једна битност која би независно управљала његовим телесним механизмом, већ да су мисли и одлуке везане за модификације супстанце индивидуине; да не постоји механичар независан од људске локомотиве, већ да је она свој сопствени механичар. Постоји стање својствено једном извесном скупу ткања, серија варијација у једном делу тела, која управља, креће, задржава, према случају, активност свију органа живог човека, а ово стање је само последица физичких и хемијских реакција које се производе између тела и околне средине или у унутрашњости тела и које су, као и све реакције физичке и хемијске, потчињене универзалном детерминизму. За монисту резоновање и одлуке манифестоване у менталитету човека само су рефлекс физичко-хемијских покрета мозга, који су потчињени општем детерминизму. Зато је за мониста немогуће да је неко хтео у даном моменту што друго а не оно што је баш хтео у том моменту; човек је морао хтети или мислити баш оно исто што је хтео и мислио у даном моменту. Према томе воља човечија није слободна у апсолутном смислу, и човек је само свесна лутка која има илузију да је слободна. Воља не утиче у свету; она се производи у човеку не креацијом, већ трансформацијом енергије. Човек је машина у којој се троши храна, оксиген, топлота, радиација сваке врсте. Он се покорава околностима, од којих су му неке познате и од којих друге не

познаје; али се он увек покорава, никад не командује нити уводи апсолутне почетке. Он нема могућности да подстиче и даје правац појавама које се догађају у машини, нити воља може слободно да бира начин трансформације.[1]

Али Толстој не схвата детерминизам онако како су га схватили природњаци: за њега, дуалисту, питање има две стране од којих ће једна бити вечно отворена. Док њих интересује само мускулно-живчана активност у човеку, онај физиолошки механизам, и док за њих нема слободе зато што се човек изражава само покретима мускула, који зависе од рада живаца, дотле је за њега човек дело Свемогућег и одликује се свешћу, дакле оним непоколебљивим сазнањем слободе. На ову примедбу његову они одговарају: Све операције у којима ми посматрамо свест као активну управљане су материалним променама које су свесне, али које делују у толико у колико су материалне, а не зато што су свесне. И нико нема права да тврди, вели Ле Дантек, да негација апсолутне слободе води фатализму. На против, од свих тела природе, живо биће, због сазнања које има о себи самом и околини, може да експлоатише детерминизам. То је та екплоатација детерминизма у границама у којима ми познајемо елементе детерминације будућности. Фатализам је заблуда која је у посматрању живе индивидуе као чиниоца *négligeable* у извршењу догађаја у којима је умешана и чије извесне важне елементе не познаје.

Ми признајемо да нам је доста нејасно ово што се односи на експлоатацију детерминизма, по монистима, и изгледа нам ипак да су они у непомирљивом положају кад тврде: да човек, као биће, које има сазнање о себи и околини, може да експлоатише детерминизам, а у исто време одричу му најмању моћ да подстиче и отпочиње, да вољом утиче на догађаје у којима је умешан. Они кажу у чему се састоји фатализам, на један јасан начин, али као да је баш тачно то њихово сматрање. Ако би се догађаји, у којима је човек умешан, развијали и извршавали сасвим независно од његове воље, ако би они строго следовали једном унапред обележеном путу, у главном утврђеном у простору и времену, онда би, свакако, доста лако било открити ред којим се они нижу и кога се они држе, онда би опште тенденције било

[1] F. Le Dantec, *l'Athéisme,* p. 188; *Science et Conscience,* p. 28.

лакше уочити, и неминовна оријентација морала би бити упадљива и очигледна. Да, уопште, један обележени, неизбежни пут у развићу предстоји — то изгледа јасно, али у простору и времену тај пут није строго одређен. Човек који је, снагом интуиције и умом, успео да осети и открије опште тенденције и да приближно схвати опште узроке, успео је исто тако да констатује случајне чињенице, које успоравају или убрзавају нужни ход догађаја и друштвене еволуције. Како би се онда ове случајне чињенице и факт да је нужни ход догађаја каткад био убрзан, а каткад успорен, могле објаснити на други начин до утицајем људске воље која је једном остваривана у циљу да експлоатише детерминизам, што га је разум уочио и која је, други пут такође, остваривана кад је тај исти разум био у заблуди о потребама и важним елементима чињенице које елементе он није успео да упозна? У том лутању, пипању и тражењу општих, неминовних тенденција, појављује се људска воља да, час корисно, час штетно, према томе да ли је онај природни ход погођен и потпомаган, или на против промашен па укочен, утиче на ход догађаја. И тако она утиче да се започне и догоди једна споредна чињеница, често без логичне везе са општом тенденцијом, чињеница која задржава природан развитак и постаје узрок регресије или, на против учвршћује и снажи онај неопходни пут у смислу опште тенденције. Само тако, у осталом, могуће је схватити у чему се састоји експлоатација детерминизма и једино је разумљиво оно искоришћавање реда који у свету влада ако се призна да на тај начин и воља у њему има свој удео.

Они кажу: Човек се покорава, увек се покорава, и он може да експлоатише законе које је открио само покоравајући им се.

Али, зар се човек, заиста, увек само покоравао? Зар он никад није савлађивао, мењао, наређивао, уређивао? Зар никад није комбиновао, израђивао, стварао ново? Зар је сва његова вештина и умење послушност? Зар многе ствари у неком простору и дуже време не би ишле другим, сасвим другим током да он није управљао, утицао? Зар су творевине и тековине пред којима се он сад налази резултат искључиво покоравања? Или покоравања и савлађивања и комбинација и стварања? А што то значи? То значи његов утицај; утицај воље која је слободна да бира, да игра улогу у свету.

Јер је питање у томе: да ли човек, у одређеном моменту што има да наступи, може хтети ово или оно, да ли он може да избира између више поступака? Ако ви кажете: оно што ће он изабрати да уради једино је морао изабрати, онај поступак који ће он учинити једини је поступак који он може учинити, онда је то веровање у фатализам, — и тврђење о некој експлоатацији детерминизма само је бркање појмова. Истина је да спољашњи свет, простор, време, разни други узроци умањују и ограничавају слободу човека да одлучује, али остаје један велики круг у коме је он потпун господар. У томе кругу он може слободно да бира, а човек који може да бира, то је човек који може да подстиче, да почиње, да утиче. Уосталом, питање ово: да ли је функција свести само пасивна, је ли свест само сведок о акцији која се врши у оном реду психо-физиолошких елемената, или је, на против, њој могуће приписати самосталну активност која не само. констатује већ и ствара, биће предмет вечних размишљања Све досадашње теорије што су се њиме бавиле и баве, ма колико да су дубоке и савесне, фине и сугестивне, сводиле су се, као што је познато, једино на мање или више вероватне хипотезе. Материалисти, по којима једно особито стање нервних центара има моћ да производи психичне феномене и по којима се у материји налазе непознате снаге где је и порекло психичких снага, нису, вели Бине, објаснили: на који начин једна материја у покрету може да произведе нематериалне, психичке акте. Он наводи једног енглеског анатомисту, „који је велики део свога живота провео гледајући микроскопом делове мождане материје, пратио облике ћелија, трагове влакана и групе и поделе снопова, па приметио: да ма колико била стрпљива, детаљна и дубока студија овог нервног повесма никад нас не би довела дотле да упознамо шта је то једно стање свести, ако то на други начин не знамо, јер се у том микроскопском пољу никад не може видети да пролази успомена, емоција или један акт воље.“ И он је додао: „да онај који се ограничава да посматра само материалну структуру остаје стран појавама духа онако исто као што лондонски кочијаш што непрестано крстари улицама велике вароши не зна шта се говори и ради у затвореним кућама,“ тврдећи на тај начин да је психички акт невидљив и потпуно нематериалан.

Паралелисти, који одвајају физичко од психичког као два независна живота, не могу тако исто да издрже критику која истиче несумњиву комбинацију ова два живота.

И заиста је очевидно да постоји тесна веза између мисли и одговарајућих покрета мождане материје т. ј. да су психичко и материално корелативи.

Али начин функције ове комбиноване снаге то је тајна. И зато су сви они у праву што истичу да питање о слободи воље сведено на онај терен природњака не може ни да постоји као питање. Има, међутим, ово: Човек се осећа и зна механичарем своје машине. Његова слобода и његова независност је у том сазнању да је баш он она локомотива која је свој сопствени механичар, да он, под извесним приликама, може да условљава, отпочиње, продужава и задржава активност ове машине, своју активност. Човек има непосредан утисак да је слободан и његово интимно искуство потврђује често да је овај утисак оправдан и он осећа и зна једну снагу у себи, силу коју црпе из живота локомотиве под паром, у којој он осећа и зна да се налази, којом он осећа могућност да располаже и која чини да се он осећа и зна господарем. Он је, затим, свестан да стварно ради и хоће т. ј. да производи енергију, да се самоопредељује, да је његова активност једна стваралачка активност и његова сопствена од њега зависна активност. Тако, на пример, ону свест о многострукој одговорности његовој могла је родити само свест о његовој слободи и самоопредељењу. И како се без оне прве не може замислити живот тако се без оне друге не може замислити човек.

Да се у човеку јави разум потребна је, зна се, једна сума искуства и васпитања, нужно је да се испуне извесни услови. Све док се ови услови не испуне рад свести састоји се само у опажању оног стања природних тежњи, импулсија и наклоности. У том периоду свест значи само једно стање повођења, опажања и имитовања.

(Крај у идућем броју.)

ДРАГИША ВАСИЋ.

АГРАРНА РЕФОРМА.

(Крај.)

ПОДЕЛА ВЕЛИКИХ ПОСЕДА.

У досадашњем раду на решењу питања о подели великих поседа од особитог је значаја *Уредба о Забрани Отуђивања и Оптерећивања Земљишта Великих Поседа,* од 21 јула 1919.

Првим чланом те *Уредбе,* „ради осигурања експроприације великих поседа“ забрањује се отуђивање „земљишних поседа који се означују као велики.“ То отуђивање, ипак, ова *Уредба* потпуно не онемогућава, јер је даље изрично додато: „ако тога не дозволи Министар за Аграрну Реформу“. Истина, чланом 6 и 7. одређене су границе и предвиђени случајеви кад се може издати дозвола отуђења и оптерећења. Али је стилизација таква („господарска нужда“, „корисно с господарског гледишта“, итд.) да произвољна тумачења нису ни у колико искључена.

Од много веће важности су, међутим, у поменутој *Уредби* друге две одредбе. Једна од њих тиче се „оног максимума великог поседа, који ће му (власнику) држава оставити на слободно располагање након преузећа експроприсаног имања по држави“, што значи да се неће одузимати цели велики поседи, како се то могло закључити из *Прешходних Одредаба,* већ ће се њиховим власницима оставити неки „максимум“ на вољу обраду и уживање. У другој, најважнијој одредби ове *Уредбе,* ближе се одређује сâм појам великих поседа. То је учињено на тај начин што су у члану 2 утврђене, по појединим покрајинама и жупанијама, границе изражене у хектарима, преко којих се земљишни поседи имају сматрати великим. Као основица за то послужиле су свакако „посједовне и економске прилике појединих крајева“, које су за решење тога питања биле поменуте већ у *Прешходним Одредбама.*

Утврђене границе крећу се између „50 хектара“ обрадљивог земљишта (ораница, сенокоша, вртова, бостана, воћњака, винограда, маслињака и хмељњака) или 100 хектара земљишта уопште (заједно са шумама и пашњацима),“ као *најуже,* и „300 хектара обрадивог земљишта или 500 хектара земљишта уопште“, као *најшире* границе.[1] Прва, најужа граница, важи

[1] Овим крајним границама унеколико је измењен пропис члан 10. *Прешходних Одредаба,* по коме су „одмах“ проглашени великим поседима „они поседи који обухватају површину од бар 100—500 јутара обра-

за Горичку, Истру, Далмацију и Херцеговину, — а друга, најшира, за Славонију у жупанијама Вировитичкој и Сремској, затим у Банату, Бачкој и Барањи.

Пре свега, пада у очи широк појам израза „велики посед“. До сада је свугде, и у теорији и у пракси, појам малих, средњих и великих поседа одређиван у главном према каквоћи самог земљишта и интенсивности пољопривредне производње на њему. Што су та два чиниоца заступљена у слабијој мери, тим су границе појединих категорија поседа све више прошириване. Један посед од 100 хектара може бити увршћен у велике поседе, ако располаже плодним земљиштем и ако се на њему интенсивно газдује; али се може сматрати, чак и у истом крају, и осредњим поседом, ако би био на слабом, мање плодном земљишту и ако би се на њему, из разних чисто објективних разлога, газдовало екстенсивније. За категорисање појединих поседа, дакле, као мерило има служити првенствено њихова привредна јачина, а не њихова површина. Међутим, Министарство за Аграрну Реформу поступило је потпуно супротно свима досад утврђеним схватањима. Оно је прогласило великим поседом имање од 50 хектара обрадљиве или 100 хектара целокупне површине у Далмацији и Херцеговини, које у пољопривредном погледу, као што је познато, важе, као најслабије покрајине, док, на против, површину великих поседа пење на 300 хектара обрадљиве или 500 хектара целокупне земље у Срему, Бачкој и Банату, ма да те покрајине располажу најплоднијом земљом и ма да се у њима газдује сразмерно најинтенсивније. У Далмацији, просечан принос са 1 хектара износио је (1910-1913) код пшенице 8·8 товара (од по 100 кгр.), код кукуруза 10·7 товара а код свих врста жита 9·05 товара; у Банату и Бачкој, на против, тај принос пење се (1908-1911) код пшенице на 12·9 товара, код кукуруза на 20·5 товара, а код свих врста жита на 15·75 товара. Ако би се, према томе, узео за мерило само тај однос

дљивог земљишта“. Јер по тој одредби најужа граница за велике поседе била би, кад се јутра претворе у хектаре, округло 57·5 хектара, а најшира округло 287·5 хектара, док је сад прва заокругљена на 50 (дакле смањена је) а друга на 300 хектара (дакле проширена је). Још већа недоследност, међутим, избија, кад се ове границе упореде са *Наредбом о Привременим Закупима*, по којој је та граница утврђена уопште за све крајеве на „барем 100 јутара обрадивога земљишта, т. ј. ораница.“

у просечном приносу свих врста жита, онда би 50 хектара у Банату и Бачкој вредело колико 87 хектара у Далмацији. Према границама, међутим, које је Министарство за Аграрну Реформу утврдило за велике поседе, 50 хектара у Далмацији вредело би колико 300 хектара у Бачкој и Банату!

По себи се разуме да се поменути жетвени принос жита не може сматрати као једино мерило за одређивање граница великом поседу. Морају се узети у обзир и друге врсте усева (особито дуван и индустријске биљке), и друге пољопривредне гране (виноградство, воћарство и сточарство), и други привредни и социјални односи (саобраћајна средства, насељеност, досадашња величина поседа, радничке прилике итд.). Све те остале околности измениле би, мање или више и у једном или у другом смислу, предњи однос. Али, ван сваке сумње, та измена неће границе великих поседа ни приближно примаћи онима које је утврдило Министарство за Аграрну Реформу.

Са каквом су површношћу и произвољношћу утврђиване те границе показаће и усвојен однос између површине обрадљивог земљишта и површине земљишта у опште. По *Уредби,* однос прве врсте према другој врсти земљишта утврђен је за Далмацију и остале прикључене покрајине као 50 : 100, а за Банат и Бачку и остале крајеве, именоване уз њих, као 300 : 500. То значи, да се од „земљишта уопште“ рачуна обрадљивога земљишта у првом случају 50% а у другом случају 60%. У ствари, међутим, од целокупне површине долази на обрадљиву земљу у Далмацији просечно само округло 20%, а у Банату и Бачкој округло 81%. Чак и кад се узме у рачун позната чињеница да велики поседи располажу шумама и пашњацима сразмерно више но мали и средњи поседи, ипак је искључена могућност да се дође до оних односа које је усвојило Министарство за Аграрну Реформу.

Из свега овога види се јасно да је *Уредба,* у њеном најглавнијем делу, састављена на скроз произвољној и погрешној основици. Њоме се, нехотице или хотимично, ишло на то да се, на очигледну штету замишљеног и корисног стварања малих поседа, заштите од поделе велики поседи баш у оним крајевима у којима су такви поседи највише заступљени. За Далмацију, на пример, утврђене су, као што је већ истакнуто, најуже границе великом поседу, т.ј. 50 хектара обрадљивог земљишта и 100 хектара земљишта уопште, ма да је тамо

сразмерно најмањи број великих поседа, јер је у целој Далмацији било (1902) газдинстава од преко 100 хектара цигло 159 (или само 0·2% од свих газдинстава). У Вировитичкој жупанији, на против, која је уврштена у покрајине са најширим границама великих поседа, т.ј. 300 хектара обрадивог земљишта а 500 хектара земљишта уопште, било је (1895) под газдинствима од преко 1000 јутара (575 хектара) 56·8% од свега земљишта (према 22·5% за целу Хрватску и Славонију) и још 4·7% (према 5·2% за Хрватску и Славонију) под газдинствима од 100—1000 јутара; у Срему пак било је под газдинствима од преко 1000 јутара 17·7% а под газдинствима од 100—1000 јутара 7·7% од свега земљишта. Међутим, по попису од 1900 који је извршен на целој територији ондашње угарске краљевине, али на сасвим другој основици, о стању великих поседа у крајевима о којима је овде реч, може се добити приближна слика из ових података:

I.—Број *газдинстава*, у режији поседника преко 1000 јутара, био је: у Вировитичкој жупанији 24, у Срему 7, у Бачкој 38, у Банату 57. — У режији поседника 200-1000 јутара: у Вировитичкој жупанији 31, у Срему 47, у Бачкој 370, у Банату 332. — У режији закупаца преко 1000 јутара: у Вировитичкој жупанији 21, у Срему 7, у Бачкој 25, у Банату 28. — У режији закупаца од 100-1000 јутара: у Вировитичкој жупанији 27, у Срему 26, у Бачкој 209, у Банату 195. — Свега: у Вировитичкој жупанији 103, у Срему 87, у Бачкој 642, у Банату 612.

II. — Број *чиновника* на тим газдинствима износио је: у Вировитичкој жупанији 160, у Срему 115, у Бачкој 218, у Банату 532.

III. — Број *пољопривредне послуге* (мушке и женске) на истим газдинствима био је: у Вировитичкој жупанији 4.406, у Срему 1.810, у Бачкој 5.268, у Банату 10.749.

IV. — Број *пољопривредних надничара* (мушких и женских) на тим газдинствима био је: у Вировитичкој жупанији 1.336 млађих од 16 година и 13.997 старијих од 16 година, у Срему 1.995 испод и 17.264 изнад 16 година, у Бачкој 4.673 и 73.952, у Банату 6.677 и 97.505.

Кад се узме у обзир да ови податци не представљају право бројно стање свих великих поседа (јер их мора имати још знатан број распарчаних на мање закупнике), онда се тек, а нарочито уз припомоћ бројних података о пољопривредним надничарима, може стећи прави појам о стању које у том

погледу влада у тим најплоднијим крајевима наше државе. И, као што се види, баш у њима су одређене великим поседима најшире границе, те ће се баш од поделе њихових великих поседа осетити најмање користи по жељено стварање малих поседа. Немогућно је увидети из којих је стварних разлога то учињено, али је јасно да то не може и не сме тако остати ако се искрено жели задовољити оне привредно-социјалне потребе из којих је уопште приступљено подели великих поседа. Стога се одредбе о границама одређеним за појам великих поседа морају не само исправити већ из основа изменити.

У том погледу Министарство за Аграрну Реформу није досад показало ни најмање тежње ка поправци. Најновија *Уредба о Четворогодишњем Закупу* (од 3 септембра 1920) заснована је управо на напред изложеним одредбама о пространству великих поседа. Шта више, њом се отишло и даље од првих. По члану 4, наиме, „великом поседнику може се оставити површина, која прелази наведени максимум.“ То се може учинити, истина, „на темељу образложеног стручног мњења економског вештака, ако је та површина неопходно потребна за одржавање аграрне и млекарске индустрије, за одржавање пепинијерских гајилишта стоке и ергеле, за гајилиште семена, за производњу конопља, пиринча, шећерне репе и другог индустријског биља.“ Али баш тим звучним разлозима (који су са стручног гледишта махом и потпуно неоправдани) отворена су широм врата највећим произвољностима. Али, ако се ти разлози донекле још и дају правдати, неразумљиво је што је уз то предвиђено још и да се великом поседнику земљиште може оставити на слободно искоришћавање и онда, „ако велики посед не прелази максимум за више од 10%.“ Све то показује јасно да Министарство за Аграрну Реформу све више испољава тежњу ка заштити великих поседа.

Ово је ваљало истаћи у толико пре што је тој тежњи дато израза у једној уредби којој је задатак био да питање о подели великих поседа регулише на много широј основи него што је то учињено и у једној другој уредби пре ње. Јер, на поделу великих поседа односи се и *Уредба о Проведби Делимичне Експропријације*, од 12 фебруара 1920.[1] Управо, њоме

[1] Потпун наслов гласи: *Уредба о Проведби Делимичне Експропријације земљишта великих поседа за јавне интересе, колонизацију и изградњу радничких и чиновничких станова и вртова.*

се и покушало први пут да се приступи самом остваривању проглашене експроприације и поделе великих поседа. Али је тим првим кораком учињен још сувише слаб напредак. По члану 1, експроприација и подела великих поседа имала се извршити дефинитивно само „ако су таква земљишта нужна за јавне (државне и комуналне), интересе, за колонизацију, те за оснивање земљорадничких кућишта и изградњу радничких и чиновничких станова и вртова.“ Иако се колонизација спомиње нарочито, стварно се није мислило на праву колонизацију у вези са стварањем нових самосталних пољопривредних газдинстава. У питању је било само подизање нових насеља за усељавање — окућивање оних, који досад нису имали својих „кућишта.“ Према томе, ни том се уредбом није још никако ушло у суштину аграрне реформе, у колико она стоји у вези са поделом великих поседа, јер се њом још није пришло дефинитивном решењу питања о подели великих поседа ради заснивања малих. Уместо тога, на један дан пре ове *Уредбе,* 11 фебруара 1920, издана је *Наредба о Државном Надзору и Државној Управи Великих Поседа.* Њоме се потврђује оно што се у напред могло очекивати од пренагљености у мерама предузетим до сада по питању поделе великих поседа, и од забуне створене њима код великих поседника. Тек после једногодишњег искуства, које је народну привреду скупо стало, увидело се да је производња на земљишту великих поседа попустила. Сад се тек признаје да је „у интересу одржања нормалне производње у прелазно доба да се ликвидација великих поседа врши постепено“ (чл. 20). Стога се сад „ради одржања и унапређења производње у прелазно доба и ради обезбеђења проведбе аграрне реформе, стављају сви велики поседи под државни надзор а према потреби и у државну управу (чл. 1).

Тај општи задатак мисли се постићи, пре свега, тим што се „великим поседницима остављају слободне руке у начину рада и господарења на целокупној оној површини поседа, која се... не предузима у сврхе давања у привремени закуп дотично у сврхе коначне проведбе аграрне реформе“ (чл. 3). Прописане су им чак и нарочите дужности: „да ту земљу нормално гноје и да је према теренским, локалним и саобраћајним приликама што интензивније раде и искоришћују,“ и друге. То је све у основи добро. Али, да би велики поседници

све то могли учинити, имало би се претпоставити да ће они на првом месту добити тачно издвојене и ограничене делове имања који им се неће одузети ради поделе. Међутим, ни у ранијим уредбама ни у овој *Наредби*, нису предвиђене никакве одредбе о издвајању тих ослобођених делова. Иначе, да је то урађено (а то је требало одмах урадити, кад се већ пошло овим путем ка ликвидацији великих поседа), онда би потпуно излишни били сви они прописи чланова 3 и 5, и сав онај „сталан надзор“ који се чланом 4 ставља у дужност обласним органима.“ Јер, чим би велики поседници добили издвојене им делове, без бојазни да би неком могло пасти на памет да их одузима, ван сваке је сумње да би они, из сопствене иницијативе и без ичијег савета, настали да од њих извуку и да на њима и за будућност обезбеде највеће могућне привредне користи.

За оне пак „површине великих поседа, које ће се експроприсати у сврхе аграрне реформе“ прописано је најпре (у члану 6) да се „могу дати... за време, док се у те сврхе фактично не употребе, на обрађивање оном великом поседнику, коме су до тада припадали... и дотични ће велики поседник у том случају бити дужан да их до тога времена рационално обрађује.“ Против таквог поступка не би се имало шта приметити. Шта више, такав би начин обраде и искоришћавања великих поседа био у важности и сȃм по себи да се од питања о експропријацији и подели њиховој није разним непромишљеним и самовољним поступцима створила излишна збрка, и да се са меродавне стране остало неодступно при раније проглашеном оправданом начелу о подели великих поседа, „редом од највећег према све мањем.“ У том би случају, сасвим природно, велики поседници наставили своје дотадашње газдовање све дотле док (после свршених припремних послова) не би дошао ред на коначну експропријацију и поделу великих поседа. Да се тако поступило, народна привреда не би имала ни приближно онако велике штете какве јој је донела произвољност и нерационалност цепкања великих поседа ради издавања земље под привремени закуп људима који су најчешће били без икаквих или бар без довољних средстава за успешан рад. Али, на жалост, неувиђавност и несмишљеност оних који су почели изводити аграрну реформу учинила је да се не пође тим природним и једино разумним путем.

Али, није се остало само на томе. Највећи део прописа ове *Наредбе* односи се управо на могућност узимања великих поседа „у државну управу“. По члану 7, наиме, „узеће се у државну управу и на трошак дотичног великог поседа поставиће се посебан државни секвестар“ не само за све шумске комплексе великих поседа, већ и за њихове пољопривредне површине у случајевима нарочито предвиђеним, који ниуколико не искључују произвољности.

О потреби и корисности узимања шумских комплекса под државну управу не може бити велике дискусије. Пре свега, у свима покрајинама постоје већ државне шумске управе, те је лако њихов делокруг проширити и на шумске комплексе великих поседа. Затим, релативна једноставност послова око разумног шумског газдовања и досадашња искуства у ваљано уређеним државним шумским газдинствима дају наде и јемства да ће се са прикљученим шумским комплексима великих поседа моћи успешно газдовати. То пак одузимање шумских комплекса од великих поседа треба извршити у толико пре што постоји опасност да велики поседници не дођу у искушење да своје шумске комплексе посеку или бар јако оштете пре ликвидације, која им предстоји (као што су то многи у ствари већ и учинили). Уосталом, то је питање начелно већ решено, и то много радикалније, још *Претходним Одредбама*, чији члан 17 прописује да „сви већи шумски комплекси прелазе у својину државе“. Према томе чак је и чудно било говорити, сад после без мало читаве године дана, о узимању њиховом само под државну управу.

Али то што у начелу вреди за шумске комплексе не може вредети и за пољопривредне делове великих поседа.

Познато је да државна управа у уређивању и искоришћавању пољопривредних газдинстава спада у најгоре, најнерационалније вођење државних послова, и да су изузетци у томе тако ретки да се о њима не сме водити рачуна. Сад се, међутим, хоће да се и велики поседи усреће непосредном државном управом. И кад за тај деликатан рад не би било оне оскудице у искусним и опробаним пољопривредним стручњацима која данас неоспорно постоји у целој нашој држави, ипак би се ова идеја Миристарства за Аграрну Реформу могла назвати свакако друкчије пре но разумном. За онакве случајеве какве предвиђа члан 7 могло се прибећи свакој

другој мери, јер би свака донела више користи него што ће је донети предвиђени „државни секвестори“. Лепо је, истина, прописано да је дужност свакога од њих да се стара „не само о рационалном економисању на повереном му великом поседу, већ и о савесном руковању са приходима тога поседа.“ Али је требало претходно повести рачуна и о томе: да ли ће се наћи људи који ће тој дужности моћи и хтети одговорити. Није друга и мање лепша дужност била ни досадашњим т. зв. државним комесарима на секвестираним имањима поданика непријатељских држава, али је данас на жалост и сувише позната чињеница да је њихов „рад“ био све пре но рад и успех.

Ако се пређе преко осталих појединости (које [illegible] мање стоје у вези са додирнутим главним питањима), једина још одредба, којој не само што се не може противуречити, него која заслужује да буде нарочито истакнута, јесте одредба чл. 21: „На свим великим поседима на којима се налазе пољопривредне или шумске индустрије, може Министар за Аграрну Реформу такве индустрије издати у закуп првенствено пољопривредним задружним организацијама, ако би то било у интересу осигурања и унапређења производње.“ По нашем мишљењу, слободно се могло ићи и даље, и место *првенственог* издавања под закуп пољопривредним задружним организацајама предвидети *искључиво* издавање у закуп. Исто тако, требало је предвидети да ће се *закуп* претворити у *власништво*, чим се буде приступило коначној ликвидацији дотичног великог поседа.

Три дана после издавања предње *Наредбе*, 14 фебруара 1920, објављена је *Уредба о Поступању с Беглучким Земљама*, позната нарочито по она два члана (6 и 7) која су играла онако видну улогу приликом предизборних министарских криза и око којих су се водиле онако жучне и оштре партијске борбе. По првобитном тексту чл. 6, „она беглучка земљишта, на којима не постоји кметству слични однос, а која тежаци већ десет година... као закупци држе и обрађују, прелазе присилним откупом у сопственост ових закупаца.“ А по чл. 7 „сви беглуци, које сопственици од године 1910 нису обрађивали, нити сами нити у властитој режији, приводе се откупним сврхама аграрне реформе по начелу потребе за корист оних тежака који немају довољно или никако своје земље...“ Међутим, према изменама које је у та два члана завела доцније

Влада парламентарне заједнице, означена беглучка земљишта имају остати слободна од аграрне реформе све дотле док се тежаци-закупци, обескућени кметови или земљорадници-добровољци из Босне и Херцеговине, „који немају или немају довољно своје земље, могу подмирити земљом од државне или јавне земље.“ — Главни смер ове измене је очигледно био тај да се означена беглучка земљишта пошто-пото заштите од откупа, па кад се то није могло потпуно спречити, онда се нашла „државна или јавна земља“ да замени беглучку! И ако је целокупан досадашњи рад на извођењу аграрне реформе препун примера чисто политичких и партијских обзира, никада се ови нису тако јасно и тако јавно испољили као у овој прилици.

Иначе, осим ова два члана, у обим излагања о подели великих поседа, спада и оправдана одредба члана 8, по којој се имају поделити потребитим тежацима и „беглуци, који су постали присвајањем сеоских испаша.“

Овим је дат, у главном, преглед целог досадашњег рада по питању поделе великих поседа.

Кад се, на крају, баци један општи поглед на све досад рађено и урађено, мора се доћи до закључка да је то важно питање још далеко од његовог коначног решења. Као једини позитивни резултат јављају се стална привременост и општа забуна и незадовољство, како код стране којој има да се одузима тако и код стране којој има да се даје. А сврх свега тога избија неоспорна општа привредна штета. Међутим, све се то могло лако избећи или бар знатно ублажити, да је само било више систематичности, разумевања, искрености и одлучности у раду на решавању питања о подели великих поседа, као и уопште у раду на извођењу целе предузете аграрне реформе.

ДР. МИЛАН З. ВЛАЈИНАЦ.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Августин Ујевић, *Лелек Себра.* (Београд, Издање Књижарнице С. Б. Цвијановића, 1920.)

Књижевна силуета Г. Августина Ујевића, каква се почела наговештавати у иначе не мало живописном и бројно богатом песничком нараштају који се јавио око балканских ратова и непосредно пред Видов-Дан 1914, обећавала је већ од првог маха, поред све непоузданости и неодређености својих црта, један скори и занимљиви развој особене и утанчане поетске личности. Млади далматински Хрват, који је у сањалачки нежном сонету певао *Славу Пролазности*:

Што је трајно и вјечно, мртво је и млако
Монотоном својом сталношћу за мене;
Душа воли слаби цвијет, што вене и свене,
И све што је лијепо, и што гине лако, —

и на једној страни баш овог часописа, 1912 године, у своме *Кампанилу*, — италијански звонким стихом, рекли бисмо, да у исто доба нисмо с удивљењем слушали другог једног чаробника речи и риме, Г. Мирка Королију, — плаћао синовљи дуг „драгом ритму старог кампанила“ који „молитвама звонке бронзе“ шаље Господу „вапај верног стада“:

Љубав родног Града шири свуда, камо
Допире на тихим лепетима крила
Габриелски поздрав побожног звоника, —

дошао је био Београду да се придружи оној групи националиста, прикупљених из свих крајева засужњене Југославије, око уредништва *Пијемонта* и по уским кружоцима агилних и активних идеолога револуционарног уједињења и јединствене културе, фанатика и фантаста, завереника и боема, атентатора и легенди, од којих су, по објављеном Рату, једни живи трунули и умирали ћутке по аустријским тамницама, други гинули у српским пуковима на Дрини и Моглени, трећи — они најгрлатији — склонили се на време у мирне и удобне велеградске библиотеке и музеје савезничке и неутралне Европе, и склапали нове философске и социолошке системе у симпатичној близини српских државних благајни. — Безазлена и отворена словенска душа Г. Ујевића имала је да се обелодани у сре-

дини тог пререратног југословенског Београда, да баци широм нације свој бунтовнички вапај патника без домовине *код домовине,* и изрази своју болну носталгију за недокучљивом лепотом, тихим уточиштем изгнаника-видовњака. Тај блудни син Хрватске изабрао је био босјачки „прашни очај друмова“, цесту света којом пре њега избегоше из мрске садашњице А. Г. Матош и Јанко Полић Камов. Национално и социално потиштење он је имао да сноси на тлу туђине, и да из суморне даљине, „трудних ногу по пустини“, милује непреварљивом топлином својевољно напуштену мајку домовину чију је слику носио у стидљивом срцу као и онај велики претходник свију узнемирених и огорчених одбегника родне груде, Џорџ Гордон лорд Бајрон. Београд и Париз, ма колико блиски и присни били његовом духу, били су само једна *замена* за непостижно; и један и други, ма колико благотворни били својим утицајима у развоју и богаћењу његова талента, — а та се обадва утицаја јасно опажају на њему, никада нису успели да утехом заборава преотму место прве и последње песникове љубави —

за маслинама нашим, за Салонама,
вечерњим златом благих Здравемарија,
за благом мира, сетом и мадонама,

и чистим сребром наших родних арија.

Европски рат, који је баш његовом нараштају одгодио — кад не пресекао — толике наде и толика објављења, одгодио је био и песничко објављење Г. Ујевића. Познат већ скоро пуних десет година у ужим и независнијим књижевним и полукњижевним круговима као ватрени градитељ реторских снова и виђења, горки ироничар и раздражљиви индигнант, редак вештак стиха и смели виртуоз језика, — као један од малобројних Хрвата који после Матоша знадоше наћи пут Париза и избећи књижевно подаништво Беча, Пеште или Прага, затим, у току Рата, као баснословни печалбар пропаганде у Француској, Г. Августин Ујевић штампао је своју прву збирку стихова тек као легендом освештани и *у одсуству* признати „мештар“ младе загребачке школе, — у колико о признању може бити речи код ње. Стога је *Лелек Себра* једно колико одлагано толико ишчекивано обелодањење.

По себи се разуме да књижевна личност коју је Г. Ујевић успео обележити тако изразито овом збирком стихова није тачно она какву би читалац покушавао наслућивати из поменуте његове предратне силуете. Крупни догађаји који нас деле од недавне а далеке прошлости, нису могли не оставити дубока трага у развоју једнога песника који је, — ма шта се иначе мислило, — главно своје надахнуће црпео из незасићеног и незадовољеног национализма Крањчевићевског. Стога је

Г. Ујевић имао сваки разлог да то надахнуће прошири, у главном под утицајем разочарења по повратку у домовину, чијој је будућности још пред сам крај Рата упраљао дирљиву и племениту песничку поруку (коју читалац, као и толике друге познате строфе Г. Ујевића, узалуд тражи у *Лелеку Себра*):

Ако једног дана, Народе Будући,
будеш свој на своме, за слободним прагом,
за ведрога јутра у властитој кући,
предака се сети што у борби с врагом
изгубише своје душе и телеса.
Ако једног дана, васкрснуло племе,
подигнеш човечки очи на небеса,
не забуди наше немилосно време,
не забуди жртву костију и меса,
не забуди наше горке анатеме!...

...И како не оста славе ни награде,
нити вере доцна прекогробна сјаја,
за све наше наде, за све наше јаде,
за дане очаја, ноћи без ноћаја,
дај нам, позни роде, твојих мисли тугу,
дај нам сузу неког самилосна воска,
дај нам у детињем оку нову дугу,
дај нам јоште нека лица анђеоска!
Рећи ћемо: преко леса Божјих слугу
пре је туча тукла, сада роса роска.

(*Зори Будућности.*

У погледу поменуте песничке еволуције, Г. Ујевићу се још пре објаве своје прве књиге дала прилика да нас обавести једним опширнијим манифестом, који ће и савремени читалац и будући књижевни историчар — надајмо се — читати са интересом, и као докуменат епохе и као образац добре српско-хрватске прозе. Г. Ујевић је то учинио у свом предговору *Спасу Душе*, албуму безопасних упражњавања из типографске елеганције, једног задоцнелог загребачког Саве Ђ. Петровића, — Г. Љубомира Мицића. Меколејева је реч да су „добри песници свагда лоши критичари,“ и не пада нам на ум пребацити Г. Ујевићу што је узео озбиљно линотипску лирику Г. Мицића, и тако корисно употребио гостољубивост издавачке твртке Ст. Куглија. Како било, Г. Ујевић нам у живописној бујици речитости тога предговора, са оним истим акцентом искрене срдачности и срчаности ненавидника свију ауторитета с којим се сусрећемо и у *Лелеку Себра*, баца занимљива, ма да међусобно невешто повезана, запажања и ознаке у односу на један део најмлађег нашег књижевног нараштаја. „Голем је број трагедија које је сваки од нас у задње вријеме проживио (вели Г. Ујевић у том предговору): то бијаху најсваковрсније несреће, и породичне и домовинске и господарствене и књижевничке и љубавне, али обично

„сасвим непознате и прећутане трагедије, којима се не посве-„ћује ни домаћа вијест, а камо ли бучан уводни чланак... „Патње и недаће свакога појединца нијесу још достајале да „саставе Повијест у правоме смислу; а већина нас поред „толико проживљених трагедија и романа нијесу имали вре-„мена и снаге за изградњу правог и потпунога романа, праве „и потпуне драме, какву још очекујемо. Колико се пута сваки „појединн од нас измученијих и измоденијих није ухватио за „главу, па повикао: „Само да ми је изаћи из ове бриге и из „овога каоса, па да напишем најдивнију, најбизарнију књигу „што ју је икада човјек написао! Јер проживјети ово, па „упамтити ово, а умјети да се чита и пише, само толико то „већ мора ствараоца довести сасвим неизданом и генијалном „ремек-дјелу!“... Патње и искушења неких бољих и моћнијих „међу нама досегнуше можда до повјеснога значења. Али за „сада нашу најтајнију повјест пишу само лирици: повјест гле-„дану кроз призму личних савјести.“

Такву једну повест, — повест садашњице гледану не само „кроз призму личне савести“, већ кроз ову једног несумњиво особеног темперамента, који од књижевне вештине зна више но „читати и писати“, дао нам је Г. Ујевић у своме *Лелеку Себра.*

Ми нисмо особито склони да верујемо у дубљу потребу песничких програма и манифеста, и да у њима тражимо одгонетке неслућених лепота саме поезије којој они претходе или је прате. И романтичарски памфлет Стендалов о *Расину и Шекспиру*, и Виктора Хига Предговор *Кромвелу,* увек су нам у том погледу стајали пред очима као жива сведочанства таште људске немоћности насилног стварања, — док нам *Филозофија Композиције* Е. А. Поа никада није изгледала нарочито битна за присније познавање *Гаврана.* Исто тако, неколико сасвим свежих примера наше најновије књижевности дају нам довољно права, чини нам се, да то наше веровање не сматрамо ни личним ни усамљеним. И баш из тога разлога немамо намере да стихове Г. Ујевића примимо по спољашњој вредности његове изврсно смишљене и одрешито наглашене прозне речитости. Уживање које читалац налази у *Лелеку Себра* — а то нам уживање треба још одмах утврдити, — независно је и, можемо рећи, друге врсте од уживања које нам пружа поменути предговор збирци стихова Г. Мицића. Самим насловом своје књиге, која иначе не оскудева ни хотимичним нејасностима ни очигледним ћудљивим бравурама у садржини и облику, нарочито у језику, Г. Ујевић је врло јасно обележио — ма шта филолози казали — основни и ако не и искључиви тон целе збирке. *Лелек Себра* рећи ће у исто време болни вапај потиштеног и униженог друштвеног паћеника и стра-

далника у овом и иначе ниском човечанству („просјачком људству“), и очајни јаук усамљене немоћи:

Како је тешко бити слаб,
како је тешко бити сам,
и бити стар, а бити млад!

И бити слаб, и немоћан,
и сам без игде икога,
и немиран, и очајан.

И газити по цестама,
и бити гажен у блату,
без сјаја звезде на небу.

Без сјаја звезде удеса,
што сијаше над колевком,
са дугама и варкама.

(*Свакидашња Јадиковка.*)

Једна од најузбудљивијих песама целе збирке, — *На Повратку*, — која је у исти мах и једна од најлепших какве нам је наша савремена лирика дала, наговештава душевна стања у којима је *Лелек Себра* постао, бацајући фрагментарну и дискретну светлост на интимну трагедију бескућника који се, после Рата, враћа домаћем прагу разореног огњишта:

Што је Енох Арден и мрак Орестија
прама овом овде поломљену стубу?
Цело тело поста једна трагедија,
рана мојег срца жеже ме у зубу.

— Она дакле спава уз уморна оца,
моја света Мајка, крвави мученик!
За животом себра нађе смрт таоца,
док за другим фронтом бејах и сам пленик.

Оне дакле снију, моје сестре добре,
две сестринске Музе, мала и велика,
с душом што их, воће, рујна жетва побре,
крте плоти, али кова од челика.

И он дакле усну, брат мог осећаја
за доброту своје тихе величине;
а сунце је јоште пуно хладна сјаја,
плавет Далмације небеске модрине.

И наставља, у стиховима чија непосредност изражаја и угиганост забележаја једне кризе савести достижу, својим болним нагласцима, дубину најличније лирике Ђуре Јакшића:

Тина није мртва; она само спава.

— Сад сни у свом хладу подно кипариса,
девичанска жртво разбојничке руке! —
Ја ти нећу платит залог светих миса,
а одоцнех ево стићи у хајдуке;

али ево, каткад, пишући за столом,
кад затворим очи у визије присне,
као неки санак дахнут алкохолом
твоја светла глава ћутке ми се присне;

те у премирању свога срца будна,
опет кушам твоје длане овлажене,
злопатнички гутам знања узалудна:
да ћу морат волет и волети жене.

Али *Лелек Себра* није само очајни вапај заробљене душе, он је у исто време и громки крик бунтовне савести, коју још везује „поземљарска тмица“ и гуши сиви „дим сужањских зреника“, кроз који „хори брука живодера“; — он је, затим, победнички занос ослобођеног духа који раскида са стварношћу, да створи себи оделити свет „на ону страну јучерашњих међа“,

не у сенци гробља — него на Ваздуху,

— свет идеалан до душе, али у својој битности саграђен од састојака те исте стварности, за коју, нека се узгред напомене, Г. Ујевић показује својом уметношћу толико много смисла. У *Маштовитој Ноћи*, једној од најсавршенијих песама целе збирке, и кључу њеном, он узбуђеним стиховима, — чији акценти неће остати незапажени ни у кратком одломку који наводимо, у толико пре што нас они и несвесно повлаче најаутентичнијим ритмовима Г. М. Ракића и М. Бојића, — он призива „светла врела благозвучна“ звонке поноћи у којој чека „зору своје Наде“, кад ће „крикнути свету Лична Права“, и кличе „мртвима што спавају“:

Благословљени дакле здрави! Глупи!
И прослављени без кичме, без мозга!
Грађани! Дрипци! Болничари тупи,
јер, гле, ја слушам како свира розга.

Са сликом плеса усред шедрвана
мој данак ево блиста се у мраку
кô царски бисèр рујних ђулистана
што Исток драга у јутарњем хаку; —

и раздире „досаду спања“ бунтовничким криком мрачној ноћи:

Пламсај црвено, а на моме месу
изгори ситне дневне нечистоће,
и дај ми врати, у том урнебесу,
огањ заноса и звезду самоће!

Видовњачки снови „кроз винске кристале“ и кавански „жути дим цигара“, „загрљаји са Опсеном и Маглом“ у „духовном пијанству“ и екстазама ноћне самоће, одводе песника истовремено и у словенску друштвену мистику разочараног националистичког револуционара (прожету иронијом у *Рошомли.*

прожету патосом у *Русији Русија)*, и у католичку верску мистику „богоискатеља“ који кроз љубав налази своју тиху луку у пространом Христу“. По тој строгој научној традицији сколастичне философије, са довољном дозом илузионе наклоности читаочеве, што се нас тиче, не видимо разлога одбити је песнику, — главном темом *Лелека Себра* могла би се сматрати спиритуална љубав, то ће рећи контемплација спиритуалне лепоте или доброте, замишљене, виђене у трепутним блесцима, или схваћене интуицијом кроз вео стварности:

Можда те видех на далекој слици
у колутима тамјана и славља
или на каквој таштој разгледници.

(*Вивијани.*)

Ма колико било пуно свесне или несвесне „литературе“ — Бинтеовог *Живоша Новог* нарочито, — песниково обожавање жене као симбола „Врховне Суштности“, „царице тела“ и небесне светитељке, страсна жеђ за спиритуалном лепотом као целатељком моралног очишћења у „тешком сну шта га Мушко снива“, коначно спасење земаљске љубави у рајској вери, изложени су, — са тронутошћу скрушеног верника и виртуозношћу првокласног версификатора, — у већем броју песама, нарочито у четири дражесна сонета *Молитве Богомајци за Рабу Божју Дору Ремебот*, од којих је ово један:

Блажена Госпо моје седе мајке,
Маријо, звездо белих нараштаја,
с уснице твоје, с руку пуних Сјаја,
ја попих прве неборајске бајке.

Срце је Мајке срце Богомајке:
ја знам да многи људски грех утаја,
и знам да сродне душе срећом спаја,
излаже астар поврх гневне хајке.

И ти што знадеш за чим плаче плот
и тугу цвета береш очима,
знаћеш и зашто ево постах Гот.

Знаћеш и зашто мене обли пот
и зашто моја тужба почима
за свету жену Дору Ремебот.

Тим циклусом песама превасходно етеричних и езотеричних, аутор *Лелека Себра* остаће, плашимо се, искључиво „песниковим песником“. Али песник патње и маштања, уметник који се својом руком домашио неба да толике „бисере далеких звезда“ проспе по свету „добрим грађанима који без њих спавају мирно у свом дому“, заслужио је да га се читалац сети више и чешће до у пуком „бродолому срца“.

ВОЈИСЛАВ М. ЈОВАНОВИЋ.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

ЗАНАТ Г-ЂЕ ВАРЕН, ОД ЏОРЏА БЕРНАРДА ШОА.

Џорџ Бернард Шо је једна од најпознатијих и најоригиналнијих фигура модерне енглеске књижевности. Данас кад он, својим комадом *Занат Гђе Варен,* ступа први пут пред српску публику, неће можда бити без интереса, пре но што проговоримо о самом том комаду, покушати најпре дати, у неколико речи, општу карактеристику његова позоришта.

Од пре тридесетак година, то позориште диже око себе велику ларму у целом свету. Бернанд Шо је стекао глас једног књижевног *enfant terrible*-а који је поставио себи за правило да зачуђава своје савременике својим смелим интелектуалним акробатијама. Али писац *Непријатних Комедија* није само један интелектуални „комендијаш“: он је апостол загрејан правом реформаторском страшћу, и има врло озбиљну идеју о мисији позоришта.

Као моралист и мислилац, Шо припада школи Ничеовој и Ибзеновој. „Живео Ибзен! Доле Шекспир!“ такав је био његов бојни поклич на почетку његове књижевне каријере. Његови напади на Шекспира својом плаховитошћу далеко су премашали нападе Волтерове и Толстојеве. „Изузев Хомера, писао је он, нема ниједног великог песника кога ја презирем тако потпуно као Шекспира, кад упоредим своју интелигенцију с његовом.“ Чинећи критику Шекспира, или боље, изражавајући парадоксалним изразима своју антипатију за чисто емоционалну и артистичку страну драмског рода, Шо је спремао пут за реформу коју ће сам предузети у позоришту.

У нашем узнемиреном и неодређеном веку, кад се старе установе и опште-примљене идеје клате из темеља, он је прихватио најсмелије доктрине и најапсолутнија решења. „Бернард Шо је најнапреднији човек који живи данас“, каже он сам за себе у једној својој комедији. Убеђен и активан социалист, он је незадовољан данашњим социалним организмом који оставља сувише места тиранији и неправди, сиротињи доле и корупцији горе. Зато ће он од позорнице направити трибуну и катедру, и у својим многобројним комадима предузети једно право социално, или можда анти-социално, апостолство: ставити се на супрот свима примљеним истинама, поћи у борбу противу свију предрасуда, конвенција и закона, одржати смотру над свима освештаним идејама о породици, отаџбини, религији, љубави, правди, својини, и показати ништавило тих идола. За Бернарда Шоа, функција позоришта не састоји се, као што видите, ни у чем мањем но да уништи стари морал, утврђене установе, и читаву зграду данашње цивилизације, — „све оно што остаје с оне стране апсолутног разума и блиставог сна о једном надчовечанском човечанству“.

Бернард Шо је, дакле, један страшан иконокласт. Тако — да наведемо само неколико примера његових идеја — у свом комаду *Оружје и Човек* (који се збива за време српско-бугарског рата 1885) он хоће да докаже да је одважност ствар нерава или нагона самоодржања, и да, у осталом, војника и не карактерише одважност, већ кукавиштво. Официр који у том комаду игра главну улогу признаје да је много важније имати у својој фишеклији чоколаду но метке. Шо се боји љубави, коју не зове друкчије но „романтизмом“ или „сексуалном темом“, јер она, у практици, значи брак, који је за њега „најраспуснија људска установа“. Данашња жена, међутим, у позоришту Шо-овом, као и код Стриндберга, најчешће је само једна слепа, глупава и злочеста сила природе.

Али ова општа критика живота, — и то је друга оригиналност овог позоришта, — није мрачна, дивља и трагична као код Ибзена, но лака, духовита и весела. Бернард Шо је у исти мах натукао на главу магистарску капицу и лакрдијашку капу с прапорцима. Цело његово позориште само је један непрекидан и огроман парадокс. Он је створио један специјалан, „шовски“ хумор (овај неологизам је данас опште примљен), који се састоји у томе да збуњује и скандализира да би натерао на размишљање. Он ће писати комаде који ће почињати тоном драме и завршавати се као лакрдија, и у којима ће се сваког часа скакати с ироније на пародију, с веселости на буфонерију, с узбуђене тираде на сатиричне нападе. Он ће састављати лакрдијашке сцене о стварима у које људи обично стављају свој понос, своју част, или своју славу. Кад човек гледа или чита те чудне комедије, у којима нема ни композиције, ни градације, ни радње, ни емоције, ни поезије, у којима се казују дубоке истине у грохоту смеха, у којима се све ограничава на једну врсту интелектуалне гимнастике између разних аутоматских личности, он се пита уплахирено да ли Шоа у опште треба узимати озбиљно и сматрати га за једног од првих моралиста нашег времена, као што тврде његови обожаваоци, или — као што хоће његови противници — треба не придавати никакву важност његовим идејама и сматрати цело његово дело као једну колосалну и генијалну мистификацију.

Занат Гђе Варен је један од првих Шо-ових комада, писан у време кад он још није био утврдио своје лично схватање живота и нашао за њ прикладан драмски облик. Та драма, отуда, није много карактеристична за пишчев манир који смо горе покушали да обележимо, али је занимљива као солидна студија једне средине и једног социјалног и моралног питања, и по интересу акције, виталности карактера и богатству дијалога који се у њој налазе.

Занат Гђе Варен третира један од најтугаљивијих друштвених проблема, проблем проституције. И ако писан без икакве смелости у форми, комад је био најпре забрањен у Енглеској. Бернард Шо, у својој „Одбрани“ комада, устао је са жестином против те друштвене лицемерности, која трпи најгора зла али не допушта да се на жалосну или гнусну реалност проспе сирова светлост критике.

Гђа Варен, пошто је провела младост у галантним авантурама, сталожила се, и данас мирно управља неколиким великим озлоглашеним „кућама“, расејаним по свима већим престоницама Европе. Она има једну кћер, Виви, која је одрасла далеко од ње, не виђајући је никад, и којој се она потрудила да обезбеди најлепше васпитање. Виви је баш завршила своје студије на Кембриџском Универзитету, и одмара се на селу после свога сјајног успеха, кад један пријатељ њене матере, артист Пред, долази да навести њен скори долазак. Како је Гђа Варен дошла дотле да води свој недостојни начин живота? Какав ће бити према њој, и према друштву, положај њене кћери кад буде познала срамоту своје мајке, личну недостојност и социалне неправде у нашој цивилизацији? Такви су проблеми које овај комад има да реши.

Гђа Варен долази, праћена једним другим својим пријатељем, сер Џорџом Крофтсом, развратним старим племићем. Човек без икаквих моралних скрупула, он је уложио свој новац у предузећа Гђе Варен, која му доносе сјајну ренту. Гђа Варен наћи ће ту случајно и једног трећег пријатеља из својих младих дана, пастора Самуела Гарднера. Син пасторов, духовити обешењак Франк, који је заволео Виви, и који је вољен од ње, кроз цео комад, с непристојношћу која мало вређа нашу осетљивост, правиће досетке на рачун недотупавности и неморалности свога оца, прикривених иза његова смирена изгледа.

Виви убрзо сазнаје, једним делом, тајну живота своје матере. Гђа Варен је одрасла у сиротињи, поред једне сестре која је рано умрла од прекомерног рада и од глади, и једне друге, која се одала галантерији. Будући сама лепа и жељна да успе у животу, она није хтела да допусти да други живе на рачун њених чари, и, између црне беде и „бешчашћа“, она је изабрала ово друго. Та наивно цинична прича, која ће скинути с очију Вивиних вео идеализма и упознати је први пут са страшним економским условима модерног индустријског живота, узбудиће младу девојку својом неправдом и учиниће да се она сажали на своју мајку.

Али ће она тек доцније увидети сву дубину моралног понижења Гђе Варен и њених пријатеља. Свежа младост Вивина замакла је за око похотљивом старцу Крофтсу, и он проси њену руку. Виви га, разуме се, одбија са гнушањем. Огорчени старац објасниће тада јасно девојци у чему се са-

стоји садашњи „занат“ њене матере, и учиниће јој једно друго страшно откриће: она је кћи пречасног Самуела Гарднера, и њен љубавник Франк је, према томе, њен брат по оцу. Виви је обрвана болом и гневом, и Франк, који у том тренутку наилази, с пушком у руци, умало не одузима живот одвратном барону.

Ова прва три чина, као што се види, ако, по својим идејама и своме реализму, опомињу на Ибзена и Бека, по својој интризи, која, у извесним тренутцима, постаје мелодраматична, подсећају на веште комбинације Диме Сина. Али последњи чин нема ничег сентименталног ни патетичног, и написан је у чистој „шовској“ ноти. Не хотећи да зна да, према речи Ла Рошфукоа, „срце има своје разлоге које разум не разуме“, Шо ће претресати једну ствар срца као да је ствар разума.

После својих болних разочарења, Виви се склонила у Лондон, решена да угуши слабости свога срца, да одбије помоћ своје матере и да живи сама од свог рада. Видећи је сиротом, и осећајући се сам непоправљивим друштвеним паразитом, Франк ће и сам наћи да је најбоље растати се дефинитивно. Кад му честити Пред каже: „Ви је остављате у тренутку кад је остала сама на свету“, он ће му одговорити с осмехом: „Увек витешки, добри Пред!“ И двоје љубавника растају се без икаквих узбуђених излива и трагичних очајања... Комад се завршава без учешћа оне неумитне Правде која, у последњим чиновима добронамерних комада, долази да награди Врлину и казни Порок. Овде, нико неће бити кажњен, и нико награђен. Виви одгурује и последњи пут своју матеру, кад она долази да јој понуди знатне суме новаца ако не раскине с њоме. Она одбија и благу утеху коју уметност просипа над животом и коју добри артист Пред хоће да јој пружи. И ова енергична и амбициозна девојка отиснуће се ка својој судбини, сама, без помоћи, налазећи опоре радости једино у борби, у акцији, у учешћу на великом делу људског напора.

Занат Гђе Варен је, као што видите, једна смела и опора критика друштвених мана. Морални принципи којима нас уче у данашњем друштву само су празне речи; у осталом, они који би требали први, по своме положају или своме занимању, да их практикују, готови су да их напусте с највећом лакоћом чим то њихови себични интереси затраже. Ми смо, вероватно, само продукт својих средина. Гђа Варен није одговорна за своју моралну беду, као што ни Виви нема разлога да се хвалише својим осећањем поноса: „као индивидуе, ми смо детерминисани нашом природом; као социална бића, околним утицајима“.

Али, више но по својој одважној тези, овај комад вреди по својим типовима, оцртаним са истином и рељефом живота. Гђа Варен је једна искусна, разумна и ауторитативна госпа,

која се, захваљујући својој енергији, уздигла у своме „занату“ до господарског положаја. Она врши тај „занат“ опрезно и с коришћу; морални обзири клизе преко ње не проничући је, и она је несвесна да се њеном животу може ма шта замерити. — Њена кћи Виви, по извесним особинама интелигенције и амбиције, наличи на своју матер. То је модерна девојка, без кокетерије и наивности, прекаљених мишића и прекаљене воље, жељна да успе у животу и да се обогати. Она у себи нема ничег сентименталног и сенсуалног; она не воли уметност, и љубавничке нежности и гукања су јој отужни. Ништа није занимљивије у том погледу но љубавна сцена између ње и Франка у трећем чину, у којој се осећање и иронија мешају у један диалог у исти мах дирљив и весео. Она ће на крају сасвим одгурнути љубав, јер осећа одвратност спрам свега што кочи, разнежава и слаби нашу вољу. Њено васпитање и утицај околине пробудили су код ње осећање поштовања према себи које недостаје њеној мајци; она зато не може да тражи своју срећу у једном расипном и распусном животу, већ једино у високом задовољству које даје рад. — Франк је један духовит чергар, један смео индивидуалист, који ће, кроз све чинове, злостављати енглеску респектабилност. Али, с друге стране, потпуно лишен романтичног идеализма, као сви љубавници Шо-ови, и неспособан да сам прокрчи себи пута кроз живот, он ће оставити Виви лака срца, без обавезних лажних заклетви на вечиту верност, чим буде сазнао за њену сиротињу. — Сер Џорџ Крофтс и пречасни Самуел Гарднер су типови који показују колико се бешчашћа, у модерном друштву, код управљајућих класа, крије често иза сјајних фасада. — Најзад, Пред, артист стран слабостима пути и сав изгубљен у своје снове, допуњује ову групу разноврсних и оригиналних фигура.

Занат Гђе Варен је игран на београдској позорници пристојно. Гђа Стокић, и ако мало несигурна у сценама емоције, имала је, као Гђа Варен, свој врло частан *début* у драми. Игра Гђе Златковић (Виви) је без снаге, али интелигентна. Г. Златковић је коректан у улози Франка.

СВЕТИСЛАВ ПЕТРОВИЋ.

ЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД.

СА БЕОГРАДСКЕ БЕРЗЕ.

Прошла година завршила се врло тихо на Београдској Берзи. Ни по чему се није дало приметити да смо не само на ултиму једног месеца, него и читаве године.

Економска криза, која је почела у Сједињеним Америчким Државама, па се одатле пренела, још у јачој мери, на Велику Британију и на европско копно, осећа се већ и код нас. Наши увозници располажу великим стовариштима робе, али немају купаца. Резервисаност је толика да нема ни новчаних средстава за куповину страних девиза ради плаћања у иностранству.

Једно полуслужбено саопштење јавља да у Америци има на три милиона радника без посла. Беспослица је најбољи доказ застоја у индустријској производњи. Цене сировина нагло су пале: памук, вуна и кожа, у првом реду. Према једној француској статистици, цене прерађених кожа су се овако кретале у 1920 години:

	Јануар	*Мај*	*Децембар*
	у францима	по комаду	
Говеђа кожа	*306*	*379*	*155*
Кравља кожа	*325*	*391*	*161*
Телећа кожа	*908*	*935*	*341*

Као што се види, разлика је у цени између почетка и краја прошле године за 100 и 200 на сто. Али падање цене није се констатовало само код сировина потребних индустрији. И цене животних намирница нагло падају. Енглеска нуди нагомилане стокове јаја, поврћа, конзервисаног воћа, масти и сланине, али нема купаца. Одједном се, са свих страна, нуде огромне количине робе. Европа није у стању да купи америчку и енглеску робу због рђавог курса њеног новца. Зато се у последње време Америка сама труди да обори курс свога долара!

У нашој земљи, за сада, још се не осећају последице падања цена, али су њени предзнаци ту. За увозне артикле нема интересовања, јер се сви купци резервишу за доцније. Резервисаност се осећа и у трговини земаљским производима. Томе је, донекле, узрок и потпуна обустава саобраћаја за последњих месец дана, али још више и разлике у ценама на домаћим тржиштима и на страни. Наши најглавнији извозни артикли: жита, стока, варива, шљиве и ситне коже не могу се продати по садашњим ценама. На свима светским тржиштима цене су ниже, кад се нашим домаћим ценама додаду трошкови до места продаје и извозне дажбине, у које, осим високих извозних царина, рачунамо и порез на пословни обрт. То је учинило да се у јануару скоро ништа није извезло. Већ

за последњих десет дана месеца децембра 1920 царински приходи од извоза мањи су за читавих 35% од претходне декаде. Зато је и понуда страних девиза врло слаба. Најживљи посао био је у америчким доларима, који се купују ради покрића на страни за италијанске лире и француске франке. Те валуте се највише траже од наших увозника.

И докле су чекови на Милано (Рим) и на Париз за првих петнаест дана јануара били доста стални (вариација код првог између 131 и 128 динара, а код другог између 223 и 226 динара) дотле је чек на Лондон скочио од 134 динара у почетку месеца на 141 динар 17 јануара.

НИКОЛА СТАНАРЕВИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — НОВА ФРАНЦУСКА ВЛАДА. — КРИЗА АУСТРИЈЕ.

Питања о разоружању Немачке и репарацијама била су повод за промену владе у Француској. Министарство Легово, уочи самога састанка конференције министара британских и италијанских у Паризу, која је о тим стварима имала да решава, поднело је оставку. Француској Народној Скупштини чинило се да Легова влада није довољно одређена и чврста у питањима односа Немачке са Француском, ратне оштете које дугује Немачка Француској и Источног Питања, и зато ју је оборила. Бриану, који ево седми пут образује владу у Француској, пошло је за руком да за два дана састави владу из неколико политичких група, које представљају јединство погледа и на спољну и на унутрашњу политику. Брианова влада има за задатак да изађе пред своја два савезника одмах са својим одређеним програмом према Немачкој и Турској. До сада, рекли смо то једном, Велика Британија и Француска нису се увек слагале о томе програму. Али како пишу најважнији органи јавнога мишљења у Енглеској, Французи и Енглези ипак једнако гледају на сва и друга важна питања; они се слажу, само треба да се чувају скривених пријатеља Немачке и отворених непријатеља англо-францускоr пријатељства. Није далеко време кад се то и на делу има видети, јер се према Немачкој доиста мора узети једно одређено држање. Мора се и треба знати шта она може и шта мора да ради и даје. Ми, који видимо и код нас, и код наших суседа, и на Блиском Истоку, нешто више него англо-француско лутање у њихову раду, морамо пратити пажљиво развој ових односа и рад Великих Сила у Паризу; њихов рад и одлуке које они тамо донесу тицаће се нас у првоме реду. Наша држава

је једина европска земља окружена са највише суседа, везаних са Немачком у прошлости, који по њој регулишу донекле и данас своје држање. Нови француски министар председник, чију умешност, чврстину, речитост, и непоколебљивост хвале, сви хвале, био је у своје време велики бранилац наше солунске офанзиве и солунскога фронта, а лорд Киченер не. Али, Бријан је био у исто време и заштитник Константина, док су Енглези били за Венизелоса. Данас је у Грчкој краљ Константин опет на престолу, а питање Европске Турске опет на дневном реду. Енглези нису сасвим противни рестаурацији монархије у Мађарској, и донекле противу учвршћивања монархија; Французи су били у доба Милраново за то. У Румунији се од англофилства и франкофилства почиње стварати политички систем. У Републици Чехо-Словачкој, Масарик и онај чиков од министра иностраних дела, Бенеш, не могу још да нађу средину праве Антантине политике, него кривудају. Пољска Република, та данас у најтежим околностима европска држава, везала је своју судбу готово коначно за Париз, и ако још то не доноси увек добра. Па, и сама Италија удешава своју политику идући често преко Лондона у Париз, и обрнуто, не губећи из вида своје велике сањарије на Блискоме Истоку. Наша данашња спољна политика, кад се не тапка у месту, греде старим путевима. Ми смо имали већ две опомене: Севрски Уговор, а после и Рапалски Уговор. Трећа је у изгледу.

Република Аустрија, од свога постанка до данас, не може да нађе пут за своје сређивање. Америка, Велика Британија, Француска, пошто су је створиле, а после изнеле, за рђаве аустријске круне, сву прератну индустријску робу и много што шта друго, приметиле су да Аустрија треба сталне помоћи. Исцрпена ратом, и за време примирја, без довољно хране за исхрану свога становништва, без сировина и угља за своју индустрију, Аустрија нити је могла нити може без помоћи опстати. И оне су јој давале помоћ, која је имала често облик милостиње. Сад се види да и та помоћ није била довољна. Она је до данас одржавала само економску и политичку неизвесност, која се показивала у обличјима штрајкова, банкротстава, претеране скупоће, болестима, глади, итд. Данас се јавља криза опстанка Аустрије као самосталне државе.

Основни узроци ове кризе, према мишљењима Међународне Репарационе Комисије, налазе се: у разлици између данашње производње у Аустрији и минимума битних потреба њених; у дефициту трговинскога биланса (Аустрија мора више од две трећине свих животних намирница да увози из иностранства); у рђавој валути (1 динар вреди 20 круна, једна фунта 2000 круна, један франак 40 круна); у државноме дефициту. Владе аустријске, Ренерова и Мајрова, прибегавале су зајмовима у прво време. Кад зајмови нису помогли, они

су прибегли разним другим мерама, често банкротским, докле нису новим крунским новчаницама преплавили Аустрију. Све штрајкове, који су се у главноме јављали због скупоће живота, нови бечки државници решавали су по старој методи аустријској: повисити одмах плате и наднице за онолико колико се тражи. Десет-двадесет милиона нових крунских новчаница више или мање, шта то мари; и овако и онако нема се откуд платити у здравој валути. Уз ове узроке има и других, као што су бољшевичка, маџарска, хабсбуршка пропаганда, као и тежње аустријских Немаца да се присаједине Немачкој. Због ове данашње кризе, Америка, Велика Британија и Француска разговарају како да се она отклони, ако се може уопште та криза да отклони. Њихови државници не гледају једнако на Аустрију. Неки, енглески и амерички, осећају да се Аустрија мора утопити у Немачку; раније или доцније, она мора тамо. Други, нарочито француски, слажући се с овим мишљењем, држе да томе сад није време. Они се не држе оне Палацкове: „Да нема Аустрије, треба је створити", већ налазе да Аустрија може ући у састав немачкога *Reich*-а тек кад се новостворене државе учврсте. Трећи, сматрају да треба оставити ствари да се развијају; то су они, којих је данас највећи број свуда по Европи, што гледају и чекају.

Међународна Репарациона Комисија је мишљења да треба најбрже помоћи Аустрију једним великим зајмом. Један зајам од 250 милиона долара (скоро 200 милијарди круна) могао би, изгледа, да спасе Аустрију садашње битне кризе и да јој обезбеди самостални опстанак. У противном случају аустријско питање се може отворити понова, па, или ће се Горња Аустрија, Тирол и Салцбург присаједините Немачкој, Форалберг Швајцарској; или ће настати грабеж аустријских провинција; или ће у Аустрији завладати комунисти. Ово мишљење Комисије, ако би га прихватиле Силе, одговарало би данас најбоље интересима мира и реда у Европи. Ниједна од Великих Сила Споразума нема ни разлога ни интереса да допусти данас Немачкој да има своје границе са нашом државом, са Чехо-Словачком, Маџарском и Италијом. Зар се рат водио против стварања једне *Mittel Europe*, па да се сад, две године после рата, она створи! Ни Чехо-Словачка, ни наша држава, ни Швајцарска, ни Италија, не могу мислити озбиљно на деобу немачке Аустрије. Њихов је интерес да буде Аустријске Републике. Ниједна влада у Европи, даље, осим диктаторске владе Лењинове, не може помагати да се од Беча створи средиште пропаганде и активности бољшевичке. А откровења о раду немачких генерала у договору са Хортијем, и активност руских бољшевика, показују јасно шта би имало настати ако Аустрија не изиђе из данашње кризе.

Међународно новчано тржиште је данас у кризи. Све државе су у тешким финансијским приликама; велики зајмови

се тешко дају и државама које могу дати стварна јемства и залоге, па ипак, пред изгледом за нови хаос у Средњој Европи, међународни финансиери могу отклонити аустријску кризу ако могу наћи 250 милиона долара у Америци, које би, на пример у пет рата, могли дати Аустријској Републици. Они могу установом међународне контроле обезбедити исплату те велике своте, оживотворити Аустрију, и спречити анархисте да триумфују.

ИНОСТРАНИ.

ПОДСЕТНИК.

Јануара 3, 1921. — Немци званично одбијају разоружање предвиђено Версаљским Уговором.

Јануара 8. — Састала се Руска Уставотворна Скупштина у Паризу; постигнут споразум за рат противу Совјетске Управе.

Јануара 10. — Америка опозвала свога представника у Врховноме Савету Амбасадора у Паризу. — Прва годишњица Лиге Народа.

Јануара 12. — Због питања о разоружању Немачке, француска влада брутално оборена.

Јануара 16. — Бриан образовао за два дана коалициону владу у Француској.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — СЛОВЕНАЧКА ПОСЛЕ ИЗБОРА.

Љубљана, 27 децембра 1920.

После плебисцита у Корушкој — Рапало. Ово је, у току скоро само једног месеца, и сувише за један народић од милион и по душа. Постали смо један торзо, за живот премали, за смрт превелики... Са људима сентименталног карактера уопште не можете више разговарати. Г. Трумбић неће у Словенији добити споменика! У сталној националној борби против јачих суседа на северу и југу, изгубили смо, већ пре Рата, наду да се можемо национално одржати. У стиховима нашега Отона Жупанчича

Кај боде з вами, ви мејники штирје,
Целовец, Марибор, Горица, Трст?

налазимо најбољи израз наших националних идеала. Остварење ових идеала очекивали смо од исхода Светског Рата и пораза Аустрије. А данас нам остаје од ова четири „мејника“ само још Марибор!

Политичко уједињење са Србо-Хрватима на једној, а политички губитак једне трећине Словенаца на другој страни, ставља наше племе у тежак положај, може бити најтежи у целој нашој историји. Напор наш да се из политичког јединства са Србо-Хрватима развије потпуно југославенско културно, и, на крају крајева, и језиковно јединство, не сме бити уједно узрок да онај део народа који смо изгубили политички, изгубимо и културно и језиковно. Опасност је велика. Осећај

ове опасности видимо свуда. Много се у нашој јавности претресало питање нашег књижевног језика. И ако нам наш положај у државној и културној заједници са Србо-Хрватима категорички налаже да у развитку нашег књижевног језика тежимо ка што већем и бржем зближењу са њима, ипак видимо у нашој јавности извесно колебање у овом погледу, и то нарочито због тога што се истовремено бојимо да овакав развитак нашег књижевног језика не би значио губитак, за увек, корушких и приморских Словенаца. Јединство словеначког живља иште да се његов језик развија у свима његовим деловима и истом правцу и темпу.

Исто се тако у нашој јавности претрес око главног уставног проблема врши под утицајем бриге о нашој неослобођеној браћи, нашој *ириденти*.

Убрзо после Рапалског Уговора изашао је чланак Г. Пуца у *Словенском Народу* у коме се излаже гледиште да морамо, с погледом на стање створено тим уговором, тражити за Словенију аутономију. Подељеност Словенаца на две области могла би бити штетна по националну словеначку свест, и једино крепљењем те свести можемо очувати национално и културно јединство са Словенцима ван граница наше државе. У полемици изазваној овом значајном изјавом једног одличног демократе истицило се да брига о националном одржању неослобођене браће не сме бити ствар локална, него ствар целокупне државне политике. Али у пракси стоји то ипак друкчије.

Избори за Уставотворну Скупштину донели су извесне политичке промене. У борбу је ступило шест странака: клерикалци, демократи, социјалисти, комунисти, земљорадници и народни социјалисти. Од ових странака последње две су нове политичке појаве, као што је нова појава и поцепаност социјалистичке странке на социјалисте и комунисте. Појава странке народних социјалиста сведочи само о политичкој неоријентисаности извесних кругова интелектуалних радника; два мандата која је та странка добила могу се слободно урачунати демократима. Напротив, појава и победа нове словеначке сељачке странке значи прави преокрет у политичким односајима у Словенији. При првом свом ступању у политичку борбу, та странка, и ако до скора без икакве организације, добила је близу једну четвртину од укупног броја мандата. За то има захвалити у првом реду своме чисто аграрном програму, а, у другом, несумњивој жељи сељачког народа да се стресе вођства цркве и градова. Ако буде само имала добре вође и добру организацију, та странка може сјединити под своју заставу све сељаштво, што значи две трећине свију мандата. Да ли ће бити могућна трајна кооперација словеначких сељака са Савезом Земљорадника и Хрватском Сељачком Странком, то зависи само од идејног развитка ових потоњих, јер са

извесним аграрним комунизмом Србијанаца, као и са републиканизмом Хрвата, словеначки сељаци немају ничега заједничког.

Необично пада у очи бројна јачина социалистичке и комунистичке странке уопште, а социалиста посебице. И једни и други добили су од 40 посланика, што долази на целу Словенију, 12 мандата, — а ових сами социалисти добили су седам. И ако је Словенија индустријски најјачи део наше државе, ипак овај број социалистичко-комунистичких мандата не стоји ни у каквој сразмери са привредним и друштвеним стањем народа. Тумачити се може ова појава само тиме, што је Словенија због свога положаја још више него друге покрајине изложена утицају страних елемената, нарочито Италије и Немачке Аустрије, и што је највећи део пређашњих немачкара, који се не могу спријатељити с новим стањем ствари, ноторно гласао против грађанских партија, које су биле носиоци националних идеја. Слична појава оној у Црној Гори и Македонији, ипак са једном карактеристичном разликом: док је у тим покрајинама порастао комунизам, видимо у северноме делу Словеније, Штајерској, пораст социализма. Тумачити можемо ову појаву само тиме што је Штајерска до уједињења потпадалала под бечку социалистичку организацију, која се од вајкада више старала за солидно васпитање својих чланова о проблемима социализма, него за придобивање непросвећених маса празним фразама, као што се то чинило у другим крајевима наше државе.

Рачун победе сељака и социалиста платили су највише клерикали. Странка која је, кроз више деценија, имала готово цео народ за собом, добила је у овим изборима тек једну трећину мандата. При томе је значајно да је то једина странка која је ушла у изборну борбу са аутономистичким програмом. Њезин пораз има нечега сличног са поразом Хрватске Заједнице. Државноправна идеологија не привлачи више широке масе. Ове се опредељују по материалним сталешким интересима. У вођству странке овај неочекивани изборни резултат проузроковао је праву пометњу. У тој пометњи успела је млађа крањска група придобити вођство странке чак за републиканско становиште, и тиме принудило Др-а Корошца на оставку. Али то је опет изазвало отпор Штајерске. Професор богословије Др. Ковачић, који је објавио у мариборској *Стражи* ванредно оштар протест против политике странкине како се води у Љубљани, не спада међу активне политичаре. Ипак је његова изјава изазвала велику пажњу, и то због угледа који он ужива као научни радник. Није вероватно да би могло доћи до расцепа у странци, али је и то један од симптома да се после педесет година северноме делу Словеније, Марибору, опет враћа она политичка и културна важност, која му припада по његовој економској снази и политичкој трезвености.

ДР. СТЕВАН САГАДИН.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Душан А. Лончаревић, *Наше Друштво*. Издање Књижарнице С. Б. Цвијановића, Београд, 1921.

И ако скромни обим ове мале књиге, која носи тако привлачно и крупно име, не обећава много, ипак бисмо имали права очекивати да из ње сазнамо нешто више о томе какво је наше данашње друштво и какав положај у њему треба да заузме сваки појединац. Међутим, већ прве странице показују да је писац имао среће само када је бирао наслов, а да га је та срећа сасвим оставила када је почео да пише.

Књига, дакако, има своју тезу: „Наше друштво је болесно и зато треба што пре приступити брижљивом лечењу," — пошто се, наравно, прво пронађу узроци наших општих невоља, као што каже писац. И замишљајући себе као лекара, он са пуно важности приступа нашем друштву да му одреди тачну диагнозу и потражи лека. При томе он почиње из основа од родитељског дома и „анђеоског доба", то јест од момента када „човечје биће ступа у овоземаљски живот у потпуној душевној несвесности." — Но и ако се тако подухватио да пронађе и уништи болест у самој клици, Г. Лончаревић, као и толики други лекари у осталом, више прописује и саветује него што лечи, и на крају крајева оставља свога пацијента у истоме нездравом стању. Кратко речено, писац је најчешће у ставу и стилу доказивача неоспорних тврдњи, и кад из тога става изађе, излази на властиту штету. Тако, стрпљиви читалац који савлада већи део његова текста и на страни 28 сазна да „у рукама омладине лежи будућност народа — на млађима свет остаје," — почне се изненађивати изјавама и критикама које више не може да прими без резерве. Тако, пре свега, ово: „Поред толиких завидних врлина наше друштво има и једну врло велику ману, а то је сурова неблагодарност према својим врсним члановима, којима би се свака друга нација поносила." Затим, мало даље: „Разорно дејство друштвене неблагодарности састоји се у томе, што она код младих радника убија вољу за самопожртвовањем." — По овоме и сличним констатацијама — на пример, како „млађи свет злоупотребљава благост и добродушност старијих људи", како наш народ „пати од рђавих бракова", и то стога што је „богатство, не ретко, узрок брачне несреће," — по свему овоме наше друштво заиста не изгледа нимало симпатично у овој танкој књизи.

Међутим, утешно је што, при свем том, писац има и мало наде: „Наше друштво срећом ипак није још запало у једно тако безизлазно стање. Оно је болесно, али оно може ту болест преболети, ако се приступи савесном лечењу."

Само — да се то понови још једанпут — у овој књизи не можемо ми ни да назремо правога лекара, уопште ни

каког лекара, него и после читања не знамо управо ни од чега болује наше данашње друштво. Очевидно је да писац није умео наћи проблеме које ваља решавати, нити је указао на кризе које треба отклањати, него је запазио само извесне ране на површини, али тако ситне да чак не би вредело дизати глас у јавности када би то били једини знаци нездравога друштвеног стања. Зато, оваква каква је, књига Г. Лончаревића сигурно никога неће излечити нити ће ишта поправити; јер писац који није у стању да нам учини утисак дубином својих опсервација, не може ни да нас поучи и придобије својим саветима. Осим тога, зна се да општа места и тривијалне фразе не убеђују ни онда када их је мање, него нас остављају тамо где смо и пре били.

КАТАРИНА БОГДАНОВИЋ.

Ђорђе Пејановић, *Кратка Упутства за Оснивање, Уређење и Руковање Народних Јавних Књижница.* Издање Друштва „Просвете“, Сарајево, 1920.

У раду на ширењу народне просвете књига је једно од најбољих средстава. Потпуно је оправдана замерка коју чини писац ове књижице да се код нас то довољно не увиђа, па се за новине и читаонице издаје много и радо, а за књиге и књижнице не даје се готово ништа, па и оно што се даје, даје се нерадо. Књиге су у погледу просвећивања и васпитања друштва несравњено вредније од новина, па би с обзиром на то онај горњи размер морао бити посве другачији.

Већи интерес за књигу може се пробудити добро уређеним и добро вођеним народним јавним књижницама, и Г. Пејановић нам у овом свом раду даје Упутства која су за тај посао најпотребнија. Он у њему расправља: о оснивању нових књижница и реорганизовању старих, о избору, попису и стручној подели књига, о вођењу каталога и сигнирању књига, што је добро разјашњено са двадесет примера. — Изложена су четири система ређања књига: по струкама, по азбучном и механичком реду, и систем поретка по формату. Писац је истакао добре и слабе стране сваког од ових система, па, без довољно оправданих разлога, даје предност механичком и оном по формату, док би по нашем мишљењу предност требало дати систему стручне поделе пре него онима. Расправљајући о употреби књига, чини нам се да писац и сувише наглашава бесплатност читања. Добро би било искуством проверити колико је наша читалачка публика вољна жртвовати за читање добрих и лепих књига. Овако изгледа да би она пре била вољна тражити од књижничара награду што се жртвује да нешто ваљано прочита!

Пошто је изложио упутства о позајмици и враћању књига, о вођењу разних статистика, писац даје за узор, на крају

књиге, књижничка правила прописана за књижнице које стоје у вези са Српском Централном Библиотеком у Сарајеву.

Свима онима који се баве просветним радом у народу, а нарочито онима који желе оснивати народне књижнице, ова *Кратка Упутства* добро ће доћи, и у толико више што је наша литература врло оскудна делима ове врсте.

ДУШАН ИВАНЧЕВИЋ.

Prinz Ludwig Windischgraetz, *Vom roten zum schwarzen Prinzen*. Berlin und Wien, 1920.

Кнез Лудвиг Виндишгрец, један од најинтимнијих повереника цара Карла, мађарски министар исхране у последњем Векерловом кабинету и први начелник у министарству спољашњих послова за краткотрајног Андрашијева управљања тим ресором, издао је недавно, по примеру осталих државника централних сила, своје успомене и белешке. Оне су, као и већина осталих списа те врсте, нарочито обојене и не увек поуздане. У овом случају то се примећава још више. Јер, поред тога што ове белешке имају да бране писца, оне у исто доба треба да посебно и са приметно подвученим линијама осуде политику Виндишгрецових политичких противника, у првом реду грофа Михаила Карољија.

Виндишгрецов дед био је чувени Алфред Виндишгрец из 1848, који је сломио револуцију у Прагу и Бечу. Отац му је био исто тако војник, и то на највишем положају у Аустрији. Тим путем пошао је и њихов потомак. Био је у руској војсци у руско-јапанском рату, и тамо код Мукдена пао у ропство. У Америци је, у тучи у једном ноћном локалу, био затворен; тумарао по том кроз свет, проћердао имање, и најзад постао винарски трговац у Мађарској. С именом, добро ожењен, он ту наскоро постаје видан члан друштва и улази у политику као наследни члан магнатске куће. За време анексионе кризе Виндишгрец долази овде у Србију, и то преко Цариграда и Солуна, као пољски бравар, после се најмљује као келнер и служи у Нишу и Београду. За време Балканског Рата додељују га војном аташеу у Софији, и он тамо учествује у војним операцијама око Дедеагача.

Кад је погинуо надвојвода Фрања Фердинанд, Будимпешта је, прича отворено Виндишгрец, просто одахнула. „Нашао сам све политичко друштво Будимпеште као спасено од море. У Тисиној странци могла се опазити само непритајена радост... Кажу да се у бечким дворским круговима кликтало; престала је да постоји двојна влада. Изузимајући мали круг личних пријатеља, надвојвода је био у свима слојевима Монархије невољен и непопуларан.“ Ултиматум Србији није био „израз народа Монархије или његових заступника, него дело неколицине кратковидих државника и војника.“ Али

је за то Будимпешта одушевљено клицала и пошла у рат са свом страшћу мађарског темперамента. Виндишгрец је постао заповедник аутомобилског одељења у Старој Пазови. Учествовао је у борбама око Шапца и са цинизмом човека из аустријских службених кругова описује злочиначко и крволочко мучење шабачких Срба у црквеној порти. После пораза, он је лично видео заповедника четвртог корпуса, Лотара фон Хортштајна, како „избезумљен од страха“ напушта све, и бежи „пешке, без капе, без сабље.“

Са српског ратишта, где му се није дало прилике да се лично прослави, Виндишгрец је пошао у Галицију с четвртим корпусом, који је имао да спасава Лавов. Нашао је и тамо на очајан положај: слом Брудерманов, пораз Ауфенбергов: опште бегство и повлачење. Већ 31 августа 1914 један немачки генерал „оштро“ осуђује аустријско војно вођство и нема нимало вере у неке његове озбиљније подвиге. Виндишгрец сам бележи у свој дневник, 25 новембра, да је аустријски читав апарат унутра сагњио.“ Да би добили нове савезнике, с немачког се двора саветује Аустро-Угарској да Румунима уступи Седмоградску и, око нове године 1915, Тиса иде тамо, да се бори против те комбинације.

Маја 23, генерал Тершћански именован је за заповедника балканских трупа и заједно с њим Виндишгрец долази у Нови Сад. Три дана пред офанзиву против Србије смењују главног заповедника, а Виндишгреца шаљу у Бугарску. Тамо је имао да однесе од Макензена и шефа његова генералштаба Секта диспозиције за нападај за прву бугарску армију. Под 11 октобром, он бележи у Софији у свој бележник: „На подне стиже вест, да су прошле ноћи трупе прве армије заузеле разне висове на граници, да према Србији створе *casus belli* и да одговоре војном уговору.“ Новембра 18, Чапрашиков извештава о претресу куће Г. Н. Пашића у Нишу, где су нађени телеграми руског цара Краљу Петру. Виндишгрец налази да су у поступању са становништвом Бугари били пристојнији од Немаца и Аустријанаца, који отворено пљачкају. У Скопљу, Немци „свуда проваљују, краду и просто туку бугарске стражаре.“

Као Хецендорфов биограф К. Новак, тако и Виндишгрец прича о интригама с Бугарима ради тога што су прешли своју линију и поселе Приштину, Урошевац и Призрен; и после, што су и они, као и Аустријанци, хтели „задобијати“ Арнауте. Једне ноћи нашао се и бугарски изасланик и Виндишгрец код Ахмед-бега Зоголаја, да „преговарају“ с њим. Бугарин му је понудио 40.000 лева; Аустријанац је дао 50.000 и тобоже га добио. У ствари, Арнаути, како сам вели, нису били низашто, „само при исплаћивању новца били су увек на окупу и где треба.“

Из Србије Виндишгрец је отишао у Горицу и био тамо неко време. Почетком априла 1916, изабран је за посланика

у будимпештански Сабор, у коме је 15 септембра држао оштар и дуг говор против војног вођства. После тога води један батаљон добровољаца у рат против Румуније, али, као и у ранијим својим „учествовањима“ у рату, он остаје жив и здрав и без иједне окрзотине. Средином маја 1917, јављају се Руси са фронта код аустријских официра и почињу преговоре. Револуција је померила односаје, подровала дисциплину и онемогућила сваку озбиљнију борбену акцију. Виндишгрец иде Русима у Роман, двадесет километара јужно од Јашија, види војничке совјете, осећа њихов утицај и стиче уверење, и против држања руских заповедника, да ствари иду тамо на руску штету.

Са смрћу Фрање Јосифа настале су знатне измене у Двојној Монархији. Међу осталима био је и одлазак грофа Тисе, кога замењује најпре гроф Естерхази, а после стари државник Александер Векерле. Од 26 јануара 1918, Виндишгрец постаје министар исхране у његову кабинету. За тај тешки посао он се, вели, спремао три недеље затворен у својој канцеларији. Изгладнела Аустрија, на крају снаге, очекивала је од Маџарске храну, а у овој су, са сваким опремљеним вагоном, расли незадовољство и протести, и министар је био у неприлици шта да ради. Виндишгрец је радио најгоре. Чувајући своју популарност није хтео да притегне Маџарску да даде онолико колико је могла; гоњен Бечом није, опет, могао да тамо не да ништа, али је једва цедио. Лавирајући тако он је огорчио и једну и другу страну и постао наскоро најомрзнутија личност. Сујетан и охол, жељан да „игра видну улогу“, не много скрупулозан, он је улетао у сва могућа питања, саплетао се о све могуће ствари, и тако још више постајао несносан и омражен. Са Векерлом се разилази чешће; међу осталим и у југословенском питању. Он је био за то да се сви Јужни Словени уједине под круном Св. Стевана; мудром Векерлу се, наравно, тај залогај чинио превелик. И други маџарски политичари беху мишљења да је доста ако се Босна и Херцеговина присаједине Угарској.

Од нарочита је интереса онај део књиге Виндишгрецове који говори о његовом министровању. Из свега што се тада радило и подузимало, и с цареве и с његове стране, види се очигледна пометеност, несигурност, немогућност да се уђе у срж ствари и, изнад свега, онај страховити сплет дворских интрига који спречава да се чује и види истина и који готово свакој одлуци унапред даје трагику релативности. У том делу књиге има драгоцених података о извесним интимним саопштењима и закулисним спремањима. Читав тај део занимљив је као редак документ своје врсте и често вреди више по томе што непосредно приказује једног од најбитнијих саучесника у његову рођеном приказу, него по оном како то износи. У том погледу од првокласне је важности претпо-

последња глава, „Последњи Дани“ (од 15 октобра до 2 новембра 1918), која даје врло живу слику слома у Бечу и Будимпешти и на самом хабсбуршком двору. Кад је 30 октобра увече, у једанаест часова ноћу, Виндишгрец ишао цару у Шенбрун, нашао је двор таман и опустео; без гарде, без слугу, без лакеја. До предсобља цареве собе није срео никога, а у самом предсобљу нашао је само једног ађутанта, који је читао неку књигу. Целога дана 1 новембра била је дуга криза: да ли да цар абдицира или да прими борбу. Виндишгрец је послан у Швајцарску, да пожури преговоре о миру. Последње речи које је чуо на аустријском двору биле су речи царице Зите: „Мора се показати људима да се остаје на месту где кога дужност зове.“

ВЛАДИМИР ЋОРОВИЋ.

БЕЛЕШКЕ.

ЧИТУЉА.

Војвода Живојин Мишић. — Са тугом у срцу примљена је широм наше простране отаџбине вест о смрти великог војсковође који је својим крупним војничким талентом и високим моралним врлинама испунио према свом народу и својој земљи у тако пуној мери дуг родољуба, грађанина и човека, да му цео наш троимени народ досуђује једно од првих места у историји свог ослобођења и уједињења. Син и најчистији представник народне расе која је створила обновљену Србију и припремила остварење свог вековног задатка, он је, и у славним данима победе, и у мучним искушења, био један од оних који су прибирали и водили духовне и физичке снаге предодређене историјским извршиоцима тога задатка. Сузбијање треће аустријске офансиве против Србије, новембра 1914 године, и пробој солунског фронта, септембра 1918, војничке су победе које су српском имену донеле признања и дивљења целога света, не само храброшћу, издржљивошћу и самопожртвовањем народа који их је извојевао, већ и даровитошћу војсковође који их је извео. У њему наша земља губи човека у коме су, по речи француског генерала д'Епереја, „биле уједињене све карактерне особине српске расе: херојство, дисциплина, одлучност и ведрина“, и зато ће његова успомена остати као једно од најдрагоценијих наслеђа целом нашем племену.

Власници, Јован М. Јоваковић и Владимир Лацковић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
НОВА СЕРИЈА, Књига II, Број 4. — 16 Фебруар, 1921.

JESSY.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Хладна и ведра ноћ, небо дубоко плаво са прикованим звездама, — улице града тихе. Другови су корачали најпре ћутке, а онда је Грковић ухватио Иванову руку. Овај осети да рука пријатељева дрхти и хтеде да му сагледа лице, али се у мраку није видело ништа.

— Ти се чудиш што сам се много изменио, ти се чудиш, а знаш ли ти, Иване, — отпоче Грковић тихо, сасвим тихо, са пригушиваном узбуђеношћу, — знаш ли да ми и нисмо право разговарали још откако смо се пред полазак у рат растали. Како сам се вратио, тражио сам те, све су ми долазили пред очи људи који ми нису требали. А ти си се ето задржао... Но, не смета. Сад ћемо ми брзо почети заборављати. Можда си ти већ заборавио и то како смо се онда пред полазак воза на станици пољубили, да, пољубили се и казали неколико веома збуњених речи... У рат смо пошли или у сазнање, како си ти још онда говорио, у најдубље искуство што га је мајчица земља приредила миљенику свом, младом човеку... Међутим, сад ваља да признаш коначно (сада већ можеш), да је он глуп, тај миљеник земље, и да га ништа не може помаћи из његове урођене тупости. Ни сада он, после свега, неће научити ништа. Баш ништа. За десет година или за две, ти исти људи биће спремни на то, да им се крвава лекција очита још једанпут. Шта вреди да смо нас неколико видели ствари боље, — стотину, две стотине људи у свакој земљи, — ми-

лиони су ипак остали на оном, на чему су и били... Јер њима је главно да су они *што све скупа* ипак сретно претурили, њима је главно то да је најтеже прошло, а у будуће како било да било. Милиони неће да увиде како је најважније то: шта ће они сад, после свега, рећи онима, који долазе, — рећи као своју најдубљу и најкрвавију истину... Знам, ти ћеш рећи да цео свет жели ново, жели Човека... Али докле год хоће да га нађу на старим путевима животиње, дотле њега неће бити. Или је коначно истина да се идеје земље могу остварити само крвљу?... Беда, Иване, беда. Мени изгледа да су људи луди, и да се хоће опет вратити свом слепом животу... Међутим, све би требало из основа променути, из основа... Ко ће то њима казати, ко ће то Европи казати, вреди ли то уопште њима слепцима казивати? Русија, бадава се Русија мучи... И зар си ти сигуран да баш ми Словени имамо да изустимо реч откупљења? Ах, ти си у то увек веровао, знам...

Још онда, на станици, кад си ти полазио на север а ја на југ, сваки са својом четом, још онда на станици ми смо разговарали о овим нашим мислима и њиховим основима који су се почели дрмати. Ја сам питао је ли ово пут очишћења, спаса, — а ти си климнуо главом и ја сам знао да ти у то чврсто верујеш. Ја сам већ онда био застрашен подлошћу. Ти си отишао први, ја сам гледао за тобом како мирно улазиш у воз, и зажелео сам да ти и надаље останеш уз мене, јер сам предвиђао тешке часове. Киша је падала цели дан, возови су непрестано тутњили и громотали кроз станицу, а ја сам пролазио кроз гомиле војника са̀м, неописиво са̀м. Тако ћу, мислио сам, дуго остати без икога. Но у мислима на тебе нашао сам се с новим познаником и наставио с њиме разговор који сам започео био с тобом. Он је био исти такав као и ти, твој душевни двојник. За све време био је са мном, био је исто тако сигуран за добро у свету као и ти. Због тога што је он био такав, што је био пола моје душе, морам ти причати о њему. Кадгод ми је требало јачине обратио сам се њему, а то је било као да сам с тобом разговарао. За толике године што смо нас двојица, ти и ја, били заједно, узео сам те у своју душу. Увек си ти био уза ме кад је требало; заједно смо прошли светлим данима младалачким. Ја сам тебе много требао јер ти си био

јачи, ја сам те требао јер су мене увек нагризале сумње. Ти си их волео, али си их гонио од себе. Кад си отишао у непознату страхоту, осетио сам се беспомоћно са̑м, јер свет је био сам огањ, лудост и понижење. Мислио сам на то како да те задржим уз себе, твоју сигурност и поверење у живот. У том сам нашао њега, и водио сам с њиме дуге разговоре као и с тобом. Долазио сам к њему и поверавао му своје сумње, он их је одбијао смешком, добрим заносом, ведрином и сталношћу вере у Бољег, који ће доћи... Онако је говорио као да су твоје речи биле... Било је много искушења; сваким даном улазили смо све дубље у страхоту, сваки дан је носио ново неко тужно откриће, и истина о човеку постајала све свирепија, све суровија, гола. Ја сам је најпре ћутећи подносио, па сам се доцније почео противити, почео сам тражити кривце страдања, постајао сам наиван као дете и тражио сам кривце... После сам се примакао тузи и помало већ и очају. Све због Човека који је ишао у смрт и пораз... И, најзад, почео сам да се смејем, као луд да се смејем свему, и подценио сам живот најдубље што сам могао. Затварао сам очи и хтео да будем без осећаја да сам повезан са патњом многих...

Једнога дана отишли смо у позадину, ја и мој нови пријатељ. И он је осећао потребу да бежи, и ако је био јак као и ти. Да њега није било, ја бих се стрмоглавио у бездан очаја. Али он је вечито, на моја застрашена питања, одговарао са смиреношћу (као да ти одговараш): „Све ће то добро проћи, друже!“ ... Није ме пуштао никад на само, и ако је и са̑м био често тужан, тај јаки човек. Само је његова туга била тиха (као и твоја). С њоме сам и ја ушао у тишине великих, свечовечјих болова... Али и он је желео да побегне са кланице, која је била неподносива за свако срце које није ударало само зато да разгони крв у властитим жилама. Тим више што ми нисмо имали ради чега остати на разбојишту, — моја... наша домовина је била на противној страни. Извукли смо се с фронта, јер смо се зажелели само мало човечје среће... само мало нечег, ма колико ситног, ма колико бедног, што би могло за час успавати мозак и прекрити немирне и мучне снове. Морам ти испричати, како сам... како је и тај мој пријатељ био у свом тражењу несрећан, врло несрећан — — — — — — — — — — —

Чујеш ли, — пси лају; преко нас прелази ноћ са својим безмерним даљинама таме и њеним тајнама... Људи по целом свету снивају будни или буновни снове о срећи једног часа или некаквог дугог времена. Осећаш ли како и сад с нама корача и прелази преко нас судба многих? Ја требам данас човека, зато ти све ово и причам; опет га требам, пошто сам већ стекао уверење да ми је доиста свеједно има ли га на земљи или нема. Опет га требам после дугог времена, — као што сам га... као што га је требао мој друг овакве једне ноћи, кад се на њега сурвао његов најличнији бол... Добра је ноћ, ствари у њој нису јасне, тајне су у мраку своје и зато једноставније, загонетке природније... Не зановета сунчана јасноћа свакидашњег практичног погледа на свет. Чуј, гласови се губе, мисли моје и речи хрле некуд у ноћ... Ти са својим, ја са својим животом корачамо један поред другог, а ипак заједно... Иване, — заједно...

— — — — — — — — — — —

Отишли смо с фронта у један велики град бивше монархије. По целе дане лутали смо улицама и тражили пријатеље, тражили људе, но свагде су нас сусретали само с питањима: Како је тамо напољу? Ти већ знаш. Питаћеш можда зашто нисам отишао кући да се одморим. Ах, та тамо ме је чекала највећа мóра, тамо су сви долазили и испитивали; и још су тражили и утеху, наду и поджегнуто веровање. Код куће нисам могао издржати. Тако, у јурњави кроз градове, сваку ноћ спавати на другој постељи, сваки дан хиљаде нових лица, сваку досаду моћи утући брзо и без промишљања, у испразним, пустим угодностима, тако, тако се дало поднети... Радије сам ишао у велике градове, а *он* је на све пристао и само ме свуда пратио, као какав спаситељ...

Па ипак, видео сам једне ноћи и њега сатрвена, човека који је мени давао снаге... Видео сам га спремна на бег у смрт. Не знам како се тада очувао, но сигурно је да је од тада почело његово умирање, његов се поглед замутио, и он се почео скупа са мном горко смејати... Заједно смо се смејали *свему у шта се могло веровати*. Сад није било више никога ко би ме одвратио од смеха... То је наједанпут дошло, ненадано — ствар је смешна, необично смешна — тај је човек заволео — једно дете. Деведесет и девет од стотину људи

праснуло би у смех кад бих којом приликом пред многим људима испричао свој случај (хоћу рећи, случај мога пријатеља). Срећом, ми смо сами... а ти си онај стоти: теби га смем поверити.

Једне ноћи, неколико дана пред повратак на фронт, ушли смо у један циркус. Ја сам већ био уморан и рекао сам да више немамо шта тражити. „Чему се надаш, питао сам га, — људи су забављени сваки својим послом, а жене су изгубиле стид.“ И смејао сам се. Био сам разочаран бескрајном глупошћу и пароксизмом халакавог згртања новца. Празнине су ме заокупиле. Али он се надао и вукао ме са собом. Тако сам ушао те вечери у циркус, где је било досадно, јер ја не волим тај свет задахтаних балерина, мајмунских акробата и других нездравих чуда.

Хтео сам и одатле отићи. Управо у часу кад сам се дигао, ушла је у арену плава девојчица, *Jessy* — како ју је циркус огласио великим жутим словима. Да видимо и то чудо, помислио сам, а пријатељ се мој утишао с напрегнутом пажњом на свом месту. Девојчица је са своје две сестре узела изводити смеле акробатске игре, ништа изванредно, хиљаду пута виђено. За то време слуге су дигле на средини циркуса, високо до под строп, некакву греду и причврстили је. *Jessy* је навукла ципеле са шиљатим јаким зупцима на ђону, успела се на ужету до греде, — извила се наглавце и узела забадати зупце ципела у греду, корачајући наглавце... Ха, то је била већ боља тачка, помало смртоносна... нешто за живце, што публика воли, јер само мало се нога оклизне и... Тачка без музике наравно, ради већег утиска; чује се само сухи штропот зубаца, који се горе у греди утискују у дрво. Сестре иду са стране, свака држи у руци крај неке мреже за спасавање и гледа горе на сестрицу како се мучи и са страшним напором и предострожношћу забада зупце у дрво... А коса дуга плава виси, — жиле на врату набрекле... у лице сунула крв... беле мишичаве руке згрчено склештене прстима... Ах, збиља нешто за живце, Иване...

Ту је девојчицу заволео мој пријатељ, — смешно, јако смешно... Док се орио пљесак, он се хватао мене, као да ме је за срце зграбио, и шаптао ми у некаквом грозничавом бунилу: „Видиш ли како се она мучи... како се страшно мучи!“ ... О, сав је дрхтао, тај мој јаки пријатељ, сав се тресао,

— а кад је био јуриш и топови кад су убијали мозак, он је био миран као Христ. *Сад* није могао да издржи, и изишао је у облачионицу да види малу *Jessy*. Она је била тамо, са својим тужним, озбиљним кловнима и јахачима, и са једном старом врло ружном женом за коју се претпостављало да јој је мати. О, то је била луда љубав, Иване. Ја се више не сећам, ја не знам шта је говорио мој пријатељ малој *Jessy*, не знам шта јој је могао рећи, али већ иза првих речи, још те вечери, — круто стегнуте црте лица плавог детета разблажише се, и њене уплашене и устукле црно-зелене очи засјаше. Седамнаест година и права детиња душа, — ја никако нисам могао да докучим откуда њој та душа посред циничног огорченог света циркуса. Не знам зашто су је звали *Jessy*, — она је била наше дете, само већ од порода без домовине.

— — — — — — — — —

Ти сад мислиш: лепо је ствар почела и могла би лепо и да се настави. Официрска ратна љубав, па још с девојком из циркуса (ту Грковић наједном постаде јако узбуђен и узе причати истргано и несувисло) ... Међутим, за неколико дана све се свршило, тешко и крваво свршило... Све се то *мора* рећи у реч-две... не могу ја теби опширније причати... у две три речи, Иване, а и те треба да однесе ветар скупа са урликом воза... Чујеш ли, све нека однесе ветар, као што је однео и сан... мога... мога... пријатеља! Од оне вечери он је одлазио у стан мале *Jessy* и дуго јој говорио добре неке речи... Добријан, знао је да она није била на њих научена, — зато је ваљда и њена љубав била тако велика. Кратка, страшна љубав, кратка милост, — само неколико малих белих тренутака, чистих као горе онај сјај звездани... као живот једнодневног белог лептира, Иване. Брзо је позавидела нека проклета авет тој лептирској слави и послала је... моме пријатељу у чудну једну посету гадну неку вештицу, матер мале *Jessy*... Све се врло брзо свршило, врло брзо...

Дошла је к нама та мати једно после подне, у наш стан, и необично љубазно и завијено почела да говори о томе како је потребно да се њена кћи штеди... Шта велиш, Иване, силна реч: *штеди!*... „Она вас, господине, воли и то безумно воли — онако као што сам ја некад у младости својој знала волети... (старој су вештици одвратно клопарали зуби) ... али, господине, ми смо данас морали њену тачку заменити другом,

јер она није хтела — или није могла — да изађе пред гледаоце. Казала је да је глупо да она ради свију нас мора висити на глави… и да то неће више. Ја не могу мислити, господине, да сте ви њу научили да тако говори; не, ја знам, моја кћи има моје поносне крви у себи, јест, она зна волети, али је она при томе луда. Ја не могу допустити да она напусти свој хлеб и своју — замисли Иване, шта је казала одвратна гадура — своју уметност.“ — И додала је с патосом: „Да, господине, све за уметност, па и љубав!“ Стара се побојала за свој удобни живот, који јој је био омогућен набрекнутим вратним жилама мале *Jessy*… Такве бестије још нисам видео. „Ја сам уверена, господине, кад би *Jessy* којом несрећом почела доиста волети као *жена*, она би престала бити уметница, — а тога само нека је Бог сачува! И ја сам се као жена доста напатила. За њену уметност требају нетакнути живци, ви ћете ме разумети, треба тело неомамљено насладом и уживањем… Не, моја *Jessy* не сме волети…“

Стара је стављала мога пријатеља пред или-или… Али, — зар је могао узети *Jessy* за жену два дана пред полазак на ратиште? Би ли јој тиме помогао? Стара би остала с њоме, да и даље живи од ње. Него, он је мени чак и то споменуо у свом очају, и ја сам се жестоко насмејао, он је био луд, очито сасвим луд. Стара је, међутим, сигурно нешто казала и малој *Jessy*, из далека, завијено као и нама. Тога дана дошао је мој пријатељ кући потпуно изван себе. *Jessy* је плакала ради одласка и казала: „Сад мени нема више живота!“… Плаво, наивно, озбиљно дете… И заказала је те вечери своју *тачку*! Последњу своју *тачку*.

Сад ћу ја свршити Иване, сад… морам брзо свршити… Тако је исто и она учинила. Те вечери, пред одлазак на фронт, био сам опет у циркусу, опет је дошла њена *тачка*: нешто за живце… Музика се утишала, сестре опет с мрежом… На лицу мога пријатеља било је, мислим, смртно бледило и зној… А већ код четвртог корака омакла се нога и преко мреже сестара витко тело мале *Jessy* треснуло је тупо о даске… Нешто за живце Иване… Ја сам још видео извраћен последњи поглед и прве капи крви на бледим, белим уснама… Ах, светина је заграјала и дигла се у ужасу са седишта. Сви су се устумарали, сви су викали; Иване, само је мој пријатељ наједном постао ледено миран. С валом светине прогурао сам

се у позадне просторије циркуса, где је на носилима лежало мртво мало тело... Око носила обилазила је мати, у јахаћем руху, сузе су јој размочиле боју на лицу... дрмала је, грубо дрмала мртву кћер... Луда је била, тако да, луда, и ходала је хропћући око носила, све тапкала, тако тапкала, па онда пришла по десети пут кловнима и акробатама и викнула: „Доктора! Доктора!... Идите, трчите!“... (и ако је лекар већ био утврдио смрт и отишао). Сестре ту клечале и кидале косу. Страховит лелек тих жена пред умуклом, запрепашћеном светином. — — — — — — — — — — — —

Тада се мој пријатељ прогурао у први ред, и мати га је спазила. Јаукнула је иза гласа, пограбила бич са земље и бацила му га у лице. Али он се није ни макнуо. Био је ледено миран и само се наједном засмејао...

Од тога часа, Иване, од тога дана, свака је снага ишчезла из њега... и с тиме сам и *ја* изгубио последње упориште... Он је био човек *једне* страсти. Ако и није мртав, он је јако уморан. После тога, никада више нисам чуо од њега да ће све опет добро бити. Више није веровао у добро... хоћу рећи у срећу.

Опрости, мени се чини да је то свеједно. Јер свет се *тада* изменио и све се брзо, брзо свршило...

ВЛАДИМИР В. ЈАНКОВИЋ.

ЗА ДОН КАРЛОСА!

(4)

ГЛАВА ЧЕТВРТА.

ОТПРАВЉАЊЕ ТЕКУЋИХ ПОСЛОВА.

У једном чудном сну у коме су се мешали хајка на зазавце, маршал Председник Републике, кејови Гаронини, Г. Бифе, деда Гћице де Меркер и партија пиљака, Оливје отвори мало очи. Кроз прозор који је био остао отворен продирала је у собу ледена јутарња магла.

Оливје привуче к себи зимогрожљиво покриваче, јер је био легао у постељу.

Неко је лупао на вратима.

Напред! викну он.

Кључ се окрете у брави. Пред њим је стајао његов синоћни вођа.

— Али, сто му мука, ја га познајем. То је оно марвинче што ме умало није бацило у Гарону. Човек са *Сан-Естебана*!

Бакарно лице ћутљивога слуге не мрдну на те речи.

— Шта ћеш, животињо?

На једном малом послужавнику који му он пружи, стајала је једна савијена хартијица.

И ако решен да се не чуди ничем, Оливје ипак не могаде прочитати без извесног изненађења: „*Моли се Господин војвода де Пренест да изволи саопштити да ли жели примити јутрос свето причешће.*“

— Затвори најпре прозор, рече он човеку.

Овај послуша. Очигледно, он је разумевао француски, ако га није говорио.

— Колико је сати?

Човек му показа, на камину осветљеном бледом светлошћу, часовник: седам сати и четврт.

— Дај ми писаљку.

С друге стране хартијице, Оливје написа просто: „*Господин војвода де Пренест жели: прво, да му се донесе доручак; друго, да га оставе на миру!*“

— Носи то ономе ко те послао!

Оставши сам, он се лениво протеже, и стаде да размишља о неизвесностима начелничке кариере.

Његова размишљања била су краткотрајна. Неко наново залупа.

— Напред!

Ћутљиви слуга појави се опет, носећи шољу чоколаде и слатке земичке.

— Спусти то овде, и севај!

Једна друга хартијица била је прикачена за сервиету.

„Није него, рече у себи Оливје; хоћемо ли ми да проведемо цело јутро играјући се писамцима?“

На другој хартијици биле су ове речи: „*У пола девет доћи ће се по господина војводу де Пренест, да би му се дала објашњења која је он у праву да тражи.*“

„Имам један сат пред собом,“ помисли Оливје.

Он доручкова на тенане, и врло слатко. Затим хтеде да види предео. Планине, покривене стегом, биле су сасвим близу,

тако близу да је изгледало да оивичавају врт среског начелства. Између црних грана дрвећа, Оливје виде алеју по којој су се, прошле ноћи, шетале две сенке.

Он се спреми с крајњом пажњом.

„На крају крајева, ја не видим зашто бих се печалио", помисли он. Ови људи изгледају врло учтиви. Видећу најпре шта хоће од мене. Што се тиче владе, она има само да пази да више не шаље своје чиновнике у клопке. Ако ми буду правили каквих неприлика с те стране, ја ћу да се тужим Државном Савету."

Ипак, кад часовник изби осам и по, он лако задрхта.

— Врага, ови су тачни, промрмља он док су се врата отварала.

Он сиђе и обре се у једној соби намештеној с обичном раскоши чиновничких канцеларија. Писаћи сто прекриљен актима. Кожне наслоњаче. Кроз прозоре, видела се једна улица с голим дрворедима, и, на једно сто метара, варош са својим влажно плаветним звоником.

У дну овог кабинета био је камин у коме је буктала велика ватра. Два човека налазила су се покрај њега, један стојећи, други седећи. Оливје познаде тајанствене ноћне шетаче, свештеника и гологлавог човека.

Први је доиста био див какав му се учинио у помрчини. С мантијом задигнутом до колена, он је грејао пред огњиштем своје огромне црне листове.

Други, врло млад, стајао је, наслоњен на камин. Оливје се трже кад виде да је он одевен у парадну униформу среског начелника. Сребрне испуске црних панталона сијале су се. Двороги шешир и мач били су спуштени преко стола.

Има један човек чије су црте добро познате по ужасу свима члановима породице де Пренест. Тај човек је Луј де Сен-Жист, посланик у Народној Конвенцији. На оптужбу Сен-Жистову, Андре де Пренест, чукундеда Оливјев и генерал у Кустиновој војсци, попео се на губилиште. Још у своме детињству, Оливје је добро упознао, на портретима који се с мржњом чувају, лице страшног набављача жртви за губилиште: дуге црне власи, тамна маст коже, нека неодређена и правилна лепота. И оне очи пуне мрачног фанатичног сјаја! Нема сумње, то су те исте очи чији се страшни поглед сад не

скида с њега. Он осећа како се колеба његова воља да остане равнодушан. Ах! колико ће се морати напрегнути до разговора као што му је дужност са најнеочекиванијим саговорником!

Једна цепаница скотрља се с огњишта. Младић се окрете. Једним ударцем жарача, он преломи огромну облицу.

„О-хо! помисли Оливје, снажан је колико и леп.“

Наједном се прибра. Младић га ослови. Првог тренутка, говорио му је *ти*. Оливје задрхта на ту увреду.

Гологлави човек изражава се с достојанственим немаром. Рука му је спуштена на сто. На њој се блиста један изванредан диамант.

— Ја сам те замолио да дођеш, или сам ти поручио да дођеш, — како ти је воља, — да ти дам објашњења која си у праву да тражиш. Добро је, пре свега, да знаш кога имаш пред собом.

Он показа на свештеника.

— Дон Ињиго, доктор теологије, почасни протојереј Санте-Марије-де-лос-Ремедиос, саборне цркве у Циудад-Боливару.

Оливје оста потпуно миран.

Мркокоси срески начелник насмеши се.

— Што се мене тиче, додаде он, мало те се тиче моје име. Ја нисам племенита рода, то је све што имам да ти кажем. Зови ме дон Филипом, ако хоћеш, и ако будеш имао прилику да разговараш са мном.

За тренутак завлада ћутање. Дон Филип се играо малим седефским мачем. Он је с уживањем савијао његово танко сечиво.

— Прелазим на ствар, настави он. Било је потребно да, за петнаестак дана, среско начелство у Вилелеону буде у нашим рукама, ради службе Краљу.

— Коме краљу? запита Оливје суво.

— Карлу VII.

— Дон Карлосу? рече Оливје, с иронијом коју је успео да начини природном.

— Карлу VII, шпанском краљу, одговори младић с крајњом озбиљношћу.

— Карлу VII, рече Дон Ињиго прекрстивши се.

Оливје седе поред стола. Ако се Дон Филип игра с малим мачем, он је дохватио двороги шешир оперважен сре-

бром и хлади се њиме слободно. На постави од беле свиле. он је познао марку свога лиферанта: Мареjал, 23, улица Ришеље.

— Ради службе Дон Карлосу, званом Карлу VII, ви сте ми украли и моје одело, је ли? запита он полако, хладећи се и даље.

Дон Филип се презриво осмехну.

— Ја сам навукао ову ливреју са више одвратности но што ћеш је икад ти сам осетити, ограничи се он да каже.

Оливје порумене.

— Уосталом, ми нисмо овде да правимо примедбе, настави Дон Филип. Ти си у нашим рукама. У будуће, три пута отварају се пред тобом.

— Који?

— Први пут: пристати уз нас. Један Француз који је био, мислим, од тако исто старе лозе као што је и твоја, није презрео да постане Шпањолац под именом Филипа V. Притеци нам у помоћ, и, кад свршиш свој посао овде, пођи за нама. Велики владалац у чије ти име ја говорим неће те заборавити. Будући је твој посао да управљаш градом, он ће ти поверити такав град због кога нећеш жалити за Вилелеоном, с његових четири хиљаде становника.

— Који је други пут?

— Ништа не радити, ни да нам помогнеш, ни да нам сметаш. Чекаћеш, у својој соби, да наш посао буде свршен. За то ће ти се дуговати новчана одштета. Ти ћеш је добити. И можеш бити сигуран да ћемо ми умети ћутати.

— А који је трећи пут? запита Оливје иронично.

— Остати наш противник, одговори младић. У том случају, разуме се да ће нам сва средства бити допуштена да те држимо у својој власти.

— Ја мислим поуздано да ћу изабрати овај трећи пут, рече Г. де Пренест.

Дон Филип га погледа озбиљно.

— Твоја воља. Од своје стране, ја држим да ми је тешко да не одобрим твоју одлуку. Али је право да знаш унапред чему се излажеш.

Он даде један знак:

— Мајпуре!

Оливје се окрете. На другом крају кабинета, човечуљак с бакарним лицем, његов вођ, стајао је уз врата и чувао их.

— Мајпуре, понови Дон Филип, показујући на два прста од своје слепоочнице, на камину, гипсано попрсје маршала Председника Републике.

Пуцањ одјекну. Соба се напуни димом. Попрсје победиоца код Магенте распршта се у парам-парче.

Фином чипканом марамицом, Дон Филип очисти своју лепу црну косу, покривену прахом од гипса.

— Ти си разумео? запита он, смешећи се, Оливјеа.

„Ах, помисли овај, да чудног ступања на дужност у једно мирно среско начелство!“

Али он умеде да не покаже своје чуђење. И, врло мирним гласом, запита:

— Јесу ли сви с брода *Сан-Естебана* тако вешти у гађању из пиштоља?

Како је срећан: Дон Ињиго и Дон Филип згледаше се брзо.

— Ја видим да си се ти задржао у Бордоу, рече овај последњи. Да сам то знао, ја бих био издао заповести да те боље дочекају на броду но што су те дочекали. Али да разговарамо озбиљно.

— У том случају, рече Г. де Пренест, ја ћу вас запитати шта сте урадили с мојим хартијама.

Дон Филип показа на столу два завоја с изломљеним печатима.

— Можеш читати.

Оливје пређе погледом преко наредбе коју је био потписао генерал де Сисе.

„*Командант пограничне војске*, стајало је ту, *има одмах да концентрише своје трупе између кланца Оргамбида и Урдакса. Тим путем карлистичке силе из Наваре треба, прешавши на француско земљиште, да се споје са силама које оперишу у Гуипуцкои, где се сад врши поновно груписање претендентове војске. Горе означена линија треба да буде заузета у понедељник 6 децембра у поноћ. Наређујем да се има одупрети силом на сваки покушај повреде земљишта.*“

— Не треба да ти кажем да пограничне француске трупе нису напустиле свој логор, на три миље северно од линије Оргамбида-Урдакс, рече смешећи се Дон Филип. Пуковник који командује њима, и који ми је учинио задовољство да

вечера синоћ са мном, са својим главним официрима, потврдио ми је да, без заповести, неће да се макне. Ја нисам могао да не одобрим његово држање.

— Али онда? рече Оливје, који разумеде замашај катастрофе.

— Наше трупе су почеле ноћас свој покрет између Орамбиде и Урдакса, рече с много простоте Дон Филип. Војска Перулина броји мало више од десет хиљада људи. Четири хиљаде су прешле ноћас, четири хиљаде прећи ће идуће ноћи. Кроз два дана, сва источна војска биће у заклону. А либерална војска, која има принципа, зауставиће се пред француском границом. Ти разумеш сада, надам се, зашто сам ја пристао да вршим у Вилелеону, без плате, службу на коју си по закону ти одређен.

Оливје се побоја да ће га његова мирноћа оставити. Он стеже песнице. Тежак мрки поглед Дон Филипов не скида се с њега.

— А друго писмо? рече Г. де Пренест мирно.

— То су заповести Министра Унутрашњих Дела. Г. Бифе наређује да се одмах отпусте из службе дванаест финанса и толико исто шумарских службеника за које се сумња да су у дослуху с карлистима.

— Ови честити људи су доиста уз нас, рече Дон Филип. За нас би било врло незгодно кад бисмо се лишили њихових услуга, док комора с коњима, мазгама и муницијом, која се концентрише овде, и у околини, не пређе границу, где ће је наше храбре трупе дочекати с одушевљењем.

Нервозно, Оливје изгужва писмо Г. Бифеа.

— Колико времена вам је потребно да играте ту комедију? запита он.

— Од прилике, још недељу дана, рече Дон Филип. Кроз недељу дана, војска Перулина, коју су либерали Мартинеца Компоса били успели да сатерају сасвим незгодно на границу, придружиће се главном делу наших сила у Гуипуцком. Кроз недељу дана, ја ћу успети да пребацим у бискајске провинције све што је потребно нашим војницима, лишеним свега после три године рата. Тада ћемо ти повратити слободу. Али, до тада, треба нам радити мирно.

Он додаде, гледајући Оливјеа нетремице:

— Ја се надам да ћемо у томе успети. Ми смо предузели доста добро све мере предострожности. Мала подвала неће бити откривена. Ти не познајеш овде никог...

Махинално, Оливје понови ту реченицу коју му изгледа да је већ рекао на другом месту, недавно:

— Не познајем никог.

— Ти не познајеш никог, истина је, рече Дон Филип. Али, кроз два-три дана, можда више неће бити тако...

— Шта хоћете тим да кажете?

— Неко ће доћи овде ко те познаје. Твоја вереница, мислим.

Дон Филип извуче, испод аката једну фотографију. Фотографију госпођице де Меркер.

Он је дуго гледаше.

— Лепа је. Али што изгледа тужна! Да ли је волиш? Воли ли она тебе?

— Господине! викну Оливје бесно.

Он се маши руком да узме натраг своју својину. Али је Дон Филип већ био пружио фотографију Луцилину Дон Ињигу.

— Лепа је, рече овај, и, ако бисерна огрлица коју носи није лажна, мора да је богата. Али, данас, човек никад није сигуран.

— Умири се, рече Дон Филип Оливјеу, који се више није могао уздржати. Ми немамо намеру да вређамо твоју вереницу. На против. Ми немамо интереса да проширујемо на друге надзор чији срећни монопол имаш сада само ти. А ти, с друге стране, немаш интереса да пустиш ту малу да дође чак амо... Не може се предвидети како ће се овакве ствари свршити. Зато сам ја спремио овај телеграм. Држи, прочитај, фали само адреса.

Предлог за телеграм гласио је овако: *„Наређујем ти да пођеш за Вилелеон тек кад ти ја то будем јавио.“*

— Али не за живу главу! стаде се Оливје бунити ватрено. Пре свега, ја госпођици де Меркер не говорим *ти*.

— То ме не чуди, рече Дон Филип, који је био узео натраг Луцилину слику. Састави са̂м депешу.

Оливје се устезао. На крају крајева, овај човек има право. Шта би радила бледа Луцила усред овог заплета? Он написа депешу. Наредба да остане у Паризу била је тако исто изречна, и ако учтивија.

— Мајпуре, послаћеш то, заповеди Дон Филип. Пушиш ли? запитаће га пружајући табакеру Оливјеу.

— Ја не пушим, рече он пошто се његов саговорник послужио. Малочас ћу се причестити, на великој служби, која ће се одржати за победу Карла VII.

Али то је страшно! промрмља Оливје. Протојереј је пристао?

Овде су сви Бискајци, рече немарно Дон Филип. Они су зачуђени и срећни што имају, први пут, среског начелника који помаже локалне тежње.

– Кроз недељу дана, ја ћу бити отпуштен из службе!

– Бојим се да ће бити тако, рече Дон Филип и осмехну се. Нећу те повести на службу, настави он; било би и сувише тешко пазити на тебе тамо. Али Дон Ињиго ће одслужити службу овде. Ти ћеш јој присуствовати.

– И то што је могуће брже, рече, својим крупним гласом, Дон Ињиго: ја буквално умирем од глади.

– У десет сати, ако изволите, рече Дон Филип хладно и охоло. Тада се служи велика служба. Сад је девет сати. За тај сат, ја сматрам да је у реду да те обавестим о неким мерама које сам предузео, рече он Оливјеу.

Обојица су сели с обе стране писаћег стола. Дон Филип се нагао над актима. Оливје има пред собом, сасвим близу, лепе смеђе власи младићеве.

– Прва ствар, рече Дон Филип. Постављење главног лекара у вилелеонској болници. Била су два кандидата: доктор Харанко и доктор Харист. Доктор Харист имао је боље сведоџбе. Ја сам предложио доктора Харанкоа.

— Зашто?

– Јер ми је обећао, ако затреба, да ће неговати брижљиво једног мог рођака који треба да ми дође овде у посету, и који је умно поремећен: кукавац је уобразио да је срески начелник у Вилелеону.

Ах! рече Оливје смешећи се од срца. Пиштољ вашег црвеног слуге није вам, значи, довољан?

– Мајпур гађа добро, то му се мора признати. Али две мере предострожности боље су но једна. Додајем да у вилелеонској болници нема апарата за душ. Служе се ватрогаском пумпом.

Пређимо на другу ствар, рече Оливје.

Једно за другим, саопштише му пет-шест одлука: распуст ђацима приликом једне карлистичке победе, отпуштање једног чиновника из среског начелства који није вршио своје верске дужности, и тако даље, и тако даље.

„Како ће се све то свршити?“ запита се Оливје.

— Доста за данас, рече Дон Филип. Општинари ме чекају у саборној цркви.

Он упре поглед у Оливјеа.

Хоћеш ли да ми даш руку! запита он озбиљним гласом.

Оливје му пружи без двоумљења.

„То је чудно, говорио је он у себи, пет минута доцније. Ови људи у овом тренутку уништавају моју каријеру. Ја треба да помишљам непрестано на ту појединост да бих се љутио на њих, па опет нисам сигуран да ми то испада за руком. Ипак, они претерују“, помисли он видећи велики салон среског начелства претворен у капелу, с портретима Председника Републике и министра окренутим зиду.

Душе ваља, Оливје није никад присуствовао тако брзо служеној служби. Дон Ињиго је прескакао. Мајпур, који му је помагао при чинодејствовању, гледао је једним оком на црквене сасуде, другим на Оливјеа. Г. де Пренест, за време проскомидије, видео је у џепу црквењакову цев од пиштоља...

Било је пет сати у вече кад је депеша Оливјеова стигла код госпође и госпођице де Меркер. Војвоткиња је од пре два дана била у постељи, болесна од запаљења бронхија. Једна болничарка жабљега лица дворила ју је зловољно.

Луцила уђе у собу своје мајке, сасвим обучена, са отвореном депешом у руци.

— Вечерас путујем бордовским експресом, рече она просто.

— Али шта се десило? Ти си луда! једва имаде снаге да промрља слаба госпођа де Меркер.

И додаде још:

— Оставити ме тако, у оваквом тренутку!

Луцила је пољуби у чело, не рекавши ни речи.

Вративши се у своју собу, она напуни једну торбицу хартијама, новчаним папирима. Преко њеног бледог глатког чела препречена је била једна врло оштра бора. Она исцепа неколико писама и закључа фијоке...

Два дана доцније, у осам сати у вече, она је лупала на вратима среског начелства у Вилелеону.

(Наставак у идућем броју.)

ПЈЕР БЕНОА.

(С француског превео М. М. Илић.)

ВЕЧИТИ ПУТНИК.

(ПИСМО.)

Ја сам био створен, Госпо, да се родим,
Да живим и умрем, све у истој кући,
Да целог живота, никуд не мичући,
У истоме куту разговоре водим;

А ја белим светом расух живот цео; —
И на обалама где је вечна плима,
И у сваком граду, сваком месту има
По кап моје крви и мог срца део.

Кô раскинут ђердан, снизали се моји
Дани, разбацани, туђи један другом,
И у луталичком мом животу дугом
Нигде један спомен уз други не стоји.

Сад сам силом ћуди, Госпо, не знам чије
На северу мртвом, где се мрзне море,
Где ниједна тица пропевала није,
Где прастаре шуме никад не шуморе,

И где снежне јеле што столећа броје
Као беле дувне непомичне стоје...

Све су јутрос јеле обвијене снегом
И дрвене куће, кô од снега целе,
Под црквеним торњем спокојно се беле
Кô шатори бели под победним стегом.

Но мисао моја није тако бела.
У мени се буди опет чежња стара
И, шапћући тајно, кô вечерња врела,
Пред очима мојим старе слике ствара,

И ја видим друге пределе, и боје
Друге, с пуно сунца, с две големе воде,
Где шлепови ниски укотвљени стоје
И бродови пуни у даљину броде,

Где над мирном водом, у вечери вреле,
Бде старинске куле с мрке цитаделе...

Никад!... — Стара Госпа рече: Нек Морава,
Која нас је одхранила, и гроб буде.
И у српској души никада не спава
Жеља да се лежи сред рођене груде.

Но ја, драга Госпо, ја баш слабо марим
Да ли ће ми туђа земља кости крити,
И, ни мало занет убеђењем старим,
Ја знам, ма где да су, шта ће с њима бити.

Али сад! Још једном! Душа ми је рада
Добре моје земље и њезиних дражи,
Где првипут слушах (и веровах тада)
Причу о животу, о Шареној Ла́жи.

Можда никад више! — Збогом! — Снег још пада,
Све трагове брише, завејава све,
И под тешким белим покровом, без јада,
Ко̀ огроман лабуд сва природа мре.

М. М. РАКИЋ.

ЧАУРИНА ЕЛЕГИЈА

(ИСПЕВАНА ПРЕД ПОЛАЗАК НА ГУБИЛИШТЕ).

I

Још и сад мислим на своју дивну драгу, — Сјајну као златно чампаково цвеће, — Са лицем које зрачи као лотов цвет — У оквиру свилене косе, — Како се после слатких часова љубави — Уморна и млада буди иза сна, — И како сам је, као Више Знање, — Изгубио својом кривицом!

II

Још и сад, кад јој се сетим лица — Свежег и јасног као месечина, — И сетим огња који прожима удове — Погођене стрелом љубавнога бога, — И њених младих и округлих груди — У пуном сјају лепоте и младости, — Језа пролази кроз моје тело, — И тако ми је слатко, и тако драго!

III

Још и сад, кад бих опет могао срицати — Љубав у њеним лотовим очима, — И опет могао гледати како трудно носи — Слатки терет својих пуних дојака, — Ја бих је угушио пољупцима, — И сисао бих сласт са њених усана, — Као што пчеле, заљубљено, — Срчу мед из чашице крина.

IV

Још и сад се сећам како уморна — Од љубавне борбе и сласти, — Са тамном, густом косом — По бледим образима, — Носећи у срцу моју слику, — И кријући, као крива, лице у мом загрљају, — Савија свом драгом око врата, — Као павит, своје дивне руке.

V

Још и сад је видим како је, — Обарајући очи, али испод очију — Погледајући ме ватреним погледом — Пуним жудње.

прилазила мени; — А у јутру, под руменим зрацима зориним. — Стидљиво окретала своју главу од мене, — Као кад царски лабуд отплови језером, — Остављајући обале љубави.

VI

Још и сад, кад бих је видео — Како је спустила своју драгу главу, — И мутне очи пуне суза, — Под тешким болом од вечног растанка, — Ох како бих је силно, како нежно, — Обгрлио у своја наручја, — И љубио је, и са њом плакао — У последњем, вечном загрљају!

VII

Још и сад је видим како предводи — Заплетено коло љубавно, — Како су за њено вито тело тешке — Њене пуне дојке и њена округла бедра, — Како се око главе, кад је крене, — Залепршају богате витице, — И образи јој сјају сјајем лепоте, — Као светлост пунога месеца.

VIII

Још и сад је видим како лежи — Окупана у мирисима — Од мошуса и од сандала — Који ми главу заносе; — Очи јој се весело крећу — Као што два голуба лете заједно — Кад се заљубљено — Играју и милују.

IX

Још и сад је се сећам како, — Загрејана гутљајем вина, — Румена лица, полузатворених очију, — Извија гипке покрете; — Сећам се њеног влажног ока, — Сећам се њених мирисавих уста, — И њеног нежног, витог тела, — Које мирише на шафран, сандал, и мошус.

X

Још и сад јој видим лице — Попрашено златним шафраном, — И видим како су по њему посејане — Светле капи хладнога зноја, — И како се очи, затворене у загрљају, — Полако отварају у побледелом лицу, — Као што се месечев котур — Полако јавља после Рахуовог помрачења[1] . . .

[1] Раху је демон, персонификација, помрачења месеца.

XII

Још и сад се сећам њеног лица — Како гори на узглављу, — И видим на угњеченим образима — Дубоке траге њених златних минђуша, — И бисерне капи зноја, које — После борбе ватрене и дуге — На њеном челу, једна поред друге, — Трепере као диадема.

XIII

Још и сад се сећам оног црног ока, — Како се сада пали, а сад гаси, — И оног тела које се превија и трепти — У врелом загрљају драгога, — И усколебаних, набубрелих груди, — Са чијих пупољака клизи вео, — И румених усана које су — Врели зуби раскрвавили.

XIV

Још и сад се сећам њеног хода — И њених раширених руку — Које се отварају као румени цвет Асокин,[1] — Док међу њима сја ђердан на прсима; — Како хода као лабуд, И смеши се као љиљан, — Отварајући јамице — На својим младим образима.

XV

Још и сад видим знак мога нокта — На њеним меким грудима — Са којих је пало златно покривало — И које миришу златним сандалом, — И везену хаљину у коју се, — Устајући са постеље, — Облачи постиђена, — Па одлази чедна и гипка.

XVI

Још и сад видим њено црно око — Под нагареним обрвама, — И њену густу и мирисаву косу — У коју је уплела мирисаво цвеће, — И златне обоце у ушима, — И гривне на руци, — И бисерни низ њених зуба — У оквиру румених усана...

XVIII

Још и сад се сећам, кад се — Светлост од тисућу свећа угаси — И на двор падне црна, густа ноћ, — Како из двора

[1] Асока је *Jonesia Asoca,* дрво чији се пупољци, по легенди, отварају кад га женска нога додирне.

излази, — С очима пуним плашње и љубави, — И шапатом ми збори — Да је ноћ, и да хоће да *снива*, — И позива ме да не оклевамо.[1]

XIX и XX

И сад је се сећам како стоји тужна — Због блиског растанка; — Очи су јој као у срне, — Ход као лабудов; — Најлепша је од свих девојака, — Слатки пехар љубави; — А ја сам најсрећнији човек — Који ћу га једини испити до дна.

XXI

Још и сад је се сећам, — И нећу је никад заборавити, — Кад ме својим шеснаестогодишњим — Рукама загрли, Кад се око мене увије — Као мокра хаљина, — Она, коју опрезно око мужевљево — Није досад никада чувало.

XXII

И зар њу, коју Брама — Међу свима женама — Створи као најчистији пехар љубави, — Зар њу више никад да не видим? — Да је никада више не сретнем — На ливади, у гори, у долини? — Да никад више не загрлим — Њено драго и нежно тело?

XXVII

Још и сад у свом духу — Ја видим само њену слику, — И никога више осим ње, — Ни саме богове! — Шта могу чинити у овом часу — Кад смрт очекујем? — Шта могу но да мислим на њу, — Моју једину радост, једину утеху.

XXVIII

Још и сад је видим како је, — Као поплашена кошута, — Престрашено преврнула очима — На глас о мојој блиској

[1] Немачки преводи по којима је овај српски превод учињен, којипут се тако разликују међу собом да уопште није могућно *преводити*. Може се превести један или други; али човек осећа да ни тако преводећи не долази ближе изворнику. Ту је преводиоцу било остало да упореди што је боље могућно основне мисли, и да их каже колико је могућно више речима из оба превода. Преводилац је при том нарочито пазио да не улепшава и да не квари.

смрти: — Очи јој се напунише сузама, — Сузе потекоше низ бледе образе, — А глава немо клону — У горком болу, од претешке туге...

XXXI

Још и сад кад се сетим — Ужасног бола њеног — Кад је на златне дворске двери — Изгонише црни евнуси, — Као што Јамини[1] гласници — Терају самртнике у храм смрти, — Мени се срце цепа у грудима — И најтежи бол ми душу раздире...

XXXIII

Још и сад, кад смо близу — Састанка на другом свету, — Њена ће успомена — До краја трајати у мени; — Лепоту своју и своје младе дражи — Она је даровала само мени; Осим мене њену младост и лепоту — Није нико окусио!

XXXIV

Још и сад се као опијен сећам: — Рој пчела зуји око њеног лица — Намамљен слашћу њених уста, — Која миришу као лотов цвет, — Док пчеле гладно — Сисају сласт са дна пехара, — И златне гривне звече на младим мишицама, — У којима се ја никада више нећу грејати.

XXXV

Још и сад памтим како сам, — Пијан од сласти њених пољубаца, — На њене меке груди падао, — Обневидео, скоро без свести; — А она, изнемогла, — Али сва у трепету, — Силом је остајала будна, — Пуна љубави и зебње...

XXXVII

Још и сад је мој дух код ње, — Јер како могу идем к њој: — Из тамнице мој дух се пење — У њене златне дворе, — Где она седи, окружена — Четом својих пријатељица, — И слуша њихову веселу песму и свирку — И гледа њихов лаки, танани плес...

[1] Јама је индијски бог упокојених духова, и судија мртвима.

XLI

Још и сад, кад бих њено лице — (Које сја златно као месец у јесен, — Које би и мудраца раздрагало — Да се на њега умиљато насмеши) — Кад бих то лице, слатко као нектар, — Могао још једном пољубити, — Ја бих на растанак заборавио, — Заборавио на бриге и тугу.

XLII

Још и сад, кад бих могао још једном — (Да бих угасио веље болове — Од врелих стрела љубавнога бога) — Могао утонути у океан љубави, — Утопити се у сласти, — Изгубити се у мирису — Којим, као лотов цвет, миришу њена уста, — Ја бих свој живот дао с радошћу!...

XLVI

Још и сад се сећам, дању и ноћу, — Своје драге, кад се у зору — Из сна и сласти — Полако буди, — И устаје танка, — Витка као стуб, — Сва окићена драгим камењем — И венцима од шарена цвећа.

XLVII

Још и сад је се сећам кад је, — Блистајући у златном сјају, — Први пут познала бога љубави, — Дароваоца највећих радости; — И стидљива, поплашена, али најпосле — Побеђена врелим пољупцима — Предала се заносно моме загрљају, — Који је мом боном срцу најбољи лек.

XLVIII

Још и сад се сећам борбе — Која се бије без оружја, — Кад, као уплетено цвеће лотово, — Преплетасмо своје голе мишице, — И љубисмо усне једно другом — Док крв не пође, — Сладећи нежношћу — Болове љубавне борбе.

XLIX

Још и сад само на њу мислим; — Без ње ми живот није ништа! — Ја знам: час самрти је близу, — Али ја мирно чекам своју судбину. — Џелате! ходи и узми живот мој. — Ја нећу пред тобом задрктати. — Кад није на ино, пресеци конац — Брзо, и с њим и љубав и бол!

L

Бог Шива[1] држаће, као што је обећао, — Отров вечито. — И вечито ће Океан — Држати вулкане под својом моћном влашћу, — И Корњача ће држати земљу — Непоколебљиво на својим плећима; — И ти, Краљу, изврши што си обећао;[2] — Честит свакад држи оно што обећа.

БИЉАНА.

(*Са немачких превода Хефера и Волхајма да Фонсека упоредно превео* Б. П.)

ЖИВОТ И УМЕТНОСТ.

Уживате цвећа сладости
И предобре земље плодове све,
Насмејани кликћете од радости, —
Ал' где иде смех, цвеће где?
Ритмични грохот престаје,
Покидане крунице и слаби влат,
Умире све, и нестаје,
И после ништа. Неповрат.

Али баш мртвих ружа дах
Што је три сунца мирисом дојило
И златним пољупцима појило,
А четвртог пламен спалио плах —
У бочицу хватамо кап по кап,
И преживеће све тај наш плен:
И зажарене светлости слап
И сунчаника кружну сен.

(*Превео с енглеског* М. Виловић.) АЛДУС ХЕКСЛИ.

[1] Бог промене, смрти, и уништења.

[2] Да ће Чауру убити, за казну, или из освете.

РУСИЈА И РУСИ.

I

Прво што се запази и сретне у Русији, њен први спољашњи изглед, то су цркве, са њиховим стилом у коме има нечег бојажљивог и прикривеног, нечег нежног и болесно саломљивог, као да ће се порушити при првом додиру. У њиховим кривудавим, вијугавим и изукрштаним линијама крије се једна неодређеност, која је у исто време приклоњивост, понизност и повученост у себе. Стара грчка цивилизација створила је величанствену архитектуру републиканске отворености и грађанске храбрости, стабилности и одређености. са утврђеним односима и сразмерама. Феудално доба дало је на западу готику, а у Русији Новгород, Кремљ, Москву, хиљаде манастира, скучених и потајних, са скривеним, једва приметним вратницама, са кривудавим и мрачним ходницима, са безброј златних и богатих олтара, који, у полутами, личе на тамничка удубљења. Све те цркве као да стрепе пред силом каквог Ивана Грозног, и њихова вијугава арапска, персијска и индијска кубета као да се понизно превијају и клањају пред вољом сатрапа господара. Ко да не разуме лепоту страха и ужаса цркве Василија Блаженога на Црвеном Тргу у Москви, црвеном од проливене крви, кад зна да је њен страшни господар, који је убио свога сина, убио и свога неимара, само да не би у коме другом месту саградио грађевину сличне лепоте.

Тај утисак ропског и послушног руске цркве дају јер су наручене, јер уметник није имао иницијативу, већ је крадом, разрађујући их, уносио себе у њих. Но, у накнаду за то, оне имају сву бескрајну нежност и забринутост, утанчану еластичност и покретљивост једне велике душе, која није могла слободно да говори. Оне немају величанствености, јер нису израз каквог великог покрета. Немају побожности, нити религијске импозантности, и, изузев безброј икона, кандила и

загушљивог тамњана, не дају оно осећање једне више божанствене силе, коју може да инспирише готика. Рус је у религији патријархалан и породичан. Његов бог је „баћушка“ заштитник куће и старешина породице, чију слику има у свакоm углу, коме се клања и удвара, кога негује и украшава. Руске цркве су скроз декоративне, и као такве их треба разумети. Као адиђаре, као какве украсе и „жужуе“, њих су доносили са далеког југа и истока, и њима су властела, бојари, кнежеви и цареви китили своје градове и засеоке, као што су доносили драго камење и добро оружје, коње и лепе жене.

Оно што карактерише модерну Русију, то је увоз свега из иностранства, увоз укуса и уметничких праваца, политичких установа и социалних идеја. У руским црквама има византијског стила у ниским основама и постројењима, јерменских купола, индијских минарета претворених у звонике, и често готике на вратима и прозорима. Деценијама Русија је увозила сликаре и неимаре из Холандије, Италије и Француске. Отуд ћете наћи у Петрограду римског Св. Петра и лондонског Св. Павла, а у Кремљу ломбардијску готику у „Спаским Вратима“. Ипак Москва, Васнецовљева Москва, једна је као што је Венеција једна. Кремљ је срце и прошлост Русије, позлаћени сан од белог мермера и блиставих кубета и торњева, које надвишује златна звезда са куле Ивана Великог. У њему цареви су се рађали, венчавали и умирали. У њему Иван Грозни славио је покорење Казана, а Петар Велики победу над Шведима. Јован III и Борис Годунов градили су га са талијанским и руским мајсторима, а сви из династије Рурика китили га, као и целу земљу, црквама и споменицима из захвалности Богу за победе. Зидало се и стварало не због душевне потребе или развијеног уметничког укуса, већ по декретима, по вољи управљача „да би имали што имају и други“, и да не би били „гори од других“.

Али упоредо са овим увозом свега из иностранства, модерну Русију карактерише исто тако преживање и сваривање тога увоза, дуга и мучна, испочетка неодлучна и неодређена борба руског и страног, из које руски дух је на крају крајева увек излазио победиоцем. Руси су увек налазили себе, враћали се своме стилу и идејама, и стварали чисто руско дело. При свакој таквој обнови Рус дуго трпи и подноси, и онда,

уместо да постепено мења и усавршава, он све руши и обара да би створио нове, сасвим супротне облике. Он је увек револуционар у методама, као сваки примитивац који не зна за меру, не уме да изабере и да се задржи. Отуд непотребне забуне и лутања, која постају саставни део руске душе, пре него што иста успе да се дефинитивно испољи.

Русија је земља снега. Снег без сунца је хладан и намрштен, и има боју белог које се испрљало. Тај снег, и ниски мутни облаци, који се ковитлају над земљом, остављају један таман траг у руским душама, и чак на њиховим физиономијама. На свима морима једрила су бела, жута као поморанџа, плава или бакарно црвена као усирена крв. На руским морима су сива као магла, или црна као смрт, или подељена на пола из сиве и црне боје, које плове усправно и напоредо као туга и неизвесност. Московски и новгородски стил цркава немају светлости и одликују се тамним и затвореним бојама. Сва платна старије руске школе мутна су и без живих боја, аскетска. Али кад се над снегом појави на видику зелено сунце, као месец који би јаче светлео, и обасја високе врхове борова и смрека, китећи их крунама из којих светле хиљаде брилијаната, једна велика радост протрчи кроз шуме и равнице. Пројектују се бледо-ружичасте сенке, које шетају, смеју се весело, имају нечег чаробног и детињастог, безазленог, величанственог и страшног, нечег из бајке. Бајка која се појављује у даљини са дугим млазевима разноврсне светлости, пробијајући се кроз дрхтаву маглу, долази у мрко љубичастим и чивитастим бојама, док све не окупа и не преплави узастопно преливајућом светлошћу отвореног и помодрелог руменила. Има детиње веселости и зачуђености у четинарима, чији су врхови искићени великим ћубама снега, те личе на високе стабљике по којима висе, обарајући дршке, огромни бели цветови. Младе и танке јеле имају на врху снега по једну такву снежну пирамиду, те подсећају на мршаве печурке са белим ободом, израсле у чаробно расцveталој шуми. Русија под снегом има изглед задивљености и загонетности, чаробности и бајке, земље виленака, вештица и змајева. Та луда, мистична и бескрајна игра боја на снегу и симфонија очараних светлости створила је реакцију на стара схватања. Васкрсава строгановски стил са икона из XVI века, који се одликује златом и шаренилом. Појављује се Рјепин, и његови

следбеници, као Мањавин, Рјабушкин, чија платна заслепљују очи од светлости. Ствара се блиставо декоративно сликарство са Шишковом, Каравином, Галавином, Бакстом и толико других. Најзад чувени руски балети. У тој тајанствености плесне, богатству и пресићености лепоте, руске цркве допуњују хармонију и личе на неразумљиве дворове џинова и духова, тајне палате чудовишта и надземаљских бића. А у дуге и светле зимске ноћи, кад се цело небо спусти ниско и притисне земљу, руске цркве, са својим овалним, елипсастим и округлим кубетима, личе на добре и смешне кепеце, који се љубе са звездама.

Уметник је успео да њима допуни и крунише бајку и тајанствени сан, који његовом снежном земљом шета. Зато руске цркве без снега нису лепе и немају свога смисла.

II

Банално је већ причати о руској души „препуњеној човечанством и тешкој од њега“, како каже Достојевски. Русија је земља бескрајних ширина. Све је огромно, недогледно, и нигде нема могућности сагледати краја ни свршетка. Руска душа је степа, а ако је језик израз душе, онда је он најбоље илуструје. Слушајте руску жену кад говори. То је музика блага и топла, као плакање и тепање; једна хармонија сувише развучена, растегнута; једна расплинута, ритмична тајанственост без краја, без могућих граница и устава, и која оставља тежак, опијајући утисак, јер иде у недокучимост. То је исти утисак који дају њихове равнице, чији се далеки видици губе у облацима; то је импресија њихових народних песама; то је осећање које имате у црквама, слушајући певање попова скривених иза олтара, и гледајући побожне гомиле како на коленима љубе мермерни под храмова. То је њихов роман и њихова музика. Руска је реч да „Рус не зна где свршава човек и где настаје природа“. Том немогућношћу сагледати крај и свршетак може се протумачити руска неодређеност, несвесност, фатализам и равнодушност. Небо сувише високо; земља сувише широка; изложен свима ћудима природе и људи, човек сувише мали и незаштићен.

Човек, бедни и остављени самом себи човек, то је најглавнији елемент у руском животу и схватању. Отуда велико срце, велика доброта, преданост, давање себе целог, неситничарење, широкогрудост; отуд немоћ пред религијом и пре-

даност цркви и старешинама; отуд неразумљивост поступака, наступи и крајности, чудноватост, најсвирепија суровост као и дирљиво сажалење и саучешће, учествовање и делење невоље с другима, милосрђе и велика душевна солидарност. Кад се Расколников баца на колена пред проститутком Соњом, он каже „не клечим пред тобом, већ пред патњом целог човечанства“.

Јужни и западни Словени имају још много од тих особина, али су стекли и друге, и претрпели једну врсту преображаја. Они су од оних који се нису могли задовољити равницом, неизвесношћу и бескрајношћу; они су словенски авантуристи и ратници, који су хтели да иду даље, да виде крај, да сазнаду циљ, да се пробијају, побеђују и буду побеђени. Они су допрли до мора, дошли на Балкан, асимилирали све, изгубив један део својих који су, првих векова, сишли чак до Пелопонеза. Руси су остали, и у својој души носе сву бесконачност и непрегледност наше некадашње земље, која још увек сија у њиховим детињасто крупним, граорастим и зеленим очима.

Руси су индивидуалисте; човек игра главну улогу. У црквама на западу осећате величанственост и свесилу Бога, једног вишег појма, једну свету организацију, која управља светом и којој се покоравамо. У руској служби, уместо Бога, видите избезумљенога човека који се баца на земљу, јер не сме да стоји сам у ваздуху, у безизлазности која га окружује. Спутана, неуравнотежена индивидуа која пати, која се мучи и не може да дође до себе, ни до своје среће. Руси имају читаву литературу бескућника, убојица, пијаница, јавних женских, робијаша и свакојаких невољника, све они јунаци Андрејева што „и у рај да уђу, мора да разбијају рајске двери“. Та је традиција остала још од Достојевског, а коју је прихватила плејада млађих, у једном мање психолошком, више пропагаторском смислу. Разочарани после толико неуспеха, пропалих револуција и узалудне крви, Руси су пошли једни у мистику, други у сексуализам, било да нађу нове емоције, било да одморе душу. Једни су „тражили Бога“ који постоји, само га треба наћи; други су „стварали Бога“ укинућем постојећег.

У том свом пркосу садашњем и постојећем постају фанатици и иду у крајности. У својој искреној и простосрдачној тежњи новим стварима постају револуционари и рушиоци из

немоћни да ишта поправе, и онда, мислећи да је симплицизам откриће, хоће да посматрају ствари онаквим каквима су, уместо да их огрћу друштвеним конвенцијама. Отуда је било могуће да оно што се у Европи увија у форме, крије по буџацима као саблажњива и кажњива недопуштеност и перверзност, слободна љубав, у Русији добија своју теорију којој Арцибашев посвећује књиге и сочиненија. Футуризам је тамо наишао на крајње облике и лудости, којих се и сами његови творци одричу. Један пример само: жена обучена у одело, на место стомака има отвор и у њему дете, обучено и са ципелама; слика се зове „материнство". Један песник пева „небо је мирисало на крављe виме". Други један опева сласт пљувачке своје драгане. Трећи носи само леви брк, а врх носа обојио златом. Хоће да пркоси и увреди, да докаже како је свака лудост исто тако могућа, као и ова друга која се практикује и која је узакоњена.

Али тај протест није само против њиховог уређења, против оних који њима сметају; Руси никад нису били борци који се боре само за себе. Они су сила и хоће да дејствују на свет. Они имају у својој природи ту моћ да сваку идеју, сваки покрет човечанства, разраде и поставе на ширу друштвену основу, начине га више општим, људским, удахну му душу. На тај начин они дају свој део прогресу и допуњују запад. Достојевски, сликајући своје типове, био је претеча криминалне антропологије, и у својој литерарној психологији дао је многе ствари којима је, доцније италијанска школа са Ламброзом и Фериeм израдила само научну формулу. На сув и за њих уско схваћени покрет Друге Интернационале, Руси су одговорили Бакунином, Крапоткином и данашњим бољшевизмом, што, као што ћемо доцније видети, одговара само њиховом схватању и методама. Гомиле анонимних хероја, идеалиста, књижевника, социолога, ђака и вагабунди, ишле су кроз руску земљу као проповедници, апостоли и свештеници њвог идеала, учили и служили примером пожртвовања, пунили казамате, ишли у Сибир, вршили атентате и давали животе у великом уверењу да ће препородити човечанство. Толстој није могао да схвати уметност која људе не би начинила браћом, сједињујући их у осећањима, као што их наука изједначује и сједињује у мислима. Достојевски је дефинисао руски идеал: „постати прави Рус, постати сасвим

Рус, значи постати брат свих људи, бити општи универзални човек.“ Соловјев пише о „божанственом човечанству“ у коме би се људско и Божје, Бог и човек, слили у једно. Један Андрејевљев јунак каже: „Људи који видите, ископајте себи очи, јер је срамота да гледате слепе од рођења. Ако рај није за све, онда нам не треба.“ Рус никад није могао да схвати проблем тесногрудо, или само за себе, или за момент. Он верује у свој месијанизам и своју улогу у свету. Он увек мисли на друге, на ближње, на далеку будућност, на цео свет. Са непоколебљивом вером и мистичном маштом коју има, он је у свако питање уносио нечег од општег, нечег од човечанства, нечег од вечности.

Латини и Французи, са својим богатим и плодним земљама пуним сунца, са плаветнилом Средоземног Мора, наследници Римљана, великих правника, дали су једну културу јасности и одређености, прикупљености и прибраности. Њихова уметност почива на логици, њихов дух је свестан, разуман и разумљив: у својој отмености и духовитости има сву нежност и радост једног пролећњег јутра. Германи, вечити скитачи и луталице, још увек средњевековни ритери и ратници, тешки духом и сумњала, затворени на своме безбојном континенту без мора, ишли су у дубину и, тражећи себе не у ширини мистичности већ у њеној основи, створили су велику метафизику и музику, које се одликују синтезом, мистичном сложеношћу и сугестијом. Ако узмемо да су први јасност, разумност и духовитост наше цивилизације, ако су други њена дубина и мистика у дубину, усамљена интелектуалност и размишљање, онда су Руси њена ширина, мистичност у ширину, њена општост, друштвеност, њена људска и човечанска страна, једно ново социално схватање. Они допуњују прва два дела, прве две групе, везују их и дају им дефинитивну човечанску форму. Јер ако су у нашој модерној култури, слободно генералисано, Французи и Латини њен дух, Германи њен интелект, Руси и Словени су њена душа. То је и однос, да узмемо свега њих тројицу, између Гуноа, Вагнера и Шопена.

III

Та и таква Русија ушла је у револуцију, која одмах испољава своје особине. Прво што је одликује, то је криза власти. Појављују се три револуционарна и супарничка органа:

Привремена Влада, Извршни Комитет Думе, и Савет Војничких и Радничких Делегата, коме се доцније придружује и Савет Сељачких Делегата. Ни један од ових органа не признаје право на законодавну власт другоме, а сви се слажу у томе да Привремена Влада треба земљу да доведе само до Уставотворне Скупштине, која ће сва главна питања решити. Тако још у почетку нема одређене средишне управе, нема владе која влада, већ којом се влада, и која постоји компромисима. Стара власт била је рђава, али је била власт и организација. Револуција је почела дезорганизацијом, слабом влашћу и безвлашћем, који ће је пратити до краја.

Идеја слободе и жеља да се стари режим сруши уједиииле су све партије. После свршеног посла свако иде на своју страну, јер револуција је метода а не циљ. Но, ма да је револуцију почела буржоазија, Дума, осетило се одмах да ће њени главни шампиони бити социалисти. И у колико је више и брже падао утицај Государствене Думе, у толико се јаче издизала снага Савета Р. и В. Делегата. Овај нагли и прерани пад буржоазије може се протумачити, прво, слабошћу њене организације, неприправношћу и неспособношћу за овај начин борбе, и друго, бројном и моралном надмоћношћу социалистичких организација. Није се ни знало у коликој је мери Русија социалистичка. И док су у Русији једини књижевници и уметници видели истину, јер су Гогољ, Толстој. Достојевски, Тургењев, Рјепин, Чајковски и Мусоргски знали да је руски проблем у Русима и у руским идејама, цела руска интелигенција тражи помоћ са стране и трчи за увозом туђих идеја. Само, док су њихови стари увозили да не би били „гори од других", они увозе да би били бољи од других, да би им предњачили и остварили у својој кући оно што је на западу било немогуће. Само за две године, 1905—1907, штампано је у Русији преко педесет милиона примерака социалистичких брошура. У борби са старим режимом буржоазија је тражила устав, поделу власти са царем, на коју он никад није пристајао. Та недовољна борбеност, половни и палиативни захтеви буржоазије отерали су сву интелигенцију и интелектуалце у револуционаре и социалисте, где их је у осталом гурао и њихов економски положај, пролетерство. Познато је да су племићи дали Русији прве револуционаре, прве и по времену делања и по личном и научном ауторитету. Осим тога, пред-

ставници сељака, „трудовики“, изашли су у све четири думе са социалистичким програмом, и са истим ушли и у револуцију. Председник Савета Сељачких Делегата био је социалист-револуционар Авксентјев.

Рус је у основи религиозни мистик. Још Достојевски говорио је да Руси „у дубини душе носе слику Христову.“ То је земља свих могућих секташких шизми, нововераца и аскета. То су они што пале своје куће и имања, јер „крај света се приближава.“ Други беже у свет, „бегуни“, скитају из места у место по пространој Русији да би се „уклонили од зла,“ којим Бог куша и кажњава човечанство. Алексински у *Модерној Русији* помиње једног сељака, који пали своју кућу и одлази у планину „да би био ближе Богу“, где својом руком коље своју децу, „приноси их Богу на жртву“, док његова жена, а дечија мајка, на коленима чита молитве. Кад га власти прогоне у Сибир, ипак успе да им умакне, и начини дрвени крст на коме сам себи разапне. То је највише царство мистицизма, луда потреба жртвовати се за нешто што се сматра великим и спасоносним. Али кад је веру у цркву и државу изгубио, Рус је пошао код научара и фарисеја да од њих добије рецепт среће, коју му је Бог одбио. И док су се туберкулозни попови лелујали око опустелих олтара, као слепи мишеви око развалина, Рус је уносио у социализам сву своју потребу за непознатим и неугасиму жеђ за бољим и лепшим, за религијом и идолом. Интернационални социализам требао је да оствари оно за шта је стари Бог био немоћан: братску једнакост свега и у свему, мир и слободу на земљи. Руси су примили социализам не само као економску доктрину, већ нарочито као нов морал и религију. Вера је остала стара, само је циљ измењен; калуђери су се побунили, и траже земаљско уместо небеског царства, правду и једнакост овог живота. И чим је социализам постао веровање, никаква стварност ни практична немогућност нису могле да одвоје Русе од њега. Из веровања се иде у нетрпељиви фанатизам, у језуитизам, у мржњу свега осталог и борбу са свим осталим. На место некадашњих секти и шизми појављују се разне социалистичке фракције: социални демократи, социални револуционари, интернационалисти, трудовики, мењшевики, бољшевики, комунисте и анархисте, које све воде, једна против других, битку до истребљења. У тај сукоб са целом историјом чове-

чанства, са облицима у којима живимо, и законима који нам управљају, у тај двобој са самом нашом природом, Руси су унели све своје атавистичко одрицање, пожртвовање и „срећу да пате“. Као што су некад трпели презирући земаљски живот, данас трпе презирући данашње друштво ради будућег, које је исто тако далеко и неизвесно као што је раније било и царство небеско. У тој фанатичној помрачености Руси нису поправили своју кућу, већ су је порушили да би стекли другу, која им се јавља у црвеним маштама и крвавим привиђањима, као што им се некад Господ јављао у белим одеждама.

(Наставак у идућем броју.)

БОЖИДАР ПУРИЋ.

ЈЕДНО КЊИЖЕВНО-ИСТОРИЈСКО ОТКРИЋЕ.

ЕРЛАНГЕНСКИ РУКОПИС СРПСКИХ НАРОДНИХ ПЕСАМА.

Светски рат и његове судбоносне последице спречили су да раније сазнамо (и то не само наша широка публика, већ и сами научни стручњаци) за једно откриће учињено у Немачкој пред сам рат, најживописније и могућно најзнаменитије од свега што се у последње време пронашло на пољу наше књижевне историје, а нарочито историје наше народне књижевности. Сазнати чињеницу — не замислити пуку могућност — да је један непознати скупљач, чије ће нам име можда доцнија трагања утврдити, на пуних сто година пре Вука Караџића, дошао на идеју да прибере српске народне песме које је гуслар уз гусле певао, и да испише читаву велику збирку, преко хиљаду страна, тих песама, — свакако је једна од најзанимљивијих књижевних новости по српског читаоца. Истина је да се и до сада знало да је народних песама било забележено и пре Вука, да је било књижевника који су записивали поједине од тих песама: почевши још од Шишка Менчетића и Ђорђа Држића у петнаестом веку и Петра Хекторовића у шеснаестом, па до Андрије Качића-Миошића и италијанског опата Алберта Фортиса у осамнаестом. Али, знало се исто тако, све то чињено је „узгредно и скоро случајно, каткад не сасвим верно.“

Данас дознајемо да се у Немачкој, у Универзитетској Библиотеци у Ерлангену, пронашао један до сада непознати рукопис велике збирке српских народних песама, писан у почетку XVIII века, који својим богатством материјала превазилази све што је на том пољу било урађено

пре Вука Караџића. О овом знаменитом књижевно-историјском проналаску доносимо овај први и сумаран извештај Г. Д-ра Герхарда Геземана, немачког научника који је пре рата био лектор Универзитета у Београду, а који је данас доцент за славистику на Минхенском Университету. Г. Геземан се у последње време сав посветио припремању једног потпуног и критичког издања овог важног споменика наше народне књижевности, које ће изаћи у радовима Српске Краљевске Академије. — *Уредништво.*

Пошто се свет довољно надивио лепоти српских народних песама по збиркама Вука и његових следбеника, пробудио се интерес и за историју тога песништва. Почело се трагати за збиркама старијим од Вукових и истраживати историјска веза старијих и новијих песама. Грађу којом се дотле располагало сабрао је Валтазар Богишић у познатој својој књизи *Народне Песме из Старијих, Највише Приморских Записа* (Биоград, 1878).

После Зерензенових истраживања (у деведесетим годинама прошлога века) настало је извесно затишје у испитивању тога предмета. У толико је пријатнија појава једног до сада непознатог старијег рукописа, сачуваног судбином и откривеног срећним случајем. Овај рукопис не само да је највећи и најстарији од свих до сада познатих, већ се и разликује од досадашњих многим значајним особинама.

Историја самога рукописа и питање о његовој старини, месту порекла, и писцу, врло је занимљиво. Године 1913 нашао је Елиас фон Штајнмајер, познати германист, у једној сасвим празној фиоци у канцеларији библиотекара Ерлангенске Универзитетске Библиотеке, један стари рукопис коме није знао одредити не само ни порекло ни језик, него чак ни саму азбуку којом је био писан. На првој страни било је забележено, на немачком језику: „Вероватно глагољски, види *Трубар, Крањски Реформатор,* од Силема, Ерланген, 1861.“ На питање научниково, библиотекар, стари господин, тада већ у пенсији, изјавио је да је Библиотека од прилике пре четрдесет година овај рукопис добила на поклон од непознатог приватног дародавца. Пошто се зна да горња забелешка на првој страни рукописа није од неког чиновника Библиотеке, очигледно је било да претходни сопственик рукописа није

имао појма о његовој садржини. Наведен незнатном књижицом о словеначком реформатору, јамачно је сматрао рукопис каквим глагољским псалтиром или нечим томе сличним. То је све што се поуздано зна о пореклу самог рукописа.

Ерлангенска Универзитетска Библиотека послала је тада рукопис Државној Библиотеци у Минхен и замолила за даље објашњење. У Минхену је Г. Ерих Бернекер, професор славистике на тамошњем Универзитету, утврдио да је рукопис писан ћирилицом и да садржи збирку старијих српских народних песама, међу којима има и неколико уметничких.

Да би се нашао ослонац помоћу кога би се утврдило време и место постанка самог рукописа, испитиване су корице и нашло се да је књиговезац употребио макулатурне листове старих црквених календара на немачком језику. На једном комаду тих календара налази се свршетак прогласа којим католички бискуп Фирмиан протерује протестанте из своје области Салцбурга године 1730. Професор Хелман, напорним календарографским испитивањем, утврдио је да неки други одломци календара датирају из месеца октобра 1733. Рукопис је био дакле довршен те исте године, 1733, јер календари обично застаревају по истеку године.

Постојбина црквеног календара није се могла тачно утврдити из сачуваних одломака. Изгледа поуздано само то да су пореклом из неке немачко-аустријске црквене области. Али то питање и није тако важно, пошто се из његовог решења не би могло ништа закључити у коме је крају сам рукопис писан. Одговор на ово последње, као и на питање кад је рукопис најраније постао, могу се једино потражити у особинама и садржини самога рукописа.

Рукопис је писан на лепој, јакој хартији, броји 1010 страна и садржи две стотине седамнаест песама, од којих је пет у стилу и духу дубровачке љубавне лирике; све остале песме су праве народне лирске и епске песме.

Што читаоца — боље рећи гледаоца — одмах задивљује, то су ванредно лепи црвени иницијали (који су сами по себи реткост у једном рукопису из XVIII века); они се, у почетку сваке песме, простиру дуж целе стране. Око традиционалног облика старих ћирилских слова вију се лозице бујнога барока у немирним, раскошним, таласастим, али ипак хармоничним цртама. Ови иницијали не изгледају никако југосло-

венски својим карактером, и више личе на орнаменте немачких и аустријских калиграфа из доба барока.

Потези слова за чудо су лепи. Цртач инициала и писар слова очигледно је једна и иста личност, — уметник-калиграф најбоље школе. Слова су малена, готово сићана, при том ипак течна и потпуно разговетна. Али традиционални облик слова не допушта да се дође до тачног закључка што се тиче времена у коме је рукопис постао и краја у коме је писан. Ипак, не може бити сумње о времену постанка нашега рукописа кад ослушнемо нагласке његових песама: после слабих имитација дубровачких љубавних јада, после сарајевских севдалинки, масних сељачких шала, после Краљевића Марка, хајдука и ускока, Јанка и Матијаша, или стародревних византијских легенди, чујемо наједанпут јасне звуке и ратну вреву граничарске војске принца Евгенија:

Ни зорице ни бијела дана,
А покличе прибијела вила
Са Авале високе планине,
Пак дозивље граду Београду
У поноћи како и у подне,
А на име Џавер пашу малог:
„Господине, Џавер пашо мали,
Мореш ли се, пашо, поуздати
У твојега града Београда
И у твоју децу јаничара?
На те иде многа Немадија,
Немци хоће Београд узети!“

Али паша одговара на то:

„Не вичи ми са планине, вило!
Доста ми је големе жалости
Чувајући града Београда
Од проклетог Карола ћесара.“

Као што се зна, за владе Карла VI, принц Евгеније Савојски освојио је Београд године 1717, и догађај који песма опева потпуно је савремен непознатоме песнику.

Исто тако савремен догађај опева и песма о „Петрашђенералу“:

У турскому граду бијелому
Санак вид(н)ла градишка девојка

Да су утве зајазиле Саву
А пред њима два бела лабуда,
Пред лабуди сив соколе лети;
Јошт да се је граде оборио
А најпосле цветом процветао.
Нитком санак казивати не смје, —
Већ у граду градишком диздару:
„Господине, градишки диздаре,
Ја сам поћас чудан санак снила
Да су утве зајазиле Саву
И пред њима два бела лабуда,
Прид лабуди сив соколе лети.“
Онда вели градишки диздару:
„Муч(и), девојко, да те Бог убије!
Могу ти се досетити санку:
Што су утве зајазиле Саву,
Оно су (ми) од четита[1] шајке;
Што прид њима два бела лабуда,
Оно су ми двије арамбаше,
Једно Петар а друго Никола;
Што прид њима лети сив соколе,
Оно (ми) је Петраш-ђенерале;
Што се нама оборио граде,
Оно ће нам изгинути Турци;
Што је граде процветао цветом,
Оно ће нам изгорити града.“
Исто они о том говорише,
Ударише из четита шајке,
А прид њиме двије арамбаше,
А најприда Петраш-ђенерале,
Пак удрише на Турке градишке[2],
(А) и брзо града освојише.
Много Турке онди исјекоше,
Пак им бела града упалише,
А што оста Турак' Градишчана
Утекоше месту Бањилуци[3]
И за њима градишке катане,
Терaше (их) и секоше Турке
Баш до равна до Поља Лијевна.[4]

[1] Писар, или можда сâм певач, није добро знао шта то значи. Он очевидно мисли да је *четит* некакво место, али је вероватније узети „од четита шајка“ као *четокаик*, т. ј. наоружана шајка. (В. Вуков *Српски Рјечник.*)

[2] У тексту: *на турци градишки.*

[3] У тексту: *бањелуци.*

[4] У тексту: *лѣвча.*

„Петраш-ђенерал“ о коме је овде реч, аустријски је заповедник који је освојио и упалио Босанску Градишку ноћу између 18 и 19 августа 1716, баш под тим околностима које наводи горња песма, а које потврђује бечки ратни извештај од истога датума. О њему Вук Караџић бележи у свом *Српском Рјечнику* да „у Зворнику има један топ који се зове Петраш“ и да онуда Срби причају да је „прије сто и неколико година (*Петрашкијех година*), некакав Петраш капетан (њемачки) био узео Зворник од Турака, па кад је послије стигла турска војска, а он побјегао из Зворника, и онај топ оставио у путу те га Турци нашли и однијели у Зворник.“ Вук даље бележи да је Петраш-капетан имао још један топ, који се звао Зеленко, „али будући да је био врло голем, зато га је одмах под Зворником бацио у Дрину (и кажу да ондје и сад кашто буче у води као во), а овај је био повукао са собом, па кад је видео да ће га отети Турци, а он натрпао на њега дрва па запалио да би изгорео и растопио се: али дрва изгоре, а топу не буде ништа.“

Савремене догађаје опевају и ови стихови:

Ни зорице ни бијела данка,
А покличе Маџар од Сентоша
Пак дозивље бијелу Чонграду
На имену Рака капетана:
„Господине, Рако капетане,
Купи, Рако, пешца и коњика,
Да си брже на Пољу Ђулинску!
Куруци нам марву отераше,
Пред куруци Ленчеш-капетане!“
А кад чуо капетане Рако,
Цикну Рако (како) змија љута,
Удри на се чизме и чакшире,
Удри на се риса и челенку . . .

Такви случајеви, напад куруца-хајдука за време Ракоцијеве побуне, често су се догађали Србима који су тада били почели насељавати угарске земље. Можда је овај опевани догађај чак онај исти који бечки ратни извештај јавља за те крајеве, и под истим околностима, из децембра године 1711. Српском граничарском потером заповедао је чувени граничарски војвода Јован Текелија.

Није потребно да наводим друге, исто тако занимљиве историјске песме, али истичем да у нашем рукопису нема ни

једне песме која опева догађаје после 1717 године. А оне песме у рукопису које опевају догађаје раније од 1711—1717, изгубиле су већ ону веродостојност и свежину наведених песама и испреплетене су општим, легендарним мотивима. Све то (да друго што не спомињем) доказује да је наш рукопис постао у времену после 1717 а пре 1730 године.

Где је рукопис написан? Одговор није лак. И ако се може знати из којег су краја поједине песме, није тиме још ништа речено о крају из кога рукопис води порекло. Народна је песма опште благо, она путује од места до места. Међу песмама ове збирке има их које обележје свога порекла носе на челу: из Рудника, Блазнаве, Страгара, Мириjева (Србија), из околине Ирига (Славонија), из Сарајева, из Босанске Крајине, из Хрватске, из Мађарске, из Приморја, и тако даље. Ни језичне особине нису често по себи довољне да докажу тачно постојбину једне збирке народних песама: са певачима и песмама путује још и данас штокавски језик, — језик народних песама, — дакле већ литерарни, и ако усмено-литерарни, над-диалектични језик — од краја до краја, у чакавштину и кајкавштину. Уз то, идентификовање језика отежавају силне сеобе српских племена које су за време нашега рукописа почеле да се развијају и да стварају ону чудновату мешавину свих наречја баш у тадашњој Војној Граници.

Узме ли се све то у обзир и проучавају ли се нарочито они језични моменти који се, истоветни, налазе у целом рукопису, онда се види да је основа његовом језику штокавштина, и то једна мешавина јекавске, екавске и икавске штокавштине. Та штокавска основа садржи у извесној мери многе и несумњиве кајкавске примесе и хрватизме. Највероватнија постојбина нашега рукописа биће, према томе, онај крај западне Славоније и источне Хрватске где се додирају и мешају штокавски и кајкавски говор. Овоме крају припадају, ако не наш писар, бар његови певачи. Јер, да писар није био Србин или Хрват видећемо даље.

Колико се важности мора придавати овим сеобама при оцењивању рукописа, види се лепо из неколико песама које су, као све друге, у основи штокавске, али показују многобројне и очевидне диалектичне особине југоисточне и јужне границе Краљевине Србије пре 1912. Ту налазимо оно „старо каро на црн коњ" за шта једино Македонци знају да је стар,

одвратан човек; ту имамо члан иза речи; ту често немамо деклинационих наставака; налази се *срешшаши, срешшам* место *среташи, срећем, врашшаши* место *враћаши* (што се у нашем рукопису не може објаснити графиком), и тако даље. Ту се зове „Прваном“ „хубава ујна“ у коју се Тодор загледао:

Пак ујни тихо думаше:
„Ујно-ле, мила ујно(-ле)!
Што једем, ујно, и пијем,
За срце ми се не фата.“
„„А зашто, море, Тодоре?““
„За тебе, ујно, за тебе,
За твоје ситно ходење,
За твоје тихо думање,
За твоје мудро гледање,
За твоје поле шарене,
За твоји калци брчани,
За повезено чарапје,
За раздрешени скулуфи,
За разређена витица“ ...

И мајка Тодорова кука над мртвим сином кога је ујак, „бекрија и кесканџија“, убио из љубоморе:

— Тодоре, сине Тодоре,
Не ли ти мајка думаше:
Не иди ујни у кућу!“
Ти некти мајку слушати,
Већ изгуби главу своју.

Ове је песме наш писар свакако забележио од певача досељеника из Македоније или Старе Србије.

Ко је скупио све ове песме? Ко је писао рукопис? Је ли скупљач и писар иста личност? Јесу ли песме забележене по слушању? Је ли скупљач употребио старије записе? За кога је писао рукопис? И, како је овај, лутајући кроз векове и просторе, дошао до Ерлангена? — То су само неколико питања од многих за која ће наука морати бар да покуша да нађе одговора.

Личност самога писара не познајемо, али је мени једно јасно: он није био био Србин или Хрват. Бацимо ли само један поглед на ма коју страну рукописа, зачудићемо се необичној писаревој ортографији, у том обиму нечувеној у српско-

хрватској литератури. Писар меша, стално и без икаква реда и правила, јасне и мукле сугласнике: *д* и *т*, *б* и *п*, *г* и *к*, *з* и *с*, *ж* и *ш*, *ц*, *ж*, *ч* и *ш*; поред тога још и *б* и *в*, да о другим особинама његова правописа и не говоримо. Он пише дакле: *писер*, *бисер*, *пизер* место *бисер*; *доке* место *токе*; *пустоап* место *бусдоган*; *јаже* место *јаше*; *пегрија* место *ћекрија*, и тако даље. Такве грешке Србин или Хрват није могао чинити. Напротив, такве особине показују да је наш писар морао бити Немац, свакако аустријски чиновник у Војној Граници, који је научио прилично добро (и ако не сасвим савршено) српски или хрватски од војника и сељака граничара. Њему се, сто година пре Вука, Гетеа и Грима, допале српске народне песме, те их је скупљао од разних певача. Као чиновник, бавећи се у разним местима и у сталном додиру са људима разног порекла, могао се он лако са певачима упознати. Да збиља није сасвим потпуно познавао српски језик и утврђене облике српских народних песама види се јасно из његова текста. У тексту има много ствари које се не дају објаснити ни уметничком слободом народног песника, ни различношћу дијалеката, ни немарношћу у преписивању, већ искључиво незнањем језика и неразумевањем народних или песничких израза.

Нећу да тајим да се један део ортографских особина нашег писара може објаснити другом једном претпоставком. У турско-арапској азбуци налази се исто као у правопису нашег писара непоузданост у употреби извесних јасних и муклих сугласника, — и ако не код свих које наш рукопис показује. Срби Мухамедове вере врло често су писали свој матерњи српски језик турским словима и, навикнути на колебање појединих гласова и слова, могли су лако задржати ову особину турске азбуке и онда кад су узели да пишу ћирилицом или латиницом. Таквих докумената писаних од Срба муслимана има доста, али ниједан не показује довољну сличност са начином писања нашег писара. У осталом, да је писар и био Муслиманин, био би ипак Србин по крви и по језику. Откуд онда ово незнање језика? А уз то, било би потребно да се постави претпоставка по којој би се тај Србин Муслиманин, у оно време сталне мржње и борбе, одрекао своје вере те пребегао у редове граничара (пошто је цео дух ове збирке отворено православно-антитурски). Истина, има доста песама које су очевидно турског порекла, — има чак таквих у којима

Турци Хришћане савлађују или их варају. — али ниједна од ових песама не говори са онаквом мржњом и презирањем о Хришћанима са каквим антитурске песме нашега рукописа обично говоре о „балијама“:

И до скора арамбаша Вуче
По Приморју чету изводио,
По бусијах Турке разбијао,
Мртве турске главе проносио,
Тере гори јеле накитио.

Или:

Нуто Боже, срамоте големе,
Гди девојка води мушку главу!
Нама дика, а Турком срамота!

Или:

Паке сестри очи извадио,
А сестриће бацао у ватру,
Оно турско кољено проклето!

Ја мислим, дакле, да је писар и скупљач наших песама једна и иста личност, Немац из аустријске управе Војне Границе, образован човек уметничког духа и заинтересован за народну уметност својих граничара. Да ли му је доцније какав љубитељ лепих и ако туђих ствари у оном бурном времену однео рукопис у јужну Немачку, откуда су били многи Евгенијеви војници, — то се може само нагађати.

Значај нашега рукописа састоји се и у томе што он, осим епских песама, садржи и много лирских. Међу овима има највише врло лепих и духовитих севдалинки, али доста их је оне врсте какве су песме у првој и петој књизи Вукове збирке. Занимљива је и она сасвим друга група, често врло масних и шаљивих песама, које највише личе на данас такозване „ирошке“ песме.

Као пример за лепе севдалинке, навешћу ову дражесну управо кабинетну стварчицу:

Узрасло ми је дрво зелено,
Под дрвом ми је свилена хаља,
На хаљи седи мајстор Манојло,
Те кафтан кроји царевој ћери.
Мајстор га кроји, калфа га шије
Сребрном иглом, злаћеном концем.

Туда ми прође царева ћерка,
На њу погледа мајстор Манојло,
На њу погледа, кафтан օкрати.
И превари се калфа Данојло:
На њу погледа, иглу преломи,
Иглу преломи, конац прекиде.

Што се тиче садржине епских песама које се налазе у овој збирци, ограничен обим овог претходног и више описног извештаја не допушта ми да се на њима дуже задржим. Напоменућу само да су све те песме у десетерцу, да нема ниједне дугог стиха. Главну улогу у њима играју ускоци (који се често пута међу собом туку), хајдуци, Марко Краљевић, виле, војвода Јанко, Секула, Матијаш, и — у врло малом броју — стари српски краљеви и јунаци. Има много балада које опевају љубав несуђених драгих, и друге познате народне мотиве.

Ја се надам да ће објављивање овог рукописа у издањима Српске Краљевске Академије пружити науци новог материјала, нових чињеница, и дати свежег подстрека за проучавање развитка српске народне поезије.

ДР. ГЕРХАРД ГЕЗЕМАН.

СНАГА ВОЉЕ И СНАГА ИДЕЈЕ.

(Крај.)

Кад се створи могућност да свест опажа односе, она ипак може да остане пасивна. У том случају њој се закључци намећу, она наставља да прати и да се поводи за туђим расуђивањима. И ми сматрамо да је Хефдинг баш у праву кад мисли да су први вољни акти по пореклу имитативни. — И тако о разуму се може строго говорити тек онда кад свест самостално отпочиње да опажа односе, кад она постаје истински активна. Истински активна свест то значи свест која чини напор.

Тај се напор састоји у опажању веза између односа, у резоновању, суђењу, одлучивању, и то је разум. Разум је моћ која се задобија путем напора свести и помоћу које човек постиже да се нађе у себи и да регулише своју активност према спољашњем свету; то је способност којом се

човек разликује од животиња и оних својих једнородника који никад не пристају на онај напор који се тражи и помоћу кога се задобија један смишљен став према себи и према спољашњем свету: и најзад, разум је способност помоћу које човек успева да од лутке која има илузију да је слободна постане онај истински свестан механичар локомотиве.

Да видимо шта може један такав напор. Ја живим животом разоноћења и трудим се систематски, грозничаво, да избегавам мисао, јер ми се чини да ме она мучи, да ми је тешка и несносна. Све око мене интересује ме само површно, и једино настојавам да непрекидно опажам ствари до најбезначајнијих ситница, и да бескрајно сецкам своју пажњу у најразличнијим правцима, све у намери да избегнем мучну, одвратну мисао. Клоним се пажљиво сваке прилике суочавања са самим собом и сваког непријатног закључка, који ми се намеће невољним упоређењем или случајном везом односа што се преда мном јављају и развијају. И зато што ми један такав живот изгледа сношљив, ја му се сав одајем. Повремено, при свем том, и кад се нађем принуђен да се ипак са собом суочим, увиђам како бих врло много, због таквог живота, имао себи да пребацим, да се укорим кад бих се то усудио да учиним. Тако, с времена на време, трпим једно унутрашње узнемиравање због ове слабости којој се подајем.

Посматрам људе око себе и видим да их већина, као и ја, проводи живот разоноћења, један живот потпуно растројене пажње, збуњен, неуравнотежен, ништаван; да међу ове лајаце што имају илузију да су слободни очевидно и сам спадам. И, уочавајући њихове поступке, ја сам незадовољан са својим, који су исти. Да то уочим није потребан велики напор. Али да ставим у покрет ону снагу која ми стоји на расположењу и помоћу које могу да променим своје поступке, ја знам да је потребно учинити велики напор на који већина људи не пристаје. У почетку и мени не достаје потребна снага, али, у исто време, увиђам, непрестано увиђам, сву штетност своје слабе воље. И тако, налазећи се између два мучења, оног што ми производи суочавање са собом, самокритика, и овог што не бих хтео да се поводим за нагонима и да живим као остали, ја се неодлучно колебам.

Не верујући довољно у своју снагу, старам се тада да бар уочавам, разликујем и упоређујем оно што се пред мојим

оних догађа. И, уочавајући, поредећи, судећи, ја се стављам у положај да избирам, док ме ова самостална радња свести храбри. Повремено и најпре врло бојажљиво, усуђујем се да загледам у жељу, у страст, у непријатност, у бол. И пошто сам се тако победио у лакшим окушајима и донекле стекао поверење у себе, обузима ме нова храброст. Тада отпочињем све смелије и одважније да загледам у стварност и у себе. Оног страха од суочења постепеним вежбањем нестаје, и често у самоћи удубљујем се да бих распознао своје склоности и своје тежње, да бих их проценио, одобравао или осуђивао, потпомагао или сузбијао.

Ова борба разума са оним наклоностима и тежњама, које су сложене и различне, то је усавршавање. Усавршавање, то је борба за ослобођење разума, за његову што потпунију независност и што самосталнију активност. И та енергична борба за такво ослобођење то је воља. А први услов победе то је непрекидно производење ове енергије, то је истрајност.

После много посртања, онако исто као и у борби са спољашњим светом, падајући и понова се дижући, успевам, најзад, да стечем један дубљи поглед којим пратим све своје унутрашње покрете и контролишем све што се у мени и око мене дешава. Мој поглед, дотле расплинут и унезверен, постаје концентрисан, мислен, и ја се уверавам да од тада ја гледам ствари, уместо што су дотле оне мене гледале. А пошто сам успео у послу упознавања, ја приступам, исто тако тешком, послу уређивања. Моја мисао, раније моја авет, спасава ме и постаје моја срећа. Она ми открива нижег човека у мени и указује на средства која ми стоје на расположењу да бих га спутао. И тога нижег човека постепено али сигурно stежем снажно, неумољивим челичним клештама разума. На крају једног сталног, продуженог напора, све што је у мени владало мноме претставља змију чврсто, немилостиво ухваћену и стегнуту за врат, што немоћно сикће својим отровним језиком који ће временом постати сасвим безопасан. Тај успех, то је резултат једне истрајне воље. А воља, то је оно што резултује из свесног напора који улаже разум ослобођен за једну независну активност. А тај напор, неоспорно, узрок је са свим новом реду ствари у моме животу. Ето, на тај начин, изгледа нам, разум постиже да потчини својој контроли и управљању онај психо-физиолошки механизам, што је непре-

стано у покрету и активан, да на њега утиче и да га експлоатише.

Али приметиће се: ето, баш тако ваше резоновање потврђује оно да је психо-физиолошки механизам једини који покреће на рад или задржава. Нисте ли и сами признали да то што вам није дало мира да проводите онај живот разонођења беше једно унутрашње узнемиравање, једно мучење и осећање незадовољства због ваших поступака услед опуштености, она тежња да не личите на остале? Зар не једна радња оног психо-физиолошког механизма?

Али ми нисмо нигде ни тврдили да онај психо-физиолошки рад нема никаквог утицаја, као што се то тврди за вољу. Дејство оних елемената психо-физиолошког реда неоспорно је, само што би, кад би се у њима, заиста, једино налазила она моћ да покреће и задржава, човек представљао ону свесну лутку која има илузију да је слободна. Али на супрот овим елементима психо-физиолошког реда ставља се енергична активност разума који успева да утиче на њихове правце, да их мења и преобраћа, опредељујући се о овоме слободно, па чак да изазива и појаву нових праваца. У борби коју он води са оним елементима, из којих једновремено црпе и своју моћ и енергију, његово се дејство не састоји само у констатовању њиховог рада, већ, осим тога, и у подстицању, задржавању и угушивању. И тако је оним последицама које су у новом реду ствари узрок онај напор слободне активности разума.

Ми, као и сваки човек, имамо своје интимно искуство, и у свакодневним приликама живота гледали смо како воља мења, регулише, задржава, једном речи утиче. Узмимо најобичнији случај. Узмимо конверзацију. Већина их је без икаквог смисла. Људи без воље састају се да један другом говоре, али не оно о чему су сами мислили, већ обично оно што су од других слушали па примили без размишљања и удубљивања. Често скупљају се они да реше какво важно питање и доносе значајне одлуке.

Конверзација, каже Паскал, као што образује тако и квари дух и осећање, и само већ формиран и вољом јак дух може да изабере између добрих и рђавих. Ми смо се много пута трудили да запазимо како, у таквим приликама, поступа један јак дух, како он ту успева, па смо се уверили да он

успева на два начина: или он господари конверзацијом или се из ње апсолутно повлачи. Један тако јак дух, уравнотежен, логичан, и који у свако доба зна шта хоће, пита се одмах: пошто предмет о коме се говори, са којом ствари од општег значаја има везе, у колико је верно, корисно и достојно пажње описивање ствари. Ако је конверзација бесциљна, беззначајна и некорисна, он се из ње неизоставно повлачи. У противном он је упућује, допуњује, уређује, враћа у колосек из кога не треба да изађе и, трудећи се да јој да богату и бујну садржину, крунише је, најзад, једним згодним и непристрасним резимеом. Тако јак дух постиже много пута да утиче на доношење одлуке у скуповима, где се слабе воље скоро увек смерно покоравају.

Колико смо пута доживели да видимо како се усред разбукталих, побеснелих страсти, спремних на одлуке чије би последице биле кобне и рушилачке, подиже и устремљује једна одлучна, снажна воља која, пошто успе да страсти стиша и умири, намеће свима своју разумну, неумитну и спасоносну одлуку.

Раније, једном приликом, ми смо писали о томе како Виљема II не можемо сматрати као чиниоца *négligeable* у догађајима што смо их преживели, једном свесном лутком, спутаном чињеницама, стањем ствари, спољашњим условима, играчком тих спољашњих прилика без кога би се догађаји развијали исто онако и по напред утврђеном реду; да ми не верујемо са онима што налазе да он никако друкчије није могао поступити него што је поступио.

Виљем II слободно је делао у оном пољу које је изабрао.

Као дете и чим је отпочео да сазнаје ствари, Виљем II, као и сви којима је двор колевка, морао је, и ако нејасно, осетити своје изузетно место у свету. У том свом положају он је добио и једно изузетно васпитање. Дететом и младићем он је несвесно дојио једну нарочиту храну што се свесно приуготовљава за све оне које чекају престоли. Ми знамо чиме се хране принчеви. А затим Виљем младић и Виљем зрео човек, са својим урођеним склоностима и оном подојеном храном, имао је да се определи.

Можда споро и постепено, можда нагло, врло брзо, нама то не може бити познато, он се определио онако како га је свет доцније познао. И тако једанпут јасно опредељен, он је

себи поставио циљ за који се свом снагом свога разума бацио на посао. Тај циљ он је хтео јер му је годио, јер га је заносио и јер је сматрао и налазио да је он један велики, оправдан и достојан циљ.

Али никако није неминовно било да је он морао хтети оно што је хтео. Један владалац је у могућности исто тако да размишља и о стварима што се, — ми смо то још једном приликом споменули, — налазе у *Писму Управљачима* од Лава Толстоја. Али мучен амбицијом он се, можда, није много ни напрезао да се на раскршћу задржи и да покуша да ову страст угуши или бар ублажи.

А кад је једна амбиција још подржавана напором, она је необузданија и што је свеснија она је опаснија. Кад један човек верује да је заслужио славу или признање, он то захтева непомирљиво, по сваку цену. Владалац који пристаје да чини сопствене напоре незајажљив је у погледу резултата што их од својих напора очекује: зато што је владалац, т. ј. што своје напоре сматра неупоредљиво драгоценијим од напора других људи.

Виљем II радио је предано, свом памећу и вољом, за циљ који је свесно усвојио. Пошто се определио за оно што је толико загревало његову средину, што је представљало неодољиву струју и општи дух средине, он је својом вољом, ретко снажном, потпомагао ствари опште тежње. А, познато је, како су недогледне биле последице такве његове воље.

*

Толстој није признавао слободну људску вољу као фактор који може утицати на историјске догађаје. По њему: или постоји макар један закон који управља људским догађајима и онда не може бити речи о слободној вољи, јер она мора бити потчињена томе закону, или постоји макар једна слободна људска радња и онда нема ни једног историјског закона. У овом последњем случају сва Историја само је низ случајности без везе, јер ако не постоји никакав рационални ред онда је све остављено најгрубљем емпиризму. Али је то немогуће и зато су, према њему, све људске одлуке резултат наслеђа и снаге мотива. То наслеђе и та снага утичу на одлуке.

За индивидуализам друштво је објективна реалност, не по оној пропозицији Хегеловој да је „оно што је рационално реално и што је реално то је рационално“, већ по томе што су ствари у друштвеној материји оно што су, зато што су оне у току еволуције, чији су оне израз, одговарале не идеалним концепцијама, већ потребама; он верује у егзистенцију једног нужног реда и за њега је друштво један природни феномен потчињен властитим законима развића.

Ова нова концепција, вели Албер Шац у својој књизи *Индивидуализам*, нанела је удар класичној економској доктрини, наглашавајући зависност индивидуе према друштвеној средини, и тако истакла осуду свију система базираних на хипотези о радикалној трансформацији друштва једном моћи самовласне воље људи, пошто се друштвени феномени у својој суштини разликују од људске воље и изгледају потчињени неизбежним односима независним од наше акције.

Спенсер се пита: зар индивидуа која своју сопствену природу може да преобрази само дугим напором, и то у ограниченој мери, може од данас до сутра да трансформира друштва? Свако друштво развија се сагласно унутрашњим законима, то су беочузи једног неодређеног ланца трансформација, чије сукцесивне етапе заваравају наша предвиђања. Сваки систем друштвени остаје, дакле, потчињен признању закона еволуције. Друштвене чињенице имају се посматрати у њима самима, као објективне реалности, спољашње свестима, имајући чак за особени знак принудан карактер у односу на ове свести и не зависећи следствено ни од концепата, ни од воље, ни од акта индивидуе.

Несумњиво, пре свега, наше истраживање, као и наша акција, могућни су само у једном релативном и ограниченом свету у коме, поуздано, има више ствари које нисмо успели да уочимо и победимо, него ли оних које смо могли да констатујемо и савладамо, те би због тога људској скромности имало много више места него ли људској гордости.

Оно што као производ чистог инстинкта, једним несвесним процесом, спонтано, управља људским актима и регулише односе у друштву, које се у осталом развија и сушине споро, сачињава унутрашње законе, омогућене одређеним условима.

Да на једном примеру видимо како се стварају ови унутрашњи закони.

Знање је, дакле, констатовало да постоји један спољашњи свет потчињен једном правилном реду, да у овом свету постоје друштва и у њима индивидуе, мале компликоване машине, како их назива Тен, устројене тако да се и код њих јасно утврђује извесна функционална веза узрока и последица.

Мале компликоване машине, као и спољашњи свет, подложне су, дакле, једном правилном реду, који је било могућно упознати. Али се такав правилан ред никако не може да утврди у развићу скупа њиховог који се назива Друштво. Зашто?

Преображавајући се непрекидно, ове мале машине условљавале су несхватљиву са гледишта божанске Правде, али и неопходну неједнакост, идући од простога ка сложеном. И како је у сложеном теже разликовати ред, то га је теже било и уочити, у толико пре у изукрштаности односа који су се произвели у скупу ових малих машина и у колико је смисао реда тражен у Једнакости и Правди. На пример: мале машине имају својих врлина и својих мана, чији су узроци често независни од њихове воље. Оне се, подложне задовољству и болу, много пута неједнако налазе у овим различним стањима, у која оне такође долазе независно од њихове воље. Довољно је, примера ради, указати на неједнакост стања онога који је друштвеним законима осуђен на смрт и њу сигурно очекивао, према ономе који се у том положају никад није налазио.

Према томе, ако је онај који је радио само оно што се сматра као порок и као такав кажњен, радио то независно од своје воље, исто тако као и онај који је чинио само оно што се сматра врлином, опет независно од своје воље, онда излази: да је Друштво у интересу ових што су независно од своје воље обдарени врлинама, кажњавало оне који су такође независно од своје воље одређени да пролазе као порочни. Тако је, ето, друштво, несвесно и много раније него што се мисли, санкционисало закон одабирања, док је с друге стране, чињеница неједнакости условила неминовност неправде у интересу друштвеног реда и прогреса. У домену материалном створена је међу људима, онако исто, несвесно, без утицаја воље, једним сложеним процесом, разлика, која је задобијајући постепено један принудан карактер, учвршћена у тој

мери да је изгледала природна и озакоњена. Друштво, подељено на оне који имају и оне који су свега лишени, задуго је живело у уверењу да тако мора да буде и сношљиво и помирено у своме положају није ни помишљало о потреби да се мења.

И тек временом на ову нужност чињеница јавља се реакција пробуђенога разума и тек тада напор свесне воље једним прогресивним прилагођавањем успева да ред ствари што постоји и, пошто га је разголитио као неприродан, измени.

Тако економски ред, који је био искључиво самовољна креација унутрашњих закона, постаје подложан људској вољи, која га, као нова покретачка снага, мења, исказујући нове законе.

Та свесна воља огромним напором постиже да, противно закону инерције који чини снагу прошлости, и увиђајући потребу реда, организира нов ред ствари у једној нестабилној средини у којој су контрадикције постале и сувише флагрантне „да се више не могу да сакрију од свести“ која се револтира противу даље неподношљивих лажи.

На тај начин ми сматрамо да свесна воља оним својим напором уређује наше поступке и наше акте, и уместо да верујемо у ону засебну енергију о којој говори Прудон и која би као једина покретачка снага требала да представља колективну моћ различну од збира индивидуалних снага, од кога би збира била моћнија и квалитативно различна, — ми верујемо у стваралачку моћ идеје, снагу свесне воље и разума, чија улога није само у томе да уочава чињенице и да им се покорава, већ да у стварању тих чињеница учествује.

Та свесна воља има задатак да сузи оно поље у коме делају непознати фактори, да што већи број ових фактора пронађе, испита и осветли, да обухвати чињенице у најразличнијим њиховим манифестацијама, и, пошто су се оне догодиле, да проналази оне узроке који су их изазвали. На тај начин она успева да приближно утврди онај оквир о коме говори Ле Дантек и да канализује случај, сужавајући поље могућности; и тако она приближно упознаје смисао и тежњу оног природног правца, неминовног у развићу Друштва, оног правца који има да се потпомаже уместо да се омета, коме има да се прилагођава уместо да се то од њега тражи; тим путем и тако постиже она да сазна ону полуизвесност о бли-

ској будућности о којој говори Фаге, стављајући једној скромној историји филозофије баш тај задатак: да схвати опште тежње, да их објасни општим узроцима, да предвиђа и води рачуна о оној неминовној ориентацији.

Из свега овога излази ово наше мишљење о друштвеној чињеници: њен је узрок, пре свега, у традицији т. ј. чињеницама и идејама што су јој претходиле; у њеном стварању учествују страсти оних што је желе или је неће, на њено постање, развиће и свршавање утичу природни елементи независни од људске воље и све људске средине које се за њу интересују непосредно или посредно. Она је, дакле, резултат најразноврснијих уплива: прошлости са њеним идејама, страстима, жељама, интересима, природним елементима и случајностима. Она је условљена стварном вредношћу снага свих ових посебних утицаја; а ове вредности зависе од тога у колико ове примењене снаге одговарају потребама које морају да се задовоље, реду ствари који мора да буде опште признат и одобрен од заједничке људске свести као оправдан, користан и природан. Онај неминовни резултат који проистиче из свих ових снажних утицаја који се стичу, јесте дело снага које се боре, а није једна засебна енергија, особени спољашњи притисак, један природни феномен који је независан и који није подложан људском утицају.

Ономе што је неминовно треба тражити објашњење првенствено у заједничкој људској свести која сматра да не треба да се оствари оно што још најбоље не одговара потребама или укине оно што још најбоље потребама одговара: што она не одобрава да се приведе у дело или укине оно што она сматра да је још прерано да се оствари или укине.

А та снага то је усвојена идеја, то је *већина воља,* која одобрава или не одобрава, која може да бира и да мења, о којој мора да се води рачуна и која, у велико, регулише ствари у свету.

ДРАГИША ВАСИЋ.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

СТРАНА КЊИЖЕВНОСТ. — МЕМОАРИ Г-ЂЕ АСКВИТ.

Жена бившег првог министра Велике Британије Херберта Х. Асквита издала је крајем прошле године своју аутобиографију.[1] Ствар по себи, може бити, не би изгледала толико необична, кад се узме у обзир да Енглеска никада није оскудевала мемоарском књижевношћу, да је шта више стална обезбеђеност успеха тога рода у Енглеској таква да и један стари српски дипломата, настањен у Лондону, није могао одолети дражима искушења да, под живописним потписом графа Чеде Мијатовића, штампа пре неколико година књигу својих успомена о људима које је познавао и призорима у којима је учествовао. Све што би се на први поглед могло рећи да одликује *Аутобиографију* Гђе Асквит од других сличних, то је да је њено објављивање било прерано или непромишљено, да не речемо неопрезно, кад помислимо да оно долази од стране жене једнога човека за кога се, по вазда будној његовој активности, има још увек разлога веровати да своју политичку каријеру не сматра завршеном. Изузимајући глумачке и друге професионалне „звезде“, скрхане државнике и окривљене војсковође, редак је пример једне истакнуте друштвене личности, још у пуној светлости доскорашњег и данашњег положаја и улоге, да са саме позорнице друштвеног живота баца широкој анонимној публици толико сензационих исповести и индискретних открића о себи и о својим саиграчима на тој позорници. Сви могући обзири — да интересе оставимо на страну — лако објашњавају крајњу уздржаност којом се руководе, и „послегробни“ рок који обично прописују завештаоци таквих открића. Марго Асквит (да допустимо себи употребу фамилијарности на коју нас она сама позива), сасвим доследна карактеру своје оригиналне личности, и веран израз средине чији је производ, — које је, и једну и другу, оцртала у својој књизи са толико духа и толико непосредности, — имала је ретке храбрости да зажмури пред свим тим обзирима и интересима (изузимајући један или два, о којима ће бити доцније говора), заборавила је на све опасности,

[1] *The Autobiography of Margot Asquith.* London, Thornton Butterworth, Limited, 1920.

и учинила је оно што јој је донело добро заслужену и свакако очекивану буру негодовања, осуде, поруге, и — књижарског успеха.

Треба још одмах напоменути да њена књига није и неће бити никакав особито знаменит прилог ближем познавању савремене политичке историје, и ако је велики број њених страна посвећен најкрупнијим политичким личностима које је Енглеска имала у току последњих четрдесет година. *Аутобиографија* Гђе Асквит биће пре свега и изнад свега један извор, богат извор, за познавање енглеског друштвеног живота позно-Викторианског и Едвардовског доба. Скице и ликови које она даје јесу интимно-анегдотичне и лично-психолошке природе, и у толико живље задовољавају читаочев нагон радозналости што сликају, као какав калеидоскопски искидан и добро прибран филм, дугу поворку најособенијих типова, најразличнијих, најсупротнијих и најудаљенијих: шаренилом своје природе, година старости, занимања, способности и моралних мерила.

Сама личност списатељкина, не мање жива и особена промењивошћу и разноликошћу својих црта, објашњава у доброј мери, и овога пута, сву живописну сложеност и освежавајућу мешовитост материала, свако одсуство монотоније и понављања у обради саме књиге. Боемска разметљивица високог ранга и, у исти мах, искусна уметница у племенитој вештини вођења љубави, велика дама у земљи најстарије аристократије, и необуздана пркосница свима утврђеним назорима друштвеним, домаћица једног од најотменијих салона, пријатељица „у овом или оном смислу" најугледнијих државника, политичара и мислилаца, црквених великодостојника, уметника и песника, глумаца, балеткиња и џокеја са коњских утакмица, она је у свом активном и доживљајима бујном животу показала наклоности и дара за музику, сликарство, глуму, плес, спортове, књижевност. Неустрашива јахачица и укротитељка најобеснијих коња, она је проводила читаве дане у најзаморнијем лову на дивљач, читала и дискутовала Платонове *Дијалоге*, стекла као глумица похвале једнога Коклена, као духовита списатељка похвале једнога Балфура, једнога Џона А. Сајмондса. Романсиер Хенри Џемс пореди је са Балзаком и Сен-Симоном, а префињени зналац Лорд Морли, који је прочитао рукопис ове *Аутобиографије* пре њеног штампања, пореди је са Гђом де Севиње и уверава је да ће њена књига бити „сјајан прилог стварном познавању света" и „богат документ о питањима живота." Њени одани и угледни пријатељи уверавали су је да ће и „историја њене младости" (која се ту, у главном, једино и излаже) произвести сензацију и „распродавати се издање за издањем." И, сасвим природно, појава саме књиге, закићене цитатима из Епиктета и Светог Писма, посвећене — да ствар оде до краја — *Моме Мужу*, морала је доживети предвиђени успех на књижарском тржи-

шту: „али не својом вредношћу“ (како би њени пријатељи хтели), „већ тим што је она по себи један скандал“, — како ауторитативно и аутократски оштро бележи олимпијска хроника лондонског *Тајмса.*

Као што се види, посве је недовољно име „жене бившег првог министра“ као обележје даровите, настране, амбициозне и до безобзирности самовољне Скотланђанке која је себи умела начинити таквих пријатеља и навући таквих осуда. Изразита лична природа, прво, и, затим, занимљива породична и друштвена средина из које је потекла, и које она тако насмејана срца открива јавности, дају далеко више карактерних особина њеној личности но име и звање човека који је једног дана постао њен муж. Из тога разлога, у низу ликова и призора које она пружа, главно место заузимају њена девојачка породица и њен девојачки живот. Отац је њен Сер Чарлс Тенант, богати магнат из пословног света, типичан представник великих војвода трговине и индустрије, друштвени скоројевић од расе каква се у Енглеској јавила средином прошлог века и каква се данас нарочито развила у Америци. Либералних начела и убеђени присталица слободне трговине, он гради замак у „баронском стилу“, са каменим кулама, стрејама и олуцима, оснива приватну галерију слика којом је врло поносит, успева најзад да уђе у Парламенат и везује присна пријатељства са политичарима као што су Гледстон, Лорд Розбери, Холден, Балфур. Често али охоло отварана врата забаченог и гостољубивог замка дочекују са срдачношћу искључиве пријатеље, одличне представнике свих грана и свих струја јавнога живота, пробране не толико укусом или толеранцијом еклектичара за духовне себисродности или супротности, колико чежњом и слабошћу једне успеле друштвене величине за све савремене вредности, или бар ноторности, — ма у коме правцу оне ишле. Његова кћер, која је, како ми нагађамо, од оца наследила ту посебну врсту изражавања друштвене симпатије саосећањем професионалне једнакости свих утврђених репутација, разрадила је ову до крајњих граница, и у праву уметност, — са свима врлинама и манама које професионалност даје, — у једном времену кад су се свемоћно новинарство и други нови огласни методи ставили у тако дубоку службу васколиком јавном животу. Било ово наше нагађање тачно или не, неоспорна је чињеница да су послови, политика и поменута друштвеност, не само остављали Сер Чарлсу недовољно времена за породична старања друга до материјална, но чак извршили у његовом дому — претвореном, честим гостима, у једну врсту путничке станице — цело оно разорно дело које извесне професије, нарочито такозване слободне, самим својим карактером задају буржоаској подлози на којој се оне обично заснивају. Трезвен, крепак и неумитан борац у пословима и политици, Сер Чарлс

је, изгледа, био потпуно изгубио традиционално домаће осе- ћање свога правог сталежа, и у ретким тренутцима посвеће- ним многобројној породици, — имао је пет кћери и три сина, — умео је бити особен отац у свима преливима од дирљиве нежности до покожичне раздражљивости здравог настрањака. Што се тиче његове жене, која је, судећи по једној доброј фотографији, морала бити ретко лепа, она није имала ничега заједничког са смелом и надменом природом свога мужа. Повучена и привидно хладна романтична сањалица, духовита али тиха, она је изгледала одсутна из куће коју су Марго и њене сестре испуњавале својим хистеричним свађама. Поме- нути оштри оцењивач значајно подвлачи признање Гђе Асквит да њена мати не само да није водила никакве бриге о вер- ском васпитању својих кћери, већ да се ње није тицало њихово васпитање уопште. Једина ствар у моралном животу њиховом која је њу, изгледа, занимала, биле су љубавне историје већ одраслих девојака. Леди Тенант била је повереница срца својих кћери и, примећује Марго нежно, „уживала је у толико више у свима тим љубавним пословима у колико је и сама она у својој младости била велика љубавница, и није било ствари која би њу могла скандализовати."

Ти „љубавни послови" куће Тенант — Маргарите Те- нант и њених сестара — захватају највеће и са највише пажње обрађене делове целе књиге. Рођена 1864, будућа Гђа Асквит отпочела је своје „историје," по домаћем обичају, одмах по изласку из школе, негде крајем седамдесетих година. Безаз- лене историје свакако, занимљиве више по живописним деко- рацијама своје сцене, — спаваће собе младих девојака, која је после поноћи замењивала салон и у којој су оне примале младе људе, другове своје браће, своје пријатељице, чак и старију го- споду, при утуљеној светлости, „у дражесним хаљинама за спа- вање, усправљене у кревету и подбочене о шарене јастуке." При- чале су се приче о духовима или водили бесконачни разго- вори; млади људи су изјављивали љубав (често пута једни исти двема сестрама исте вечери); шеснаестогодишња шипа- рица Марго „електрисала је конверзацију" и „стари Лорд Р - - и, после десет минута, почињао муцати своју просидбу", док је уважени политичар Сер Чарлс Дилк покушавао да у ходнику, у помрчини, пољуби њену сестру Лауру (доцније жену Глед- стоновог сестрића Алфреда Литлтона).

У Лондону, *40 Grosvenor Square, S. W.*, Сер Чарлс Тенант одржава своју престоничку палату у којој породица проводи један део године. Велики свет, ручкови, позоришта, дворске свечаности, балови, — 1881 године либерали су на влади и пријатељ је Гледстон први министар, — Гђица Марго Тенант постаје једна од краљица лондонског друштва, али завитлава конвенције у ветар. Њен брат Едвард (Лорд Гленконер) имао је да води бригу о њој при вечерњим изласцима, „али се не

сећам да ме је икада *он* вратио кући. И ја и он имали смо по један кључ од капије, и ја сам се враћала ноћу сама, или у друштву кога од мојих обожавалаца.“ Понекад је „осећала потребу да изађе где, и остављала бал рано.“ Није увек имала собом кључ од капије, и кад би се тако догодило „имала сам обичај да прескочим гвоздену ограду у својој балској хаљини.“ Тај „обичај“ повлачио је опасност да се хаљина не закачи о оштре врхове од ограде, и да која од „рано уранилих домаћих собарица“ не опази госпођицу како прескаче: „краљица друштва“ изгубила би свој добар глас. „Нико на свету није добар судија своје репутације,“ додаје она, „али ова капија јесте неми сведок мојих безазлених подвига.“ Са истом искреношћу с којом описује те подвиге, Гђа Асквит описује и оне друге своје.

Њих је читава серија, и од њих најдужи и најважнији у целој књизи јесте „епизода“ са Г. Питером Флауером, братом Лорда Батерсиа, деветогодишња историја која се свршила тек 1891 године, кад се Гђица Тенант упознала са Г. Асквитом. Изузимајући један кратак прекид, она је своме љубавнику писала писма свакога дана и „молила се Богу за њега сваке ноћи, — видела она њега тога дана или не.“ Свакога јутра примала је она „своје редовно љубавно писмо“ од њега. Не даје се јасно видети из књиге да ли је било формалног заручења између њих или не. „Брак, вели она на једном месту, није био строги циљ ни мог ни његовог живота,“ али у исто време признаје да се питање било поставило и између њих, и да му је она одговорила да би пошла за њега „кад би нашао какво озбиљно занимање.“ Сама историја, какву је Гђа Асквит износи, пуна је фантастичних ситуација достојних и водвиља и комедије, али садржи и драматичних призора ретке узбудљивости. Једне вечери завадили су се на балу стога што је она играла два пута с Принцем од Велса (доцнијим краљем Едвардом); он је био љубоморан, и она је бесно оставила бал и вратила се кући, не рекавши му ни збогом. Мислимо да ће и наш читалац умети да по правој вредности оцени непосредни и посредни хумор — и саме сцене која се после тога догађа, и опис њен у сопственој причи јунакиње:

Била сам у својој ноћној хаљини, са распуштеном косом око главе, кад чух неку ларму са улице и, погледавши кроз прозор, опазих Питера где стоји на зиду од уласка у кућу, мотрећи правце у отворен прозор наше библиотеке, с очигледном намером да преко дубоког, празног приземља ускочи у собу. Потрчим на доњи спрат да спречим ту опасну лудост, али сам стигла доцкан, јер док сам отварала врата од библиотеке он је био скочио као мачка, оборио низ прозор једну саксију са цвећем, и већ био покрај мене. Упалила сам две свеће на столу за писање и прекорила га за његову необазривост. Он ми одговори да је зарадио много новаца својим скакањем из места, на столове и томе слично, и да је једном добио пет стотина фунти стерлинга скочивши на камин у коме је горела

ватра. Док смо ми разговарали, чули су се неки гласови испод прозора. Питер, са правим инстинктом обијача, леже и испружи се испод софе, покривши лице завесом; ја останем крај стола пушећи мирно своју цигарету. Врата се отворише; погледам, али ми блесак полицијске светиљке засени очи. Кад светлост управише на други крај собе, опазих два полицајца, једног полицијског инспектора и слугу свега оца.

Увређена овом новом, немилом ноћном посетом, Гђица Тенант покушала је прво да заплаши полицајце. Међутим, кад један од њих погледа кроз прозор у разбијене комаде саксије која је била пала низа зид, она увиде да више нема смисла крити. Не губећи присуство духа, обрати се за саучесништво и помоћ верном послужитељу свога оца, постаде тиха, признаде да је један њен пријатељ ускочио кроз прозор, „али (*додаде, гледајући у земљу и смешећи се смерно*) он није лопов.“

Идуће недеље, Питер понавља своју вештину ускакања, али овога пута, чудновато, са пристанком саме младе даме, која склања с прозора саксије са цвећем да се не би поновио ранији случај. Догађа се, ипак, нов један. Пробуђен лармом, Сер Чарлс Тенант силази са свећом, отвара врата своје библиотеке, и пошто се уверио да су све скупоцене слике још о зидовима, не приметивши никога, враћа се у своју собу и постељу! Породичне сцене, међутим, не изостају: четрдесетогодишњи расипник и отмени беспосличар сматра се у кући Тенанта недостојним да постане сродник, али убрзо затим сâм Питер ишчезава, бежи у Индију, оставивши за собом баснословне дугове. Гђица Тенант теши се одмах једним замеником, који јој је толико одан да једног дана плаћа све дугове свог претходника и супарника. Питер се ускоро враћа из Индије, сав срећан, али кроз кратко време увиђа сву стварност свог незавидног положаја и, запазивши на тркама фамилијарност понашања племенитог Д – – лиа према Гђици Тенант, демонстративно избегава младу даму у кући у којој су заједнички гости. *Аутобиографија* детаљно црта сцену која следује:

Ни за вечером ни после вечере није ми се дала прилика да говорим са Питером, али сам приметила чудно хладнокрвни израз на његовом лицу. Сутра-дан (пошто је била недеља), позовем га да самном обиђе штале после цркве; он то одби, и ја сам изашла сама. После вечере, опет сам покушала да говорим с њим; он није хтео ни да ми одговори, али је изгледао дубоко тужан, што ме је јако болело. Казао је Хопиу Манерсу да ове недеље неће ићи у лов, јер мисли да ће морати ићи у Лондон. Моје се срце на то стопило. Сви се повукосмо рано у своје собе, а Питер остаде доле читајући. Како он никада зими није читао после вечере, знала сам да има неко веома озбиљно зло, стога огрнем лаку хаљину и сиђем доле да га видим. Соба је била празна, и ми смо били сами. Он није хтео да ме погледа.

Марго: „Питер, ви не говорите са мном све од како смо били на тркама. Шта се догодило?“

Питер: „Волео бих више да ме оставите на миру, *молим вас*.. Молим вас, одлазите натраг у своју собу!“

Марго (*седа на софу поред њега*): „Хоћете ли да̑ говорите са мном, и да ми лепо кажете шта је у ствари?“

Питер остави књигу на страну и, гледајући ме врло одлучно, рече сасвим полако:

„Нећу да говорим с једном лажљивицом!“

Ја се усправих, као да ме је неко ранио, и рекох:

„Како смете да кажете такву ствар!“

Питер: „Ви сте ме слагали!“

Марго: „Кад?“

Питер: „Знате врло добро! И опет сте у љубави с неким! Знате да је то тако! Хоћете ли да порекнете?“

„О! Дакле то је то што вас мучи?“ рекох најслађим гласом. „Шта бисте ми одговорили кад бих вам казала: *нисам*?“

Питер: „Казао бих да опет лажете.“

Марго: „Јесам ли вас икада лагала, Питер?“

Питер: „Откуд ја то знам! (*Слежући раменима.*) Слагали сте ме два пута, и зато претпостављам да сте стекли навику у томе за време док ја нисам био овде.“

Марго: „Питер!“

Питер: „Човек не виче и не обухвата руком једну жену, као данас на тркама Д--ли, ако не води љубав с њом. Хоћете ли да ми кажете ко је платио моје дугове, молим вас?“

Марго: „Не, нећу.“

Питер: „Је ли то био Д--ли?“

Марго: „Нећу да вам кажем. Нисам ја зајмодавац! И, пошто сам већ таква лажљивица, што ми постављате таква глупа питања?“

Питер: „Ах, Марго, ово је најстрашнији удар у мом животу! Видим да ме обмањујете. Знам сада ко их је платио.“

Марго: „Па што ме онда питате?“

Питер: „Пре но што сам отишао у Индију, ја никад у свом животу нисам проговорио једну реч са Д--лием. Зашто је он платио моје дугове? Много ћете боље учинити да ми сад кажете чисту истину, и пређете преко тога: све је свршено, и ви ћете се удати за њега.“

Марго: „Пошто сам већ стекла навику да лажем, можете поштедети и себе и мене таквих вулгарних питања.“

Питер (*хватајући грозничаво моју руку*): „Реците да се нећете удати за њега! Реците ми да то *није* истина!“

Марго: „Што бих то казала? Он ми никад није ни тражио да пођем за њега!“

Разговор се свршио нежним гестом и свирепом речју: „Прислоних своју главу уз његову, и рекох: — Како могу да начиним од вас поштеног човека, мили мој?“

Напослетку, дошла је катастрофа. Поред једне раније љубави, „Гђе Бо“, Питер има другу једну мистериозну љубавницу, — удату жену, — и једног лепог дана Гђица Тенант наилази изненада на њу и Питера. Две даме имају једно драматично објашњење после представе у опери. Питер одводи Маргариту у стан њене супарнице. Дијалог који следује изванредно је жив и снажан. Али, овога пута, он узима трагични обрт. „Ако га не волите довољно да се за њега удате, зашто га онда не оставите самог?“ пита тајанствена дама у болном вапају. „Ја га не држим за себе, али нећу ни с ким да га делим!“ одговара Гђица Тенант. „Ви га не волите, али хоћете да га сачувате за себе; то је чиста себичност и сујета!“ узвикује несрећница. Гђица Тенант пристаје да га „сутра пусти у слободу“, ако он има намере да се жени, али — да би га спасла од

горих заплета — неће да обећа да ће га „оставити самог.“ Она њу, другу, дубоко жали. „За Божје име, немојте ме жалити!“ чуо се разјарен крик очајне жене. Она је могла све пре поднети но сажаљење Маргарите Тенант.

После тога, природно је било, наступила је код ове „једна одвратност осећања према Питеру.“ Одсуство сваке „моралне индигнације“ и његова „неспособност да се икако поправи“ одлучили су је да му каже коначно збогом. То је ускоро и учинила, и онда предузела једно путовање у Италију. Било јој је двадесет и седам година.

(Крај у идућем броју.)

ВОЈИСЛАВ М. ЈОВАНОВИЋ.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

ЗАГРЕБАЧКО КАЗАЛИШТЕ. — „СЛИЈЕПЦИ.“ — „НЕПОБЈЕДИВА ЛАЂА.“ — ДЕМЕТРОВА НАГРАДА.

Славећи другу годишњицу народног уједињења, донијело је наше казалиште актовку младог лиричара Данка Анђелиновића *Слијепци.* Анђелиновић је, у своје доба, свратио на се пажњу наших књижевних кругова својом збирком пјесама *Галебови.* Искрено надахнуће, полет, лијепа дикција и жарки темперамент, главне су карактеристике овога првијенца: ко је познавао овај Анђелиновићев успјешни наступ у литературу, тај је са интересом очекивао и премиеру његовог првог драмског рада. Ми додуше знамо да добар лиричар не мора бити и добар драматичар, али свакако занимљиво је видјети и испитати колико драматуршких квалитета посједује млад човјек који је у другој књижевној врсти побрао лијепе успјехе. Да истинуречем — узевши у обзир *Слијепце* — драматичар Анђелиновић далеко остаје за Анђелиновићем лиричаром. Али, кад се помисли да је ова актовка први позоришни покушај једног даровитог писца, нећемо погријешити ако утврдимо да је ово један добар покушај. Наравно, само покушај. *Слијепци* су једна слика из хрватскога преврата од 28 октобра 1918. На око изгледа ова стварца као патриотички изљев одушевљеног Југословенина, али ко пажљивије промотри њезину суштину наћи ће се пред једним проблемом који је сигурно обузео душу многог нашег човјека у тешким данима свјетског рата и мука и патња нашег народа. Овај проблем је додуше код Анђелиновића само додирнут, али начин којим је постављен, па глатки, каткад превећ нашвен диалог, лијепо приказана средина, добро гледани карактери Дабише и Марка, буде у нама наду да ви Анђелиновић, уз марљив и систематичан рад, чувајући се површности и брзине

у послу, могао постати и добар драматичар. Свакако, идеја његове мале драме, која у себи садржи конфликт између физички слијепог сина и морално слијепога оца, јак је драмски мотив на коме би се могла саздати велика и потресна трагедија.

Представа је била добра. Играло се згодним темпом и складном тихом стилизацијом. Изврстан је био Г. Тито Строци као слијепи син, који и без очињега вида види срећу и величину свог ослобођеног народа. Г. Јоза Ивакић, редатељ, створио је лијеп и прикладан *intérieur* и нашао потребит стил којим је ублажио пригоднички, а подигао умјетнички значај ове актовке.

Непобједива Лађа Јосипа Косора била је друга домаћа премиера у децембру. Критика је једногласно отклонила ово Косорово дјело. У његовој осуди нашли су се сагласни и стари и млади литерати, и напредни и ненапредни листови. Неки су сувише упали у тон који заслужује јавну покуду и осуду, јер једно дјело озбиљног и даровитог пјесника, па и ако неуспјело, не дочекује се грдњама и памфлетским нападима. А да је писац и лош писац, ништа не оправдава неевропски тон који је, на жалост, код нас уобичајен... Што се мене тиче, за мене је Јосип Косор као драматичар један проблем. Једна литерарна личност која вам се намиче, али коју нисте кадри да слиједите, да схватите, да прокухате.

Стаза коју вам овај таленат показује не води никамо, мисли које он реда не спадају под мерило здраве логике, храна коју он нуди пада на наш душевни стомак као жељезо. Косорове су драме хидрокефалне, изгледају као да имају *elephantiasis*, или боље рећи подсјећају на рекламу *Пенкала* са надчовјечијим ухом. Оне су детурпација једне умјетнине, један Полифем генијалности која гледа на једно око — оне су као једна слика Микеланђеловог *Страшног Суда* коју смо присиљени да гледамо у полупаном огледалу или Бетовенова симфонија одиграна на неакордираним инструментима. Једном ријечју, у њима је величине, али та је утопљена у море баналитета, заодјенута у ситне дроњке једног наивног стила, оличена једним конгломератом боја, уља, мириса, сапуна, из најразноличнијих литерарних лабораторија. Кадгод прочитате које Косорово драмско дјело, задиви вас снага замисли, занесе вас по који детаљ, по која фраза, — али кад руке вашег интелекта хоће да поставе на ноге онај чудновати свијет, онда видите да се он руши, јер нема у себи ни логике, ни форме, ни живота, ни душе. И Јосип Косор не стоји пред нама као умјетник, него као литерарно чудовиште које спада у литерарни паноптикум: не представља нам се као мислилац, него као душевни атлет који држи у зубима једну идеју што тежи десет центи. Зато није чудо да се нашло људи,

умних и наображених, код нас и у страном свијету, који су у Косору видјели један велики дух и једну снажну умјетничку потенцију, који су открили у њему идејну крепкост наше расе и снажну примитивност наше земље. Ми, који смо Косору близу, знамо врло добро да његови космички излети немају ничега заједничког с нашом расом, да његов симболизам није никад у нашој земљи. Њих ваља тражити у литерарно-умјетничком пабирчењу које је Косор изводио на културној њиви страних народа. Што се тиче снаге замисли, ту је Косор — и то радо признајемо — и нас задивио и навео на мисао да ће из њега, прије или кашње, постати риједак, осебујан, потентан драматичар.

С том жељом пошли смо и на премиеру *Непобједиве Лађе* у нади да ће она бити можда оно дјело које смо очекивали. Али нада нас је преварила. У овом је дјелу Косор још више застранио него у својим дојакошњим драмама. (Не узимљемо овдје у обзир *Пожар Страсти*, који за нас остаје увијек добра драма и Косорово најзрелије позоришно дјело.) *Непобједива Лађа* изгледа као једна кућа на сто спратова, у којој нема ни степеница, ни лифта, ни врата, ни улаза. Само ко је крилат може да уђе у њу. Ми обични смртници то нисмо. Косорови јунаци имају неку идеологију која ни у чему не одговара нашем људском, земаљском схватању. Овдје нећу да кажем схватању данашњег друштва, него у опште схватању човјека рођена од мајке жене и повита у земне повоје. Јер људски закони, друштвени разлози, културне потребе, могу доћи у конфликт с нашом природом, и преко њих може да пређе јак, необичан, подузетан дух — али хтјети пренијети тај дух у некакве космичке, небулозне, фантастичне атмосфере, дати му неке поризе који никоме ни не падају на памет, који граниче са деменцијом, који газе најпримитивније принципе здравога разума, то значи лишити их оне удесне трагичности која пуни свако човјеково страдање. За то Косоров Лукан нема у себи ни труна човјечјега духа; његова судбина нема истине, његови су осјећаји празна јека којом јечи метална нутрина једног кипа који представља једно криво божанство. Шта хоће он са својом непобједивом лађом? Што је хтио постићи кад је оставио породицу и пошао у прашуму? Је ли његов сусрет са горилом врхунац циљева за којим тежи необуздани људски дух? Је ли га сомнамбулна Бисерка и у чему потакла и зашто Домина није могла бити друг његових подвига?... И тако бих могао поставити стотину питања која се рађају под дојмом Косорове нелогичне и апсурдне идеологије. Додуше ту и тамо има који потез, која мисао, који афекат, што одају добра посматрача и пјесника, али то се губи у несређеном хаосу идеја и људи који пуне његову драму. И неки типови свједоче да је писац кадар видјети и осјетити прави и истински живот (као на пример: Домина, Вицко, Кимбо, Ка-

петан), али и они лутају без сврхе и циља у једноме свијету који није њихов. Свакако, моје је мишљење да би Јосип Косор морао чим прије оставити космичке крајеве и вратити се својој правој умјетности, за коју је он некада имао на расположењу необичан таленат и свој властити душевни материал. Али да му то успије мора прије свега раскрстити са властитим увјерењем да је он једна европска величина, на које су га натјерали разни пријатељи, снобови и љубитељи литерарних екстраваганција, домаћи и страни. Он мора увидјети да се данас налази у прашуми — у заблуди — на тамној пучини као његов Лукан. Да говори горилама, а не људима. Да је сам крив ако га људи не разумеју.

За загребачко позориште значи ова представа необичан режијски и глумачки успјех. Г. Бранко Гавела дао је најљепше своје способности да помогне корачати оном драматском, хидрокефалском, муцавом оријашу који се зове *Непобједива Лађа*. Он је нашао режијске форме и начине који су имали да нам приближе Косоров нелогични и нереални свијет, и није његова кривица ако лећа његове умјетности није остранила небулозе по којој лута пјесник. Гавела је бјежао од реалног гледања, и само је сликама, свјетлом и стилизовањем наслућивао aукторову идеју. У том су га слиједили и његови глумци. Они су се овог пута ванредном љубави заузели за домаћег писца и то им буди овдје убиљежено као особито признање. Декорације Рачкога снажно су дјеловале складношћу, колоритом и димензијама.

„Деметрову Награду“ за најбоље приказано дјело у загребачком казалишту у години 1920 добио је Мирко Королија за своје *Зидање Скадра*. Ово је ново признање свом одличном пјеснику, чије је награђено дјело једнодушно признато од публике и критике.

МИЛАН БЕГОВИЋ.

ЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД.

САОБРАЋАЈНЕ ТЕШКОЋЕ.

Почетком фебруара ове године била је пленарна седница Привредног Савета. Нови Министар Трговине, Г. Куковец, сматрао је за потребно да саслуша представнике свију привредних редова о најважнијим питањима. Пошто му се састав Привредног Савета учинио недовољним (а он се по уредби не може мењати за две године), Г. Куковец га је проширио на тај начин што су позвани, као гости, неки народни посланици из Словеначке, а појединим привредним телима допуштено је

било да пошаљу своје експерте. Ипак је, сразмерно, било највише представника индустрије, па тек онда трговине и саобраћаја, земљорадње и занатства. Тако је, у неку руку, образован Привредни Парламенат, за који се у последње време толико пропагира.

Мора се признати да је Министар Трговине унео сву своју добру вољу, да заглади јаче сукобе између појединих професионалних организација и да избегне оштрију критику, која је била неминовна нарочито кад се тицало саобраћаја и спољашње трговине, двају најактуалнијих питања из области економске политике.

О саобраћају, или боље рећи о сметњама које отежавају правилни развој железничког саобраћаја, говорио је помоћник Министра Саобраћаја Г. Јелић. Те су тешкоће већ довољно познате: оскудица у угљу, немање локомотива, нестручно и недовољно особље, трули прагови, слаба финансијска средства, рђава манипулација возним парком, царинске формалности итд. И ако у другим питањима врло различитог и супротног мишљења, представници свих привредних редова сложили су се једнодушно у осуди рђавог саобраћаја. Чак и кад се прешло на друга питања, неки су говорници подсећали да ништа не помаже: ни добра тарифа, ни смањивање извозних царина и све друге олакшице, ако се не обезбеди брз и уредан саобраћај.

Штрајк у Трбовљу оштетио је државу са петнаест милиона динара и нанео огромне неприлике земаљској трговини. Више од месец дана саобраћај је, само због тога штрајка, био потпуно обустављен за робу. Не само да трговци нису одговарали својим обавезама према иностранству (што свакако не иде у прилог добром гласу наше трговине), него ни произвођач земљорадничких производа није могао добити ону цену која је одговарала паритету на светским тржиштима, пошто није било могућности да се ти земаљски производи транспортују. Цене су, међутим, стално падале. И данас, кад би се можда и могло ослонити на наш железнички саобраћај, цене у иностранству су тако ниске да се више не могу плаћати раније цене у земљи. Један вагон сувих шљива, на пример, коштао је у почетку сезоне 30—35.000 динара, а данас се не плаћа у произвођачким центрима (Шабац, Лозница, Ваљево) више од 17—20.000 динара. Народно-економска штета од саобраћаја износи, извесно, неколико стотина милиона. Јер, такав је исти случај са пшеницом, овсом и кукурузом. Два последња артикла пала су у земљи за 30—40 по сто.

Оскудица у транспортним средствима прети да укочи цео наш привредни живот. Још пре ове седнице Привредног Савета обраћена је пажња и надлежном министру и јавности, колико страда трговина због рђавог саобраћаја. За предмете увозне трговине, сасвим умесно наводило се да тежак и неу-

рeђен транспорт знатно повећава трошкове и следствено подржава скупоћу.

У извозној трговини, пак, продавци земаљских производа не могу ни приближно да утврде рок испоруке, и то одбија стране купце. Због саобраћајних тешкоћа отказани су већ учињени закључци. Због те неизвесности ретко нам и долазе нови купци. У очекивању да се поправи саобраћај, конјунктура на страним тржиштима потпуно се променила. Ако се сутра и учини штогод да транспортне прилике пођу на боље, цене ће бити тако неповољне да ће последице осетити и трговац и произвођач.

Можда би се рекло да би тешку ситуацију требало да поправи наше бродарство. На жалост, ни саобраћај водом није дао боље резултате. Шлепови са шљивама и храном који су отправљени у септембру, срећно су стигли до Беча тек у новембру месецу. Изузетно и незапамћено мала вода учинила је да ове јесени ни саобраћај водом није могао да замени тежак железнички саобраћај. С друге стране, интересанти се жале на оскудицу возног парка и на скупе тарифе. Противно свима досадашњим принципима, саобраћај водом је скупљи од железничког. И та разлика није мала. Увозници се жале да је од Брода до Београда подвоз за 1500 динара по вагону скупљи воденим путем него железницом. И то чини да се избегава транспорт водом, а да се железнице још више закрчују.

Докле је прекоморски саобраћај у пола јевтинији него за време рата и непосредно после рата, наш бродарски саобраћај из дана у дан поскупљује. Између осталих разлога, управа Бродарског Синдиката наводи да је угаљ скупо стаје и да је режија велика. С друге стране, међутим, узрок треба тражити у монополском положају овог Синдиката и у великој заради коју траже учесници његови.

На седници Привредног Савета појавио се и представник Бродарског Синдиката, али нити је узимао учешћа у дебати, нити се ко други бавио саобраћајем на води. Ми мислимо, међутим, да је водени пут недовољно експлоатисан и да не врши ону функцију коју би требало да има у нашем привредном животу. Држава, која није била способна да организује овај саобраћај и због тога уступила пловни парк овом Синдикату, треба да води рачуна о економској улози коју наше бродарство треба да врши и да обрати пажњу на тарифе које се једнострано повећавају.

Са онолико исто права са, колико се тражи побољшање железничког саобраћаја, са толико се исто права може тражити државна интервенција у регулисању воденог саобраћаја.

НИКОЛА СТАНАРЕВИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — МЕЂУСАВЕЗНИЧКА КОНФЕРЕНЦИЈА У ПАРИЗУ.

У Паризу је међусавезничка конференција министара енглеских, француских, белгијских, италијанских и јапанских завршила свој рад, нарочито рад у погледу ратне оштете и репарација које Немачка има да даје. После оштре критике Лојда Џорџа на француску политику, и препирања око ње, препирања која су доводила до разлаза између Лондона и Париза, вратило се све у редовни ток. За непуне две седнице постигнут је стварни споразум у питањима између Енглеске и Француске: у питању о разоружању Немачке, и питању о репарацијама. Ово је први пут да се постављена питања о извршењу Версаљскога Уговора решавају овако одређено: решења су јасна и не остављају, као досада, пукотине и споредне излазе Немачкој. Знају и Савезници и Немци шта се хоће.

Немачка, по постигнутоме споразуму, мора до 15 маја да допуни своје законе о војсци, нарочито нови закон о војсци који стоји пред Рајхстагом. Нови немачки закони морају регулисати питање о *Reichswehr*-у и о броју редовне војске — која не може премашити број од 100.000 људи. Немачка мора до 28 фебруара предати сав сувишак ратнога материала, а тополивнице морају доћи под контролу међународне комисије. Немачка мора разоружати Народну Одбрану, распустити све официре и војнике до 15 априла, предати све топове и две трећине ручнога оружја до 31 марта, а остали материјал до 30 јуна. Немачка мора да распусти полицију јавне безбедности, која је била у ствари војна организација. Немачка мора да разоружа своју резервну флоту пре 30 априла, и да накнади све епелине које је уништила од дана потписа Версаљског Уговора. Уз ове војничке мере, које су маршал Фош и други војнички вештаци предложили, долази решење о ратној оштети у новцу и угљу. Према томе решењу Немачка има да исплати од 1921 године до 1962 године, суму од 226 милиарди златних марака (50 милиарди мање него што је било предвиђено раније). Поред ове суме, коју Немачка има да исплаћује Савезницима у растећој сразмери, Савезници ће одузимати од Немачке још и 12% од извозне царине, коју Немачка наплаћује *ad valorem*. Немачка је још дужна да свакога месеца издаје Савезницима по два милиона и двеста хиљада тона угља, осим онога што није досада предала.

Савезничка Конференција је предвидела и казне ако Немачка не буде извршила сва ова решења париске конференције. Прва је казна проширење окупације на неокуциране немачке територије; друга је продужење рока досадање окупације немачких области; трећа је у праву Споразума да на

левој обали Рајне предузме сваку царинску меру да од оку пираних територија створи стварну залогу над осталим делог Немачке: четврта, да Немачка не може приступити Лиги Народ све док не покаже добру вољу и намеру да изврши свој обавезе. Ове четири казне допуњене су још неким другиi мерама које ће Немачку стављати, докле год се не искупи под стварну војничку и економску контролу Савезника.

Односно ових одлука Немачка ће имати крајем месец фебруара да каже хоће ли их примити и извршити. Ове мер и одлуке, које изгледају драстичне, судећи по свему што с зна и што се чуло од стручњака, ништа неће сметати економско обнови Немачке, нити су „луде“ како је Берлин јаукнуо. Он ће бити довољне, ако их Савезници без устезања, доследно заједнички изврше. Ако се они не буду дали завести дипло матским финесама немачке владе и кукњавом немачкога народа положај Савезника према Немачкој биће јасан. Ове одлуке мере Немачка може и не примити: ако их не прими, онда ће дођ проста примена Версаљског Уговора, чије су одредбе много неповољније од горњих. Од извршења ових одлука, које с саопштене Немачкој нотом, зависи хоће ли и наша држава добит ратну оштету. Ако Немачка пристане на њих, онда један де треба да добијемо и ми. Колики ће тај део бити не може с рећи, јер то још ни до данас није расправљено. У јануару прошл године било је утврђено да ће бити 6% од целокупне немачк ратне оштете. У јуну, та је одлука без нашега знања промењена и одређено је било нашој држави много мање. Али како с уопште Версаљски Уговор досада није промењио, а чињен су код Савезника кораци са стране оштећених, то и питањ о нашем делу није коначно решено. Како су и Савезниц пристали да се смањи целокупна ратна оштета Немачке н данашњу суму, и како ће Аустрију ослободити сваке ратн оштете у готову новцу, то ће и наш проценат накнаде штет бити смањен најмање за 2% од првобитне цифре.

Аустрија је овога пута добро прошла. Савезници нис истина израдили читав план како ће спасти Аустрију од про пасти, али су поставили основе како да се то учини. Чим ј Г. Лушер учествовао у расправи тога питања, могло се очеки вати да ће бити за њу повољно. Он је био још од почетк за политику чистих рачуна и интереса, и то у првоме ред француских, — он је за то и данас. По његовом новом пред логу, који је усвојен, основаће се једно аустријско друштв или нека међународна аустријска банка у којој би учествова међународни капитал у суми од 200 милиона франака. Да б та банка могла да почне рад, Г. Лушер је предложио да с Савезници одрекну свих оних дугова које Аустрија има дават за ратну оштету и свих трошкова за издржавање међународни трупа у Аустрији. А да би финансије Аустријске Републик правилно функционисале, он је предложио да се сведе до-

садашњи број чиновништва, јер Република Аустрија је примила на свој буџет готово све аустријско чиновништво из некадашње царевине Аустрије. Једна међународна контрола са широком влашћу треба да уведе штедњу и ред у Бечу. Ове мере ће свакако бити добре за Аустрију, али да ли је одрицање од ратне оштете требало да буде полазна тачка, то није сигурно. Одричући се још данас и ратне оштете и трошкова које Аустрија треба по уговору да плати, Савезници чине две штете. Нама, који сматрамо да је било право да Аустрија плати што је Сен-Жерменским Уговором одређено, и њима, кад су се одрекли једнога јемства да Аустрија мора остати у границама обавеза Версаљског Уговора. Без ове залоге Аустрија може продужити рад на сједињењу са Немачком, који је већ прилично успео. Могли су се Савезници и доцније одрећи свога примања од Аустрије.

У Паризу је донета још и одлука да се подвргне ревизији Севрски Уговор. Делегати Савезничких Сила, грчки и турски састаће се у Лондону крајем фебруара да о томе већају. Грчка влада стоји на гледишту да не треба мењати Севрски Уговор, а цариградска влада и Мустафа Кемал, шеф Ангорске Владе, траже ако не потпуно уништење, а оно ревизију овога Уговора. Г. Лушер је и овде спремио један план по коме француски кредитори из 1913 године неће остати сасвим оштећени. И, ако се он распростре и на територије које је Турска уступила победиоцима у Лондону 1913 године, онда ћемо и ми чути нешто о томе плану Г. Лушера.

Ова париска Међусавезничка Конференција је једна од најважнијих које су се после париске Конференције за Мир састајале. Она је једна нова победа над непријатељем. Она је утврдила нешто више и веће него што су облик и стварни дугови Немачке; она је утврдила Велику Антанту и јединство савезничког фронта у миру, као до јуче јединство савезничког фронта у рату. Немачки државници могу казати да су одлуке Париске Конференције лудорије, да су рачуни њени фантастичне математичке формуле без вредности, да су неостварљиве, да они не могу не признати да су правичне и изводљиве. Они не могу више двоумити да ли ће се Велика Британија и Француска раздвојити кад је реч о Версаљском Уговору. Онога дана кад су Енглези нашли да је ова ствар правична и изводљива, тога дана је нађена и најсигурнија залога за светски мир. По ту цену биће сигурно лакше подносити оне губитке које ће нам донети редуцирање процената немачке ратне оштете у новцу, одрицање од ратне оштете аустријске, и ревидирање Севрскога Уговора.

ИНОСТРАНИ.

ПОДСЕТНИК.

Јануар 24, 1921. — Састала се у Паризу Међународна Савезничка Конференција због разоружања и ратне оштете коју Немачка има да плати.

Јануар 29. — Међународна Савезничка Конференција одредила коначно рокове за разоружање, величину ратне оштете, јемства и принудне мере ако Немачка не изврши обавезе из Версаљског Уговора.

Фебруар 2. — Измењане ратификације између Италије и наше државе о Рапалском Уговору.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — УСТАВНЕ ПЕРСПЕКТИВЕ.

Београд, 11 фебруара 1921. — Уставни Одбор јасно показује сву духовну разбијеност у којој се налазимо. Не само да у њему имамо разних представника старога схватања државе као искључиво политичке заједнице, него у њему имамо и разних представника новог схватања државе као привредне и културне заједнице, а не само политичке. И та су два схватања дошла у сукоб већ на првим седницама Уставног Одбора.

Међу првима имамо старе убеђене федералисте, који све више постају прилично скромни „легислативни“ децентралисти. и још старије убеђене централисте, који све више постају „административни“ децентралисти. И није овде по среди само проста игра речи и једна обична политичка варка, него и стварно попуштање. Да ли ће ово узајамно попуштање одвести коначном споразуму, зависи од исхода главне битке. А ова се има водити не толико на садржини ових „административних легислација“ и „легислативних администрација“, већ просто на историјским или неисторијским границама њихових области. Можда ће се и овде наћи једно од средњих решења, пошто немогућности крајњих буду исцрпене. Можда би се могла усвојити подела у границама једне историјске области с могућношћу, у прелазном добу, да заједничка питања за целу историјску област, у колико их буде било и у колико се могу предвидети, самоуправна тела једне исте историјске области решавају заједнички преко органа изабраних из своје средине. Али, у овом тренутку, још смо прилично далеко од сваког средњег решења.

Међу другима, међу онима који схватају државу не само као политичку него и као привредну и културну заједницу, имамо убеђене противнике личне својине, као што међу првима имамо ватрене браниоце њене. Само, и убеђени противници личне својине почињу постепено увиђати немогућност апсолутног и општег укидања њеног, и ватрени браниоци њени почињу увиђати потребу извесних ограничења њених, ограничења у корист заједнице. И тако, идући с десна на лево кроз ове две велике групе и кроз све старе и нове

странке у њима, ми, у овом привредном погледу, имамо у Уставном Одбору и представнике крајњег индивидуализма и крајњег социализма, комунизма, и уз њих, у другој групи, и представнике кооператизма, система који стоји по средини између њих. Приговор који су учинили представници крајњег индивидуализма да се у устав не могу уносити привредна начела, не изгледа основан, јер у све њихове нацрте они сами уносе неповредност својине, основно начело привредног система који они сами исповедају. Природно је, дакле, што они који бране друге привредне системе желе унети у устав основна начела *својих* система. Између ових двеју великих група јасна је разлика, у овоме тренутку, у тренутку доношења устава, баш у томе што присталице старог схватања државе дају претежну важност политичком уређењу њеном, и према томе траже да само нови политички основи њени уђу у устав, док присталице новог схватања државе дају претежну важност привредном и културном уређењу њеном, и према томе траже да и привредни и културни основи државе уђу у устав.

И тако је Уставном Одбору поднесено неколико нацрта устава, од представника обеју група. До евентуалног доласка Г. Радића у Скупштину, само нацрт на који се сложе радикали и демократи, Владин нацрт, има извесних изгледа да буде усвојен, јер у одсуству гласова сељачке хрватске странке Влада располаже већином у Скупштини. Са доласком Г. Радића у Скупштину, опозиција би имала довољно снаге да обори Владу и спречи њен устав, али не и снаге да сама прихвати владу и донесе свој устав.

ПРИВРЕМЕНИ.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Чаурина Елегија.“ — Мисли се да је ову елегију, којој је индиско име *Чауриних Педесет Строфа*, испевао Бил'ана, песник индиски из Кашмира, који је живео у XI веку по Христу. Легенда вели (упореди и садржину песме, нарочито строфе XVIII, XXVII, XXVIII, XXXVII и XLIX) да је песник своју песму испевао пред полазак на губилиште, у тамници, које је допао због својих смелих односа с кнегињицом о којој песма пева. Легенда додаје да му је песма спасла живот и донела руку кнегињице. — Чаурина песма је, поред своје истинске лепоте, још и карактеристична за индиску лирику и, може се рећи, за стил индиског песништва уопште.

Х.

„Русија и Руси“. — Разматрања о *Русији и Русима* од Г. Божидара Пурића, која почињемо доносити у овом броју, писана су у главном на основу личних утисака и проучавања за време пишчева бављења у Русији 1916 и 1917 године, а допуњена његовим боравком у Сибиру и на Крајњем Истоку у 1919 и 1920 години. Чланак је завршен октобра месеца прошле године у Сан Франциску.

У.

„Покрети и Дела.“ — Наш сарадник Г. Владимир Ћоровић прикупио је у једну књигу и штампао у издању београдске књижарнице Геце Кона, седам својих расправа: „Вера и Раса у Српској Прошлости“, „За Књижевно Јединство: питање наречја и писма“, „Петар Прерадовић према Србима“, „Кнез од Семберије“, „*Јазавац пред Судом*, у бечкој „Зори““, „Милутин Бојић“, „Огризовићев *Бановић Страхиња*.“ — Прва од њих јесте уводно предавање из српске историје на Университету у Београду, и оно се овде први пут објављује, као и оцена (неповољна) Огризовићеве драме. Остали чланци штампани су раније: један у Првој Серији *Српског Књижевног Гласника*, три у *Књижевном Југу*, познатом часопису који је последње године рата био покренут у Загребу и који је одважно и часно вршио своју националну и културну улогу, са Г. Ћоровићем као уредником српског дела. Као што се види из самих наслова појединих чланака, ове расправе говоре о предметима из српско-хрватске књижевности и историје. Стручни проучавалац наше народне прошлости и културе, народног живота и карактера, Г. Ћоровић у овим својим радовима даје занимљива, увек јасна и често пута веома тачна мишљења и судове о појединим питањима нашег националног живота и књижевности. Његову ће књигу читалац прочитати с коришћу.

У.

„Један од Многих.“ — Г. Драгомир Шишковић написао је, а Свесловенска Књижарница у Београду издала, *Један од Многих*, „роман из престоничког живота.“ У њему се рђавим репортерским стилом на сто и двадесет брзих и празних страница, па ипак развучено, прича историја једне полуобразоване младе београдске девојке коју је мутна чежња за неким „вишим животом“ одвукла у прљаву средину најниже журналистике. Писац се ни на једном месту не успева подићи изнад свога предмета: шта више, уместо књиге која би имала бар извесне документарне вредности, даје једну наивну сензационо-морализаторску повест којом српска књижевност и београдски роман нису добили ништа више но што су пре тридесетак година добили криминалном приповетком Тасе Ј. Миленковића *Живот за Динар*.

В. М. Ј.

Немац о нашој књижевности. — У свесци за 1 јануар ове године познатог немачког часописа *Das literarische Echo* штампао је Ерик Кринес једно подуже „Српскохрватско Писмо,“ написано са извесним симпатијама и у најбољим намерама да се немачким читаоцима прикаже стање наше књижевне садашњице. Са трудољубиво прибраним богатим библиографским и другим материјалом Г. Кринес у њему показује да наша савремена књижевност, и ако, као целина, не од епохалног значаја за туђинца, садржи ипак у својој живописној и активној разноврсности довољно занимљивих појединости за страног читаоца. Као што је врло чест случај са таквим књижевним извештајима, писмо Г. Кринеса показује онолико велику некритичност у прикупљању грађе колико велико одушевљење за предмет, и то тим више што је оно обухватило не само нашу лепу књижевност већ и научну. Сви су изгледи да се у самом прикупљању грађе писац ослонио на домаће пријатеље, не проверивши довољно и не попунивши податке до којих је на тај начин дошао. Отуда се могло догодити да се, кад је реч о савременој књижевности која се развија у Загребу, највише простора посветило драмским радовима Г. Милана Огризовића, „неоспорно једног од највећих уметника хрватскога народа“, док се о Г. Иву Војновићу „*другом* великом југословенском драматичару“ нема чега нарочитог да каже. Са великом симпатијом и ако са доста омашака у подацима, Г. Кринес говори о песмама М. Бојића, и даје кратке карактеристике већег броја каткад чудно пробраних млађих и старијих српских и хрватских песника и приповедача. Почасно место заузима Г. Владан Ђорђевић, знаменити политичар, романописац и мемоарист, који је завршио један велики историјски роман, *Цар Душан*, чији се немачки превод баш сад ради. Говорећи о часописима, Г. Кринес се љубазно сетио на првом месту нашег листа, и посветио му неколико веома похвалних речи.

x. x. x.

„Преводи у Стиху и Слику“. — У свом броју од 1 фебруара, *Frankfurter Zeitung* доноси у подлистку једну дужу белешку о расправи Г. Богдана Поповића „Преводи у Стиху и Слику“, штампаној у прва два овогодишња броја нашег листа. Приказивач наводи суд Г. Поповића о српском преводу *Фауста* Г. Милана Савића, и даје у изводу мисли и закључке изложене у том начелном огледу Г. Поповића.

x. x. x.

„Одабрана Дела из Пољске Књижевности.“ — Познати преводилац пољске лепе књижевности Г. Лазар Р. Кнежевић покренуо је под горњим насловом засебну збирку у којој ће, у повременим свескама, доносити преводе нај-

ичних дела старијих и новијих пољских писаца, од друге половине прошлога века до данас. У првој свесци, која је ових дана изашла, штампане су три приповетке Хенрика Сјенкјевича: „Бартек Победилац“, „Палилац на Кули Светлињи“ и „Анђео“. Добри и књижевни преводи пољских писаца које ће доносити ова збирка свакако ће бити од користи нашој књижевности, али би та корист била још већа ако би Г. Кнежевић приказао саме писце потребним критичким уводима.

x. x. x.

Француски научници у Македонији. — За време свог бављења у Македонији, на солунском фронту, савезничке војске, нарочито француска, имале су у својим редовима научњаке и стручњаке од сваке руке, који су показали запажену активност у проучавању ове недовољно испитане земље. Као један део објављених резултата тога проучавања треба да буду забележене и у нас свеске солунског *Француско-Македонскога Прегледа*, које је, 1918 године, уређивао неуморни и свестрани Др. Пол Риве (Rivet), и које смо увек с интересовањем прелиставали. Сад нам се, међутим, јављају и накнадни одјеци тога рада. Г. Коен, професор Школе Источних Језика у Паризу, објавио је своја географско-етнографска запажања о Лерину и неколико села у околини, и о затварању врата у Македонији. (Marcel Cohen, *Villes macédoniennes (Florina—Nevolani)*, у часопису *La Géographie*, tome XXXIV, Paris, 1920; *Fermetures de portes macédoniennes,* у часопису *Revue d'ethnographie et des traditions populaires,* tome II, Paris, 1920.) Док је ово друго саопштење о четири разна начина којима се становништво Македоније, у Лерину, Прилепу и Скопљу, служи да затвори врата без модерног кључа, занимљиво и ако кратко, први рад Г. Коена обимнији је и пун разноврсних забележака једног будног посматрача. Г. Коен је, истина, лингвист, — његово стручно поље су семитски језици, — али је он много гледао и видео око себе кад је био у Лерину, доста распитивао, и пуно ствари сазнао; он је нашао и на трагове српских традиција у том крају. Зато овај леп и од вредности прилог познавању Македоније има и занимљивости и значаја за науку.

милош ивковић.

Белешке о Турској у XVII веку (*Under the Turk in Constantinople*: a Record of Sir John Finch's Embassy (1674—1681), by G. F. Abbott. London, 1920, pp. 418). — Ова књига описује седмогодишње посланство Сер Џона Финча, енглеског посланика у Цариграду. Ко жели да се упозна са приликама у Турском Царству и са животом који су водили страни претставници у Цариграду за време везирства Ахмеда Ћу-

прилика и Кара-Мустафе, наћи ће у овој књизи не само поуку већ и велику забаву.

М. Г.

Мемоари Исмаил Кемал-Беја (*The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, Edited by Sommerville Story; with a Preface by William Morton Fullerton. London, 1920, pp. XIX-410). — Мемоари и успомене албанског агитатора Исмаила Кемал-беја, који је 15 (28) новембра 1912 године прогласио у Валони, своме родноме месту, познату Провизорну Владу за Албанију. Мемоари су састављени по диктирању и причању, и дају доста интересантну слику једног албанског кућића у служби турских султана у XIX веку. Исмаил Кемал-беј био је велики противник Словена (Срба и Руса) и пријатељ Грка. Сањао је о савезу између Албаније и Грчке, и веровао у победу Немачке и Аустрије. Његова каријера почиње у главном 1866 године, кад је у својој двадесет и другој години постао чиновник у Рушчуку, код Митад-паше, и свршава се, после бурних инцидената, доласком кнеза Вида на албански престо. Међу многим лицима с којима је долазио у додир, помиње и кнеза Михаила, кога је пратио, на једном делу пута, кад се овај враћао из Цариграда 1867 године. Кнез му није изгледао привлачан и симпатичан човек. Био је сањалица, резервисан и меланхоличан. Нешто што је Кемалу јако пало у очи, и ако је био турски чиновник, био је факт да је момак који је кнеза служио имао да окуша свако пиће пре но што би га дао кнезу.

М. Г.

Једна наша непријатељица у Енглеској (*Twenty Years of Balkan Tangle*, by M. Edith Durham. London, 1920, pp. 292). — Госпођа Дарам, позната агитаторка за независност Албаније, остала је у овој књизи оно што је била раније, т. ј. велики непријатељ Србије. Русија и Србија, удружене империјалистичким идејама, узрок су светском рату. Све што се могло читати против нас пре рата и за време рата у немачким и аустријским листовима налази се у изводу у књизи госпође Дарам и систематисано је у „великој српској идеји.“ Огроман број публикација о узроцима светскога рата, од 1914 године на овамо, није имао никаквог утицаја на њене идеје. Напротив, она је „изненађена“ како се мала факта која је она бележила подударају за „званичним открићима.“

М. Г.

„Нова Пољска“ (Stanislas Szpotanski: *La Pologne Nouvelle et son premier chef d'Etat Joseph Pilsudski*, Paris, Fischbacher, 1920). — У првој години светскога рата пољска емиграција је почела велику пропаганду писаном и живом речи. У Европи и у Сједињеним Америчким Државама, на свима

језицима, јавила се у току рата и после њега читава литература о Пољској. Међу књигама и брошурама много је таквих које су пролазнога карактера. У таква књижевна дела доћи ће и ова књига Спотанскога. Он је у њу унео нешто од историје старе и нове Пољске, а од Пилсудског желео направити народнога јунака. Историја Пољске је лепа и велика у прошлости. Борба Пољака после деобе Пољске међу Русијом, Пруском и Аустријом, врло интересантна. Улога Пољака и Пољске у европском рату је симпатична. Пилсудски је сигурно лично храбар, као многи Пољаци, али његова политика била је штетна по Пољску. Његови ратови противу Русије одузимају му за свагда право на похвале које му Спотански даје. Злом стању у коме је данас Пољска много је допринео овај Литванац, осветољубиви генерал Пилсудски, кога су Руси пре рата гонили. Он је од Пољске створио ово што је данас: мобилисана, гладна, болесна, финансијски исцрпена.

ИНОСТРАНИ.

„Француска Заблуда“ (Lysis: *L'Erreur française*, Paris, Payot et Cie, 1918). „... Треба сравнити са земљом заостале рушевине и на њихово место дићи нове зграде, за нове потребе, са широким изгледима за будућност, супротно престарелим начелима која данас владају... Оно што је уништено не треба подизати како је некад било: ни фабрике, ни куће, ни поља, ни методе, ни идеје...“ То је главна нит која се провлачи кроз целу ову књигу, која се бави питањима о подмлађивању Француске, чији цео систем захтева промену у установама и идејама.

J.

Нова Демократија (Lysis: *Vers la Démocratie nouvelle*, 31-ème édition, Paris, Payot et Cie, 1917). Савремена питања: парализа и хаос у пословима; опште незадовољство; несталност влада; неспособност парламента; рђави закони; административна централизација; канцеларијска олигархија; — све партије криве; нико не може имати педесет година узастопце право; тапкање у месту — доле са старим идејама и методама; данашњи народни посланик и његове „политичке идеје“; како је биран; мало правих народних посланика и темељних парламентараца; избор по занимањима; нове идеје; на управи стручност, сталност, и одговорност и ауторитет; социјализам; класна борба; уједињење класа, итд. На сва ова питања писац је дао критику и савете оним старовремским политичарима у Француској, који не виде ново што долази.

J.

УМЕТНОСТ И ДРУШТВО.

Кооперативе позоришних посетилаца. — Божићни бројеви свих чешких новина у Прагу донели су као

прилог један оглас с натписом *„Socialistická scéna"*. Тај оглас објављује да је основано друштво које ће омогућити сиромашном свету и раднику да посећује позориште и да види добру уметност. Запосленом човеку данас је тешко доћи до јевтине улазнице, јер не може да троши време на стајање пред благајнама, а не може да троши на боље место јер су данашње улазнице прескупе. „Социјалистичка Сцена" даваће сваком свом члану улазницу у сва прашка позоришта по једну исту цену за свако место. Сваки члан плаћа једну чехословачку круну уписнине и најмање четири месечна улога од пола круне. Уписани чланови образују групе од три стотине чланова. Те групе ће ићи на представе у свима прашким позориштима заједнички или појединце, према величини позоришта и броју места. Чим број чланова нарасте до потребне висине, извршиће се расподела тих група по појединим позориштима. Сваки ће члан, на позив благајне на којој се уписао, купити марку, коју ће прилепити на своју чланску легитимацију. Те марке, дакле улазнице које ће важити за свако прашко позориште, продаваће се по једној и истој цени (између 5 и 6 круна) за сваку представу. Код сваке представе приређене од „Социјалистичке Сцене" биће по позориштима намештене кутије с улазницама на сва места. Пред кутијама стајаће разводници, који ће пробушити марку залепљену на легитимацији, и посетилац извадиће из кутије број седишта, које ће бити дужан да прими. За брачне парове биће посебне кутије за улазнице са два седишта. За кратковиде и наглухе (ако то докажу лекарским уверењем) биће посебне кутије за седишта у првим редовима. Од разводника добиће сваки члан програм представе с књижевном анализом дела, са задружним вестима и хроником о позоришним догађајима. Ако репертоар прашких позоришта не буде одговарао укусу чланова, „Социјалистичка Сцена" приредиће своје представе сама с најбољим својим средствима и уметничким снагама. „Социјалистичка Сцена" искључује сваку трговачко-спекулативну намеру, и поводи се у главном за познатим угледима: за „Народним Позориштем" у Берлину, које данас броји 150.000 организованих чланова, за „Уметничким Социјализованим Позориштем" у Москви, и Копеовим позориштем у Паризу. — Овај оглас потписало је тридесет и пет најпознатијих имена, међу којима налазимо управнике готово свих прашких позоришта, критичаре, драмске писце, глумце, уреднике листова, председнике просветних друштава, итд.

ДР. ДРАГУТИН ПРОХАСКА.

ЧИТУЉА.

Лука Светец. — Недалеко од Љубљане, у малој и живописној Литији крај Саве, умро је 21 јануара ове године

словеначки књижевни и политички ветеран Лука Светец (рођен 1826 године), последњи човек из оне вредне и родољубиве генерације која је око 1848 почела улазити у јавни живот. Дете са села, после свршеног лицеја у Љубљани (1848) и правних наука у Бечу (1853), он служи у Хрватској за време Баховог апсолутизма, враћа се у домовину по повратку устава (1860), и, после неколико премештаја, одлази најзад (1872) у Литију за бележника, где остаје до смрти. — Од шездесетих година прошлога века, када се борило за словеначки народни програм, Светец је био врло активна политичка личност, биран је више пута за посланика покрајинског и државног сабора, и после смрти Д-ра Јанеза Блајвајса (1881), да је хтео остати у Љубљани, могао је доживети врло ретку почаст и постати „отац“ свога народа. Припадао је напреднијој групи либералне странке (око *Словенског Народа*), а из његове преписке са Јосипом Вошњаком види се да је још давно (1866) окретао очи Загребу и Београду. У младости, пред крај четрдесетих и у почетку педесетих година XIX века, бавио се књижевношћу. Нарочито је волео српску народну поезију, читао је и преводио је (песме о Краљевићу Марку) и писао епске песме са очигледним траговима из српских народних песама (*Клепец*). Хваљена му је много (сада застарела) приповетка *Владимир и Косара*, за коју је предмет узео из српско-бугарске историје. Писао је, даље, о српским народним обичајима, преводио наше народне приповетке, које су, заједно са преводима песама, ушле педесетих година у прве словеначке читанке за гимназије. Биле су од утицаја и неколике његове језичне расправе. Он је заступао гледиште о чистом словеначком књижевном језику, и ако је у своја књижевна дела уносио и српско-хрватске речи. Као један од оснивача школског друштва Св. Кирила и Метода (1884), које се успешно борило противу немачко-италијанске пропаганде у словеначким крајевима, он му је био дуже времена подпредседник и вредан помагач.

Изнемогли старац доживео је остварење снова из младости, и приликом одласка Престолонаследника у Словенију, желело се да га он први поздрави на земљи слободне домовине. По срцу и духу, он је хтео, али су дуге године напорног рада биле истрошиле тело. Виђен књижевник и филолог свога доба, заслужни политички и просветни радник, добродушан и скроман, он је склопио своје старачке очи, остављајући аманет са речима: „Не радимо за себе, радимо за народ. Не раздвајање, већ удруживање нека буде наше гесло!“, које су биле упућене прошлости, а које могу бити драгоцена поука и за садашњост.

УРОШ ЏОНИЋ.

Власници, Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

НОВА СЕРИЈА, Књига II, Број 5. — 1 Март, 1921.

МРАВ.

И без њега би се рогушио и димио град.

Жмиркале би и зевале жуте кућице, искривљене као пјане уз буновни плот, и дисали ситни багрени, милујући сенком колевке и гробље; петлови би — и без њега — дозивали видело, и сву ноћ би се свађали са месецом пси.

Сумње нема.

Гмизала би блатна Драва крај голих вртова, грлећи лети гојна женска тела и мусаве руке мршавих дечака; кружили би над њом звуци тамбура и гајди, и цикали преплашени вивци дуж обала, летећи кроз паучину над водом у сунцу.

Одиста, сумње нема.

Ишли би људи у крчме и на вашаре, свечарске би свеће палили, тропар појали, тамјаном собе кадили и чували за иконом врбицу и босиљак; вукле би се ожеднеле процесије кроз поља, дугачке и црне као ропска глад; ридале би споре пратње за мртвачким сандуком, и певали на колима пјани сватови; јечале би подеране трубе пред касарном, а шегрти на плочнику звиждали; богаташка деца би се возила на бели колици од свиле, а сирочад зазјавала по улици и врбацима.

Никакве сумње нема: и без њега би нам дремао и посртао град. Али се не би сјао понос у нашим ропским очима, ни бректала снага из клонулих руку, ни буктало одушевљење с преплашених лица. Господин Паја Милић ради код нас све: чиновник је у банци, члан Градскога Савета, старешина Сокола, тајник друштва певачког, домаћин читаонице, уредник

листа културног, повереник за три Матице, службени говорник, песник. Не знају то више власти, странци и раденици; не знају ни сви грађани. Понекад му сретну име у новинама или на плакатима, — „друштво је заступао Г. Милић“, „Високога Госта поздравио је Г. Паја Милић“, — „акција је поверена Г. Паји“, — али шта то значи за цео наш град, то још и не слуте. Погађују само онда кад је каква прослава:

Наиђе нам тако каткад који министар, жупан или спахија, па се људи радознало изруче из кућа и зацрне улице као блатни потоци. Са балкона, као лица, смеју се старе заставе; на собама, као душе, отворени прозори; из торњева, као радост, звона певају: све домове загрлио шарен сунчан дан. Притајили се људи крај зидова, покорни и мирни. Прибила се уздуж пута школска деца и шћућурила, као ласте на њивама об јесен. Чекају. Сви чекају да наиђе министар, жупан или спахија, па да га на пречац заспу цвећем и да га виком поздраве... Сад ће се појавити: затрешће се црни аутомобили, блиснуће нагло лакиране каруце, па ће завијорити у људи шешири као стари, изнемогли гаврани, — па ће затрептати крива улица као цветна пољана, и проломити се поклици: Живиооо! Живиооо!... Сад ће... ха! сад ће се појавити: министар, спахија, велики жупан.

— Аааа! ево га, људи, ево га!

— Где? где?

— Пссст! није то он!

— Да ко?

— Г. Милић.

— Г. Паја Милић? Које је он? Које је?

— Ето, овај!... То.

— Тај мали?

— Да, да, — тај.

Пропињу се сви на прсте и дижу на чело обрве, да га виде већ једанпут, чују и упамте:

Високи, црни клобук на њему; у рупици, на капуту, крупан службен знак; за прслуком рукавице од коже; смеје му се испод грла бела кравата, и трчи му по образу тамна, хитра сенка и покрива забринути осмејак:

— Молим мало у десно, да може Пресветли да прође. Молим мало у десно... Господо! та молим мало у десно!

И дотиче у рамена свет, али благо и дрхтаво, тек бледим врхом танушних прстију, као да узима цветне круниће, па се боји да их не скрха или им распе прашнике.

Сад га из близа гледају сви:

Слабачак је, згрбљен и танушан. Образи му растегнути и провидни као да му је кожа разапета на стотину невидљивих крстића од жила. Сићушно тапа у ходу, искривљене главе према левом рамену, па узверено трепће очима као да му срце бије испод обрва. Коса му је свилена и бела, а усне рањаве, као очупана крила у побијених птица.

Једино га сада, ето, из близа виде сви. Јер он увек некуд јури, погнут и задихан. Баш се силна киша стропошта на град; залије плочник и куће, и толико поманита да побели од немоћна беса, и саспе облак мећаве; све улице тад опусте, тако да се и земља престрави, па киска и јечи по цео дан и ноћ; јурне ветар преко трга као сумануги бескућник, а ни биљку да затекне на пољу, па се дигне изнад града, и завија, завија... узвитлан и сам... Кад на пречац — изрони човек. Из мећаве, испод кише, посред ветра — изрони човек некакви. Подигао огрлицу изнад потиљка, леву руку забио у џеп, а десном рубац притиснуо на усне, па жури. Жмирка згрбљен, засопљен, и корача хитро и напорно, као да ће закаснити на последњи страшни суд и због тога бити бачен — сигурно — у ад.

— Никола! Ко је то што пролази?

— Г. Милић.

— Шта? Зар сада? Господе!

— Па ваљда је човек у послу...

Јест, он је увек у послу. Свугде и свакоме треба његова помоћ, па му је и минут избројан. Биће да још свуда не стигне, јер му људи долазе и у кућу, да траже савет и објашњење: — у коју школу децу да пошљу; на који би се лист претплатили; где да купе здраво семе за диње; откле да поруче гласовир. Ваљда ипак он једини све то зна, кад му толико долазе.

Чак и онде где је почаст за грађане што им је присутан, ради више од других: у певачком друштву, ком је тајник, пева тенор и долази у цркву на кор, и то први, пре девет часова; у градској читаоници, којој је домаћин, сам новине по азбуци распоређује и расеца листове; у Соколу, чији је

старешина, сталан је вежбач, па кад дође видовданска прослава, обуче и сам свечано одело и корача у краткој поворци, а мален је, па га метну у последњи ред, тако да га сви намах примете и, пљескајући, вичу: „Живио Г. Милић! Живио наш старешина!“ А њему радост уз лице онда букне и помрачи сјајним севом вид, што расипа, као сенке, осмехе по људима...

Болестан он није никад; за нервозу зна само из књига; чуди се да неко може бити прек. О политици не говори уопште, да не би кога увредио: све партије, каже, желе добра народу. Не само да никоме не злоби, него га још нико чуо није да је коме шта пребацио. Никуда се он не задоцни, никад не одлаже посао. Тек му је магла нека обвила лаку свест, па кад га ко год на улици поздрави, он скине шешир дубоко и љубазно протепа: „Добар дан, драги мој! добар дан!“ — а и не зна ко пролази крај њега.

Код куће је само онда када спава и кад ручава. Док се он некад увече врати, његови полежу. Он зна за то у напред, па отвара врата тихо и корача на прстима кроз ходник и предсобље. Неће да их буди. Та касно је, скорим ће се пољубити дан и дан, — а они су израђени, уморни и слабачки, нека их нека спавају. Стане само чело постеља и... „Пилићи моји лепи!“ шапне брзо и пољуби обе кћери, јединца сина, и жену... Он ће тек нешто још да забележи, — јер може заборавити како год да сутра има важну седницу, — а онда ће лећи и сам. Одмах! одмах! још само нешто да забележи...

Увек се у сан увуче последњи, а већ јутром, кад његови устану, нема га. Тек остави жени запис на столу: „Не заборави да купиш деци колоњске воде. Гледао сам јутрос бочицу, па видим да немају. Узми код Фрајта, тамо је најјевтинија.“

Само недељом по подне што је међу својима. Обуку се сви у нову одећу, налегну се на даску од прозора и ћутећки посматрају улицу... Зашаренила се од људи и жена, па трепти на сунцу као расцветана долина. Милују зраци воду и траве као што се мала деца милују пред смрт. Шуља се магла из барањских ритова као танка ухода, и плашљиво стере постељу за мрак. Лупају на дравском кеју кола теретна, звече ланци, вриште бродови, и довикују се радници и рибари. А испред прозора њишу људске сенке као јато отежалих птица.

— Софија! Иди са децом па шетај!

— А ти?

— Ја ћу остати. Треба да свршим још један посао, па не могу. Ти иди. Иди, молим те!

Послушају га. Кћери стану пред огледало, поправе косу за увом и очисте рупцем рамена, па се узму још пред кућом под руку и пођу оштро у корак, гледајући у обзор тако чврсто и одлучно као да су опазиле, у даљини, звезду од спасења. И одевене су обе једнако: од плаве свиле одело, поврх белих ципелица беле чарапе, о врату златна Богородица, а у коси крупна плава пантљика раширена као авион. Иза њих — мајка њихова, румена и горда, и широка као стари, расцветан божур. А Г. Милић провирује иза завесе, па му усне од радости подрхтавају и замагљује се од суза вид: „Пилићи!... Пилићи моји драги!“

Сасвим је друкча зимска недеља. Тад заложе силно пећ, а на сто метну и ликер, — ако им неко дође! да имају госта чим да почасте! да се не би пред туђином осрамотили! — па седну у округ и разговарају... Пред иконом гори кандило; иза огледала вири босиљак; на клавиру ноте сложене; кроз окно се смеје снежна грана, а они — седе тако сами и тихо разговарају: да је месу опет синоћ поскочила цена, да им није кројачица свршила одело, и да ће о Светом Сави бити забава. Г-ђа Софија усправно седи, јер је стезник метнула после ручка и високо дигла прса као беличасти брег, али је због тога сад више немирна, па се жести за најмању ситницу. Кћери је слушају и — зевају.

— Бар да нам неко дође! каже Вида и очајно погледа на врата.

— А ко ће? Ко ће нам доћи кад ни ми не идемо никоме! боде Сида и себе и њу.

— Па идите, децо, некуда! Идите! моли их отац плашљиво.

— Куда ћемо кад пада снег!

И остану обе код куће. Огледају се, броје чарапе, играју домина и воденица, листају старе илустрације и — зевају. Кад наједном, у предсобљу се зачује куцање. Ослушну.

— Ветар је! Каже Г-ђа Софија.

Али се куцање понавља. Збиља неко долази.

— Склони карте! шапће мајка узрујано. Пајо! обуци капут! Немој дочекати човека у кошуљи!

Па одлази у предсобље и отвара врата:

— Изволите, молим... извол'те!...

Улази висок а непознат млад човек, и клања се сметено:

— Молим, је ли Г. Милић код куће?

— Јест. Ево ме. Желите ли што?

— Да, црвени дошљак а окреће шешир у руци. Послао ме је Г. Јовановић... од Српске Добротворне Задруге... због правила, знате... Вратили нам их. Кажу: није јасан последњи члан... О, пардон! опростите! заборавио сам да вам се прикажем... Ја сам...

Каже он лепо и ко је и шта, па још онда и дода како му је збиља мило што се сада упознаје с тако угледном кућом. Г. Милић га слуша пажљиво, као да прима неки судбоносан извештај, па узима госта под руку и, осмехнут, одводи га у своју собицу за рад.

За тренут настане мир.

— Ко је тај младић? пита тихо Г-ђа Софија.

— Не знам, каже Сида.

— А ти, Видо?

— Не знам, мама, ни ја. Нисам га никад видела.

— Лепушкаст дечко, свиђа ми се. А вама?... Шта?

Кћери ћуте. Мир. Допире гласић Г. Паје:

— Име друштва... место... циљ... председник... члан... Добро је! Довде је добро све!... Разрешење... Аха! ту је погрешка!... Дајте оловку... Хвала, — нашао сам ево, своју... не треба! не треба!...

У собама је опет мир. Чује се тек шкрипање оловке, и како се гост премешта с ноге на ногу, па цврчи паркет.

— Видо! шапће Г-ђа Софија, — поправи косу! Немој да те види човек тако чупаву!

— Оставите, мама! свеједно! одговара кћи с досадом, но ипак стаје пред огледало.

— Како би било свеједно, но!... Још да мисли да си неуредна!

Ћутање. Под прозорима се њишу крупне људске сенке. На улици пада снег. У даљини врисне глас и утоне у белој пустињи. У пећи букне сев и на пречац погине. Онда опет све заспи у миру. Само што непрестано пада, пада снег.

— Жао ми је, али не могу! чује се Г. Паја. Захва-

љујем... одвише сам заузет. Ваша понуда ми чини част, али... не могу! никако не могу!

— Верујем, Г. Милићу. Али нам је ваше име преко потребно. Ако нас ви одбијете, помислиће цео град да сте нам противник, — а то би нас упропастило. Молим вас да се примите! У име целог друштва вас молим!... Па то није велик посао: први потпредседник. Председник ће водити све... Молим вас!

Мук. Пали се шибица. Тапају ситни кораци.

Шта ћу! Ако збиља од мене зависи напредак вашег друштва, онда морам!... Ми смо народ заостао, па треба радити... Дакле, добро! јавите господи да сам се примио...

Стисак руку, муцаво захваљивање, и, сав црвен, изасланик се јавља поново и збуњено тражи врата на која би изашао.

— Господине Петровићу! стаје преда њ Г-ђа Софија. Изволите! Седите мало, молим вас!

— Опростите, журим се јако! застаје младић, клањајући се.

— Па мало! Тек да не одете из српске куће непочашћен!

И доноси му тањирић, чашицу за ликер и сервиету с извезеним порубом.

— Изво л'те, изво л'те! нуди га и Г. Милић и седа преко од њега. — Ја не пијем. Шкоди ми.

Дошљак цвркне за један напрстак и брише очи од суза.

— Добар вам ликер... Јак!

— Јест, потврђује Сида и пружа госту колачић. — Узмите, да чујем какав је.

Изасланик тихо грицка, само с два предња зуба, као миш, а већ се одушевљава:

— Сјајан колач!... Одличан!

— Је л'те? пита она поносно. — То је правила Вида.

— Која Вида?

— Та моја сестра!

А!... опростите... нисам знао... молим да ме извинете! диже се он узрујано и преваљује чашицу с ликером. А то га толико збуњује да не може језик ни покренути.

— Ништа, каже Г-ђа Софија. Није свила. Очистићу. Само се ви служите.

— Ништа, ништа! додаје и Г. Милић. То се и мени

кадикад догађа. Радени људи су често заборавни... Сад ћу вам наточити другу. Извол'те!

Прихвата дошљак чашицу, а рука му подрхтава као да држи у њој огроман терет.

— Волите ли, Господине, музику? пита Сида, да би га умирила.

— О, силно!... али... на жалост... сам не свирам ни у шта... Тако... понекад... у тамбуру... да! но...

Мајка погледа у кћер:

— Па, Сидо сине, де! отсвирај што Господину!

Ова одмах прилази клавиру и преврће ноте. Но као да с почетка, због нечег оклева.

— Видо! помози сестри! Певај што!

— Не могу, мама. Знате да сам промукла.

— Па колико можеш, де!... Зна Господин да ти ниси оперска певачица! осмејкује се Г-ђа Софија. Знате, — окреће се она госту, — збиља је промукла. Остаје у Соколу дуго увече, па...

— Треба, Госпођо, треба. Ми смо народ заостао а Соко...

— Знам, Господине. Протумачио ми је муж. Али ја ипак не волим што се враћа кући тек пред поноћ. Не да бих се ја бојала нечега, — она је девојка паметна... то морам рећи ма да је моја...

— С правом, Госпођо, с правом!

— Јест!... Дакле, не да бих се нечега бојала, јер ми је Паја увек допрати... Паја, то је мој муж! додаде она брзо.

— Знам, молим.

— А, тако!... Видим да се буните у именима, па — рекох — боље да вам кажем сама, да не бисте мислили... Што сам хтела рећи?... Да! кажем, озебе често, па не пева савршено...

— О, молим! дивно она пева и сад! Дозволите ми да слушам.

Туче Сида по клавиру, намргођено и озбиљно, као да се бори с невидљивим, грдним силама. А сестра јој стоји подаље, с рупцем у рукама, загледана у икону, и пева тако силно да су јој жиле скочиле на врату. Све неке песме руске и талијанске. Не зна она те језике, па чита како пише, тако да нико од присутних не разуме ни једну реч. Но дошљак јој ипак прилази честитајући:

— Сјајно!... Врло сам вам благодаран... Где сте, молим, учили певање?

— Нигде! каже Вида поносно, бришући с чела зној. Ја то сама!...

— Збиља?... Штета што нисте учили!... Такав природни орган! маше главом изасланик и седа преображен. — Допустите ми само једну примедбу...

— Молим! кличе Вида увређено. Критикујте сасвим слободно!

— Не критика! То би била за вас увреда... Него, једна ситница. Видим, кажете *мат* кад певате, а Руси то веле *маћ*. Они *мајка* кажу *маћ*.

— Одиста?... Не може бити!... *Маћ*?... Па то је, слушајте, смешно.

— Јест, јест! уверава је гост.

— Ја не могу да верујем, па ето!

Г-ђа Софија се љути:

— Видо! А што си сад тврдоглава кад иначе ниси никада? Можда Господин зна руски.

— Не знам руски, Госпођо, но за ту реч сам потпуно сигуран.

— А откуда? пита Вида упорно.

— Не могу вам рећи. Тако. Знам!

— Онда сте и ви смешни! напрћи усне Вида. Опростите што то кажем, али друго не могу: смешни сте и ви.

Г-ђу Софију покрива бледило, а изасланик црвени.

— Добро! да вам онда кажем: чуо сам Руса кад псује.

— А шта псује? оте се некако Види.

Г. Милић престрављено гледа у жену. У ње подрхтава доња вилица.

— Видо! цикне она застиђено, — шта ти је данас?... Но! томе се нисам надала! — и устаје, уздрхтана, од стола.

Сви ћуте. Улази тек сутон у собу и љуби се са зидовима. Огањ у пећи шири зенице. А напољу непрестано пада снег.

— Изволите још једну чашицу! јавља се први Г. Милић и, не гледајући у госта, подиже бочицу с ликером.

— Не, не! хвала! брани се овај. Ја уопште не пијем. Само кад ме понуде... обичаја ради...

Мир. Г-ђа Софија стоји крај пећи и укочено гледа кроз прозоре. Доњу усну попела је на горњу и гриска се зубима.

— Понудио бих вас дуваном, — опет се јавља Г. Милић, — но ви знате да не пушим. Ако бисте хтели димити, изволите! немојте се устручавати... Ми ћемо после отворити прозоре...

— Захваљујем на понуди... Није потребно. И ја пушим ретко! брани се изасланик суво.

И опет сви ћуте.

„Увређен је због нечега“, мисли Сида и решава се да сама почне нови разговор:

— Волите ли, Господине, играти?

— Да!... то јест, ја̂м сам слаб играч. Више волим да гледам.

— Хоћете ли на забаву о Светом Сави?

— Мислим. Видећу.

„Нисам почела добро“, кори Сида саму себе и лови друге речи. Али гост већ устаје:

— Опростите, морам ићи... Журим се! клања се свима збуњено и тражи шешир.

— Већ! трза се Г-ђа Софија и брише руку о рупчић да би је дошљак могао пољубити. — Мило ми је, Господине, што сам вас упознала... Дођите нам кадикад! Ми смо увек код куће.

— Захваљујем. Како не бих... врло радо! црвени све јаче гост и обзире се по соби.

— Ви тражите нешто? пита Г. Милић.

— Јест. Шешир.

— Погледај, Сидо, да није у предсобљу.

Она се враћа сва узверена:

— Јао, што пада! Како ћете ви отићи, Господине!

— Полако. Испод кућа... Јесте га нашли?

— Шта?

— Мој шешир.

— Нисам. Нема га у предсобљу.

Г-ђа Софија с чудом гледа у свог мужа:

— Види, Пајо, да није у твом кабинету.

Г. Милић трага десетак минута: по књигама, на столу, у орману, свуд, темељито. Најзад се указује:

— Није тамо! каже упрепашћен, као да је изгубио скупоцени адиђар.

— Па да где је! крсти се Г-ђа Софија. Не може човек ићи гологлав по тој мећави!

У том се Вида одмакне од софе, и шешир се скотрља на под.

— А ко га је тамо метнуо? чуди се Г-ђа Софија.

— Ваљда сам ја! осмејкује се гордо дошљак и поново љуби даме у прсте.

— Ништа, ништа! Нашли сте га. То је ситница. Чувајте само душу, јер је њу већ тешко наћи кад се једном изгуби. — светује Г. Милић госта, радосно му пружајући руку.

Г-ђа Софија га са осмехом прати све до капије, а враћа се смркнута и јетка.

— Видо! више да не чиниш такве глупости!

— Зашто, мама? Шта сам казала?

— Још она и пита!... Мислиће човек да си неваспитана и... шта ја знам!... Треба да те буде стид!

Види се нагло грче усне, па вади рубац и пада на сто:

— Па шта сам ја, мама, казала? Шта сам казала?

Плаче. Толико плаче да јој се тресу рамена.

— Но, де! ви, женске! мршти се Г. Милић. — Сидо! донеси домине!... Ти, Софија, можеш и у кујну!... Ходи, кћери, да играш с татом... Ништа није, но!...

Г. Милић доноси лампу, а Сида домине. Седају сви троје да играју. С почетка ћуте, а онда се кћери смеју што им отац губи у игри... У соби цврчи кандило и брбља пећ а на улици игра мећава. Тама је увила град, као бледог мртваца плашт.

Сутрадан се мајка каје што је мучила кћер: та ретко њима кад ко дође, па зашто онда мути деци и тај ретки дан? Јер су често сасвим сами, она и њен муж. Кћери им оду к другама на цело после подне, и врате се тек пред вечеру. Г. Милић легне на отоман, па спава, или рачуна приходе и расходе за последњу седмицу. Г-ђа Софија, кад сврши посао у кујни, умије се и очешља, па дође у собу где јој лежи муж, те чита и сама. Не види добро већ четири године, па мора да се служи цвикером, но кад чује кораке пред вратима, одмах га скида и баца у недра... Књиге чита увек исте: *Касију Царицу*, *Горчина и Луку*, *Звер Жену* и *Црну Браћу*. Кад су јој кћери код куће, једна од њих јој декламује *Предрага и Ненада* и *Две Јетрве*, да се понекад и заплаче. Једном је дала Види, у незнању своме, Песме Бранка Радичевића, но кад их је после прочитала сама, толико се саблазнила да их је спалила. Њој су, дабогме, најмилије оне песме што их је њојзи певао некад њен муж, Г. Милић. О, то је књига велика: шездесет и три стране

има, не бројећи корице. Пола свога мираза је дала Г-ђа Софија да би се наштампала та свеска, али никад за тим новцем није жалила: и венчана слика им била унутри. Чува и сад те песме побожно, у орману, међу белим рубљем. Кћерима још не да ни да их дотакну, но сама их срче сваке недеље, по неколико сати. Све их зна већ напамет, али увек воли да их види „у штампи". Г. Милић се понекад пробуди баш у тренут кад она чита, али је никад неће да заустави, него је гледа радосно, притајен. И тек онда кад му само узбуђење покрене језик, тихо викне:

— Софија!

Она се тргне, поцрвенела, и осмехне се у стравu и забуни:

— Ој?

— Шта радиш?

— Ето... узела сам једну књигу...

А коју?... коју си узела?

Ону... знаш... нашу!

Он је гледа, потавнеле свести и мутних зеница, а прсти му подрхтавају:

— Слушај!

— Шта?

— Де, читај на глас!

Она се на то усплахири, па не може ни да му одговори, него само замуцкује, а сузе јој навлаче на очи влажан плашт.

— Де читај, молим те... Софија! Молим те!...

Она онда почне тихо, стих по стих, а глас јој дрхти при свакој речи и, као мирис старог сена, трепти по соби... Пре двадесет и пет година! Када је он носио лаковане ципеле, рукавице беле, цвет! Недељом јој поклањао руже, и на балу играо с њоме валс! Када су под руком ходили крај Драве и кад су им се по трави целивале сенке! Кад је она, у ноћи, отварала прозоре, да му чује издалека одлучне кораке! Кад ју је под трешњом први пут пољубио! Ах, онда! кад су каруце сањали, министре децу, фотеље у свили, стан од осам соба! Давно некад, пре постанка неба и земље, пре двадесет и пет година!...

Она пије, читајући, свој рођени дах, а њему речи опијају свест. И, одједном — устану. Загледају се једно у друго, изгубљени и устрептели, а магла им нека горка покрије опну

мождану. Задрхћу им ситни прсти и подбули капци изнад очију. Па се нагло загрле, и заплачу се... заплачу.

— Друже мили!

— Друже!...

Тако их силно узбуђују, још увек, ти стари, топли стихови! Али више о љубави Г. Милић не пева: та где би он то чинио кад су му деца велика! Умро би од стида! Сада пише тек песме *културне*: апотеозе друштвима, и прологе за позоришне представе, — химне ослобођеном Косову и посмртнице славним писцима. Та не губи он времена због тога! Саставља их кад је беспослен: у шетњи и путем, или када руча. Често му се жена због тога и љути. Тек што седну за сто сви, а муж јој се подигне:

— Ручајте ви, децо, єво ме одмах. Само да нешто прибележим!

И остане у својој соби по десет минута. А они не могу јести без њега, него га са стравом чекају, отворених уста и отпуштених руку, као да ради у фабрици, па се боје да ће доћи сав изубијан... Њему је, дабогме, жао када то примети, па се сили, кад год може, да код куће не пише ништа. Него у банци, у својој канцеларији. Не оставља он службени посао! Бележи песме тек у сутон, док не дође послужитељ да упали светиљке од гаса. Тад је мрак, и Г. Милић не види да ради, те се шета полако крај зидова; а како је замишљен, стихови му сами искачу из мозга, као водоскок. Не греши тиме против исправне службе; никоме не досађује; не чека га нико пред вратима, нити ће куда због тога одоцнети, — у чему би дакле био због песама крив? Јер чим светлост по стварима баци први осмејак, Г. Милић наставља свој службени рад. Тек брзо прибележи стихове што су му никли малочас у мраку, — а то траје свега два до три минута, — па му већ чује сусед, кроз отворена врата, глас:

— Шек 10,856... *Привредник*... Аха! лепа своtица!... Ради народ... Напредујемо... хвала Богу... Младене! јеси чуо, Српска Банка диже капитал!... Де!... гура се... де!

И нагло гњура обасјано лице у папир.

Често га шаљу у инспекцију, на имање банчино. Другови му на том завиде, јер би и они хтели да понекад иду тамо: могли би подићи дневне трошкове и штогод заслужити. Али се томе досећа директор, па увек шаље Г. Милића: никад ни

круну не слаже. И сам благајник се зачудио једанпут. Позвао га неког јутра да му исплати путне трошкове:

— Молим рачун, Г. Пајо.

— Изволʼте! каже Г. Милић и клања се пред благајном као ђак пред катедром.

— Дакле, шта је ово? Ручак?

— Јест. Две круне десет, — чита Г. Милић са своје цедуље, и одмах тумачи: — Прошли пут је ручак стајао две и тридесет, али је сада, хвала Богу, месо појевтинило.

— Вино?

— Ја не пијем.

— Фиакер?

— Какав фиакер?

— Па... до станице.

— Нисам га узео. Шта ће ми? Станица од моје куће није далеко.

— Знам... знам... мрмља благајник. — Ипак можете урачунати. Та то је пет круна!

— Но! молим вас! А како бих ја нашу банку глобио?! пренеражује се Г. Милић.

Није да га због тога људи мрзе, — њему нико и не злоби и не воли превише, — али им је та његова уредност безмало већ одвратна. „Па то је, људи, тута, петљазац! Не зна тај ни украсти! Никад још нисам видео таког човека: чува туђе благо!... Сви због њега на нас подозревају, и мисле да смо лопови. Ја то нећу и не могу трпети. Идем ја из ове банке одмах сад о првом!“

Слути Г. Милић да понеки друг о њему тако говори, па му је жао силно што има злобних људи. Но зато је још више поносан што га воли и поштује цео град. А у то је потпуно сигуран: та дали су му толике почасти! Охол је само због једног: што га зову Мрав. Грађани га тим именом нису никад називали у лице, но када је неки човек, у његову присуству, казао ту реч и збуњено се стао извињавати, Г. Милић му је са осмехом одговорио: „Не стидим се ја тог имена! Баш на против ми је драго. Да сам се родио у Средњем Веку и био племић, метнуо бих слику мрава на свој штит, као породични грб. Слободно ми реците Мрав. Молим! ја се не стидим!“

Успеси, почасти и одликовања долазе му тако нагло и сигурно као да га благосиља амајлија с врата. А он је има.

Има је већ двадесет и три године и, ма да је скривена на топлом грлу под кошуљом, ипак су је људи спазили кад је био на вежби у Соколу:

— Шта вам је то, Г. Милићу?

— Које?

— То у недрима?

— А!... зацрвенео се он. — То су писма моје покојне мајке.

— Гле!

— Јест. Вама је то, вероватно, малко некултурно, па ваљда и смешно, — то што носим уза се амајлију. Не кажем. Можда је. Но верујте да ме је помагала свуд: на испитима, далеком путу, да не останем војник и да добро место добијем. Мајка ми то завештала, па ме зато чува... После смрти ћу је оставити своме сину: кажу, што је једна амајлија старија, тим јој је већа моћ...

(Крај у идућем броју.)

МИЛАН КАШАНИН.

ЗА ДОН КАРЛОСА!

(5)

ГЛАВА ПЕТА.

ЈЕДАН НОВИ ЛА БАР.[1]

У идући петак, у тренутку кад је остављао Дон Филипа, с којим се био разговарао о неким званичним пословима, Оливје де Пренест срете, у ходнику на приземном спрату, госпођицу де Меркер.

— Ви! ви овде! једва имаде снаге да промуца.

Она га гледаше с тужним осмејком.

— Зар нисте примили мој телеграм?

— Примила сам га, рече она.

— И... дошли сте?

— Дошла сам.

Рука јој је стајала на кваци од капије. Један широк црн шешир покривао је сенком њену бледу главу.

[1] Витез де Ла Бар, француски племић који је, оптужен да није поздравио литију и да је обесветио распеће, био погубљен и затим спаљен (1747—1766).

Идем у цркву, рече она. Ако хоћете, доћи ћу до вас кад се вратим. Ручаћемо заједно.

Кад сте стигли? запита опет Оливје.

Прекјуче у вече.

— Прекјуче у вече, Луцила? Овде! Али знате ли ви...

Она погну главу.

Знам, знам, рече она полако. До виђења малочас.

И изађе. Он хтеде да пође за њом. Мајпур се испречи испред њега. Послушно, он се попе у своју собу.

Мало пре дванаест, и госпођица де Меркер дође тамо. Он не рече ни речи, но је само узе за руке. Она се није противила. Они се погледаше, затим, у истом тренутку, обоје оборише очи.

— Ви овде, Луцила!

— Дошла сам, понови она.

— Али зашто, зашто?

Она не одговори.

Ви сте овде од пре два дана. А ја то нисам знао. Ах! без сумње вам нису дали да ме видите?

Нису ме спречавали, рече она, очију све једнако оборених; ја сам слободна у Вилелеону.

Ви сте слободни, Луцила? Али кад је тако, ви ћете ми моћи помоћи, мени који сам заробљеник... Ви и не знате можда под каквим околностима.

Ја знам све, рече она.

— Онда, треба ми помоћи, Луцила. Користите се својом слободом. Отпутујте. Идите у По, у Бајону. Испричајте све. Људи ће доћи. Ова мо́ра ће се завршити. Ви не одговарате?

— Дала сам своју реч, рече она слабим гласом.

— Своју реч, Луцила? Своју реч? Овим разбојницима?

Госпођица де Меркер подиже главу.

— Овде нема разбојника, Оливје. Има само људи који стављају свој живот на коцку, и које немамо права ни ви ни ја да судимо.

Оливје је погледа пренеражено. Она је стајала право, уз камин. Испод њених лепих плавих и глатких плетеница, њене плаве очи гледале су с неком чудном укоченошћу која га уплаши.

Ах! прошапта он, само је још то требало!

И сакри своју главу међу руке. У том тренутку, он је био најнесрећнији од свих људи.

Госпођица де Меркер узе га за руку.

— Не! не! рече он, с пригушеним јецајима. Махните! ја сам добро разумео.

— Шта сте разумели? рече она опоро.

Његов бол, који је био врло јак, уступи место забуни. Али он разумеде да не може више назад.

— Да ме ви не волите!

Она прсну у нервозан смех. Нелагодно расположење Оливјеово било је на врхунцу. Он виде да је учинио ствар која му је била најмрскија на свету: да се огрешио о осећање укуса.

Мајпур је био ушао. Он постави брзо за двоје и изађе ћутећи. Оливјеу дође воља да га задржи.

Ручали су не проговоривши међу собом ни речи. Никад још Г. де Пренест није био толико осетио колико је његов доживљај чудан. Кришом, он је погледао Луцилу. Она је изгледала да не обраћа никакве пажње на њ. „Па ипак, дошла је, говорио је он у себи. Ах, Боже! дај ми снаге да јој говорим без лажне срамежљивости. Без сумње, она чека само то па да ми падне у наручја. Оно што је она учинила је нечувене смелости. Међутим, она је то учинила ради мене. Да нисам ја овде, она не би била у Вилелеону. Да, признајем, ја сам се претварао малочас кад сам јој рекао: „Ви ме не волите“. Да сам јој, уместо тога, рекао просто: „Луцила, ја вас волим...“ Њене очи, упорно спуштене ка земљи, чекају само ту реченицу па да се подигну к мени... Ах! Оливје, кукавицо једна, ти се не усуђујеш. Усуди се, та усуди се само! По знацима који не варају, Луцила, ти то осећаш, готова је да ти одговори. Ово дивно тело, ако ти то хоћеш, може, овог часа, да буде уза те, тресући се дугим дрхтајима. Усуди се, усуди се да хтеднеш... Ах! одвећ касно!“

Неко закуца на врата. Дон Филип уђе смешећи се.

Он приђе госпођици де Меркер и пољуби је у руку. Тај пољубац се необично продужи. Луцила није тргла руку.

— Извините ме, рече младић, што узнемирујем ваш разговор. Али се тиче озбиљних ствари.

И, обраћајући се Оливјеу, запита га:

— Има ли, у француским законима, одредаба које кажњавају за јавну саблазан?

— Потражите сами, одговори Оливје суво; ја сам видео,

доле у кабинету, кривични законик и законик о кривичној истрази.

— Ти зборници, рече Дон Филип мирно, сувише су збијени и без истински логичнога реда. Пошто ти нећеш да нас упутиш у француске законе, мени остаје само да применим шпањолске. Уместо *locus regit actum,* то ће бити *judex regit actum.*

— Ја вас остављам, рече Луцила дижући се.

— Зар ја не могу имати ни тренутка мира? рече Оливје бесно. Пошто сте ви примили на себе дужност да ме замењујете овде, узмите је целу.

— Ми бисмо то могли, нема збора, рече Дон Филип. Али наши поступци увећали би можда и сувише тешкоће на које ћеш ти неминовно наићи после нашег одласка. Ја само у твом интересу тражим твоје мишљење у згодној прилици.

— Чега се тиче?

— Тиче се једног од твојих припадника, кога сам ја наредио жандармима да доведу овамо. Дон Ињиго, који је врло печен у канонском праву, сад га баш испитује. Ми смо решени да га пошљемо мало у затвор. Али нам треба какав текст из француског закона, да би пресуда изгледала лепша и више законска.

— Ко је тај човек? Шта је он урадио?

— Ко је он? Неки матори глупак, по имену Ласпумадер, Лионел Ласпумадер, пенсионисани чиновник у одељењу за спорне предмете друштва Суецки Канал, и председник вилелеонске слободнозидарске ложе „Обожаваоци Марбореа“. Шта је урадио? Малочас, кад је пролазила литија, он је манифестовао на један начин који није ни мало на свом месту: није поздравио свето причешће.

— Можда га није видео.

— Не само да га је видео, него се постарао да се намести тако да се види како га не поздравља. Дон Ињиго није имао нимало муке да утврди предумишљај. Према томе, чим се литија свршила, ја сам наредио двојици жандарма да склептају тог старчића.

— Да ви радите у Вилелеону све ствари које могу бити корисне за ваше предузеће, рече Г. де Пренест јетко, ја то разумем. Што не разумем, то је да уживате да уносите дармар у једну мирну варош поступцима као што је овај, који

нема, ни из близа, ни из далека, никакве везе с Дон Карлосовим триумфом.

— Ствар Дон Карлосова је ствар Божја, одговори хладно Дон Филип.

Оливје уморно махну руком. Глас му је малочас био грозничав, испрекидан...

Дон Филип га погледа пажљиво, затим, с иронијом од које Г. де Пренест задрхта, рече:

— Незахвалниче, зар ниси задовољан што је лепо плаво девојче овде?

Доле, у предсобљу, између два добродушна жандарма с дворогим шеширима који су седели на дрвеној клупи, налазио се један злосрећни старчић у жакету који се, сав цептећи од страха, трудио на дирљив начин да изгледа као какав Римљанин.

Дон Ињиго био се сручио у најширу наслоњачу у кабинету. Спопао га је био смех од кога су подрхтавали његови љубичасти опуштени образи.

— Никад се нећу толико забављати! најзад успе он да каже.

— Но па?

— Но па, свршено је. Испит је окончан. Сад само треба спремити одлуку. Ја сам вас чекао за то.

— Обавести нас у чему је ствар.

— Ево. Јуче у вече држан је, код председника, збор свих присталица ложе „Обожаваоци Марбореа". Збор је имао за задатак да протестује противу отворено клерикалне и изазивачке политике господина де Пренеста, среског начелника у Вилелеону. Једногласно су донете две одлуке. Најпре, упућено је једно писмо Великој Француској Зидарској Ложи, у Паризу, с налогом да се достави Скупштини. Затим, „Обожаваоци Марбореа" одлучили су да отиду сутрадан, у подне, на трг пред катедралом, и да запевају, кад буде пролазила литија, песму: *Црнорисци, одакле излазите*? Такав је био првобитан план. Ноћ је морала опаметити ту господу, јер је јутрос на уговореном месту био само Ласпумадер. Видећи да је сам, он није смео да пева. Ограничио се на то да задржи шешир на глави.

— Какве су његове политичке идеје?

Непоколебљиво је одан републиканским установама
— А његове религиозне идеје?

Прилично смушене. „Ја верујем у Бога, одговорио ми је. Али мој Бог није лажни камени или метални кумир. Он не тражи другог храма до срце честита човека. То је Бог Русоа, Анахарзиса Клоца, Распаја и Ален Таржеа.

То је довољно, рече Дон Филип. Осам дана затвора и сто франака глобе.

Оливје се пробуди из далекога сна у који је био занет.

— Ви ћете оставити на миру овог јадног глупака, успротиви се он.

— Рекао сам, рече суво Дон Филип.

Он залупа у звонце. Кукавни старац у жакету појави се између своја два чувара.

У име читавог једног раденог и поштеног живота..., поче он јасним гласом.

Доста. Ствар је пресуђена, рече Дон Филип: Осам дана затвора и сто франака глобе; од њих ће се платити да ти се очита служба за твоје опамећивање, мазговгино...

У име читавот једног живота..., прошапта старчић.

„Никад, мишљаше Оливје посматрајући овог јадног кукавца, никад начело извршне и судске власти није било срамније нарушено.“

У име читавог једног раденог живота...

Доста, понови Дон Карлос. Наредниче, изведите осуђеника. И ево златник да попијете у здравље судија.

Дон Ињиго се био удобно наместио испред камина да мало придрема. Филип и Оливје остадоше сами.

Дан се клонио крају. Црвено сунце, преко кога су прелазили ситни снежни облаци, слазило је иза црног дрвећа у дрвореду. Дон Ињиго стаде да хрче. Није било другог шума у овој мртвој кући.

Полако, Дон Филип устаде и приђе једном прозору. Он подиже завесу и наслони главу на окно пуно сиве паре. Зраци сунца на заходу опколише бледи профил. С крвавим одблесцима, они су треперили на црној коси.

Извесна мекота блажила је у овом тренутку самовољне црте младићеве. Његове очи, блудећи преко зимског предела, долазиле су до белих планина, прелазиле их, ишле у сусрет тајанственим претпоставкама, неслућеним циљевима.

Изненађен, уништен пред његовом готово надчовечанском лепотом, Оливје је осећао како га обузима, покрај овог чудног тамничара, неко нелагодно осећање прожето неодређеном сладошћу. „Ах, Дон Филипе, ти си пољубио малочас, са сувише жара, руку моје веренице, оне Луциле коју ја нисам никад толико волео колико данас. Међутим, ја се нисам љутио на тебе, исто онако као што не успевам да се наљутим ни због тога што си присвојио овде моју власт. Где ће се зауставити твоје отмице, страшни мали Сен-Жисте?“

У колико су сунчеви зраци постајали црно-љубичасти, лице у Дон Филипа бивало је мрачније. Он склопи очи. Оливје помисли на велики унутрашњи предео који је он, овога часа, сигурно посматрао. Да ли и он, Оливје, запрема у њему неко место? И какво место?

На писаћем столу, на домашају његове руке, има један притискивач, један плавичасти гранитни камен, озрачен млечним сјајем. Оливје га подиже с потајним беснилом. Један замах, и каменица ће смрвити лепу тамну слепоочницу. Он ће лако пречистити са незграпним свештеником који хрче у помрчини. А кад се буде дочепао пиштоља за који зна да је у левом џепу његове мантије, требаће само да зазвони. И ући ће Мајпур који ће бити потпуно у његовој власти. И онда ће он и Луцила бити слободни, као и у прошлости, само што ће сад бити свесни једног блага које нису били слутили.

Оливје де Пренест мисли на све то. Затим се насмеши горко. Што је могао обазривије, он спусти притискивач на сто. Ипак, не довољно лагано. Лупа је била довољна да тргне Дон Филипа из његове сањарије.

Својим сувим гласом, он викну:

— Мајпуре.

Неми слуга је већ ту. Он се поклони и даде знак Оливјеу да пође за њим.

И Оливје послуша.

Ево га сада у својој соби. Мајпур је запалио лампу. Али је Оливје угасио чим се кључ споља окренуо. Сад се у соби светле само немирни призраци ватре која умире. Оливје тражи своју постељу. Он скрива главу у узглавље. Је ли то тужни децембарски ветар у црним јелама? Или то он плаче? Не зна се. А после, какве важности то има!

Пепео је захватио пламен. Око камина сад се само види један танак неранџаст лук, али који не осветљује више собу. Оливје може да отвори очи а да не сусретне погледом мрске појединости опипљивог света.

Затим, мало по мало, једна бела плоча рађа се на поду, шири се, испресецана црно прозорским пречагама. Жалобни глечерски месец ушао је у башту среског начелства.

Оливје се диже поводећи се. Мрачне купе јела напрашене су ињем. У дну парка, с потока, ма колико да је он залеђен, диже се у ваздух љубичаста пара. Како је ова ноћ хладна! Како ли мора да је чист ветар који дува горе на планинама! А чича Ласпумадер, у својој ћелији. Каква асоцијација идеја! Тачно мерило друштвених појава.

Велика алеја у парку осветљена је месецом. То је једна светлосна река између црних ограда тиса и свиба. А ево две мрачне прилике где излазе из куће и пролазе испод прозора. Њихове главе се додирују; шљунак шкрипи под њиховим ногама; руке им се заплећу и расплећу...

...Ах! шта би дао Оливје да зна шта Дон Филип говори госпођици де Меркер!

(Наставак у идућем броју.)

(*С францускога превео* М. М. Илић.) ПЈЕР БЕНОА.

НА ОСВЕЋЕНОМЕ КОСОВУ.

Хајте, о браћо песници, и друзи,
Да се повратимо у градине старе,
Где цвате руже и сјајни божури,
Па да у тихој радости ил' тузи
Молимо моме да се с нама спаре,
И надахну нас за тај живот штури.

Осветили смо Косово, и чило
Изврнимо се сад по њему, на леђа, —
С главом у меко девојачко крило.
Упирућ' поглед у сунце и очи,
Свак нек, на прсте бројећ' стопе, срочи
Песму која никога не вређа.

Јер кажу људи, и можда је тако,
Да претерујемо, — да нам стих не тече,
Да таке песме може писат' свако.
И кажу горе још: да нам не прија
Љубав, — јер, кажу, када падне вече,
А месечина сама, без нас, сија.

Дај, дакле, да се мало промучимо,
Старе песмарице добро проучимо:
Да прионемо око звонке риме,
Да оставимо и прекорачење
И стих слободан, те да тако тиме
Тронемо критику и јавно мнење.

И дај пре свега, док још није касно,
Да се нагледамо лепих девојака,
Намилујемо пожудно и страсно
Свилених косâ и белих дојакâ,
И докажемо да сред тих дивота
Тражисмо свагда сласт и циљ живота.

М. ЋУРЧИН.

ПРИРОДА, УМЕТНОСТ И ЕСТЕТИКА.

(ИЗ „ПРОЛЕГОМЕНА ЗА ЈЕДНУ ТЕОРИЈУ ЕСТЕТИКЕ“.)

Естетичка осећања нису исто што и осећања задовољства. Јер, и ако осећање задовољства *може* бити и осећање естетичко, свако естетичко осећање није осећање задовољства и, обратно, није свако осећање задовољства и пријатности естетичко осећање. Напротив: оно што је „у природи“ осећање задовољства може „у уметности“ бити неестетичко осећање бола и непријатности. Срећа, добро, храброст, правда, здравље, богатство, пријатељство, части, па и сама лепота „у природи“, могу бити „у уметности“ далеко од естетичког утиска. И, обратно, „у уметности“, несрећа, зло, кукавичлук, кривда, болест, сиротиња, непријатељство, понижења, па и сама ружноћа, могу бити од естетичког утиска док су „у природи“ неестетички. „У природи“ је неестетичко кад човеку ископају очи, кад муче праву жену, кад се људи убијају, кад је човек ружан, кад се види беда и нечистоћа, кад се гледа змија која обавија човека или јагње, кад људи од страшних болештина умиру, кад је човек у мукама, и тако даље, па ипак, „у уметности“, ми имамо висок естетички утисак кад краљу Едипу копају очи, кад Отело Дездемону мучи, кад гину људи у *Рату и Миру* на Бородину и у *Пармској Шартрези* на Ватерло-у, кад гледамо Квазимодову ругобу или беду у *На Дну*, кад змија стеже јагње у Киплинговој *Џунгли* или људе у *Лаокооновој Групи*, када свет пада као муха од куге у Манцонијевим *Вереницима*, кад се човек мучи и пати као у Мопасановој *Хорли*, По-овим *Причама* и Ибзеновим *Аветима*...

Откуда та велика разлика између „природе“ и „уметности“? Естетика, од Аристотела до Крочеа, са свима методама, са разних страна, са највишим умовима, решава тај основни проблем и, после огромног теоретског и практичног искуства, после библиотека трактата и музеја који су сабрали лепоту свих векова, — стоји, засењена самом лепотом, тамо

где су још стајали Буда, Аристотел, Платон и Аристоксен: Лепо је лепо, лепота је лепота.

Низ великих и храбрих који најдубље заронише и највише дохитише, оних који су, изгледа, дошли „до сунца“, спржених се крила вратише горе и доле: да кажу да их је нека велика светлост засенила, да су били под интуицијом до „белог усијања“ и да се враћају само да промуцају: Срећни смо, али не знамо! Појавио се низ правих и јаких да кажу своју мисао о Лепом, да нађу првосвештеника у његовом скривеном светилишту и дођу до Светога Града. Али, највећи, враћали су се сумњиво климајући главом. Један од њих, Анатол Франс, у једном одговору Шарлу Морису, овако поручује: „Ми смо се приближили истини онолико колико смо могли; ми смо открили једну малу парцелу лепоте која је у лукавој земљи спавала без облика и без боје.“ (*La vie littéraire*); док на другом месту, у *Замку од Карата* (*Епикуров Врт*), цео проблем Лепога своди на „замак од карата“. Хјум даје ове закључке: „Обично се каже да се лепота, као и врлина, налазе у једној средини: али где се та средина налази велико је питање које никада неће бити довољно објашњено општим размишљањем.“[1] Бенини, тражећи границе и обиме, долази до закључка да наука о Лепом није „ни наука о осећањима, ни философија уметности, ни философија Лепога: њен предмет, за сада, припада непознатом и несазнатом.“[2] И сам Вунт чини једно признање које показује сложеност проблема. По његовој теорији осећања, постоје, за уметничка дела, „виша естетичка осећања“, а она представљају најсложенији део нашег афективног живота. Рускин овако говори: „Кад бисмо ми могли да схватимо Лепоту у свему ономе што је Бог дао, ми бисмо могли да помислимо да смо дошли до правог схватања његових васељенских закона“,[3] док Сили Придом јасно каже да се „лепо, због саме своје природе, не да дефинисати.“[4] И сам Фехнер, и покрај све вере у позитивизам и искуство, у *Предговору* свога познатог дела[5] признаје да је проблем врло тежак и зато и назива ово *Претходном*

[1] *Essays*, XIX: „Of Simplicity and Refinement in Writing.“ — [2] Benini, *I limiti dell' Estetica,* Verona, Drucker, 1886. — [3] *Modern Painters*, Part III, Sec. I, Chap. 3. — [4] *L'expression dans les Beaux-Arts*, Paris, Lemerre. (Наведено у делу: F. de Roberto, *L'Arte*, Torino, Fratelli Bocca, 1901, p. 34.) — [5] *Vorschule der Aesthetik*, Bände I-II, Leipzig, 1876. Vorwort, SS. III-IV.

Школом за Естетику. „Вредност моје књиге“, каже Ернст Гросе у *Предговору* свог занимљивог рада,[6] испитујући проблеме Лепога код примитивних народа, „мање лежи у одговорима које даје, а више у питањима које поставља.“ Тако исто гласно се жали и Карл Грос[7] у *Предговору* своје књиге. Слично признање имамо и код Вилиама Најта.[8] Зато што је проблем тако сложен и неприступачан пошло се за разних страна, проналазили се разни путеви, улазило се из свих могућих наука ка науци о Лепом: из физике и физиологије, из психофизике, психофизиологије и психологије, из историје уметности, из социологије и економије, па чак и из саме биологије и зоологије. Покушавало се да се примени на Естетику „закон економије снаге и пажње“; интелектуалистички закон „јединства разноликога“; принцип „задовољења једног очекивања“; принцип да се, у квантитативном смислу, „јака представа допада, а слаба не допада“ а, у квалитативном смислу, „да је надмоћност идентитета међу формалним елементима пријатна, а надмоћност њихових супротности непријатна“ (Хербартова и Цимерманова хипотеза); принципи хербартоваца „Естетике Облика“ и хегеловаца „Естетике Садржаја“; принцип Паскалов[9] „пријатнога и стварнога“ узетог из области „истинитога“; принцип Кантове „билатералне симетрије која има тенденцију да постане један *a priori* облик естетичке интуиције“; принцип Рускинов „доминације и симетричног гранања“; принцип да естетичку вредност имају само асоцијације и сугестије („сентименталистичка“ и „мистичка“ Естетика), и да Естетика само њих може да прими (ту долази и Липсов „Einfühlung“); принципи које даје Шарл Лало[10] при закључку своје критике експерименталне Естетике, по којима он тражи „научну и интегралну Естетику“. („Интегрална Естетика“, каже он, „била би научно изучавање свих услова лепоте, идући, не искључујући ниједан, од најапстрактнијих до најконкретнијих: она би била, једновремено или једно за другим, једна математика, једна физиологија, једна психологија и једна социологија“.) Ту долазе најзад, и све „формалне“ и „садржајне“ Естетике, „психолошке“, „социолошке“, Грант Аленова „физиолошка“, Маршалова „хедонистичка“, Кантов „Interesslosigkeit“, Сурио'ва

[6] *Anfänge der Kunst*, Freiburg in Br., 1893. — [7] *Die Spiele der Menschen*, Jena, 1899, S. V. — [8] *The Philosophy of the Beautiful*, New York, Scribner 1918, Volume II, pp. 1, 20. — [9] *Pensées*, XXV. — [10] *Esthétique expéri*

„сугестионистичка“, Гросеова „етнографска“, Гросова и Милерова „зоолошка“ Естетика, и тако даље, и тако даље, све до Кронеове Естетике као „науке о активности израза“, до Бајарове[11] да „Лепота базира на ритму и симетрији, складу и равнотежи“ и до најновијих принципа Шарла Ханриа о „пријатним надражајима који су динамогенични“, и физиолошких трактата Оскара Фогта и Ферса.[12]

Један историјски преглед естетичких идеја, од најстаријих до најновијих, показаће нам још јасније докле се дошло са испитивањем нашега проблема, како је он тежак, и како су се врло крупни духови разбијали о њега.

Да почнемо историјским редом.

Као и данашња, и стара се Естетика кретала разним путевима. Један општи став старе Естетике под Лепим је разумео „оно што нам проузрокује уживање и дивљење.“ Други један став грчко-латинске Естетике гласио је: „Omnis ars naturae imitatio est.“ Софиста Горгиас, на четири века пре Христа, говорећи о трагедији, каже да је „трагична представа једна превара која је успела и код онога који је преварио и код онога који је преварен, јер је срамота не умети добро преварити и не умети се преварити“, и тиме се приближава тобож „новој“ илузионистичкој Естетици Конрада Лангеа. За Сократа је Лепо оно што „одговара циљу“ или „што се воли“ (а на другом месту каже: „Лепо је корисно, оно што води циљу“). Платон се креће између најразличнијих дефиниција: Лепо ставља час уз истинито и добро, час уз божанско, а час уз корисно; с друге стране, говори о „лепом по себи“ и о „релативно лепом“; најзад, види лепоту у чистој радости и задовољству, или у односима, мери и броју.[13] У *Републици* (књига X), он развија идеју да „миметика“ (уметност) не обелодањује идеје, не обелодањује истину ствари, већ само репродукује природне или вештачке ствари, сенке ствари... Сликар само покушава да подражава оно у једном предмету што је творац већ створио кад је, са своје стране, покушао да подражава божанску идеју. Из тих разлога, уметност не припада високо рационалној сфери духа, већ чулности“... У *Републици* тај део о уметности у свом дијалошком

mentale contemporaine, Paris, Alcan, 1908, pp. 203. — [11] *Les connaissances essentielles de l'art,* Paris, Albin Michel, pp. 6 и 12. — [12] Georges Lechalas, *Études esthétiques,* Paris, Alcan, 1902, pp. 111-112. — [13] Benedetto Croce,

стилу овако гласи: „Сви су песници, почев од Хомера, подражаваоци слика врлине и осталих ствари о којима пишу, али не досежу до истине, већ, као што смо казали, један сликар који не зна ништа о прављењу обуће, нацртаће једнога обућара који ће изгледати стваран... али који гледа помоћу боја и облика... На исти начин, можемо рећи да песник слика са својим речима боје разних уметности, а међутим ништа сам о њима не зна, већ их срећно подражава, тако да и осталима који гледају те ствари и његовим радовима, као и самом њему изгледа да има сазнање тих ствари; и, кад би рекао штогод о прављењу ципела у мери, броју и складу, њему изгледа да је казао врло тачно и, исто тако, о каквој војној експедицији, или чему сличном... Дакле, стваралац слика, кога ми називамо подражавачем, не зна ништа о стварном бићу једне ствари, већ само о привидном и спољнем... Подражавање је једна врста задовољства, а не озбиљан посао...[14] Аристотело, у *Реторици*,[15] ставља Лепо уз добро и дефинише га као оно што се, једновремено, и допада и добро је; у *Поетици*[16] и *Тимеусу* налази Лепо у реду и складу, и то су средства „помоћу којих се подражава обичајима, страстима и акцијама"; и најзад, у *Метафизици*[17] налази да Лепо лежи у непокретним стварима и позива математику да му да правила. Аристотелов ученик, Аристоксен Тарантски[18] у *Принципима о Складу* иде још даље, и сву лепоту своди на број, меру и склад.[19] *Плутарх*, у *De aud. poetis*, c. III,[20] поставља принцип да су „лепо, и лепо подражавање, две различне ствари": да нам се *допадају* страшне ствари, као Медеа која убија своју децу од Тимомахоса, и тако даље; да су, дакле, лепо у природи и лепо у уметности две разне лепоте. Плотин (*Ennead*) износи ове основне идеје своје мистичке Естетике: Лепо је оно што има облик; материја по себи није лепа, него је лепа у колико је осветљена идејом; лепота ствари које су људи створили, зависи од духа; лепота ствари у природи је пратип који

Aesthetik als Wissenschaft des Ausdrucks, Leipzig, 1905, S. 157. — [14] Plato, *The Republic* Translated by H. Spens. London, Dutton, 1906, pp. 323, 325 и 326. — [15] *La Rhétorique*, Paris, Garnier, pp. 75, 107, 126, 142. — [16] *La Poétique*, Paris, Garnier, p. 2. — [17] Кроче, *наведено дело*, стр. 159. — [18] A. Rossbach und R Westphal, *Theorie der musischen Künste der Hellenen*, Bd. I.: „Griechische Rhythmik", von R Westphal, Leipzig, 1885, SS 41—42. — [19] R. Westphal, *Griechische Metrik*, SS. 47—48. — [20] Кроче, *наведено дело*, стр. 160.

постоји у души која је једини извор из кога произилази свака природна лепота. — Стари Индијци, и ако су дали скоро највеће ствари у уметности, о лепоме нису дали много мисли. Познати индиолог Макс Милер, у једном писму Вилиаму Најту, и сам то признаје. Он даје само ово: „Лепо, *sobhrana*, значи, хоће да каже сја̀јно; *pesala*, има разна значења; *ramaniya*, пријатно. Лепота поезије је изражена са *madhuni*, пријатне ствари; лепота природе са *sobhâ*, блиставо...“[21] — Стари и Средњи Век, као и Осамнаести Век, нису отишли ни мало унапред. Они се непрестано крећу у кругу старе грчке Естетике. Велики и дубоки Аурелије Августин, на четири века после Христа, и после толиког искуства грчко-латинске Естетике, Лепо је дефинисао као и Стари: „Omnis pulchritudinis formae unitas est.“[22] Тома Аквински ставља ова три услова као услове Лепога: интегритет, пропорцију и јасност.[23] Данте налази лепоту у јединству и симетрији делова[24] и ставља је уз истину.[25] Поликлетовци из Ренесанса, Фиренцуола, Франко, Луиђини и Долче, као и енглеска школа тога доба, налазе канон Лепога у човечијем и женском телу.[26] Један питагорејац, Лука Пачоло, пријатељ Леонарда да Винчиа, налази Лепо у „златноме пресеку“ као Зајсинг у Деветнаестом Веку, и у математичким пропорцијама (*De divina proporzione,* Venezia, 1509).[27] Шпански Јеврејин Леон, у једном делу написаном на талијанском језику, долази до закључка да је „Лепота одушевљење које душу весели и покреће на љубав“ (*Dialogi di Amori,* 1535)[28] У својој *Поетици*, Томазо Кампанела, везује Лепо за Добро (Лепо је „signum boni“).[29] Шпањолски естетичар Седамнаестога Века, Балтазар Грaзиан, један од крупнијих појава у Естетици, у једном свом делу (*Agudeza y arte de ingenio*) тражи за Лепо услов „сјајни склад, хармонични однос две или три схватљиве крајности и супротности које су изражене у једном акту, наједном...“[30] Рационалистичка Боаловљева естетика полази „са природе“ и „здравога разума“ и Лепо базира на складу.[31] Ди Бо (abbé du Bos), у једном свом делу *Réflexions critiques sur la poésie et la peinture*, 1719) даје уметности једно социо-

— [21] William Knight, *The Philosophy of the Beautiful*, New York, Scribner, 1918, Volume I, p. 17. — [22] Кроче, *наведено дело*, стр. 168. — [23] *Исто дело*, стр. 169. — [24] *Convito*, I, 5; *Paradiso*, I, 103-105. — [25] *Paradiso*, IX, 106. — [26] до [29] Кроче, *наведено дело*, стр. 172 и 173. — [30] Croce, *Problemi di Estetica* (*Saggi filosofici,* I) Bari, Laterza, 1910, pp. 312-313. — [31] *L'art*

лошко значење, као доцније Хердер, Тен, Гијо и Грос, и Лепо дефинише као „предавање утисцима које добијамо од спољних предмета.“ Августински фратар Јагеман (*Saggio sul buon gusto nelle belle arti ove si spiegano gl' Elementi dell' Estetica*, Firence, 1771) налази да Лепо „није ништа друго до савршенство једнога предмета схваћеног чулима, маштом и интелектом.“[32] Бернардо Галиани, пре Канта, дефинише Лепо као „незаинтересовано“: „Лепо је оно што изазива осећање пријатности и допадања без везе са корисним“ (*Del Bello*, Napoli, 1765). — Долазимо на Баумгартена,[33] „оца Естетике“. По њему је „циљ Естетике савршенство чулног сазнања као таквог“, што се доцније налази, слично схваћено, и код осталих естетичара Естетике „одозго“ (Кант, Шелинг, Хегел, Шилер), — и „то се савршенство зове Лепота,“[34] а њен први услов, између осталих, јесте веза и ред делова међу собом и у односу на целину.[35] Друга, и велика, личност Естетике „одозго“, „трансценденталне Естетике“, то је Кант. Он под „трансценденталном Естетиком“ разуме „науку свију принципа чулности *a priori*. Мора да постоји једна таква наука која би била први део трансценденталног Елементарног Учења насупрот науци која садржи принципе чистог мишљења и која би се назвала трансценденталном Логиком.“ Чулност *a priori* може да има само чист облик појава и гледишта и, стога, треба све одстранити што би се назвало разум и осећање. Чулност *a priori*, то је предмет трансценденталне Естетике.[36] Своје идеје о Лепом он је изнео у своје две познате књиге[37], и оне су ове: Кад је, при посматрању једнога објекта, ту и задовољство, онда се представа не своди на објект него на субјект; кад се осећање задовољства јави, онда се предмет схвата као целисходан за моћ суђења, и то је естетички суд о целисходности објекта; из свега се тога закључује да је објект леп, а својство и могућност судити помоћу таквога задовољства зове се укус; и, најзад, да је Лепо оно што нам се допада незаинтересовано.

poétique, Paris, Nilson, pp. 46, 75 и 76. — [32] Croce, *Problemi di Estetica* (*Saggi filosofici*, I) Bari, Laterza, 1910, pp. 389. — [33] *Aesthetika*, I, 1750, II, 1758. — [34] *Aesthetika* I, § 14. — [35] Alfredo Rolla, *Storia delle idee estetiche in Italia*. Torino, Fratelli Bocca, 1905, p. 8. — Max Dessoir, *Aesthetik*, Stuttgart, 1906, S. 26. — [36] Immanuel Kants *Werke*, Bd. III: *Kritik der reinen Vernunft*. Berlin, 1913. SS. 56-57. — [37] *Kritik der Urtheilskraft*, Leipzig, Reclam, SS. 29-30; *Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen*, 1764.

— Александар Поп, у познатом једном свом стихованом делу, овако говори: „Прво следујте природи и свој суд створите — По њеном закону који је увек исти: — Сигурна Природа увек божански сјајна, — Једна непроменљива и васељенски блистава, — Живот, снагу и лепоту морају сви да сазнаду, — Јер она је, једновремено, и извор, и ушће, и закон за уметност.“[38] — „Садржајна Естетика“ Шелингова и Хегелова, Лепо своди „на чулну појаву Апсолутнога“ а уметност „на бесконачно приказано коначно“ (Шелинг) и на „чулни изглед идеје“ или „на присутност идеје у ограниченој појави“ док је, с друге стране, „човеков циљ у уметности да, у спољашњим објектима, поново нађе своје ја“.[39] — „Формалистичка Естетика“ Хербартова, да поменемо само њега, узима да је Лепо произашло из формалних унутрашњих односа међу представама, и да се све што се допада, допада само својим облицима. — Прелазећи преко ситнијих који су се кретали између Хегела и Хербарта (Фишер, Кариер, Кестлин, Роберт Цимерман, Ханслик), долазимо до још две крупне личности, до Шопенхауера и Лоцеа. У Шопенхауеру је ово битно: Једна је ствар „у толико лепа у колико је израз једне идеје“; „Лепо је објективација воље као Платонове идеје“; „у Лепоме ми увек налазимо битне и основне слике живе и мртве природе, дакле Платонове идеје истих, и то схватање је условљено и има свој битни корелат у субјекту сазнања који је лишен воље, то јест у чистој интелигенцији која нема обзире и циљеве“; и, најзад, „Лепо је адекватна објективација воље помоћу чисто просторних појава.“[40] Херман Лоце дели пријатно од Лепог: Пријатно је оно што се индивидуално прима и признаје као такво, док је Лепо оно што сви признају као такво.[41] Талијански естетичари тога доба, да се вратимо на њих, нису ушли у метафизичке спекулације немачких естетичара. Напротив, верни грчко-латинским традицијама, уносећи и новине у проблем, они доста јасно говоре и доста добро виде. Винченцо де Кастро, са нешто теолошких примеса, овако говори: „Идеја или тип лепога није дат непосредно спољним посматрањем, већ га добијемо, апстракцијом, из чулних објеката“...

— [38] *The Poetical Works*: „Essay on Criticism“, New York, Hurst, p. 42. [39] *Vorlesungen über Aesthetik*, I, 1835 — [40] *Die Welt als Wille und Vorstellung*, Bd. I, § 36 и § 41, SS 251 и 298; *Parerga und Paralipomena*, Leipzig, Reclam, Bd. II, S. 439 — [41] *Grundzüge der Aesthetik*, Leipzig, 1884, S. 5.

„Лепо је све што има адекватан и одговарајући облик; Лепо је свако органско биће, од кристала до човека; Лепо је човечји дух; највиша и најсавршенија лепота је Бог... Али, облик, симбол, физичка природа, нису саставни делови битности Лепога. Свако биће је једна вечна идеја рођена из највишег духа (*mente*); дакле, Лепоме апсолутно припада биће или идеја. Кадгод се каже да је један облик леп значи да представља једну вечну идеју...[42] Франческо де Санктис, који је дуго био заборављен и кога из заборава изнесе на јавност Кроче, изнео је у *Предговору* свога есеја о Дантеу ове идеје: „Естетички свет није привидан, него је врло субстанцијалан: он је субстанца самога живота. Сви његови критериуми, сав његов *raison d'être* лежи само у овом једном и једином мото'у: „Ја живим“.[43] Ђамбатиста Вико, најзад, у своме делу (*Scienzia nuova,* II, elementi LIII) каже: „Људи прво осећају и не опазивши то; потом, опажају са узбуђеном душом; најзад, мисле са чистим духом. Тај ранг је принцип поетских сентенција које су помоћу чула створене из страсти и афеката, насупрот филозофским сентенцијама које су створене из рефлексија помоћу закључка разума и због тога се последњи у толико више приближују истини, у колико се више дижу до општих појмова; први су толико сигурнији, у колико се више приближују појединачним појмовима.[44] Пре но што пређемо на нове и новије естетичаре, да поменемо још и Верона, америчког моралисту Емерсона, немачког формалисту Зајсинга, руског романсиера и филозофа Толстоја, детерминисту Тена, позитивисту Спенсера, Левека и, нарочито, великога Ничеа. По Верону Лепота и Уметност „нису ништа друго до узбуђени израз људске личности.“[45] Видовити Емерсон даје ове закључке: Лепо је „стварање а не подражавање“, његова „врлина лежи у одвајању и лишењу једнога предмета од ствари које га замршавају“, „оно зрачи људским карактером“, „говори универзалним језиком“, „просто је“ („све су људске акције биле просте“) и корисно је („Лепота мора да се врати корисном и разлика на „фине“ и корисне уметности мора бити заборављена“, јер „у природи, све је корисно, све је лепо“); „свет је леп, лепота је творац универзума“ и она „базира на

[42] Vincenzo de Castro, *Del Bello*, Milano, 1858, pp. 163, 178. — [43] Croce, *Aesthetik*, S. 353. — [44] Croce, *Aesthetik*, S. 213. — [45] *L'esthétique*, Paris, 2-iéme

основама потребнога",[46] Зајсинг овако дефинише: „Лепо је склад јединствености и једне бескрајне множине који је приказан, једновремено, као духовна и као чулна интуиција"; „Лепо је", додаје још, „остварење једне непрекидне кохезије између целине и њених делова."[47] Толстојева филозофија Лепога, као и свих других проблема које је додирнуо, своди се на морал: „Лепо и уметност су морални органи људскога живота"; „Уметност је један облик људске активности који се састоји, за човека, у томе да се другоме саопште своја осећања помоћу извесних спољних знакова."[48] Хиполит Тен, после дугих анализа уметничких дела свију врста и свију векова, даје овај крајни закључак: „Уметничко дело има за циљ да изрази какав битни и изразити карактер који, јасније и потпуније него ли стварни предмети, носи какву важну идеју. До тога, оно долази употребљавајући једну целину од повезаних делова чије односе оно систематски мења."[49] Утилитаристичко Спенсерово схватање ово је: „Метаморфозом, из корисног постаје Лепо", а један од првих услова за Лепо „то је контраст"; Лепо и уметност су задовољство и „игра", „рађају се из нагона за игром и задовољством."[50] Левек своди Лепо на „јако, запаљиво и ватрено задовољство које не само да занесе све наше психолошке моћи већ, прешав с душе на тело, убрзава ток крви, убрзава било и, најзад, лице облије лаким и чистим црвенилом."[51] — Ниче заслужује да га нарочито поменемо. Његове основне идеје, изражене у неколиким делима, ове су: Категорија Лепога налази се међу „општим категоријама биолошких вредности корисног, добротворнога и онога што живот појачава." Осећање Лепога је једно ојачано „осећање моћи"; његов карактер је условљен: он је у вези „са нашим нижим вредностима самоодржања." Лепо „дејствује на мишиће и чула као сугестија" и има „тонично дејство, појачава снагу и пали радост и уживања" који и сами нису ништа

édition, 1883, p. 38. — [46] *Essays*, New York, Lovel, Volume I, pp. 311, 314, 317, 318, 320, 325; Volume II, pp. 9, 14. — [47] *Neue Lehre von den Proporzionen des menschlichen Körpers*, Leipzig, 1854. — *Das Normalverhältniss der chemischen und morphologischen Proporzionen*, 1856. — [48] *Qu' est-ce que l'art*, Paris, 3-ième édition, p. 294. — [49] *Philosophie de l'art*, Paris, Hachette, 1913, I, 41, 42, и II, 224, 235. — [50] *Essais de morale, de science et d'esthétique*, I, Paris, Alcan, 1904, pp. 257, 258. — [51] Ch. Lévêque, *La science du beau* (наведено у Paul Souriau, *La suggestion dans l'art*, Paris, Alcan, 2-ième édition,

друго до осећање снаге. Естетичко се стање рађа из три елемента: из сексуалног нагона, из „пијанства“ и из „свирепости“, а ови припадају „најстаријој раздраганости и светковању код човека“; оно је „мешавина врло тананих тананости тог животињског благостања и тих жеља“. Из тих разлога, уметност нас гони да „мислимо на стање животињске снаге“: „Она је, с једне стране, сувишак једне раскошне конституције који се излива у свет слика и жеља и, с друге стране, надражење животињских функција помоћу слика и жеља интензивнијег живота“; уметност је „јако повишавање осећања живота, један стимулус животу“: она је „афирмација, благослов и обожавање живота.“[52] Једно друго његово развијање, ово је: „Естетика није ништа друго до примењена физиологија“; „све велике и лепе ствари не могу никад бити опште добро: Pulchrum est paucorum hominum“; даљи постулат: за естетичку делатност и контемплацију, потребно је „пијанство“: „прво је потребно да пијанство повиси надражајност целе машине, јер је, другачије, уметност немогућна“. То осећање „идеализира“ ствари које се посмарају, и богати их собом: „Уметност је тај на *силу* преображај у оно што је савршено“. Има аполинијских и дионисијских идеја: „аполинијско пијанство ствара, пре свега, надражење ока које оку даје способности визионарске“...; у дионисијском стању, напротив, „цео емотивни систем је надражен и напуњен“... Даљи постулат је овај: „Лепо по себи“ само је реч, постоји „људско Лепо“: „Човек одблескује у стварима и, све што му огледа његову слику, изгледа му Лепо: суд „Лепо“ то је *таштина врсте*“. На тој „наивности да је само човек леп, оснива се цела естетика“. То је њена прва истина, да тиме завршимо разлагање Ничеових занимљивих и дубоких идеја, а друга је истина њена да је ружно такође „човек, али који се *дегенерише*.“[53]

(Крај у идућем броју.)

БРАНКО ЛАЗАРЕВИЋ.

1909, p. 5). — [52] *La volonté de puissance,* II, § 355 до § 374, pp. 144—175. Paris, Mercure de France. (Traduction Henri Albert.) — [53] *Le crépuscule des idoles,* Paris, Mercure de France, 1914, pp. 71, 168, 178 и даље, 187—190.

ЈУЧЕ И ДАНАС.

У данашњем судару људи новца и људи духа, победио је новац. Стари је то судар, и сад изгледа да је новац јачи.

Има нешто што новац може да учини симпатичним. Када је новац стечен помоћу духа, или када је већ стечен новац постао својином свију.

Данас је новац бруталан, себичан и страшан. Можда га никад није било тако много и тако лако нагомиланог.

Па крај свега тога нити је духом скупљен, а нити показује вољу да пређе на корист целине.

Од безброја богаташа, претераних и хипертрофичних, у време невоља и мука нашега друштва, не може у току две године наше слободе да се нађе ниједан добротвор!

Крај тога, знамо сви да све што смо културнога и лепога имали до сада, да је дао већином добротвор, и врло често човек који је тешким радом и трудом у опште дошао до средстава, много пута гладујући!

Данас је новац бруталан, себичан и страшан. Око њега је мрак без срца и душе. Да ли су то нови богаташи, па су зато такви, или су се само они стари изметнули?

Два осећања улазе у срце човечје, кад то види и зна, као два чудна госта. Да зграби камен и да га свом снагом баци у најлепши прозор! Да скрха а тугом закључа врата и заплаче се горко!

Разбијена је војска духа, побеђена је! Неумрла, она је ћутке оборена на тле, и једна наказа материализма стала јој је ногом за врат.

Па ако је абнормална тежина противникова и притисак у часу неодољив, залуд устрашени поглед тражи једног јунака који ће као муња да ошине кроз понор и сутон времена. — Нема га!

Дух је престао бити јунаком! Зато је и смлаћен, окован, заробљен. Јунаштво и дух су једно исто! И докле ово у мислима утврђујемо, чујемо дубоки, тајанствени ропац умора, болести, слабости.

Нема јунака! Дух је наш данас мекан, бојажљив, мали! Можда у целој историји нашој никада није био овакав.

И нова два госта увлаче се у срце човечје, као два

врана црна. Сумња о смрти нашој, која се приближава као звер. И немоћ одлуке, узетост снага, сигурност уништења.

Што је истинито и неизбежно у данашњем збивању, и што рањена и узнемирена душа уображава и снива?

Једно уз друго стоје и додирују се: једна блистава, богата, јуначка прошлост наша од јуче, и једно магловито, сирото, кукавичко данас.

Је ли могуће да смо ми исти они који су били пре шест година; је ли могуће да је у судару нестало све оно што смо имали најболе; је ли могуће да умор и боловање наше не показује ниједног знака опоравка; је ли могуће да страдамо само услед светске невоље ми невини; је ли могуће да је *a priori* било готово да смо неспособан и лош човечански елеменат?...

Велико и загонетно ћутање племена не мења се од првог тренутка слободе до данас! И ако добро напрегнемо слух, разабраћемо потмули прасак рушења старих илузија.

ДР. ЛАЗА ПОПОВИЋ.

ВОЈВОЂАНСКА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА.

Представљен у својим најбитнијим цртама, како по свом чисто спољашњем ставу, тако по својим национално-политичким особинама и својој социалној, моралној и психичкој формацији, тип српског интелигента и „господина“ у бившој Угарској и данашњој Војводини, — нарочито у колико се то тиче човека последњих деценија, — даје се поделити у две потпуно различите врсте.

Једној од њих припада онај део наше интелигенције који је, захваљујући својим наслеђеним врлинама, као и особинама и склоностима стеченим васпитањем у породици и школи, упркос свих страних утицаја, добио један изразит српски духовни карактер обележен свима особинама наше народне и расне духовне културе, — оне којој су Србија и духовни живот Србијин били представник, вођ и узор. Тај национални тип нашег војвођанског интелигента израђен је на једној здравој урођеној свести, оплемењен васпитањем у српским школама, у новосадској српској гимназији нарочито, и под

утицајем веза које је он имао са Београдом и духовном активношћу која се од Београда распростирала.

Други део наше интелигенције је онај који је, без своје кривице или и свесно, попустио, посрнуо, и напослетку подледао, моћним туђинским утицајима, у првом реду маџарском, и дао на тај начин онај добро познати тип тако званог „Србина из Уже Угарске," на коме се овом приликом мислимо нарочито задржати.

Ако би се хтело предузети тумачење постанка и развитка типских формација анационализованог и денационализованог Србина из Угарске, мени се чини, у колико се тиче овог последњег, да је најбрижљивије старање о свом личном интересу (а оно код једнога дела наше војвођанске интелигенције никада није стајало у позадини и на месту мање угледном од интереса за ствари јавне и опште), да је то старање било главна полуга која је гонила те људе да себи створе услове под којима ће у оној шовинистичкој маџарској друштвеној и духовној сфери моћи успешно водити борбу за опстанак. Прилагођавање самој средини, за коју су је везивали лични интереси, било је разумљива последица постојећих прилика, појава слична оној која се у природним наукама зове „мимиокријом" — прилагођавање животиња околини, како би, што мање упадљиве, лакше одолевале нападу непријатељевом.

Ова борба за опстанак гонила је, у неколико, и нашега интелигента да се прилагођава маџарској средини, да прими маџарски језик, и да се уопште читавим својим понашањем приближи идеалном типу маџарског господства. Он је у томе био вођен рачуном да ће његово ново понашање годити најосетљивијим странама маџарског шовиниста, и да ће његов лични интерес имати само користи, у сваком погледу. Што је то асимиловање и то подлегање утицајима маџаризације било у неколико изазвано нагоном за опстанак, може само у извесној мери смањити тешку одговорност коју има да поднесе пред потомством и пред историјом тај део наше војвођанске интелигенције. Журба за личним интересом, која није познавала граница у концесијама маџарском племену и маџарским лудостима, као и безгранични опортунитет у свима акцијама, који су били обележје њихово, чињенице су о којима се мора водити рачуна.

Други део наше интелигенције подлегао је утицају мађаризације мање свесно. То је онај део њен, — случај се у осталом понавља код свих народа, — који је по својим физичким и психичким особинама и склоностима још од рођења стајао ближе мађарској, монголској, него нашој, словенској раси. У нашем језику постоји за ту врсту људи нарочито име, *одрод* или *изрод*, као обележје оних који се изроде и изгубе особине своје расе, и приме особине друге једне. Што се тиче језика, те тако битне одлике расне, — по формацији говорног органа, грла, језика, усне шупљине, самих усана, — наши изроди носе у себи готове наклоности за изговором тврдих и потмулих гласова једног монголског, уралско-алтајског језика, много више но наклоности за изговор нашег језика, мекшег, индо-европског, словенског.

Изгледа да је случај савршеног савлађивања мађарског језика од стране једнога дела наше интелигенције, са свима нијансама мађарских вокалних гласова, — на који су успех неки наши млади људи, за време мађарског режима, умели бити толико горди, — претпостављао пре свега једну уралско-алтајску говорну, органску формацију. Он је, затим, претпостављао и нарочите симпатије за тај језик, јер је за потпуно познавање страног говора који се жели научити потребна неоспорно искрена љубав ученикова за тај језик. Те љубави према мађарском језику било је, међутим, у неке наше господе у бившој Угарској, и то у веома обилној мери. Да савршено савлађивање страног једног језика, а нарочито мађарског претпоставља једну расну формацију говорног органа, имамо многих и честих примера, и то баш код Мађара. Извесни од највећих њихових говорника, иначе словенског порекла, и ако савршени говорници у сваком другом погледу, никада нису могли да у свом изговору мађарског језика потпуно затру своје словенско порекло, и ако су то, можда, ватрено желели.

И један и други тип нашег денационализованог интелигента из бивше Угарске, и онај који је из егоистичних побуда усвајао одлике мађарске расе, и онај који је рођењем донео собом склоности за лакше асимиловање хунгаризма, одликовали су се тиме што су према национално српском типу интелигента представљали један савршено туђински тип, тип мађарско-јеврејског пештанског аристократа. Оба ова хунгароманска типа носили су на себи и у себи ту заједничку

црту да су по читавом свом и спољашњем и унутрашњем изгледу припадали више маџарској раси но нашој. Али, како су они ипак говорили једним жаргоном српског језика, — који су звали „матерњим", — том српском издању маџарских „џентрија" свакако би највише приличило име Маџара преведених на српски. Они су маџарске књиге, маџарски оригинал, са маџарском садржином и душом — у српском буквалном преводу.

Према томе, биће занимљиво знати каква је била садржина и душа маџарског оригинала, већ и стога што ће се на тај начин одмах упознати и садржина његовог српског превода.

Ако би се хтела дати, у најбитнијим потезима, карактеристика маџарске психе, и културних тежњи њихове расе, мени изгледа да би се за маџарску духовну и материалну културу могло рећи да је, — и ако по изгледу често пута врло сјајна, — остајала у основи својој претежно спољна и формалистичка са приметним смислом за епикурејска схватања и практиковања у животу. Песник Петефи, за кога се зна да је био одличан познавалац свог маџарског народа и маџарске психе, дао је у једној од својих најпознатијих песама ову духовиту карактеристику маџарске елите у првој половини прошлога века:

МАЏАРСКИ ПЛЕМИЋ.

Крвави мач мојих предака виси о чивилуку, рђа га једе, не сјаје, — ја сам маџарски племић!

Живот је само у нераду, и ја живим живот јер лењствујем, посао је за паоре, — ја сам маџарски племић!

Спреми добро пут, паоре, јер, Бог и вера, твој ће коњ вући, тек не могу ићи пешице, — ја сам маџарски племић!

Да живим, ваљда, за науку! Научњаци су сви сиротиња: не читам и не пишем, — ја сам маџарски племић!

Имам, истина, и ја једну науку, у томе не бих рекао да имам такмаца: умем добро да једем и да пијем, — ја сам маџарски племић!

Како је то добро што не плаћам порезу! Имам истина и ја нешто газдинства, али не много; дугова имам много, — ја сам маџарски племић!

Што да лупам главу о отаџбини и о њених стотину брига, проћи ће и те невоље, — ја сам маџарски племић!

Када у кући својих предака, уз своје прадедовско право живот испушим, однеће ме анђели у небеса, — јер ја сам маџарски племић!

За ову се слику може рећи да је у главном остала и до данас савремена. Из ње излази да се за озбиљне послове код Маџара пре пола века није имало више бриге него данас, и да је маџарски племић изјављивао још тада оно што и данас од прилике практикује: да за науку нема много главобоље и да за њу не мисли живети, јер су научњаци сви сиротиња, али, у накнаду за то, признаје да је у јелу и пићу изврстан мајстор.

О проводу, о веселом друштву, о банчењу и бекријању, нигде се валда ни данас тако и толико не говори као у круговима маџарске омладине. Први помени, при новом сретању и мушких и женских познаника и пријатеља, код Маџара, обично су о веселом друштву, на што следује, с друге стране, један ред нестрпљивих питања: „Па како сте се проводили (*hogy mulattak*)?“ — На шта долази као одговор једна бескрајна прича о друштву за столом (*asztaltarsaság*), о мору шампањера који се те ноћи просуо, о оргијама до зоре (Маџари кажу за то *muri*, *nagy muri volt*), о великом цеху, рачуну. који је један „галантуомо“ из друштва платио, и тако даље. Те оргије не познају границе ни мере. Оне нису престајале ни онда кад су већ увелико почела пуцати ребра и ломити се кости хиљадугодишњег Маџарорсага, и никада није било луђег и помамнијег треска од музике маџарских циганских оркестара по кафанама и шантанима него у време кад су савезничке војске, после коначног слома Аустро-Угарске, надирале у велику угарску равницу. То је било сасвим у духу Петефијевог *Маџарског Племића* од пре пола века.

Велика, ако не највећа брига, поклањана је код Маџара спољашњој култури, култури видљивих облика: архитектонској (подизању градова, нарочито престонице на чије су спољашње лепоте сви Маџари без разлике били толико горди), код човека, исто тако, култу спољашњости, култури одела, мушког каћиперства, господског и отменог става, итд. Како све то ствара прве утиске, код пролазника и површнијег посматрача могло је да произведе илузију о знатном културном полету. Један знатан део тих и таквих напора био је код Маџара стављен у службу националне политике и пропаганде за странце, особито за богате и моћне Енглезе и Американе.

Што се нашег српског младог човека тиче, нарочито онога који је прошао кроз маџарске школе, он је, у својим културним

амбицијама, ако их је имао, брзо нашао углед за подражавање у своме маџарском узору. То подражавање пошло је, разуме се, прво подражавањем спољашности, за којим је ишло и унутрашње подражавање, и образован менталитет и дат духовни тип српскога јункера из уже Угарске. Спољашње подражавање почело је оним извештаченим ставом маџарског „џентрије“, који би имао да достигне господственост и отменост енглеског аристократа.

Тако је развијен и тип српског „џентрије“ са ушиљено танким ногама, обореним раменима, афектирано савијеном кичмом унапред, са брижљиво зализаном и напомађеном фризуром, блазираношћу на лицу, ходом у коленима и у такту, итд. Ово држање допуњују принадлежни гестови позајмљени из исте маџарске школе, који би покретима руку и нијансирањем прстију имали да докажу суптилност српског аристократа и духовну префињеност која се испод ове крије. Уз ово иде један ред „џентријских“ реквизита, међу којима, у гардероби, не сме недостајати маџарска народна гала униформа.

Нико паметан не може да тврди да би та спољашња култура, култура одела, облика и геста, када се у њој не претерује и када она не прелази у карикатуру, била нешто што би као сасвим непотребно и одвећ гиздељиво требало потпуно одбацити. Као израз задовољења, рецимо, финијих, ако се хоће и естетских потреба, ову културу спољашности практикују и негују и врло отмени и, у тим стварима, одиста осетљиви народи, као што су Енглези, Французи па чак и Американци. Али она не сме никада прећи границе које деле отменост од празног каћиперства и вулгарне имитације. Код нашег српског хунгарофена, као и код његовог маџарског узора, у највише случајева, није имала да се подражава и прима нека унутрашња, дубља, садржајна, духовна култура. Остајало се, већином, на подражавању ове празне, несадржајне спољашности. И, што је било најгоре, ово имитовање често је пребацивало свој маџарски оригинал. Баш као и код маџарског узора, и код његовог српског имитатора, у погледу унутрашњег, духовног живота, у погледу духовно-културних тежњи и концепција животне мудрости, изабрао се онај најлакши, најплићи и најпразнији начин живота, који има најмање везе са културом духа, а највише епикурејских елемената.

После свршених универзитетских студија нигде се, ваљда, у толикој мери као код нас, као код једнога дела наших тако званих интелектуалаца, не прекида тако коначно и за цео век, свака веза са књигом и са књижевном културом, уопште са културом духа. И нигде се, ваљда, толико слободна времена не утроши при бирцуским, кафанским и коцкарским столом као код наше војвођанске интелегенције.

Исто би тако било занимљиво испитати порекло оне друге појаве, да се код нас, код извесног дела наше „елите“, као ретко где, много троши у јелу, а још више у пићу. Када је 1906 године држан у Београду новинарски конгрес, једна група мађарских новинара и политичара дошла је била у Београд да учини посету својим србијанским колегама. И када су се од стране Мађара, на банкету код Коларца, почеле ређати оне честе и бескрајне здравице, рекао је покојни Др. Ј. Скерлић једном своме суседу за столом, Војвођанину: „Сада ми је тек јасно зашто ви Војвођани волите толико да здравите, па то сте ви од Мађара научили!“ Стога, ваљда, није нетачно рећи да смо ми Срби из бивше Угарске, осим наших још доста примитивних, нехигиенских и неекономичних навика, нешто од овога изванреднога смисла за оргије и баханалије примили од Мађара!

Када би се ишло даље, и истраживало какви су били духовни утицаји мађарског узора на овај део наше интелигенције, која је у спољашности била његов толико ревносни подражавалац, нашло би се, изгледа, да унутрашња копија овог мађарског оригинала не пада далеко од свога спољашњег облика. Она у главном одговара менталитету Петефијевог „мађарског племића“: што мање бриге и главобоље око озбиљних проблема живота, што више пажње епикурејству, „благоутробију“, са циничним сарказмом на сваки озбиљнији напор у животу.

Са таквим менталитетом, створеним под утицајем мађарских безбрижника, гледао је један део наше интелигенције на свако друго гледиште и схватање живота као на наивно, управо ограничено. Сва она национална вера које је срећом било код појединаца, сматрана је утопијом и маштаријом, а њени проповедници испадали су сањалице и добронамерни наивњаци. Сви национални и културни напори и потхвати целе наше расе, на челу са Србијом, изгледали су у очима тих хуи-

гаромана потхвати бедника, материалне и духовне примитивности и простоте која се усуђује да се хвата у коштац са титански моћним аустро-маџарским капитализмом, у чију непобедивост може само сулуд човек сумњати.

Васпитан у српским породицама и школама, у којима је ипак стално одржаван будан српски дух, и пратећи за последњих неколико деценија духовне и научне струје у Србији, и велике успехе које је дала тамошња духовна култура и духовна активност, други део српске интелигенције у бившој Маџарској, и ако су те везе остајале због политичких прилика већином само на листовима и књигама, тај други део наше млађе интелигенције успео је ипак да се отргне и еманципује од тога маџарског узора, и да своје погледе упре на другу страну.

У томе делу наше омладине, благодарећи овим утицајима, образована је већ доста рано топла симпатија за културне и политичке идеје које су развијане у Србији и створено је уверење, још тада, када се ови велики догађаји последњих ратова нису могли ни назирати, да су Србија и тамошњи српски народ позвани да изведу ово велико дело националног ослобођења и уједињења и духовног препорода читавог нашег народа. Ти одабрани људи заступали су свагда то мишљење, управљали се по њему, и стално указивали на пример великих србијанских интелектуалаца, научних и културних радника који би требали да нам буду узори и учитељи. На жалост, њихов глас остајао је, у много случајева, глас вапијућег у пустињи. Шта више, они су имали, да претрпе не једанпут, доста горких часова.

Знатан део наше интелигенције остајао је хладан и без интереса за све те духовне и културне успехе Србије. Чак ни велики војни успеси, слом Турске и Бугарске у последњим балканским ратовима, нису били довољни да поколебају њихову неограничену веру у маџарски узор. Многобројни су примери Срба Војвођана који су за цело време европског рата, из страха за своје интересе, избегавали српско друштво и вратили му се тек онога јутра кад се оно искупило да дочека српску војску на њеном уласку у град.

Данас, међутим, када је напослетку и њима постало јасно да је нови „режим“ коначно утврђен, и да су њихови интереси ван опасности, гледамо са запрепашћењем где се баш

они најбезобзирније пробијају кроз гомилу и, пружајући руке напред, истичу у прве редове верујући можда да народнога и државнога препорода без њих нема!

ДР. ЈОВАН САВКОВИЋ.

РУСИЈА И РУСИ.

(2)

IV

Одсуство сваког патриотизма друга је карактеристика руске револуције. Велики патриотизам је срећна привилегија само малих народа. Русија је сувише пространа и непозната и самим Русима, да би њихова љубав допрла у све њене кутове. Сувише разнолика и по покрајинама, и по друштвеним класама, да би је волели таквом каква је, једну и недељиву. Сваки воли само своју Русију. Оног из Сибира не интересује Европа, а јужњак не мари за север; племство и већина официра хоће Русију само као монархију, други као социалистичку републику, итд. Мало њих има осећања за целину. То одсуство патриотизма доводи убрзо до расула на фронту и братимљења са Немцима. То је и прво разочарење вођа у руски „богоносни“ народ, за који се веровало да му треба само слободе, па да постане анђелским. Описујући војничке пљачке и насиља на становништву при повлачењу из Галиције, Савинков пише: „У тим људима нема више ничег човечанског, као да су из доба кад се није имало ни класне ни националне свести, већ било само гомила, зоолошка група“. Дописи са фронта из тог времена носе наслове „на пољима срамоте“, „хероји стида“, итд. Грабеж, силовања и бестиалност распуштеног руског војника нагоне Керенског, тада Министра Правде, да изјави: „Жалим што пре два месеца нисам умро.“ Узалудни су били сви покушаји патриотских елемената да се отаџбина спасе. Ударни „батаљони смрти“ и официрске чете, које су ишле за пример пред дивизијама, брзо су изгинули. Нико више није хтео на фронт. Карактеристичан је случај прапоршчика Терешченка који се пред својим војницима, кад му одричу послушност и неће у борбу, убија са речима: „Ако вас моје речи не могу да убеде, нека вас моја смрт убеди“. Пред кукавичлуком људи, жене се организују да се боре за отаџбину. Један хирург са фронта пише како је вадио немачке куршуме из једне шес-

паестогодишње гимназисткиње, и пита: „Зар нема никог другог осим деце да бране Русију?“ Све то подсећа на приче Еркмана-Шатриана из доба Конвента, или *Записе једног Добровољца* Анатола Франса. Женским „батаљоном смрти Марије Бочкареве“ руска револуција превазилази друге. Испратили су их рањени свето-георгијевци са „слава матерама и сестрама георгијевских кавальера, поносу народа“. Дигле се жене, дигла се бескрајна љубав и вера у победу, у људе и у живот. На њиним заставама писало је: „Не клоните духом. Верујмо у војску, верујмо у владу, верујмо у победу!“ И што је интересантно, док социалистичка Русија не манифестује ни једном приликом славенофилство, жене су истакле за паролу „Напред, за слободу Русије и браће Словена!“

Напоредо са расулом у војсци појављују се сепаратистичке и националне идеје. У земљи ничу независне „Кронштатска“, „Царицинска“, „Кирсинска“, и друге републике. Народи и племена журе да искористе слабост револуције и организују своје аутономије. Ни најшире политичке слободе, ни обећања највеће социалне правде, не могу да зауставе искључиво националистичке захтеве, које извесни руски социалисти називају „најнижим и најодвратнијим осећањем, национализмом и шовинизмом“. Стварност почиње одмах да руши њихова учења и доказује да национално питање није „сукоб разних економских типова производње“, већ само конфликт раса. Финска и Украјина одвајају се од Русије, што даје повода министрима кадетима да 3 јула 1917 иступе из владе. Финансиски крах се приближавао, јер су радничке наднице биле повећане са 500 на сто, држава трошила три пут више него у царско доба, а производње и прихода није било. Бољшевици праве први напад четвртог јула; осмог, министар председник књаз Лвов даје оставку, а деветог Керенски оснива „Владу Спасења Револуције“, која се 23 јула назива „Владом Спасења Слободе и Отаџбине“, и у коју опет улазе кадети и прогресисти. Диктатура је била једини излаз из опште анархије; то је, изгледа, закон сваке револуције, и та је идеја била сазрела. У *Јединству* од 11 јула Плеханов пише: „Керенски верује сувише у моћ речи. Против оружја бори се само оружјем. Власт Револуције неограничена је. Она је највиши закон.“ Генерал Корнилов шаље 12 јула влади телеграм: „Ја, који сам се целог свог живота борио за слободу и добро отаџбине, тражим

смртну казну за издајнике. Влади је дужност да спречи пропаст земље, или да уступи место другим људима". И Керенски, који је још у првом кабинету, као Министар Правде, изјавио: „Срећан сам што ми је у део пала част да за сва времена укинем у Русији смртну казну", морао ју је поново установити. На једном збору сељачких делегата изјављује да „класне интересе треба жртвовати интересима отаџбине". Но ипак, поред свих лепих речи и намера, Керенски није успео да створи јаку централну власт и укине неодговорност разних совјета, који су радили шта су хтели, а што је све многима дало наде у могућност војничке диктатуре. Генералисим Корнилов, последња нада патриота и буржоазије, шаље 28 августа Влади ултиматум да му се преда сва власт, пошто Немци наваљују и земља се налази у опасности. То је била борба између војничке и социалистичке диктатуре, која се завршила, као што је познато, Корниловљевим поразом и прогласом Керенскога за генералисима. Али је и положај Керенског био јако уздрман. Он је био „последња руска копејка", јер после њега ускоро, у новембру, бољшевици су дошли на власт.

V

Зашто Керенски није успео? Он је био једно време централна личност руске револуције. Он је одушевљење, вера у победу и љубав целог руског народа. Изабраник и вођа, као да је хипнотисао све духове. На сверуском скупу војничких и официрских делегата матроз Баткин изјављује једну врсту заклетве, што је уверење и осећање свих: „Заклопив очи, руска армија и флота поћи ће сва на први позив министра Керенског". У њега сви имају неограничено поверење, и њему је све допуштено; он једини сме да заустави дезертере и да их враћа са „куда ћете побуњени робови?"

Керенски и његови другови, међу којима је било неколико најлепших и најбољих руских глава, нису успели из неколико разлога. На првом месту, они су били сувише поштени. Идеалисте, доктринари и теоретичари, они нису били спремни за владавину. Сва њихова социалистичка схватања била су негативна и деструктивна, опозициона: што их је лишило сваког стваралачког и организаторског духа. Држава је организација власти, власти се манифестују преко закона, закон је принудан и штити јавни поредак. Револуција замењује један

јавни поредак другим, зато мора одмах да створи своје законе, своје власти и своју државу. Али, ако отворите ма коју историју економских доктрина, видећете да Бакунин, који је ауторитет за револуцију, назива државу „флагрантном негацијом човечанства“, и да „држава је зло, чак кад наређује и добро, јер добро, самим тим што је наређено, претвара се у зло“. Крапоткин, кога називају оцем руске револуције, тридесет година пише о „бескорисности и штетности закона“. Плехановљево „ослобођење рада“, ослобођење од капиталистичког облика друштва, руске револуционарне масе схватиле су као ослобођење сваке обавезе према друштву и заједници. Тако су се сви ти песници и пророци новог друштва нашли у незгодном положају људи који имају већину, и који, дошавши на власт, не могу да остваре оно због чега су дошли. Они су били социалисти, али и патриоти који воле своју земљу, и коју је требало спасти. Отуд су били принуђени да праве компромисе са стварношћу и да, пред захтевима државе и нације, одустану од извођења својих социалистичких идеја. То је била њихова лична трагедија, која се претворила у трагедију целе руске земље. Они почињу да експериментишу, да се формирају и уче за владавину, у чему праве велики напредак. У Совјету Керенски одговара на Ленинове критике: „Једно су идеје, друго живот. Капитализам је светска појава, резултат историјског развића. Лениновим методама ми бисмо радили против економског развића и извели руску демократију из историјских услова у којима се цео свет налази“. „Нама предлажу социалистичку и социалну авантуру, која није основана ни на научном социализму, ни на принципима историје. У осталом, завршује Керенски, ја нисам марксист“. Руска публика поделила је била у то време своје социалисте на социалисте патриоте, социалисте идиоте и социалисте издајнике. Керенски и другови били су они први; једном приликом обраћају се радницима са програмом основаном не на „борби класа“, већ на „заједничком раду свију класа“. У то доба у свима демократским земљама социалисти су учествовали у власти. И Керенски изјављује: „Ми не идемо путем маште и фантастичких кула, не тражимо да скоком пређемо из капиталистичке у социалистичку државу. Ми идемо остварењу социалистичких идеја и демократије у међународном споразуму“.

Такво поштено и озбиљно схватање дужности и одговорности пред земљом, као и заједничка влада са грађанским странкама, отуђили су од Керенског све крајње елементе, који су почели у њега сумњати, и називати га ренегатом. „Власт развраћа оне који се њоме служе“. У исто време и широке непросвећене радничке и сељачке масе губе веру у Керенског, јер су револуцију схватиле као „експропријацију коју врше експроприрани“, „присвајање средстава производње“, „социализацију непокретности и земље“, итд. Сељаци су заузимали имања, радници фабрике, железничко особље пруге, и отпочело их „експлоатисати у име права које припада радној снази, јединим произвођачу“. Узалуд су била сва доказивања да је та експропријација немогућа, док се капиталистички режим не укине истовремено у свима земљама. Све им је било недовољно. Економист Панкратов још тада назива руску револуцију „ненаситимошћу и прождрљивошћу личних апетита“. А Горки пише: „Док на западу људи граде историју, ми се још увек бавимо ништавним анегдотама“.

Да би учврстила свој положај, Привремена Влада употребљава вечиту и опробану политику сваке владе: смењује старе чиновнике, да би довела нове и своје; бољшевике и социалисте плаши контрареволуцијом и царизмом; буржоазију држи страхом од грађанског рата и анархије; војсци предочава немачке нападе. Њен положај отежава манија руског револуционарног друштва, која се може назвати болешћу законодавства. Сваки Рус од увек је био пун бескрајних планова и пројеката о друштвеном преуређењу и организацији, само ако има кога да га слуша. Сви могући Совјети разних делегата израђују и гласају законе, које нико не приводи у живот. Као у Паризу 1848, тако сада у Петрограду „револуција живи од слободе и дискусије“. У борби против бољшевика социалистичка већина служила се искључиво убеђивањем. Настале су бескрајне дискусије, у чему је Русија подсећала на Византију XV века, која је већала о јединству бића, док су је Турци опкољавали. Речи су схватане као дела, и кад је одржан добар говор, сматрало се да је све учињено. Тој болести ни Керенски није измакао, у толико мање што је он од увек био красноречив и златоуст. Кад се први пут појавио пред Саветом Војничких и Радничких Делегата, он узвикује: „Ја ћу да владам са вољом народа. Без те воље ја не

могу да живим. А ако икад посумњате у мене, убите ме". Тако се говори револуционарима. У Кијеву уме толико да се разгњеви и узбуди, да му теку сузе. Али, временом, глума и реторика нису биле довољне. Горки пише: „Ми смо као и житељи Азије, људи лепих речи и неразумних дела!" Речи су биле потамнеле и изгубиле свој смисао и значење. Велике страсти биле су се заковитлале земљом и носиле је у пропаст. Требало је стваралачког дела, безобзирне акције и каквих било резултата. Требало је џиновске снаге да се Русија изведе из хаоса.

Керенски је није имао, из простог разлога што је био изгубио веру у себе, у своје раније идеале, у могућност остварења социалистичких идеја. Поред тога дошло је и разочарење у руски народ, за који је веровао, као и сви други, да га само треба ослободити жандарма, па да буде први у свету. У том одлучном моменту, кад се требало брзо решавати, он је био на раскршћу: или ићи са екстремистима, који су све више узимали маха, и покушати социалну авантуру, или поћи против њих и помоћи буржоазију и војску да поново створе државу. Цела његова социалистичка прошлост спречавала га је да буде довољно оштар и енергичан према првима; с друге стране, није имао довољно поверења у буржоаске другове с којима је седео у Министарству, нити у војничке вође којима је командовао. То колебање између две ватре довело је до познатог краха.

У спољној политици руска револуција објавила је одмах свој огромни, готово неразумљиви идеализам, одрекла се уговора који су јој давали право аспирирати на Цариград, и прокламовала начело: „Мир без анексија и контрибуција". Одмах за тим, први пут једна ратујућа држава, и једна велика држава уопште, објављује за циљ рата и своје спољашње политике велики принцип самоопределења народа. Мисао да само слободни народи могу организовати слободно човечанство, постоји одавна као мисао. Принцип народности, који је још Наполеон III подарио италијанском уједињењу, као поклон једног милостивог владара, ушао је у књиге као добра и корисна идеја. Али је требало да се тај принцип сретне са Русима и Словенима, па да постане истина и темељ будућег друштва, јер га је Русија прва остварила давши аутономије Пољској, Финској, Украјини и свима својим народима. Цела

светска дипломатија била је збуњена и изненађена, јер је то био један од ретких случајева кад се за циљ њене активности постављао један општечовечански идеал. Говорило се у високом тону и веровало се у велике ствари. Миљуков изјављује да руска револуција није борба интереса, већ борба идеја, а Керенски каже: „Ми се не боримо за освајања, већ да наметнемо мир који нам наша револуционарна савест налаже."

Идеје руске демократије имале су великог утицаја на све савезнике. Влада и парламенти утркивали су се у изјавама ко ће бити ближи и достојнији савезник руске револуције. Изгледало је да се човечанство пролепшало. Почетком маја, руска влада тражи јавност савезничких уговора склопљених са царистичком Русијом, као и њихову ревизију, што је извесне државе нарочито узнемирило. Као да је било настало једно ново доба међународних односа. Дипломатским компромисима, уговорима створеним потребама извесног момента, извесних земаља и режима, руска револуција покушава дати карактер општечовечанског покрета. Она даје значај и живот начелима слободе и самоопределења, које су код ратујућих држава само речи и фразе; она их претвара у стварност и истину. Она даје душу нашој борби, коју подиже на висину идеала. Она покушава очистити и ослободити светски рат од ситних рачуна и егоизма појединих држава, уништити освајачке апетите, и нагонити све канцеларијске и дипломатске комбинације да служе идеји слободе. Она је била морални елеменат који је одлучио америчку демократију за акцију, јер је хтела од рата једних држава против других створити покрет целог човечанства за ослобођење. Руска револуција је желела да од општег убијања начини симбол напретка, и на тај начин спасе част човечансва.

Јуна месеца, савезници одговарају да пристају на ревизију уговора, и истовремено изјављују да не воде освајачки већ одбранбени рат, да им је циљ рата ослобођење поробљених територија, поштовање права, међународних обавеза, итд. У међународној политици идеје које једна држава износи и брани, вреде колико њена војничка и финансијска снага. Руска војна и финансијска ситуација била је све замршенија, док се цела земља није увалила у немоћ и срамоту. Конференција коју је Русија тражила ради ревизије уговора, отпочела је рад у

новембру у Паризу, у другом циљу, и одала последњу почаст Русији, позвавши њеног амбасадора да присуствује седницама, али без права гласа, пошто више никога није представљао.

Но, идеје руске револуције нису због тога умрле. Кад је револуција клонула под ударом бољшевика, заставу слободног и бољег човечанства узео је у своје руке Вудро Вилсон. Сав његов програм у ствари је дословно понављање идеја руске револуције. Лига Народа је само њихова природна последица и логични закључак, за који руска револуција није имала времена, јер је угушена. Американци, као практични људи, примили су тај програм, јер је био добар и користан; и кад су га једном примили, постали су његови шампиони. Али, пошто он није био дело њиховог рођеног духа, већ само позајмица, нису имали потребног одушевљења и непопустиме упорности творца-револуционара да победе тешке прилике, у којима се цео свет тада налазио, те да га другима наметну и потпуно остваре.

VI

Доласком бољшевика на власт руска револуција престаје бити политичком и националном, да би постала социалном и интернационалном. Бољшевизам, као економска и социална доктрина, нема ничег нарочито руског; дискутовати га као таквог, значило би понављати разне уџбенике политичке економије. Руски је само начин на који су социалистичке идеје схваћене, и земљиште на коме су спровођене. Руска је доследност тим идејама, извођење крајњих закључака, и насилнички, фанатички покушај да се они остваре.

Рус је индивидуалиста, али примитиван, па отуд и симплиста. Његов индивидуализам не зна за традиције, њега се не тиче прошло и раније; све почиње од њега и с њиме, и он неће да зна да нема ничег новог што не би произлазило из старог. Он верује у могућност сасвим новог живота, без икакве продужности и постепеног мењања старог, без икакве везе са старим. Он не верује и не зна за равнотежу, за хармонију противположних друштвених и животних сила, које се боре међу собом на основи јединства и сарадње, јер је њихово постојање и борба услов живота. Примитиван и симплиста, он је револуционар, и не схвата умереност и уздржљивост. Као такав он је у свом социализму само доследан и

логичан; кад је једном стекао извесне идеје и веру у њих, он хоће да их оствари пошто-пото, без обзира на све друго. Отуд Рус има више мистичне осетљивости и маште него разума и искуства. Он верује, уместо да посматра; проблем решава срцем, уместо главом; кућу гради сновима, уместо вековима утврђеним грађевинарским правилима. Он пева и прича, уместо да буде дунђерин који зида. Уз то, као сваки добар или рђав уметник, има непоколебљиво поуздање у себе, у своју мисију, у правилност свога схватања. Отуд је фанатик, и у колико више наилази на сметње и препреке, у толико је више егзалтиран и раздражен.

Али баш зато што не верује у равнотежу, Рус нема равнотеже, и обратно. И зато, и поред свих џиновских полета, он увек мора да падне, јер је слаб и не може да стоји сам за себе у простору. Зато је свака његова мисао и осећање у основи религиозно. Он увек мора да клекне пред нечим, неком, или нечем да се покорава, да му се моли и клања. Њиме увек мора неко да управља, да га води и да му наређује. Сви највећи Руси, све вође, били су или највећи реакционари или крајњи револуционари, али увек деспоти и тирани. Русија је земља реформатора, поприште свих могућих експеримената, акција и реакција, несрећна земља којом се играју ћуди њених политичких и идејних управљача. Сваки напредак у Русији морао се вршити револуционим путем и насиљем. Присилити човека да буде човеком, то је омиљена и једина руска метода. Први и највећи руски револуционар био је Петар Велики. Он је подражавао Европу у њеним методама, и све установе које су тамо постојале преносио је у Русију; Ленин је подражава у њеним идејама, које тамо нису остварене, и које хоће да оживотвори на руској земљи. Петар Велики ударао је батине и бацао у тамницу оне који се не шишају и не одевају по његовим прописима; Ленин апси и убија оне који не мисле његовом главом. Обојица су насилници, али обојица познају своје људе.

Док су Корнилов и Керенски говорили о диктатури и неодлучно и безуспешно је покушавали, Ленин ју је остварио; успео је, јер је био безобзиран и немилосрдан у гоњењу својих противника, при чему је показао хладнокрвност убице од заната. Он ни од чега не преза, ни пред чим се не зауставља. Нетрпељив је, и не подноси никакву дискусију; ко није с њим,

против њега је. Презире демократију и вољу народа; Уставотворној Скупштини, која је била једини излаз из тешке ситуације, допустио је да свега једну седницу одржи. Народ мрзи, јер је несвесна стока и гомила, која треба да слуша да би постала добром и срећном; сав његов рад потиче из принципа да свесна мањина треба силом да наметне своју вољу несвесној већини, и да је покори у име диктатуре радничког пролетаријата. Али пошто је и пролетариат несвестан, а његове вође неодлучне и слабићи, то он објављује рат и њима, то јест свима који се не слажу с њиме.

Бољшевизам је, поред насиља и неустрашиме енергије својих вођа, имао за помагаче општу забуну, незаинтересованост за опште ствари, неупућеност и незнање руског народа. Осим тога, у прво време, имао је уза се и сељаке, или бар успео је да их нема против себе. Буржоазија није умела ни хтела да реши руски централни проблем, аграрну реформу, давши земљу сељацима у својину. Социалисти су намеравали да изведу социализацију земље („земља заједничка својина свих који је раде“), због чега Чернов, министар земљорадње у Керенсковом кабинету, законима забрањује распарчавање имања, отуђивање и продаје, чиме убија потпуно земљораднички кредит. „Деоба земље“, међутим, бољшевичка је парола, којом су разбили фронт и дисциплину руске војске. Сељаци су, ако не помагали, оно пристали на бољшевизам, јер су у њему, према тадашњим приликама, највише имали гарантије да земљу добију и сачувају као своју. Њих друго ништа није ни интересовало; Русија је сувише велика, а они сувише непросвећени да би је волели и схватили као целину, и у општем растројству журили су да се побрину о своме селу и имању.

Како се бољшевизам одржава и чиме оперише? Насиљем, и само насиљем, и то у разним облицима. По градовима оружаним радничким пролетаријатом, који више не ради, и страним трупама, нарочито Естонцима, Маџарима и монголским разбојницима Хунгузима. Насиљем према официрима и чиновницима, који нису побијени, јер им нису могли наћи кривице; али, да би се искупили и доказали верност новом режиму, шаљу их у руднике, одакле их, после неког времена, примају у службу. Ко хоће да живи и да буде одевен, треба да ступи у војску или државну службу, и тако администрација ипак

ради. Глад по градовима најјаче је бољшевичко оруђе; заведен је режим освете, по коме се становништву дели храна према друштвеним класама. Буржоазија је осуђена да глађу испашта раније грехе. Највећа свирепства употребљавају се у борби против интелигенције, у „истребљењу интелигенције“, буржоаске и социјалистичке. Још нихилисти прошлог века захтевали су „рашчишћавање терена“: бољшевици га изводе. Мисао је највећи њихов непријатељ; отуд немилосрдна борба против сваке слободне мисли у опште. У бољшевизму све је уређено и одређено, па и начин мишљења. Ко год не мисли као Москва, тај је противник револуције, и као такав треба да се укине. Ко се не сећа трагичног позива „у помоћ“, који је Леонида Андрејев пред смрт упутио цивилизованом свету? Руски чиновник и официр постао је жртва и мученик; руски интелектуалац, самим тим што постоји и што има главу, бласфемија је за револуцију. У томе бољшевизам испољава сву своју религиозну, секташку нетрпељивост. Он је догма о њему не сме да се размишља и дискутује, у њега мора да се верује и да му се покорава. Он је уз то гвоздена дисциплина, и као и војничка дисциплина, не зна за мисли и расуђивања, већ само за извршења заповести.

(Крај у идућем броју.)

БОЖИДАР ПУРИЋ.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

СТРАНА КЊИЖЕВНОСТ. — МЕМОАРИ Г-ЂЕ АСКВИТ.[1]

(Крај.)

Од других „епизода“ ове индискретне књиге, мање драматичних, може бити, али исто тако добро „драматизованих“, буржоаске матримонијалне увертуре нарочито су дале прилике списатељки да за уживање благонаклоног читаоца — поновно, или и накнадно, ко би знао? — засија ватрометима речитости и пршти ракетлама духа своје вазда неустегнуте маште. И ако је животни нагон, ослобођен сваке предрасуде, какав се огледа у младалачком уживању „игре ватром“ и у слатком заносу нагнућа над окомком опасности, који даје младој девојци оне изазивачке дражи да у Дрезди, једне ноћи на повратку кући, без пратиоца, после Опере, у полупустој улици, привуче ватрене понуде једног лепог официра у белој униформи на кога је те вечери одвећ била наперила доглед из своје ложе, нагон за особењачком авантуром која још исте вечери прелази у легенду, води је исто тако ћудљивом прохтеву да после галопа елегантним јахачким корсом у лондонском Хајд Парку, ободе и натера свога коња кроз капију гровенорске палате, пред убезекнутим оцем, уз степенице, у само предворје, где се коњ плаши своје слике у великом огледалу, ломи канделабре, и са четири ноге поклизне по углачаном паркету, — ипак, судећи по *Аутобиографији*, та жива природа, поткрепљена добрим гласом сјајне духовитости и присних веза са „друштвеним и интелектуалним пријатељима“ од неоспорне уважености, није је начинила фриволном у очима оцева озбиљних и богатих синова за женидбу.

Отуда Сер Вилием Милер, стари пријатељ Сер Чарлса, предлаже родитељима страховане амазонке да ова пође за његовог најстаријег сина („красног младог човека, који је од тада умро“). На његов позив Тенанти долазе у госте Милеровима и, прве вечери, домаћин се обраћа младој девојци са свом непосредношћу и одсечношћу скотлађанског тврдоглавца: — „Марго, хоћете ли да се удате за мога сина Џима?“ — „Драги Сер Вилиеме,“ одговара она са не мање бујности у хумору, „ваш син Џим никада у животу није

[1] *The Autobiography of Margot Asquith.* London, Thornton Butterworth Limited, 1920.

разговарао са мном.“ — „Он је стидљив младић!“ објашњава Сер Вилием. Али га Марго уверава да није тако и да би Сер Вилием требао да пусти свога сина да сам себи тражи жену: „Сер Вилиеме, ви сте као и мој отац: ви држите да цео свет не мисли ни на шта друго до на женидбу.“ — Сер Вилием: „Разуме се! Зар није тако? (*Погледајући је лукаво.*) Уверен сам да сваки човек жели да се ожени вама.“ Марго (*пакосно*): „Чудим се томе!“ — Сер Вилием: „Марго, шта бисте изабрали пре: удати се за мене или сломити вашу ногу?“ — Марго: „Сломити обе ноге, Сер Вилиеме!“ - После тако охрабрујућег и обећавајућег разговора, младој девојци представљају озбиљног младог човека. „Било је немогуће показивати ми мање пажње но што је он чинио,“ примећује Марго, застајући за тренутак да настави живописни лик генијално будаластог старог особењака.

Друга, слична понуда дошла јој је од Барона Хирша, богатог Аустријанца који живи у Паризу, градитеља Источних Железница, с којим се упознаје на ручку код англо-јеврејских банкарских магната. Доцније, у Паризу, руча с њим и његовом женом, прима његову ложу у Опери и јаши у Булоњској Шуми у његовој пратњи. Једнога дана он је позива на ручак с њим, у двоје, у *Café Anglais*, и „како су јој отац и мати те вечери били заузети“, примила је његов позив. „Осећала сам извесну радозналост поводом тога позива“, прича сама, „јер ми је Барон у своме писму остављао избор и за неколико других вечери, ако бих прве била заузета. Кад сам дошла у *Café Anglais*, он прихвати мој вечерњи огртач и одведе ме у један приватан салон. Пошто ме подсетио на наше прво познанство у Лондону и казао ми како сам дубок упечатак на њега начинила својом хладнокрвношћу у непријатном тренутку кад ми је пуна чаша леденог шампањца била просута на груди, запита ме да ли знам зашто ме је позвао да вечерам с њим. Одговорих му: — „Појма немам о томе!“ — Барон Хирш: „Зато што хоћу да тражим од вас да пођете за мога сина Луциана. Он је потпуно други човек но ја, веома је озбиљан, и презире новац. Он воли књиге, скупља старе рукописе и друге ствари, и има веома високо образовање.“ — Марго: „Ваш син је онај човек с брадом, који носи наочаре и скупља старе новце, јел'те?“ — Барон Хирш (*мој опис изгледа му страшан*): „Сасвим тако! Разговарали сте с њим ономад код нас. Али он је красне нарави и био је увек добар син; потпуно сам уверен, ако бисте само хтели да се мало потрудите, да ће вам бити веома одан и да ћете од њега начинити изврсног мужа; он не воли високо друштво, трке, нити све ове ствари које ја волим.“ — Марго: „Јадни човек! Не верујем да би и за мене икада много марио! Ја мрзим нумизматику!“ — Барон Хирш: „О! Али ви бисте проширили његова интересовања! Он је стидљив, а ја хоћу да

га добро ожени; пре свега, хоћу да га оженим Енглескињом." – Марго: „Је ли он икада био заљубљен?" — Барон Хирш: „Не, он никада није био заљубљен; али има много жена које јуре за њим, и ја нећу да се ожени каквом вештом девојком која ће поћи за њега због његовог новца." — Марго: „Овде на континенту те се ствари могу дешавати; али не верујем да тога може бити у Енглеској... Енглеске девојке не удају се за новац!" — Барон Хирш: „Оставите то, драга моја! Оне су као и све друге! Само младост може допустити себи луксуз да презире новац!" – Марго: „Кад је тако, ја се надам да ћу још дуго времена остати млада". У сличном тону, цео разговор који се водио те вечери записан је са репортерском потпуношћу. И Барон Хирш и његов син мртви су данас, и не могу да посведоче у коликој се мери мора признати драматичарска способност младој девојци чији је дневник овако живо оцртао ову „епизоду", али ипак је место да поменемо да је, од савременика чије је старе разговоре Гђа Асквит обелоданила — од оних који још нису међу мртвима, — известан број ипак већ похитао да, са довољно успеха у осталом, представи „недраматизоване" версије појединих „епизода" у којима су они играли неку улогу.

Одсуство дужног поштовања према новцу, као што смо малочас видели, једна је од сопствено обележених карактерних црта које жена бившег првог министра Велике Британије нарочито истиче у својој *Аутобиографији*. Чињеница да је та књига прескупо продана популарним недељним листовима и такмичарским великим издавачима није заборављена од њених енглеских и америчких приказивача, који су шта више покушали да њом објасне појаву саме књиге. Одсуство сваке жеље за личном „ноторношћу" и сваког знака „каботенске" природе, требало би да буде други карактерни знак ове „савремене Гђе де Севиње". Ипак, за оправдање црта обележених од самог почетка овог нашег приказа, треба нам забележити сопствено признање списатељкино да је „једно кратко време" горела „грозницом да ступи на позорницу", да је исто тако кратко време имала веома живих веза у свету позоришном, али да је ускоро пронашла да је „боемско друштво – са ретким изузетцима — досадно много више но иједна енглеска бања." Дилетантизам у животу, као и у уметности, требало би да буде њена споредна особина, — а „интелектуални и друштвени пријатељи" само правом талента заслужена средина у којој ће она моћи једнога дана да развије своје главне способности.

Хтела је да игра једну улогу, и то велику улогу.

Та је њена амбиција савршено разумљива и потпуно „у стилу". Пре свега, њено рођење и васпитање, о коме је већ било речи, избор њеног оца за члана Парламента, долазак на владу Гледстона и либералне странке баш у доба кад је она

ступала у друштво“: све је то морало имати великог утицаја у образовању њеног карактера, и у толико више у колико је политика далеко озбиљнија ствар за људе рођене у провинцији но за људе рођене у престоници. То је био разлог што Марго Тенант, кроза све своје дилетантске авантуре и привидне нерешљивости, никада није заборављала свој далекосежни план: удати се у најмању руку за члана Кабинета, живети на најопојнијој висини велике политике.

Она сама изјављује – речима које су својом недвосмисленошћу толико њене – да је она пре свега рођена за политику. „Ја познајем свега три жене које имају збиља политичке главе: то су моја кћер Елизабета (жена румунског посланика у Вашингтону кнеза Бибеско), моја снаха Виолета, и ја сама.“ Још као шипарица – а она се удала тек у тридесетој години, – Марго Тенант имала је своје мишљење о ирској самоуправи, о војним реформама, о плановима за изграђивање флоте, о царинским тарифама. Она је читала лекције провинцијским политичарима који су се уображавали државницима, и у првим разговорима које је водила с председницима министарства, бившим и будућим, показује и неустручавања, и духа, и проницљивости. Гленски замак и спаваћа соба од које је она, у „дражесној жељини за спавање, усправљена у кревету,“ била начинила свој вечерњи салон, био је онолико исто политички салон колико школа љубавног ћаскања и ласкања. Марго Асквит имала је увек укуса да тврди да није лепа, и цео свој женски понос сводила на своју бујну косу, витки стас и добро затегнуто лице, „на коме ни данас нема ниједне боре.“ Али је у томе малом телу било увек толико опасне воље и толико хитре комбинаторске присебности да су од ње зазирали и најодличнији духови и најкрупнији политичарски и државнички умови. Артур Балфур, Лорд Керзон и Лорд Морли расправљали су с њом велика питања политике, коментарисали дневне парламентарне борбе, подлађивали често њеном утицају. Како је о политици најмање говора у целој књизи, о тој њеној делатности може се само нагађати по свршеним чињеницама, али је јасно да се осећало да Марго Тенант има пред собом једну несумњиву политичку будућност. И зато, кад се једнога дана пронела вест о њеној веридби са Г. Балфуром, на питање: „Чујем да узимате Марго Тенант?“ отмено хладни „човек сутрашњице“ одговорио је, клатећи се нехатно: „Не, не мислим тако. Био бих рад да своју каријеру правим *сам*.“ Лорд Розбери, коме се у једном случају такође била приписала веридба с њом, озбиљно се био наљутио и мислио да она сама треба да опорекне вест. Треба приметити да обадве појединости бележи књига чија нежна посвета гласи: *Моме Мужу.*

Мис Тенант имала је врло широк круг пријатеља и познаника, али оно чим се највише поноси и што највише

истиче у својој аутобиографији, то је улога коју је играла у једном ужем кругу или котерији, познатој под именом „Душе“ (*The Souls*) и мање песничким називом „Клика“ (*The Gang*), пријатељској групи која је трајала пуних двадесет година, све до после 1900, и чији је главни циљ био, судећи по *Тајмсу*: „узајамна реклама са неуморношћу и успехом,“ — судећи по Гђи Асквит: неговање и усавршавање идеалног пријатељства, затим, морална, спиритуална и интелектуална веза најодличнијих духова. Г. Балфур, који је и са̂м био једна од најистакнутијих „Душа“, нарочито је нагласио једном приликом националну потребу једне тачне и непристрасне историје утицаја кога су „Душе“ имале у најближој енглеској прошлости. Гђа Асквит, и ако није хтела ни покушати да у каквим опширнијим размерама пружи у својој књизи ту историју, одушевљено даје белешке, које су на жалост и сувише фрагментарне да би се из њих могла познати интимна историја „Душа“ као целине, и историја узајамних односа његових појединих чланова. Ипак, сазнајемо да су „Душе“ начиниле Лондон „средиштем најинтересантнијег друштва на свету“, и да „нема ни појединца ни групе који би били довољно снажни да покушају створити *данас* сличан салон . . . Већина од нас имали смо такву дубину у осећањима верске амбиције каква савршено недостаје данашњим младим људима и женама од дара.“ Више но све друго, „узајамна лојалност, оданост и верност“ међу члановима ове изабране групе, изазива у њеној успомени најнежнија осећања и најтоплије хвале. Па опет, — будући решена да пре свега говори истину, — Гђа Асквит искрено признаје да је принуђена рећи и коју горку реч о „Душама“. Она, лично, није увек била врло срећна с пријатељима. „Људи и жене које сам највећма волела“, примећује разочарано, „били су они чије су природе биле богате и слатке; али, авај! са ретким изузетцима, сви од њих имали су карактере играчака; особине које сам у њима највише ценила биле су доцније потпуно утопљене у самопопустљивости.“ Утешно је што је Кентерберијски Архиепископ, који је био један од најугледнијих чланова, био међу тим „изузетцима“, на жалост малобројним. — Гђа Асквит је нарочито била несрећна са својим пријатељицама. У својим великим напорима да их поправи, она их је, разуме се, „изгубила готово све.“ Једној од „Душа“, „најпаметнијој од свију нас“, она приписује „неприкривену безобзирност.“ Једној другој, такође међу најугледнијим женским члановима, — и, узгред, „мојој великој пријатељици“, — она примећује да је у карактеру имала нечег што „сеје трулеж“; била је „раскошна жена“, са савршеним понашањем и „умереним осећањем дужности“. За трећу једну даму (овога пута не „велику пријатељицу“) наводи се да је Лорд Хартингтон казао да је „најопаснија сирена у Лондону“ и изјавио, даље, „да он не би јамчио ни за једног човека да ће сачувати главу или срце кад се остави

на само с њом“. На шта Гђа Асквит додаје: „Потпуно сам била његовог мишљења.“ — О Лорду Керзону, који је славио „Душе“ и у својим мршавим стиховима и за својим лукуловским столом, бележи да је „показао значајно изванредне способности у једном изванредном нараштају“, али у исто време примећује у њему „одлучно самопоуздање које иде до вулгарности“ и карактер „ориенталца у својим идејама о бојама и церемонијама, са сиромашним осећањем пропорције и детињастом љубављу за отмен свет.“ О Лорду Мидлтону сазнајемо да се више пута жалио списатељци да га мати његове прве жене (иначе „моја драга пријатељица“) никада није „разумела“. Г. Балфуру је посвећено неколико занимљивих и проницљивих страна, у којима су истакнути и његов дух, „кога има више од свих људи које сам срела, изузимајући Лорда Морлиа“, и његова „немарна грација“, „дражесно погнута глава“, његова неодољивост „сфинкса“ који гледа из даљине.

Панорама енглеског друштва њеног времена, у којој промичу толики ликови и силуете, завршава се, што је сасвим природно, сликом човека који јој је дао своје име и у неку руку крунисао целу личну апотеозу једне успеле амбиције. После свега што претходи, не би се могло тврдити да нас је на та закључна поглавља припремило извесно развијање утисака одвећ пристрасно по појављеног хероја, а и по ономе што се у тим одељцима књиге налази о њему, не може се рећи да је Г. Херберт Х. Асквит нашао завидног биографа у својој жени. Пре свега, без околишавања даје нам се на знање да је удаја Гђице Тенант значила једно привремено њено *спуштање* на друштвеној лествици, и да та жртва од њене стране даје једног доказа више о способности за херојско самопрегорење. Подсећамо се, у том делу књиге, да је Г. Асквит био старији удовац, са пуном кућом одрасле деце, и да је становао у једном неотменом крају Лондона, на Хамстеду. Ипак, не треба сметнути с ума да је Г. Асквит у то доба већ био члан Кабинета, — вранац који би једнога дана могао однети кошију ако би се нашла вешта и одана нега доброг одгајивача. Та се нега нашла, али Гђа Асквит, — из разлога скромности сасвим појмљиве овога пута, — лишава читаоца уобичајенога поверења и спушта вео над тајанством професионалности.

Над тајанством интимне персоналности мање је спуштен вео. Гђа Асквит врло слободно отвара ново поглавље своје књиге, оно које почиње описом првог сусрета са својим будућим мужем. Пошто је у последњим редовима претходне стране поменула „загушеност“ коју је осећала у „одахнућу“ њених пријатеља на глас да се деветогодишња љубав са Питером Флауером коначно свршила, и у крајњој реченици изјавила да је у том тренутку осећала потребу, као удављеник, да се „ухвати за заштиту једног страног човека“, она почиње

нову главу своје *Аутобиографије* лаконском реченицом: „Први пут сам срела свога мужа на једној вечери коју је дао брат Питера Флауера, Сирил (покојни Лорд Батерси), 1891.“

Вечера је била у ресторану Доњег Дома, и за столом она је седела до Г. Асквита. Одлучно и мирно „кромвеловско лице“, озбиљност и чар његових речи, и извесна достојанствена отвореност, учинили су дубок утисак на суседку која му раније ни имена није била чула. „Одмах сам увидела да је *то* човек који би ми могао помоћи, и који би могао разумети све.“ После вечере, кад се изашло на камену терасу Парламента, над водом Темзе, „осетила сам се поласканом што сам опет нашла уз себе свог новог пријатеља.“ Узалуд је Сирил Флауер „својим грлатим и ватреним начином“ покушавао да их раздвоји, „мој нови пријатељ и ја повукосмо се у најмрачнији угао терасе, где смо, нагнути преко ограде, гледали у реку и разговарали дубоко у ноћ.“ Кад се разговор свршио, и домаћин и сви његови гости давно су већ били напустили терасу и дискретно оставили на миру пар новоскованог идеалног пријатељства.

Г. Асквит је био жењен човек, али њој те вечери „тако што није ни на памет могло да падне“; чак и да је дошло, то на њу „ни у колико не би могло да утиче.“ О својој жени и деци Г. Асквит почео је говорити тек на једном од доцнијих састанака, који су међутим били учестали. Говорио је и о себи и изјавио да је по природи стидљив човек, „што се за њега и данас у извесној мери може да каже.“ Њој је било мило што то није сама раније приметила, јер су је стидљиви људи увек доводили у неприлику и нелагодност: „Волим скромне људе, имам сажаљења за плашљиве, али ме стидљиви доводе у забуну.“

„Дубоко и одано пријатељство“ започето на тераси Парламента, одвело је, после смрти прве Гђе Асквит, до удаје Гђице Тенант за Г. Асквита, 1894. Сама вест о веридби изазвала је опширна коментарисања и оштру критику. Пријатељи као Лорд Розбери и Лорд Рандолф Черчил изјављивали су своје жаљење за такав један брак, „мислећи да ће он упропастити каријеру једном политичару од будућности“, док су други сажаљевали девојку која ће наћи „готову децу“ у скромној кући мужа који не мари за спортове. Гђа Гледстон и друге старе даме из главног штаба либералне странке очитале су јој такве лекције о дужностима жене једног могућног првог министра, да „сам почела сумњати да ли ћу у опште чинити допуштену ствар ако спавам с њим.“ Писмо једног неименованог пријатеља, објављено у њујоршком издању *Аутобиографије* а испуштено у лондонском, најбоље показује мишљење које су пријатељи имали о њеном браку: „Морате знати да сте у свом животу допустили себи *сувише* љубави... Морате осећати да сад треба ставити *крај* вашем досадашњем

животу, и искушењима да изазивате људе да се заљубе у вас... После вашег, може се рећи опасног живота, срећни сте што сте нашли такво тихо пристаниште.“

„Природна непосредност изражаја“, главна је списатељска претенсија Гђе Асквит. Заборављајући све личне и друштвене обзире, она је у својој *Аутобиографији* желела да пружи истину, чврсто верујући да на тај начин даје онај „сјајан прилог стварном познавању света“ и „богат документ о питањима живота“ о којима говори њен пријатељ Лорд Морли. Критика је нашла у свему томе, међутим, најобичније изливе једне рђаво однеговане сујете, пусте жеље за „ноторношћу“, и један никад не пригушени еготизам. Читаве стране својих дневника, које она испуњује у тренутцима највећих породичних удара, сузе које пролива претварајући у новинарску литературу најинтимније своје болове (смрт сестре Лауре, смрт матере, смрт оца), па чак и своје порођаје и побачаје, потврђују неоспорно оно искривљење карактера, разорно дело које врши свака професија — а нарочито професија „јавне личности“ — као што је наговештено у самом почетку овог приказа.

ВОЈИСЛАВ М. ЈОВАНОВИЋ.

ЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД.

ОСНИВАЊА АКЦИОНАРСКИХ ДРУШТАВА.

Ако је судити по томе колико је велика била активност у оснивању нових акционарских друштава у току 1920 године, могло би се доћи до закључка да је у старим границама Краљевине Србије потпуно обновљен привредни живот. Али се не треба, на први поглед, варати статистиком, коју мало ниже доносимо захваљујући љубазности Г. — Н.

Из тих се података види да велика већина ових оснивања долази на Београд. То је имиграција страних капитала (под домаћом фирмом) или придолазак из осталих крајева наше земље. Такав пример пружа нам и *Српско-Американска Банка*, којој су 60% од уплаћеног капитала (који укупно износи десет милиона динара) дали наши емигранти из Сједињених Америчких Држава. То је бар уштеђевина наших сународника који су зарађивали док смо ми ратовали. Али има примера да се под звучним именом *Југословенски Лојд*, *Југославија*, итд., оснивају друштва у којима нема ни једне десетине нашег домаћег капитала.

Разне бечке и пештанске групе, а у последње време и из Немачке, гледају да на тај начин задрже свој утицај на пословни живот једног дела средње Европе. Ту слабо помаже

и она мера, предузета од стране Министарства Трговине, да се бар формално, по члановима управног одбора, акционарска друштва национализују. Јер, на жалост, од увек је било и биће фиктивних оснивача, који у тим приликама позајмљују своја имена странцима, на штету народно-економских и финансијских интереса саме државе.

Вухунац те наше толеранције, или боље рећи нехата, огледа се у либералном одобравању страним акционарским друштвима и непријатељским банкама да се настане у Србији. Последње изненађење, у том погледу, пружа нам давање концесије бечком *Bankverein*-у да оснује своју филијалу у Београду, и то у тренутку док се још под секвестром налазе две аустро-маџарске банке (*Андрејевић и Комп.* и *Српска Кредитна Банка*), које по одредбама Сен-Жерменског Уговора треба своју имовину да ставе на расположење фонду за накнаду ратне штете. Зар нама, ни после толиких прича о новим правцима и путевима, ништа није прече од Беча? Зашто, у осталом, допуштати туђинским банкама (непријатељски расположеним) да несметано наставе рад у земљи којој су нанеле толико зала? И, кад се нашло за потребно да се из политичких разлога одустане од закључења трговинског уговора са Немачком, с којом смо још увек у безуговорном стању — ма да наши економски интереси захтевају да са Немачком имамо трговински саобраћај уређен много пре но са Аустријом, — онда је тим пре требало избегавати ма какво неговање „традиционалних“ веза са Бечом. Такви поступци доказују, једном више, да се ради без икаквог плана и насупрот тенденцијама створених ратом. Затим, давању ове концесије може се учинити и једна примедба са формалне стране. Пре рата, па и после ослобођења, пракса је била да се за одобрење рада страним акционарским друштвима мора тражити мишљење Привредног Савета, који је према закону надлежан да даје мишљење и за оснивање домаћих друштава. У овом конкретном случају, међутим, *Bankverein* је добио одобрење и без припита Привредног Савета. У ери уредаба, сматрало се да се може обићи ова институција, кад је већ створено такво стање да се правна свест све више губи, те се ни обилажење закона не сматра за грех. У вези с тим мора се приметити да још није ништа учињено за изједначење законодавства о акционарским друштвима. И тако се може десити да једно друштво буде одбијено у Београду, али да се несметано оснује у Загребу, па чак и у предграђу Београда, у Земуну, јер тамо важи други закон, по коме се не тражи претходно одобрење за оснивање (систем концесије), као што је код нас.

Према статистици нашег поменутог дописника, којом се даље служимо, у току 1920 године одобрено је оснивање

четрнаест новчаних завода, са укупним капиталом од 48,300.000 динара. У самом Београду основано је шест новчаних завода, са укупним капиталом од 39,000.000 динара. Остали су новчани заводи основани у унутрашњости прератне Краљевине Србије.

Пада у очи да више од четири петине целокупног капитала долази на Београд, где је централисана наша трговина, и свега на шест новчаних завода. То долази отуда што је Министарство Трговине и Индустрије стало на једно здраво становиште да не одобрава у Београду оснивање новчаних завода са мањим капиталом од 5,000.000 динара.

Од горе назначеног броја завода отпочело је рад десет завода, са укупним капиталом од 24,000.000 динара.

Оснивање акционарских друштава било је још интензивније. У току 1920 добило је одобрење и основано је двадесет и шест акционарских друштава, са укупним капиталом од 68,400.000 динара. Од тог броја основано је:

1) Шеснаест трговачко-индустријских друштава, са укупним капиталом од 26,300.000 динара, од којих једанаест има седишта у Београду, са укупним капиталом од 20,100.000 динара. Од целокупног броја отпочело је рад тринаест друштава са укупним капиталом од 25,100.000 динара.

2) Два акционарска друштва за бродарство, са укупним капиталом од 25,000.000 динара, са седиштем у Београду. Ниједно од ова два друштва није отпочело рад. У њих је уложен руско-српски капитал.

3) Три акционарска листа, са седиштем у Београду и целокупним капиталом од 1,700.000 динара.

4) Две професионалне задруге, са укупним капиталом од 2,000.000 динара, са седиштем у Београду.

5) Два културна акционарска друштва, са седиштем у Београду и укупним капиталом од 1,200.000 динара.

У овај приказ ушли су само ново-основани новчани заводи и акционарска друштва, не урачунавајући ту филиале разних страних новчаних завода и других акционарских предузећа, отворене у Београду, чији капитал представља много већу цифру него што је ова ново-основаних завода у Београду.

Како ће све ово дејствовати на нашу економску самосталност показаће најближа будућност. Али нам за сада то доказује да привредни полет, који се огледа донекле и по интензивности оснивања, не долази од нас самих, као што би се могло очекивати после једног успешног рата, него са стране. Унутрашњост наше земље стоји, у том погледу, много горе него Београд. Тамо је изумро скоро сваки привредни живот. У Ваљеву и Крагујевцу, та два јака наша трговинска центра, покушава се да се крене напред спајањем постојећих новчаних завода. У Шапцу, међутим, отворен је филиал једне велике загребачке банке. Тако ће постепено економски јаче покра-

јине наше државе, које нису страдале у рату, више учинити за обнову привредне активности у Србији, него сама држава и сви уговори.

НИКОЛА СТАНАРЕВИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — БРИТАНСКИ ИЗВЕШТАЈ О ЦРНОЈ ГОРИ. — МЕЂУНАРОДНЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ И САСТАНЦИ.

Некадашњи војни изасланик при посланству Велике Британије у Београду, мајор Темперли, сада професор опште историје на бирмингхемском Универзитету, наш добар пријатељ и писац једне српске историје, и Г. Р. Брајс, секретар истога посланства, поднели су извештај британском Министарству Иностраних Дела о политичком стању у Црној Гори. Један је од њих тамо био крајем прошле године, други за време избора за Уставотворну Скупштину. Обојица су путовали као изасланици британске владе. Њихови извештаји које је издало британско Министарство Иностраних Дела, треба да учине крај свима оним оптужбама, које су се тако често чуле у енглеском Народном Представништву о Црногорцима и њиховој жељи да се не уједине са нама у једну државу.

У Црној Гори, каже Г. Темперли, народ се поделио на три групе. Једна је група присталица краља Николе, друга је група за уједињење са Србијом, а трећа је за аутономију Црне Горе. Краљ Никола је изгубио многе од својих присталица у Црној Гори, а многи од присталица прости су разбојници, који су, под изговором да се боре за краља Николу, са пушком у руци, вршили разбојништва. Интелигенција црногорска је у главноме за Србију, а колико је других тешко је било одредити. Међу аутономистима налазе се неколико стараца којима би годило предратно стање, нешто републиканаца који су се као такви повратили из Америке на своја огњишта, и неколико људи који желе да се очува аутономијом нешто засебно од Црне Горе у Југословенској.

Г. Р. Брајс, који је био и главни секретар енглеске делегације за плебисцит у Корушкој, излаже да су избори за Уставотворну Скупштину извршени беспристрасно и показали какво је расположење народа у Црној Гори. Он то каже, и ако додаје да Црногорци нису политички ни образовани ни спремни за изборе ове врсте. Он даје овај пример. Нека су племена слала по једног племеника да гласа за све остале своје племенике; нека опет нису знала одвајати партијски програм од личног самољубља, које је земљу поделило на много разних партија. Па ипак, гласало је 67% гласача у

Црној Гори; врло се мало Црногораца уздржало од гласања. Већина је за сједињење, тако да су сепаратисти у главноме потучени. Личне амбиције Г. Андрије Радовића поделиле су демократске гласове и привукле гласаче комунистима. Ови последњи нису ништа обећавали гласачима, већ су им просто рекли да ће моћи, ако гласају за њих, узети све богатство у Југословенској, и наравно да је она црногорска сиротиња, гладна и неука, гласала за њих уместо за демократски програм. Комунисте у Црној Гори најбоље су организована партија, која је себе представљала као руску партију. Многи добар Црногорац бацио је гласачку куглицу у руску кутију из захвалности према руским царевима. Многи црногорски комунист, чији су вође за Трећу Интернационалу, био је најватренији поборник нашег стапања у једну једноставну државу.

Ова два Британца (од којих је један Ирац), потврдили су оно што је раније наглашавано: да је бивши краљ Никола на последњим изборима изгубио битку у Црној Гори. Ако каква страна рука не буде и даље помагала зелену гарду његову, која подсећа много на наполитанске разбојнике из 1860 године, онда ће у Црној Гори почети време мира и подизања, реда и сноснога живота за добри наш народ у Црној Гори. Време је да се учини крај разбојништвима под маском политике.

Месеци јануар и фебруар били су испуњени активношћу европских државника. Састанак за састанком следовао је. Велики и мали, знатни и незнатни, јуре из државе у државу на састанке. После конференције у Паризу, дошао је састанак у Лондону између британских, француских, италијанских, белгијских, грчких и турских државника. Версаљски Уговор и Севрски Уговор имају бити предмет разговора. Немци су дужни дати одговор хоће ли извршити обавезе дате у Уговору или неће. Турци и Грци су дужни да приме све измене у Севрском Уговору, ако их Британија, Француска и Италија учине.

Између делегата совјетске владе из Москве и лондонског кабинета воде се у Лондону преговори о једном трговачком уговору. Енглези траже сировине, пијаце за своју робу, и мировање бољшевика у Индији и Малој Азији. Руска совјетска влада тражи, опет, кредит који је сасвим изгубила.

У Паризу је између војводе Пилсудскога, шефа Пољске Републике, и Бриана, председника француске владе, учињена не само размена мисли него и један споразум. И Француској и Пољској стало је да се обезбеди финансијска и материална помоћ за борбу противу Немаца и Совјетске Републике.

Чешки министар иностраних дела бавио се неколико дана у Риму и у Паризу. Тамо је опет водио разговоре политичке природе, и то са неким успехом.

Венизелос, и ако без неке званичне мисије и противник данашњега режима у Грчкој, обишао је и Лондон и Париз због грчкога питања у Малој Азији, које данас не стоји добро. Калогеропулос, нови грчки председник, бавио се званично у Паризу пре него што је отишао у Лондон.

Бугарски министар председник Стамболијски обишао је готово све престонице држава које су против Немачке, и разговарао са државницима о потреби да се Бугарској поврати Тракија и излаз на Бело Море.

Турски делегати, и цариградски и ангорски, пре поласка у Лондон, имали су политичке разговоре у Риму са владом.

Лига Народа је преко својих пуномоћника имала састанак у Швајцарској и водила разговоре од општег значаја. Њен Савет се састаје већ два пута у току два месеца.

Немачки државници имали су своје састанке са друговима из Беча и Пеште, који су се тицали Централних Сила. Аустријски државници су пред састанком с енглеским државницима због финансија и бољшевика.

Нешто мало раније, опет, и бољшевици су имали свој конгрес у Бремену. Под лажним именом и са туђим пасошима, скупили су се представници Совјета московског, са главним пропагаторима бољшевичких идеја у Француској, Енглеској, Холандији, Шпанији, Чешкој, Немачкој, Данској, да се разговоре и договоре за нову офансиву.

Сви ови људи, који представљају државе које су до јуче ратовале, састајали су се и траже додир између себе из супротних интереса. Једни, као Немци, Бугари и Турци, зато да покушају да се ослободе обавеза из Уговора о Миру; други, као Французи, Италијани и Енглези, зато да очувају оно што је победа донела. Белгијанци и Грци, чији напор у рату није био сразмеран ономе што им је Уговорима дато, помажу Велике да им се то не окрњи, а Совјетска Русија из Москве хоће револуцију у целоме свету. Победиоци су за одржање садашњег стања, а побеђени противу њега; те су се, свом снагом, дали на посао. Осим тога, општа несређеност у свима државама, и дух револуционарски, који се осећа од руске револуције свуда у Европи, па чак и у Енглеској, приморавају све државнике из Споразума да предузимају мере за очување свих Уговора о Миру који су закључени у Француској после рата. Унутра и споља, они се осигуравају и не треба се чудити ако су се у току ова два месеца склапали уговори за одбрану мира и одржавање садашњега стања. Сви су народи из групе Сила Споразума за мир; сви ће одобрити споразуме одбранбеног карактера, али ако сутра треба купити војску, сви ће бити против рата. У томе је и тежиште и тежина данашњега положаја у Европи, који је, међутим, бољи него што је био пре годину дана.

ИНОСТРАНИ.

ПОДСЕТНИК.

Фебруар 6, 1921. — Потписан политички споразум између Пољске и Француске за одржање мира и садашњега стања у Европи. — Грчки кабинет променио свога председника због питања о држању према Енглезима и Французима.

Фебруар 21. — Састала се Конференција у Лондону за решење о даљем држању према Немачкој, и о измени Севрског Уговора.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — НАЦРТИ УСТАВА. — РАД УСТАВНОГ ОДБОРА. — ПРЕГОВОРИ О ВЛАДИ.

Београд, 25 фебруара 1921. — О даноме року, 14 фебруара, све су опозиционе групе поднеле своје нацрте устава, осим комунистичке, чији је устав познат. И тако сада имамо, осим устава радикално-демократске коалиције, и уставе: Југословенског Клуба (Корошец), Народног Клуба (Лагиња), муслимански, републикански, социјалистички, и земљораднички.

Сви усвајају стару познату поделу устава. Само земљораднички дели цео устав на три дела, према свом основном схватању државе као политичке, привредне и културне заједнице, заснивајући политичку на принципу слободе, привредну на принципу задружном, културну на принципу еволуције. Сви усвајају парламентарни систем владавине. Само земљораднички, дајући више сталности државној управи, усваја једну врсту председничког америчког републиканског система у оквиру монархије: по њему, Парламенат бира Председника Народне Владе на две године, а овај бира и поставља министре (*државне секретаре*). Он задржава Краља на челу државне заједнице, али само као највишу надзорну власт; целокупна остала управна власт прелази на Народну Владу.

Сви ови устави, осим републиканског и социјалистичког, задржавају монархијски облик владавине. За монархију су се према томе изјаснили сви посланици осим 4 републиканца, 8 социјалиста и 59 комуниста; са Радићевцима, и под претпоставком да се и они придруже србијанским и црногорским републиканцима, опозиција монархији бројала би 120 посланика од 419. Али, ако се велики део посланика слаже у питању облика државе, не слаже се никако у питању садржине њене. Разлике су у томе међу њима врло велике, бар судећи по уставима њиховим. Тако, док су обадве Владине групе, муслимани, земљорадници, а донекле и социјалисти, за снажнију средишну власт, дотле су Југословенски Клуб, Народни Клуб и републиканци за готово потпуну аутономију покрајина. Међу првима, само је устав муслимана за историјске границе. Њиховој подели циљ је једино дати што већи значај муслиманском живљу онде где га има. Али баш зато што им је то једини циљ, они могу примити и сваку другу поделу која им пружа исту заштиту и даје исти значај. Сви су остали против исто-

ијских граница и за мање јединице: социалистички изричнo ражи да се за поделу земље узму искључиво географски културни разлози, а земљораднички да се узму привредни и еографски. Остављајући државне органе у областима, ови су стави у исти мах и за најширу самоуправу.

Међу другима, Југословенски Клуб (Корошец) је за историјске границе, са извесним знатним корекцијама у корист атоличког живља, и Народни Клуб, са извесним знатним орекцијама у корист хрватског живља у опште; републиански устав није изрично за историјске границе, али оставља широку могућност за њих. У овој подели на области, Југословенски Клуб се руководио верским моментом. Зато он равославни Срем даје Хрватској, а с друге стране, да би ојачао католике у Босни, он Босни и Херцеговини придаје елу Далмацију. Народни Клуб, пак, руководио се у својој одели племенским моментом, али само хрватским. Да би купио све Хрвате у једну област, он је Хрватској придао не амо Славонију и Срем него још и целу Далмацију, Истру и ва острва; српско племе међутим оставља поцепано у четири бласти. И тако и Југословенски и Народни Клуб, одбијајући ајоризацију у држави, мајоризирају у својим областима.

Упоредо с овим великим областима иде и велика аутономија њихова. Веза је међу њима веома лабава. Једини аједнички орган им је шеф државе, једина заједничка надежност војни, спољни и царински послови, трговинска политика, главни водени и железнички путеви, правосуђе, социално, грарно и радничко законодавство, новац, „мјере и утези“, и оме подобно. Али у многим и од ових послова Народни Клуб тражи претходан пристанак покрајина. Ова три устава е стварају једну државу него један веома немоћан савез шест или седам државица. Ни један од њих не узима никако обзир међународни положај наше државе. Они уређују емљу са свог уског гледишта, као да се око нас не налазе учерашњи и сутрашњи непријатељи него један потпун међународни вакуум.

О свима овим нацртима није било начелне дебате у Одору. Ње је било само о Владином, и она је завршена 16 ебруара. Владин нацрт је прошао са 23 гласа против 10. Обадве Владине групе показале су снажну партијску дисциплину: гласали су за нацрт сви њихови чланови, чак и они оји су говорили противу њега (Љ. Јовановић, Н. Петровић) Исту партијску дисциплину показале су и остале групе, осим емљорадничке. Од четири земљорадничка представника, један Б. Вошњак) гласао је за Владин нацрт. Покушаји Владиних рупа да се дође до споразума пре самог гласања у начелу али су само тај резултат. Земљорадничка група тражила је а у устав уђу и извесне одредбе привредног карактера, да

би могла примити Владин нацрт као начелну основу за претрес у појединостима. Г. Трифковић је пристао начелно на овај захтев, али је одмах додао да ће пристати само на оне одредбе које Влада буде прихватила. Међу тим одредбама је и она који говори о решењу аграрног питања. Без одређене уставне гарантије за коренито решење тога питања, земљорадници су сматрали да им је немогуће гласати за Владин нацрт у начелу. Пре свог нацрта устава, земљорадници нису имали ни могућности ни времена да се споразумеју о Владином нацрту; после тога, изгледа, Владине групе нису имале ни могућности ни времена да се споразумеју о земљорадничком уставу, нарочито о његовом привредном делу. И тако до споразума са земљорадницима није дошло. Нагли покушаји да се до споразума дође за време самог гласања (земљорадници су гласали последњи) унапред су били осуђени на пропаст.

Пошто је Владин нацрт прошао у начелу, опозиционим групама у Уставном Одбору остало је само да при претресу у појединостима покушају да у Владин устав унесу што више из својих. Ти се покушаји понављају редовно при сваком члану, са већим или мањим успехом или потпуно безуспешно. Тако већ код првог члана Владине су групе одбиле и назив „Југославија“ и назив „Југословенска Држава Срба, Хрвата и Словенаца“. Остао је стари назив. Тако се дошло до члана 14 Владиног нацрта, пошто је прескочен члан о својини на предлог Г. М. Аврамовића, да би се о њему говорило када буде речи о привредним одредбама на које је Влада пристала.

Једна мучна дискусија почела је око члана 13, који говори о вери. Г. Халид-бег Храсница бранио је предлог Муслиманског Клуба, по коме се тражи пуна аутономија у управи верској, слободно одржавање веза са својим духовним центром ван земље, и слободна управа са добрима која служе верским циљевима. Г. Халид-бега Храсницу помогли су одмах и муслимани из радикалне и демократске групе. То и велики значај самога питања учинили су да се претрес овог члана одложи, „док се клубови не договоре.“

И док претресање појединих чланова Владина нацрта одмиче полако у Уставном Одбору, ван Одбора се продужују преговори о помагању Владе, и евентуално о попуни њеној. Влада их води паралелно са неколико група. Она нарочиту пажњу обраћа преговорима са земљорадницима и муслиманима. Демократи би радо видели земљораднике у Влади: рачунају, с правом или не, да би земљорадничка група у кабинету Г. Пашића појачала положај њихов према радикалима. Ови преговори одмичу врло тешко.

Земљорадници су поднели неколико (22) својих програмских тачака и тражили њихово примање да би помогли

Владу у доношењу устава; то помагање Владе није ближе одређено. Влада је тражила да земљорадници објасне писмено и мало ближе све поднесене тачке. На то су земљорадници поднели свој устав, који обухвата сав земљораднички програм, и политички, и привредни, и културни. Из тога устава Влада је одбила да прими професионални Парламенат, везани мандат, социализацију извесних предузећа и одредбе о аграру. Прима, пак, у потпуности из земљорадничког устава одредбу о војним судовима, по којој се надлежност војних судова своди на кривице чисто војне природе и одредбу о насељавању помоћу слободно организованих насељеничких задруга. У помагању земљорадничких задруга Влада пристаје да се оснује један нарочити кредитни завод који би им давао кредит по малом интересу. Место оснивања санитетских општина, које земљорадници предлажу по угледу на стране, Влада пристаје само на установу „општинских лекарских помоћника." Земљорадници траже у свом уставу да брачне спорове решавају редовни судови; Влада задржава надлежност духовних с овим ограничењем: материјалну страну брачних парница решиће редовни судови, ако духовни не пресуде спор у року од шест месеца. Влада прима да и тужилац и тужени и у грађанском и у кривичном спору имају бесплатне државне браниоце, а да трошкове сноси крива странка, али задржава и слободни адвокатски ред. У питању самоуправне полиције Влада се слаже са земљорадницима; у главном и у питању наставе. Прима такође и одредбе о инвалидима, прогресивној порези, заштити радне снаге, извесној контроли над великим капиталом.

Између оних трију тачака које Влада не прима, земљорадницима најтеже пада питање аграра. Тешко им је ту, готово немогуће одступити. Из ова два упоредна текста јасно се види сва разлика која их дели:

Земљораднички Устав:	*Предлог Г. Пашића:*
Чл. 102. — Земља припада оннма који је сами обрађују. Сви досадашњи облици држања и својине земље који су противни овом начелу укидају се у колико се законом не одреде изузетци. Нигде не смеју постојати никакви кметски, чивчијски, колонатски ни њима слични односи. За раскидање таквих односа у корист оних који су земљу радили не признају се накнаде. Накнада се не признаје ни за поседе: 1) које је туђинска власт претворила из феудалних у ма какве друге облике; 2) које је туђинска власт даровала појединцима бесплатно или уз ниску продајну цену; 3) који су постали	Ступањем у живот овога Устава укидају се сви феудални (кметски, чифчијски, колонатски) односи, и земља прелази у својину оних, који су је обрађивали Нарочитим законом одредиће се праведна накнада онима, који су уживали приходе од тих разних феудалних обвеза. Исто тако законом одредиће се који ће се и до које мере велики поседи експропирати ради давања земље оскудним земљорадницима, као и то који ће се велики поседи задржати као угледна имања.

самовласним присвајањем државне и општинске земље.

Земљорадницима који би раскидањем ових односа остали без довољно земље даће се друга у замену. Законом ће се одредити на који ће се начин помоћи онима који су раскидањем ових односа остали без средстава за живот, а немоћни су за самосталан рад.

Подела великих поседа ради давања земље потребитим земљорадницима врши се редом од највећих ка све мањим.

Са правом својине над земљом скопчана је и дужност поседника да је разумно обрађују и искоришћују. Од оних који тој дужности не буду одговарали својом кривицом земља ће се одузимати и давати потребитима.

Наследници земље биће законом заштићени од лакоумља, немара и распикућства њихових родитеља или стараоца. Законом ће се утврдити и најмања површина која се не може делити међу наследнике нити отуђити. Исто тако законом ће се онемогућити и стварање нових великих поседа преко утврђене границе.

При подели земље земљорадничке задруге имаће првенство над појединцима, али се појединци не смеју искључивати од учешћа у подели, ако не припадају задругама.

Минимум поседа осигураће се свакој земљорадничкој фамилији.

Поделе великих поседа ради давања земље оскудним земљорадницима вршиће се редом, у колико је то могуће, од највећих па све мањим.

С правом добивања својине на земљу скопчана је и дужност поседника да је разумно обрађује и искоришћује. Од оних који тој дужности не одговарају својом кривицом земља ће се одузети и давати потребитим.

Законом ће се одредити, који ће кривицу констатирати и одузимање земље изрећи.

Карактеристично је да је предлог чији текст доносимо с десне стране, предлог само Г. Пашића. Г. Давидовић се није сложио ни с једном ни с другом редакцијом. Преговори ће се наставити тек пошто клубови донесу своје коначне одлуке о аграру.

ПРИВРЕМЕНИ.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Hermann Wendel, *Aus dem südslawischen Risorgimento.* Gotha. Friedrich Andreas Perthes, A. G., 1921.

Под овим насловом Г. Вендел је сјединио шест студија које су посвећене Доситеју Обрадовићу, Гају, Омладини, Штросмајеру, Светозару Марковићу, и Креку. Те су студије свака засебна целина, и Г. Вендел није им додао ни један предговор ни један поговор у коме би утврдио опште закључке који се даду из њих извести. Ипак зато, избор поменутих личности није био случајан. Г. Вендел је хтео објаснити немачкој публици духовну и моралну формацију Срба, Хрвата и Словенаца у XIX веку, и узео је за предмет својих студија оне личности за које му је изгледало да су имале пресудног

утицаја на ту формацију. Он, без сумње, није унео у своју књигу ниједну личност коју није требало унети, али изоставио је понеке које је требало унети. Одсуство Вука Караџића пада одмах у очи. На духовну и моралну формацију Срба у XIX веку Вук је утицао више и од Доситеја и од Светозара Марковића; у место што је посветио читаву студију Омладини, Г. Вендел би боље био учинио да је посветио једну студију Вуку, пошто је Омладина била само једна од многобројних последица српског ренесанса који је Вук изазвао. Поред Вука, Г. Вендел је, може бити, требао унети у своју књигу још и Јована Скерлића. Једна студија о Скерлићу могла је згодно послужити Г. Венделу као завршна глава. Главне струје које су постојале код Срба, Хрвата и Словенаца у XIX веку јављају се све код Скерлића у једном покушају синтезе. Он је рационалист као Доситеј, демократ као Марковић и Крек, југословенин ако не баш као Штросмајер а оно на доста сличан начин. Г. Вендел је изврсно упознат са радом Скерлићевим, и има много симпатија за његову личност: тим је више за жаљење што није покушао дати његову слику.

Г. Венделу треба одати сваку хвалу на великом напору који је учинио да се добро документује. Он, истина, није радио ни с каквим необјављеним изворима, али је, изгледа, прочитао све што је објављено о личностима његове књиге. У колико смо били у стању да га контролишемо, крупних нетачности и правих погрешака у његовим расправама нема. Карактеристике свих личности изгледају верне. Г. Венделу се не може пребацити да је наше знамените људе видео друкчије него што их ми сами видимо; он их није „понемчио“, — т. ј. представио не онаквима какви су били у ствари, него онаквима какви изгледају слични типови у немачком народу. Ово није тако мала заслуга као што на први поглед изгледа. Има признатих историјских студија о Јулију Цезару у којима је тај стари римски државник просто препеван на народни језик тога модерног историчара који је њему посао. У немачким студијама, то је један оштар пруски бирократ спојен с једним врло методичним пруским генералштабним официром; у енглеским студијама, то је један аристократски државник хладан и позитиван, на енглески начин, са једним чисто енглеским даром за колониалне ратове и колониалну администрацију; у француским студијама, то је један политички Дон-Жуан, духовит, елегантан и развратан као војвода Морни, волећи политику као један спорт, али са нечим неисказано господским у своме немарном маниру... Г. Вендел није упао у погрешке ове врсте. Он има живо и сигурно осећање за локални колорит, и наши знаменити људи сачували су у његовим расправама своју националну физономију.

У добре стране Г. Венделове књиге ваља рачунати и то,

што је пуна крцата факата као какав „Бедекер“. Он је, очевидно, хтео дати својим земљацима једну књигу која ће их детаљно обавестити о духовним вођама југословенским, које они дотле нису знали ни по имену, — а не једну књигу која ће их само забављати сјајним генерализацијама и стилистичким ефектима, а из које ће они боље познати пишчев таленат него само Југословенство. Ми не сумњамо да ће књига Г. Вендела остати једна од најбољих информативних књига о томе што Г. Вендел зове југословенски *Risorgimento*.

Али не само за немачку публику, него и за нашу, књига Г. Вендела може бити врло корисна. Ми немамо у нашој књижевности ниједнога дела које би јој одговорило, — ниједнога дела у коме би читалац нашао сједињене, као у једној галерији, слике свих великих Југословена, у коме би свака од тих слика добијала у поређењу с осталима, један нарочити рељеф, и у коме би се из биографије неколико људи тако јасно издвојили главни моменти и главне црте целог југословенског покрета. Осим тога, ми Срби немамо у нашој књижевности тако збијене и тако прегледне расправе о Гају, Штросмајеру и Креку, као што су расправе Г. Вендела. А за цело ни Хрвати и Словенци немају такве расправе као што су његове о Доситеју, Омладини и Светозару Марковићу. И ако Г. Вендел није то нарочито намеравао, његова ће књига врло корисно послужити Југословенима за њихово узајамно упознавање.

С. Ј.

A. von Cramon, Generalleutnant a. D.: *Unser österreich-ungarischer Bundesgenosse im Weltkriege.* Berlin, E. S. Mittler und Sohn, 1920.

Пре неколико месеца штампани су у Берлину мемоари немачког генерала А. фон Крамона. За нас су они у толико интересантни што нису писани о чисто војничким предметима. него нам донекле осветљавају и неке политичке моменте који су нам до сада само слабо били познати.

Крамон је био четири године додељен аустријској Врховној Команди и служио као веза између ње и немачке Врховне Команде. Уједно је био повериљива особа аустријског и немачког цара, те је био упућен не само у оно што је учињено, него и у оно што се покушавало и намеравало учинити.

Кроз читаво време које Крамон описује води се борба између аустријског и немачког генералштаба; с једне стране: шеф аустријског генералштаба, генерал Конрад, који заступа „престиж и част Монархије“, с друге стране, шеф немачког генералштаба, Фалкенхајн, који се бори за победу Централних Сила без обзира на интересе појединих држава тога савеза. Тај ривалитет између оба генералштаба налазимо пред сваку велику операцију Аустрије, и касније кад је Фалкенхајн

одступио са места шефа генералштаба; свака се скоро свршила тиме што су Немци дошли у помоћ и показали да Аустријанци нису способни да сами изврше какву озбиљну војну операцију.

За нас су од нарочитог интереса Крамонове успомене које се односе на операције на Балкану.

По Крамону, сам Фалкенхајн је највише радио на томе да се потуче Србија и да Немачка, преко Бугарске, добије непосредну везу са Турском. Преговори који су онда вођени од стране Немачке и Аустрије са бугарским краљем Фердинандом, да се склопи савез против Србије, ишли су врло тешко, јер су Бугари већ пре ступања у рат тражили да им Турска уступи неке крајеве на Марици. Међутим преговори су успели, и 21 августа 1915 кренуо се из Софије пуковник Ганчев, бивши бугарски војни изасланик у Берлину, а раније у Београду, с пуномоћством да склопи савез Бугарске са Немачком и Аустријом. У том циљу склопиле су те три државе уговор пријатељства и савезништва којим уговарајуће странке једна другој обећавају оружану помоћ у случају да их која четврта сила нападне; тај уговор имао је да важи пет година од дана потписа. Тајном конвенцијом обећана је Бугарској источна Србија, део Македоније, и новчана помоћ од 200,000.000 франака; оба та уговора парафирана су у Софији 4 септембра 1915.

Међутим, и ти уговори имали су својих мана. Судбина неких места у Старој Србији (Призрен, Приштина, и друга) није била тачно одређена у случају победе Централних Сила. Аустријска дипломација онда још није знала шта са њима да уради; није се смела одрећи тих места у корист Бугара — томе се противила политика целокупне Монархије; задржати их није могла — томе се противила политика, онда свемоћнога, мађарског министра председника Тисе. То питање остављено је нерешено, и касније у мало што се нису Бугари и Аустријанци на њему покрвили.

Сада су још Врховне Команде требале да склопе заједничку војну конвенцију, и да се пређе на напад. Али и овде се показало супарништво између аустријског и немачког генералштаба. Немачка се обвезала да за напад на Србију да шест дивизија, Аустрија исто толико, а Бугарска најмање четири. Већ онда је Ганчев тражио да Врховна Команда над немачким, аустријским и бугарским трупама буде немачка. Али аустријски генералштаб није на то пристао. После дугог преговарања, задовоље се Аустријанци „репрезентативним вођством“, а Немци задрже фактично, тако звано „ефективно вођство“. Међутим, ова погађања учињена су без знања Бугарске. Непосредно пред потпис конвенције изјави Ганчев да Бугарска ратује само под условом да Немци имају Врховну Команду и да не пристају ни на то да Аустријанци имају

само репрезентацију. Узалуд су Крамон и други хтели да разувере Ганчева. Сећајући се Срба из 1912 и 1913 године, Поћорекове офансиве у Србији 1914 и њеног исхода, Бугари су хтели да се потпуно осигурају — толико су ценили српску и познавали аустријску војску. Једва су представници савезничких генералштаба нашли формулу, по којој је Макензен врховни командант трупа против Србије, а којом се није врећала аустријска сујета.

Тек што су биле довршене операције против српске војске, дође до конфликта између аустријског и немачког генералштаба на питању даљих операција против савезничких трупа код Солуна; аустријски генералштаб хтео је да продужи те операције, Немци су се противили, и до напада није дошло. Против Црне Горе оперисали су Аустријанци сами, без знања и воље Берлина.

У пролеће 1916 дође до сукоба између аустријске и бугарске Врховне Команде. Бугари су били запосели Приштину, Призрен, Ђаковицу и Елбасан; тиме су задрли у интересну сферу Аустрије и поново је постављено питање које је у септембарском Уговору остало отворено. У самим тим местима дошло је до сукоба између аустријских и бугарских трупа, и односи између аустријске и бугарске Владе и Врховне Команде постали су све пре него искрени. Почетком фебруара, краљ Фердинанд посетио је шефа аустријског генералштаба, генерала Конрада, и том приликом дође разговор на Приштину, Призрен, и друга „спорна" места. Конрад се заборави, стане порицати право Бугара на те крајеве, и дође до отвореног сукоба између њега и бугарског краља. Но тиме није била завршена цела ствар. Конрад поручи у Софију по војном изасланику да је териториално питање Бугара Уговором од 4 септембра 1915 решено и да је подмукло ако сада захтевају земље које никада пре нису тражили. Бугарски главнокомандујући, Жеков, потужи се немачкој влади на поступак Конрада; његов телеграм био је тако написан да су се у немачкој Врховној Команди озбиљно поплашили да не дође до прекидања савеза између Аустрије и Бугарске; једино посредовањем највиших фактора немачке Врховне Команде изглађен је тај — по Крамоновом мишљењу — врло озбиљан сукоб.

Ове Крамонове забелешке дају нам слику Аустрије и њених вођа: изнутра трула и слаба, она се у савезу са јаком и здравом Немачком не може да помири са улогом коју је силом прилика морала играти у том савезу. Отуда су и долазиле оне вечите зађевице између једног и другог савезника.

АЛЕКСАНДАР Г. АВАКУМОВИЋ.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ. — ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Г. Милан Кашанин. — У овом броју почињемо доносити приповетку „Мрав“ од младог и даровитог писца, Барањца родом, Г. Милана Кашанина. И ако савршено непознат својим именом широј публици, Г. Кашанин је био успео да у току неколико последњих година привуче на себе пажњу књижевних познавалаца, са неколико својих врло лично и врло углађено писаних приказа у *Савременику, Књижевном Југу* и извесним политичким листовима. Као приповедач, он се први пут уопште јавља овом приликом, и у овом часопису. Сви несумњиви знаци једног будућег угледног српског писца, које ће читалац од првог маха запазити на „Мраву“, огледају се у пуној мери и у неколико других приповедака његових чији се рукописи у овом тренутку налазе пред нама и које ћемо донети у нашем листу током ове године.

У.

Стеван Маларме, Симболизам, и други „изми“. — Под насловом *Симболистичко Ограшје* (la Mèlée Symboliste), Ернест Рено (Reynaud) прича историју симболистичког покрета у Француској, у коме је и сам учествовао. Ту скоро објавио је другу свеску свога дела. У тој свесци Стеван Маларме игра видну улогу; и Рено покушава да да̀ његову карактеристику и да оцени данас, после две три деценије, његову вредност и његов утицај. Они који су умели да цене сами и да мисле својом главом, били су на чисто још пре тридесет година (то јест кад је симболистичка школа била у свом највећем јеку) да је Стеван Маларме човек средњег дара, без праве памети, без правог знања — неоригиналног, извештаченог и извитопереног суда. Они који нису умели да цене својом главом или су сами били без правога знања, чекали су да време, које све меће на своје место, покаже у року од три деценије како мало суштаства, уметности и истине има у „поезији“ и у „теоријама“ Малармеовим. Последњих десет година изишло је више књига и још много више чланака у којима ти позни критичари полако скидају позлаћену копрену са са свога идола и постепено откривају неправилне црте његове, празне, без израза. Најзад, треће коло, или трећи нараштај, овога пута у „Југославији“, после тридесет година, путем Берлина прво (— десет година), па преко Беча (— нових десет година), и најзад преко Пеште (— трећа деценија), открио је *старог* Малармеа од пре тридесет година, разумео га је, и пронашао у њему песничке и мисаоне дубине које су оном првом нараштају још пре тридесет година изгледале полу болесне полу шарлатанске детињарије. Која је књижевна вредност Малармеова? Једна прегршт топло обојених стихова

у малом спеву *После подне једног Фауна*; један прилично неприродан и измучен превод у прози Пооvог *Гаврана*; десетина двадесет стихова без смисла састављених од музички меких слогова; две три парадоксалне књижевне максиме какве се по париским кавачама чују свако вече уз чашу пива и много цигарета; његово глатко понашање жене која хоће да примами; — то је велики књижевни пртљаг Стевана Малармеа, у коме речени трећи нараштај открива високу филозофију и дубоку поезију његову. Сваки човек има суд и знање какве му је дао Бог и његова властита вредноћа; али бар ово би се могло ишчекивати, да онај који жели да се облачи по париској моди ту моду носи заједно с Парижанима, као што раде наше жене, не чекајући да је Берлин носи десет година, па онда десет година Беч, и најзад десет година Пешта; она је тада престала бити париска, и постала је пештанска, и, дакле, престала је бити мода. У овој малој земљи Србији од пре године 1912, која није била аустријска империја, кад су писци хтели да понесу нешто париско, они су то набављали непосредно из Париза, и у осталом прекрајали по својој мери.

У књизи Ернеста Реноа нарочито се истиче штетан утицај Малармеов на тадашњу француску младеж, или тачније на онај део њен који не уме сам да се брани, који други морају да бране, и који пропада кад књижевна критика одбије да се спусти до улоге књижевне дадиље. Малармеове теорије, његов „метафизички систематизам", и његова поезија, његове „вербалне и типографске забаве", нарочито су били погодни за ту врсту читалаца и младих писаца. Ове је, као што је познато, лако упецати каквим било термином на „изам" или на „ика", будући да је за њих сасвим споредно да ли ће иза термина бити неког стварног и јасног појма; а с друге стране вербалне и типографске забаве су једине до којих су се ти млади људи могли испети, као што се и сам Маларме, из добрих разлога, морао на њих ограничити. Где нема мисли, где писац не уме да буде свестан ни својих властитих осећања (ма колико да су ова свакидашња), ту се може ићи само до спољашњих шара, до термина без смисла, и до вербализма; —

Људи кад чују речи, верују
Да речи нешто мора и да значе.
(*Гете*.)

Отуда су ти млади писци и читаоци жудно потекли за таквом „поезијом", која је још имала ту нарочито добру страну да је свак може неговати, да за њу не треба ништа имати од онога што су људи од памтивека сматрали као битна обележја песникова, да је човек може писати и пијан и дремљив и левом руком и на једној нози, јер је бацио на страну све што је тешко (и лепо), и логику, и истину, и природу, а задржао као једини услов, да дело буде штампано на лепој хартији, са разним „типографским забавама" у тексту и на

корицама. Сам Маларме је ишао још даље; у једном листу, под именом *Најновија Мода*, коме је он био оснивач, директор, и једини сарадник, он је „донео законе и права начела чисто естетичног живота, уређујући и најситније појединости: тоалету, адиђаре, намештај, до самих јеловника.“ А своје песме још нештампане писао је „својом сићушном руком мале женице“, рукописом „необично пажљивим“, у „оним мајушним бележницима увезаним у кожу и који се затварају копчицом од бакра.“ Вербализам, спољашње шаре, типографске забаве, лепе корице... ту је све. И те болесне детињарије једног старог детета, „велики број уметника, сликара и песника, подигао је доцније на висину једног естетичног начела.“

Такав је био Маларме, и такав је био његов утицај на млади нараштај, млад по годинама и млад по зрелости независно од година. У књизи Реновљевој види се, међутим, још једна мисао, која је такође била позната, али која добија новога значаја тиме што данас долази баш из круга оних који су у прва доба и сами припадали колу о коме је реч, и у та прва доба сматрали да они једини држе мудрост, сву мудрост, у својим рукама, и да је све што им је претходило, да су Шекспир, Гете, Тициан, Веласкес, вајари Партенонских фронтона, Брунелески и Мансар, Моцарт и Бетовен, Сент-Бев и Леметр, били одвратно здрави пучани, „старе власуље“, или, *horribile dictu!* — академичари и професори; јер ово последње су били сироти Сент-Бев и Леметр. Та друга мисао која се издваја из књиге Реновљеве, то је да је нараштај симболиста био болестан нараштај, нараштај моралне декаденције, *„јер је у исто време био и нараштај физичке декаденције“*. Генерација дегенерације. „Песимизам тога нараштаја, његова безотпорност према животу, лутају жалосно, клонуло, од чергашке таванске собице до нездраве државне канцеларије“. „Жртве туберкулозе не могу се избројати у свету књижевника... Јулије Лафорг, Алберт Самен, Едуард Дибис, Леон Декиљбек, Ефраим Микаел, Алберт Орије, Жан де Тинан, Јулиан Леклер, Карло Герен, Ханри Дегрон, Алфред Жари.“ Ваљало је туберкулози додати неврастенију и парализу, немоћ, све немоћи. У љубави, први пут после средњег века, чежња је за „као љиљан чистим спиритуализмом“, и „узвици за уздржавањем и чедношћу великог броја тих песника познати су“. У исто време, као за људе којима су јаки стимуланти потребни, у књижевности и уметности буја порнографија.

Сад је дошао ред на „Југославију“ да и Малармеа рачуна у своје духовне вође — не заборавимо, преко Пеште. Писац ових неколико врста је за искреност, у обичном животу, у књижевности, и у политици, и држи да би многе лудости и многи тешки греси који се чине у овој нашој земљи остали неучињени или били изглађени да се људи искрено погледају у очи и реше да мушки и искрено расправе своје несугласице.

Тако и у књижевности треба отворено казати да највећи број лудости које цветају и развејавају се по нашој земљи ничу ван граница горе поменуте Србије од пре године 1912, и да су само одјеци злосрећног духовног утицаја Централне Европе, од којега се, у том погледу, треба што пре ослободити. И ако прави таленти, и сви који су свикли да мисле *својом* главом и пред највишим и најјачим узорима, нису никад у правој опасности, утицај броја је прилепчив; и, најзад, није никад равнодушно за будућност земље и њене просвете шта мисле, осећају и раде они који стоје испод талената и независних глава. Ми бисмо за једну свеску песама Вељка Петровића дали (с инфинитезималним изузецима) *све до данас испеване космичке песме у слободном стиху на нашем српско-хрватском језику*; али шта вреди то кад је добра песма угушена превом око ње, и кад публика чује само ту вреву око себе? Одавде, одакле је за последњих тридесет година и досад полазио, треба да пође отпор против свега што је извитоперено, несумњиво нездраво, надражено на јалово, лако, нескромно; против „надљуди“, „надгенија“, и „надцинова“, то јест у ствари, — „подљуди“. У интересу је наше заједничке домовине да Маларме не постане идол у нас у тренутку кад пријатељи његови, као Кро, за њега веле да је „један Боделер разбијен на парчиће који се никад нису успели слепити један с другим“, или као Виеле-Грифен: да је Маларме „у нама помрачио чуло јасности;“ и кад његови најватренији и до краја верни ученици, као Луи Ле Кардонел, признају „да им је Маларме по који пут“ - у њиховим видовитим часовима - „изгледао као идеалан кројач за даме“, „*tailleur pour dames*“.

Б. П

„Српски Књижевни Гласник.“ — Петнаестог фебруара ове године одржан је у просторијама Уредништва нашег листа претходни збор акционара Друштва „Српског Књижевног Гласника“, на коме је било заступљено 295 акција, са правом на 276 гласова. Пошто су прочитана и примљена друштвена Правила, прочитан је извештај оснивача из кога се види да су све акције предвиђене чланом 5 тих правила уписане и потпуно уплаћене. Затим је збор приступио избору Управе. У Управни Одбор изабрани су: ГГ. Богдан Поповић, Владимир Лацковић, Др. Владимир Ћоровић, Др. Војислав С. Вељковић, Др. Војислав М. Јовановић, Душан Л. Ђокић, Јован М. Јовановић, Љубомир Стојановић, Павле Поповић, Светолик Јовановић, Слободан Јовановић и Др. Тихомир Р. Ђорђевић. У Надзорни Одбор изабрани су: ГГ. Др. Драгутин К. Протић, Ђура Паунковић, Др. Михаило Петровић и Светозар Гођевац.

Власници, Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

НОВА СЕРИЈА, Књига II, Број 6. — 16 Март, 1921.

МРАВ.

(Крај.)

Г. Милић има само једног сина, Богдана. То је младић слабачак, носи цвикер од десете године, и на лево уво је глув, но учи дивљачки и свуд је први ђак. Само, када говори, саплеће се о речи, па толико замуцкује да га једва разумеју људи: никад не доречe мисао до конца. „Чини ми се, у почетку, да све кажем што желим, али после и сам видим да сам изоставио баш последње, најважније речи. Заборавим их, не нађем их, — шта ли радим, не знам ни сам, — тек ми, ето, реченица увек половна... Опростите, молим вас, ако вам то смета. Упозорите ме, па ћу ја реченицу већ довршити." Тако се он извињава пред друговима, осмејкујући се толико покорно да му сви опраштају. Штета, кажу грађани, штета за таквог красног младог човека; вредан је, учен, паметан, биће једанпут славан адвокат, — само, ето, не види добро, сиромах, муца када говори, а на лево уво је глув...

Ипак му то није сметало да буде војник. Још мање га је спречило да преплива Дрину и оде за добровољца. „Божја воља!... Дужност!... Сачуваће га амајлија! храбрио се Г. Милић, престрашен и горд. Само да нама сад не буде зло!" А умало што није било. Походили су их жандари и претресли им цео дом. Али су се они томе надали, па је Сида за времена уништила једну ствар због које би — мислили су — могли доћи пред суд и на робију: слику неког поручника из Београда, од кога су очекивали да запроси Сиду. И то их је збиља спасло. Но не и њиног Богдана. Њега су заробили, једне

поћи, душмани, извели га пред преки суд и — обесили га. Није се ни причестио, ни покајао, нити штогод одао; још је био одгурнуо испод себе сточић са̂м. Зато су га ножевима мртвог изболи, а наредник му је још додао по образима по два шамара. Кад су га потом скинули и бацили у раку, ни гроб му се није разазнавао. Спустила се јутром киша место зрака сунчевих. Земља је била рањава и мирна, а шума мрачна и побледела. Плакали су само чађави облаци.

Тако је, ето, завршио реченицу Г. Богдан Милић, младић гуњав и насмејан, који није добро видео, муцао у разговору и на лево уво био глув.

Вест је собом донела у кућу ужас. Толико су се престравили да нису смели ни плакати јавно, него су кћери спуштале завесе, и врата закључавале, кад им је мати ридала. И парастос су му тајом давали; и слику су му дали повећати кришом; а докторску диплому су му скрили у орман. Г. Милић је две недеље дрхтао у грозници. Нити је друштвима састављао правила, нити је програме одређивао, нити је кога примао. Лежао је непрестано, упаљен и блед, и слушао женино нарицање.

— Софија! шаптао је с постеље. Немој да плачеш! Божја воља... мора неко и да погине: слобода се зајазује жртвама.

— Не марим ја ни за шта, сад кад њега нема! викала је она као сумanута. Не марим ја ни за Бога, ни за Србе, ни за слободу!

— Што грешиш, Софија? прекоравао ју је побледео. Дужност му је била да оде: ми смо народ заостао, поробљен и бедан. Морао је, разуми!... А сад, што је погинуо, мислиш да ја не жалим?... Та мозак ме боли јутром кад му у сну видим лик!... Али појми: морао је!... но!... За правду... за браћу нашу... за нас све... Што плачеш увек? Престани! Дао нам је Бог још двоје. И оне су ваљда наше! И за њих се треба бринути!...

Бринула се за њих мати, али узалуд. Људи су се њине куће клонули као да је заразна. Г. Милић је напречац изгубио у граду углед: одузимали су му почасти једну за другом... Објаве се избори, за Градски Савет, певачко друштво или читаоницу, а к њему нагрну изасланици, по десеторица:

— Опростите, Г. Милићу, што вас у болести бунимо!

почне онај који уђе први. Нећемо дуго. Ми смо дошли само зато да вам захвалимо за дугогодишњи ваш рад. И сами смо увидели да вам је потребан одмор: преоптерећени сте. А после, опет, тај удар... и знатна старост... И... и... Како би било да вас мало оставимо с миром? А? Шта мислите ви?

— Молим... како решите... Ја се покоравам.

Изасланици се већ гурају према вратима, а последњи прилази Г. Паји и шапуће:

— Жао нам је што се раздвајамо, за тренут. Но будите уверени, Г. Милићу, да смо вам на услугама бескрајно захвални.

— О, молим! осмејкује се Г. Милић, већ сасвим жут. Немате на чему! То је била моја дужност да вас испомажем. Ми смо народ заостао, па треба да се ради.

Али сам он — сад више нема где. Престао је бити чланом Градског Савета, домаћин читаонице и тајник певачкога друштва, а Соко је распуштен и српски листови не излазе. Ради још само у банци, за хлеб. Али не врши никакве инспекције.

— Ви сте човек паметан, па ваљда разумете, рекао му је директор. Незгодно је, Г. Милићу, да изашиљемо вас: држаће те луде власти да ширите по селима револуцију. Седите ви на миру код куће, то ће бити најбоље, зар не?

— Молим, како одредите!...

Сад други иду на инспекцију, и други срачунавају трошкове за пут, а живот је ужасно поскупио, па су и дневнице, дабоме, праведно поскочиле.

— Шта, педесет круна за један дан?!... Но, чујете!... Г. Милић није узимао толико никад!

— Верујем да није. Но тада је све било јевтиније. Замислите! данас само фиакер стаје десет круна!... Усталом, то знате и сами...

— Имате право, — потврђује намрштено и кроз зубе благајник. — И сâм сам узео кола сад пре неки дан, па сам морао да платим око осам круна. Ужасно је све поскупило.

Па ипак је ушла светлост у њине мрачне и влажне собичке. Донео ју је један странац, канда Пољак, кад се звао Радзивил. Нико ни сад још не зна ни ко је био тај човек, ни како је и откуда је залутао у наш град. Није се никад дознало ни да ли је официр или уметник, ни да ли је барон

или књаз. Тек је он био силно господствен: носио је увек високи клобук, лаковане ципеле, цвет у капуту, свилени прслук. Цео град је завидео што им одлази. Волео га није само Г. Паја Милић.

— Софија! говорио је жени скоро сваки дан. Ја не разумем тога човека. Зашто нам он долази? Ко смо за њега ми?

— Ти ниси, Пајо, при себи, — крстила се Г-ђа Софија. — Па воли нашу Виду. Зато нам долази.

— Добро, добро, воли је! врчао је тврдоглаво Г. Паја Милић. Али то баш и не схваћам, зашто би је волео.

Ти не схваћаш уопште ништа, јер си глуп! викнула би му жена одлучно. — Он је богат, и не тражи злато, него врлину. Разумеш ли сад?

А кад би Г. Милић ипак још зановетао, она би стала сасвим пред њега:

— Слушај, Пајо! шапнула би јетко. Немој да се мешаш у мој посао! Због тебе сам изгубила сина, па нећу да ми упропастиш сада још и кћер. Чујеш ли? Нећу, и не дам!

А глас би јој задрхтао као пред горак плач, тако да је Г. Милић морао да ћути.

Венчала се Вида с тим Пољаком. Отишли су далеко некуд, — у Чешку, Галицију и Краков, — а где су хтели да застану, знало се одмах није, јер је Вида одасвуд слала карте и усхићене поздраве. Док одједном није замукла. Месец дана им се није јављала никако. А кад су се већ толико били узнемирили да је Г. Милић стао пушити а Г-ђа Софија да шета по соби, јавила им се — на вратима. Једне ноћи, када су лежали као мртваци, указала се она сама, без свог мужа, уплакана лица. Није могла ни уста да отвори од силног ридања. Једва су се у страви разбрали:

— Шта говориш? Шта је хтео да ради с тобом?

— Продати... Хтео ме је продати... Не зове се он Радзивил, него Гвозђецки. Мама!... Мама!

Није знала другог гласа сем тог једног: плач. Бунцање у врућици и страховит плач.

Мајка јој се избезумила, па јој не зна ни помоћи нити одговорити. Теши је тек отац, Г. Паја Милић:

— Божја воља, сине. Смири се... Шта ћеш, кад још увек има на земљи напасника. Ја ћу се за те збринути: наћи ћу ти мужа бољег и поштенијег. А можеш и радити: писмена

си, па ћеш бити учитељица. Ми смо народ заостао, па треба да радимо, — и мушко, и женско, — сви!

И, док јој говори, милује је по коси и љуби по темену, па изгледа да се смирила. Но у ноћи, мајку тргне из сна шум, па запали лампу и погледа уокруг. А на поду, усред собе, лежи Вида, умотана белим покривачем и — плаче. Тихо, ниско, као дете кад је тешко болесно.

— Сине! шта ти радиш? устане мати нагло, па се и сама заплаче. — Зашто си сишла с постеље?

— Не знам, мама, — мрмља Вида загрцнуто, и гледа је црвеним, подбулим очима; а потом наједном цикне: — А!... Сањала сам га!

Пробуде се на тај врисак и отац и друга кћи, па се скупе око Виде сви, и теше се узајамно, љубећи се и плачући заједно

А град се кикоће:

— Јеси ли чула, Зоро, вратила се грофица.

— Која грофица?

— Па Софијина Вида.

— Е?

— Јесте. Само без грофа.

— Ха — ха — ха — ха!

Кућа им је презрена. Нико је не походи и не жали, нити је ико милује другарским погледом. Стисла се, мала, уз друге, као дечји сандук мртвачки крај стараца у гробу. Тек у шест сати, пред вече, кад се враћа из банке Г. Паја Милић, што закискају ниска врата под уздрхталим прстима.

Две године стајаху капци на прозорима склопљени, као веђе претученог човека у сну. Али се онда на пречац отворише. Већ другог дана како стиже српска војска, Г. Милићу бануше изасланици. Дочека их подмлађен и обасјан:

— Честитам, Господо, срдачно честитам! Хвала Богу дочекали смо и то. Но! сад сви на посао! Ми смо народ заостао, и не треба да нас слава занесе.

— Јест, и ми тако мислимо. Зато смо вам и дошли: због организације. „Сваки на своје место“, то је наш програм. Распоред је већ учињен, па се надамо да нас нећете одбити ни ви. Јер ако...

— Молим! прекида га Г. Паја Милић. Ако ви држите да вам могу помоћи, ја не бегам...

— С тим уверењем смо вам и дошли, — све јаче диже глас Г. говорник. — Ваша места у Градскоме Савету, читаоници и певачком друштву осигурана су. Имате на њих своја стара права. А кад скорим настави Соко свој прекинути рад, ми се надамо...

— Само да ја нисам за то одвећ стар! Збуњено се осмејкује Г. Милић.

— Ви имате, Господине, вере и искуства, а то данас више вреди од икакве младости. Да!... Но ми смо, и поред тога, уверени да сте ви служили још већу почаст. Г. Милићу! ми нисмо заборавили да је ваш син погинуо за све нас. Ми смо стога и одлучили...

Но ту први изасланик одједном стаде, као путник пред големом стеном.

— Молим, на шта сте се одлучили? протепа Г. Милић, а уснице му напречац задрхташе. Реците само слободно!

Заћуташе сви.

— Да вас изаберемо за председника општине! викну неко из последњег реда.

Г. Милић се trже и скупи прсте у шаку. На чело му испливаше три дугачке боре, као три тамне, уздрхтале сенке.

— Јест, Господо! А да ли сте размислили прво? То је тешка дужност! промуца он уплашено и затрепта очима.

— Пајо! — прогура се кроз гомилу трећи грађанин. — Веруј мени да смо на све мислили. Једини си ти способан да водиш те послове. А то ти је, с наше стране, и као мала награда за увреде и за жртве које си претрпео... Прими се, молим те!

Г. Милић приђе к прозору, чупну руком бркове и зачкиљи, а онда се окрену:

— Али ја нисам правник!... Можда нећу разумети посао?

— Није вам пра̏во потребно, — стаде преда њ четврти грађанин. — А колико је и потребно, ви ћете га научити брзо. Само се ви примите. Јер никога другог немамо сем вас. Сваки се, кукавица, нечим изговара. Сви рад избегавају. А то је злочин!

— Јест, потврди Г. Милић сметено, па се опет окрену ка прозору. — А ко је кандидат још? упита не обзирући се.

— Нико!... Неће да се приме! заграја сва гомила.

Г. Милић подиже главу:

— Добро. Можете јавити господи бирачима да се примам.

— Живио! Живио Г. Милић!

Тако је сад председник наше општине. Устаје зором, и не иде, него јури у канцеларију, премро од страха да неће сав посао свршити. Ради до девет у вече, а често и до поноћи. Оде каткад у позориште, „због репрезентације“, но чим се сврши представа, он се већ врти немирно. Јест, зима је, — запао је такав снег да зидове осветљава у мраку, — чак и звезде боду тело хладноћом, — но људи се ипак задржавају:

— Добро игра тај Гавриловић, шта мислите Г. Милићу? пита и њега понеко.

— Славно!... Славно!... одговора, одушевљен, а све се обзире. — Има наш народ дара. Малко смо заостали, али... ако се буде радило... ићи ће!... напредоваћемо!.. Да!... Па, до виђења, драги моји! Лаку ноћ!

— Куда ћете ви? чуди му се пратилац.

— Још да на час свернем у канцеларију.

— Сад?

— Јест, смешка се Г. Милић. Морам! Нисам поподне сва акта решио. А можда је и депеша каква дошла из Београда. Идем да видим... Одмах ћу ја за вама! Само ти, Софија, пази на децу: клиско је вечерас...

— Та Г. Милићу! кликне онај за њим пренеражен. Та касно је, забога! Ваљда већ ни поноћ није далеко!

— Ништа, ништа! домахује Г. Милић руком, прелазећи хитро преко трга. — Дужност!... Мора се!

Послугу тада, дабогме, не буди. Жао му. Сам упали он светиљке, и сам прочачка пећ. А онда списе прикупи преда се и наслаже их, као брдо, по столу, па се скрије иза њих, као мрав за пањ, и жмирка, листа и преписује.

Згрчиле се модре улице под снегом; заспала је ватра по кућама; ни грање се не миче, ни земља не дише, — само светлост, као осмех, провирује кроз голема окна општинске куће, и само се чује мрмор буновне гасне лампе, и забринут шапат:

— Министарство Исхране, број 9536... А!... то није за нас!... „Четвртој Армији на надлежност“... Болница... Аха! једва једном је послала извештај!... Попис... расходи... метле... кукуруз... Добро је! „Економском Одбору Проширеног Градског Савета на увиђај.“

Касно је. Петлови се буне против мрака. Опет је почео махнито коло снег. Град личи на грдног, безобличног мртваца, што лежи под покровом незакопан. Изгледа да се људи и неће пробудити: та нико не виче, не куне и не запомаже. Само, гле! сенка се једна вуче крај зидова, погрбљена и уздрхтала, као дух васкрсли старих испосника.

Јутро сване ледено и мутно, па сунце једва рашчисти ваздух од магле. Али му се старци ипак надају, па измиле пред куће да се још једном огреју. Застајкују људи на плочнику, поздрављају се и говоре, но све тако лено, као да ће дан трајати целу годину. Само Г. Милић пролази хитро: накривио главу према левом рамену и загледао се упорно преда се, као да се боји некога, и отпоздравља грађанима руком. А и то га, чини му се, спречава у ходу. Јер се данас жури више него обично: долази један прослављен Француз, па га мора дочекати и угостити. А још ништа није спремљено! Шта ће тај странац да мисли о нама? Какви смо ми људи? Какав смо ми народ? Долази нам први пут, па да се срамотимо!...

— Г. Милићу! виче неко пристижући га. Опростите, што вас заустављам, али...

— Молим само брзо.

— Путујем данас у Печуј, па мислим: да се јавим Г. Председнику Општине, можда има што да пошље родбини...

— Драго ми је што сте ме се сетили, — пружа му руку Г. Милић. — Биће нешто да се пошаље. Јавите се само мојој жени. Дравска улица 31, *в.* И реците јој, кад већ идете, да ћу данас доћи на ручак доцније... Унапред вам захваљујем.

Па скида шешир и полази.

— А ја вас, опет, молим, Г. Председниче, — прати га онај као друга сенка, — да не заборавите, у мом одсуству, на једну важну ствар.

Коју? мршти се Г. Милић.

— Ситница. Али ја од тога живим. Знате, Г. Председниче...

— Молим вас, коју?

— Да ми Градски Савет изда под закуп риболов. О томе се, чујем, баш данас решава.

— Добро, добро! Препоручићу.

Знате, ако ја то не бих добио — — —

На торњу избија сат.

— Колико је то? трза се Г. Милић.

— Осам.

— Шта?! бледи он од ужаса. Већ?... Опростите, али се ја журим. Имам важну седницу... Збогом!... Да! свратите до мојих!... А вашу ствар ћу препоручити.

Можда и врећа човека што тако с њиме говори; можда и чује понеко где обећава како ће ономе „ствар да препоручи“; можда се и срди родбина што јој ретко пише. Али он друкче не може: увек има седнице, говоре и инспекције. Но главно је да напори нису узалудни; да се град од страве диже ка одушевљењу; да је његов рад успешан и плодан.

Тако мисли он. Али други не. И тајом, у соби, и јавно, на улици, млађи људи говоре о њему презирно. Кад се нађу тако негде њих двојица или тројица, ништа друго и не раде него пију и њему се изругавају.

— Слушај, Мито! каже један, — па ко метну ту будалу за председника општине?

— А зашто? чини се невешт онај други. — Зашто да га не метну? Ради!

— Истина је да он ради, али наопако. Чујем да је упропастио сву градску благајну.

— Врага?

— Да шта су ти мислио? Откуда он и може, затуцан и млак, да води те послове!... Чекај док дође комисија!... Видећеш!... Одлетеће као празан боб!... А и шта ће нам више? Учинио је што је знао, па сад нека иде тамо откуд је и дошао.

Дивљачки га омрзнуле партије што ни једној не прилази одлучно. Новине су позвале Господина Министра да изврши преглед. Установило се да је према чиновницима био одвећ несмотрен, попустљив и млак; да је страшно задужио општинску благајну; да је нашој сиротињи незаконито опраштао порез; да се ноћу, при крају града, несигурност повећала страшно. Дабоме да је онда морао бити смењен. Смењен је био телефонски од Господина Министра Унутрашњих Дела. Одликовања и пензије добио наравно није. Дошао је са бакљадом на председничку столицу, а при одласку је био испраћен с поругом и писком.

— Ја сам увек говорио да за то место нисам, правдао

се пред друговима. — Но, кад су ме ипак изабрали, радио сам што сам умео. Сад, кад има људи млађих и способнијих, право је да ме смене. Наћи ће се и за ме посла: ми смо народ заостао, па се за свакога може наћи рада.

Но за њега ипак више било није: издало га здравље. Кад су му се удавале ћерке, ни до станице их није могао да испрати. Остало му је само толико моћи да се жудно распитује у својих другова: шта мисли нова општина, како ће да реши трамвајско питање; када ће се покренути лист који је некад уређивао; да ли се поправља у земљи саобраћај: диже ли се са скупоћом радницима надница; има ли још којег човека под сунцем а да не би веровао у нашу будућност.

Ускоро је престао и с тим. Умро је.

Мала је била поворка за њиме, а на гробу му нико није држао слово. Дан је био мутан, замагљен кишном завесом. Сјактили се за сандуком само кишобрани, као старе, изнакажене заставе.

Жена му је, одмах потом, продала кућу, преселив се к својој млађој кћери, Сиди, која се удала за оног истог официра коме је, за рата, спалила слику. Дабоме, он је сад мајор.

Тако у нашем граду нема никога да одржи успомену Г. Милића. Дошли су нам нови људи, одлучни и преки; нису они њега видели ни на слици. Па кад му неко спомене име, с хвалом или шалом, многи се и зачуди:

Паја Милић, кажеш?... Ко је то?

Зар ти не знаш?... Паја Мрав!... Онај мали, онај добри, онај туњави... Не сећаш га се? Но, чудим ти се, одиста!... Па зар га ти ниси затекао кад си дошао овамо?

— Паја Мрав... Паја Мрав... мрмља онај замишљено и тражи прстом то име по темену. — Где он станује?

— Умро је.

— А што ме онда питаш?... Покој му души!

Ни имена му, дакле, више многи не знају. А и они што га памте, немилосрдни су. Кадгод се о њему говори, неко се naљути:

— Опет ви с тим вашим Пајом Мравом! Па шта је он врага, толико учинио? Какво је он дело оставио за собом? Ко га се сећа? Седмицом га обилазе магарци, који пасу траву око гробља, а на задушнице попови, да му раку прелију поквареним вином... То му је сећање!

Скрнаве му млади људи успомену гадним речима.

Велича га, и воли још, само жена његова. Недељом, на седељкама, дуго прича сусеткама и другама о њему: како таквих људи на земљи више нема, и како је био добар као анђео, и радљив као мрав...

— А не могу више да га ни мртва обиђем. Стара сам већ, а где је то, на Драви!... Кида ми се утроба моја када помислим да ни крста каменог још нема! А цвеће је повенуло и венце неко разнео. Знам да му је раку прекрилио коров Та ни гроба лепог нема!...

И плаче кад то каже.

МИЛАН КАШАНИН.

ЗА ДОН КАРЛОСА!

(6)

ГЛАВА ШЕСТА.

ВЕТАР КОЈИ ДОЛАЗИ С ОРОКОПИША.

У трпезарији, Дон Ињиго, украј ватре, пушио је цигару Дремао је. Није чак ни чуо кад су ушле две девојке.

Госпођица де Меркер, с челом у рукама, с лактовима на столу, гледала је нетремице своју другарицу...

— Мајпуре, рече ова, после кратког ћутања, иди види јесу ли наше собе готове.

Караибљанин махну главом да јесу. Лаганим корацима оне се попеше онда на први спрат. Отворише прозор и належтише се не проговоривши ни речи на балкон. Девет сати у ведрој и хладној ноћи изби на вилелеонској саборној цркви..

Алегрија узе за руку госпођицу де Меркер, затим затвори прозор. Велика постеља, заклоњена црним завесама стајала је на средини собе. Алегрија се свуче, збаци своје мушко одело. Затим, увијена у једну велику белу хаљину с црним гранама, дође и седе поред камина.

Луцила спусти своју главу на њено крило.

Алегрија помилова лепу плаву косу.

На камину, блистао се један рам. У њему је била слика једног дивног младића, повијеног носа, очију у исти мах чежњивих и опорих. На глави је имао капу са златном ки-

ћником, и носио је мундир шпанских бригадира, с орденом Карла III и Златног Руна. Његова лева рука, у белој рукавици, наслањала се на балчак његова мача.

Алегрија узе рам. Она обви своју руку Луцили око тела и пољуби је у слепо око.

— Погледај га, прошапта она. Како је леп!

И обадве, оне поновише с неисказаним жаром:

— Дон Карлос! Ах, Дон Карлос, наш краљ.

Оне остадоше тако, загрљене пред сликом краљевићевом. Очи Луцилине квасиле су се сузама. Јача или нервознија, Алегрија је задржавала свој опори непомични поглед. Коса Луцилина, распуштена, дотицала је земљу.

— Ти си мртва уморна, рече Алегрија, лезимо, моја драга.

Луцила, клечећи на ћилиму, обгрли својим обнаженим мишицама колена младе жене с кратким мрким коврчицама.

— Не пре, рече она, но што ми испричаш што си ми обећала. Ја хоћу да знам зашто сам ја, која се нисам никад повила ни пред ким, у овом тренутку овде, крај твојих ногу, као најслабије и најукроћеније створење.

Алегрија је погледа с гордим заносом.

— Истина је, ја сам ти то обећала.

Она се размисли још један часак, затим рече:

— Слушај дакле. И кад будеш чула, ти ћеш разумети. И кад будеш разумела, ти ћеш знати шта ти преостаје да учиниш.

Уместо сваког одговора, Луцила притиште један дуг пољубац на руку своје другарице, на ону десну руку на којој се блистао диамант који је, пет дана раније, задржао зачуђен поглед Оливјеа де Пренеста.

— Могуће, поче Алегрија, да ти се овај прстен чини леп. То је дар кнегиње де Беире. Ти си свакојако чула за кнегињу де Беиру? Она је носила у својој утроби оца онога кога ћеш ти, кроз неколико дана, видети у Дирангу, усред сјаја и славе које неће замрачити тренутне недаће, нашег љубљеног краља, Карла VII.

„Не? Ти не знаш ништа о њој, доиста? Мала, мала девојчице! Међутим, ти си племенита рода. Племенита, шта кажем? Твоја крв је сродна с крвљу наших краљева. Па зар

ја, кћи једног сиротог бискајског кријумчара, да те упознајем с тако озбиљним стварима!

„Знај дакле да су се, пре тачно четрдесет година, исте области бориле за исту ствар, противу истих непријатеља. Никад, ти ме чујеш, људи из Бискаје, Гујпуцкое, Наваре и Алаве неће допустити да виде каквог севиљанског или картагинског финанса где долази да им тражи жиговину или порез на дуван. Оно што нам нису тражили велика кастиљанска краљица ни велики арагонски краљ, ми то нећемо дати ни непоштеним чиновницима Серановим или Алфонса XII. Али ја грешим што, разговарајући с тобом, бојим политичком бојом ову ствар. Очи као што су твоје могу бити осетљиве само на силу осећања... Буди дакле задовољена, о моја драга.

„Ја се зовем Алегрија Дечарт. Родила сам се 30 марта 1848, оног истог дана кад се рађао у Љубљани, у Илирији, Карло-Марија де Лос Долорес, наш краљ, Дон Карлос.

„Мој отац, Пјер Дечарт, био је из Ихолдна, у Француској. Али за нас, нема ни Француске ни Шпаније. Има само Бискајаца, а сви Бискајци су карлисти.

„Мој отац, као Бискајац, био је карлист. Али он никад није имао прилике да служи озбиљно краљу Карлу V, до овога дана о ком ћу сад да ти говорим. Тога дана, маркиз де Белзунс га позва к себи, и Пјер Дечарт се обре пред једном младом женом врло лепом и врло тужном.

„— Пјере, рече му маркиз, ова госпа је кнегиња де Беира. Она иде своме мужу, краљу Карлу V, у Шпанију. Њена глава је уцењена. Краљица Христина нуди тридесет хиљада франака ономе ко јој преда кнегињу. Зато сам ја помислио на тебе да је одведеш кроз планинске стазе до карлистичког логора.

„Мој отац изврши налог. Три дана после, кнегиња де Беира била је у наручјима Дон Карлосовим. Што се тиче Пјера Дечарта, будући је истина да се човек много више везује за некога услугом коју чини но услугом коју прима, од овога тренутка он је живео само за успех карлистичке ствари.

„Ја ти говорим, моја мила, укратко ове ствари, које су читав мој живот. Ја се сећам: чим сам била у стању да разумем вредност речи, у вече, поред велике реке украј које сам се родила, ја бих посувраћала рукаве на кошуљи моме

дрском оцу. „А ово, оче, питала бих ја, додирујући на његовој руци дугу ружичасту бразду, где је то било? — У Хуесци, где је убијен Ирибарен. — А ово? — У Ордуни. — А ово? — У тарлеској тврђави.“ Кад је гнусни Марото, због издаје Вергарине, предао Еспартеру последње карлистичке снаге, мој отац припадао је трупама Балмацединим, које су се бориле до истраге. Његов положај био је прилично незгодан: владе Луј-Филипова и Изабелина тражиле су узајамно његово издавање... Ах! он ми је то врло често причао: оног дана кад се отиснуо на море, на једној бедној шајци, близу Сокое, да би се укрцао, на пучини испред Сен-Жан-де Луца, на једну једрилицу која је извукла добре приходе од спасавања карлиста, имао је још свега два метка: један је био, десно, за једног *christinos*-ког подофицира, други за једног француског финанса, лево.

„Пре тога, он је био пољубио руке својој владатељки и свом владаоцу:

„— Ах, ти ме остављаш, Пјере, рекао је Дон Карлос.

„— Ја вас остављам, Господару, али то је ради општега добра. Ваши мрави морају да се растуре. Кад им будете нашли знак, они ће дотрчати, сваки са зрнцетом жита у устима... У овом рату, војске Вашег Величанства доиста нису биле довољно богате. Кад има само парче лука у супи, онда дође само један добровољац; али кад има овчетине, дође их стотина...

„— Ах, идући рат! рече Карло V, одмахнувши уморно руком. Ти ћеш дотле умрети, а и ја.

„— Могуће, Господару, али наша деца ће бити жива.

„— Ти ниси жењен.

„— Одмах ћу се оженити, Господару, и кад се застава с краљевим цветом буде залепршала на васконгадским планинама, ви ћете видети како ће долетети к њој или Пјер Департ, или његов син...

„— Ја ћу бити кума твом првенцу, рече одушевљено Маргарита де Бенра, и скидајући са свога прста један дијамант, пружи га мом оцу. Ево мога дара за крштење.

„Тај прстен, ево га на мојој руци.

„Мој отац га метну у једну кожну торбицу коју је носио о врату, с амајлијом. Није требало да виде једног кукавног бегунца с овим милионарским адиђаром. Покаткад, ноћу,

на кљуну брода који га је односио у Америку, или, кад би море било бурно, на смрдљивом дну лађе, он, сироти Бискајац, отварао би кожну торбицу, и камен би заблистао свим својим сјајем, на црном длану његове грозничаве руке.

„Отац је био узео карту за Монтевидео. Али, кад се лађа први пут заустави, у Гуајри, он сиђе на суво. Мора бити да је он, који је био сушта умереност у пићу, попио тада мало више у једној кафани на пристаништу. Придремало му се. Кад се пробудио у жаркој ноћи, лађа с избеглицама била је напустила пристаниште. Отац је остао сам, без пребијене паре, у једној вароши у коју се Бискајци још нису исељавали.

„Гуајра служи као пристаниште за Каракас, престоницу Венецуеле, која је даље од мора. Мој отац остаде у њој недељу дана, чистећи ципеле метисима и трчкарајући по разним порукама. Затим га натераше да оде у Цијудад Боливар, да испуни формалности које власти траже од странаца.

„Цијудад Боливар је једна лепа варош, у средишту државе Гуијане. Саграђена је амфитеатрално, на јужној обали Оренока. Мој отац нађе најпре место за судоперу у најбољем хотелу у граду. Тај занат није му се много допадао, али је знао вести из Европе, чим би приспеле, и био је срећан при помисли да ће на први знак који дође из бискајске земље моћи опет да се отисне на море. После месец дана, већ је био уштедео новац за пут.

„Примицало се влажно доба године. Једног вечера, док је служио четворицу гостију који су вечерали, мој отац чу једног од њих где се вајка. То је био старешина имања генерала Ублиона, гувернера Гуијане. Тај човек је био на живој муци, јер није могао да нађе надзорника Европејца који би пристао да остане, за време кишног доба године, на острву Орокопишу, да надгледа тамошње генералове садове грашка и кукуруза.

„— Занат није лак, признајем, говорио је он. Али је добро плаћен.

„Кад изађоше из гостионице, мој отац пође за настојником.

„— Ја бих се радо примио, Господине, рече му он у помрчини.

„Орокопиш је једно велико острво, на три сата лађом од Боливара, усред Оренока, који има на том месту миљу и

но у ширину. Преко лета је обрађивано, али, кад се примакне зима, земљорадници беже с њега. Оно је тада за три четвртине покривено жутом и жалосном водом Ореноковом. Једино и даље штрче из воде, на његовој северној обали, велики сиви камењари, између којих тече једна речица, рио Орокопиш.

„Ту су наместили мога оца, у једну колебицу саграђену од алкорнокова дрвета. Оставише га с намирницама, двема добрим пушкама, метцима; дужност му је била да спречава Индијанце с обала да не пљачкају шупе у које су се остављале преко зиме земљорадничке справе са сада.

„Можеш мислити колико му је живот могао бити весео. Самоћа је била прекидана само упадима караибских пљачкаша са северне обале. Караиби немају пушака, али имају отровне стреле. Тактика се састоји у томе да им се не допусти да приђу на домашај стреле. Они долазе, ћутећи, на *куриарима*, великим баркама с кровом... Као мала, ја сам видела толико ових *куриара*, скршених једним метком из пушке, где стану да пропуштају воду, и црвеноглаве дивљаке где тону у жуте таласе Оренокове. Тако смо, пре двадесет година, дошли у додир с Мајпуром, овим добрим Мајпуром, који нам је тако дивно загрејао грејалицом велику млаку постељу која нас чека.

„Кад се, после шест месеци, насељеници генерала Ублиона вратише, мој отац доби недељу дана одсуства, с пуном платом. Он оде да их проведе у Циудад Боливару. Истог вечера кад стиже, он уђе у дућан господина Лисбона, најглавнијег мењача у Венецуели.

„— Колико ми дајете за ово? запита он, разгрћући мало једну шарену мараму у којој је био један земљав и црвен камен. Није потребно шеврдати. Ја знам да је то злато.

„У ствари, он то није знао. Само је претпостављао. Али постаде сигуран кад виде љубазан поглед господина Лисбона.

„Он тада оде на пошту и написа своме брату Евгену, који је становао у Даншаринеш, у Француској, ову просту реч: „Дођи“, дајући му своју адресу.

„Нема ниједнога Бискајца који, кад добије из Америке сличну заповест, неће је послушати брже боље. Мој ујак Евген продаће одмах своју кућицу. Он стиже у Боливар баш

кад је требало да с мојим оцем отпочне зимску стражу у Орокопишу. Пре но што ће поћи, они су били добили, захваљујући посредништву генерала Ублиона, да им се уступи једна квадратна миља земље на северном делу острва, ради гајења грашка, за годишњу аренду од осам стотина боливара.

„После пет година, кад је генерал Ублион умро без непосредних наследника, људи у том крају дознадоше с чуђењем да су острво Орокопиш купили браћа Дечарти. Они дођоше у Боливар, да би потписали тапију, на једној дивној једрењачи, *Дон Карлосу*, коју је мој ујак Евген био купио у Чарлестону. Сви момци на броду били су сами Караиби. Мој отац се најпре мало зачуди кад виде да је лађа наоружана с дванаест топова од шест сантиметара и да су јој подруми пуни барута. „Остави само!“ одговори просто Евген Дечарт, који је увек био предострожан и ћутљив.

„Није прошло много времена а њима се указала прилика да оцене корист од те предострожности.

„Њихов стан на острву био је већ тада од прилике онакав каквог сам га ја познала. То је била, уздижући се изнад стена, на северу Орокопиша које вода никад није плавила, једна широка кућа од алкорнокова дрвета, с темељом од камена. Одатле су се виделе обе обале Оренокове, и, кад је време било лепо, на западу, сива мрља острва Бернаделе.

„Доле је био *корал*, велика стаја где су се, преко зиме, остављала стада која су се лети пуштала да лутају по острву. Усред корала дизале су се колебице у којима су становале наше караибске слуге, шездесетак Индианаца, људи и жена, који су били дошли ту, једно за другим, као у неко уточиште, и на које мој отац и мој ујак нису имали никад да се туже.

„*Дон Карлос* је био укотвљен сасвим близу, у једном малом каменитом и добро заклоњеном заливу. Он се ту озбиљно нихао, између шест лепих *куриара* који су, с њиме, сачињавали убојну и трговачку флоту браће Дечарта.

(Наставак у идућем броју.)

(*С француског превео* М. М. Илић.) ПЈЕР БЕНОА.

ЧЕТИРИ ПЕСМЕ.

А. Шантићу.

О плоду збори цвет што падне
Река о хуци плима;
О огњу сунца звезде хладне,
А сутон о свитањима.

Осмех за страсти бесконачне;
Крило за простор света;
О вечној срећи очи плачне,
И пад, за триумф лѐта.

И мраз да под њим клица ниче;
Мир, сав шум сфера да таји;
Звезде што падну, то су приче
О смрти кад засјаји.

НАПОН.

Завапи клица: желим нићи
Из мрака, до врхунца!
Из прслих груди ја ћу дићи
Најлепшу химну сунца.

Завапи крило: да се родим,
Из страшног мучења крви!
Звездама мирним да забродим,
На сунце да стигнем први.

Завапи суза: вај! да канем
Из бола који грца!
Донећу на свет, када панем,
Прву вест људског срца.

ШУМ.

Пође шум с горе јасенова,
Даде га шуми јела,
И букви буква, зови зова,
Прену се природа цела.

Биволље стадо диже главу:
— Је ли то песма о моћи?
Шева чу химну небу плаву,
Буљина, музику ноћи.

Јастреб се трже: ето лова!
И зец: зар ловац хити?
Звезда помисли: гле, ноћ с нова!
А гроб: о, да ли свити?

СУСРЕТ.

Једне се ноћи беше срела
На једној зрачној стази
Душа у небо што се пела
И ангел што на свет слази.

Ангел исприча причу сјајну
Шта су небески врти,
А душа целе земље тајну:
Магију љубави и смрти.

И осмехну се ангел потом
На царство вечних зрака;
Душа заплака за лепотом
Игре светлости и мрака.

J. ДУЧИЋ.

ПЕСМЕ.

I

Ти тако мила си, лепа,
И чиста к'о један цвет;
Ја у те гледам, и туге
Хвата ме сумор клет.

Мени је, к'о да бих руке
Сврх чела спустио твог,
Молећ' да тако те лепу
И чисту уздржи Бог.

II

К'о што светли месец сине
Кроз облака вео тавни,
Тако један лик ми засја
Кроз тавнине лета давни'.

Сви на крову седели смо —
Низа Рајну лађа хрли;
На обале вече пала
Па их рујним златом грли.

Ја замишљен крај ногу сам
Једне лепе госпе био;
На том бледом лицу сунца
Зрак је дрхт'о црвен, мио.

Звук гитара, пој дечака,
Пуна светла радост жива!
Све се лепше небо плави,
И све шира душа бива.

К'о бајке су промицали
Луке, брда, куле седе; —
И све видех то где блиста
У очима госпе бледе.

III

Кад на свом, случајно, путу
Обитељ драге сам срео,
Њен отац, сестрица, мајка,
Уз клик ме познаше врео.

За моје питају здравље
Па одмах рекоше кроз то:
Нисам се ништа измен'о,
Само да блед сам пост'о.

При том ја њих упитах
За тетке, стрине и снаје,
И за псетанце мало
Што 'нако кротко лаје.

И за удату драгу
Узгред сам пит'о, и блага
Обавештења добих
Да је родила драга.

Учтиво сам честит'о,
Па љупко прошапута':
Нека ми срдачно драгу
Поздраве безброј пута.

Међутим сестрица кликну:
„Наш кротки, наш кучић вајни,
Нарасте па побесне
И удави се у Рајни.“

Мала је иста дра̂га,
Смех јој исти један;
Има и очи исте,
С којих сам тако бедан.

IV

С нова ме хвата срчаност стара,
Мени је, к'о да, на вра́ну,
Јездим и с нова пун слатког жара
Ја јурим драгином стану.

С нова ме хвата срчаност стара,
Мени је, к'о да, на врану,
У кавгу јурим, и бес ме згара —
Такмац је већ на мегдану.

К'о вихор јурим дивље и слепо,
Све лете редови гора!
И такмац и моје чедо лепо,
Обоје подлећи мора!

V

Шта би хтела суза ова,
Осамљена суза клета?
У мом оку остала је
Још из оних старих лета.

Имала је многе сестре,
Но оне се све расуше
У ноћ и у ветар с болом
И с радошћу моје душе.

Као магла ишчез'о је
И чар плавих звезда сјајни',
Што осмехом левале су
Ону радост и бол тајни.

Вај, и љубав ишчезла је
К'о дах празан, к'о звук звонâ!
Кани и ти и ишчезни
Осамљена сузо бона.

VI

Ноћ је блага, тиха, све улице ћуте,
Ови двори беху двори драге моје;
Но она већ давно град је оставила,
Ипак на истоме месту двори стоје.

Ту и један човек стоји, горе зури,
И све руке крши са болом у боју;
Мене језа хвата кад му облик гледам —
Ја на месечини видим слику своју.

О, ти, себевиде, о, ти, друже бледи,
Зашто мајмунишеш мог срца бол тавни,
Бол, који ме кид'о, на том истом месту,
Овако у многе ноћи лета давни'?

VII

Снев'о сам: тужно месец је глед'о,
И тужно светлост се лила;
Одведоше ме далеко, у град,
Где моја драга је била.

У двор ме њен су одвели; ја сам
Љубио мраморје скала,
Где често дирну њезин скут свилен,
И њена нога мала.

Ноћ беше хладна, и тако хладно
Беше мраморје седо.
Горе, из прозора, у сјају луне,
Извири лице бледо.

VIII

„Где је твоја лепа драга,
Којој негда дивно поја,
Кад чаробни пламен моћни
Проби цела прса твоја?“

Угашен је пламен онај,
Моје срце лед је прави,
А та књига, то је урна
Са пепелом од љубави.

(*С немачког превео* Алекса Шантић.) ХАЈНРИХ ХАЈНЕ.

УСТАВ НАРОДНОГ КЛУБА.

Међу уставним нацртима који су поднети Уставотворно Скупштини, нацрт Народног Клуба (Хрватске Заједнице), потписан од Г. М. Лагиње и другова, заслужује нарочиту пажњу. Сељачке масе хрватске оставиле су истина странку Г. Лагиње, и пошле за Г. С. Радићем, али странка Г. Лагиње остала је још увек странка хрватске интелигенције. Врло је корисно у овој кризи српско-хрватских односа бити на чисто с тиме шта управо хрватска интелигенција жели. Њене изјаве биле су до сада прилично неодређене; сада пак, место тих неодређених изјава, дошао је један нацрт устава, израђен с изванредном правном прецизношћу, који потпуно открива програм хрватске интелигенције.

I

Устав је Народнога Клуба федералистички. По њему се наша држава дели на шест покрајина, које имају правни положај посебних држава у државном савезу или савезној држави. Народни Клуб се колебао између ове две врсте федерализма, између државног савеза и савезне државе. То се одмах види по његовом схватању устава.

У државном савезу, где савереност припада посебним државама, устав је једна врста уговора између тих држава. У савезној држави, где савереност припада савезу, устав јесте један акт савезне власти, наметнут посебним државама. По нацрту Народног Клуба, устав изгледа, на први поглед, акт савезне власти, јер о њему решава савезна Уставотворна Скупштина. Али, с друге стране, надлежност те скупштине није неограничена. „За промјене устава којима би се дирало у надлежност покрајина, потребан је пристанак покрајинских сабора.“ Разграничење надлежности између централне власти и локалних чини суштину федералистичких устава. Рећи, да се у то питање не може дирати без покрајинских сабора,

значи, у ствари, учинити устав, у његовим битним одредбама, зависним од покрајинских сабора. У савезним државама има примера да су посебним државама поједина права ујемчена тако, да им се не могу одузети без њиховог пристанка. Али у савезним државама нема примера, да је цела надлежност посебних држава оглашена као једно њихово право које им чак ни савезна уставотворна власт не може одузети без њиховог пристанка. У савезним државама има примера да о уставним променама решавају поред централног парламента још и локални, — али нема примера да се за пуноважност уставних закључака тражи једногласност локалних парламената. То се тражи само у државним савезима, где устав има карактер једнога уговора између посебних држава. Према томе, и Народни Клуб, када је за битне одредбе устава тражио, поред решења савезне Уставотворне Скупштине, још и пристанак свих покрајинских сабора, није остао у логици савезне државе, и усвојио је начела државног савеза.

То му се исто десило и у организацији уставног суда. Тај суд има задатак да решава сукобе надлежности између савеза и покрајина и да цени уставност како савезних тако и покрајинских закона. Такви се судови виђају у савезним државама, али ту су они организовани као *савезни* судови. Другим речима, њих поставља савезна власт, — на пр. у Сједињеним Државама, чланове Врховног Суда именује Председник Републике, истина уз садејство савезног Сената, али без икаквог учешћа локалних парламената. Устав се ту сматра као акт савезне власти, која је старија од посебних држава: зато се спорови о тумачењу устава дају на решавање једном савезном суду; за посебне се државе довољно јемства налази у томе што те спорове не решава једно политичко тело, него решава суд. Како је, међутим, организован уставни суд у нацрту Народног Клуба? Он броји дванаест чланова, од којих шест именује краљ, а шест Народна Скупштина Савеза, — али, свакога свога члана краљ именује између два кандидата *покрајинских сабора*, — а Народна Скупштина између два кандидата Сената. Треба имати на уму, да од 100 сенатора 53 бирају опет покрајински сабори. На тај начин, уставни суд није орган савеза него орган покрајина. Схвативши савезни устав као уговор између покрајина, Народни Клуб, сасвим логично, поверио је чување устава једном суду на чији

састав покрајине имају пресудног утицаја. Али тиме се удаљио од обрасца савезне државе, где је устав акт савезне власти, и где га, у последњој надлежности, тумачи један суд постављен од те исте власти.

II

Законодавна надлежност подељена је између савеза и покрајина. Савез може доносити законе само о оним предметима који су изречно побројани у неких четрнаест тачака. О свима осталим предметима законодавна власт припада покрајинама. Према томе, законодавна надлежност покрајина јесте правило, а законодавна надлежност савеза изузетак.

У законодавну надлежност савеза стављени су, у главноме, иностранн и војни послови, јединство царинског и трговачког подручја, новчани систем, поште и железнице, трговачко право. Али надлежност савеза није код свих ових предмета подједнако потпуна.

(1) У иностраним пословима, о предметима покрајинске надлежности, савез не може закључивати уговоре без претходног споразума са покрајинским владама и накнадног пристанка покрајинских сабора. Има примера да се у савезним државама ишло још и даље, и да се посебним државама допустило да о предметима своје надлежности саме, мимо савез, закључују међународне уговоре. Али чега нема у уставима савезних држава, а има у уставу Народног Клуба, то је ова одредба: „О свакој промјени државне области решава Народно Представништво законом с пристанком сабора оне покрајине које се промјена тиче." У савезним државама, вођење рата припада савезној власти; из тога неминовно проистиче да и о променама државне области које су услед рата постале потребне, решава савезна власт; тражити за те промене још и пристанак заинтересованих покрајина, значи дати једној покрајини право да, у извесним случајима, принуди на продужење рата све остале. Исто тако, и ова одредба у нацрту Народног Клуба не налази се у уставима савезних држава: „При склапању трговинских уговора државна ће влада поступити споразумно с покрајинским владама, у колико се ради о битним интересима покрајина." Ова је одредба довољно широка да обезбеди покрајинама учешће при склапању свих трговинских уговора. Међутим, у савезним државама правило

је да се баш ти уговори стављају у искључиву надлежност савеза.

(2) „За градњу нових државних жељезница треба државна влада прије доношења законске основе пред Народно Представништво потражити споразум с покрајинским владама.“ По овој редакцији јасно је да се споразум мора „потражити“ са *свима* покрајинским владама, али није јасно да ли ће се градњи нових железница моћи приступити и онда, ако се до споразума не буде могло доћи. „Наредбе о јединственом начину градње, о погону, јединственом саобраћајном реду као и о тарифама за особни и теретни промет за све врсте жељезница доносе се по споразуму између државне владе и покрајинских влада“. Овде је сасвим јасно да се споразум мора не само потражити него и постићи. Оно што је код железница главно, — тарифе и градња нових пруга, — стављено је, дакле, у заједничку надлежност савеза и покрајина.

У оних четрнаест тачака које обухватају предмете законодавне надлежности савеза, не налази се ни грађанско ни казнено право. Али, по нацрту Народног Клуба, савез би могао спремити и грађански и казнени законик, и онда поднети покрајинама да их, ако хоће, усвоје. На случај да предложене законике једна покрајина прими, а друга одбаци, они би важили само у тим покрајинама које су их усвојиле. Главно је да се заједнички грађански и казнени законик не би ни у ком случају наметали оним покрајинама које не би хтеле да их приме. На тај начин, неједнакост грађанског и казненог права могла би се продужавати у нашој држави бесконачно.

III

У нацрту Народног Клуба, извршна власт савеза обележена је уже него његова законодавна власт. Није усвојено начело да извршење савезних закона припада савезној власти, а извршење покрајинских покрајинама. У место тога, покрајинама је поверено извршење свих закона, — и савезних и покрајинских. Само по изузетку, у извесним изречно побројаним пословима, савез „води ексекутиву по својим властитим органима.“

Важна је ова одредба: „Покрајински финансијски органи рукују, уз накнаду трошкова, на подручју покрајина, царинама, финансијским монополима, државном имовином и

државним порезима по упутима и под надзором министра финансија." Другим речима, савез не би имао своју царинску, монополску, пореску администрацију, него би се служио покрајинском.

Исто тако, он не би имао ни своје полиције. Његове полицијске функције сведене су на „полицију пограничну и над иностранцима", али и ову не би он вршио преко властитих органа, него преко покрајинских.

Властите извршне органе савез би имао, без мало, само у области војске, дипломатије, пошта и железница. У другим областима савез би од целокупне администрације имао само министарске канцеларије. У колико би савезни чиновници постојали по покрајинама, они би морали бити „домородци и завичајници покрајине".

Као што се види, властита егзекутива савеза сужавана је на све могуће начине. У начелу, извршење савезних закона пренето је са савезних власти на покрајинске; у колико се савезни извршни органи нису могли избећи, они се, у свакој покрајини, узимају из реда њених домородаца и завичајника. Снага једне организације лежи у њеној егзекутиви; са овако суженом егзекутивом, савезна би власт била врло слаба.

Уз то треба имати на уму две ствари:

(1) Савез, по нацрту Народног Клуба, нема никакво право принуде над покрајинама које не би хтеле вршити његове законе и наредбе. У савезној држави, ово се право принуде обично признаје савезу под именом „савезне егзекуције".

(2) Савез не би могао, без пристанка покрајина, прописати никакве казне за радњу управљену против његовог устава и његових власти. Као што је поменуто, у области казненог права, савез има само право предлагања; право решавања припада покрајинама, — и ону покрајину која не би хтела огласити кажњивом радњу противу савезног устава и савезних власти, савез не би могао присилити да то учини.

Као што је законодавна и извршна власт савеза ограничена на тачно побројане предмете и послове, тако су и његови приходи ограничени на тачно побројане финансијске изворе. Ти су извори, у главноме, царине, финансијски монополи, савезна привреда и имовина. Приходи од државне имовине не могу бити особито обилни, јер су све шуме, руде, водене снаге одузете савезу и дате покрајинама. „Ако би се

показало, да се државне потребе не могу покрити наведеним финанцијским средствима, дужне су покрајине, по пристанку покрајинских сабора препустити држави приходе од извјесних врста својих дажбина.“ По овој редакцији, изгледа, да, на крају крајева, зависи од покрајинских сабора да ли ће се приходи извесних покрајинских дажбина уступити савезу. У савезним државама има примера да се дефицити у савезном буџету покривају покрајинским прилозима, али давање тих прилога не зависи од покрајинских сабора. То је једна уставна дужност покрајинâ коју ове морају безусловно испунити. Само на тај начин, покрајински прилози постају сигуран финансијски извор за савез. По нацрту Народнога Клуба посве је проблематично, да ли ће савез доћи до покрајинских прилога који су му потребни за покривање дефицита.

IV

Савез је уређен као уставна парламентарна монархија. Исто тако уређене су и покрајине: свака има свој парламенат и своју парламентарну владу. Покрајински наменик који стоји на челу покрајинске владе, има положај првог министра. Он премапотписује покрајинске законе и све краљеве указе који се односе на покрајинске послове. Он не стоји под савезном владом него под краљем, и стога премапотписује сâм указ о своме именовању. Као копча између савезне владе и покрајинске служи краљ. Ако свака покрајина има свога засебног првог министра, нема свака свога краља. Она иста личност која је врховни шеф извршне власти у савезу, јавља се и у покрајини као врховни шеф извршне власти. Краљ има право одбацивања како савезних тако и покрајинских закона, право распуштања како савезних тако и покрајинских парламената, право постављања како савезних тако и покрајинских министара. Тај заједнички краљ имао би да одржава потребну хармонију између савеза и покрајина.

Да ли би, и у колико, краљ могао одржавати ту хармонију, то је што нико, па ни Народни Клуб, није у стању рећи у напред. У старој српској краљевини, краљ је све више постојао церемониални орган; ми смо били усвојили енглеско начело да краљ не ради ништа без својих министара, и права власт била је прешла са њега на њих. Ако би се такво схватање владалачке власти одржало и у новој нашој држави, вла-

далац би, у савезу, радио онако како му саветују министри савеза, а у покрајинама онако како му саветују министри покрајина, и под таквим околностима не би било ни мислити да се владалац уздигне изнад својих савезних и покрајинских министара као нека виша миротворна власт. И ако стављене формално под истог владаоца, савезна и покрајинска влада терала би свака својим правцем, без обзира једна на другу, и јединства међу њима ипак не би било.

V

Народни Клуб поставио је себи један тежак задатак, а то је да организује монархијску савезну државу, на основи једне једине династије. Образац монархијске савезне државе, стара Немачка Царевина, била је савез неколико династија. Тај факт да је свака од посебних држава имала своју властиту династију сматран је као главно јемство да се те државе неће утопити у савез и изгубити у њему своју индивидуалност.

На такво једно јемство Народни Клуб није могао рачунати. Он се бојао да та јединствена краљевска власт каква није постојала у старој Немачкој Царевини, а каква се морала примити у нашој новој држави, не потре самосталност покрајина. Да би то спречио, Народни Клуб гледао је да односе између савеза и покрајина постави, колико је више могућно, на основу уговора и нагодаба. У његовом нацрту, радња савезне власти много је више условљена претходним пристанком покрајина него што је то у савезној држави случај. На тај начин, Народни Клуб све се више удаљавао од типа савезне државе и приближавао типу државног савеза. Уређење које је смислио за нашу државу, највише би личило на ону врсту државног савеза која се зове реална унија. Реална је унија уговорна заједница између самосталних држава, које имају истог владаоца. Ова династијска веза даје тим заједницама једну чврстину коју им са̂м уговор не би могао дати. Државе које су ту заједницу склопиле, непрестано се између себе погађају, цењкају, парниче, — али, сједињене у истој владалачкој личности, оне се ипак не одвајају тако лако. Аустро-Угарска је била изврстан тип реалне уније, и нацрт Народног Клуба својим главним одредбама највише опомиње на њено уређење.

СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ.

ПРАВО ЧИНОВНИКА НА ШТРАЈК У СТАЊУ НУЖДЕ.

I

Судска пракса и правна теорија једнодушне су у томе да штрајк треба забранити. Штрајк се противи суштини правног поретка, противи суштини управне власти, која је једна од манифестација правног поретка. Штрајк удара на темеље правног поретка, удара на утврђени ред. Допустити штрајк, значи допустити анархију. Јер из права штрајка излази да сваки, ради задовољења захтева које је упутио држави, па били ти захтеви правични или не, сме обуставити вршење једне функције која је проглашена за *општу друштвену*. Следствено, то може учинити и сваки чиновник, — дакле, и нижи чиновник може, ради задовољења својих захтева, одрећи извршење одлука вишег чиновника. Према томе, вршење друштвених функција и поштовање начела јерархије зависи просто од добре воље свакога чиновника понаособ.

Синдикалисти енергично наглашавају да је однос чиновника према држави исти онакав као однос радника према послодавцу. Као што у приватном предузећу радници имају право штрајка, тако га и у јавном предузећу имају чиновници.

Судска пракса и правна наука полазе од идеје правног поретка. Синдикалисти од идеје о правима појединца. Судска пракса и правна наука полазе од идеје правног поретка као *таквог*, не водећи рачуна шта је он по својој социалној садржини. Синдикалисти, напротив, полазе од социалне садржине правног поретка: наиме, за њих је класна борба основни друштвени факт, — а држава је само израз класне борбе. т. ј. и она је класна. Према томе, судска пракса и правна наука не пристају ни на какве уступке индивидуи, одн. чиновнику, јер би се ови могле учинити само на основу његовог социалног положаја. Штрајк се, другим речима, сматра као апсурд, и забрањује се безусловно. Синдикалисти, напротив, дају индивидуи сва права, па и право на штрајк. Чиновник је за њих један радник, који, заједно са осталим радницима, води борбу противу државе којом је обладала капиталистичка класа.

У практичном животу долази се ипак до измирења између ова два супротна гледишта. Држава, истина, забрањује

штрајк, али она није довољно јака да се одупре своме властитом чиновништву и његовом синдикалистичком покрету. Синдикалистички покрет чиновника потиче из дубоких социалних узрока, и зато се држава може борити противу њега само превентивним мерама (добрим чиновничким статутом и добрим чиновничким платама). Репресивне мере које предузима, показују се узалудне; својим вештачким забранама држава није у стању обуздати ону социалну снагу која с елементарном силином избија у штрајку синдикованих чиновника. Држава не може бити јача од друштва. Она је била у стању забранити штрајк, али није била у стању спречити његову појаву. На тај начин, сам је живот створио услове за измирење између она два супротна гледишта, од којих једно безусловно забрањује штрајк, а друго безусловно одобрава.

Ако се дубље испитају узроци са којих држава није у стању потпуно спречити штрајк чиновнички, наћи ће се пре свега да су чиновници синдикалисани и представљају једну социалну снагу која расте сваким даном све више. Да би спречила штрајк чиновника, држава би морала претходно укинути чиновничке синдикате. У земљама развијеног синдикалистичког покрета то је апсолутно немогуће, и врх тога још противно једноме од основних начела правне државе, начелу слободног удруживања.

Поред тога, ваља имати на уму да чиновници обично штрајкују под притиском свога бедног материалног стања. Из тога, даље, излази да је за њихово штрајковање крива сама држава која се није довољно постарала о њиховом материалном стању. С каквим правом може она кажњавати своје чиновнике, када она сама није испунила своје дужности према њима? Другим речима, питање се поставља: да ли под извесним приликама чиновници немају право штрајка?

II

Модерно право допушта појединцу да у стању нужде жртвује туђе правно добро. Правно добро, заштићено према свима осталим лицима, остаје незаштићено према ономе ко се налази у стању нужде, — што значи, да заштита коју правно добро ужива, није неограничена. По речима проф. Томе Живановића: „Стање нужде је стање садашње опасности по известан правно заштићен интерес, која се може

отклонити само повредом правно заштићеног интереса другог једног лица.“

Модерно право признаје, затим, појединцу право одбране: ако те ко нападне противправно или бесправно, — имаш права бранити се сȃм, и ако, по правилу, треба да те брани држава. „Нужна одбрана (inculpata tutella)“, вели проф. Тома Живановић, „јесте одбијање садашњег, противправног напада од себе или ког другог повредом правних добара нападачевих“.

Модерно право признаје појединцу, такође, право самопомоћи у приватноправним односима, и ако је и ту правило да држава брани свачије право.

Најзад, у међународном праву влада, посредно или непосредно изражено, мишљење да све дужности једне државе налазе границе у интересима њенога самоодржања.

Све ове правне установе објашњују се истим основним начелом: модерна је држава признала појединцу право самоодржања. У стању нужде, појединцу се допушта да жртвује туђу имовину ради свога опстанка; у случају самоодбране, допушта се ради одржања појединца повреда тако важног начела, као што је то, да држава брани свакога од напада. То исто начело жртвовано је и у случају самопомоћи у приватном праву. Идеја о безусловном праву појединца на опстанак продрла је и у међународно јавно право; само што још није продрла у државно право.

Истина, и у државном праву било је теорија које су, у извесним случајима, допуштале појединцу повреду правног поретка. Старе природноправне теорије признавале су појединцима право на буну противу једне владе која се огрешила о „друштвени уговор“. Исто тако, и ова модерна школа у државном праву која нарочито наглашава социолошко порекло права, готово је склона признати право на револуцију у случају, да државни органи престану радити у смислу друштвене солидарности. По нашем мишљењу, о праву на револуцију уопште не може бити говора: право и револуција се узајамно искључују. Извор права ваља тражити у друштвеној организацији, а не у људском разуму (као што је радила стара природно-правна теорија) — или у друштву које није организовано (као што ради модерна социолошка школа). Уместо права на револуцију, могло би се говорити само о праву на самоодржање, и чудновато је да нико није то право

истакао, када је оно, као што смо већ показали, дошло до признања у свима осталим правним областима осим државног права. Чак би се могло рећи да је, и у државном праву, право самоодржања признато појединцу, ако не изречним, а оно бар прећутним начином, јер у свима уставима појединцу се признају многобројна лична права, која сва постају илузорна, ако се појединцу не обезбеди право самоодржања. Ово последње право је неопходно потребан услов за уживање свих других личних права. Али, не само из природе модерних устава, него и из природе правних односа уопште, дало би се извести да појединцима припада право самоодржања. Људи ступају у правне односе под предпоставком, да ти односи неће негирати њихову личност нити ставити под питање њихов опстанак. Код чиновника нарочито, који у своме односу према држави тражи у исто време и услове своје материјалне егзистенције, мора се узети да тај однос ни у ком случају не може негирати његово право самоодржања. Држава је дужна дати чиновнику такву плату која обезбеђује живот њему и његовој породици. Иначе, она не сматра чиновника за једну слободну личност која јој дугује службу само у толико у колико у томе налази и свога приватног интереса, — него сматра чиновника као једно бесправно створење које сме како хоће експлоатисати.

Из свега овога излази, да правни поредак искључује, истина, штрајк, али, с друге стране, признаје свакоме право опстанка. Интерес државе и интерес појединца условљавају се узајамно. Дати сва права држави, значи схватити је као једно више биће, које једино има право на опстанак. Али ми не схватамо државу као такво биће, него је схватамо као једну заједницу која је уређена тако да сви њени чланови могу опстати. Према томе, ако у једној држави чиновници не би имали обезбеђен потребан минимум за опстанак, то би значило да заједница није испунила своје основне дужности према читавој једној групи својих чланова, — и та би група, с тога, имала неоспорно право штрајка.

III

Цело наше разлагање оснива се на појму *стања нужде*. Може нам се приметити да је у јавном праву појам тај врло неодређен, и да би с тога давао повода великим злоупотребама у

практичној примени.[1] Али, ми бисмо на то одговорили, да ако је појам стања нужде неодређен, то још не значи да га не треба никако употребљавати, него значи само, да га треба употребљавати врло опрезно. Стање нужде је у јавном праву једна установа која се тек ствара од случаја до случаја. Ниједна теорија није у стању предвидети унапред све случаје који се још могу јавити. Она се мора ограничити на то да случаје које живот ствара, анализира један по један. На тај начин, појам стања нужде постајаће све одређенији и конкретнији. Уместо, да се унапред поставља један принцип по коме ће се решавати сви могући случајеви, треба за сваки посебан случај тражити онај принцип по коме би се он могао најправичније решити. Под овим условима, стање нужде могло би се већ сада употребити и у области јавнога права.

У питању штрајка чиновника за сада би имало да се утврди само у опште, да чиновници имају право штрајка у стању нужде. Ово стање не би се дефинисало унапред, него би се оставило надлежној власти да у сваком посебном случају утврди да ли је стање нужде доиста постојало. Та би надлежна власт имао да буде административни суд. Његов би задатак без сумње био врло тежак, и врло деликатан. Колико би разних конкретних ситуација имало да се проучи! Колико би разних злоупотреба самих чиновника имало да се сузбије! Колико би времена требало да се појам стања нужде потпуно кристалише! Има пуно тешкоћа, без сумње, — али опет за то треба куражно поћи напред, са свешћу да се ствара један нов правни принцип и врши један висок морални и културни задатак, који се састоји у спасавању читаве једне групе људи од злоупотреба властодржаца.

ДР. ЂОРЂЕ ТАСИЋ.

[1] Ми смо то и сами констатовали у једном чланку о нашем уставном питању. (*Правне Расправе*, стр. 8 и даље.)

ПРИРОДА, УМЕТНОСТ И ЕСТЕТИКА.

(ИЗ „ПРОЛЕГОМЕНА ЗА ЈЕДНУ ТЕОРИЈУ ЕСТЕТИКЕ“.)

(Крај.)

Да поменемо, да бисмо видели цео „круг ствари“, како су наш проблем схватили новији и нови естетичари. Један од њих, и најстарији, то је Фехнер, творац „експерименталне естетике“. „Лепо је“, по њему, „оно што, једновремено, има такав облик да је, да се схвати, потребан најмањи могући утрошак снаге и, с друге стране, тако богат и велики садржај да може да обузме сву снагу којом располаже један субјект.“ Та аналитична експериментална естетика, која почиње и завршава са дескрипцијом, даје једну масу принципа, од којих су најважнији принципи: „сабирања“, „вежбања“, „навике“, „пресићености“, и тако даље, и базира сва на физиолошким и психолошким моментима.[54] — У *Sartor Resartus*-у, у одељку *Симболи*, Карлајл своди Лепо и Уметност на симболе. Они имају „спољашњу и унутрашњу вредност“. Кад имају тај „унутрашњи“ смисао, онда се „преко осећања и временских слика“, у уметности, манифестује Божанско и Вечно. То је право Лепо и права Уметност.[55] — Гијо, који је и сувише млад умро да би дао пуну меру свога генија, додирује овако цео проблем: „У клици, Лепо се налази у пријатном као, уосталом, и добро“; „пошто се пријатно своди на свест неспутаног живота, то се ту, такође, може наћи прави принцип Лепога“ ...; „Лепо се може дефинисати овако: Једно схватање или једна акција која у нама стимулира живот у његовим трима облицима једновремено (осећање, интелект и воља), и производи задовољства брзим сазнањем те опште стимулације“...; „принцип уметности“, то је његова главна теза, „лежи у самом животу“; „Лепо није нешто што је спољашње бићу и слично паразиту, него је расцветање самог бића и цвет живота“; „Уметност је концентрисан живот“ и „има за циљ да изрази осећања“, и то највредноснија и најдоминантнија, она „која су најсложенија резултанта индивидуалног организма“, која „најмање умиру у том организму“, и која су „најдубља формула живе реалности“.[56] — Естетика

[54] *Vorschule der Aesthetik*, Erster Band, Leipzig, 1876, S 240 и даље Charles Lalo, *L'esthétique expérimentale contemporaine*, Paris, Alcan, 1908, p. 113. — [55] Thomas Carlyle, *Sartor Resartus*, New York, Crowel, pp. 230—232 — [56] *Problèmes de l'esthétique contemporaine*, Paris, Alcan, 8-ème édition, 1913,

„конкретног идеализма" Едуарда фон Хартмана налази да је Лепо „Das Scheinen der Idee" и да је Лепоме „логицитет" и „микрокосмичка идеја", у Несвесном. Због тога што има свој корен у Несвесноме, Лепо је једна мистерија.[57] — Основне идеје Емила Бајара ово су: „Основа Лепога и циљ уметности је: облик, линија, композиција, склад, израз, осећање, стил и боја". Само Лепо није ништа друго до „један узвишен ритам, ритам који се пробуди кад се види једно Фидијино дело или чује каква Бахова фуга.[58] — Прелазимо на Бенедета Кроче, једнога од највећих естетичара нове периоде. По њему, Дух има четири момента: израз, мисао *(concetto)*, корисно и морално. Прва су два теоријска, и саставни су делови сазнања, док су друга два практичног карактера. Естетика је наука о изразу, логика наука о мисли, економија наука о корисном, а етика наука о моралном. Сазнања има две врсте: интуитивног и интелектуалног; интуитивно је сазнање непосредно, непосредним посматрањем духа, а интелектуално је помоћу мисли. Интуиција је „недиференцовано јединство схватања реалнога и просте слике могућега"; интуитивно сазнати је изразити се и ништа друго, — ништа више и ништа мање — до изразити се". Уметничко је дело увек само унутрашње дело. Уметност је манифестација интуитивног сазнања. Битност уметности, „естетичка чињеница" није ништа друго до облик. „Песнику и сликару коме недостаје облик, недостаје све... Израз и облик чине песника". Једини су уметнички материал интуиције. Облик је израда, спиритуална активност, израз, а материал су утисци. „Естетички факат" се састоји само у садржају или само у облику доданом садржају. Лепо је „успели израз". Најосновније је ово: „Лепота је успели израз, или, још простије, израз, јер израз који није успео није израз".[59] На другом месту, он је изразио ове идеје своје „интуитивне Естетике": „Интуитивна је Естетика естетика чисте интуиције, што значи чистога израза"... „Уметност се ослања једино на машту: једино њено богатство то је машта"... „Уметност је интуиција"... „Израз је актуалност

pp. 75, 77; исто дело, издање од 1884, стр. V и 80; *L'art au point de vue sociologique,* Paris, Alcan, pp. XLVII, 65. — [57] *Ästhetik: Philosophie des Schönen,* Zweiter Band, Leipzig, 1890, SS 115, 116, 197, 198. — [58] *Les connaissances essentielles de l'art,* Paris, Albin Michel, p. 6. — [59] Benedetto Croce, *Aesthetik als Wissenschaft des Ausdrucks und allgemeine Linguistik.* Über-

интуиције, као што је акција актуалност воље"...[60] На трећем месту, најзад, дао је ове закључке: „Уметност је чиста интуиција или чист израз, а не интелектуална интуиција alla Шелинг, логицизам alla Хегел, суђење као у историјским разматрањима, већ интуиција потпуно одвојена од схватања и суђења, првобитни облик сазнања, без кога се не могу разумети доцнији и сложенији облици".[61] — Други један талијански естетичар, Паоло Мантегаца, долази до ових закључака: Естетика је физиологија Лепога. Лепо је субјективни карактер једне сензације и један елеменат исте. Постоји „естетички молекул", који се креће и живи у ћелији, али како се рађа и умире, не знамо. То ће решити у будућности „физиолошка естетика".[62] Основне идеје Марија Пила, једнога од значајнијих талијанских естетичара (*Estetica*, Manuali Hoepli, 1894), ово су: Лепо и допадање су једно исто: „Лепо у објекту је оно што је пријатно у субјекту: Лепо је стварно (*cosa*), пријатно је у машти; лепо је спољње, пријатно је унутрашње; лепо је узрок, пријатно је последица; лепо је пријатно у природи, пријатно је лепо у духу". Лепо произилази из чула, из осећања, мисли и идеала посматрача, и оно одушевљава и дејствује на нашу сензоријалну енергију, емоционалну, интелектуалну, и тако даље. Према овоме, имамо разне врсте уметности. Основна ствар уметности је облик. Интелектуално Лепом одговара интелектуалистичка уметност, сентименталном сентиментална, и тако даље.[63] Један талијански Ничеовац, М. Морасо, дошао је до овога: "Лепота је, у главном, оно што означава битност и садржај уметничког акта и факта и, помоћу чега је уметнички акт и факт оно што је, и помоћу чега се разликује од аката и факата научних, религиозних, моралних, итд.; она је оно што одваја уметност од науке, религије, и тако даље; она је оно што објашњава и и ствара дати уметнички акт и факт, оно што чини да се она не помеша са другим актима и фактима друштвеним и другим... Оно се мења, то схватање Лепоте, са новим „грађанско-друштвеним постројем". То схватање Лепоте у складу је са друштвеним системом у коме се формулише. Тих система,

setzt von Karl Federn. Leipzig, 1905. S. 77. — [60] *Problemi di Estetica. Saggi filosofici, I*, pp. 11, 14, 15, 16. — [61] Benedetto Croce *Il carattere di totalità della espressione artistica* (*La Critica*, 20 maggio 1918, p. 130.) — [62] *Epicuro*. Milano, Treves, 1891. — [63] Изведено у делу Alfredo Rolla. *Storia delle idee*

према модерној социологији, има три: „нижи друштвени систем“ (civiltà inferiore), „господарски или виши“ (dominante o superiore) и „средњи систем“ (intermedia). Као што свакоме од њих одговарају разне политичке, моралне, научне, религиозне, естетичке и друге идеологије, такође свакоме од њих одговара специално схватање Лепоте које је прилагодно структури система. Према томе има и три схватања Лепоте: једна својствена типу *civiltà inferiore*, друга типу *civiltá dominante o superiore*, и трећа типу *intermedio*. У првоме типу схватање Лепоте састоји се у тенденциозном и појединачном дообличавању живота по његовој обичној и површној стварности. Схватање Лепоте другога типа то је схватање више људи који су на челу друштва и који имају „претањен укус, шире и нове жеље, јаку и заповедну вољу“. Трећи тип, било да је тип на путу од првог ка другом или од другог на ниже ка првом, то је схватање Лепоте „аспирација за будуће раскошно господарење“ или „сећање на величину и велелепност“ типа са кога се спустило.[64] — Један од новијих Г. Фанчиули, овако закључује: естетичка је активност саставни и основни фактор људске душе. Има је чак и код животиња; и она има *радости* (giuoco), али су ту само неодређене предиспозиције. Његова Естетика додирује, само описно и аналитички, „рецептивну естетичку свест“. Цео процес је овај: „*А*) Стваралачка активност: *а*) основне практичне тенденције, *б*) помоћне естетичке тенденције; *Б*) рецептивна свест: *а*) уживање помоћу задовољења практичних тенденција, *б*) задовољство од остварења помоћних тенденција, и *в*) пријатност од стваралачког акта“. Највеће уживање, у свима уметностима, произилази из интуиције естетичке стварности... Свакој групи естетичких објеката који припадају даној уметности, одговара психичка реакција *sui generis*, и то је основица његове теорије. Свакоме делу одговара једна карактеристична интуиција... Узвишено је један од највиших облика интуиције: „Узвишено је један облик оног аутономног осећања на коме се оснива интуиција естетичке стварности“. Естетичка је чињеница један облик психичке активности која има два правца: позитиван уживање, и, негативан, бол. Естетички предмет је „сложено

estetiche in Italia, Torino, Fratelli Bocca, 1905, pp. 394—396. — [64] M. Morasso, *L'imperialismo artistico*, Fratelli Bocca, 1903, pp. 2, 13, 14, 15, 16, 17 20. — [65] G. Fanciulli, *La coscienza estetica* Torino, Fratelli Bocca, 1906

биће, и извире из разноструких елемената“, и Фанчиули признаје да није кадар да га реши. Он је питање будућности.[65] Француски модерни естетичар Шарл Лало своди „дејства стања естетичке свести или осећања естетичког задовољства“ на три главна: дивљење, симпатију и виталност. Дивљење је „једна синтеза схватања и потчињености, поседовања и жеље, у којој један од та два термина не претеже потпуно над другим“ и оно је „интелектуално пијанство виших духова: ентузиазам, та света форма усхићења која изузетне појаве надахнућа ставља у домашај свакога и, за моменат, понесе нас да присуствујемо даху генија“; симпатија нас доводи да „заједно са писцем или публиком делимо осећања“, и да „симпатишемо са писцем ако нам дело изгледа лепо“; виталност је осећање „подизања наше животне енергије“, „зрачење, дифузија активности у свима правцима поводом једног пријатног надражаја“.[66] — Бергсон, велики филозоф интуиције, обећава да да̂ један систем Естетике; засада, додирнуо је проблем у двема књигама, и то свевши цео проблем на естетичка осећања која су мистични део интуиције,[67] а у трећој је дефинисао уметност „само као једну директнију визију стварности“,[68] улазећи, на тај начин, у круг „мистичних естетичара“ новије и нове периоде (Толстој, Гијо, Габриел Сеај, Матерлинк). — Да поменемо још и ове француске естетичаре: Пола Суриоа, Феликса Ле Дантека и Жоржа Лешала. Пол Сурио своди Лепо на сугестију и хипнозу чујну, видну, и тако даље, осећања, слика и престава.[69] Феликс Ле Дантек долази до овога: Доколица је родила лепо и уметност. Време које је примитивном остало, после потребног рада на исхрани и „после сарадње на економском делу друштва“ коме припада, а које му није било потребно ни за одмор, да се одбегне *досада*, употребљено је у томе смислу. Ноција лепог, насупрот ноцији доброг која је „заједничка дужност свих чланова друштва“, избија из *личне* оцене пријатног и непријатног. То је специфички лепо, људско лепо и, из њега се, у току, развила ноција метафизички лепог, апсолутно лепог.

pp. 25, 29, 31, '1, 42, 45, 46, 273, 282, 289, 299 и 306. — [66] *Les sentiments esthétiques*, Paris, 1910, pp. 145—155. — [67] H. Bergson, *Essai sur les données immédiates de la conscience*, Paris, Alcan, 16-ième édition, 1914, pp. 9—14; *L'Évolution créatrice*, Paris, 1914, Alcan, 6-ième édition, pp. 192, 289—293 — [68] *Le rire*, Paris, Alcan, p. 161. — [69] *La suggestion dans l'art*, Paris, Alcan,

Уметничко је дело еминентно лично; „оно је одјек природе својствене уметнику.“[70] Лешала'ова дефиниција гласи овако: „Лепо, то је биће које пријатно афектује нашу осећајност“.[71] — Бернард Бозанке овако дефинише: „Естетичка радост“ (Лепо) то је „задовољство у облику једног осећања или представе, различно од задовољства у његовој тренутној или очекиваној стимулацији организма“.[72] — Новија и нова Естетика у Немачкој, да, најзад, пређемо на њу, подељена је, углавном, у седам главних табора: први је табор *биолошко-сензуалистичке* Естетике са Карлом Гросом, кога смо често помињали, са Валашеком и Грунским (у музици) и Милер-Фриенфелсом (у Теорији Књижевности); други је табор *асоцијативне Естетике*, са Килпеом који експериментално испитује естетичке проблеме; трећи је табор *Естетика „уосећавања“* (Einfühlung'a) чији је оснивач Липс и у чији табор, донекле, долазе и Фолкелт, Роберт Фишер, П. Стерн, В.Ворингер; уз тај табор дошла би и теорија „естетичке контемплације“ Едите Ландман-Калишер, и „унутрашњег подражавања“ коју даје Карл Грос у *Уводу у Естетику* и *Естетичком Задовољству*, и, најзад „илузионистичка теорија“ Конрада Лангеа; четврти табор је теорија *„апстрактног психологизма“* Витасековог; пети табор је *„естетички скептицизам“* Макса Десоара; шести табор је *„конкретног идеализма“* са Јонас Коном, Рихардом Хаманом и Макс Дицом; и, најзад, седми табор *„физиолошке естетике“* са Карлом Стумпфом који се нарочито бавио естетиком музике. Да би се видео сав делтоидни ток нове естетичке мисли, навешћемо још неколико естетичара из ових последњих група. Један од њих је Конрад Ланге. По њему, естетичка осећања су осећања илузије, то јест просте репрезентације осећања.[73] По Витасеку, који припада табору „апстрактног психологизма“, естетичко се стање битно налази у стању стварне свести даним осећањем репрезентативног садржаја.[74] Сибек је символиста. По њему, Лепо базира на символу који се састоји у томе што се на сенсибилно навлачи маска личности, те су, према томе, естетичка

2-ième édition, 1909. — [70] Félix Le Dantec, *Les influences ancestrales*, Paris, Flammarion, 1917, pp. 226—229. — [71] Georges Lechalas, *Études esthétiques*, Paris, Alcan, 1902, p. 13. — [72] Bernard Bosanquet, *A History of Aesthetic*. London, Allen, Fourth Edition, 1917, p. 7. — [73] K. Lange, *Das Wesen der Kunst*, Erster Theil, Berlin, 1901, S. 97 и даље. — [74] S. Witasek *Grund-*

осећања слике осећања.[75] Хаман је субјективиста. Он овако говори: „Никакав садржај није естетичан у своме даном квалитету, него он такав постаје тек помоћу једног одређеног облика доживљаја, са својим односима према другим доживљајима, помоћу начина на који улази у наш живот који је одређен морањем, навикама и целисходношћу" и, према томе, један је доживљај естетичан само онда „кад он није средство за циљ." [76] Липс, творац естетичке теорије „уосећавања", — ту теорију, још раније, налазимо и код француског естетичара Жуфроа,[77] — Липс даје ове закључке: Естетичка радост или естетичко уживање то је „безжељна радост, безжељно уживање". Та радост „задовољава, не направивши човека жељним, не давши му мисао да то има или да то нема".[78] Лепо је, по њему, „оно што ми можемо *позитивно* естетички да уосетимо..." [79] Сем ових покушаја да се реши „лепо по себи", „лепо у природи", „лепо у уметности", и тако даље, има још и других покушаја. Ти покушаји то су покушаји да се за проблем Лепога веже каква друга наука и да се, помоћу ње, покуша да дође до решења. Узимане су у помоћ упоредна етнографија, упоредна историја језика, историја уметности, палеонтологија, археологија, право, религија, социологија, „психологија народа", „психологија животиња", и тако даље. Ернст Гросе је покушао етнографском грађом скупљеном код примитивних народа; Др. Стумпф је покушао на примитивној музици индијанског племена Белакула, као и Комбарие, Валашек, Бакер, и други, код других примитивних племена на примитивним музичким облицима; Вунт (*Völkerpsychologie*, I-IV) покушава такође са грађом те врсте; Карл Грос покушава са „естетичким осећањима" код животиња (*Die Spiele der Tiere*, Jena, 1896); од Дибоа, преко Хердера, Тена и Гијоа, до Шарла Лалоа (који налази да је будућност Естетике „много пре у социологији него ли у психологији")[80] и модерних талијанских естетичара Алфонза Астуароа[81] и

...züge der allgemeinen Aesthetik, Leipzig, 1904, S. 214 — [75] H. Siebeck, *Grundfragen zur Psychologie und Aesthetik der Tonkunst*, Tübingen, 1909, S. 12 и даље. — [76] Dr. R. Hamman, *Ästhetik*. Leipzig—Berlin, Teubner, 1911, SS. 13—14. — [77] Jouffroy, *Cours d'esthétique*. Paris, 1845. — [78] Th. Lipps, *Ästhetik* (*Die Kultur der Gegenwart*. Systematische Philosophie, I, 6), Berlin und Leipzig, 1907, S. 234. — [79] Th. Lipps, *Leitfaden der Psychologie*, Leipzig, 1906, S. 203. — [80] *Les sentiments esthétiques*, Paris, 1910, pp. 13, 14, 238. — [81] *Sociologia*,

његовог ученика Аделкиа Баратоноа,[82] — покушава се да се цео проблем стави и на социолошко становиште; Спенсер, Дарвин и Шилер су улазили у физиологију и ту, као основу, налазили „играчки нагон"; Карл Бихер у економију (*Arbeit und Rhythmus*, Leipzig, 1909); Швеђанин Ирје Хирниде, једновремено, и у етнографију и у економију (немачки превод: *Der Ursprung der Kunst*); и тако даље.

Најзад, и сами творци уметности улазили су у тајне свога стварања. Читав је низ уметника, од песника до неимара, који су говорили о *nervus rerum*-у свога рада. Леонардо да Винчи је писао (*Della pittura*), и Дирер који је све сводио на склад и однос, и енглески сликар Рејнолдс који је све сводио на „победу материала",[83] и даровити Делакроа чији је *Дневник* пун грађе за проблем Лепога, и Фајербах у писмима својој матери, и Клингер (*Malerei und Zeichnung*, Leipzig), и стари Боало (*L'art poétique*), и Сили Придом пишући о версификацији, и Зола (*Le roman expérimental*), и Маринети и Арно Холц пишући о „слободном стиху", и Роден (*L'Art*), и тако даље.

Додирнули смо, овом приликом, све теорије. Обишли цео „круг ствари" по питању Лепога. Дати су сви звуци са те мистичне лире. Дали смо све теорије: теорију да се Лепо базира на *Spieltrieb*-у, на „сувишку енергије", на сексуалном нагону, нагону за допадањем; теорију Лепога које се развија из Корисног и везује за њега; теорију да је у вези са Добрим и Истинитим; теорију да Лепо базира на обичајима и навикама, клими и социалној структури једне расе; теорију да базира на симетрији, ритму, хармонији и пропорцији; теорију асоциације, теорију „привида", теорију „уосећавања", теорију „сугестије", теорију „карактеристичних појединости", „карактеристике ствари", теорију „објективације воље", теорију „израза"; метафизичке, спиритуалистичке, позитивне, реалистичке, експерименталне, утилитаристичке и мистичке теорије; теорије биолошке, физиолошке и психолошке; етнографске, социалне, археолошке и филолошке теорије; аналитичке, синтетичке и интуитивне теорије; и тако даље, и тако даље.

Кад смо цео тај велики „круг ствари" обишли, нашли смо, у главном, овај триалитет: естетику, природу и уметност.

i suoi metodi e le sue scoperte. — [82] *La Sociologia estetica,* Torino, Fratelli Bocca, 1900. — [83] *Fifteen Discourses on Art,* London, J. M. Dent, pp 99–128.

Другим речима, нашли смо одељене човека од природе, природу од уметности и уметност од човека и природе. Или, најзад, нашли смо ове три тезе: Лепо по себи, Лепо у природи и Лепо у уметности. Све те три тезе, у ствари, не постоје. То је онај низ лица која, на једној и истој таласастој површини воде, човек, на сваком таласићу, као посебна види. Стварно не постоји триалитет: Лепо по себи — Лепо у природи — Лепо у уметности. Постоје ови постулати: Лепо у природи лепо у уметности; лепо у природи ружно у уметности; ружно у природи лепо у уметности; и, најзад, ружно у природи ружно и у уметности. Али, сва та четири постулата, и у случајевима кад узимају само лепо у природи, своде се, у ствари, на лепо у уметности, односно на лепо које је човек дао. Јер, свако лепо постоји само у односу на човека, и то у односу на човека-уметника. Човек-уметник, преко свог интуитивног емоционалног и интелектуалног система, преко своје унутрашње организације, као свилена буба из дудовог лишћа, ствара своју уметност. У случају кад човек констатује, осети и изрази, или само осети и констатује, лепо у природи, он је у ствари, осетио и констатовао лепо у себи, лепо самога себе. Јер, он је тај који ствара лепо. Природа може бити само повод, али никако узрок и главни агенс. Кад природе не би било, а постојао човек-уметник, лепога би опет било, лепога у уметности као лепога од човека. Човек-уметник, са свим својим унутрашњим стројевима, познатим и непознатим, творац је лепога и у уметности и у природи. И ако изгледа да има, две лепоте нема. Анализа је довела до две лепоте. Јер они који су способни да издвоје, што је понекад врло корисно, и, издвојивши, на особеностима, да стварају системе из делова, нису умели да се врате до човека-уметника, до врела, него су, ниже, у току, нашли два тока и, о њима, као засебним и посебним, говорили и закључивали. И тако су, од једне лепоте, постале две лепоте. Само једна, међутим, постоји. Леп залазак сунца у природи, као и онај лепи у песми Хосе Марије де Хередије, једна су лепота: лепота човека-уметника, лепота неизражена и изражена. Ту лежи проблем.

Природа је са оним што је у њој лепо, ружно или равнодушно у том смислу — само слагалиште материјала из кога уметник узима материјал да из њега, наковњем и чекићем свога генија, сагради своје уметничко дело, своје Лепо. Лепо,

ружно и равнодушно свој прави израз Лепога добија само у уметности, само у изразу, само у приказу. Према томе, у великој уметности, Лепо, ружно и равнодушно у природи има само један израз у уметности: израз Лепога. Уметник је тај који даје „степен“ Лепога и он га, кад је велики, даје свему из природе. Са уметником није случај природе: као краљ Мидиас, он све претвара у злато Насупрот природи која је лепа, *resp.* ружна или равнодушна, успела уметност је само лепа. Појам „лепо у природи“ је само појам у коме је, по среди, човек који га има. То „лепо у природи“ одређује човек. То „лепо у природи“ је лепо у човеку. То је оно лепо у човеку које човек-уметник још није изразио. Кад оно буде отелотворено (речима, линијама, површинама, масама, бојама, тоновима, гласом и покретима) ми имамо лепо у уметности. Између Лепог у уметности и Лепог у човеку нема разлике; најзад, како се оно Лепо у природи, у крајњој линији, своди на човека-уметника и његов израз, ми појам „лепога у природи“, као таквог, не примамо. Он не постоји. Човек-уметник, дакле, ствара Лепо. Теза ружног и равнодушног у природи, а лепог у уметности, свела би се, такође, на непостојање. Ако ми видимо, с једне стране, да је нешто, у објективном свету, ружно или равнодушно и, с друге стране, у уметничком изразу, лепо и успело, — не значи да је и уметник имао тај дуалитет; напротив, значи да га није имао. Он је из тога материала (ружнога и равнодушног) узео „своје добро“; то јест, његова способност да лепо изрази и прикаже изазвана је само у том смислу. Све би се те тезе, на тај начин, свеле само на једну тезу: на тезу да постоји само једно Лепо: само Лепо у уметничким делима. Природа, у најбољем случају, може бити само један од агенса.

Оно „лепо“ у Муриловим прљавцима, у болести куге у *Вереницима*, у ломачи Хусовој (на платну), и тако даље, то није оно „ружно“ у природи које ми видимо у природи. То није *то*. То је, у уметности, „произведено“ у боју и реч, и ми, непосредно, немамо оно право „ружно“. Ми имамо усклађену боју и реч. Ми имамо нешто сасвим, сасвим „друго“. Ми немамо „оно“, него „ово“. И у томе је цео проблем. Ми имамо уметника који је победио и савладао природу, дао „другу природу“, сасвим другу и другачију. То „ружно“ је сада „лепо“, или то „равнодушно“ је сада „лепо“.

Кад се све сведе, дакле, нема три Лепоте. Нема ни две. Има само једна. И то је и био циљ ових редова: да покуша да докаже да има само једна Лепота, велика, права и вечна, и да је човек, гледајући је у целом низу лица, наличја и израза, није могао да реши.

БРАНКО ЛАЗАРЕВИЋ.

РУСИЈА И РУСИ.

(Крај.)

VII

Колчак и Деникин нису успели због рђавог програма и још горе методе. Циљ им је био борба против бољшевика, али се никад није знало у име чега, нити са којом идејом водиљом. Никад нису хтели схватити руски главни проблем, питање земље. Уместо да је даду сељацима, и на тај начин пробуде у њима свест сопственика, и као такве их дигну против бољшевика и комуниста, Деникин им је чак одузимао имања. Отуд равнодушност за покрет код сељака, које су доцније бирократске злоупотребе и насиља отерали у бољшевике, са којима су се солидарисали и сопственици, па чак и они који, као у Сибиру и на Далеком Истоку, никад нису ни обрађивали своју земљу, већ су је за њихов рачун радили радници жуте расе. Они су пљескали интернационалној комуни и пролетерској диктатури, не схватајући ни једног минута значење тих речи, које су за њих имале мистични смисао нечег новог и бољег.

Њихова је метода била *силом против силе*, војна диктатура једина способна да обори бољшевичку, без икаквог учешћа народне воље у јавним пословима, што је изазвало незадовољство оних који су себе сматрали народним представницима. Војници су страховали да се Русија опет не изгуби у празним говорима по скупштинама, јер је ораторство за њу фатално; већину би добили либерални елементи, односно социални револуционари, чија би лабавост и попустљивост довела поново до бољшевизма. Поновио би се покушај Керенскога, јер док бољшевици својом деспотском тиранијом још успевају да импонују и воде масу, социални револуционари, много мекши и човечнији, у стању су само да иду за

њом. Она њима влада, јер се њихов књишки идеализам изгуби брзо у вртлогу празних фраза и насиљу мрачне гомиле. Али док је бољшевичка диктатура била заведена у име нечег, истина нејасног, али новог, војничка је почета у име старог и од свих осуђеног, и зато је морала пропасти. Колчака, о коме као личности сви имају најбоље мишљење, упропастила је корупција и неспособност његове бирократије. Уз то, пред опасношћу да се треба жртвовати за опште дело, јавља се сибирски партикуларизам; са аутономијом Сибира, захтева се напуштање идеје ослобођења европске Русије и мир са бољшевицима. Сељаци устају против реквизиција и одвођења младића у војску; регрути, покупљени силом са свих страна, користе сваку прилику да дезертирају. Настаје опште расуло, јер је одсуство патриотизма највеће руско зло.

Колчаков слом је, донекле, дело савезничке интервенције. Чеси никад нису мислили нити имали намеру борити се против бољшевика као таквих. Пред навалом немачких трупа, они су хтели само да се пробију до Далеког Истока, да измакну немачком ропству и бољшевичком хаосу, који су били сарадници. Њихов успех у томе помогао је Русима да се организују, а савезницима да интервенишу, и да од њих начине спасиоце ситуације. Чеси су примили тај лажни положај, с намером да га искористе у Паризу за своје народно ослобођење, што донекле извињава њихову сасвим неумерену и лажну рекламу о њиховим заслугама у Сибиру. Савезничка конференција у Паризу послала је француског генерала Жанена за команданта свих савезничких трупа у Сибиру, али је заборавила да и трупе пошаље. Једини послати колонијални француски батаљон није хтео изаћи из вагона, у којима је провео неколико месеци пре него је био враћен у отаџбину. Неколико хиљада јапанских, енглеских и америчких војника чували су трансибирску пругу, у чему су им се ускоро придружили и сви Чеси, а Руси су били на фронту. Генерал Жанен је намеравао створити ситуацију сличну оној са солунског фронта; енглески командант, генерал Нокс, никако није признавао његову команду, а Руси, по његовом примеру, још мање. То је прво разочарање Жаненових амбиција, које он Колчаку није могао опростити све док га није предао бољшевицима. Тешко је схватити сву савезничку суревњивост, неодлучност, незнање и неспособност у сваком руском питању. Сувише

изукрштаних и противних интереса, због чега никад није било једнодушности. Са детињастом и бездушном лакомисленошћу европски савезници су у целом покрету видели више могућност да спасу интересе својих капитала у Русији, него да ослободе Русију и свет од бољшевика. Америка је учествовала да би контролисала Јапан. У пролеће 1919, кад је Колчак прешао Урал, заузео Уфу и Перм, а Деникин надирао с југа, Јапан је понудио неколико својих дивизија, са којима би се парадним маршем ушло у Москву и Петроград. Изгледа да је у том смислу постојао и уговор између Колчака и Јапана, чије су извођење савезници најодлучније одбили и осујетили. С друге стране Чеси, који су у огромној већини социалисти, помагали су отворено сваки покрет социалних револуционара против Колчака, што је све завршено њиховим званичним прогласом „целом цивилизованом свету" против Колчакове тираније, која међутим „почива на чешким бајонетима". То је била објава непријатељства, у јесен 1919, после које је дошла побуна чешког и руског генерала Гајде у Владивостоку, штићење револуције у Иркуцку, и најзад, у заједници са њиховим шефом Жаненом, предаја самог Колчака бољшевицима.

У колико се крај Колчаковог режима приближавао, у толико су савезници мењали своју политику. Сви су се дигли, из лако појмљивих разлога, против Јапана, једине државе која је могла, хтела и морала да се још бори против бољшевика. Бољшевичке трупе су заробљаване са америчким пушкама и митраљезима. То је иронија судбе сваке савезничке интервенције у Русији, да се на крају крајева ради сасвим супротно ономе због чега се дошло и што се било отпочело. Из борбе против бољшевика савезници су били прешли, на Далеком Истоку, у борбу против Јапана и атамана Семенова, у одбрану и помагање социалних револуционара, који су у ствари били само фасада и претеча бољшевизма. Савезници су им спремали терен, растајући се са руским народом, и међусобно једни с другима, као непријатељи.

У тој крајњој борби бољшевизам се испољава шампионом руског национализма. Он је насртљивији и империалистичкији и од самог царства, он постаје последња нада сваког руског патриоте, он је једина руска снага, једина

руска сила способна да ослободи земљу и од савезника и од Јапана. Ипак, бољшевичке успехе не треба никако схватити као војничке, нити имати илузија о вредности њихове војске. За борбу са иностранством, са редовним трупама, ова је неспособна. У унутрашњим борбама, праве војничке битке и нема: проблем је у томе, кад ће и која ће страна прва почети да се распада и растура, да би друга наступила. Иркуцк је узело 700 бољшевика, кад је у њему била читава Колчакова дивизија. Владивосток је заузело 500 бољшевика, прошетавши се улицама, и не испаливши ни једног метка, у доба кад је у њему било 5.000 само колчаковских официра. Сви су се разбегли, ма да је једна добра чета могла да похвата све устанике. По евакуацији Јапанаца, атаман Семенов евакуише Читу без борбе са 30.000 војника испред 3.000 бољшевика, јер никоме од његових и не пада на ум да може ступити у борбу.

Бољшевизам је, поред свих досадашњих успеха, или поред све досадашње издржљивости, ипак само један детаљ, једна епизода руске револуције, која због несрећних прилика у земљи траје предуго. Руски централни проблем није раднички пролетаријат, нити остварење социјалистичких доктрина, већ сељачко питање земље. На њему ће бољшевизам да се сломије, јер не одговара ни потребама ни стварности, јер је воља и фантазија једне секте, једног учења далеко од живота и прогреса. Бољшевизам није решио тај проблем, он се само користио његовом нерешеношћу да задобије пристанак или неутралност заинтересованих сељака, да дође до власти и да га после теоријски решава. Стварно, тај највећи руски проблем решен је, и то сасвим противно бољшевизму, буржоаски. То је велики и смртоносни апсурд бољшевизма. Јер док је декретима и совјетским уставима лична својина укинута, у ствари она је тек рођена, јер у целој земљи сељак држи земљу као своју, и никако нема намеру да од ње одустане. Бољшевизам је свестан тога, и зато, изузев теоријских декрета које нико не примењује, у сеоски проблем практично и не дира. Он је у сталној оружаној борби са селима поводом реквирирања хране и узимања људи у војску. Сељак више ништа не доноси у град на продају, јер за добивени новац не може ништа да купи. Трговина са селима стварно се врши разменом добара, а не новцем. Отуд умањена произ-

водња и глад по градовима. Изузев казнених и отимачких експедиција, бољшевизам нема никакве власти над селима, нарочито у даљим крајевима, где сваки срез и општина имају неку врсту аутономије, ако не и локалну владу, и неће да чују ни за кога другог. Лењинов обавезан рад врши се само по градовима, и диже против бољшевика и раднички пролетаријат, јер за дванаесточасовни рад примају новац за који не може ништа да се купи и одређену количину хране која није довољна.

Као што смо рекли, главни руски проблем је решен, само треба да добије своју законску санкцију, свој спољни израз, што је у данашњим приликама немогуће. Русију треба да спасе њен политички и национално несвестан и неваспитан сељак, и то је њена велика недаћа, а уједно и прескупо плаћање ранијих грешака. Данас је све питање у томе кад ће руски сељак моћи добавити себи и ту законску, формалну санкцију и друштвену гарантију свога поседа, кад ће доћи до свести да се организује, да је тражи, да је оствари, и у каквом облику, и колико ће времена то трајати. Кад ће доћи до свести о своме праву и до потребе да му се оно гарантује? Тешко је предвиђати. Руски сељак мрзи градове, јер му је све зло из њих долазило. Варош је за њега и цар са реакционарима, и демократе и бољшевици, сви који су му увек тражили храну реквизицијом и купили децу у војску, а нико му у накнаду ништа није давао. Он нема ни у кога више поверења, и интелигенција нема никаквог утицаја на њега, јер није његова, пошто су између села и градова у Русији увек биле провале, а сељачка деца никад нису ишла на више школе. С друге стране, његове економске потребе су минималне, јер живи примитивно, а кућевна индустрија је довољна да му да̀ одело и нештављену кожу за опанке. Он се повукао, искрвављен ратом и револуцијом, на своје имање, не тражећи ништа ни од кога, изузев да га оставе на миру. Требаће дуго времена да његов мистични и некултурни индивидуализам постане рационалан, који једини може да схвати слободу и да се за њу бори.

БОЖИДАР ПУРИЋ.

КРАЉ НИКОЛА I.

1841—1921.

У „оџаклији“, у Двору цетињскоме, на зиду је једна велика слика нашег Његоша, у црногорском оделу, са високим црвеним фесом и дугом пуном плавом кићанком, са кривом димишћијом о бедрима.

„— А где су други Петровићи? Где је Данило I, Петар I, Перо Томов, кнез Данило, војвода Мирко? питао сам једном кнеза Николу.

„— У ову цркву „пуштавају“ се само они Његоши који су учинили „нечеса“ за Црну Гору, српски род, одекламова кнез.

„— Владика, осим *Горскога Вијенца*...

„— Уништио је племенске главаре, створио редовну војску, одвојио црквену од световне власти, и по свету песмом и дипломатијом разнео славу свих Брда и Срба...“

Ту је био човек и његов програм.

I

Цео рад његових предака у унутрашњости Црне Горе био је у томе да ослаби и обезглави племена пуна добрих јунака и мудрих главара. Владике, његови претходници, били су истина господари Црне Горе, али више номинални, јер црквени а не световни. Главари племенски били су стварни господари. Између њих је биран врховни командант у рату, а рат је био главно занимање у Црној Гори; они су одлучивали о порезу, они тужили, они судили. Најпре владика Петар I, тихо, лукавством, а за њим Владика Раде и његов брат Перо Томов мачем и огњем, сужаваху права и власт и гувернадура и главара, и прикупљаху сву власт и сва права у своје руке. Данило, четврти Његош, поставши кнез, именује владику у Црној Гори, безобзирно узима од главара сву

власт, и озбиљно покушава да од Црне Горе створи државу. Мржња главара противу ових покушаја још увек је силна, али се борба води потајно. Први кнез Црне Горе, Данило, платио је главом те своје смеле покушаје да уништи сасвим племенске привилегије и преимућства, који у истини нису увек одговарали интересима целине. Кнез Никола наставио је онде где је стао његов отац, војвода Мирко, брат кнеза Данила, који је за првих неколико година владавине Николине управљао Црном Гором. Кнез Никола, који је почео владати 1860 године, довршио је дело својих предака. За његове владе племенска борба, племенско старешинство, и ауторитет главара племенских, престали су. Остале су суревњивост и мржња међу племенима, али снага и утицај главара у земљи и над племенима скрхани су. У једном нештампаном позоришном комаду *Како се ко роди*, који је кнез Никола многоме од нас читао, приказана су данашња поколења главара из јуначких племена Црне Горе и Брда. Ту је некролог борби између Цетиња и племена, између Његуша с једне, и Бајица, Куча, Бјелопавлића, Братоножића, Црмничана, Пипера, Чевљана, Васојевића, и других племена с друге стране. Ту је презирање и хладна наслада за победу лукавих. У току своје владавине, покојни краљ Никола показивао се вољан да у Црну Гору и Брда унесе западне идеје државне управе. Тешко је тврдити да је то чинио искрено, јер је у ствари био деспот, за неподељену власт у државн. Кнез Никола је то показао четири пута у животу: први пут 1869, кад је установио „Шенат“; други пут 1879, кад је „Шенат“ заменио Државним Саветом од осам лица; трећи пут 1888, кад је створио Скупштину; четврти пут 1905, кад је Црногорцима дао писани Устав. Све те установе, које су у Европи изгледале демократске и парламентарне, у ствари су биле усредсређене у суверној „оџаклији“ и „оџаклијици“ на Цетињу. Тамо је био извор и утока власти.

Ако је уништио главаре, није могао да уништи поколења младих, која су се, школујући се ван Црне Горе, нарочито у Србији, одгајивала у духу већ извојеваних политичких слобода. Последње године живота краља Николе биле су године његове несимпатичне борбе противу тих младих који су се борили за народна права, — борбе „мрака противу светлости“, како ју је окарактерисао Мишо Јабучанин, његов најближи доглавник.

II

Један добар грађански закон, Богишићев, неколико добрих путева и нешто школа, остаће трајни споменици његове унутрашње политике. Мало за једну шездесетогодишњу владавину, и за сироту кршну земљу где су људи послушни а жене вредне, готово ништа за онај јуначки род који је сиротовао шездесет година!

У историји ранијих ратовања Црне Горе са Турцима везују се за име краља Николе две победе над Турцима: Царев Лаз и Фундина. Ове две победе су му стекле глас ратника и војсковође међу нама. Војвода Илија Пламенац, „поп Илија“, спорио је преда мном ове две победе краљу Николи, и тврдио да ће то и у својим мемоарима изнети. Колико овај нераздвојни друг и кум краљев има права да спори војнички таленат и храброст његову, ја не знам, али да је у ратовима 1912, 1913 и 1915 краљ Никола коначно изгубио свој војнички глас, то је несумњиво.

Оно што краљ Никола неће никад изгубити, то је име доброг дипломате. Он је имао редак дар за комбинације, и велику срећу. Зар није он добио Бар и Улцињ 1881 године? Зар није он био „једини пријатељ“ цара Александра III? Зар се султан Абдул Хамид није клео њиме? Зар није он, од свих европских владара, најбоље разудао своје кћери: Јелену за краља италијанског, Стану за великог кнеза Николаја Николајевића, Зорку за краља Петра, Ану за кнеза Батемберга? Зар није свога другога сина Мирка оженио једном рођаком Обреновића? Зар није приликом анексије успео да се укину одредбе Берлинског Уговора које су чиниле Барску луку зависном од Аустро-Угарске? Зар није 1910 године, приликом своје педесетогодишњице, добио титулу Величанства и Краља? Брињантна каријера једног вештог, не таста, него дипломате!

Краљ Никола је био песник; певао је многе кратке и дуге песме; писао је доста и у прози. Многе су ствари штампане, највише у његову издању, али само су маломе броју људи позната сва његова дела. Он их је имао код себе на столу, при руци, и радо би их читао својим гостима; рекао бих да их је волео. Једнога дана, ја сам пред њим навртао неколико пута разговор на *Горски Вијенац* и владику Рада, и кнез Никола, сваки пут, враћао је разговор на *Балканску Царицу* и на ширину концепције у њој. А кад сам похвалио

из ње оно писмо Станково, његову изјаву љубави, кнез дохвати са стола књигу, и прочита, декламујући, целу *Балканску Царицу*.

Ја не бих рекао да је он био прави песник, а не бих смео тврдити да је све сâм и писао. Као његови лични секретари бавили су се на цетињском двору Сундечић, Симо Поповић, Лаза Костић, Матавуљ, и толики други. Оне „искре у камену“, што је имао његов предак, владика-песник, кога је краљ Никола покушавао у свему подражавати, није било у крунисанога песника, како су га ласкавци звали. Његова *Балканска Царица* и црногорска химна *Онамо 'намо*, које су најпознатије у нашој књижевности, као и његов *Кнез Арванит*, више су жудње једнога претерано амбициозног и сујетног краљића, коме су тесни крши, гудуре и брда у Црној Гори, него изражаји маштања једнога правог песника. Каже се да је у *Балканској Царици* певао слогу међу балканским народима; не бих рекао. Пре бих казао да су суштина и жеља песникова у ова три његова дела: завладати Арбанијом у Скадру, окрунити се у Призрену, па владати Балканом. „Завладати, па владати“, то је била једина искрена девиза краља Николе.

III

Боље место у његовој дугој владалачкој каријери било је вођство Српства. До убијства кнеза Михаила, са којим је имао уговор о савезу, још би се могло и имати неке неизвесности о држању краља Николе. Али од 29 маја 1868 године види се да је он желео да Црну Гору и Србију уједини под свој скиптар. Све што је радио од тога дана па до последњих дана, било је срачунато на то.

Он уводи у Црну Гору Сенат, после смрти кнеза Михаила, чији је аутократски режим био омрзнут у Србији. Он мења унутрашње устројство у Црној Гори, 1879, кад је у Србији била тешка унутрашња криза после рата. Он ствара Скупштину 1888, пред абдикацију краља Милана; он даје Устав Црној Гори 1905, кад је Србија била у највећој неприлици, у царинском рату с Аустро-Угарском, и у дипломатском рату са Европом због завереничког питања. Његове везе са неослобођеним Српством, његова акција у Петрограду — где су због мржње на краља Милана напустили Србију аустро-угарским утицајима — све је то у нади да ће доћи слом и његово време.

Ова пуста жеља гонила га је као авет; због ње се краљ Никола често заборављао и чинио понешто што се чини неразумљиво онима који нису знали за њу. Он је то чинио противу интереса српских и својих, и то обично у тренутцима када га је издавала његова хладноћа, напуштала моћ рачуна и разлога, а преовлађивале дворске интриге и ситне комбинације женске или мушке. Кад су стигли први гласи о победи на Сливници, краљ Никола скакао је од радости, формално скакао. Он је свога сина Мирка оженио Наталијом Константиновићевом, онда кад се покојни краљ Александар оженио краљицом Драгом. Он је радио на томе да Фердинанд бугарски узме његову кћер Ксенију. Он је многу танку и дебелу везу држао са Аустријом и Портом, често баш онда кад је наша краљевина била у затегнутим односима са њима. Ако није књажевић Мирко уништио целу архиву краља Николе после одласка из Црне Горе 1915 године, у њој ће бити о томе и другом чему много лепих ствари.

Од мајскога преврата у Србији, звезда његоника бледи. Један за другим, кораци и рад краља Николе нису сигурни; сваки његов замах — или је удар у празно, или удар по сопственој глави. Он даје устав 1905, па га одмах ускоро одузима, хапси своје либералне министре, прави политичке парнице. Афера са бомбама на Цетињу 1907, загребачки процес 1908, Фридјунгов процес у Бечу, показују и припремни план да се изведе анексија Босне и Херцеговине, и лакомисленост цетињских управљача. Држање за време анексионе кризе и посета у Бечу, — корисне само за Црну Гору, — неповољни одјек дају у Српству, исто као и помпезно дочекивање другога великога таштога Балканца, краља бугарскога, на Цетињу 1910 године. Отварање непријатељстава са Турском 1912 пре свих осталих савезника, његово држање за све време светскога рата: све су то симптоми клизања низа страну. Дотадашња његова политика рачуна постаје политика пркоса, ината, докле га није 1915 године извела из земље у изгнанство, у коме сто налази и смрт, напуштен од свога народа, заборављен и под сумњом Великих Савезника да је увек био на страни Централних Сила.

IV

Ернест Дени овако је карактерисао краља Николу I: „Жудан власти, престижа и новаца, плах и истрајан, охол на

своје име, народ и земљу, убеђен у бескрајне изворе своје памети, у неустрашивост својих брђана и неприкосновеност црногорских брда, вешт да прибави моћне савезе или корисне протекције, овај авантурист високога кова, без скрупула и без бриге и шта каже свет и какве жртве треба учинити да се задовољи сопствена амбиција, био је готов на све само да повећа своје приходе, да прошири за неколико јутара посну земљу само да изађе на Јадранско Море, у Котор или у Скадар, како би играо улогу у европској политици."

Ова оцена неће бити довољно оштра тек онда када и ако се утврди историјским документима да је краљ Никола ковао завере противу Србије и противу уједињења нашега. Његови доглавници и присни знанци из Црне Горе то су раније у току овога рата износили у јавност и с извесним доказима. Али права оцена о њему и његову раду доћи ће кад се стиша борба коју је он с њима до смрти водио у самој Црној Гори.

Унутра у земљи за патријархални и аутократски режим; споља са оним од кога има користи: кнез Милош и аустријска дипломатија, то су биле његове праве симпатије. Државни разлог и општи српски интереси онде су где је његов интерес; шкрт кад треба давати, незаситан кад треба примати или делити; ситан и велик, некад џентлмен некад ћифта, пријатан да очара, груб и немилосрдан да човек занеми, увек готов да сплеткари и споља и у држави, и на Цетињу, и у породици, да замађијава оне наивне црногорске душе: то су биле присне црте његовог карактера.

Од свих његових циљева и жеља у животу, најсталнија, највећа, најнеобузданија била је та да се Србија и Црна Гора уједине под жезлом Петровића. Србија и Црна Гора су се ујединиле; али он никад није желео, управо најмање је желео, да се оне уједине под краљем Петром у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца.

ЈОВАН М. ЈОВАНОВИЋ.

ВОЈНИ ПРЕГЛЕД.

НЕКОЛИКО НАПОМЕНА О КУМАНОВСКОЈ БИТЦИ.

Инспирисан великим значајем битке код Куманова, Г. ђенерал Петар Пешић изложио је своје мисли о овом историјском догађају у једном нарочитом чланку.[1] Без обзира на то што се са његовим погледима сваки читалац тога чланка не мора сложити, ипак је појава његова корисна јер ће изазвати дискусију, чији ће резултат у сваком случају ићи у прилог пречишћавању и сређивању материала за историју. Изгледа да су генерације које су много дале, обично уморне и да немају много воље и да опишу своја дела. Као да кажу: „Ми смо градили историју, други нека је пишу." Али ипак остаје једна дужност: оставити онима који долазе бар веродостојан материал за историју. Може бити, у осталом, да је овако и боље, јер је доста тешко писати историју дела својих савременика: ми смо и сувише лични да бисмо могли дати један позитиван и дефинитиван суд о великим догађајима нашег времена.

Са тога гледишта полазећи, мислимо да неће бити без интереса размотрити под једном другом светлошћу поменуте мисли Г. ђенерала Пешића.

Како битка код Куманова, тако у главном и све остале операције наше војске у 1912 години, представљају једну елементарну бујицу, која је беспоштедно рушила све на шта је на своме путу наишла. Цео рат од 1912 велико је и сјајно дело неистрошене моралне и физичке снаге наше војске, нашег народа. Сваки је од учесника, па и онај у својој најскромнијој улози, био велики, и осећао да врши један крупан посао, једно велико дело. Овај је рат био за наш народ једно обновљење на путу ка бољем и лепшем животу.

Битку код Куманова тукла је наша Прва Армија. Имајући у свом саставу пет пешадијских и једну коњичку дивизију, што је чинило половину наше оперативне војске, ова је Армија имала у себи довољно снаге и свих услова за извршење велике улоге која јој је била намењена. Према свему

[1] „Истина о Кумановској Битци" (*Нови Живот*, свеска од 23 октобра 1920).

што је познато, изгледа да је наша Врховна Команда доиста претпостављала да ће се на Овчем Пољу тући главна битка. Г. Ђенерал Пешић оштро критикује ову претпоставку, тврдећи да осим земљишта ниједан други позитиван елеменат није ишао у прилог једном оваквом мишљењу. Развијајући даље своје мисли, Г. Ђенерал Пешић налази да је Врховна Команда створила план битке *a priori*, без познавања стварне ситуације код непријатеља, већ само на основу претпоставки и предубеђења, што је здрава стратегија и тактика увек „врло оштро осуђивала"; препоручује, даље, да то у будућим ратовима треба избегавати.

На ову критику могло би се кратко одговорити: да је здрава стратегија и тактика она, која по цену малих жртава извојује победу. Јер шта нама вреди она стратегија и она тактика која у свему и до потпуности одговара лепо написаној теорији, ако се она у резултату покаже негативном. Таквим се доктринама, ма како оне иначе здраве биле, не може нико одушевити. Кабинетска и апстрактна гледишта на вођење рата често се не подударају са стварношћу. Зато су војни теоретичари и збуњени кад, испитујући и проучавајући ратну историју, наиђу на извесне операције које не могу да се подврну укалупљеним формулама стратегије и тактике. Зато су, на пример, пронашли да је стратегија Карла XII била авантуристичка. Он је, истина, побеђивао, али није побеђивао, кажу, онако како треба. Не могући да пореку један позитиван факт, — тај да је Карло XII побеђивао, — они су његову стратегију назвали авантуристичком.

Ми смо у рату од 1912 извојевали сјајне победе, са релативно незнатним жртвама. Па у чему стратегија наше Врховне Команде у 1912 није била здрава, и зашто је треба у будућим ратовима избегавати? Зато што је битка тучена код Куманова, а претпостављало се да ће се она тући на Овчем Пољу. Међутим, то није суштина питања. И баш факт да је груписањем наше војске на граничном фронту и организацијом марш-маневра била огарантована победа и на једном простору где се тешко могло претпоставити да ће Турци примити битку, као што је то било код Куманова, баш та чињеница сјајно манифестује сву солидност и ваљаност наше стратегије.

На сваки начин, у рату су веома опасна предубеђења и претпоставке које нису засноване на стварном и правилном познавању правог стања непријатељске и сопствене војске. То је несумњиво тачно, али је питање да ли у ред оваквих хипотеза долази и претпоставка да ће Турци концентрисати своју главну снагу на Овчем Пољу, и ту примити битку, или је ово гледиште резултат темељног и свестраног познавања целокупне ситуације наше и турске војске. Од интереса је расветлити овај моменат из психологије тадашње наше Врховне Команде и тадашњег њеног начелника штаба.

Турску војску затекао је рат од 1912 у једном прелазном стању. Истина је да су Младотурци били уложили велике напоре да војсци даду једну савремену организацију. Али да се од једне примитивне створи једна модерна војска, за то они нису имали довољно времена. Управо, рат их је омео у томе. Поред тога, напори да се од турске војске створи нешто савременије, у највећој су мери били парализани општим хаосом у свима осталим гранама државне управе и администрације. Јер, код данашње војне организације и начина попуњавања, не може се ни замислити добра војска у неуређеној држави. Зато је у турској војсци, у главном, све било остало по старом и примитивно, изузимајући то да су напунили своје магацине довољном материалном спремом. Али, пунећи ове магацине, они нису ни мислили да их спремају за нас а не за себе!

Познат је велики значај брзо и уредно изведене мобилизације војске, као и велики утицај који ова радња има на успешан почетак рата. Међутим, за брзо и глатко извршење мобилизације, потребно је да се она још у миру добро организује и до детаља припреми. И док је код нас припрема за једну брзу и уредну мобилизацију била савршена, и изведена на један начин који заслужује да буде подражаван, док смо ми тачно знали колико ће она трајати, дотле је са мобилизацијом турске војске сасвим супротно стајало. Општа индоленција турског становништва у свему што чини обавезу према држави, директно избегавање оваквих обавеза од стране Хришћана, слаб ауторитет државних власти, никаква или сасвим површна припрема мобилизације, оскудица комуникација и и осталих средстава без којих се не може ни замислити једна таква радња као што је мобилизација, — сви ти, као и други слични узроци, омогућавали су да се српска војска знатно брже мобилише од турске војске. А питање је било: да ли ће брже мобилисана српска војска уопште допустити и дати потребно време да турска војска и заврши своју мобилизацију? С овом околношћу, која је ишла нама у прилог, с правом се могло рачунати, и догађаји су потврдили да је овај наш рачун био тачан.

И у погледу брзине извршења концентрације војске на граници ми смо били у несравњено повољнијим околностима од Турака. Наша знатно бржа концентрација била је резултат једног рационалног плана израђеног на основи добро проучених елемената, једне савршене и потпуне припреме, већег броја комуникација уопште, и способније железничке пруге. — Напомињемо да су при овом поређењу узете у обзир само оне оперативне јединице турске војске које су Србији биле најближе, и које су се могле најбрже груписати ради операција противу наше војске у моменту кад се Турској ваљало бранити још и од Црне Горе, Бугарске и Грчке.

Те су групе биле: Пети Корпус, Солун (XIII, XIV и XV низамска дивизија), Шести Корпус, Битољ (XVI, XVII и XVIII низамска дивизија), Седми Корпус, Скопље (XIX, XX и XXI низамска дивизија) и још око шест редифских дивизија са територија горе поменутих армијских корпуса. — Под претпоставком да Турци изврше колико-толико потпуну мобилизацију своје војске одређене за операције противу Србије, могла је њихова војска бројати 140.000—150.000 људи, према 250.000 оперативне војске коју ће Србија кренути. Наша знатно бржа мобилизација и концентрација, дакле, а уз то и бројна надмоћност, постављали су нашу војску у веома повољан положај за отпочињање и спровођење рата. Турска Врховна Команда морала се услед овакве ситуације мучно осећати; она је предосећала ударац, који је тешко било одбити.

За зараћену страну која је са мобилизацијом и концентрацијом пре готова, а која је уз то још и јача, није било тешко решити питање избора просторије за концентрацију војске. За Турке, међутим, оно је било и тешко и деликатно, јер је једновремено требало задовољити сасвим супротне услове. Турцима су стајале на расположењу, у главном, две зоне, које су се могле узети у обзир као просторије за концентрацију њихове војске: Кумановска област, ближа граници, и Овче Поље, одмакнутије од границе. Једино разлози морално-политичке природе ишли су у прилог гледишту да своју војску прикупе код Куманова, како би што мање територије жртвовали непријатељу. Међутим, сви остали услови и разлози говорили су за Овче Поље. Али је потребно одмах напоменути да је и тај једини разлог само привидно ишао у прилог избора Кумановске области. Јер Турци нису могли концентрисати код Куманова своју војску просто стога што им то није допуштала већа брзина мобилизације и концентрације наше војске, као и уопште наша бржа готовост за операције. И материално и технички било је то немогућно извести. Код Куманова Турци су могли прикупити само делове своје Вардарске војске, и то са ни издалека завршеном мобилизацијом. А ми овде говоримо о избору просторије за концентрацију мобилисаних јединица и трупа уопште. Осим тога, није било тешко уочити колико је био неповољан положај турске војске код Куманова у погледу сигурности бокова и позадине, а они су и сувише слаби били да затворе правце Ћустендил — Крива Паланка и Приштина — Скопље. Међутим, офансивна тенденција немобилисаних делова турске војске код Куманова, а на правцу ка Врањи, морала се обележити као неозбиљна, јер не само што није могло бити никаквих изгледа на успех, већ се на такав начин дефинитивно одрицало мобилизације.

Бирајући Овче Поље за концентрацију своје Вардарске

армије, Турци би добили у времену, а њима је време било неопходно потребно, како ради потпуне мобилизације тако и за извршење концентрације. На такав би начин, донекле, парирали нашу бржу готовост за отпочињање операција. Они би на Овчем Пољу могли стварно да прикупе своју војску и да приме битку са свим снагама Вардарске армије. Затим, положај турске војске на Овчем Пољу, с оперативног гледишта, био би много повољнији од оног код Куманова. Најзад, и услови земљишта били би повољнији. Уопште, једино решење које је одговарало стварној ситуацији, за Турке, било је концентрисати главну снагу армије на Овчем Пољу, а истакнутим одредима, на Ћустендилском, Кумановском и Приштинском правцу, бити се за што већи добитак у времену.

Према свему овом, претпоставка начелника штаба Врховне Команде да ће се турска војска концентрисати главном снагом на Овчем Пољу, била је логична последица свестраног познавања наше и турске војске, а специјално брзине мобилизације и концентрације једне и друге војске. Врховна Команда рачунала је са стварним и добро проученим чињеницама. Јер, *једино* воља турске Команде да своју војску концентрише код Куманова, а немогућност реализовања ове замисли, врло мало значи. Стога оваква једна претпоставка наше Врховне Команде не може се осудити и прогласити једним обичним уображењем и предубеђењем; она је, напротив, израз јасних и здравих стратегијских концепција и дубоког познавања ратнога посла. Не бисмо, према томе, могли рећи да овде има чега што би „здрава стратегија и тактика врло оштро осуђивали". Начелник штаба Врховне Команде морао је имати једно известно схватање о груписању турске војске, и узети га за основу за свој почетни рад. И он је узео ону претпоставку која је била најлогичнија и најприроднија. Друго је сасвим питање зашто се та хипотеза није и показала тачном. Турци су зато и пали брже него што је ма ко мислио. И ако је било тешко претпоставити да би могли изаћи победиоци из овог рата, ипак су имали могућности да са далеко више части падну. Они су почели концентрацију код Куманова далеко пре завршене мобилизације; они су хтели да бију битку и пре завршене концентрације; они су, уопште, за један гест жртвовали суштину.

Уопште, ми се не можемо сложити с тим да је за једну објективну и критичку оцену стратегијских схватања и радњи начелника штаба Врховне Команде у 1912 години довољно узети у обзир само питање: да ли се битка била код Куманова или на Овчем Пољу, удаљеним свега на дан марша једно од другог. Одстојања од неколико десетина километара не играју главну улогу при процени једне стратегије. Историја ратова пружа нам велики број примера да се битке често пута нису биле на местима где су баш велике војсковође

предвиђале. Па ипак, никоме није падало на ум да само за то осуди стратегију таквог једног војсковође, јер је његова претпоставка била и логична и природна. Стога, кад се хоће објективно да цени једна стратегија, има се поћи другим путем, и у томе циљу ми ћемо учинити неколико напомена.

Није потребно нарочито подвлачити факт да се ни у једној радњи тако рељефно не огледа ваљаност једне стратегије колико у начину на који је војска груписана пред почетак операција. Стратегијски развој војске несумњиво је једна од најделикатнијих операција, у којој не само лежи клица успеха или пораза, већ и која предодређује цену самог успеха. Јер, на пример, ма колико да је наша Прва Армија била добро вођена (што у осталом нико и не пориче), и ма колика била храброст оних који су је састављали, питање је, прво, да ли би она остала победилац код Куманова да није била довољно јака за извршење задатка који је очекивао, друго, по какву би цену био извојеван тај успех у случају да она није била довољно јака. Основни је циљ једне добре стратегије задобити победу, и то са што мањим жртвама. Врховна Команда, дакле, правилно је проценила значај правца Врање Куманово—Овче Поље, и груписала је на тај правац половину српске војске. Та група, дејствујући најважнијим и најкраћим правцем, имала је у себи довољно снаге не само да прими већ и да зада ударац, ако би се непријатељ, с непотпуно мобилисаним јединицама, прикупио и покушао да потражи решење пре него се суседне армије (Друга и Трећа) приближе овој главној групи.

Седмог октобра наша војска, у главном, прелази гранични фронт. Трећа Армија, чији је операцијски правац (Приштина Скопље) знатно дужи од правца Прве Армије, није у стању да брзо дође у ближи контакт с групом на главном правцу. Поред тога, карактер земљишта чини ову везу још тежом, нарочито у смислу међусобног потпомагања ових двеју армија. Стога Врховна Команда, не желећи уопште да бије битку само с једном армијом, ма она била и најјача, зауставља 9 октобра Прву Армију у циљу омогућавања пристизања Треће Армије. Ова одлука Врховне Команде доказ је правилног схватања ситуације и тежње да се у границама могућности огарантује сигурност започетих операција. Стога, у овом заустављању Прве Армије, с једним одређеним циљем, види се чврста рука онога који руководи операцијама. Врховна Команда груписала је на главном правцу половину свих снага, управо онолико колико тај правац по својим географским особинама може да прими, али, и поред тога, начелник штаба неће пре времена да ризикује, бар у колико то зависи од његове воље. Врховна Команда неће у овом моменту да иде на несигурно још из тог разлога што је свесна тога од коликог су великог моралног значаја ма и

делимични неуспеси у почетку једног рата. Стога је ова обазривост само један доказ више о правилном схватању ситуације. У осталом, према податцима којима располажемо, Армијска Команда наредила је и са своје стране да трупе стану 9 октобра на линији положаја која је била одређена као објекат за 8 октобар. У томе се само огледа једнакост погледа на ситуације од стране Врховне и Армијске Команде. Према томе, овде није по среди никакво „равнање колона, које је осуђено од свих војних научника, војсковођа и добрих команданата“, као што наводи Г. ђенерал Пешић. Да је истина: „енергично наступање, базирано на познавању стања код непријатеља главни фактор победе у офансиви“, — била позната ономе који је 1912 руководио операцијама, у то се не може сумњати, и баш зато што му је та истина била позната, он је претходно хтео да обезбеди све услове за једну у ствари енергичну офансиву. У осталом то је била његова дужност, за коју му се данас не може замерити да је није испунио. Јер шта кошта једна „енергична“ а неприпремљена офансива, то је свакоме познато.

О самој битци код Куманова, 10 и 11 октобра, о развоју и току њезином, о улози и акцији појединих фактора и о њиховом утицају на резултат битке, о свему томе тешко је давати ма какво дефинитивно мишљење, јер за то недостаје потребан материјал. Оно што је публиковано о битци код Куманова непотпуно је и недовољно за формирање извесног мишљења о раду важнијих команданата и виших штабова. Према томе, да ли је битка код Куманова битка у сусрету, по плану и припреми команде Прве Армије, а случајна, по плану и претходним мерама Врховне Команде, као што тврди Г. ђенерал Пешић, не може се ништа позитивно рећи све док се не публикују наређења издата од стране Врховне Команде и команде Прве Армије у данима који су претходили битци, а тако исто док се не објаве извештаји које је Армијска Команда у те дане слала Врховној Команди.

Г. ђенерал Пешић јако замера начелнику штаба Врховне Команде што је овај, како пред самом битком тако и у току па и на завршетку њезином, остао у уверењу да то није главна битка и да ће се ова тек имати да туче на Овчем Пољу. Ми смо напред видели да је начелник штаба Врховне Команде имао пуно права да узме једну претпоставку за основу свог рада; видели смо такође да је идеја о груписању главне турске снаге на Овчем Пољу била сасвим логична и вероватнија од сваке друге. Докле је, међутим, Врховна Команда имала права да верује у ову претпоставку, односно докле је ова смела да служи као основа за рад начелнику штаба Врховне Команде? Сасвим природно све дотле док се не добију податци о стварном распореду непријатељских снага, или бар индикације из којих би се могло бар при-

бивало закључити о просторији груписања непријатељских снага. Те податке имају да прикупе и среде Армијске Команде, свака за правац на коме дејствује, и да ставе на расположење Врховној Команди, која на основу свега тога, као и према податцима до којих она непосредно долази, формира једно гледиште о груписању и намери непријатељској на целом стратегијском фронту. На сваки начин да једна Врховна Команда нема могућности да формира једну колико-толико критичну представку стања код непријатеља ако Армијске Команде не схвате довољно озбиљно сав велики значај службе извиђања и прикупљања података о непријатељу. Улазећи у психологију онога који рукује операцијама на једном великом фронту, имајући у виду огромну одговорност што га притискује, мора се нарочито истаћи сва душевна криза тог човека у времену док армије нису дошле у први додир с непријатељем и док се од првих заробљеника није сазнало бар колико-толико о њему. Та криза траје све дотле док армије, свака пред својим фронтом, енергичним извиђачким акцијама не поцепају ону завесу која покрива тајну непријатељског распореда. Ма колико да је тешка ова акција, она није немогућна, и позитивно је да се много жртва у битци може уштедети ако је тој битци претходило једно савесно, добро организовано и енергично изведено извиђење. Из тих разлога никад се не може довољно нагласити сав значај извиђања испред фронта једне војске. — Ми не знамо шта је и у колико у овом погледу било урађено пред фронтом Прве Армије, а жалимо што о тако важном моменту Г. Ђенерал Пешић не даје никаква обавештења. Налазећи се у то доба у Ђенералштабу те Армије, имао је, међутим, за то могућности. Он тврди да је начелник штаба Врховне Команде од 7 па све до 11 октобра по подне живео у претпоставци да ће се главна турска војска груписати на Овчем Пољу, али не наводи каква је све извешћа Армијски Ђенералштаб за ова пуна четири дана операција слао Врховној Команди у погледу непријатељских снага пред Армијским фронтом. Од нарочитог је значаја извештај о снази и груписању непријатељских трупа од 10 октобра у вече, послат од стране Армијске Врховној Команди, као и питање да ли је Армијска Команда после борбе, која је целог тог дана трајала, дошла до закључка да се пред њом налази турска глава снага, или је претпостављала да је то само један јачи део турске војске. Сви су ти податци, међутим, неопходно потребни при критици идеје начелника штаба Врховне Команде о груписању турске војске на Овчем Пољу.

Најзад, за доношење коначног мишљења по овом питању, нама недостаје један нарочито значајан податак. Колико је бројно јака била турска војска прикупљена код Куманова, и како изгледа та цифра према броју турске војске која је,

под ондашњом ситуацијом, могла бити изведена противу српске војске? Јер на сваки начин друкчији се утисак добија кад се ангажује 40—50.000, а друкчији кад се у једну битку уведе на пример 100.000 људи. Природно је, разуме се, да се на основу тако разно добивених утисака морају доносити и сасвим различити закључци. Према томе, све док се позитивно не провери и утврди овај податак, примедба учињена начелнику штаба Врховне Команде за његову сувишну обазривост 11 октобра по подне не може издржати критику.

На завршетку ових неколико напомена о битци код Куманова, ми жалимо што морамо констатовати да је цео напис поводом кога ове напомене чинимо, неубедљив и недокументован, и то баш у најбитнијим моментима. Нигде није наведено ни једно важније наређење, ни један важнији извештај, без чега се о ратним радњама не може донети никакав објективан закључак. Најзад, ми не можемо да се отмемо непријатном утиску који овај чланак оставља својом неправедношћу према једном нашем несумњиво великом војнику. Ми не тврдимо да је војвода Путник у своме раду био без грешака, али тако исто не можемо поверовати на реч Г. Ђенералу Пешићу, који покушава побити сваку вредност стратегије и тактике онога који је, водећи српску војску кроз четири тешке и мучне године, успео да покрије ту војску у истини бесмртном славом. Ми не мислимо да су наше победе задобивене искључивом заслугом начелника штаба Врховне Команде, пошто је у њима свако имао свој део, али не мислимо ни то да има места тврдњи да се до тих резултата могло доћи једним рђавим вођењем, једном нездравом стратегијом и рђавом тактиком.

ПОТПУКОВНИК МИЛАН Б. ЗАВАЂИЛ.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

ЗАГРЕБАЧКО КАЗАЛИШТЕ. — „БИСКУПОВА СИНОВИЦА", „ЧИЧАК", „ЦВЈЕТНА ЦЕСТА", од МИЛАНА БЕГОВИЋА.

Недавно су изишле сабране актовке Г. Беговића под натписом *Мале Комедије*. Из те је књиге одабрала казалишна управа три у Загребу још неприказиване, и изнијела их први пут на нашу позорницу 22 фебруара ове године. Како је свака од тих актовки из друге средине, а све третирају у лаком тону љубавне пустоловине, то су се оне згодно дале повезати уједно.

Бискупова Синовица заправо је слика из рококоа. Осјећа се колико је аутору стало да изнесе комадић француског

живота на крају Осамнаестога Вијека, из времена љубавних писама и мемоара, кад се на час чинило да је љубав главни смисао и главни смјер живота. Г. Беговић се у тој средини осјетио толико вољко да му је било прече да је прикаже него да јој се руга. Ипак, његова слика није посве вјерна. Цијела средњевјековна еротика, из које је Балзак црпио грађу и људе за своје *Contes drolatiques*, ту је замијенила љубав, у којој је било већ нешто болећиве патрухе једне пресићене културе. То је била она иста љубав која је дала у каснијој еволуцији садржај *Новој Хелоизи* и *Вертеру*. Те љубави са свим обиљежјима краја Осамнаестог Вијека лаки тон актовке Г. Беговића није могао да ухвати.

Интересантнија је од историјске вјерности у актовки смјелост којом су изнесене њезине комичне ситуације. Смјело је одабрано мјесто њезине радње: бискупова спаваћа соба. Још је смјелије да се у бискупов кревет скрива његова синовица испред маторога свога мужа, да ондје прича пред бискупом и пажем, кога воли, догађаје своје прве брачне ноћи, да је ондје налази муж и да се ондје уприличује — готово мужу испред носа — њезин бијег.

У свим тим ситуацијама као да је пјесничком темпераменту Г. Беговића највише пријала она драж и она лијепа линија те средине и тога живота. Као да је сам уживао у удобностима живота кад је бискупски кревет гријала цијела чета слугу гријалицама и кад је бискуп славио љепоту Божијега свијета у чашици шартрезе. Сваку грациозну гесту, све до плеса бискупова са синовицом, он као да прати с тихим симпатијама, које би хтио пренијети и на нас. Њему се очито миле људи с врелим љубавним животом, с благим смислом за тај живот, за који попут његова бискупа налазе ријечи помирљиве чак и према тако бојовним невјерницима какав је био Волтер. У том податном, хуманом духу ауторову крије се зацијело најбољи дио његова схватања рококоа.

Другој је актовки, *Чичку*, дала грађу народна шала. Она је заправо сва удешена на ефект посљедње сцене. Дјевојку Машу позвао је на љубавни састанак газда Марко, но момак Аћим, који воли Машу, запријетио се тако жестоко свакоме ко би се усудио приближити Маши, да се Марко одрекао састанка и послао онамо Аћима. Али је исто учинила и Маша, и послала мјесто себе Маркову жену Боју. И тако се оно двоје састало . . . Ситуација кад Марко дознаје за истину, крије у себи нешто болно-комично, нешто што изненада надилази сву лакомислену и пустопашну небригу комедије. То је свакако један хумор, нама нешто стран, али хумор какова налазимо у средњевјековној сатири. То је комика у којој има више боли него у оној која тјера нас у смјех. По том ефекту у тој се комедији крије неки архаизам, који очито свједочи да је та народна шала врло стара.

Радњу своје шале Г. Беговић је пренио у далматинско Загорје, послужио се диалектом и приказао у њој неколико врло живих народних типова.

Трећа актовка, *Цвјетна Цеста*, лака је комедија француског жанра. У неколико сцена приказано је како заводник замјењује свој петогодишњи одношај с новом љубави. На мјесто удате госпође долази шипарица, коју је очито намамила у његов загрљај пуста извједљивост и дјевојачке сање о угодностима љубавних авантура. Та би актовка требала да буде слика из загребачкога живота. У приказу дјевојке има фактично неколико загребачких црта. Главна је врлина те актовке у сатири којом се аутор руга лаком моралу друштва.

Све су ове актовке грађене врло спретно. Диалог је примјерен ситуацијама, својом концизношћу живо покреће радњу и подржава до краја драмску напетост. Но сва ова бљештава вањска направа не може да надомјести прави крути живот, кога у овим актовкама нема. Ту нас весели многа досјетљива ријеч, ту нам измамљује смијешак многи ефектно израбљени мотив, али нема ту ничега што би нас ухватило за срце, што бисмо осјетили као свој живот, као нешто што што се потискује снажно у дно наше душе. Кад су те актовке прошле мимо нас, прошао је с њима и наш смијешак, а није преостало ништа што би придошло било као ново, изненадно, и на што не бисмо могли заборавити.

Наши су редатељи ове мале комедије добро спремили и сценски и глумачки. Биле су у свему укусно заобљене, како их је аутор и смислио био. У првој недостајало је историјскога духа, али у другој, из далматинског пучког живота, снашли се наши умјетници посвема. Гђа Димитријевић била је прпошна, једра загорска дјевојка. Трећој је актовки дао Г. Рајић својом отмјеном лежерном глумом обиљежје праве салонске веселе игре.

БРАНИМИР ЛИВАДИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — ЛОНДОНСКЕ ОДЛУКЕ. — АМЕРИКА.

Британски, француски, италијански и јапански државници састали су се у Лондону прошлога месеца да претресу две групе питања и донесу одлуке о њима: о држању према Немачкој, и о Европској и Азијској Турској. Свака од ових група питања била је од првостепене важности. Али, овога пута, није било главно да се нађе за сваку од њих решење или излаз. Главно је било наћи једно здраво начело, једну широку базу, на којој би се оба питања могла решити. Наћи,

значило је решити цео европски проблем који су поставили Версаљски и Севрски Уговори о Миру. Не наћи, значило је довести све тековине рата у питање. Ова Конференција, којој су присуствовали и Немци, Грци и Турци званично, а Јермени и Бугари узгредно, имала је или да учврсти или да ослаби споразум створен на Марни и код Амиена. Она је због тога имала светски значај; на њој је требала да се почне нова епоха обнове за разобручану Европу. Од ње се очекивало да поврати ред и безбедност, та два основна услова за економско развијање и напредак света, за стабилизовање и политичког и финансијског живота, за отклањање трговачке и индустријске депресије, које су неизбежне последице рата.

У почетку претресања ових питања у Лондону наишло се на тешкоће у питању Севрскога Уговора. Ни Турци ни Грци, сваки за себе, нису били сложни. Први нису имали довољна упутства, а други, Кемалови и цариградски представници, нису једнако гледали на ствар турску. Грци са Калогеропулосом, и невешто и надмено, а и слабо и непомирљиво, бранили су Севрске одредбе; они Велицелосови умерено и предусретљиво. Грци су тражили стање из Севрскога Уговора, а Турци стање пре рата, границе у Европи од 1913, а у Азији готово као 1914. Енглези и Французи су се у главноме сложили за ревизију Севрскога Уговора, с тим да се остане при одлукама за Јерменску. Кад се нашло једно решење (које у ствари није било то, него једна палиативна мера: да се изашљу на лице места комисије) Грци су одбили а Турци примили; Бриан и Лојд Џорџ хтели су — нарочито онај први — да скину с врата ово питање. Лојд Џорџ, који је у први мах био за то да се не врши ревизија Севрскога Уговора, пристао је на брзу руку и на њу, у ширем облику него што је најпре било предвиђено. Он је знао да ће се и Грци и Турци још свађати, да се не могу помирити без умешања Великих Сила, нарочито без Велике Британије и Француске, које су сад у Малој Азији стале чврстом ногом. Он је добро знао да тамо није кључ за решење о Смирни, о Адањи, о Цариграду, о Мореузима, већ да је кључ за решења Источног Питања у решењу о Версаљском Уговору; како се ствари буду развијале са Немачком, тако ће се и турско и грчко питање решити. Он је осећао да пажњу и напор треба усредити на решење о држању према Немцима.

Немци су дошли у Лондон на саслушање и одговор. Др. Симонс и другови требали су да даду усмен одговор на услове које им је последња фебруарска Париска Конференција државника из Споразума путем ноте доставила. Немачка је изабрала своје најбоље људе из Владе за овај посао; она им је дала пуномоћства и Владе, и Рајхстага, и војске, и јавнога мнења. Они су дали свој одговор, свој противпредлог

о томе шта може и хоће Немачка да плати Савезницима. Они су не само свели целу суму ратне оштете на најмању меру, него су тражили да се униште и извесне одредбе из Уговора о Миру. Они су у главном изјавили да су готови платити свега тридесет милиарди ратне оштете. Ову суму новаца платили би путем једног међународног зајма, који би у први мах имао да буде од осам милиарди златних марака, што би Немачка отплаћивала сваке године. Сваке године би, поред тога, за пет следећих година, давала у натури, још по једну милиарду златних марака за опустошене крајеве. Остатак од двадесет и две последње милиарде давао би 5% интереса Савезницима, и то тек од 1925. Поврх свега овога, они су тражили да се одељци о економским и финансијским обавезама из Версаљског Уговора сасвим пониште, и да Горња Шлезија, о којој 20 марта треба да донесе одлуку плебисцит, остане, без плебисцита, Немачкој. Све ово делегати Немачке изложили су на такав начин као да она није била крива за рат; мало је требало па да се немачки одговор и предлог претворе у тужбу и захтев противу Споразума.

На овакав одговор Конференција је дала свој одговор. Она је овластила Лојда Џорџа да саопшти немачким делегатима одговор, који је био у исто време и ултиматум за Немце. Ви нећете Уговор, гласио је одговор. Ви му се подсмевате. Али, за Савезнике, Немачка је одговорна за овај рат; то је база на којој се заснива Версаљски Уговор. Савезници хоће за свагда да утврде да је за њих одговорност Немачке за рат пресуђена ствар. Савезници не желе да начине немачки народ робом; они само траже да Немачка испуни примљене обавезе и надокнади штету коју је донео рат што га је Царска Немачка Влада изазвала. Савезници траже да Немачка плати штету само за оно што су савезничке земље због тога рата изгубиле у имању, животу, онеспособљењу њиховог становништва; ни мање ни више, него само то. А утврђено је да је, са планом и намером, уништавано од стране Немаца по Белгији и Француској све оно што је раније било уређено за производњу. Ако и докле Немачка не надокнади ту штету, дотле ће изгледати да победиоци треба да плате ратну оштету, а побеђени да збирају плодове победе. Савезници не могу да схвате да једна земља, чија је Влада одговорна за један од најпустошнијих ратова у свету, може да се појави са таквим предлозима пред представницима чије су земље биле највеће жртве тога опустошења. Да је таква Влада дошла са каквим озбиљним предлозима у којима би се видела жеља да испуни обавезе из Уговора, Савезници би узели њих у наклону и озбиљну оцену, али, овако, немачки предлози увреда су и изазивање. Немачка показује жељу да избегне своје обавезе, које су много блаже него оне које је она 1871 тражила и добила од Француске. Немачка намерно не уводи онакве по-

реде и пприреже каквих има у савезничким државама и какве је дужна унести по Уговору о Миру, — а докле то не учини, она неће моћи да увери никога да није у стању да плати ратну оштету коју је одредила последња Париска Конференција. Немачка, осим тога, није извршила неке од најважнијих одредаба Версальског Уговора; она још није предала суду ратне кривце, није извршила разоружање, није предала у готову двадесет милиарди златних марака. Савезници су досада били стрпљиви и попустљиви; они су чак изменили извесне одредбе у Уговору, продужили рокове, и све је то било узалуд. Савезници не могу више одлагати и мењати, већ поступати као да Немци неће да испуњују своје обавезе. И ако до понедељника (7 марта) Немачка не прими одлуке Париске Конференције, Савезници ће предузети следеће мере: окупирање Дуисбург, Рурорт и Диселдорф; наплаћивање од продајне цене немачке робе у савезним земљама таксу коју нађу за сходну; установиће на Рајни царинску границу под њиховом контролом.

Немци су покушали да овај ултиматум отклоне или бар да га ублаже, али то није успело. Савезници су стављали до знања да се може нешто изменити само у начину плаћања ратне оштете, али да се величина и врста дуга и оштете не може променити. Чим Немци нису одређенога дана дали повољан одговор, разговори са њима у Лондону су прекинути, а савезничке трупе су умарширале у Диселдорф, који доминира Есеном, Дуисбург, који је главни чвор рајнских железница, у Рурорт, главно место у Рурској долини, за којом Немци толико жале.

У ово време је баш долазила и инсталација новога председника Сједињених Америчких Држава. Нови председник у својој посланици Представничком Дому дао је неколико реченица из којих се може закључивати да ће и Харднг, као и Вилсон, дакле Америка, бити противу свих оних који буду хтели рат светски.

ИНОСТРАНИ.

ПОДСЕТНИК.

Март 1, 1921. — Умро у Француској бивши црногорски краљ Никола I.

Март 3. — Предат ултиматум немачким делегатима у Лондону, да приме савезничке услове за накнаду штете.

Март 4. — Нови председник Сједињених Америчких Држава, Хардинг, ушао у дужност, и наименовао нове министре.

Март 7. — Немци одбили захтеве Савезника. — Убијен шпански Министар Председник Дато.

Март 8. — Савезници окупирали три нове немачке вароши као јемство за извршење Версаљског Уговора.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — РАД УСТАВНОГ ОДБОРА.

Београд, 11 марта 1921. Рад Уставног Одбора примиче се крају. Ограничен временом, Уставни Одбор морао се журити; врло спор у почетку, он је необично брз при крају, — а необична брзина није увек саветна. И зато ће нацрту који он буде поднео Скупштини политичари замерити доста, правници врло много. Добит је ипак несумњива према Владином нацрту: овоме су и једни и други замерали врло много. Главне линије нацрта Уставног Одбора дају се већ јасно уочити. Он ће имати више изглед, мање суштину, једног компромиса. Он неће личити на Владин нацрт, али ће много мање личити на ма који опозициони. Он ће садржати све главније мисли Владина нацрта, само неке осталих. Он ће прихватити извесне мисли осталих, али ће их ограничењима свести у границе Владиног. Влада је чинила врло много уступака у форми, много мање у суштини. Њен нацрт у главном је пропао, али је њено схватање у главном победило. Устав који добијамо јасно ће показивати однос снага између једне велике, али и одвише разбијене опозиције, и једне бројем јаче, али недовољно хомогене Владине групе.

Под притиском положаја Влада је пристала да се унесу и привредне одредбе, и унесу у засебан одељак. Изабран је ужи одбор из свих странака и он се сложио на двадесет и два нова члана која би имала ући у засебан, трећи одељак новог Устава као „Социалне и Економске Одредбе“. То су у главном одредбе узете из устава земљорадничке странке, из његовог привредног и његовог културног дела. Једне су узете у потпуности, друге измењене у неколико, треће са додатцима и ограничењима. Код свих је дата широка слобода законодавцу. Главније су привредне одредбе ове: о спремању грађана за послове којима нагињу и преустројству наставе у томе смислу, о слободи рада и слободи уговора, о заштити радне снаге, интервенцији државе у економским односима, браку, помагању задругарства, обезбеђењима, инвалидима, својини, која се зајемчава али која и обавезује, фидеикомисима који се укидају „осим задужбина с опште корисним циљевима“, о порезу на наслеђе, узимању коморе уз накнаду, о шумама које постају својина државе и самоуправних тела. За израду социалних и привредних закона установљава се „Велики Привредни Савет“. Законодавна иницијатива у овом погледу припада њему и Влади. Кад овај Савет изгласа један предлог, он се упућује Народној Скупштини на решавање. Савет се састоји из 22 члана и бира се по професијама према њиховом броју и социалној привредној снази. Мандат је трогодишњи. Као што се види, ово је једна врста професионалног парламента који траже земљорадници својим уставом. Ако Уставни Одбор прими овај Савет и Уставотворна Скуп-

штина га усвоји, неће бити искључено да он постепено прихвати целокупну надлежност Народне Скупштине и остане као једно представничко тело.

Три члана привредног одељка резервисана су за аграрну реформу и колонизацију. Његова садржина зависиће од исхода преговора са муслиманима и земљорадницима. Несумњиво је већ сад да гледиште земљорадника о коренитој аграрној реформи неће победити. Победиће у главном принцип накнаде. А на томе принципу стоје у овом тренутку и Влада и муслимани. Разлика је међу њима само у величини накнаде и њеном облику. Зато је између Владе и муслимана споразум много лакши него између ње и земљорадника. Уласком муслимана, Влада би имала већину да спроведе Устав и можда два три основна закона, али би та већина била недовољна да обезбеди Влади дужу владавину. Законодавни рад ове Скупштине у том случају не би могао бити врло дуг, и ми бисмо брзо по Уставу имали нове изборе. Ако нови изборни закон, обезбеђујући представништво мањине, не обезбеди избор „по остатку", Влада ће имати интереса да иде на нове изборе, и зато није искључено да ће их и расписати — као што није искључено ни то да ће се и за изборе народних посланика продужити коалисање радикала и демократа успешно започето на последњим изборима за Београдску Општину.

ПРИВРЕМЕНИ.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

„ЦВЕЋЕ МАСТИОНИЦЕ".

Ivo Andrić, *Nemiri*. Zagreb, Naklada St. Kugli-a, 1921.

Када је, пре две године, изашла прва књига Г. Ива Андрића, толико спомињани *Ex Ponto*, о коме се и у Загребу и у Београду писало више него и о једној нашој књизи, ја сам волео песничку прозу Г. Андрића; она ми је донела извесних немира и трзаја, извесних узбуђења, па чак и радости. Читао сам је и двапут, и трипут, и сећам се да су нека места те књиге оставила трагове у души, који су брзо ишчезли. Сама појава младога песника сигурно је допринела томе. Неколико пута сам долазио к њему у болницу милосрдних сестара у Загребу, разговарао с њим, и у једном сам разговору чуо егзотичну реч: *цвеће мастионице*. Мислим да је реч била о *Писмима из Норвешке* Гђе Исидоре Секулић.[1]

[1] Израз: „цвеће изникло из мастионице" употребио је први пут Ј. Скерлић, пишући не о *Писмима из Норвешке*, већ о *Сапутницима* Гђе Секулић, у овом истом часопису, 1 септембра 1913 (стр. 383).

Примедба Уредништва.

Од онда су прошле две бурне године у моме животу, испуњене неизбежививим младеначким олујама и катастрофама, и чини ми се: умрло је у мени дете које је зачуђеним очима гледало у свет, и дивило се једнако свему: прозору, стаблу, месецу, ветру... Ствари су изгубиле понешто свога сјаја, а душа је почела да живи дубљим и тежим животом. И данас, кад прочитах нову књигу Г. Андрића, *Немири*, мени нехотице долази до уха звук оне егзотичне речи: *цвеће мастионице*.

Сви ови доживљаји дана, који су фрагментарно нанизани у овој књизи, нису се родили *на дну* песничке душе. Нећу казати да су они игра речи, да нису искрени, да немају ничега у себи. Лирски импресионизам, који је језгра свију дела Г. Андрића, преобладава и *Немирима*. Расположења душе у предвечерје, када су све ствари другачије и сродније, и када се много слути и осећа, то је песничка проза Г. Ива Андрића. Али у тим немирима душе, који су слични површини воде, кад ветар прохуји над њом, нема дубоких бразда, нема узбурканог дна, нема ни један дубоки човечански крик. Све је то нека лака инспирација, често изражена декоративним средствима, ефектима свечанога стила, фигурама и фразама: *цвећем мастионице*.

У првом делу, *Немири од Вијека,* казане су саме опште ствари; то су мисли о Богу и о борби човека с Богом, у којој сваки подлегне; један застарели пантеизам. Док песник хоће да буде врховни свештеник једнога Бога, он је тек литерарни верник.

> — „Ја благосливљем, а сјен мојих дланова пада на свијет."

Ипак, он своју песму свршава лепом песничком сликом:

> — „Вече. Мени се чини да је ово час кад ћу као птица која има неразумљив поглед, одлетити, заједно с вриском са свијета."

И ништа више! Пола сата иза читања, нисам могао да се сетим више ни једне речи. А дубоке књиге, зацело, остављају и дубоке трагове у души.

Други део књиге, *Немир Дана,* састављен је из самих малених причица, које нису ништа више од неке врсте песничко-локалне репортаже. У њима су такође казане саме познате ствари, разуме се, уз помоћ песничкога речника. Једна међу њима, *Изнад Победа,* подсећа много на Американина Валта Хвитмена, кога Г. Андрић сигурно воли, и у чијим кошницама вешто знаде да сабире мед.

Последњи део, *Брегови,* не разликује се много од првих. Литерарне инспирације, чак и онда када се говори о унутрашњости свију ствари; па затим дневник болесника, који је пун меланхоличних доживљаја, и једна бол, песничка, дакако:

> — „боли ме, јер само слутим".

А на крају књиге поента, која је од прилике једнака поенти *Ex Ponto*; лоша особина песника који је тек почео да улази у стварање, а већ се понавља.

Једна осредња књига дакле, ни успон ни пад након прве. Књига није довољно синтетички компонована, и нема своје унутрашње динамике ни снаге. Г. Андрић је из најобичнијег материјала створио свој нарочити језик и стил, којим једнако пише кроз године. Па ипак, ни његови доживљаји човека, који се већ од давнина понављају од народа до народа, нису нашли у песнику нових акцената; у многим одломцима њега задовољава оно што би задовољило сваког недељног песника. У њега нема великих доживљаја мисаоних ни чулних, из којих као стабло расте свако уметничко дело у бескрајност простора. Он не продире из себе у свет и у све, он не доживљује *све*, него пада често скрхан пред великим доживљајима и стоји посве сам у силној олуји...

Па ипак, о Г. Андрићу се највише пише, његове књиге доживљују највећа издања, а преводе се и на стране језике. А разлог томе је врло прост: Г. Андрић је вешто знао да нађе свет својих читалаца и да постави мост између себе и њих. Нико се не боји опасности да пређе преко тога моста, јер свако зна да понор под њим није дубок, ни погибељан.

ГУСТАВ КРКЛЕЦ.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Незнани и Заборављени.“ — Г. Милутин Јовановић, који је добро познат нашим читаоцима по својим мелодичним и благим стиховима, издао је, под меланхоличним натписом *Незнани и Заборављени*, једну збирку од четрнаест приповедака, које су све раније биле штампане по разним листовима, и од којих је најстарија објављена у овом часопису још 1905, док је последња написана 1920. Те приповетке представљају дакле, вероватно, сакупљен главни прозни рад Г. Јовановића. Оне све описују војнички живот, у миру (прва половина збирке, „Касарнске Приче“) и у рату (друга половина, „Испуњени Завет“). У баналности тога живота, Г. Јовановић проналази ствари које чине његову величину, и код примитивних људи које описује, он открива, под њиховом грубом кором, осетљивости и нежности. Његова збирка нема претенсију да представља какав нов покушај по мисли или по форми, нити да нам дà визију све „величине и низине војничкога позива“ и сву трагичну поезију рата, али, по својој доброј композицији, по своме литерарном изразу, по искрености и племе-

нитости свог надахнућа, и по извесном не безначајном опсерваторском дару, она заслужује пажњу. Ако описи рата у *Незнанима и Заборављенима* немају увек довољно јачине, они често, покретом и бојом, дају утисак страна интензивно преживљених; описи личности имају више пута живописности детаља и деликатности нијанси (у „Чаробници“, и извесне љупке сластвености); описи природе, врло чести, пуни су прекрасне свежине. Али је главна одлика ових приповедака њихова чиста сентиментална нота, за коју се осећа да је дубоко искрена, и која даје целој збирци једну нарочиту чар, која ће се допасти свима нежним душама. Г. Јовановић пише с литерарном пажњом, с лакоћом израза, у једној пријатној поетичној прози.

С. П.

„Самом Себи.“ — У издању књижарнице Здравка Спасојевића у Београду штампана је мала збирка песама (двадесет и четири на броју) од Г. Божидара Стојадиновића, под насловом *Самом Себи*. Унутрашње је њено обележје: излитературисани став песников у смислу индивидуалистичком, конвенционални песимизам и логоманско самотровање; спољна ознака, у главном, једно бледо и посве неуспело имитовање форме створене у нашој поезији после 1901, низање освештаних строфа у „окованом слогу“, уз немоћне покушаје да се овима дâ један лични нагласак. Очигледно скучени версификаторски извори песникови огледају се не само у невештом склопу стиха, у замарајућој употреби траженог и тешко пронађеног (а тако простог!) слика, већ и у сопственом уживању једног ограниченаг репертоара и речника, фигуративног и језичног. Поред свега што ова збирка показује извесне сродности чак и са заборављеном поезијом из времена друге Веселиновићеве *Звезде* (1898 - 1900 — : Љубомир Симић, Бор. Л. Ценић, и други), она би, по горепоменутим особинама, ипак могла данас имати извесне ретроспективне занимљивости, кад би и у погледу године свога штампања датирала толико уназад колико датира иначе.

В. М. Ј.

Патње Срба у Босни. (Владимир Ћоровић: *Црна Књига, Патње Срба Босне и Херцеговине за време Светскога Рата 1914—1918*. Издање И. Ђ. Ђурђевића, Београд—Сарајево, 1920.) — „Осветити се и уништити“, гласила су званична написана упутства из Беча од 15 јуна 1914, достављена босанско-херцеговачким јаничарима. Ова *Црна Књига* је досје зала које су они, војни и цивилни, понеки наши и они, у току рата починили над Србима, због Српства и за Србовање. Вешања, спаљивања, устрељивања, батинања; свакојака префињена мучења, источњачка и западњачка, за телесна и душевна исцрпљења и уморства људи, жена, стараца и деце; све је ту.

Систематски, по томе пакленоме плану, официри, редови, и цивили, „шуцкори“ и друге домаће рђе, обезглављивали су Босну и Херцеговину од православних Срба. Г. Ћоровић је у десет одељака изложио, не полемишући, само факта и дела из тих црних дана. Утисак је силан и незабораваљив. Злочинци су гнијати, суви и крволочни, а жртве њихове узвишене, до последњега часа свесне својега дела и народа. Старци, људи и младеж, школовани или не, мру кличући неустрашиво Српству. *Црна Књига* је још и тешка оптужба Срба из Босне и Херцеговине, и то најзначајнија на нашем језику, против једног режима који је до јуче у Европи имао добар глас, против система аустро-угарске монархије.

Црни дани за Српство су прошли, али у светлим данима и за нове дане добро је прелиставати ову Црну Књигу у нашој целој држави. Њу би требало, макар у изводу и пре него сваку другу ратну литературу, објавити у Лондону и Вашингтону.

ин.

Један бољшевички роман. — Са своје документарне занимљивости доживео је известан успех и у иностранству *Тешки Час*, роман рускога писца Виктора Пањина. Немачки превод тога романа, који је крајем прошле године објављен у Берлину, омогућио је да се с том књигом упозна и читалац невичан руском језику, и изазвао већи број критичких оцена *Тешког Часа* у листовима француским и енглеским који прате савремену међународну књижевност. — Као раније други један много читан руски роман, *Сањин*, и ово је један „идејни роман“, за који се не може рећи да показује много маште и поезије од стране свога писца. Као и у делу М. Арцибашева, тако сада у овом Виктора Пањина главни значај лежи у његовом документарном карактеру и пишчевим филозофским амбицијама, у анализи и апологији „руског духа“, које писац покушава да изведе. Писан после бољшевичког преврата, *Тешки Час* слика прилике под данашњим московским режимом, у очигледној намери да објасни, оправда и глорификује „духовну револуцију“ која је претходила, која прати, и која подржава тај режим. Роман је написан у виду дневника једног руског књижевника и јавног радника који бележи у њему своје утиске о догађајима под превратом и после њега. Тај књижевник се зове Коља Степној, и Г. Пањин тврди да та личност представља типичног руског интелектуалца, да садржи све карактерне црте свога народа и своје класе. Степној је по природи човек благ и добар, хришћанским духом обузет верник човечанског потиштења и патње, већ одавна познат својим успесима у руском реалистичном роману друге половине прошлога века. У роману Г. Пањина, основица на којој је саграђена цела идеологија његова, и у исто време главни аргуменат у поменутом оправдању трагичне

руске садашњице, јесте религија *потребне патње.* По пишчевој вери, у колико је више бола човек поднео, у толико се више приближио Истини. „Философија свију народа, пише Г. Пањин, учи нас да је патња ствар тешка, ствар која разорава живот; али философија руског народа гледа у патњи нешто што подиже и чисти, нешто што води савршенству Човечанства." Пре рата, Николај Степној није патио и није хтео да пати. То је био разлог што он није разумевао величину и лепоту живота; рат му је отворио очи, а новембарска револуција 1917, која је завршила дело започето ратом, потпуно га је препородила. Степној се каје и стиди за лаке и смеле недуховне романе које је некада писао и који су му донели славе, богатства и личног угледа, који ни под новим стањем не губи потпуно. У својим књигама он је проповедао животну радост и паганска уживања, која изгледају страховита према црној беди садашњице. „Заслужио сам да патим", јечи он болно, и подноси ту беду, породичне несреће, понижења и муке сваке врсте, не са трпљивошћу једног новог Јова, већ са перверсним уживањем једног аутентичног чулњака. То је дубока и битна црта која стоји повучена између јунака *Тешког Часа* и површно сличних личности у романима и приповеткама Толстоја и Достојевског.

Роман Г. Пањина, међутим, имао би да буде чист руски роман, а све патње Коље Степноја представљале би симболично патњу руског народа у свом моћном узлету ка једном високом моралном идеалу; данашњи хаос требао би да буде доказ за непоколебљиву мистичну веру Русије у препород Човечанства, као и за велику улогу њој историјом предодређену и додељену. Из пакла као што је био рат не иде се право у рај, и бољшевичко крваво царство имало би да буде само једно прелазно чистилиште које води пред рајске двери. Бољшевизам значи, по Г. Пањину, владу људи нишчих духом, блажених и добрих, јединих чувара вечне истине што се зове љубав, мудрих ангела који имају да ослободе Човечанство од књижевника и фарисеја — златоустих интелектуалаца и научника. Није тешко учинити примедбу Г. Пањину да је, бар до данас, цело „чистилиште" још у рукама представника најфанатичнијег руског интелектуализма.

У својој одбрани Лењинова режима, писац *Тешког Часа* износи аргументе доста пута веома чудне. „Царистичка влада убијала је и стрељала људе стотине хиљада пута више, али је то чинила дипломатским начином и тајно. Што се тиче садашње владе, она то чини просто, јавно, у пуној светлости дана. Зато људима изгледа да се данас стреља више но раније." У свом револуционарном мистицизму, Г. Пањин је нашао згодну формулу којом покрива сва та крвопролића. Она су, по њему, једно огромно „огњено крштење", кроз које Човечанство има да прође као кроз чистилиште. „На жалост,

примећује један његов критичар, сва револуционарна лудила свију народа и свију времена имала су исту ту реч за исту ту ствар: бољшевички мистичар морао је прибећи старом и традиционалном клишеу.“

Таква изгледа хладнокрвном читаоцу теоријска страна овог „идејног романа“. Наративна страна, која би имала да примером заступа и потврди теорију, још више испуњава читаоца хладноћом и неповерењем. Ово дело, коме је задатак било да прослави бољшевичку револуцију, у ствари даје једну страховито мрачну слику беде у коју је бољшевизам утонио Русију. Патње које подноси јунак овог романа нису само интелектуалне и моралне природе. Оне су исто тако физичке патње, и опис њихов у дневнику Коље Степноја може послужити да буде све пре но одбрана и похвала бољшевичког режима.

Николај Степној има на врату жену коју не воли, али она је ипак, на крају крајева, његова жена. Једнога дана, кад је изненада затиче у загрљају другог човека, он суди о свом случају кроз призму својих нових начела: „Њено тело припада њој, према томе она има права да располаже њим у корист онога који јој се свиди.“ Никакве сцене између супружника, никакве сцене између супарника, двобоја или сличне романтичарске предрасуде. Муж и жена растају се као пријатељи. Тај догађај, ипак, разорио је његову домаћу срећу.

Утехе за тај губитак Степној нема ни од које стране, најмање од стране своје деце. Његова кћи, Њусја, такође се подала утицају ове средине која деморалише. Она се облачи настрано и изазивачки, одаје се пићу, практикује слободну љубав: „Живот је кратак, одговара на плашљиве прекоре свога оца; треба да га уживамо колико ко може.“ Она га ужива до трудноће, коју већ више не може да прикрије. Да заборави своју невољу, она се потпуно предаје алкохолу, и једнога дана отац је вади мртву пијану из потока. Још жалоснија је патња малог Вовочке, петогодишњег дечка, последње уздanице Коље Степноја, који умире од глади на саме очи свога очајног оца. Разуме се по себи да писац не пропушта прилику да нам опширно и потанко опише све муке које подноси гладно дете, са понављањима која звуче трагично баш у застарелој реторици пишчевој. „О глади, ти си бич страшни и непојамни! Проклета да си! Ти си у свету изазвала толико црних суза, толико несрећа! Правда неће завладати овом долином плача све док тебе не буде нестало.“ Али одмах за њим, јавља се у мученику проповедник „потребе бола“, и несрећни отац покајнички повлачи своје речи. „О глади, узвикује он, ти си Бог мој! Милошћу твојом ја сам разумео човека и свет, разумео сам какав сам злочин био учинио према милионима других бића која су се превијала у боловима глади. Чак и ако би ме ти у гроб одвела, ја те ипак

благосиљам! Јер је срећа умрети, кад се дође до сазнања. А своје откровење потомству ћу завештати.“ Мали Вовочка подлеже смрти од глади, али га је отац надживео да га оплаче. У бури „новог живота“ Коља Степној изгубио је жену, кћер, сина. Али ипак за то он и даље остаје чврст у вери да је „огњено крштење“ мазија која ствара будућег праведника, и да је комунизам „средство за морално усавршавање“ коме равна нема. Он ће помоћи руском народу да се уздигне високо, к небесима.

То је теза коју заступа херој *Тешког Часа*. Она јамачно представља присна осећања самога писца, и, после овога што претходи, остаје нам да се запитамо, са изврсним познаваоцем савремених књижевних струја, Морисом Миреом: да ли писац збија шалу са читаоцем? плаћа ли дуг једној данашњој зарази, или по наредби пише памфлет намењен пропаганди бољшевизма „за границом“?

x. x. x

ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ.

„Социални апсолутизам“. — У америчком часопису *Нова Република* од 9 фебруара 1921, Џон Дуи (Dewey), који, са Џорџом Сантајаном, спада међу најзнатније данашње америчке филозофе, говори о „социалном апсолутизму“. Под овим називом он разуме сваки онај систем који има за циљ да све људе сведе силом власти на исти социални тип. Социални апсолутизам нашао је свога најпотпунијег израза у савременом бољшевизму, који би хтео да путем диктатуре уништи све класне разлике између људи, и створи једну једину врсту људи, једну потпуно хомогену масу, у којој би сви појединци били радници. Дуи налази у основи бољшевизма један нетрпељиви догматизам, једну слепу веру у једно једино свеспасавајуће правило, које би требало применити на све људе без обзира на толике њихове фактичке разноврсности. Дуи тврди да живот са својим *многобројним могућностима* искључује свако апсолутно правило; у место што би се људи уједначивали по истом обрасцу, треба их пустити, — бар у извесној мери, — да ван општих правила праве нове експерименте; основно начело друштвеног живота мора бити толерантност, а не догматизам. Насупрот бољшевизму, који искључује све друге идеје осим чистог марксизма, Дуи ставља демократију, у којој су сва мишљења равноправна, и у којој, путем слободне дискусије, има да се створи једна синтеза од многобројних и разноврсних гледишта. Дуи се, дакле, приближује оним европским писцима (нпр. Келсен) који демократију изједначују са научном методом слободног истраживања, са критицизмом и релативизмом, — а бољшевизам са мистичком вером у једну апсолутну истину, са религиозном нетрпљивошћу и с оним духовним

астојем који та нетрпљивост неминовно доноси собом. Као сваки прави Американин, Дуи нарочито наглашава потребу нових експеримената. Живот је пун неиспитаних могућности. које нећемо никад докучити ако социални апсолутизам утврди за читава времена један тобоже идеалан поредак, и забрани свака нова истраживања која би се од њега удаљавала. Али. ма колико противан бољшевизму, Дуи не налази да против њега ваља приређивати „крсташке војне“ цивилизованих држава. Сви су експерименти допуштени, па и тај који бољшевици чине. Када су већ почели, треба их пустити да са својим покушајем иду до краја. Русија може при томе изгубити, али не и човечанство, које ће, после бољшевичког експеримента. имати једно искуство више.

Z.

ДРЖАВНА И НАРОДНА ПИТАЊА.

Речник наше управне терминологије. — Премда још није изграђена наша јединствена управна терминологија, око које се сада ради, и премда још за неко време важи досадашњи покрајинско-управни распоред наше нове државе ипак се наше чиновништво шаље из једних крајева у друге. што је врло нужно, корисно и по себи оправдано. Највећа сметња што је осећају тако премештени чиновници, јесте разлика бирократске терминологије, која је, уз веће или мање разлике, једна у Србији, друга у Хрватској, трећа у Црној Гори, Далмацији, Босни, или Словенији, док крајеви бивше Маџарске скоро и не долазе у обзир, јер је тамо службени језик био само маџарски.

Док се не спроведе потпуно, формално и материално јединство закона, треба да се одмах састави речник са свим синонимима и разликама наших садашњих управних терминологија. Тај посао није тако тежак, ни дуг, како изгледа. Засада, најпотребније би било израдити само српскохрватски речник. То ће бити најлакше ако се повери покрајинским владама у Загребу, Сарајеву и Сплиту да даду одмах израдити списак управне терминологије из судске, полицијске. поморске, здравствене, школске, саобраћајне, рударске, архитектске, општинске, шумарске, и сваке друге области. То може лако и брзо да изради неколико чиновника стручњака уз помоћ два-три добра филолога, на темељу досадашњих речника, закона, наредаба и стручних издања. До одређенога рока ти би азбучни спискови морали бити у Београду, да се на исти начин направи од њих један речник, који би се допунио србијанском терминологијом, у колико се од њега разликује.

АРСЕН ВЕНЦЕЛИДЕС.

Власници, Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

НОВА СЕРИЈА, Књига II, Број 7. — 1 Април, 1921.

ЕМИГРАНТ.

I

Он је био родом из једне наше мале, врло лепе вароши у романтичној долини испод брегова с красним дрвећем, које у плавој измаглици по цели дан трепти у лепоти светлости са азурнога неба. Родио се испод високог старог торња са сатом и црвеним мирним кровом.

До куће је била башта с опојним мирисним багремима, што у пролеће дишу јаким мирисом као слатка смола, а кад дође јесен, тада ветри проспу свело, жуто лишће. По прозорима пану увеле гранчице уз хладни и јасни звук ветра по светлим, сувим стаклима. Доцније хладни ветри однесу свело лишће.

До те зграде има велика, пространа ковачница. Сваког јутра ради врући апарат и наковањ, поред кога стоји миран, пажљив и замишљен ковач. Ковач туче и ради по цели дан, а огањ гори у свима тоновима запаљене, жуте ватрене боје и скачу искре као звезде. Наоколо горе пламичци модре металне боје као плави лептирови. Пред вече се истроши ваздух, почне ударати гар, наковањ стане, и ватра се смири и дође мрак. Ноћу, док ковач спава у ковачници, тада ватра у пепелу тихо шапће и јеца, и пева: то се у ствари, после напорног рада, чују силно узнемиравани елементи ватре, гвожђа и угљена. Ковач међутим спава и снева, и кроз сан чује, и шапће.

Ујутру је бисерно сив зрак, и у башти трепере гране. Око седам сати улица је пуна сунчеве светлости. На чесми скаче кристално чиста вода. У воћарници мирише воће. [illegible] одмор све до саме мирне вечери. Око вароши су баште, с побељеним дрвећем. Испод вароши широко поље и луг, пун конопље и птица крај плаве, бистре реке. У долини реке шуме млинице, шуми бистра вода. На равници дрхте у висини две ветрењаче као јесење гране, пуне лишћа. Луг је између млиница, крај реке, пун сасе, папрати и конопље. По цели дан трепери светлост. У предвечерје у лугу тихо звучи полутама, која осваја светлост дужином луга, преко трава. Кроз сутон лете птице као по линији. На видокругу заходи сунце и гасе се боје. Силази тама и овија поље. У гајевима, у пољу, одише хладноћа лишћа и лете пламни, златни свитци, чулна мистерија ноћи. У нутрини гајева тама пада у загаситије преливе, и вече бива дубље и дубље. Касно у ноћ изађе месец, и гај је пун тихих дугих звукова преко осветљеног лишћа.

У зору пуну росе и кристалних одсева, идући низ дугу белу цесту, поред гајева, из дрвећа се чују гнезда, која се после виде високо у рачвама грања, и лете птице, и мисао иде тамо на топла птичија јаја најчистије и најлепше светле боје и мирисног даха у гнезду од вунасте конопље.

А дању је само светлост. По азурном, плавом небу иду бели облаци необичне чистоте. Небо је плаве, сјајне лепоте као у сликама. Ваздух је од сјајне светлости са висина сав узнемирен од кристалног преламања и даје необичну лепоту и обичним стварима.

Из таквог краја био је родом млади Борић, тих и нежан, природног понашања, с благим лицем.

Гимназију је свршио у вароши три сата далеко од родног места. У тој се вароши силно осећају ефекти сунца, и јутром и даном и вечером. Лета су жарка, а зиме ветровите и суве. Улице су сиве и тихе, с дахом меланхоличне еротике, а људи настране, јужњачке нарави и ведрог израза на лицу. У тој вароши је млади Борић свршио гимназију. После је, једно октобарско после подне, отпутовао на универзитет у Београд.

Путовао је, да му се чинило врло дуго, јер је бежао. Ноћ је тешко пропутовао крај непознатих људи. У зору, кроз

сиву светлост која је као завеса била по вагонским прозорима, купе је био осветљен. Одилазио је болешљив сан људи који путују. На таваници је светлила жута лампа, као мртвачка глава у полутами. Борић је поново видео једну личност према себи, која га од синоћ упорно и непрестано мотри, и осетио први пут у животу несрећу гањања.

Влак је пролазио кроз светле, јутрење пределе, поред мирних станица, благо осунчаних, где је било доста свежег воћа, после росне ноћи.

Око подне је сретно прошао поред полиције и ревизије путних листова, и прешао у Београд, с најлепшим осећањем за старе српске споменике. Ту у Београду остао је више месеци, ретко се дружећи...

II

Становао је близу Доситејеве Школе, у једној од оних тихих улица где вазда траје дуго време. Држао је стан за самца. Газдарица је била као и остале газдарице таквих станова. Била је без својте, с бледом прошлошћу живота у предграђу. Млади Борић је осећао тежак притисак друштвеног слога и имао врло болећивих, духовитих опазака о последњим стварима. Седећи у својој соби, он је често пута занесено размишљао о питањима која су га мучила. У соби је мирисао чистотом сив, посан ваздух. По зиду су висиле старе владарске слике. У ормману су били поредани савремени сензациони романи. Крај врата стајала је једна прашњива, украсна перушка. Он је седео, гледајући у прозор, а мисли су блудиле с погледом у благу светлост дана, тиху, све тишу, као најтиша мисао. Онда је полако завршавао старим резултатом: Док се ослободимо, па ћемо онда и остала питања лепо да решавамо.

После би изашао на улицу и ишао којекуда цело после подне, гледајући на Саву и дунавску равницу. Доста њих су га познавали, видећи га осамљеног и тихог како иде улицом. Он је био поуздан да га држе за честитог младића слабих живаца, да је интересантан и симпатичан.

Једном је волео једну малу плавојку. После је та љубав ишчезла у његовој тихој кружници самоће. „Оставио сам жене, сад се занимам политичком историјом“, рече он једном доста наивно. Он је у друштву, у дискусији, изгледао леп.

Србију је волео, и надахњивао се лепотом успомена из српске прошлости. С њим се обично састајало неколико студената идеалиста, младих људи од карактера. У разговору су били озарени лепотом благих, искрених речи.

На вече Милан Борић је долазио код *Венца* и седео за столом у тихој, бледој, мекој светлости лампе испод тамног лишћа липе. Ту су тихо разговарали млади емигранти: Милан Борић и један млад писац, и један плав омладинац озбиљан и тих. За другим столом седели су остали земљаци, махом ђаци, и весело се смејали на обичне ствари, као други млади људи. Приповедали су дневне појединости и расправљали духовито о појединим забавним савременим типовима, о литератури. Политика би их забринула, а душа се опет засањала.

По који пут су дуго ћутали. Гледајући их са улице с ноћног тротоара, како седе пред кафаном у жутој светлости лампе, сви бледог изгледа, чинили су се као у сненом заносу.

На ниже, погледивала је на улицу једна стара мала кафаница чувеног имена. Ту су седели млади ђаци и четници. На столовима сиве бочице ракије. Ту је свраћало и друштво Милана Борића. Један плав, висок студент певао је високим гласом дугу сетну, славенску арију четовања. Сви су били озарени лепотом песме, као да слушају своја срца. После много алкохола, одлазили су дома.

Једно вече је Борић лутао испод те кафане тамним сокацима, поред ноћних места. У једној улици видео је двојицу људи како се грчевито хрву. Мало после видео је свађу у једном хотелу, гледао људе, сабље, коње, псе, таму, па осветљене прозоре и бојадисана стакла светиљки, и светлост по улици и киши. Идући све даље, дође на један угао и виде тамну, осамљену прилику једног младог господина. Борић се с њим поздравио, мало разговарао и пошао даље. Било је касно. Дома је била самоћа. Свећу је угасио и заспао. У зору се тргнуо и чуо дуг, сетан писак фабрике и железнице. Ујутру се рано обукао, певушећи, и видео себе под оружјем.

Од једног друга имао је доста новаца, а у срцу се светлила челична храброст. Два-три дана спремао се да отпутује у Сарајево. По свом карактеру, гледао је на опасности доста хладнокрвно. А био се зажелео и свог родног краја, дивних, цветних лугова.

Отпутовао је једно тихо после подне. Видели су га где иде са завежљајем, у сивом оделу, кроз суху, прашну алеју, до станице.

III

У Сарајеву се настанио високо у једној улици изнад протестантске цркве. Та је улица каменита и стрма. У хладним, плочним двориштима станују сироте муслиманске и јеврејске породице.

Паде под сумњу да је уплетен у опасан комплот великосрпске пропаганде.

Првих дана је прошао сретно и неопажен. Доцније, слабијих живаца, осећао је сваки час све већу тескобу. Једно вече вратио се тешким кораком и јако забринут у свој ћутљив, неосветљен стан. Он седе на столицу, уморан од гледања и подозрења и полицијске пажње. Уморан од дана. Ово после подне било је нарочито тешко, а вече још више. По улици пролазници, тамни капути и сенке по асфалту. Неки иду укочене физиономије на вечерњој светлости. Од Катедрале дуга сенка низ улицу с преломом у жутој светлости лампа. Доле у тами звуци. Судбоносно, стравично вече. Неко му се из мрака цинички искезио и отрчао низа страну. После опет, сусрети са заједљивим изгледима лица. Двојица, тројица јавише се у оделима хотелских портира, па, наједном, у фраковима и високим цилиндрима.

„Ово су им може бит' главни," рече за себе са зебњом. „После њих иду они незнатнији с ћорнутим капама и камашнама."

„Само што још нема мушкараца у женским оделима," продужи Борић доста тужно, од природе врло осетљив, али вазда с будном пажњом да види право стање ствари. Полиција покрај реке, карауле, касарне, војни колос и ужурбани звук мамузе, чизме, све му је фатално давало на знање да је ситуација све више без излаза и да су му већ неоспорно ушли у траг.

„Вечерас ћу код Крилића," рече, па се одмах досети да је то бесмислено, и пође дома.

„Коначно, то је све само зато, јер сам био емигрант, а то није страшно."

Кад је дошао пред свој ћутљив, неосветљен стан, ушао је нагло у свој ходник, млак, мрачан и интиман с пријатним

домаћим дахом од својих ствари, и сео у својој соби, осећајући се невин, несрећан и без наде. Умор је био као од олова, а издржљивост се осећала готово исцрпена.

Сумња му пође на неку далеку својту, па онда на једног [illegible]. Вечерас је опет срео једну сумњиву Јеврејку ухо-[illegible]ку, како се на улици на њега смешка и чита неко своје врло значајно писмо. Свест му је била већ уморна, и осећао се пред затвором. Кроз сећање му прође нека јуначка народна пословица и традиција, као мелем. Наједном се осети прилично равнодушан. Био је жедан. Узе суву, кристалну боцу с водом и загледа се у потпуну тишину полуосветљене собе, где је горела једна свећа.

Врата се од собе и од ходника помакоше наједанпут, и као да се отварају у највећој тишини, а око њега полутама непрестано и упорно га гледа као мирне, тамне, јако загледане очи. Борић осети страх од тајанствености и побледе. У собу није нико ушао. То је била само варка чула. У ходнику је било као и раније. Ништа се није десило. Он круто и замишљено седе на столицу, с грчем и напорно стежући своје суве руке — хладне, бледе и светле — и потражи целокупним напором мишљења један излаз. Излаз није пронашао, а знао је да га они од полиције хотимично и врло јако муче, и да су пустили у строј цели апарат полиције у неколико махова, свом жестином. Да отпутује, бојао се да ће га зауставити. Међутим, остајући у вароши, остајао је под пажњом. Све више без излаза. Борић је био заиста уморан од света, али је, сваки пут кад се сабрао, осећао животну снагу која струји у његовој крви: био је рођен крај лугова где расте бујно цвеће.

Али сад је слабо знао пута; осећао је и није могао да нађе једини начин: да му треба искрен савет и споразум. Осећао се постепено све слабији, дисао је суво, и предавао се све више равнодушно болу гањања.

Сутрадан је опет изашао у варош. Дан је провео тешко, и био је изнемогао као да плива у сну по тешкој, мутној води. На вече се вратио у своју собу, сео и запалио свећу. Пажња се цели дан мучила, бдила, као драга сестра, борила се и уморила.

Наједном, на вратима се помоли жуто турско лице стражара који му предаде полицијски позив.

Борић прибра и последњу снагу да се избави од опасности. Видео је да је доцкан. Морао је у „уред“. Помисли бежати, и рече просто:

— Доћи ћу доцније.

Стражар пусти неки подругљив узвик, с издуженом гримасом, као из затворске решетке, и повуче га за собом.

У „уреду“ је тиштила брутална званичност, ударао задах прашине и шињела.

После слабог записника, стражар га поведе у ходник, замахну и баци низ степенице. Борић паде пред мрка врата, истучена ногама, кобна врата тамнице, око којих лебди мисао о тамници, која заокупља пролазнике као живо биће. Ту титрају сенке догађаја, осећаја и бола сужањства, а све се слива у један мучан утисак: врата тамнице!

Нису га више ни испитивали. Остао је ту, у хладној, несрећној соби, крај тешких, затворених врата, у која је залуд гледао, и о која су се разбила сва његова осећања с добротом која очајно моли и јеца. Зидови су били зли. Осећања су била судбине као зимске птице кад улете у хладни, зимски ходник, док напољу веје мећава и зима.

Ноћи су биле бесане, а зоре болне, кад око врата туку нечији кораци и пролазе људи у чизмама и лупају, као ветар, и одилазе. Сваки звук у зору пролазио је кроз његову свест као тешко, очајно осећање. Звуци о тврду калдрму у зору газили су му срце, као да су то срце пробадали чавлима.

Дању су часови пролазили тешки и дуги; завидео је чак и хапсеницима који се по дворишту слободније шећу, у сивим хаљама, крај високих зидова. Двориштем се чула сетна, звучна лупа корака. Недељом су ишли као сива литија патње. Видео их је с прозора. —

Без ислеђења, бојао се и већег зла. Посете су му биле кратке и врло ретке. Чезнуо је.

Једно после подне, прође сунчева светлост и осветли собу и зид и намештај. Борић осети благу топлоту, а мисао му с осећањем пође на свој родни крај: плаву, бистру реку, дивни луг, пун конопље и птица, где крај реке шуме ветрењаче као јесење гране.

Са затворених врата гледала је мирноћа, а ходником су ишли тишина и време.

ДРАГУТИН РАДОВИЋ.

ЗА ДОН КАРЛОСА!

(7)

„Једног летњег дана, баш кад су мој отац и мој ујак, седећи под тамариндима који бацају хлад на нашу терасу, играли карата, они видеше једну барку с једрилима где заобиђе око каменитог шиљка који служи као брана пристаништу. Они нису никад могли да виде сличан призор а да не задрхте, јер су плаћали у Боливару једног човека само зато да дође и извести их, чим приспе глас, да се застава законитог краља лепрша наново на бискајским планинама.

„Али то није пристизао тако навестилац рата за ослобођење, то је био Дон Ињиго. Дон Ињиго, који хрче доле, пошто се поднапио жирансонског вина, био је тада први капелан Санте Марије-де-Лос-Ремедиос, саборне цркве у Циудад-Боливару. Он је долазио често у Орокопиш, да игра карата с мојим оцем и мојим ујаком, а и да благослови дом, рудник, реку и стада.

„Овога пута, његова посета је била мање некористољубива; он се био коцкао, два претходна вечера, код државног министра финансија, и изгубио око педесет хиљада боливара, од своте од сто хиљада франака која је била послана из Рима за подизање капеле у Светој Рози де Лима.

„Не тренувши оком, мој отац изађе, и, вративши се, спусти у руке честитоме свештенику, који је плакао од узбуђења и захвалности, педесет хиљада спасилачких боливара. Затим му мој ујак затражи да им исприча свој зао удес, што Дон Ињиго учини одмах, сав збуњен.

„Прекосутра дан, у исти час, први капелан био је наново у Орокопишу. Кад га мој отац виде да долази, трепавице му мало заиграше. Али то није било оно чему се он надао: Дон Ињиго се, још истог вечера, коцкао код министра са педесет хиљада боливара, и добио сто хиљада. Одмах је попунио дефицит у улогу за Свету Розу, и доносио је натраг моме оцу своту коју му је овај био позајмио.

„— Али ово је од мале важности, додаде он. Слушајте. Ја захваљујем Богу што ми је тако брзо пружио прилику да вам докажем да нисте имали посла с једним незахвалником.

„Три столице се примакоше. Лагано, Дон Ињиго стаде да говори.

„За време картања, код министра финансија, заподео се

разговор о браћи Дечарт. Ту је био генерал гувернер, главни чиновници, два-три велика бродоградитеља. Приходи мојих били су оцењени на више од шест милиона боливара.

„— И помислите, рече Дон Јозе Ромбиера, министар трговине, да они плаћају годишње аренде само осам стотина франака. Још једна подвала оне хуље Ублиона!

„Би одлучено у сагласности да се уговор откаже и да држава Гуијана узме у своје руке острво Орокопиш и његова богатства.

„Мој отац и мој ујак слушали су озбиљно, пушећи своје луле.

„— Како ће то моћи учинити? запита полако Евген Дечарт.

„— Кроз два дана, рече Дон Ињиго, ви ћете примити позив да отидете код генерала гувернера, ради једне ствари која вас се тиче. Вероватно је да ћете ту бити како ваља свезани и упућени на једно место које ми нису казали, али на коме ћете остати, мислим, толико да ћете заборавити и своје име.

„— Кад је тако, рече мој ујак, ми ћемо све приуготовити да стигнемо на уречено време на састанак, и чак мало раније.

„Сутрадан, по дивном сунцу, истакнувши златну заставу с љиљановим цветом, *Дон Карлос* се био испречио пред Циудад Боливаром. Његова прва паљба послала је на дно воде флоту државе Гуијане. Друга паљба била је правично распоређена на парламент, касарне и палату генерала гувернера. Четврт сата после, влада је била пала и бела застава истакнута на тврђави. Ни Пјер, ни Евген Дечарт нису хтели да приме власт коју су дошли да им понуде на лађи дванаест златом окићених пуномоћника.

„Они се ограничише на то да их натерају да потпишу један добар мали уговор, али како нису имали много вере у ове потписе, предузели су мере да они не буду опорекнути једног дана. Утврђења боливарска била су порушена и њихов материјал, топови и муниција, пренет у Орокопиш. Војска је била сведена на једног генерала, два пуковника и двадесет четири човека. Најзад, сопственост острва била је призната браћи Дечарт једном нарочитом одредбом уговора, коју је парламент сутрадан једногласно потврдио.

„Једна од четрнаест тачака уговора прописивала је постављење Дон Ињига за градског викара. Али, као прави мудрац, он не хтеде да прими своје место, задовољи се почасним звањем и дође да станује на острву. Од тада нас више није оставио. Честити човек! Слушај га. То његово хркање тресе зидове среског начелства.

„Збачена влада гуијанска била је претерала ценећи на шест милиона боливара приход мога оца и мога ујака. Данас, та цифра је по својој прилици приближно тачна. Одатле можеш видети да мој отац није имао много муке да нађе што му је требало, у аристократији боливарској, кад је сматрао да је дошло време да се жени. Осећао је да га снага издаје. Био је још млад — четрдесет и пет година —, али човек не може некажњено да води живот који је он до тада водио. Он се, дакле, ожени. Ја нећу говорити о својој мајци. Ограничићу се да ти кажем да је била лепа, и да је умрла. Марта 30, 1848, оног дана кад сам се родила, мом оцу су навреле у очи крупне сузе кад је видео да нисам мушко. Ипак ме је назвао Алегријом, у знак радости, и за успомену на бискајско сеоце где је, први пут, пољубио руку своме краљу. На његову заповест, топови с острва загрмели су двадесет и један пут, растерујући на све стране плаве папагаје и црне и жуте аронеросе. Ах! да је могао знати да се истога дана, у исти час, рађао у Илирији кнежевић чији лик ми обе љубимо у овом тренутку, како би јадни човек удесетостручио количину барута!

„Једног дана — ја сам имала десет година; мајка ми је већ била умрла — Пјер Дечарт се не диже. Он нас призва својој постељи, мене и мог ујака Евгена, који је, сећам се, увијао међу своје грубе узбуђене прсте своју као кукуруз плаву косу.

„— Свршено је, рече он, ја више нећу видети „дрво слободе" у Герники. Ти ме чујеш, Евгене: ја сам нашао злато, и моје је то наређујем, и ако сам млађи. Слушај дакле: ако се наш краљ врати у бискајске области пре но што мала имадне двадесет и једну годину, продај острво банци Морган. Они му дају цену и платиће ти га по вредности. Поверн све на чување банци Гомес, из Бајоне, и пођи са Алегријом и Дон Ињигом. Оставићеш их обоје у Француској, а ти ћеш отићи да нађеш кнеза. Рећи ћеш му: „Имам толику и толику

суму на вашем расположењу. Сад треба много новца у ратовима.“ Затим ћеш чинити своју дужност и одбићеш да примиш, у награду за једну услугу која и није услуга, сваку другу службу осим оне коју може да врши један сироти планинац. Али... — и очи самртникове засјаше — ако се Дон Карлос не појави у Шпанији пре 1870, када ће Алегрија имати двадесет и једну годину, онда! онда, Евгене, макар колико ти то тешко падало, ти ћеш оставити своју синовицу да пође сама, с једрилицом и момцима пробраним међу нашим најбољим караибима, а ти, Евгене, ти ћеш остати овде, да без престанкаствараш злато за банку Гомес. Треба много злата у европским ратовима, а овај рат биће тежак.

„Што се тиче тебе, рече он, управљајући на мене свој ватрени поглед, ја немам потребе да ти понављам, Алегрија, мала Алегрија, оно што сам ти говорио откад си дошла у године да ме можеш разумети... А твој ујак, твој отац сада, има десет година пред собом да ти понавља свакога дана како једна бискајска девојка треба да служи Дон Карлосу.

„Он узе наше две руке, моја миљена, пољуби их, затим их скрсти на свом срцу. На мом прсту био је дијамант кнегиње де Беире. Он онда пољуби и прстен, с једним бескрајним мирним осмејком. Затим, пошто је замолио Дон Ињига, који је плакао као што нисам никад видела човека да плаче, да уведе Караибе, он нас благослови. Још је имао снаге да затражи да се лађи која ће нас одвести у бој дà име *Сан-Естебан*, јер дан кад је он умирао био је 26 децембар, светковина светог Стевана. А затим... А затим, то је све.

Алегрија оста један тренутак не казавши ни речи. Она скиде са свог прста прстен кнегиње де Беире и, полако, намаче га Луцили на прст. Умирућа ватра са огњишта обоји камен крвавим сјајем.

Она настави:

— Шта сам учинила од тада, служећи Дон Карлосу, ти то знаш једним делом. Остатак ћеш чути од других. Има ствари које би ме скромност спречила да ти кажем. Друге, Луцила, стид...

— Ах, ма шта да си учинила, ти си увек имала право, прошапта са заносом госпођица де Меркер.

— Знам то, одговори опоро горда девојка гледајући своју нежну другарицу. За почетак, ја сам жртвовала све имање... Али то није ништа, то је најмање што се може учинити. Ти ћеш то знати једног дана, пријатељице, рече Алегрија благим гласом. Не бој се...

Оне су сад стајале пред угашеном ватром, у мрачној соби коју је стала да захвата самртна хладноћа.

Она узе Луцилу у своја наручја и стеже је с дивљим бесом.

Не бој се, настави она, имај вере, ја ти то наређујем. Чак и тамо доле, ти ћеш чути људе који шире малаксалост и панику. Истина је, велики Зумалакарегуј није више жив. Кабрера је издао. Санта-Круц је заробљен у Лилу. Андешага је умро. Безбожне хорде узеле су Пампелуну... Али пастири из Алаве и морнари из Бискаје на ногама су. Стари Валдеспина командује још увек пуком Сидовим, Мендири људима из Уроистонда. Калдерон Наварцима. Дорегарај је на челу јунака из планине... Ах, мала, мала девојко, реци ми, реци ми да сам имала право...

Луцила је пољуби задрхтавши.

ГЛАВА СЕДМА.

ЧЕТИРИ САТА ИЗБИЈАЈУ У ЕЛИЗОНДУ.

У понедељник 13 децембра 1875. ГГ. Литре и Жил Фери, из ложе „Благог Пријатељства“, пођоше првим возом за Версаљ. Носили су собом писмо које су, у прошли четвртак, „Облигационари Марборел“ упутили француској Великој Ложи слободних зидара.

У скупштинским ходницима нађоше ГГ. Ернеста Пикара и Локроа, који су се разговарали о избору непокретних посланика. Они им дадоше писмо да прочитају.

— Тражимо Гамбету, рече Г. Литре. С таквим документом на расположењу, он ће створити сутра мањину министарству.

Г. Ернест Пикар окретао је и превртао писмо. Није успевао да скрије да га је оно ванредно занимало.

— Ви ћете опет навући на себе подсмех, рече с иронијом Г. Локроа, грицкајући своју цигару.

— То ћемо видети, рече Г. Жил Фери, жацнут. Али ево Гамбете.

Велики трибун примицао се, клатећи се, зајапрена лица. Они му пођоше у сусрет.

— Знате ли шта вам доносимо? рекоше они у исти мах.

— А знате ли шта има у овој забелешци? рече Г. Гамбета, који је махао једним листом хартије изнад своје главе.

Они рекоше, сва тројица заједно:

— Нешто чиме се може оборити министарство!

Затим се погледаше зачуђено и измењаше своја документа. Оба су се тицала Ласпумадерове ствари. Али документ Г. Гамбете, скорашњији, садржавао је, поред приче о осуди председника вилелеонске ложе, неколико тачнијих појединости о раду среског начелника те вароши.

— То је озбиљно, крајње озбиљно, прошапта Г. Гамбета. Ходите, треба хитно сакупити наше пријатеље.

И они изађоше, уздигнуте главе, док су их ГГ. Ернест Пикар и Локроа гледали подсмешљиво.

Око једног сата, представници крајње левице довршавали су, у хотелу код Црвеног Коња, ручак који је био обилно заливен. Осим ГГ. Гамбете, Литреа и Ферна, били су сакупљени око стола ГГ. Наке, Верн, Мењ, Боасе, Мадје де Монжо, Пејра, и неизбежни Г. Бароде.

— Решено, рече Г. Гамбета. Ја предузимам јуриш. Покидаћу конце које су с толико труда заснули Жил Симон и други занешењаци. И ево шта ћу им рећи на крају.

И, метнувши обе песнице на сто, загрејаног лица и гласа, он им саопшти чувени завршетак беседе коју су разлози парламентарне тактике одложили за идући 4 мај:

„... *Ви осећате дакле, ви признајете да има нешто што је француским сељацима одвратно колико и стари режим, то је влада клерикализма... Ви имате право, и због тога с ове трибуне ја то и кажем, да би то постало баш ваша осуда пред бирачима, и ја само изражавам осећања француског народа кад кажем о клерикализму оно што је једном рекао мој пријатељ Пејра: клерикализам, то је непријатељ!*“

— Браво! браво! рече пријатељ Пејра.

— Браво! браво! рекоше остали.

Да, али, практично, шта да одлучимо? прошапта Г. Наке.

Велики беседник га смрви погледом.

Ја ћу отићи, предложи Г. Мадје де Монжо, да потражим Виктора Хига. Замолићу га да напише један спев у коме ће жигосати верску нетрпељивост. Дејство ће бити огромно, нарочито у иностранству.

Да, али, за то време, честити Ласпумадер и даље ће чамети у затвору, подсмехну се Г. Наке.

Ви увек критикујете, Наке, рече срдито Г. Гамбета. Предложите бар нешто.

Баш вас и молим за допуштење да то учиним, драги пријатељу, одговори меденим гласом тај мали човек. Ево. Ја предлажем да се одмах стане радити, и то на три начина. Ви, који сте наш неоспорни шеф, ви ћете, упрегнувши се у ваш сутрашњи говор, узети на себе главну ствар, то јест, — и он баци око себе ироничан поглед, — ја мислим да се у томе сви слажемо — да нас ослободите министарства. Прва тачка. Друга тачка: двојица или тројица од нас отићи ће милоште код Г. Бифеа и затражиће му, из небуха, о фактима откривеним документима које ћемо му ми изнети пред очи, објашњења која он неће моћи да нам одбије и која ћемо вам ми одмах доставити. Најзад, трећа тачка, најважнија по мом мишљењу, једно изасланство састављено од тројице нас отпутоваће још вечерас из Париза. Оно ће бити у среду у Вилелеону, испитаће ствар на лицу места; резултати те истраге биће сравњени са објашњењима која ће, с друге стране, дати нашим пријатељима Г. Бифе. Није потребно додати да ће путне трошкове поднети благајна за радикалну пропаганду.

Свима се допаде тако вешт предлог. И сам Г. Гамбета благоволе одобрити га. Одредише за Вилелеон ГГ. Верна и Пејра-а, а, као шефа изасланства, Г. Мадје де Монжо-а, који је био навикао да путује и који је био особито велики љубитељ опасних кретаних војни. Остали се дигоше да отиду одмах у Министарство Унутрашњих Дела. Брига да се исплати рачун би, по прећутном договору, остављена добром Г. Литреу, који је био срећан да објави својим пријатељима, у току ручка, педесето издање свога одличнога *Речника Француског Језика.*

Г. Бифе је био у свом кабинету и прегледао је зловољно један свежањ аката. Пријавише војводу Деказа.

— Мој драги председниче и пријатељу, рече Министар Спољних Послова, извините ме што вас узнемирујем. Али је ствар важна: ја сам дошао са̑м...

Г. Бифе га заустави једним покретом руке.

— Знам, рече он. Био вам је малочас у посети шпански амбасадор.

— Доиста, маркиз де ла Вега де Армијо баш је сад изашао од мене, рече Г. Деказ.

— Донео вам је протест своје владе противу поступака вилелеонског среског начелника.

— Ви сте обавештени?

— Обавештен сам: читава карлистичка војска избегла је, искоришћујући француску границу, да не буде заробљена од војске генерала Мартинеса Кампоса. Више оружја и намирница лиферовано је карлистима за недељу дана но за две године. Ви видите, ја сам обавештен.

— Шта да се одговори? рече војвода Деказ.

— И кад би били по среди само дипломатски заплети! шкргутну Г. Бифе, ударивши песницом по свом свежњу. Али, узмите, прегледајте ово.

— Тај господин де Пренест је луд, рече Министар Спољних Послова, пошто је прочитао.

— Нема три недеље, био је код мене у Паризу, у мом кабинету, рече Г. Бифе. Младић на око миран, чак и сувише миран... Ко би то могао предвидети!

— Левичари неће пропустити да искористе ове жалосне догађаје, рече Г. Деказ.

У истом тренутку, послужитељ поднесе Министру Унутрашњих Дела карту Г. Жила Фериа; ГГ. Мењ, Боасе, Наке и Бароде били су дописали на њој своја имена.

— Ја вас остављам са овом господом, рече војвода Деказ обазриво.

(Наставак у идућем броју.)

(*С француског превео* М. М. Илић.) ПЈЕР БЕНОА.

САЗИВ ПОБЕДЕ.

(ИЗ „ПОБЕДНИЧКИХ ПЕСАМА“.)

Не зовем тебе, Срдо грозовита,
Крвавопламних похлепних очију,
Харпијо гадна, окоћена
Мрачним у шумама Кимериде;

Што кано Молох усјана желуца,
У ком све страсти пламте и похлепе,
Прождиреш нашу децу живу,
Градове, шуме и покрајине;

Јуначка крв што лочеш на потоке,
Сирота сузе, уздахе мајака,
Јер треба кљун и челик-панџе
Грамземзењу свирепу окресати;

Очупат' јаке крваве крељути
Црне и смрадне, кано у гаврана,
Германије накострушене
У шуме влажне те потјерати.

Ја тебе зовем, Нике божанствена
Што златним крилом, етерским посмехом
С Олимпа ведра Јупитрова
Богиње Мудрости к ручци слећеш.

Ти сиђи к нама, жуђена богињо,
Из вечне свете Промисли рођена
И јуначкога духа, који
Чаробно посмрче тебе рађа.

Сиђи на крилу ршумна времена
Под чијим махом земља се колеба,

А пропињу се плимом ватре,
Крви и жељеза океани:

Сва брда лаву жарану ригају,
Све равни дрхћу, тронови падају,
Све лађе трулих установа
Бродолом чекају од Судбине.

Ох, сиђи, ведра богињо, жуђена
Од мајки, љуби; протерај крваву
Олују, земљи лик разведри
Смешком врх копна и океана!

А. ТРЕСИЋ-ПАВИЧИЋ.

ЈЕЦАЊЕ.

(ИЗ „НУТАРЊИХ БЛЕСКОВА“.)

По боровим ромиња гранама
Са звезда од искара роса;
А тамо за динарским планама
Блескута муњевита коса:

По обзорју мистично севање,
Кô Бескраја нека знамења!
Чуј, штурка је замукло певање,
Кô страхом од суха пламења!

С тетевике тек се усуђује
Да миомир лахором пирне;
Неисказне чежње пробуђује
И бојазни у душу дирне;

На црној је процвала гомили
С кунадрама таласне пене;
Ветрићи крилашца су сломили
Врх копљасте одоре њене.

Кадикада бреснама борови
Уздахну, па дуго заћуте;

Нит' шишарки шкрипљиви чворови
  Отаjство тишине не муте.

Ал' једнога врела се јецање
  У мраку непрестано чује,
Кô свеопштем пролазу брецање,
  Кô цвилење времена струје;

Кроз дубраву мразни пројурише
  Отаjства грозоте јежури:
У гњезду голићи се згурише,
  А у срцу душа се згури.

По бескрају сече блескутање,
  Кô упитник мозгом што сеца:
У брснама преста шапутање,
  Ал' врело још очајно јеца.

А. ТРЕСИЋ-ПАВИЧИЋ.

РАЗГОВОР С ВЕГОМ.

(ИЗ „НУТАРЊИХ БЛЕСКОВА".)

Кроз суморна сутона сањени зрак,
  Кô очи што од сна се буде,
Блескутају звезде и продиру мрак,
  И зором кроз маглице руде.

Све трепере јаче и злаћани прах
  По жутоме просипљу смиљу;
А бусени смиља свој мирисни пах
  У сусрет им зракама шиљу.

Тетевика, кадуља, чемин и врес
  Прам сестрама на небу хлапе;
И, примајућ' целовни звездани крес,
  О срећи над етером тлапе.

Ја звезда земаљских и небеских збор
  Да схватим у вастргу кушам;

Кô харфа еóлијска прати их бор,
  А ја их сав побожан слушам.

И ћутим где пролази незнани број
  Валовито текућих струја —
Међ' земљом и небом непрестани спој,
  И срце ми од њих набуја.

Свих најтињих мисли и чувстава сок
  Са етера у ме се слије:
Ал' Вега тад блескања појача ток
  И гордо и чудно се смије.

— Што значи тај поносни муњевни смех,
  О громадо светлости сјајне?
А можеш ли мислити — сумњиво рêх —
  И знадеш ли какове тајне?

— Црвићу земаљски, зар тако си луд,
  Да мислиш тек твојој у глави
Да може се родити разумни суд,
  Тек у теби свест да се јави?

Зар мислиш да може бит' стубоком слеп,
  Ко твоје је сложио око?
Зар није тај Свемир, неисказно леп,
  Тек Бескраја око дубоко?

Тад јаче затрепери страшни јој сјај,
  И разум слепоћом ми шину.
И помислих: Свести и уму је крај
  Ја хлапим у вечности тмину.

А. ТРЕСИЋ-ПАВИЧИЋ.

ЧАША.

Кад судбина пружи заводљивом руком
пјенушаво пиће засневане среће,
у лаку се чашу загледавам с муком
и моје га усне окусити неће.

Дивна ли је она крхка и висока!
заобљена лако као чашка цвијета
и гледам и гледам сањивога ока
како лаки одсјев злата ју облијета.

Модрикасти пламен гори ту на рубу
и кô злато сунца пиће тешко лежи,
пуно чудне тајне за ту земљу грубу
коју моје срце плахим страхом бјежи.

И док ми се пружа омамљиво пиће,
гледам само чашу, са спуштеном руком,
како у њој рефлекс за рефлексом ниче,
пламенови мали с модрикастим луком.

ДОРА ПФАНОВА.

———————

ЛИНИЈА.

Шта ли само значи линија на лицу
са чаробном тајном око усна снених?
Никад још не рече једну реченицу
а да се не јави чудо смијешка њених.

Ах колико пута она ми се руга
и на блиједом лицу тајна која шути,
док су очи сјетне и дубока туга
заплива у једној пролазној минути.

Којим чудним тоном у души зазвучи
мелодија слатка, страшна и дубока
и која се цијела никад не докучи?

Као један мали пјев из једне пјесме
која негдје звучи тиха и широка
и која се цијела никад знати не сме.

ДОРА ПФАНОВА.

НИСМО МИ КРИВИ.

Топло је поља миловао тих,
тих замах југових крила,
када сам с тобом дражи од свих,
свих дана провела била.
Хтели смо свега шетати час,
а дан смо један шетали дуг
све до у сутон сив —
али југ,
тај топли југ
томе је крив.

Као пољубац шаптала кап,
кап свака при паду с грана,
раскошно снежни смејао се слап,
слап снежни и вода с брана.
Један пут само на ум нам пао
он, кога волим, и да је грех
наш излет, прему њему —
али смех,
тај водâ смех
крив је свему.

Висибабе је ћутао цвет,
цвет скривен гдегде крај жбуна;
ал' драги твојој ипак смо пет,
пет нежних пронашли круна.
Ал' на растанку, кад бесмо тужни,
мени си ову дао на дар
китицу цвећа рана —
али чар,
томе је чар
крива пролетњег дана.

ДЕСАНКА МАКСИМОВИЋ.

ВОЈВОДА МИШИЋ.

Живојин Мишић син је питоме Шумадије. Родио се 1855, у селу Струганику, на северним огранцима Сувобора. Отац му се звао Радован, а мати Анђелија. Ову је нарочито волео и поштовао, и као скроман млад официр одвајао од својих уста да би јој подигао надгробни споменик. Када смо 1914, прво за време повлачења, па онда у току победоносног гоњења Аустријанаца, пролазили поред Струганика, он нам је тај споменик с великим пиететом показивао.

Пошто је свршио гимназију у Ваљеву, ступио је у Војну Академију, која је тада носила скроман назив Артиљеријске Школе. Рат од 1876 затиче га у чину питомца-наредника; исте године, у току самога рата, добија свој први официрски чин. Своју официрску каријеру почиње са ратом, па ће је са ратом и завршити.

У рату од 1878 видимо га као командира у Јаворској бригади, где има за старешину тадашњег мајора Радомира Путника.

И у српско-бугарском рата од 1885 учествовао је у борбама, и од тада па све до 1904 пролазио кроз разне положаје у војсци. Године 1904 долази у пенсију, али се 1909 враћа у активу као помоћник начелника Главног Ђенералштаба. У ратовима од 1912 и 1913 он је помоћник начелника штаба Врховне Команде; после свршеног рата 1913 долази опет у пенсију, али 1914 постаје наново помоћник начелника штаба Врховне Команде. Те исте године узима команду над Првом Армијом, на чијем челу остаје све до доласка наше војске у Скадар 1915. После тога одлази на боловање у Италију, али у августу 1916 узима наново команду над Првом Армијом. Почетком јула 1918, по жељи Врховног Команданта, постаје начелник штаба Врховне Команде, а по довршеној демобилизацији начелник Главног Ђенералштаба. На томе га положају затиче и смрт.

Његов живот и рад постаје вредан опште пажње од анексионе кризе, када Мишић долази на највише војне положаје. Анексиона криза изазвала је код нас интенсивно спремање за све евентуалности. У Главном Ђенералштабу почео је грозничав рад не само на оперативним припремама, већ и на припремама трупа̂ и старешина̂. У том тренутку, ђенерал Путник тражи себи помоћника који би му уливао поверење не само својом спремом него и својим карактером, и с којим би могао да подели одговорност. Његов избор пада на пенсионисаног пуковника Мишића. Овај заборавља неправду која му је пенсионисањем учињена, и баца се свом снагом на посао. Наше припреме за балкански рат, наша мобилизација и концентрација 1912, представљају по правилности и брзини својој право ремек-дело, нарочито када се узме у обзир да су нам према величини мобилисане снаге комуникације биле малобројне и слабе, и да су нам уопште материална средства била недовољна. Заслуга за овако добро изведене припреме припада добрим дȇлом Живојину Мишићу.

У току турског рата 1912 видимо Мишића стално уз војводу Путника. Његов је задатак нарочито да припрема средства за извршење Путникових планова. Исто тако користан помоћник показао се он војводи Путнику и у току бугарског рата од 1913, када је, поред других, и он доста допринео за нашу упорну одбрану на предњим положајима Брегалнице.

По свршетку рата с Бугарима, Мишић опет долази у пенсију. Овога пута он има намеру да се сасвим повуче у приватни живот, и склања се из Београда у Прокупље. Али јула 1914 Аустрија напада Србију. Војвода Путник налазио се у том тренутку на страни, и требало је наћи човека који би у тој тешкој ситуацији могао примити на себе сву одговорност за војне операције. Избор опет пала на Мишића, чија судбина чудновато личи на судбину великог руског војсковође Суворова, кога су исто тако удаљивали с положаја чим би се рат завршио, да га с почетком новог рата одмах наново траже.

Мишић и овога пута даје доказа о своме патриотизму, прима се да заступа војводу Путника, и руководи првим операцијама противу Аустријанаца, које су испале добро, и одмах подигле морал код војске, што је било од не малог значаја за даљи ток нашег ратовања.

После доласка војводе Путника, Мишић остаје и даље у Врховној Команди, и та два велика човека раде удруженом снагом и у потпуној хармонији на одбрани земље.

Наше ратовање почело је сјајно победом на Церу, али, у октобру 1914, под притиском надмоћније аустријске снаге, и изнурена дугим крвавим борбама, наша је војска дошла у критично стање. Она је почела губити веру у победу, и попуштати у отпору који је дотле тако упорно чинила непријатељу. Војвода Путник је осетио да је у тој прилици главно дићи наново морал у војсци, па је тражио на све стране човека коме би могао дати тај тежак задатак од кога је зависио спас отаџбине.

Најзад, он се решава да у овој очајној ситуацији баци ђенерала Мишића на фронт. Он му поверава команду Прве Армије, у којој се најјаче осећала замореност и клонулост. Ђенерал Мишић одлази одмах преко Горњег Милановца ка Ваљеву, да узме у своје руке ту армију која има да брани баш онај део Србије у коме је његов Струганик. Уз пут он срета на сваком кораку застрашене и избезумљене гомиле у бегству, помешане час са већим час са мањим групама војника. Свуда пометња и хаос, друмови закрчени, призор такав да и најприсебнији изгуби главу... Мишић се обраћа једном команданту: „По Богу, човече, има ли начина да се помогне?“ Овај одговара: „Мени се чини да нема!“ Мишић се на ово трже, и оштрим, страшним гласом пресече команданта: „Има га, и мора бити!...“

Званично, Мишић је примио команду Прве Армије 2 (15) новембра у Мионици. Захваћена општом бујицом повлачења, његова армија је уступала стално испред непријатеља, али она је то чинила постепено, бранећи стопу по стопу. У томе уступању, она је вукла за собом непријатељске снаге ка кланцима рудничко-ужичких планина.

Чим је осетио да је измакао непријатељу из загрљаја, Мишић је стао размишљати о могућности једног против-напада. Занет успехом, непријатељ се био развукао, растурио, па и сувише ослободио у непознатом, беспутном и скоро непролазном земљишту. Напад на непријатеља имао је, под овим околностима, изгледа на успех.

Врховна Команда није имала још довољно података. Она је чекала да се целокупна ситуација мало рашчисти, и при-

премала је груписање снага на линији Влашко Поље—Космај Рудник — Сувобор.

Повлачење је, међутим, чинило своје; редови су се проређивали; Прва Армија, састављена из четири дивизије, била је спала на 21.000, — мање, дакле, но што износи нормални формацијски састав једне дивизије.

Мишић, са правца Мионица — Горњи Милановац, пратио је будним оком кретање непријатеља. Уверен у свој потпун успех и у тежњи да своје операције концентрише у правцу Крагујевца, непријатељ је узео да врши рокаду своје снаге на правац Београд—Крагујевац. Мишић се онда одлучује да зада непријатељу удар у бок и позадину. У свом духовном оку он држи целокупну ситуацију пред собом, осећа импулс и својих и непријатељских трупа. Он види опасност која нам прети, ако непријатељ успе да своје надмоћније снаге прегрупише на нови правац, и ако се обруши на линију Космај—Варовница и отвори северна врата Крагујевца. Исто тако, он добро води и рачуна духовно стање својих властитих трупа и опште расуло које је неизбежно, ако се убрзо не створи какав озбиљнији успех, који би могао дићи морал и повратити веру у сопствено оружје.

Прилика је за напад на непријатеља била јединствена. Он се налазио у веома незгодној ситуацији, јер је мењао дотадашњи правац, али та се ситуација сваким даном поправљала у његову корист. Њега је требало напасти пре него што би извршио промену правца, док је још у кретању. Отуда извесна ужурбаност и нервоза код Мишића, док је са Врховном Командом преговарао о моменту почетка акције. Он не сумња у успех, боји се само да се са почетком акције не закасни. Пре него што је дошло до потпуне сагласности о свима појединостима између њега и Врховне Команде, он се решава да почне напад са својом армијом, и моли Врховну Команду да нареди и осталим армијама прелазак у напад. На тај начин, он прима на себе сву одговорност за могући неуспех. У тој куражи да прими одговорност, лежи његова величина.

Своју енергију преноси он на целу своју армију. Та армија, која је дотле стално одступала по рђавом времену и исквареним путевима, изнурена и исцрпена, бројно умањена, диже се као из мртвих, на глас његове команде: „С вером

у Бога, напред јунаци!“ Она се у неодољивом налету баца на непријатеља, и задаје му један страховит ударац, који својом силином, брзином и неочекиваношћу, доводи у забуну и непријатељске команде и њихове трупе, ствара код њих пометњу и неред, који се брзо претвара у праву, велику панику. Мишић не да непријатељу да дахне душом, гони га немилосрдно. За двадесет дана Поћорекова је армија уништена, силан плен задобивен, неколико десетина хиљада заробљеника ухваћено, непријатељ пребачен преко границе... Овај пораз толико је обесхрабрио Аустрију, да се за читавих десет месеца није смела одважити на нов напад, па и тада не са̀ма, него у друштву Немаца и Бугара.

Рудничка офансива долази у велике стратегијске операције, како у смислу веште примене стратегијских начела, тако и у погледу постигнутих резултата. То је типичан стратегијски дочек, дело сигурног војног вештака.

Рудничка офансива спасла је земљу од пропасти, подигла морал у војсци и народу, прославила наш народ и нашу војску по целом свету. Она је силно утицала на наш народ у Аустро-Угарској монархији, и повратила код њега веру у коначни успех југословенске идеје.

После Рудничке офансиве Мишић добија чин војводе, и постаје и у војсци и у народу најпопуларнији војсковођа после војводе Путника.

Крајем 1915 Немци, Аустријанци и Бугари ударају на нашу земљу удруженим силама. Пред овом троструком инвазијом, нашој војсци не остаје ништа друго него да се повлачи. Војвода Мишић тешко се мирио с том очајном ситуацијом. Он покушава један маневар, истина с ограниченим циљем, у долини западне Мораве, али непрекидно опште повлачење квари све његове планове. У Пећи држи се ратни савет свих армијских команданата, који у том тренутку нису више били у вези са Врховном Командом. Мишић предлаже контра-офансиву противу једног непријатеља који му изгледа заморен и растурен. Он рачуна да би нам ма и делимича успех обезбедио опстанак на Косову, све док се не би до била веза долином Вардара са савезним трупама код Солуна. Овај план није усвојен. Да ли је био умесан, ми нећемо овде расправљати, и помињемо га само као доказ да се војвода Мишић ни у најочајнијој ситуацији није подавао очајању.

Са доласком наших трупа у Скадар завршен је један период у нашем ратовању. После сваког завршеног периода, Мишићева је судбина била да га уклоне као некога ко неће више требати. То му се десило и сада у Скадру. Али, као и раније, тако и овога пута брзо су настали догађаји који су показали да је он опет потребан. Већ идуће године, ми га опет видимо као армијског команданта на Солунском фронту, и после извесног времена као начелника штаба Врховне Команде. Он везује своје име за пробијање Солунског фронта и за велику офансиву која нам доноси не само народно ослобођење него и народно уједињење, о коме смо вековима снивали. Али ти су догађаји свима још у свежем сећању, и није потребно да о њима нарочито говоримо.

Војвода Мишић био је човек високе војне спреме и јаке природне интелегенције. Он је непрестано радио на своме војном образовању, и имао је једно познавање војне снаге наших непријатеља које му је и сâм војвода Путник признавао. У његовој интелигенцији било је нечега научнички истраживачког и проницљивог. Половина његових успеха долази од брзине са којом је успевао да проникне једну војну ситуацију и да се у њој нађе. Свима његовим одлукама претходила су свестрана проучавања, и његови су планови били до детаља израђени. Овакав начин рада претпостављало је две ствари: велику радну снагу и велико присуство духа. Радна снага Мишићева била је огромна: тај човек није знао за умор; чак ни онда, када су се јавили први знаци његове болести, он се није хтео одвајати од посла, а када су га лекари већ натерали да пође на страну ради своје болести, он је рекао својим сарадницима: „Ја се нећу дуго бавити на страни; гледаћу што пре да дођем, јер су на реду важни послови...“ Његово присуство духа и влада над собом самим падала је у очи свакоме ко би с њиме имао посла. Он је имао једно мирно, увек једнако расположење, које га није остављало ни најтежим приликама, како личним тако и општим.

Али, поред свега тога, Мишић не би био то што је био, да није имао Богом дату способност командовања. Он је био рођен да заповеда и управља људима. То је била једна од оних јаких природа које због своје одвише израђене индивидуалности „штрче“ у потчињеним положајима и у нор-

малним приликама, и које траже велике изузетне догађаје и положаје највише одговорности, па да даду сву своју меру и добију сав свој замах. Он је имао једно уметничко, интуитивно познавање људи; осећао масе које је држао под руком, знао шта и кад може с њима постићи, бацао их напред и повлачио натраг са мајсторијом једног виртуоза, — и погађао психолошки тренутак контра-офансиве као да је био обдарен нарочитим инстинктом за те ствари. Исти је такав био и у личним односима: он је доводио под свој апсолутни утицај све оне који су с њиме радили. У његовом понашању није било ничега нарочито привлачног: он је био, истина, пажљив према свакоме, али ни с ким сувише интиман; био, истина, приступачан, али не и врло комуникативан; у целом држању осећала се једна, истина, мирна и објективна хладноћа, али тек хладноћа. Ипак, са својим сарадницима он је радио шта је хтео: толико је умео да им улије веру у своју апсолутну правичност и лојалност. Он је имао ту ретку вештину да одбије човеку молбу, а опет зато да га не онерасположи противу себе. Молиоци су излазили из његове канцеларије празних руку, али опет зато задовољни. Један од њих рекао је једном: „Не пали код Жуће, он све зна!“ Његова популарност међу простим војницима била је таква да је војвода Мишић постао једна легендарна личност. Војска је веровала у његову „срећу“. Његов ауторитет био је стога неограничен: војник је веровао да што нареди Мишић мора бити добро, — и онда је ишао напред с фанатичним одушевљењем. Занимљиво је да је то поверење Мишић успео да изазове код војника још пре Рудничке офансиве: управо, ова је и успела зато што је Мишић једну уморену армију могао да крене напред и да јој, услед општег одступања, поврати наду у победу. Само највећи међу војсковођама имају ову врсту моралног магнетизма, и могу да воде људе вером у своју звезду.

ЂЕНЕРАЛ СТЕВАН ХАЏИЋ.

НЕСТАЈАЊЕ ЗАКОНА.

У овоме рату нестале су многе добре ствари, које сада морамо замењивати стварима мање добре каквоће. Ми живимо у добу сурогата. Међу тим добрим стварима које је рат однео, налази се и закон. Сурогат који се место њега јавио, то је уредба. Ми смо ради да покажемо како се до тога сурогата дошло, и шта нас чека, ако продужимо да живимо под владом уредбе а не под владом закона.

I

Рат је затекао Србију са једним Уставом који је уредбу свео на најмању могућу меру. Уредба се могла издавати само на основу нарочитог законског овлашћења, па и то само о оним предметима за које није Уставом било предвиђено да се имају регулисати законом. Уредба је имала поглавито задатак да попуни у појединостима један одређени закон. Она је представљала једну врсту подређенога законодавства; није смела противуречити законима, и била примењивана од судова само у колико сагласна са законима. У то време нико није ни помишљао да уредбом мења и укида законе.

Ово стање ствари почело се кварити у току рата. Рат је непрестано стварао ситуације које су тражиле што пре једну законодавну одлуку, и у којима се апсолутно није имало времена да се та одлука проведе кроз редовни законодавни поступак. У таквим ситуацијама уставне су форме жртване вишим интересима земље, и те хитне законе издавала је сама Влада без Скупштине. Тако је постала једна врста уредаба какве нисмо имали пре рата, и код којих је било карактеристично то, да нису биле подређене закону. Оне су могле регулисати и оне предмете које је, по Уставу, ваљало регулисати законом, и могле су противуречити сваком постојећем закону. За те уредбе била су доцније предложена два назива: „законски укази“ или „законске уредбе“.

Овакве уредбе јавиле су се и код осталих народа који су били у рату, па чак и код народа који нису били у рату, али су се налазили у непосредној близини „ратујућих страна.“ Ипак, не може се рећи да су ти народи решили питање о уредбама на исти начин на који ми.

Код Енглеза, код Француза, код Италијана, код Швајцараца, Влада је тражила од парламента овлашћење да може издавати законске уредбе. У Француској, парламент није хтео никако дати Влади једно опште овлашћење, на основу кога би она могла више или мање издавати уредбе о свима законодавним предметима. Он јој је давао овлашћење само за одређене законодавне предмете. У Италији, напротив, парламент је дао Влади тако широко овлашћење да је ова могла чак закључити дугорочне зајмове и установљавати ратне порезе. У Енглеској, такође, Влада је добила једно опште овлашћење по коме је могла издавати уредбе скоро о свима предметима, изузимајући порезе, зајмове и буџетске кредите (у финансијским стварима, енглески парламент није се хтео одрећи својих историјских права ни за време рата). Али, дајући ово овлашћење Влади, парламент је задржао пуно право надзора над Владином употребом тога овлашћења. За разлику од италијанскога парламента, који је за време рата држао мањи број седница него за време мира, енглески је парламент држао за време рата већи број седница него за време мира. Уредбодавна делатност Владина била је стално предмет питања и интерпелација. Шта више, Влада је пре или после издавања сваке важније уредбе покушавала да њену умесност докаже парламенту и да од њега добије резолуцију којом се та уредба у начелу одобрава.

Поред свих разлика које постоје између француског, италијанског и енглеског система, свима је њима заједничко то, да су се ратне уредбе Владине оснивале на овлашћењу парламента. У томе погледу, онај начин рада који је код нас био усвојен разликује се од сва ова три система. Код нас је Влада такође издавала уредбе, али без икаквог овлашћења Народног Представништва. Те је уредбе називала решењима Министарског Савета, мислећи јамачно да ће њена неправилност изгледати мања ако буде носила скромнији назив. Овом Владином раду парламент се чинио просто невешт. Али, и ако је законодавну власт узела *de facto* у своје руке, Влада се сматрала обвезном да за буџет и даље тражи одобрење парламента. Овај јој није одобравао буџет у правом смислу, него одобравао један ванредан кредит, т. ј. одобравао једну укупну суму, коју је она после сама распоређивала како је хтела. Али, при крају рата, Влада је почела сама

себи одобравати и тај ванредни кредит. Парламентарни надзор над Владом био је сведен на најмању меру. Парламент је држао за време рата много мањи број седница него за време мира, — и, без сумње, од свих ратних парламената наш је заседавао најређе.

За време рата ми смо имали нешто врло налик на Владину диктатуру. За ту диктатуру парламент је био више крив него Влада: ова не би смела узети сву власт у своје руке, да се он био томе одупро.

II

После свршетка рата, у нашој новој држави, Владина диктатура продужила се и даље. У другим земљама, после свршетка рата, гледало се да се што пре рашчисти са ратним уредбама и да се пресече издавање нових уредаба. Код нас, напротив, уредбе су се издавале и даље. Тада се показало најбоље колика је то била штета што је Влада, и без овлашћења парламента, присвојила себи право да издаје уредбе. Да је тражила овлашћење парламента, то овлашћење, може бити, не би било опште, него ограничено на извесне предмете, — а баш ако би и било опште, оно би, вероватно, као и у другим земљама, важило само за ратно време. Са свршетком рата, Владина би уредбодавна моћ престала аутоматским начином, и било повраћено редовно стање у коме влада закон а не уредба. Али зато што је Влада почела издавати уредбе и без овлашћења парламента, њена уредбодавна моћ није била подведена ни под каква ограничења, ни у погледу материје коју ће обухватити, ни у погледу рока до кога ће се вршити. Поставши без икаквога правног основа за време рата, она није потребовала никаквог правног основа да би могла и после рата трајати.

За време рата, Влада је била прилично штедљива у издавању уредаба, али после свршеног рата она нас је уредбама просто поплавила. И ако се, у нашој новој држави, дошло до једнога ма и само привременог парламента, Влада је издавала уредбе као да парламента и нема. На неких десетак закона колико је парламент издао, долази око 150 уредаба, и то рачунајући само праве, Краљеве уредбе, без оних многобројних решења Министарског Савета и наредаба министара, које у појединим случајима нису биле ништа друго

него прикривене уредбе. Не треба мислити да су те уредбе издаване само о оним предметима о којима су се, и у редовним приликама, издавале уредбе. На против, оне су издаване и о таквим предметима за које се обично узима да могу бити регулисани само путем закона, ако не чак и путем Устава. На пример, аграрна реформа, која представља читаву социалну револуцију, изведена је сва путем уредаба. Путем уредбе заведен је осмочасовни дан рада, а истим путем заведена је и војна служба железничких и рударских радника у случају штрајка. Путем уредбе стваране су нове судске надлежности и установљавани нови порези. Једини предмет за који се, неко време, узимало, да стоји изван уредбодавне моћи Владине, био је буџет. Али, постепено, и он је, као све остало, увучен у област уредбе. Почело се тиме, да се буџетске дванаестине које Скупштина није стигла одобрити, одобравају решењем Министарског Савета, а завршило се тиме, да се цео буџет за 1920/21 уведе у важност путем једне уредбе. На тај начин Влада је потпуно присвојила себи законодавну власт, и њена воља постала законом.

III

Међу њеним многобројним уредбама има једна која је с правнога гледишта тако необична да се мора нарочито поменути: то је уредба противу комуниста, издана 29 децембра 1920. Она одузима комунистима политичке слободе (слободу штампе, слободу збора и удружења), и кажњавање оружане акције комуниста ставља у надлежност војних судова. У ствари, то је уредба о ванредном стању. Раније, такве су се уредбе издавале на основу уставног или законског овлашћења, — али у овој периоди указног законодавства која је сада настала, узело се да Влада може, и без законског овлашћења, установљавати ванредна стања. Тиме није још речено све што се има рећи о необичности уредбе од 29 децембра. Та се уредба не зове уредба него обзнана, — није потписана од Краља него само од министара, — није објављена у службеним новинама него само излепљена по улицама. Било је сасвим неприлично дати овој уредби назив обзнане; тај назив прикрива њену праву природу, увијајући у форму обичног административног саопштења један тако важан правни акт као што је проглашавање ванредног стања. Исто тако није било прилично ни то, што су ту уредбу потписали министри

без Краља. Краљ је потписивао много мање важне уредбе, — и на пример, докле се уредба од 29 децембра која одузима политичке слободе читавом реду грађана и проширује надлежност војних судова на штету грађанских, није поднела Краљу на потпис, дотле се, неколико месеца раније, његов потпис тражио чак за једну уредбу о устројству државне ергеле... Законодавна власт припада Краљу и Скупштини; разумљиво је, да онда када Скупштина није ту, Краљ издаје привремене законе без ње, — али није разумљиво да то чини Влада, која у опште није законодавни чинилац, и то да чини онда када су ту и Краљ и Скупштина. Али, с правнога гледишта, важније је од свега, да уредба од 29 децембра није објављена у службеним новинама. То је опште начело да све оне уредбе које се тичу грађана, т. зв. правне уредбе, морају бити обнародоване исто тако као и закони. Да обавезна снага закона и уредаба настаје тек с обнародовањем, а да се обнародовање врши преко службених новина, то је у Србији било утврђено још једним решењем кнеза Милоша од 1837. У нашој новој држави, 13 новембра 1919, издана је нарочита уредба о обнародовању закона, *уредаба* и наредаба у службеним новинама. Уредба од 29 децембра није ни до данас објављена у службеним новинама, и по гласу уредбе од 13 новембра она ни до данас није добила обавезну снагу. Влада се, међутим, пожурила да њене главне прописе одмах изврши. На тај начин, она је применила једну уредбу која правно није важила, јер није била прописно обнародована. Због тога недостатка обнародовања ниједан суд не би сматрао ту уредбу као уредбу него као „парче хартије“. Тешко је претпоставити да Влада није знала да је важност уредбе условљена њеним обнародовањем, јер све друге уредбе она је редовно објављивала у службеним новинама. Нама се намеће друга једна претпоставка. Када се узме да уредба од 29 децембра није названа уредбом него обзнаном, — да није потписана од Краља него само од министара, и то од министара у оставци, — и најзад да није објављена у службеним новинама, него излепљена по улицама као позоришни оглас, — онда је допуштена претпоставка да Влада није ни хтела доносити противу комуниста праву, пуноважну уредбу. Она је покушала да их растера и дезорганизује једном привидном уредбом, покушала да их уплаши празном пушком. И

тако се у богатој збирци Владиних уредаба јавила и једна нарочита врста уредбе, — псевдо-уредба, која нема у ствари важност уредбе, и служи само као средство политичког препада и застрашивања.

IV

У нашој новој држави Владино уредбовање вршило се и врши без икаквог знака отпора од стране парламента. Привремени парламент, који смо имали пре Уставотворне Скупштине, пуштао је да Влада издаје какве хоће уредбе, пуштао је чак да их она издаје и онда када је он био на окупу, и када се њихово издавање није могло правдати његовим одсуством. Тај парламент није ни најмање наваљивао да му се Владине уредбе поднесу на накнадно одобрење, и да тако спасе бар форму своје надмоћности, када је суштину изгубио. Пред сам свој разилазак, привремени парламент дао је Влади овлашћење за један акт којим се њена уредбодавна моћ подиже до свога највишег ступња. Он ју је, на име, овластио да путем уредбе пропише пословник за Уставотворну Скупштину. Пословник је тај имао, истина, да буде само привремен. Ипак, када се узме да по општим начелима парламент прописује сам себи пословник, и да је уопште у питањима свога унутрашњег уређења и поступка неповерљив према сваком, и најмањем, Владином мешању, онда заиста долази чудно да је привремени парламент нашао да нама ничега незгодног да се пословник, — и то пословник Уставотворне Скупштине, — октроише Владином уредбом. У сваком случају, он није могао очитијим начином подлећи Владиној уредбодавној моћи. Уставотворна Скупштина, која је затим дошла, није се, бар до сада, показала ништа више орна да сузбија закорачења Владина у законодавну надлежност. Уредба од 29 децембра донета је после њенога састанка, и она се није ни једном речи оградила од те уредбе. Иста неотпорност, да не кажемо апатичност, опажа се и у публици. Код људи се створило уверење да се без уредаба не може, и да с тога ваља мирно примати све што Влада нареди. На тај начин, код нас постепено бледи идеја закона, и ми се навикавамо да живимо под владом уредбе.

(Крај у идућем броју.)

СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ.

ПОБЕДА СТАРЕ НАД НОВОМ ГРЧКОМ.

Атина, почетком марта, 1921. — Пре неколико дана одиграла се на Правном Факултету овдашњег Универзитета једна значајна сцена, која карактерише тежње данашње Грчке. Професор грађанског права, Полианис, сматрао је за потребно да у своје предавање тога дана унесе и неколике погледе на „тирански режим“ Венизелосов. Неколики ђаци су демонстративно напустили предавање, али је већина остала и пљескала. Такви испади професорски нису ретки у Грчкој, у којој страначке мржње не знају за границе, и манифестују се често, на најживљи начин, и пред самим олтаром Божијим. Али Г. Полианис, нападајући Венизелоса и његову унутрашњу политику, рекао је да је покретом у касарни Гуди, 1909 године, било порушено све што је у Грчкој било узвишено и племенито, и да се то сад тек поново успоставља. Ово је први пут да се овако јавно, и то од стране једног уваженог научара, испољи жаљење за режимом од пре 1909 године. Венизелоса су у току последњих година страшно нападали, како због његове спољашње политике тако и због његових присталица рада у земљи. Али нико до сада још није јавно зажалио за стањем из кога су поникли они несрећни официрски покрети, који су у касарни на Гуди, у предграђу Атинском, имали своје средиште.

До сада се увек сматрало да је тим покретом, чија је непосредна последица био долазак Венизелоса на управу, учињен крај једном преживелом режиму, заснованом на свемоћи неколиких породица. Ни најогорченији противници Венизелоса нису му пребацивали што се примио власти у оном критичном времену када су све друге комбинације постале биле немогућне. Говорило се да у новијој историји Грчке покрет из касарне Гуди значи завршетак старе и почетак нове унутрашње политике. Овако се говорило, и ако се међутим знало да ти елементи старога начина управе нису уништени, него да су се само притајили под великим моралним притиском што га је над Грчком вршио моћни Крићанин. И Г. Полианис има потпуно право што тврди да је обарањем Венизелоса 14 новембра 1920, све оно што је од пре 1909 године као „узвишено и племенито“ било пригушено, данас оживело. Заслуга је Г. Полианиса што је, можда и нехотице,

са катедре објаснио грчкој омладини и јавности у чему се састоји борба која се последњих година са толиком жучношћу водила.

Јер, несумњиво је да је скроз погрешно мишљење према коме је разлика између краља Константина и Венизелоса почивала у главноме на разлици схватања какво треба да буде држање према Србији и какав однос према Силама. Та различност у схватању спољне политике само је одјек оних дубоких противуречности које су се развијале у унутрашњим односима одмах после официрског покрета.

Сви они који су са стране долазили и бавили се у Грчкој неко време, уочили су, као главну одлику друштвеног склопа њеног, јак утицај што га на политику имају неколике породице. Осим старих фанаристских породица, у које спадају Маврокордати, Ипсиланти, Суцо, Мурузи, постоје породице које су на појединим острвима биле свемоћне, као што су Миаулиси, Томбазиси, Бубули, Кундуриоти. Али ни једне ни друге од ових породице нису могле у самој континенталној Грчкој, свршетком деветнаестог и почетком двадесетог века, да добију надмоћног политичког значаја. Дуги устанички покрет изнео је ту на површину имена као што су Мавромихалиси, Колокотрониси, Колерџи, Теокариси, Гриве, Зографоси, Криезотиси, Заимиси, Делианиси, Трикуписи, Караџе, Кумундуроси, Димитрокопулоси, Метаксе, Стратоси. Нека од ових имена сретамо већ у првим данима борбе за ослобођење, друга се везују разним заверама и превратима за оне велике носиоце народног покрета. Породице фанариотске, и оне виђене породице са острва, улазе у родбинске и друге односе са овим моћним чиниоцима друштвеним. И тако се већ половином прошлог века ствара један збир силних породица, које разним комбинацијама држе свеколики унутрашњи и спољашњи развитак земље у својим рукама. Свака од тих породица влада једним крајем, и њен се друштвени и политички утицај преноси са оца на сина. За сто година слободног развитка Грчке избило је на политичко поприште врло мало нових имена, па и та су добила значаја тек благодарећи каквом сродству са оним примитивним потентатима или њиховим наследницима по крви. Није ни мало претерано мишљење једног историчара немачког, који је политички значај тих породица, у најновијој историји, свео на јако развијена окум-

љавања. Свака таква породица у своме крају ствара заиста на сто начина стварне или привидне крвне везе. Интересантно је, у овом погледу, да је и краљ Констанстин, сасвим у традицији тих породица, најпре окумио целу војску, кад му се за време балканских ратова родила кћи, а затим је и он са своје стране до сада венчао стотинама официра, војника и грађана или им крстио децу.

До 1909 године ове су породице управљале Грчком. Политичких странака, заснованих на извесним програмима, није било као што их нема ни данас. Старешине тих породица, са својим непосредним ближим и даљим рођацима, улазиле су у законодавно тело и ту се споразумевале о подели власти. Парламентарна историја Грчке препуна је најразновршнијих комбинација, које су споља изгледале неразумљиве, али које у земљи никога нису зачуђавале јер нису стајале у опреци ни са каквим политичким „Вјерују“, пошто га ни једна група није имала. И ако често у врло живој узајамној борби, те породице имале су међутим један заједнички смер, а тај је био да држе удаљене, од ма каквог удела у власти, све стране елементе, све оне породице или појединце, који нису непосредно учествовали у првобитном стварању Грчке. Са врло тешком муком примљени су у круг тих политичких потентата само неколики јаки финансијски људи, који су својим новцем допринели развитку отаџбине. Тако су после великих напора признати као политички и друштвено равноправни: Скулудис, Негропонтис, Скузис, Мелас, и то је све. Од великог броја трговачки врло предузимљивих и финансијски необично силних људи, само се та три-четири имена сретају у политичкој историји новијег времена.

Нарочито су ти потентати били неповерљиви и неприступачни за оне Грке који су долазили са стране, из моћних колонија Мале Азије, Цариграда, Египта, или чак из Марсеља и Лондона. И ако су људи тих колонија силно допринели материјалном и општем културном подизању Грчке, ниједан од њих није успео избити на политичку површину. Виђене породице грчке на управи прихватиле су многобројна богата завештања која су ти људи давали Грчкој, и од којих она у главном живи и представља се, али су саме те добротворе држале удаљене од сваког политичког посла. Дешан, у својој књизи *Савремена Грчка*, истиче подругљивост којом су ти

добротвори сусретани у Грчкој, где су их звали „златним мушицама“, и противу којих је Скупштина донела нарочити закон трудећи се да их искључи из свију виђенијих положаја у држави. И несумњиво је да је један од многобројних разлога који су изазвали незадовољство противу краља Отона и његове породице био и тај, што је Краљ покушао ући у везу и наслонити свој углед на те културно развијеније грчке елементе, који су са стране поврвели били у Грчку. У познијим годинама, а нарочито за време балканског и светског рата, када су Грци из Мале Азије и Цариграда, у већим масама, почели тражити прибежишта и зараде у Грчкој, та одвратност према њима само је појачана. И грчки листови давали су не ретко израза незадовољству према њима, а нарочито према Смирниотима, који су у Пиреју стали захватати трговину у своје руке. Ти „хетероктони“, како су их урођеници називали, били су предузимљивијег духа, ширих погледа и, како су живели удаљено од Грчке, нису били подложени оној страначкој искључивости, која одликује Грке из Грчке. Природно је било да је Венизелос, упадајући у ону затворену, скучену средину, морао изазвати опште незадовољство противу себе. Он је дошао са Крита без икаквих личних веза са континенталном Грчком. И што је још горе, његовом доласку претходио је један акт који је узбунио био све виђене патриоте грчке старога кова. Он је протерао са Крита принца Ђорђа, сина тадашњег Краља, а брата Константиновог.

Сви они политички потентати били су озлојеђени, јер су сви они били врло одређене присталице династије, која је за њих имала у толико више важности што је била без корена у земљи. Краљ и његова кућа имали су управо толико значаја колико је било потребно да се у народу одржи јединство, растрзано ужасним страначким размирицама. Потентати и њихове породице уживали су у оном монархијском ауторитету, – који их је све подједнако чувао и који им се чинио потребан као допуна оној стварној материалној моћи коју су они у земљи имали. Краљ са целим својим ауторитетом припадао је тим моћним породицама, а имао је за све њих још и ту добру страну што није произашао из њихове средине нити је стајао у ближој вези ни са једном од њих. Двор и те породице чиниле су једну затворену целину у којој је било често кавге, али која се свршавала у том уском кругу.

Тај начин владавине довео је 1909 године до пронунцимента, који је требао да се заврши уклањањем целе династије или се задовољио искључивањем принчева из војске и из земље. Непосредни повод тога официрског покрета био је млако држање династије и званичне Грчке у критском питању. Официри су тражили да влада Теотокисова изврши анексију Крита, и ако такво решење у то време није било могуће због држања Сила. Али тај патриотски повод убрзо је уступио места ситним плановима унутрашње политике. Ралис, Мавромихалис, Драгумис, мислили су да ће се моћи служити официрском лигом у борби за превласт, и успели су само да створе од те лиге једину стварну моћ, пред којом су уступали и Краљ, и све владе, и Парламенат. Касарна у Гуди постала је центар свеколике власти у земљи. Грчка је била ушла у један тежак, изгледало је безизлазан положај. За неколико месеца су се измењали у државној управи сви шефови старих породица и сви су се показали као немоћни да успоставе ред.

Значајно је да је 1910 године Ралис увео Венизелоса код страних заступника и представио га као јединог човека који је у стању да спасе Грчку. Свакако да тај вођа устаника са Крита није ни мало био у вољи ни Двору ни потентатима. Мало навикнут на углађене манире кругова у којима се имао кретати, он је изазивао незадовољство својим отвореним говором, својом оштром критиком свеколиког стања. Са истом енергијом он је устао био противу мешања официрске лиге у државну управу и противу разорног дејства дотадашњих потентата. Њега нико није са одушевљењем примио, али сви су ипак осећали да је он једини у стању да у томе тренутку извуче Грчку из анархије у коју је била запала. Венизелос је са ретком безобзирношћу бацио у страну све дотадашње политичке факторе. Са колико је мало снаге, међутим, он сам у земљи располагао види се већ по томе што при првим изборима он није могао свуда чак ни да постави своје кандидате. И да би, 1910 године, могао саставити Скупштину, он је увео као посланике, поред стварно изабраних, и све оне који су добили релативно најмање црних куглица, противу којих су се дакле бирачи, тако рећи, најмање оштро изјаснили. Стари политички фактори пак повукли су се били

сасвим пред овом најездом са Крита, коју су сви мрзели али која је, по речима Ралиса, за тада била једини спас Грчке.

Јасно је да потентати Грчке, који су трпели тај нови режим из сасвим нових људи, нису могли никад да га прихвате озбиљно и да су прикривени и са нестрпљењем очекивали да пређе та олуја.

Стари краљ Ђорђе, проста, лојална природа, био је можда једини који је после јачих устезања и борбе најпосле ипак искрено примио сарадњу Венизелоса. Он је неколико недеља после састава нове владе рекао француском посланику да је чудновато како код Венизелоса налази мисли које је он сам увек имао. Али стари краљ није већ одавно био никакав чинилац у земљи. За живота његова престолонаследник Константин, окружен једном групом официра које је он наметнуо за генералштаб војсци, која није постојала, стајао је у тесној вези са свима потентатима. Константин је истина имао за собом једну тешку националну грешку, несрећни рат од 1897, али је он одговорност за ту грешку делио са демагогом Делиянисом, коме она ни мало није сметала да после две године дође за председника владе са огромном већином у Скупштини.

Венизелос, долазећи на управу, нашао је Константина и његову браћу избачене из војске после покрета у Гуди. Поред принчева уклонили су официри револуционари тада и све чланове ондашњег генералштаба, све Дусманисе, Метаксе, Стратигосе, чије је фаворизирање од стране двора и изазвало прво незадовољство у официрском кору. Када је Грчка као савезница ушла у балкански рат, Венизелос је сматрао да је у интересу земље да Константина опет стави на чело војске и да га рехабилитира међу официрима. Врло је природно да Константин никада није могао опростити Венизелосу услугу коју је он на тај начин учинио династији. Константин је јако амбициозан човек, уверен у Милост Божју која бди над њим и о којој он често говори, те га је осећај благодарности према Венизелосу, томе комити са Крита, јако тиштао, и он је жудео да га се ослободи. Ту је жудњу делио тадашњи престолонаследник са свима потентатима које је Венизелос држао удаљене од сваког посла. Заузет великим националним делом, тај дошљак није ни помишљао да му ваља чинити какве кораке у корист измирења са оним моћним

породицама које су свуда у земљи одржале свој стари значај.

Говорећи пре неког времена са уредником *Тана* о узроцима последње пропасти Венизелосове на изборима, адмирал Кундуриотис, пријатељ Венизелосов, истакао је ову супротност између тих старих породица и шефа владе, као најважнији разлог са кога се Венизелос није могао да одржи у Грчкој. И то је тачно, али само донекле, јер је несумњиво да су се те породице после пораза од 1909 године могле поново овако потпуно дочепати власти само зато што је маса наравно била уз њих, а она је имала својих разлога да буде незадовољна Венизелосом.

Константин, узимајући власт после мистериозне смрти свога оца, није у почетку смео ни мислити да уклања Венизелоса, кога су дипломатски успеси за време и непосредно после балканских ратова ставили на врло угледно место у Европи. Али је нови краљ трпео са много мрзовоље морални притисак који је над њим и над потентатима у Грчкој вршио Венизелос, окружен једном групом нових и земљи скроз непознатих људи. Када му је Венизелос 1915 године поднео прву оставку, због различности у схватању грчких обавеза према Србији, он је и сам био уверен, и то је рекао и страним посланицима, да му је Краљ неће смети уважити. И заиста је Краљ дуго размишљао да ли да је прими, јер му се чинило да ће уклањањем Венизелоса почети нове тешкоће за династију. Тада је још обраћена Венизелосу пажња од стране посланика да не треба да инсистира на оставци, јер ако му се она ипак уважи, осетиће Краљ да може бити и без њега, и повраћај старој Грчкој је онда неизбежан. Свемоћ Венизелоса није ни мало почивала на стварном расположењу масе према њему, него на уверењу које су Краљ и потентати себи створили да им је Венизелос неопходан због разних унутрашњих и спољашњих компликација. После уважене прве оставке Венизелосове, Краљ је брзо био окружен представницима старих група и своју другу оставку, опет 1915 године, Венизелос већ није у ствари ни давао, него му је она била изнуђена. Грчка од пре 1909 године, од пре пронунциамента из Гуди, већ се била освестила и истакла на супрот оној групи људи који су држали Венизелоса.

Венизелос је затим био створио у Солуну нову Грчку,

и отуд се онда понова наметнуо једним ударом целој земљи за диктатора. Он је оживео Скупштину из 1915 године и њоме је владао све до пропасти на изборима у новембру 1920.

Венизелос сам објашњава свој пораз на тим изборима замореношћу грчког народа. Он у разним интервјуима које је дао после одласка из Грчке каже да је грчки народ био незадовољан што га је он држао на ратној нози чак и пошто је у целој Европи завладало већ нормално, мирно стање. Ово је тачно, само та замореност не почиње пред изборе, него се она појавила одмах са доласком Венизелоса на управу и била је узрок што Венизелос у ствари никад није могао у земљи добити истинску надмоћност над Краљем и потентатима. Маса му није никада отворено и искрено пришла, и он је владао у Грчкој не благодарећи бројној снази својих присталица, већ искључиво услед ванредних прилика које су се низале од пронунциамента у Гуди па за десет година кроз балкански и светски рат. Улазећи из догађаја у догађај, грчки народ није стигао, нити му је давана могућност, да према Венизелосу заузме одређени став. Чим му је, међутим, допуштено да се изјасни, он је отворено рекао да он није за нову Грчку, да он остаје веран оној старој традиционалној политици која је владала пре Гуди и коју је професор Полианис истакао као идеал данашњег режима.

Грчка пре Гуди имала је несумњиво свој национални идеал. То је била тако звана „Велика Идеја“, у којој су се васпитале читаве генерације, и ако она никада није била јасно одређена, и ако је њу сваки Грк на своју руку схватао. Погрешно би било, међутим, сматрати да је Велика Идеја, која је заносила и заноси Грке, у ствари само идеалисана национална тежња за уједињењем. Велика Идеја је много шири појам. Она обухвата ону свест коју грчки народ има о своме значају у прошлости, а *нарочито свест о обавезама које човечанство има према њој*, и онда појам о славној будућности Грчке, која ће се из тих обавеза човечанства неминовно развити.

Грчки елеменат, осим у правој Грчкој, није нигде у компактној маси, те није било ни могуће паметно замислити да ће они растурени делићи који су ишчезавали у грдним просторијама туђих земаља, једном успети заиста склопити

неку конкретну, националну заједницу. Велика Идеја ишла је од Јадранског Мора, па преко мореуза ширила се кроз целу Малу Азију, захватала Египат и Јужну Русију. У свима тим крајевима живе несумњиво јаке грчке колоније које појединим градовима дају скроз грчко обележје. Тако је са Александријом, тако са Смирном, па тако и са Трапезунтом. Силан патриотски осећај прожимао је све те колоније, везивао их заиста у јаку моралну заједницу. Али није било државника који би икада смео замислити да ће се створити нека светска конјунктура која ће омогућити и стварно политичко уједињење тих колонија са слободном Грчком. Нико није покушавао да утврђује некакав конкретни план за остварење таквог интегралног јединства, јер би се сваки такав покушај показао као неизводљив. Народна маса није то никад ни тражила од својих државника, јер је Велика Идеја била за њу нека врста пријатног сна, али у чију стварност нико није смео да сумња, ако није желео да га огласе за издајника. Такво стање годило је необично много маси народној, јер је оно задовољавало њену шовинистичку похотљивост, а међутим ослобађало је великих, стварних напора за извршење националног задатка.

Први који је у Грчкој покушао да ту Велику Идеју обуче у некакав конкретан облик, да јој разним политичким споразумима са балканским и другим државама, одреди границе и нађе средстава за извођење, био је Трикупис, несумњиво један од највећих државника грчких. Трикупис је одрастао и био васпитан у Лондону, уз свога оца, такође великог политичара и књижевника. Кад је дошао у Грчку он је донео собом зреле позитивне погледе на људе и догађаје. Али рад његов није нашао одјека у земљи. Напротив, сви велики напори његови протумачени су, ако не увек као издајство, а оно као неразумевање правих интереса народних. И то је сасвим природно, јер чим је тај сан народни имао да се графички представи, да му се приближно бар одреде границе вероватноће, он је изгубио ону силну примамљивост своју, пошто су изван тих граница морале бити остављене најлепше и најбогатије колоније. Али оно што је масу још највише дизало против Трикуписа и прибијало је уз демагоге, као што су били најпре Делијанис а за тим Ралис, то су материјалне жртве које је Трикупис тражио од народа да би се могла поставити чврста основа за остварење националног задатка. Трикупис је мислио

да се Велика Идеја неће моћи извести ако Грчка не буде имала најпре своје војске, а после својих железница, добро уређених путева и пошта. Он је тражио да се установе веће порезе, да би се све то најпре организовало, како би Грчка на тај начин постала и јак привлачни центар за цео остали јелински свет, и снага која би у даном тренутку могла да се истави у одбрану и за извођење Велике Идеје. Али све то маси није ишло у главу, и она је много радије разумевала мисао потентата својих да ће Велика Идеја доћи сама собом, по праву које грчком народу дугује човечанство због заслуга које је стекла стара Грчка. Венизелос је у једној прилици рекао да је Партенон највећи непријатељ Грчке, јер је он узрок да грчки народ никад не мисли да му ваља сопственом снагом нешто створити, већ се увек узда у чаробну моћ коју Партенон има над човечанством. Та чаробна моћ Партенона и славне грчке прошлости чини у самој Грчкој део оног општег националног сна који се испољава у Великој Идеји. Прошлост, садашњост, будућност Грчке, то је за грчки народ све једна нераздвојна целина, то је Велика Идеја грчка, без које *човечанство не може и не сме да буде.* И потентати грчки са својим историјским именима и јесу за то ту, да човечанству укажу на дужности које оно има према Грчкој и њеној Великој Идеји.

„Грк више воли да се служи својим духом но својом мишицом“, каже на једном месту Фује. И на то свакако не би могао нико да замери грчком народу, који је разумео да памет царује, а да снага кладе ваља. Али то осећање о надмоћности духа манифестује се у маси грчкој тежњом да се избегну пошто-пото сви напори, и да се у јавном као и у приватном животу све сведе на неку врсту трговачке умешности и вештине. Венизелос је, међутим, од како је дошао на управу, тражио од грчког народа сталних великих напора. Општа војна обавеза постоји у Грчкој од 1880 године, али њу нико није смео да примењује, чак ни после пораза од 1897, када се жалосном очигледношћу утврдило да милиција грчка није снага са којом се може поћи у борбу за остварење националних задатака. Тек кад је Венизелос дошао на владу, почео је он најстрожије да изводи општу војну обавезу, и тиме несумњиво изазвао прво велико незадовољство против себе. Разуме се да је са општом војном обавезом

шило и дизање порезе, а услед балканских ратова и растење државних дугова. Излажући у Скупштини, прошле године, свој пројект буџета, грчки министар финансија каже да је Грчка морала од 1910 године, дакле од преврата, сву своју финансијску снагу да покрене и употреби на извршење националних задатака, и да троши без обзира одакле ће и како надокнадити. Порези на алкохол, а нарочито на вино, главни производ Грчке, заведени су под режимом Венизелосовим. Када је, затим, још дошао захтев Венизелосов да се уђе у светски рат, да се и сваки појединац и цела земља изложе великим материалним жртвама сваке врсте, онда је потентатима грчким било врло лако окренути све противу тога дошљака који не води рачуна о скупоценој крви и о благостању грчког народа.

У току 1915 отишао је један страни представник код Ралиса, тада министра финансија, да га покуша задобити за идеју интервенције. Ралис је важио од увек као велики пријатељ западних сила, и изгледало је да ће се преко њега моћи утицати на цео кабинет. Али већ при првим речима тога представника скочио је увек немирни Ралис и стао викати да господин свакако не зна шта је то рат, кад хоће да увуче Грчку у нове несреће. Он је из суседне собе донео серију слика о опустошеним пределима, о повешаним људима, о беди и сиротињи. „Ево, то је рат, викао је Ралис, а грчки народ неће то.“ Ралис је то рекао представнику чија је земља, међутим, добро запамтила све те страхоте.

Овај узвик Ралисов потекао је из осећања и душе грчког народа, који заиста није хтео да чује за рат, ни за све оно што би у опште личило на неки дужи, велики, материални напор. Он је хтео да има војску, али опет тако у виду неког сна, са генералима, топовима, великим ратним бродовима, све спремно да брани Велику Идеју, али све увек без жртава, без губитака, дејствујући силом саме Идеје. И краљ Константин, на лепом белом коњу са маршалском палицом у руци, био је символ такве једне војске, без опште војне обавезе, и без великих напора. Балкански рат прошао је за Грке са врло мало жртава, али су зато извештаји са бојних поља били пуни великих подвига, који су задовољавали патриотске осећаје масе. И за пуне три године, после рата, даване су у позориштима грчким драме и драмске поворке,

у којима су се славили грчки балкански успеси. У тренутку пак када је цео образовани свет са страхом очекивао резултат борбе на Марни, а после на Вердену, грчка позоришта давала су по стоти пут сањарије једног евзона у рају. Ту грчки војник срета великог Наполеона и изражава му жаљење што он није на земљи да својим генијем помогне решити битке. Са пуно ватре и убеђења Наполеон одговара да се на земљи налази један већи, гениалнији војсковођа од њега, а то је краљ Константин, и да ће он решити судбину света. Те сањарије ношене су по позорницама целе Грчке и свуда су оне изазивале луда одушевљења масе, чијем је патриотизму то не само годило но било и потпуно доста. Маса грчка уживала је у тим речима лажног Наполеона, као да су оне одиста биле изговорене; она је била убеђена у њих, јер су и сањарије грчког војника и тај Наполеон који се клања генију краља Константина, саставни део Велике Идеје. Маса није желела да изиђе из тих сањарија и претпостављала их је оним стварним, материалним успесима Фоша, који су тражили онолике жртве и напоре.

И политичка погрешка Венизелоса, као и Трикуписа, била је у томе што су се обојица трудили да те сањарије грчке разбију и да Велику Идеју ставе на неко стварно материално земљиште. Та два државника хтела су *да раде* на остварењу националног задатка, а за рад им је требало и материалних средстава и воље код народа да учини извесне жртве и тешке напоре. Грчка маса задовољавала се, међутим, да сања и да очекује да се Идеја, без одређених граница, без стварне садржине, сама оствари. Добити ратовима Смирну и Тракију, то није никако извођење Велике Идеје онако како је та маса разуме. И, као што је политика Трикуписа нашла у демагогу Делианису огорченог противника, који је успевао да онемогући сваки стварни рад на подизању Грчке, тако је и Венизелос имао против себе наследника Делианисовог, Ралиса, и са њиме сву поворку представника старе Грчке. Положај Венизелосов био је међутим много тежи од положаја Трикуписовог, зато што Венизелос није, као Трикупис, носио никакво историјско име, које би могао да истакне противу традиционалне политике осталих породичних шефова.

Венизелос је у новијој историји грчкој једна епизода без озбиљних последица за даљи унутрашњи развитак, јер

се цео друштвени и духовни склоп противи режиму какав је он хтео да заснује. Није тачно, као што се тврди, да је Венизелос био за Западне, а краљ Константин са свом групом политичара старе школе за Централне Силе, и да је отуд поникла ова велика унутрашња борба последњих година. Та разлика у мишљењу не би ни мало интересовала масе народне и, по последицама својим, она би се зауставила на политичкој површини. Али је Венизелос узбунио саме масе својом општом тежњом за енергичном националном акцијом, улазећи у међународне комбинације које су тражиле великих напора и у земљи и споља. И зато је природно што су представници оне устојале старе Грчке, која се губила у унутрашњим зађевицама, нашли противу њега тако брзо опет ослонца у масама, које нису биле орне ни за какве велике напорне покрете.

Пре неки дан дао је Венизелос једну изјаву упућену својим пријатељима у Грчкој. У тој изјави он каже да се не мисли више враћати у Грчку, ма како се ствари у њој развијале, па чак ни онда кад би Константин напустио престо. „Није никаква огорченост, вели он, која ме гони на ово решење, већ уверење да ја то треба да учиним." Ово решење Венизелоса сасвим је природна последица стања у Грчкој, за које су слаби изгледи да ће се скоро изменити. То стање одговара социалном склопу, па дакле и душевном расположењу грчког народа, и потребно би било да се у земљи изведе једна велика економска диференцијација, па да се створе услови за рад у духу програма Венизелосовог. И унутрашње и спољашње творевине његове биле су на врло слабим ногама, јер су почивале у ствари само на гениалности једнога човека, чија је главна мана била, као што је рекао један енглески лист, да је био „сувише велики за овај мали народ."

* * *

ЛИРИКА Г. ЦРЊАНСКОГ.

Можемо да говоримо о свему и о свачему, и на овај и на онај начин, и са овога и са онога гледишта, и да видимо да је нешто плаво што је зелено, и добро што је зло, и паметно што је лудо, и све то и обратно; али, пред све то, као прво и прво, долази да говоримо коректно, и да говоримо језиком коме нас је мајка научила, и да говоримо паметно и са разлозима, и према томе какав је предмет, и складно, и лепо, и чисто. Нас се неће много тицати какво је гледиште ко заузео по једној ствари, с какве и које трибуне говори, уз који је систем и зашто, шта воли и шта мрзи, и како се крсти, и коме се клања, и у шта верује; али увек ће нас се тицати какав је онакав какав је, да ли је везано све оно што има да каже, да ли је све то тачно, паметно или бар духовито или занимљиво казано, да ли је то искрено и органско, и да ли све то, осмотрено главом и душом, има главе и душе. Све има своју тежу, све је постављено на начин да може да се држи, и све има свој потребни и логични положај и став. Онако како се нешто дешава и бива у нашој психофизиолошкој и естетичкој структури, са извесним редом, складом и намером, онако се и изражава. Као и брод који је добро саграђен кад се спусти у воду, и мисао дубоко зачета изражава се, грађом речи, тонова, боја, покрета и облика, конструкцијом која се држи добро и коју никаква сила не може да обори. Кад се мисао истински и дубоко зачела, онда се она лепо и правилно рађа, преко ознака и преко грађе за изражавање, све иде својим редом и током, из речи реченица и из реченица параграф, из тона такт и из тактова мелодична и хармонична група, и тако даље, и све се то слаже у складне целине, и те целине, као катедрале, стамено стоје. Ту се Петар зове Петром а не Павлом; Христос се распиње на крст а не, као што је покушано, нека блудница; Дева Марија је чисте плоти а не нека баханткиња; и редом тако по глави, души и обичају који је из њих изашао. Ако се хоће Петар да назове Павлом, и ако је стало до Павла, и тако даље из горњега реда, онда нека се ствара Павле, ако се јесте под интуицијом, а ако се није, нека се остави Петар на миру и перо баци у најдубље море.

Уредништво овога часописа позвало је писца *Суматре* да објасни ту своју песму. Господин Црњански се преварио и примио понуду. И објаснио је и, после објашњења, она је још смушенија. На главно у *Суматри* није одговорио; на споредно је одговорио као онај који је на питање зашто се граде мостови одговорио да се ови граде да вода тече испод њих, и као онај који је пребројао овце у једном стаду на тај начин што је пребројао ноге па онда збир поделио са четири. Господин Црњански је, и у песми и у објашњењу, ишао преко воде а не преко моста, и бројао ноге а не главе. Није овде у питању неразумљивост него збуњеност. И не само то него и: смушеност, опсенарија, намерно померање, извитоперавање, логичка прескакања и пустахилук. Песнику је стало до неразумљивости. Он се тако „намешта“. Он тако, као девојка са раскалашном одећом, изазива. Он изврће кабаницу да би био виђен. Ако би казао: „Идем да ручам“, зна да би му сви приметили да то није ништа важно, и за то он каже: „Ручам да идем“, и, на тај начин, оставио утисак, и и ако он само иде да руча, као да ће после тога нешто доћи. Кад човек нема шта да каже он се обично збуни. После тога, инсистирајући да каже, настаје смушеност. После тога, кад се охрабри, он постаје бомбастичан и лажно експлозиван. Најзад, резултат је готов: галиматиас и оно што Енглези нешто називају „узвишено бесмислености“. Речи има у обиљу, читави спрегови реченица, параграфа и строфа су ту, кроз све то струји нешто и креће се, надима и ритмизира — али смисла нема или га мало има, и, и у том случају, треба га клештама извлачити из оне рушевине речи. У случају Г. Црњанског, ко је тај који може из *Суматре* да извуче оног јадног Анамита и његов удес? Такав је случај и у целој збирци његовој.[1] Он се баца Анамитом, као и Милошем и Марком, и набацује их на свако место само не на право. Кад нам се већ прича о Анамиту, или о Милошу, Марку, Принципу и другима, онда ми хоћемо да их видимо. Сваки који нам, место о Анамиту, прича о трешњама, коралима и Уралу и, место о Милошу и Марку, о месецу, он је за нас, ако је интелигентан, опсенар и мистификатор; а у сваком другом случају, смушењак и дефективан човек. Да је овај господин на крају ове своје

[1] Милош Црњански, *Лирика Итаке.* (Београд, Издање С. Б. Цвијановића, 1919.)

збирке и свог објашњења, дао какву духовиту поенту, какво извињење за ову врсту збуњивања, нешто као оно Бомаршеово „има нешто много луђе од мога комада...“ — оправдао би се и све би се свршило на наш рачун. Овако, кад он озбиљно мисли, у своме *Епилогу*, да ће на Итаки „да се удари у сасвим друге жице“, онда је све свршено на његов рачун.

Шта се хоће са тим простим и простачким рушењем и извртањем вредности? Сем тренутне опсене пред публиком, и то само шареном и вашарском, не остаје више ништа.

Шта хоће, на пример, тај Господин Милош Црњански? Шта хоће и са својом књигом, и са својим насловом, и са својим песмама? Од прве стране па до последње, успео је посред жива срца да побије, незграпно и са несносно тупим ножем, све од духа и душе до логике и главе. Као она несрећна девојка зелен бор да сасуши, све је успео најнеуспешније да онакази, изврне и на пусто да постави чега год се дохватио. Да је ту у питању изврнут и посувраћен дух, или какав јунак који је изврнуо кабаницу, из големе невоље, или незнани делија који је намакао јарећу шубару на очи и исколачио очи јер хоће истински мегдан да дели, или да је љута кавгаџија од праве пасмине, — ми бисмо се помирили с тим, потрудили да га схватимо и рекли добру реч невољнику који је онакав јер је такав и другачији не може да буде. Све би то било и добро и приступачно. Али, Господин Црњански није од тога соја. Он просто пошао улицом и, као пустахија, псује, грди, разбија излоге, изврће натписе, мења имена улицама, диже „фирме“ са једне радње и меће на друге, судара се са људима и бежи даље. Како нема суда ни пута у републици духа, он се, као онај пијани Банаћанин из приче, успео да баци на све. Прво му је сметала Видовданска Етика, и то му је нарочито сметала негде између 1916 и 1918 године, и бацио се, као она мајка детињим пеленама на звезде, правцем на њене олтаре. Али, како је та етика велика и како је Мештровић направио још већом и, заједно са народном песмом, дао ој и естетику, и како јој је, уз то, народ дао, баш у тим годинама, и философију, то је Господин Црњански, у рушењу и извртању њене вредности, успео себе, и без борбе, правце на леђа да изврне. Ми се овде, наравно, не обарамо на Господина Црњанског зато што се он оборио на једну вредност, него

само због тога што у томе није нимало успео. Рушење једне вредности, или њено извртање, кад је право и успешно, значи велики принос једној периоди. До душе, може преко од једнога храма да се гради и други: „нови“, како би се данас рекло. И онда би се оставило људима да бирају где ће на молитву. Али како је и за други, као и за први, потребан велики неимар, и како га за други још нема, остаје малима да, као деца, по зидовима старога пишу и на њега пуцају пушчицама од зове.

Узмимо један пример, и то најбољи: на арију Милоша и Марка народне епопеје и Мештровића, Господин Црњански даје ову суру из свог Корана:

У Храму над Милошем и Марком
уоквирте златом на олтару жарком
печате плаве и румене,
жуте и црне и шарене,
љубичасте и зелене.
Печате плаве и румене,
жуте и црне и шарене,
љубичасте и зелене.

Печате устава и права,
закона и штатута,
привилегија хиљаду пута,
обећања и фермана,
похвала са сви страна,
народа мог:
да види Бог.

Зидајте Храм,
бео ко манастир.
Нек шеће у њему Месец сам
и плаче ноћ и мир.

И горих и неуспелијих примера је тушта и тма; и, уз то, прљавих цинизама, потпуно неуспелих каламбура, тандараброђа и преклапања: онога што наши људи на југу лепо карактеришу речима атара-патара и тандара-мандара (да наведемо:)

Ми више томе не верујемо,
нит ишта на свету поштујемо.
Ничега жељно не очекујемо,
ми ништа не оплакујемо.

Нами је добро.
Проклета победа и одушевљење.
Да живи мржња смрт презрење.

(Запета у последњем стиху нема, и тако је остављено и овде; и нема их и у многим другим случајевима, као што нема ни много другог чега у вези са правописом, граматиком, синтаксом и логиком: из незнања или из „новине“, не знамо. Знамо само из сваке психолошко-педагошке ручне књиге о том предмету, да је то једно опште место код деце све до девете године.)

Тако стоји са етиком и естетиком циклуса *Видовданске Песме* збирке *Итака Лирике.*

Други циклус је циклус *Нове Сенке.* После првог деструктивног, као што је и природно, долази други и конструктивни. Ту је излагање нових вредности. Две-три су ове: Песник би волео да буде гардиста у гарди и да има „брчиће смеђе и врло мале“ (песник пише, због мелодичности, *воло*)

> а перјаница бела да ми лепрша високо,

па онда гарда

> кад прође да на мени стане краљичино око.
> Да ме запита меко ко да би лептир шушко:
> „што си увек тужан?“, смешећи се почаст би шино,
> и тио реко: „јер сам мушко“.

Друга би вредност била песникова теорија женâ, његов еротички став. Песник је и ту оригиналан: Он не воли жене, него јесен и јабланове у *Серенати*:

> Чуј, плаче месец млад и жут.
> Слушај ме драга последњи пут.
>
> Умрећу, па кад се зажелиш мене,
> не вичи име моје у смирај дана.
> Слушај ветар са лишћа свелог жутог.
>
> Певаће Ти: да сам ја љубио јесен,
> а не твоје страсти, ни чланке твоје голе,
> но стисак грања руменог увенутог.
>
> А кад Те ноћу срце заболи:
> загрли и љуби грану што вене.
> Ах нико нема части ни страсти
> ни пламена доста да мене воли:
>
> Но само јабланови вити
> и борови пусти поносити.
> Но само јабланови вити
> и борови пусти поносити.

Како он инсистира на овој теорији, он је понавља и у песми *Традиције*, само ће том приликом из Господинова „оба ока невесела“:

> јурнути да грле погледи жудни
> плапински један стрм,
> или бор, или јелу, или шуму расцветану,
> или који мрачан грм.

и из ботанике и флоре прећи ће се и на општи земљопис и геологију над коју ће се спустити и излити плахи дажд његова „срца у пламену“. Из ове нове еротике треба забележити и ово:

> Тела су дотле невина
> док оће моја два ока невесела.

И тако даље.

Али треба бити прав и рећи да Г. Црњанског, с времена на време, обасја светлост. До душе, кад се узме у обзир, према уводној белешци, да је ова збирка напор од 1916 до 1919 године, онда је мало, сувише мало био под светлошћу. У једној или двема песмама, родила се по нека слика, по неко осећање које није незанимљиво или по нека сугестија коју сами попуњујете. Идући са стране на страну (не са песме на песму), ако сте добар човек и уложите много добре воље, ражалићете се на писца и наљутити на себе што вам изгледа да сте злопоглеђа, и наћи ћете (понављам уз крајње добру вољу) нешто стихова — строфу ниједну — или делова стихова који би се, потпуно узети за себе, могли да узму и за успеле.

Као што се из свега овога види, Господина Црњанског збирка би требала да буде, садржајно и изражајно, један систем којим се покушавају да поруше извесне вредности. Он би, као и толики други, да поруши неке вредности опште и наше поезије.

Јаки духови, приметиће се, — и одавде престајемо са Г. Црњанским, — не руше него постављају вредности. Јаки, храбри и оригинални духови зидају и граде. Општа је пак особина целе ове периоде, и у поезији и по другим пољима активности, извртање и рушење. Лако је рушити, теже је извртати, још је теже ревизионирати, а најтеже је градити и

постављати. Целокупна људска активност ове периоде је у ова четири знака. Наравно, највише их је у логору првих, а најмање у логору последњих; јер је најлакше рушити а најтеже градити. И то важи чак и за велике и уобличене средине. Из Азије и Русије појавили су се велики рушиоци, и сви који морају за неким да трче, потрчали су за њима. Они су дошли као дегенерисани изрази оних израза које су дали Бакунин, Маркс, Крапоткин, Сорел, Толстој, и, не схвативши, нарочито првог и последњег, донели оно чега су се ови нарочито гнушали: рушење, ропство, Асурбанипалов милитаризам, диктатуру класе, убијање иницијативе, веровање да сви резултати за последњих пет хиљада година не значе ништа. И тако су полу-азијску Русију вратили на чисто азијску. И одмах је и нижа духовна активност пошла за њима. Она је захватила брзо и један део нижих уметника. Јер је лакше бити нови азијат него ли прави европејац и човек. Прави бунтовници, наравно, одмах су се повукли из таквог „бунта“. Остали су они који хоће, лако и без талента, да пишу, сликају, компонују и у камен клешу. Као резултат свега што се спремало, јавили се и други: јавили се и велики ревизионисти, релативисти и прагматичари. Како је њихова метода тежа, присталица је мало. Али, у колико их има, они бодро чувају све од физике до метафизике. У свему је дошло, од економије до музике, до сјајних синтеза, еклектика и амалгамисања ариевске, семитске и хамитске мисли. То се види на свакој строфи, на сваком делу скулптуре и архитектуре, на сваком платну и на сваком току музике и игре. То храбро треба чувати, и главу треба заложити да сваки Џингис-кан не поруши храмове, и сваки Омар не запали наше библиотеке, и сваки папа не поруши наше форуме: нека се не руше карначки храмови и Кремљи, него нека се, ако се може, уз њих праве други: боље је два него један и него ли други место првога или други на првом. Шта ће нам *Аја-Софија*, ако није ни мухамеданска *аја* ни хришћанска *Софија*!

БРАНКО ЛАЗАРЕВИЋ.

ЕСТЕТА.

(ИЗ „ОНАКВЕ КАКВЕ ИХ ВОЛИМО“.)

Она му показује свој стан, о коме зна да је с укусом намештен. Најзад су дошли до спаваће собе.

Други посетиоци, кад ту дођу, чим дођу одмах почну с узвицима дивљења: „О, дивно! Право гнездо, меко, топло! С колико сте укуса све наместили, удесили боје једну према другој, испунили углове!“ Узвици који, наравно, праве прелаз ка даљим изјавама: „О! Како би овде било лепо живети, тепати слатке лудорије гледајући ваше очи, ваше лепе очи, у којима..., седети крај ваших ногу, ваших малих ножица, које...,“ итд. итд.

Али Он не отвара уста као да је, из непажње, пре тога сисао парче концентрисаног туткала.

Она, заустави се; мало незадовољно. — Је ли то све што имате да ми кажете? Вама се мој стан не допада?

Он, с најдубљим гађењем. — О! допада ми се изванредно...

Она, забринуто. — Не, не, ја видим да вам се не свиди... Ви можда не волите стил Луја XVI?

Он, с горком иронијом. — О! Лује XVI! и још уз то Либерти!

Она, мало поплашена. — Па то је данас јако у моди!

Он, тресући своју дугу апашку косу, с озареним изразом, и ударајући гласом на поједине речи као да их неке вештачке опруге истискују. — МОДА која је постала МОДА, уметност није ВИШЕ, — чим се САН оствари, БИТИ леп престаје!

Она, незадовољна. — Па добро, најзад, молим вас... Зар вам се не свиди кревет, на пример? Какав би требало да буде, по вашем укусу?

Он, одсечно. — Кревет? не!

Она, пренеражено. — Не треба вам кревет!... у спаваћој соби!

Он, гласом који опомиње на Муне-Силија. — О! хамак! Мрежа-љуљашка, исплетена од златних ЖИЦА!...

Она. — Хвала лепо! За куповање сувише папрено, а за спавање би било сувише свеже!... (Смешећи се) А после, хамак

— хамак је лепа ствар, ако хоћете, али не може да замени кревет!

Он, снисходљиво. — Да допустим! Али онда не дрвен — сувише обично; тривиалан дрворез, лакована баналност; — но од јаде, на пример, или од чистог кристала... (Одушевљено.) О! од чистог кристала! кревет чије би ноге биле сузе...

Она, без одушевљења. — Да, то доиста не би било обично! (Весело.) Али узмите да се разбије... Ала бих се ја остраг исекла!...

Он, пун сажаљења на тако фамилиаран начин говора, не одговара ништа, и стеже усне.

Она, с извесним нестрпљењем. — Слушајте! Је ли то све што имате да ми кажете? Ваљда нисте тражили да ми учините посету само зато да оговарате мој намештај?

Он. — Не! (С ватром с којом би отприлике неки млади бели медвед описивао своју љубав.) Откад вас сагледах, боја моје душе прелила се од сивог одсенка Досаде у благо руменило Жеље...

Она. — У добри час! Почели сте да се кравите!

Он. — Документујући искреност својих осећања, ја вас молим да примите један драгоцен дар!

Он извади из свога џепа један мајушни свежањ, који личи на фотографију замотану у хартију, и пружи јој га с покретом тако природним да би му цаванске играчице могле на њему позавидети.

Она, усхићена. — Поклон? То, то је љубазно!

Она отвори замотуљак; из замотуљка се укаже мајушна књижица од дванаест страна. Шест су празне. С чудесним типографским вештинама, и с помоћу четири неразумљива цртежа који су извесно производ још несигурног уметничког надахнућа некога вештака од седам до једанаест година, писац је успео да испуни (?) осталих шест страна са четрнаест стихова од тринаест до двадесет и девет стопа, несликованих, и украшених једним простим натписом и једном посветом:

Преамбулаторна Хипотетикраза

ЛујУ ЛеФ'Евру

с пријатељским чинима.

Дело (!) се завршавало с потписом:

ЕмелидоР СигеЛд.

и додатком: Штампање довршено(!!) у Лутецији, године 1897.

Она, унезверено, и обрћући међу својим прстима мајушну свешчицу. — Шта је ово?

Он, са знацима најдубљег поштовања. — Књига неоцењиве реткости од младога вође школе маглистичке, (гласом који дрхће од узбуђења), од мога учитеља: Емелидора Сигелда! (Пун радости.) Видите ли: Лују Леф'евру? Посвећена је мени.

Она, без одушевљења. — Заиста?... У сваком случају, ви сте врло љубазни... (Прелистава свешчицу, и одмах види да су за њу тих четрнаест стихова исто тако неразумљиви као да су писани на кинеском језику XIV века.) Читаћу је вечерас... Али, слушајте, ваш пријатељ се није претргао!

Он, врло увређено. — За ово? Две године, ту, утрошене су, напора грозног, неуморног!

Она, смејући се. — Две године... Јесте чули!... А да ли су сви такви у вашој школи?... школи?...

Он. — Маглистичкој?

Она. — Рецимо у њој...

Он, поносито. — У њој смо свега нас двојица, Емелидор и ја!... (Скромније.) Моје ће Дело бити довршено најраније за четири године. (Поверљиво.) Имам да довршим још три стиха, којима још недостаје она сливеност, она магличавост која се тражи... Разумете?

Он се задуби у мисли. Његова рамена се повијају при самој помисли на ужасан напор који му још остаје да учини.

Она, пошто је још једном погледала у сонет Емелидора Сигелда и најзад га дефинитивно бацила у страну. — А после, право да вам кажем, хвала лепо!... Ја ово не разумем, али ми не изгледа да би се човек искидао од смеха читајући... Ви се не смејете грохотом у вашој магли — маглистичкој школи?

Он, гласом погребнога звона. — Са усана које су окусиле горчину Живота боре смеха су збрисане!

Она, слежући лако раменима. — Таман посла! у вашим годинама! Ви сте још — колико вам може бити година?

Он, обесхрабрено. — Двадесет и две!

Она, матерински. — Још дечко, може се рећи! И ето, моје је дете тужно, тужно, јер га тиште неки мали љубавни јади... зар није?

Он, с хладним презирањем. — Далеко од средине у којој се крећу ваше мисли, задихан, уздрктао, лежи мој интелект!

Она, зачуђено. — Па кад није то, шта вас онда чини тако тужним?

Он, пун најдубљег јада. — Живот! (Видевши да га она не разуме.) О, постојати! да страшна терета! Шта је крај рођењу? Да ли знате? Смрт! Неумитно! (Загревајући се.) О ироније! Живот је варка! Тужно је бити рођен!

Он зарони у црни океан очајања.

Она, љубазно, пуна милости. — Какве су то мисли?! Хвала лепо ако би човек морао, у двадесет другој години, бити тужан што ће доцније, од седамдесет, осамдесет, или можда у сто другој години!... (Постаје сасвим умиљата.) Хајдете да мислимо о другим стварима...

Он, обесхрабрено. — Којим?

Она, решена да промени ток његових мисли. — Па... ето... поред вас је млада лепа жена која вам се допада, као што сте јој сами казали?... А којој се и ви свиђате, као што вам, чини ми се, показује...

Он, с неповерењем. — Даље?

Она, смешећи се и мало поруменевши. — Па даље... даље...

Она му шапћући каже један практичан начин на који ће, макар привремено, заборавити своје црне мисли.

Он, скочи, и одбије је од себе с гестима који проклињу и избављају од Лукавога. — Свети Грале! Крсте-и-Ружо! Саре Пеладане!... Ја!... Ви!... Никад, никад!

Она, пренеражена, али прилично незадовољна. — Шта вам је? Зар ми нисте сами рекли да ме волите?

Он, свечано. — Естетички! Али у изохронизам моје Душе не улази никаква еполуција вашега Суштаства, и сам предумишљај такве темуленције[1] испуњава ме анорексијом![2] (Опраштајући се.) Пре ћу раскинути но што ћу осрамотити школу маглистичку!

Он се повлачи, достојанствен и непобедим, а млада жена остаје замишљена.

(*Превео с француског* X.) КСАНРОФ.

---

[1] Пијанства. — [2] Одсуство апетита.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

ЧЕТИРИ РЕПРИЗЕ.

За последња два месеца, у београдском Народном Позоришту није спремљен ниједан нов комад, али су, за то време, даване четири реприза, које су биле занимљиве нарочито глумачком игром, и поводом којих ћу ја рећи две брзе речи, у главном само о њихову приказу. Ти обновљени комади били су, по реду представљања: Ибзенове *Авети*, Шекспиров *Отело*, Ђакозино *Као Лишће* и Шекспиров *Ромео и Јулија*.

У *Аветима* — снажној драми о наслеђу и о еманципацији једног људског духа патњом — ступио је пред нас, у улози Освалда, Г. Ковачевић, ученик париског Конзерваторијума, који нам се пре тога већ био приказао у једној сцени из *Млетачког Трговца* и у Банвиљеву *Гренгоару*. Тај млади глумац несумњиво је добро одарен за позориште. Његова игра је врло жива, врло лична, врло разноврсна, врло гипка, пуна вешто пронађених појединости; али, у исти мах, и врло чудна, врло неуједначена, нервозна и искидана, и, ако у извесним тренутцима зачуђава својом снагом, других пута збуњује својим невештинама и својим наивностима. Г. Ковачевић има један јак темперамент, који га често заноси, и човек не разуме увек испаде његове напраситости који наилазе нагло и без довољна разлога. У Шајлоку, који је премашао његове моћи, он је посртао под тежином терета. Ни његова фигура Ибзенова јунака није била довољно стопљена ни потпуна: његов Освалд је од првога тренутка уморан и мрачан, не показујући довољно своју љубав за животом, своју љубав за радом, своју махниту жељу за експансијом целог људског бића и веселим животом на блиставој светлости сунца. Завршну сцену — једну од најужаснијих које постоје у позоришту — кад Освалдова људска машина пуца и кад се његова интелигенција сурвава, чезнући и даље за својим сном о сунцу и лепоти, Г. Ковачевић је мимирао с патолошком тачношћу.

Величанствена Шекспирова трагедија у којој су оцртане три основне људске страсти — љубав, мржња и љубомора — с једном недостижном психолошком истином, која није само индивидуална, но баца ненадну откривалачку свет-

лост до у мрачне дубине свих људских душа, имала је на београдској позорници један од најуспелијих приказа овогодишње сезоне. Г. Милутиновић је нашао у Отелу вероватно најлепши успех целе своје глумачке каријере. Он је играо с великим напоном плаховите страсти, гнева и очајања, метнувши у ту улогу сву енергију и сву нежност свога моћног трагичног и лирског темперамента. Нарочито почев од трећег чина, усред лепих бесомучних крикова, он се уздизао покаткад до извесне дивље и патетичне лепоте. — Нежну Дездемону, поетичну као љиљан и љупку као анђео, играла је Гђа Мансветова с пуно невине грације и жалобне благости. У последњем чину, она је певала романсу о врби, и играла сцене с Емилијом и Отелом, с великом тужном чари, и успела да створи атмосферу у којој лебде злокобне слутње што стежу срце. — Најзад, Јаго Г. Гошића, и ако није био она запрепашћујућа и грандиозна фигура највећег „ствараоца душа“ који је икад постојао, био је врло интересантан, врло брижљиво израђен у нијансама, и у примерној дикцији.

Италијански комад *Као Лишће* — о коме је, пре петнаестак година, приликом његове премиере, опширно говорено на овом месту, — занимљив је и својим предметом и својом обрадом, и ако је тај предмет један од најобичнијих и та обрада једна од најпростијих. То је, у оквиру једне породичне и друштвене драме, слављење поштеног и енергичног рада, с једне стране, и, с друге стране, слика лаког и доконог живота богаташких породица, ненавикнутих на напоре, и које несрећа, кад наиђе, обара и развејава као ветар увело јесење лишће. У тој реалистичној комедији — у којој су Гђа Стокић и ГГ. Гавриловић, Богић и Гошић имали заслужена успеха — ми смо имали задовољство да видимо једну нову добру младу глумицу, Гђицу Црвенић. Гђица Црвенић је једна глумица фина, с великим осећањем такта, укуса, смисла за стварност и мере који јој не дају да падне никад ни у какву крајност, вешта и потпуно господарица себе и свију својих ефеката, и нарочито — то је њена прва особина — интелигентна. Она показује увек тачно разумевање текста и даје нам да ми разумемо његове танане прелазе, захваљујући своме јасном гласу, својој чистој артикулацији, својој прецизној дикцији, са готово неосетним разликама у интонацији. На нашој позорници, где, по правилу, глумци не знају да говоре, где не умеју да, на текст, пишу музику која ће, својим разноврсним модулацијама, давати речима њихову пуну вредност, ова способност Гђице Црвенић заслужује да се нарочито истакне. Њене дискретне особине нису од оних које налазе шумног одјека код широке публике; али њена игра, без великих ефеката и пуна прелива, допашће се свима људима деликатнога духа. Међутим, њен регистар није врло

великог обима, и, као што ћемо малочас видети, њој нарочито недостаје мало унутрашње ватре. Али, таква каква је, Гђица Црвенић не представља само једну лепу наду Народног Позоришта, већ и једну лепу стварност.

Ромеова и Јулијина бесмртна песма о љубави — љубави ненадној, спонтаној, фаталној, необјашњивој, неодољивој, која обузима цело људско биће, душу и тело, идеал и стварност, која је пуна екстазе, и поезије, и тајне, и слатке патње — на београдској позорници нас је врло мало узбуђивала. Први глумац који је играо Ромеа, Г. Драгутиновић, био је нарочито зле среће. Он није умео да унесе у своју улогу полета и емоције: његов Ромео био је једна безлична фигура у којој није било оног што је најглавније: душе. Тај савесни и симпатични млади глумац не познаје још ни спољна глумачка средства, вештину покрета, става и израза: његови покрети су поткуњени, његови ставови опуштени, његове игре физиономије неизразите. — Ако је Г. Драгутиновић играо Ромеа с невештином која је била скоро дирљива, Г. Богић га је играо с вештином, али која није имала ничег дирљивог. Г. Богић је један разборит, способан и искусан глумац, који познаје добро све процедуре свога заната, али његова узбуђења у Ромеу нису била довољно комуникативна. — Једини је, од три Ромеа, Г. Милутиновић имао трептања, жара, праве страсти, „перјанице", и умео да учини, својим топлим гласом, да запевају стихови. Због таквих врлина, Г. Милутиновићу се, на жалост, морају праштати његове мане, које каткада нису мале. — Гђица Црвенић није успела у Јулији, али њен неуспех чини јој пуно части, показујући да она уме да буде интересантна и у улогама противним њеној природи. Јер, она изгледа створена за модерни репертоар, и елегијске и поетичне улоге нису за њу. Али, ако нема у Јулији довољно поезије и наивне и топле емоције, она бар, захваљујући оној разумности коју смо малочас код ње хвалили, *наговештава* све стране своје улоге.

Режија Г. Богића није довољно успела, једним делом због омашака и невештина младога редитеља у првој инсценацији Шекспира, и, другим делом, због позорнице Манежа, њеног сиромаштва у декору, светлости и свим осталим техничким средствима. Друга и трећа престава *Ромеа и Јулије* биле су знатно боље од прве.

Нежна и трагична историја веронских љубавника играна је на београдској позорници по оном старом, рогобатном, неразумљивом преводу Лазе Костића, пуном сваковрсних злостављања језика и смисла, и у коме блистава дикција Шекспирова — она дикција за коју је казано да у њој сви анђели певају и сви мудраци зборе — наличи често на вулгарна дедачења.

СВЕТИСЛАВ ПЕТРОВИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — НЕМАР ЗА СПОЉНА ПИТАЊА.

У Енглеској и у Француској, у Италији и у другим државама, готово сваких петнаест дана, редовно, претресају се питања спољне политике. Кад има важнијих догађаја, као сада, о тим питањима владе тих држава изазивају саме дискусију, дају народу обавештења о њима. У тим земљама постоји у народном представништву нарочити одбор за спољне послове, који Влада редовно обавештава о њима. Владе тамо изазивају у јавности дискусију, а често подстичу пред народним представницима питања и интерпелације. Лојд Џорџ и Бриан дају у последње време готово сваки дан одговоре на кратка питања у парламентима о овом или оном догађају, о овој или оној радњи владе британске односно француске, или какве друге државе. Лојд Џорџ и његови министри држали су, на пример, свакодневно, и Горњи и Доњи Дом, у току о преговорима за трговачки уговор са владом Совјетске Републике у Москви. Бриан и његови министри држали су француску народну скупштину, тако исто, у току о питању о накнади штете и репарацијама које има да даје Немачка. Ђолити и Сфорца, колико јуче, говорили су пред италијанским народним представништвом о току рада Лондонске Конференције, о извршењу и садржини Рапалског Уговора. Сви ови министри, чисто, јасно и искрено, говоре о питањима која су животна за њихов цео народ; они на тај начин стоје у непрекидноме додиру са њим, осећају његово било, траже његова расположења, осећања, и мишљења. На тај начин оне црпе своју снагу, и замах спољне политике. И те владе састављене су од људи који воле власт, који хоће да је задрже; и они се довијају како да то учине; и њихове су методе демократске. Јавност, дискусија и убеђивање.

У нашој држави бива друкчије, бива по староме. Владе наше не стижу да обавесте ни народно представништво ни јавност о спољним питањима. Владе код нас јавно говоре кад их посланици интерпелишу у Скупштини, или кад се нешто крупно догоди споља, или кад Влади треба некаква спољна акција. Па и то не бива увек; чак и кад се ради о најкрупнијим државним интересима на страни, Владе ћуте. А таквих питања има много.

По Уговору о Миру постоји Међународна Репарациона Комисија у Паризу. Та Комисија има да одлучи и о питању ратне одштете за Србију и Црну Гору, о Аустро-Угарској Банци, о накнади коју наша земља има да плати у име тако зване таксе за ослобођење и у име вредности за државна добра која се налазе на нашој територији а припадала су Аустро-Угарској. О раду те комисије, која шета по Европи

и доноси одлуке, наш народ ништа не зна. Једном, лањске године у месецу јануару, речено је да постоји неки акт француског министра Лушера и енглеског министра Бранберија о накнади штете за Србију и Црну Гору. После тога је то демантовано.

Постоје у разним уговорима о миру неке одредбе о Дунаву: постоји и Дунавска Комисија за уређење пловидбе, каботаже, контроле, и томе слично. Нико споља не зна да ли тај рад не иде на штету наше државе или не.

Влада Г. Веснића склопила је уговор са Чехо-Словачком; у томе уговору има војничких одредаба. Он је објављен, можда и ратификован, али народно представништво ништа не зна о томе ни данас.

Има уговор с Аустро-Угарском о границама према Румунији у Банату. Због њих је био неки наш инцидент са Румунијом у коме Таке Јонеско за мало није оборен, јер је слата војска на ту границу, а нико у држави не зна шта је било ни шта је с тим питањем данас.

Постоје Уговори о Миру са Немачком, Угарском и Бугарском и неке обавезе за ове три државе према нашој. Да ли Немци, Бугари и Маџари извршују своје обавезе, да ли је уговор с Маџарском ратификован, то не зна наша јавност.

Евакуација Француза из Боке Которске и дан-дањи је једна загонетка за Бокеље и цео наш народ, који зна да су тамошње радионице за оправке бродова и железница биле народна својина.

А Рапалски Уговор? Закључен 12 новембра 1920, — он је ратификован тек почетком фебруара 1921. По томе уговору, од дана ратификације све окупиране територије треба да су евакуисане од стране и војних и грађанских власти италијанских. Оне су још на нашој државној територији; и онде где је евакуација започета обустављена је. По Рапалском Уговору требале би да се састану мешовите комисије да проуче и спреме предлоге за трговински уговор између Италије и наше државе; те комисије се нису још састале. Наша држава, по истом уговору, имаће и неке војничке обавезе ради извршења Сен-Жерменског и Трианонског Уговора, па и о њима никаква обавештења нису дата.

У Лондону је држана једна Савезничка Конференција на којој се радило о накнади штете коју Немачка треба да даје свима победиоцима и о ревизији Уговора о Миру с Турском. На тој Конференцији није било наших делегата, а ратна оштета и погодбе са Турском су два питања од првостепене важности. И о томе се зна само понешто из новина.

Савезници спремају план да помогну Аустрију финансијски, па намеравају да се одреку својих новчаних потраживања, предвиђених у Сен-Жерменском Уговору. Шта ћемо ми радити и како ћемо проћи у тим трансакцијама?

Ми смо преговарали са Немачком за трговачки уговор; тај уговор је био повољан за нас. У часу кад су га наши и немачки делегати требали потписати у Београду, Влада је наредила својим делегатима, на представку Француске, да га не потпишу. О овоме се сазнало из говора у немачком парламенту и из немачких новина.

Са Румунијом се води неки спор о школама и црквама у битољском округу. Из Мале Азије су навалили преко Солуна и Софије мухаџири у нашу земљу. Арбанаси од Скадра и Тиране упадају у нашу границу, можда с туђом помоћу.

Откако се вратио краљ Константин у Грчку, нико не зна да ли су обавезе из српско-грчког уговора, закључене са Венизелосом, у важности.

После пораза генерала Врангела, Савезници су се споразумели да се остатци његове војске, један део њихов, пренесу у нашу државу. Савезници су тада примили на себе, како изгледа, и све трошкове око издржавања тих остатака руских трупа. После тога, изашло је да те трошкове треба наша држава да поднесе.

У Женеви је била скупштина Лиге Народа; на њој је, међу осталима, примљена и Бугарска за члана Лиге Народа. Никад није званично било објашњено откуда да Бугарска уђе у њу, кад она није испунила своје обавезе према нама. И откуда да наши делегати гласају за њен пријем у Лигу Народа, а француски против?

Чехо-словачки министар иностраних дела објављује неколико пута већ да се између Чехо-Словачке, Румуније, Пољске и наше државе, ствара Споразум за одбрану и чување мира и садашњега стања у Средњој Европи. О томе се ништа не зна.

Та и друга питања, — а има их још, — расправљају се између четири зида, без светлости, без јавности, без дискусије. Никаква парламентарна ни народна контрола не постоје. Овде онде изађе какво саопштење из Министарства Иностраних Дела, о овоме или ономе, и то кад наша штампа почне јаче писати. Интереси државни захтевају да се о свему зна, да се о свему јавно разговора. Спољна политика је најбоља и најздравија кад се ослања на то; сваки добар Министар Иностраних Дела најсигурније ће водити спољну политику ако ради онако како раде његове колеге у Лондону, Риму, Паризу.

ИНОСТРАНИ.

ПОДСЕТНИК.

Март 16, 1921. — Потписан прелиминарни трговачки уговор између Велике Британије и Совјетске Русије.

Март 20. — Плебисцит у Горњој Шлеској.

Март 21. — Прослава у Италији анексије Трста, Истре, Горице и Задра.

Март 27. — Бивши краљ Угарске Карло, стигао из Прангена (Швајцарска) у Сомбатељи (Угарска).

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — СПОРАЗУМ СА МУСЛИМАНИМА. — НОВ ВЛАДИН БЛОК. — ДЕМОНСТРАЦИЈА НАРОДНОГ КЛУБА.

И најјаче странке у нас, релативно су слабе. Оне су слабе и бројем својих чланова, јер ни једна није довољно јака према свима осталима, и ограниченошћу својом само на извесне области, јер ни једна није снажно захватила целу земљу, и духовном разбијеношћу својом, јер ни једна није довољно хомогена да би могла снажно кренути једним правцем. Велике бројем у старој држави, оне су мале бројем у новој. Раширене преко целе старе државе, оне су се за ноћ нашле ограничене на готово само једну област нове. Постале из потреба старе државе, оне мучно одговарају потребама нове. Навикле да иду старим путевима, оне се тешко крећу новим. Више у прошлости него у садашњости, оне нејасно гледају у будућност. Стара програмска основа њихова постала је и сувише уска, нова није нађена. Стари оквири пуцају, нови се не граде. Стари нараштаји немају полета, нови га имају сувише. Искуство старих није више довољно; неискуство нових је опасно. За седам дугих ратних година једни су пре времена остарили, други пре времена сазрели. У једној истој странци, они не допуњују једни друге, они коче једни друге.

Најмање од ових зала пати радикална странка, много више остале. Она је бројно најјача, прешла је, истина мало, али доста снажно, границе старе државе и на путу је да их преко муслимана и Г. Стојана М. Протића пређе још снажније: она је и највише хомогена, јер највише има истоветних традиција. Зато у коалицијама које је принуђена да ствара, она води, друге су вођене. Споразум са муслиманима она је извела, и извела са ретком умешношћу. Одговорност за рђаве стране споразума, рђаве за државу и државни буџет, она је бацила на друге; сву корист задржала је за себе. Каже се да је тај споразум морао бити закључен у интересу државе. Врло вероватно, али је закључен преко интереса странке. Каже се да је Влада сада појачана. Несумњиво, али је појачана преко радикалног дела свога, и зато што је он појачан. Вели се да ће радикална странка изгубити зато од своје популарности у народу. Може бити, али само у једном делу његовом; у другом ће добити. Њен је губитак неизвестан, њен је добитак несумњив.

Хомогенија него демократска странка, она је право ишла једном циљу и постигла га. Она је знала да за тај циљ постоји само једно средство, и она га је употребила. Од првога тренутка, она је одлучно стајала на гледишту накнаде муслиманима, и од првога тренутка задобила њихове симпатије. Њу је спасао један одређени циљ и једна одређена политика да се он постигне.

У истом том питању демократска је странка од првог тренутка стајала делом на гледишту накнаде, делом на гледишту социалне правде. Обадва се нису могла измирити. И кад је споразум био свршен, он се, у демократској странци, могао допасти само једнима, не и другима. Једни су примили одмах споразум, али његовим примањем нису успели придобити симпатије бегова босанских; други су га одбијали, али тим одбијањем нису успели придобити симпатије кметова босанских. Кочећи се узајамно, ни једни ни други нису могли ићи једном циљу и водити једну политику: њиховом неуспеху узрок је неодређеност њиховог циља и неодређеност њихове политике. За једним неуспехом дошао је фатално и други. Да би се спасло јединство странке и вратиле симпатије у народу, споразум са муслиманима накнадно је условљен: исплатом инвалида, ратне одштете и реквизиција убаштињењем земљишта у јужним крајевима на име оних који их обрађују, разним кредитима за помагање занатства, колонизације, и тако даље. Радикали су одбили да приме ма какве накнадне услове, запретили кризом, и демократи су их морали повући, уз писмену извину за њихово објављивање. Наравно, и инвалида, и ратна одштета, и помагање занатства, и друге сличне тачке, остају у програму Владином у оној истој мери у којој и пре писма Г. Давидовића.

Словеначки посланици самостојне кметијске странке напустили су Земљорадннчки Клуб и пришли Влади. У Влади, они ће тренутно бити ближи демократима, оним на десном крилу, и у толико ће неуспех демократа у споразуму са муслиманима бити ублажен. Није, међутим, извесно да словеначки посланици неће и даље еволуирати. Руковођени својим локалним интересима, они ће се и даље према њима управљати. Зато је и тешко предвидети да ли ће и у коликој мери они појачати демократски део Владе Г. Пашића.

У Уставном Одбору пропале су историјске границе области. Доследан себи, Народни Клуб је напустио демонстративно и Уставни Одбор и Београд. Али доследан себи, он ће се и вратити и у Београд и у Уставотворну Скупштину. И без њих, овом првом уставу нове државе наше обезбеђена је прилична квалификована већина. За њ ће гласати нови, појачани, Владин блок и, уз своје ограде, Земљорадннчки Клуб.

ПРИВРЕМЕНИ.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Vsevolod Mihajlović Garšin, *Crveni Cvijetak i Druge Priče.* (*Izabrane Pripovijesti I*). Zagreb, 1920. „Narodna Knjižnica“, Svezak 54—56.

Готово преко ноћ В. М. Гаршин је постао славан писац. Његова *Четири Дана*, са ретким утиском непосредности, како саосећана, врло проста у средствима, али занимљива предметом, речита, с једном новом нотом, књижевни пандан Верешчагиновој *Шипки*, прешла су, као најбоља руска дела тога доба, врло брзо границе царства и заслужила своме писцу светски глас приповедача. Трагични лични удес и особине Гаршинове живчане болести још су више појачали интерес за тог писца ређих сенсација и посебног нервног живота, и он је све до данас остао на цени и код широке публике и код књижевних пробирача. Код нас је превођен у више прилика, али, колико знамо, само појединачно. Сад је Г. М. Петањек почео да га даје у читавој збирци. У првој књизи *Изабраних Приповијести* налазе се „Црвени Цвијетак“, „*Attalea Princeps*“, „Сигнал“, „Жаба Путница“, „Сусрет“, „Нешто, што није било“, „Догађај“ и „Медвједи“; у главном, краће Гаршинове ствари.

Али преводом Г. Петањека неће се много помоћи верном приказу Гаршинових списатељских особина. Г. Петањек, и у случајевима кад добро преведе ствар, није довољно књижеван да с извесним чулним особинама осети нервну напетост појединих реченица оригинала; осим тога, патећи од старих крутих особина загребачке школе, он нема нимало гипкости у изразу, и због тога ни најмање подобности да у појединим часу да нужне преливе реченици. Међутим, превод Г. Петањека има и горих страна.

Пре свега, Г. Петањек није много пазио радећи свој превод. У њега је, доста често, не само оскудна и рогобатна наша фраза, него и сасвим погрешан облик или конструкција. Он ће рећи: „сезати за насиљем“ (место „прибегавати насиљу“); „пузај по мени“, „она је замрзавала“ (место „она се мрзнула“); „да се брине о своје потомство“; „који ме посве ослабљује“; „заповиједа кочијашу да нас пригања“; „код потпуне памети“; „само да ми се хоће пузати“; „запремам најпрезривију дужност“; „обућа ми је давно промокла“; „приопћујући... најсвјежије новости“; и тако даље.

Кад је правио такве основне грешке у нашој фрази, природно је да је њих много више тамо где је требало извесне књижевније пажње и трагања да се нађе прави израз. Тако ће он за „спутанные курчавые волосы падали гривой на лобъ“ рећи, да су, *завитлане* кудраве косе падале као грива на чело“, и ако ту о завитланости не може бити

ни говора, него само о *разбарушености*. Кад су једног умно оболелог хтели силом да положе у топло купатило, он се „са подвострученом од болести снагом лако *отимао* (вырывался) из руку неколико чувара, тако да су они падали на под.“ Ту реченицу Г. Петањек је превео, да се болесник „лако *измицао* из руку неколиких болничара“, не осећајући да је тај израз одвише неједнак и слаб. Зашто да чувари падају, ако се он и са подвострученом снагом само *измиче*? Кад је угледао црвени цветак у башти том се болеснику од једном учинило „да је тог часа потпуно *појмио* шта је нарочито дужан да изврши на земљи.“ И он се одлучује да отргне цвет и спасе човечанство. У руском тексту стоји да он „съ этой минуты вполнѣ п о с т и г ъ, что именно долженъ онъ совершить на землѣ“. Према том руском п о с т и г ъ (које значи и *постићи* и *схватити*) Г. Петањек је написао да је болесник „у тај час потпуно *постигао* оно, што је управо требао да изврши на земљи.“ Међутим, тај јадник *постиже* то тек много доцније, под ужасним напорима и по цену живота. Тешко је веровати да Г. Петањек није видео те разлике; значи само, да о њој није мислио или да је у брзини олако прешао преко ње.

Овај последњи пример карактеристичан је и иначе за Г. Петањека. Не узимајући у обзир сва значења речи, управо *права* значења речи код нас, он често пише онако како му се нуди у руском оригиналу. Према руском „прямо противъ окна“ он је дао место нашег „управ према прозору“ рђаву конструкцију „равно против прозора“. Исто тако реченицу „онъ . . . попрежнему з а б ѣ г а л ъ по больницѣ“ Г. Петањек је је превео, да је болесник „као и прије почео *бјежати* болницом“, што у нас изазива крив појам, јер је он само стао *јурити*. Кад мала травка жали *Attalea Princeps*, она вели: „Кад ја ништавна и слаба травка овако страдам без свог сивог неба, без бледог сунца и хладне кише, шта тек осећа *у ропству* то прекрасно и снажно дрво!“ У руском стоји: „что должно испытывать въ неволѣ это прекрасное и могучее дерево!“ Буквално према руском Г. Петањек је казао: „колико тек мора да подноси *невоље* то прекрасно и силно дрво!“ Грешка је ту двострука; она је осим у значењу још и у падежу.

За Г. Петањека не може се рећи да не зна руски, али његове грешке показују или да то знање није књижевне врсте или, што је из досадашњих примера вероватније, да је његов посао рађен без потребне солидности. Онај спомињани умни болесник, кад је био у бањи, „захлебываясь водою“, *загрцавао се*, дакле, од воде. У Г. Петањека стоји, да се „*гушио* водом“, што није ни исправно по појму, ни долично за место на ком се наводи. Он, даље, „большую кружку“ преводи са „велики врч“, што не може бити тачно, јер се у „врчу“ не даје појединцу чај, нити се он из њега може испити у два маха. Ову рече-

ниц: „Какъ ни прозрачна стеклянная крыша, но она не ясное небо“ он је без потребе расплео и у ствари рђаво пренео: „био ма како провидан стаклен кров, то ипак небо није било јасно.“ Чисто и без икаквих тешкоћа та се реченица да просто изразити: „Ма како био провидан стаклени кров, он ипак није био јасно небо.“ Реченица: „Ботаническимъ садомъ управлялъ отличной ученый директоръ и не допускалъ никакого безпорядка, несмотря на то, что большую часть своего времени проводилъ въ занятіяхъ“... код Г. Петањека гласи да тај научењак „није допуштао никакова нереда *без обзира на то што је већи дио свога времена* проводио уз микроскопирање.“ Ја мислим да би духу нашег језика боље одговарало да се казало како он није трпио нереда, „*и ако је* већи део свог времена проводио у пословима“...

Преводиочевом брзином у послу ми би, најзад, протумачили и то што је изостављено неколико места из оригинала. Упозоравам само на приповетку „Црвени Цветак“, из које је на стр. 13 испала реченица „Тутъ были и живые и мертвые“, а на стр. 20 више реди у ставу како се болесник ослобађа веза. Слично и у другој једној приповетци, стр. 63, где је изостала читава једна реченица.

Б. Ћ.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„На Мукама“. — *На Мукама*, позоришни комад у три чина од Радоја Јанковића, који је ових дана изашао у издању београдске штампарије „Млада Србија“, описује историју једне сироте добре девојке, и жели да пружи, уз то, опору критику нарави данашњег раздешеног друштва. Током комада, расејан је приличан број тачно запажених опсервација и интересантних мисли; стил није лишен извесне једрине и афористичности; али је дело утрпано, несређено, без јачег даха живота: све његове многобројне личности су бескрвне и налик на лутке којима писац меће у уста, често, занимљиве идеје. *На Мукама* представља један интересантан и ако неуспео покушај једног писца који је и ранијим својим радовима доказао своје несумњиве књижевне способности.

С. П.

„Паланачке Новине“. — У издању београдске књижарнице Рајковића и Ћуковића штампао је Г. Тадија П. Костић своју приповетку *Паланачке Новине*. У тој књижици, написаној са тачно оном врстом хумора која се даје претпоставити већ из самог њеног наслова, писац покушава да

забави читаоца историјом једног путујућег новинара (да тако кажемо) и његових доживљаја у чаршијској средини једне паланке коју он узбуњује својим листом. Све своје битне црте та водвиљска личност позајмила је из слабијих приповедака Стевана Сремца, из репертоара Г. Нушића, и других хумориста, често пута анонимних, из подлистака дневних и шаљивих листова, али Г. Костић не показује на њој ни посматрачки дар Сремчев, ни духовиту инвенцију Г. Нушића. Чаршијска средина у којој се јунак ове приповетке креће оцртана је исто тако цртама већ забележеним у приповетци из паланчанског живота, која се некад тако много неговала. Г. Костић нема ока да запази оно што се пре њега није запазило, и гледа своју паланку кроз литературу других, који, најчешће, нису били паланчани. На несрећу, приповедачка вештина и стил Г. Костића не показују ни трага бар каквог-таквог утицаја наших приповедача старије школе, кад већ није могло нешто „новије“ и „даље“ да се да.

В. М. Ј.

„Владимир Каљевић.“ — Г. Младен Ст. Љубичић, који је под псевдонимом „Сава Дринчић“ писао за време рата краће забавне ствари у солунском *Ратном Дневнику,* које су се могле читати, и штампао до сада две збирке слабих стихова (*Цару Ратару,* „књига ратних стихова“, и *Мими,* „љубавне строфе једног бродара“), објавио је сада и једну „слику из бродарског живота“, писану на пароброду „Загреб“, под насловом *Владимир Каљевић.* (Штампарија М. Млађана, Земун, 1921; стр. 50.) То је невешто испричана повест једног младог човека разузданог и неспособног ма за какав рад, који одлази у бродаре, али не успева ни да завије „бар жут ширит око капе“, пропија се, показује се као херој у рату, али пропада у пићу и „дубоко жали“ своје другове и пријатеље који имају успеха у животу. И ако побележено с природе, све то у једном рудиментарном облику који ову „слику из бродарског живота“ ставља далеко од сваке лепе књижевности.

М. В.

„Браство.“ — Познато патриотско Друштво Светога Саве, основано средином осамдесетих година прошлога века ради подржавања српске свести у нашем народу у крајевима који су до 1912 године били под Турском, вршило је тај свој задатак, као што се зна, поред других средстава, и публикацијом разних списа родољубиве и поучне садржине, нарочито својим повременим зборником *Браство,* од кога је до пред последњи рат било издано четрнаест књига. Несрећа је хтела да ти зборници, који су имали бити народна читанка пре но све друго, постану великим делом нека врста прибежишта за почетничке и самоучке научне па и песничке производе, одвећ слабе за *Годишњицу Николе Чупића,* која је, опет, врло често

бивала прибежиште за научне радове сличне вредности, недовољно добре да их Српска Краљевска Академија уврсти у своја издања. Временом, ствари су се поправљале, и оба ова зборника подизала и своје мерило и свој углед. — Овога пута, издајући први пут после рата нову књигу *Браства* (петнаесту), Друштво Светога Саве издало је у исти мах *најбољу* књигу тога зборника која је уопште до сада издана. Намењена широј интелигентној публици истина више но народу, ова књига садржи дужи низ чланака о појединим крајевима наше уједињене земље, и, нарочито, о нашим крајевима које је светски мир оставио изван наших граница. Те чланке писали су, у лаком и приступачном облику, најпознатији наши стручњаци; прикупљени у једну овакву књигу, они ће, нема сумње, знатно допринети да се узајамно упознавање нашег народа потпомогне и прошири. Од осамнаест чланака које ова књига садржи, поменућемо као најважније: „Наше Уједињавање за Време Светског Рата“ од Д-ра Владимира Ћоровића, „Наше Земље у Старо Доба“ од Д-ра Николе Вулића, „Државе Срба, Хрвата и Словенаца“ од Д-ра Станоја Станојевића, „Барања“ и „Банат“ од Д-ра Јована Радоњића, „За Наше Приморје“ од Марка Цара, „Српска Македонија“ од Павла Поповића, „Погранични Словенци у бившој Војводини Штајерској“ од Д-ра Фрање Ковачића, „Српске Колоније у Будиму и Околини“, од Д-ра Тихомира Р. Ђорђевића, „Ријека“ и „Задар“ од Д-ра Ферда Шишића, „Манастир Брана“ од Стевана Михалџића, „Истра“ од Марина Главине, „Наш Народ и Његова Предања у Јужној Македонији“ од Д-ра Боривоја Ж. Милојевића, и други.

К. А.

„Југословенски Пиемонт.“ (Dr. Leopold Lénard: *Jugoslovenski Piemont. Zgodovina Srbije od Črnega Jurija do Kralja Petra.* Prvi del. Maribor, 1920. Cirilova knjižnica, 2 sv.) — Простим језиком испричана нова историја Срба; мањи део: историја Срба под Турцима; већи део: Карађорђева историја у борби с Турцима за веру и слободу.

Британска политика и Балкан у 1918. — (*Secrets of Crewe House*: The Story of a Famous Campaign, by Sir Campbell Stuart, K. B. E. London, 1920. Стр. 240.) — Ова је књига интересантан прилог за историју Светскога Рата; у њој је изложена, укратко, историја британске пропаганде у непријатељским земљама у 1918 години. На челу те службе био је лорд Нортклиф. Седиште пропаганде било је у *Crewe House* у Лондону. Отуда наслов књиге који нас подсећа на сензационе романе. Маја 25, 1918, лорд Нортклиф затражи од Министарства Спољних Послова да Савезници јасно одреде своју политику на Балкану, те да се према томе утврде главне

линије за пропаганду у Бугарској. Без тога, Бугари ће се погађати и са Централним Силама и Савезницима, што ће имати за последицу да се Срби и Грци отуђе од Савезника. База савезничке политике на Балкану, писао је лорд Нортклиф, треба да буде: трајна политичка и териториална сређеност, у колико је могућно ближе на основи етнографске распрострањености појединих народности. Тешкоће су очевидне: Бугари су држали Македонију и управо све што су хтели; Кавала и Солун су у рукама Грка, што се Бугарима није свиђало. Треба Србе и Грке натерати на попуштање, т. ј. да се створи етнографска Македонија која би остала Бугарској. Ако је то немогућно, треба створити аутономну Македонију. Њене би границе одредила савезничка конференција, под председништвом делегата Сједињених Америчких Држава. То би имало да се саопшти Бугарима и да им се енергично каже: да имају сад да бирају између Савезника и Аустро-Немаца. Бугарској да се гарантује као минимум и линија Енос—Мидија, а у случају кооперације са Савезницима: линија Мидија—Родосто. Јуна 6, Балфур је одобрио главне идеје лорда Нортклифа. На срећу за нас, с Бугарима се није могло преговарати из више разлога, а осим тога преговори нису били више тако ни потребни као што је то изгледало у мају и јуну. Дознало се да су били спремни за пад пред првом јачом офансивом, која је ускоро и отпочела. Тако је Бугарска дошла на Конференцију као тучен непријатељ, и план о аутономији Македоније био је напуштен. Југословенско-италијански аранжман у марту 1918, римски Конгрес Потлачених Народности у априлу, са декларацијама Савезника и Сједињених Америчких Држава односно Пољака, Чехо-Словака и Југословена, итд., све је то било урађено под посредним или непосредним утицајем штаба који је заседавао у *Crewe House*. У књизи се налазе и портрети највиђенијих чланова те организације, као и неколико мапа и скица.

А.

„Дантеова поезија“. (Benedetto Croce, *La Poesia di Dante*. Laterza, Bari, 1921.) — Бенедето Кроче је, под сад исписаним насловом, објавио своје тумачење Дантеовог генија, на основи својих ранијих теорија објављених у својој *Естетици* и, нарочито, у својој књизи *Нови Естетички Огледи*. Крочеова естетичка теорија, која је данас позната широм целог света, није сваком читаоцу јасна. Понеком читаоцу, који би иначе пристао да је прогласи јасном, она не изгледа у својој целини, као адекватна естетичка теорија, ни тачна. Чин стварања јесте интуитиван, и према томе, и уметничко стварање је интуитивно; али тако је исто интуитивно и свако друго стварање; и читалац би желео да дозна „диференцију“ између естетичког стварања и других стварања. Тако исто: свако исказивање мисли, представа, осећања је „изражавање“, „екс-

пресија“, и према томе и уметничко; али и ту треба постављати „диференцију“ између уметничке експресије и експресије мишљење. Даље: Крочеова уметничка теорија, по којој уметност није ништа друго до експресија, обухвата само један део естетичнога: *уметничко* „лепо“; а оставља, по нашем мишљењу, необјашњено тако звано *природно* „лепо“. Ово последње бисмо само метафизички могли назвати експресијом: експресијом светскога духа, Божје моћи, Бога, тако нешто. *Наука* о естетици, изгледа нам, да има мало користи од таквог тумачења, и она тражи и даље неку формулу која би обухватила и природно и уметничко „лепо“ изразима мање метафизичким. Најзад, Крочеове теорије о књижевној и уметничкој историји и критици чине на опрезног и недоктринарног читаоца такође исти утисак једностраности и, усудимо се рећи, забуне. Оно што је у њима тачно, речено је одавно; и у делима о филозофији историје, и историје књижевности и историје уметности примењује се још од средине прошлога и претпрошлога века. Оно што изгледа ново у њима, читалац не може да схвати с потребном јасношћу. Пред нама је само један опширан реферат о Крочеовој најновијој књизи (*The Times Literary Supplement*, March 17th, 1921), и по њему, наравно, ником неће пасти на памет да покуша дати о књизи тачан суд; али, колико се из реферата види, примена теорија Крочеових, ако је можда што објаснила код Дантеа, не изгледа да је естетичку и уметничку критику помакла много у напред, и ако писац реферата тако мисли. Можда је и референт крив што читалац у овом случају не пристаје ни уз њега ни уз Крочеа. Он завршује свој чланак овим Крочеовим речима које, изгледа, дају извод целокупног суда Крочеовог о Дантеу, до кога је дошао својим новим анализама и синтезама у својој последњој књизи. „Данте, дакле, није, као песник, Данте одређена индивидуа, но онај страсни глас који се диже из човечје душе у вечитом обнављању стварања света. Свака (индивидуална) разлика престаје на тој тачци, и та вечита и узвишена музика једина звони, онај глас који има исти основни тон код свих великих песника и уметника, вазда нов, вазда стари, који ми увек наново поздрављамо с трепетом и радошћу. Онима који говоре тим божанственим, или боље, дубоко човечанским акцентом, дато је име генија; а Данте је био геније“.

Можда ће неко уживати у овом стилу и у новини опажања и суда: *наука* о естетици, држимо, неће ово место пренети на своје странице.

X.

Успомене принцезе Луjзе. (*My Own Affairs*, by the Princess Louise of Belgium. London, Cassell, 1921.) Историја једне породичне трагедије и дворских скандала. Принцеза Луjза белгијска, позната код нас са своје афере са Хрватом Гезом Маташићем, описује у овој књизи свој поро-

дични живот са принцом Филипом Кобуршким, братом бившег бугарског краља Фердинанда. Њена је породична несрећа била у вези са многим високим личностима, од којих су неке, као Франц Јосиф, Вилхелм II, Фердинанд, бугарски краљ, њен зет Гунтер од Шлезвиг-Холштајна (брат бивше немачке царице), безобзирно описане. Франц Јосиф и Фердинанд прошли су најгоре. По принцези Лујзи, Франц Јосиф је као владар, споља, био импозантан. У самој ствари он је био велики егоист, велики љубитељ скандала и јако ограничен човек. Фердинанд Бугарски, како изгледа, није јој био несимпатичан; али она о њему прича такве ствари да он излази у најгорој светлости. Она је својим очима гледала и својим ушима слушала, како Фердинанд, тачно кад почне да избија поноћ, призива некакве богове и духове, чија имена она дотле није била чула. Ти тајанствени гестови Фердинандови и призивање духова несумњиво су били више израз његовог шарлатанства и мистификаторства него његовог мистицизма. Лујза није имала спиритистичких диспозиција, бар не за ову врсту врачања и бајања. Фердинандови монолози и пантомиме остали су без ефекта. Фердинанд је њу — своју снаху — запрепастио тек доцније, кад јој је, при једном свечаном ручку у своме двору, отворено понудио да му буде метреса. Ово је, несумњиво, нов податак за психологију бившег бугарског краља. Он никад није пропуштао, кад би дошао у Беч, да посети и пољуби у руку чувену Кати Шрат, у чијем се стану Франц Јосиф једино осећао у своме елементу. И кад човек све ово зна или чита, мора с језом да се сећа спољашњих криза Србије у којима су Франц Јосиф и Фердинанд играли тако велике и судбоносне улоге.

А.

УМЕТНОСТ.

Академик Ђорђе Јовановић. — На свечаном годишњем скупу Српске Краљевске Академије, одржаном 7 марта ове године, на коме је наш признати и заслужни вајар Г. Ђорђе Јовановић проглашен за редовног члана Српске Краљевске Академије, Председник Академије, Г. Јован М. Жујовић, приказао је у нарочитој беседи уметнички рад новога академика. Напомињући да му председнички положај налаже ту дужност, и ако је он по својој струци далеко од уметности, Г. Жујевић је нашао у својој „личној незгоди“ две олакшице. Прво, у навођењу оцена вајарских радова Г. Јовановића, „које је о њима читао код страних критичара уметности, и у којима је нашао стручну потврду својих утисака и свога нестручнога раније створенога мишљења о њему.“ Друго, у чињеници да се у оцењивање уметничких дела, — за разлику од оцењивања научних дела, „у која се с правом упуштају само они који знају науке и методе научних истраживања“, — упушта

цео свет, „јер свак мисли да зна шта је лепо, сматрајући простодушно да је лепо оно што се за њега лепи, што се њему допада.“ После тога увода, Председник Српске Краљевске Академије наставио је овим речима свој приказ Г. Јовановићева рада и Г. Јовановићевих заслуга:

„Г. Ђорђе Јовановић је код нас, у доскорашњој Краљевини Србији, најстарији мајстор вајарске вештине; он ју је први овде започео, најдуже обделавао и највише разгранао. Збирка његових рукотвора броји, ваљда, до шездесет предмета. У њој су представљене све врсте вајарства: велики споменици, статуе и статуете, попрсја, маске, портрети, плакете, медаљони и медаље; ту су, дакле, дела и монументалне и декоративне, и чисте и примењене уметности. Он је израдио споменике свима главним фазама историјске Српске Епопеје: херојима на Косову, на Тимоку, на Љубићу, и на Куманову. У његовој повеликој галерији знаменитих Срба новога доба истичу се попрсја Вука Караџића, Бранка Радичевића, Змаја Јована Јовановића, Љубомира Ненадовића, Стојана Новаковића, Милована Глишића, и других. Ми српски природњаци и академици захвални смо му што је за потомство израдио статуу нашега учитеља Јосифа Панчића, првога Председника Српске Краљевске Академије и оснивача јестаственичке науке у Србији... Г. Јовановић је вајарску вештину изучавао у одличним уметничким школама: у Бечу, Минхену и Паризу. Најдуже се задржао и највише радио у париској школи, јамачно стога што му се француска скулптура највише допала, што су париски музеји најбогатији светским урнек-делима, и што је париски уметнички Салон сваке године излагао изобиље нових лепота по свима гранама уметности. Он је, дакле, ученик француских вајара, чији су радови у модерној скулптури заузели прво место. Он је ученик оне школе која тражи лепоту у природи и тежи да је верно а по могућству и што лепше представи. — Г. Александар Доршан, пошто га је недавно посетио у његовој радионици, пише: „Г. Јовановић није изневерио дух у коме смо били школовани. Осетио сам да се у његовој радионици наставља традиција Рида, Клодијона, Бариа, Карпоа, Фремјеа, Далуа, Шапиа, а нешто мање и Родена. Он је остао веран школи која се увек чувала од претераности и којом су управљали класични учитељи. Нашу ведру мирноћу нису поколебали ни *modern style*, ни китајлуци, ни имитације јапанской уметности, ни „нео-египћанизам“. Свуда смо ми тражили праву меру. Миран став претпостављали смо грчевитом покрету. Ми смо увек волели линије обле, а не „ћошкове“. Трудили смо се да представимо израз духа више него ли мускулатуру. Волели смо ону слободу која нам је допуштала да у неком виду заклонимо месину, место да је истичемо.“

„И одиста, наставља Г. Жујевић, на мермерним и бронзаним представама драгих нам личности из Српскога Пан-

теона које је Г. Јовановић израдио, ми нећемо наћи хистеричних грчева, каталептичких поза, микро- макро- плати- и стеноцефалије, нити других намерних деформација људске лобање, трупа, руку, ногу, којима обилују радови ученика нове школе, немачкога порекла, која је пуна надменога сажаљења, ако не и презрења спрам класичних академија уметности. Г. Арман Дајо, који је писао и о српској уметности и уметницима, тврди да карактеристика уметности Г. Јовановића јесте та, што он тражи хармонију покрета, деликатност рељефа, и простоту линија. Фигуре су му врло живе, групе у лепоме ритму, а бисте пуне живота.

„Г. Јовановић је имао могућности да више пута своје радове излаже у париском Салону, где је неколико пута награђен медаљама од бронзе, од сребра, од злата. „Неки од тих радова, тврди Г. Доршан, задржаће му лепу успомену у аналима уметничког живота у Француској.“ Ипак зато, Г. Јовановић је остао уметник скроман, веран одмерености, са јединoм жељом да у српском роду што више одомаћи нормалну уметност... Ја ћу завршити споменом једне мале, интимне визије Г. Јовановића, која ме је више но и једно његово дело тронула када сам је први пут угледао, која ми се и у овом тренутку приказује и буди у мени једно сетно осећање. То је онај његов *Погинули на Пољу Части.* Као што је наш велики уметник Мештровић, по моме немеродавном мишљењу, самога себе надмашио јер је себе правога открио у кипу своје *Мајке*, тако је, по моме осећању, наш данашњи друг Ђорђе Јовановић себе најбоље изразио у лику вечног санка свога сина погинулог заиста на „пољу части“ у Француској, за њу, за Србију, за Човечанство. „Моделишући главу младога јунака (понављам са Г. Доршаном), он је длету поверио цео свој родитељски бол за изгубљеним сином. Изнад затворених очију ове лепе главе, склопљених и уморених од физичкога бола, лебди један нематериални вео као дах вечнога сна... Спава ова лепа глава са дугом таласастом косом и с цртама лица благим и отменим; — спава уљушкана нежношћу ојађеном... Речитост бола не може бити простија и у исто доба узбудљивија но што је у овоме лику. Један болни дрхтај, једва оком приметан, осећа се у овоме салику, да изрази мисао и осећање, са којим је отац-уметник обвио главу младога покојника.“ — Своју беседу о уметничкој делатности Г. Јовановића завршио је Г. Жујевић изразом болећивих симпатија Академијиних оцу младога јунака погинулога у одбрани права и независности народа, и поздравио срдачном добродошлицом улазак у Српску Краљевску Академију „националнога вајара хероја српских ослободилачких подвига и великана наше књижевности и науке.“

———

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Књижевна Задруга. — Последњи број *Гласником Српске Књижевне Задруге* (15 март 1921) јавља да је ново коло (XXIII) Задругиних издања у велико штампа и да ће се пустити у продају крајем месеца априла 1921. Ово је прво коло које излази после рата, и по уверавању Задругиног органа књиге ће бити у свему опремљене као у ранијим издањима. Из разумљивих разлога, Задруга овога пута даје својим члановима свега четири књиге: *Стихове* Симе Пандуровића, *Међу Својима,* роман од Светозара Ћоровића, *Јунак Нашега Доба*, роман од М. Љермонтова, у преводу Милоша С. Московљевића, и *Споменицу Стојана Новаковића*, са прилозима Павла Поповића, Слободана Јовановића, Д-ра Станоја Станојевића, Јована М. Јовановића и Љубомира Протића. Те четири књиге (повезане у платнене корице) Задруга ће дати: својим улагачима за 25 динара, добротворима за 19 динара, а оснивачима за 30 динара. Ово се коло штампа у 12.000 примерака. — Могло би се опширно говорити о избору ових књига, као и уопште о правцу издавања који Задруга има да узме под новостворени приликама, кад су приватни издавачи узели на себе један део послова које је раније Задруга водила, али се и из њенога органа види да је Задруга већ сама повела рачуна о томе, и на своме састанку од 14 марта ове године одлучила да се спреми систематски програм за преводе најбољих ствари из страних књижевности за Задругина издања и умољени су, да то учине: за енглеску књижевност Г. Богдан Поповић; за француску ГГ. Павле Поповић и Светислав Петровић; за италијанску Г. Марко Цар; за немачку ГГ. Богдан Поповић и Милош Тривунац, и за руску ГГ. Е. Ањичков и Јаша Продановић. Програм из југословенских књижевности спремиће Г. Павле Поповић. Како је раније начелно решено да Задруга крене и једну научно-популарну библиотеку, нацрт програма за њу поверен је Г. Тихомиру Р. Ђорђевићу.

М. В.

РАЗНО.

Српска историја на енглеској позорници у време Шекспирово. — Познато је већ да је у историји драмске књижевности свих народа и свих времена, све до почетка прошлога века, тешко наћи епохе које је толико много тражила своје теме у туђим земљама и народима, колико је то чинила епоха Шекспирова. Стара Грчка, Рим, Италија, Француска, Данска, Шпанија, далека Турска и Персија, па чак и фиктивне чешке и илирске покрајине, пружали су енглеским драматичарима с краја XVI и с почетка XVII века исто онолико грађе колико домаћа историја, прошла и оновремена. Из тога разлога, бавећи се пре рата, за потребу

својих школских предавања, историјом енглеске драме тога времена, задржао сам се био нарочито на извесном броју Шекспирових савременика, иначе већином слабих поета, чија драмска дела буде у нама нарочитог интересовања тиме што имају за предмет догађаје из историје народа нама суседних, па у једном случају чак и из наше. У том циљу чинио сам у своје време потребна трагања у Британском Музеуму у Лондону, али све моје белешке и исписи о том предмету пропали су за време непријатељске окупације. Како нема изгледа да ћу икада имати расположења и прилике да обновим и наставим ту врсту занимања, жеља ми је да овим редовима, помоћу података који су ми остали у сећању, или до којих сам могао понова доћи посредним путем, обратим пажњу на један живописан и истраживања достојан проблем нашим студентима књижевности и књижевне историје који се у овај мах налазе у Енглеској, у нади да ће ко од њих предузети и завршити истраживање и проучавање по том предмету.

Просечном читаоцу, међутим, треба пре свега напоменути да је крајем XVI и почетком XVII века, кад се развија најсјајнија епоха енглеске драме, историјска и путописна књижевност енглеска о нашим земљама била већ веома богата, и да је пружала довољно занимљиве грађе драмским песницима. (В. библиогрифију у *Споменику* Српске Краљевске Академије, XLVIII, а исто тако и дело америчког професора Ф. Скелинга *Елизабетанска Драма*, у две свеске, 1910.) Једна *Хисторија о Султану и Војводи* играна је на енглеском двору још 1580, и од ње, па за идућих шездесет година, ниже се већи број трагедија и комедија, више мање историјске садржине, из историје турске и њених суседа. (Азбучни списак свих драмских дела која су играна или штампана у Енглеској између 1558 и 1642 налази се у другој свесци Скелингова дела.) *Сулиман, Мустафа, Сулиман и Персида, Селим, негда Цар Турски, Турчин Мухамед и Јерина Лепа Гркиња, Мухамед, Обесни Турчин или Бајазит II,* — наслови су неколиких од тих драма; понеки од њихових писаца рачунају се и данас у боље писце, као Томас Кид и Џорџ Пил, на пример. Кристофер Марло, један од највећих после Шекспира, изгледа да је био аутор једне драме о Скендербегу, која није сачувана, али о којој има трага. (*Shakespeare-Jahrbuch*, XXXIV, 247.) Једна „комедија“ о заузећу Стоног Београда од стране Турака, и о повраћају његовом, забележена је 1602 године.

У том погледу, — и док се могућно не нађе и које друго слично дело, — највеће занимљивости за нас има *Срчани Турчин, или Мурат I,* трагедија у пет чинова, у стиховима, од песника Томаса Гофа (Goffe, 1591—1629). Написан 1610, овај је комад игран 1616 године у Оксфорду, од университетских ђака, али је штампан тек после писчеве смрти, свега у два издања, 1632 и 1656. Као што се из наслова већ нагађа,

ова се трагедија свршава на Косову Пољу, 1389, и она је свакако први *Бој на Косову* који је икада био написан, у толико већа занимљивост за нас што је његов писац био Енглез, савременик Шекспиров, што је написан пре смрти великога песника, и био представљан оне године кад је овај умро. Ја сам тај комад, до кога се само у Лондону може доћи, читао још 1912 године, и тешко да бих што прецизно о њему могао рећи. Колико ме сећање служи, као *dramatis personae* у њему истичу се: „Лазарус, деспот Србије“ и „Кобилиц, један хришћански војник“, који, обојица, не пропуштају да не одекламују своје монологе бомбастих стихова својствених Гофу, који је иначе уживао глас доброг црквеног беседника, али који је данас толико заборављен да га чита само професионални књижевни историчар, по дужности. Грађу за ту своју трагедију Гоф је нашао, како ми изгледа, у познатој *Општој Историји Турака* од Ричарда Нолза (Knolles), чије је прво издање штампано седам година раније, 1603, и на чијој је једној фолио-страни Косовска битка драматично испричана.

Остаје данас (што је, како напоменусмо, и циљ ових редова) да заинтересујемо за Томаса Гофа и његове драме кога од наших студената књижевности у Енглеској. Он би имао да у тамошњим библиотекама и архивама потражи детаљнијих података о животу песниковом, да испита изворе те трагедије, да прикаже њу саму и друга Гофова књижевна дела, да их проучи и упореди њихову вредност у односу на целу књижевну епоху. (За тај посао, прве упуте истраживач би нашао у поменутом делу Скелинговом, у опширној и и детаљној *Енглеској Драмској Књижевности* А. В. Ворда, у великом енглеском *Речнику Националне Биографије,* у каталозима рукописа Британског Музеума и других јавних архива. Нарочито би било потребно трагати у оксфордском *Christ Church.*) Да, на основу тих студија, изради једну кратку монографију о овом литерарном куриозитету, који, истина, не изражава тачно оне симпатије које је наш Видов-дан стекао у Енглеској после Албанске трагедије 1915, али који не мање доказује да је наша историја увек изгледала странцима достојна сваке пажње, и да је, можда, мало требало па да творац Лира и Хамлета, и од своје стране, обесмрти Лазара и Обилића.

ВОЈИСЛАВ М. ЈОВАНОВИЋ.

Власници, Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић.

С Р П С К И

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

НОВА СЕРИЈА, Књига II, Број 8. — 16 Април, 1921.

ЂОРКАН И ШВАБИЦА.

Комендија је дошла тихо и безазлено. Док су побијали коље и затезали конопце сакупљала су се само дјеца. Тек другог дана, кад су подигли и циркус и мањи шатор у ком су били нишани за пушкарање, прођоше комендијаши кроз варош. Набијељен клаун са бубњем, играчица у краткој сукњи од жуте свиле и директор у излизаном фраку и чизмама. Најмили су и Сумбу циганина да свира у зурну пред њима. За њима су ишла безбројна дјеца и Бошко полицај. Макнуше се и дућанџије, и жене су провиривале иза прозора.

И прве вечери су прошле мирно. Док момци не почеше да се купе у пушкарници и гађају у нишане иза којих су, кад би се погодило, излазиле фигуре од лима. Ковачи који звонко туку у наковањ или дјевојка која маше рупцем. Мало по мало постаде општа страст да се гађа у нишан.

Авдага Сарач, некад познат бекрија и сарош а сад човјек ожењен и миран, сваки час препријечи соху на дућанска врата па запане у пушкарницу. Директорова жена, крупна и сва зборана под лажном плавом фризуром, пуни и додаје пушке. А Авдага само прилегне по тезги и нишани полако. Он гађа увјек само у један нишан; то је онај на средини иза ког се, кад погоди, подигне Леда и по њој полегао лабуд који замахне два три пут крилима, и онда се све опет спусти иза заклона. Кад не погоди он опсује нешто у бркове и нестрпљиво пружа руку за пуном пушком. Кад погоди он се мало измакне па

посматра голу жену од бјела лима и лабуда на њој и говори сам себи, полугласно:

— Их, кака је бијела, пасја нога!

А очи му сјају као у човјека који је мераклија и на добру пушку и на лијепо женско.

Страст се шири и расте. Мјешају се школска дјеца, младићи и газде. Често долазе шегрти и зову мајсторе а они их растресено псују и гоне. Авдагин шегрт је био тако бијен ради тога да не смије више да уђе кад га зове него из далека виче:

— Мајсторе, дош'о Мула Мујо из Округле, чека те у дућану.

А мајстор се и не окреће него циља у Леду са лабудом, а ако не погоди онда га гони и бије чим стигне.

— Сиктер и с њим заједно! Шта ја имам с Мула Мујом?

И прихваћа нову, напуњену пушку.

Али у вече је играчица на жици оно што баца касабу у занос и плијени све што је мушко.

У краткој сукњи и црним дугим чарапама све до кукова, машући малим зеленим амрелом, она прелази цио циркус по затегнутој жици, клизећи час на једној нози, час на обе. Сви је гледају растворених уста и задивљени, док им у раширеним очима игра свијетло. И кад она, на крају, скочи директору у наручје и ишчезне иза платна, сви су уморни и занесени као да су гледали у звијезде. А послије тога настају страшне пијанке и пјесме и тучњаве.

Та јефтина играчица из малог циркуса порасла је у касаби до кобне и тајанствене величине. Она је узбуркала варош, испунила куће шапатом и плачем, и мушка срца великим жељама и заносима. У свијести жена и одраслих кћери она је стално живила (и у сновима) као безлично, љигаво и недокучљиво зло.

Само су мала дјеца једнако говорила о акробату и клауну и по вазда се вјежбала на Мејдану, да држе штап на носу и да једно другом дају громке шамаре који не боле.

Али на људе је наишло оно скупно лудило и бијес које се јавља покаткад у издвојеним и учмалим срединама.

Тако је с времена на вријеме и прије бивало па се сва касаба, од ма каква незнатна повода, од једном избезуми, и те мале погнуте кућице што изгледају смирено као човјек

послије рада, претворе се у пакао. Али овај пут су се пропили и провалили и они најмирнији и они који су се давно прошли пића и скитње. Једни по цијеле дане и ноћи не долазе кући, друге доносе крваве или онесвештене.

Те јесени су шљиве родиле као никад. Продавало се и продавало и опет су све каце биле препуне, прељевале се и шириле на далеко мирис алкохола у врењу. Те је јесени дошла и пјесма: *Ој, ђердане, мој ђердане, моје сухо злато.* А о Госпојини се дигле жене у Чајниче Богородици као ниједне године. И Туркиње им додају по коју пару за зејтим или свијеће, само не би ли помогло да се скине урок и напаст са касабе.

Први који је играчицу видио и почео о њој да говори, и који је највише лудости и бруке рад ње починио био је Ћоркан.

Син циганке и неког аскера Анадолца, несрећан бастард, он је био и хамал и слуга и по мало будала цијеле касабе. Он је на свим свадбама и свечаностима облачио неке зелене и црвене дроњке и велику капу са лисичјим репом, и играо и пио, као чауш, до несвијести.

Он је служио сваком и за сваки посао, и готово да и није старио; таквог су га памтили сви и таквог га додаје нараштај нараштају.

Он је послуживао и у циркусу. Мео је, доносио пилотину и воду по дану, а чим падне мрак он се први напије и сузна ока гледа играчицу на жици и руком која дрхти удара такт са музиком. А послије представе наставља да пије и двори газде, јер је он од увијек неминован кад се касаба пропије. У пићу он трабуња о играчици и хвали се како је он једини који је с њом говорио „пемским језиком к'о официр какав". Газде му пале на глави фишек од хартије, мећу му барут у цигару или га заљевају ракијом и бију, да на концу све свршава ружно и страшно.

Ћоркан је први плануо, а касаба је одмах прихватила ватру. Увијек се пјева и вришти и шапће о играчици. Предстојник затвара каване и пријети да ће протјерати и циркус и играчицу, али ништа не помаже. Сваки се дан понављају теревенке, и све бјешње.

А Ћоркан се промјенио као према некој несрећи. Једва

стиже да посвршава најнужније свагдање послове, па и то ради као у сну. Заборавља лако. Неће више да пјева кроз чаршију ни игра на раскршћу као што је прије чинио готово сваки дан. Несвјести му се, и у сну дрхти, стално је на опасним висинама на рубу, и све се више пење. И с тих висина гледа на свој живот и на касабу. У њему расте љубав, а њему се чини да то расту његове снаге.

Освиђу јутра с јаком росом. Газде спавају а Ћоркан се диже са сјена и иде да помете дућане, да нанесе воде за циркус.

Пробудио се је с јаком мржњом на сама себе.

Синоћ је јео само кисео купус из расола и није много пио. Па ипак, како је јутрос тежак! Једва се ваља, с ноге на ногу, с ноге на ногу, а пред њим све као да расте нека узбрдица. Терет је на њему за тројицу. За десеторицу, и опет да им буде претешко. Како је тежак!

„А она игра на жици!“ И лака је као перо и ногом трепери и само што не зуји као златна буба, љети, у усијану ваздуху над лучевим кровом. Свашта има на свјету, ни помислити се не може шта све још може бити. Свашта. Свашта!

— Све тако неке мисли од којих му се срце шири и он се цио надима и расте.

Падају вечери које дуго задржавају над касабом румен сјај јесењег сунца. Чим заноћа и запале се свјетла оживљују пјанци. Почиње комендија. А послије, кад се погасе фењери испред циркуса и играчица, уморна од биједе, од година и путовања, заспе у зеленим циркуским колима, сви се слегну у механе.

Ту Ћоркан точи газдама и сам пије без сваке мјере много и тумачи им шта је то љубав коју осим њега нико од њих не познаје.

— Ништа се немојте смијати! Нисам ни писмен ни богат, али знам ја и видим све. Смело је мене само од како је она дошла. Од како ово дође уби ме све о све; посјече ме па ето!

Нигдје нема оног свагдањег Ћоркана. Сједи у полусјени. Глава му је пала на груди. То је став војсковође и човјека који мисли. Покаткад кратко уздахне и губи се у говору.

— Еех, шта ћеш де? И теглио сам ја што није жив човјек теглио. Да ми је све оне џакове соли и жита и све

оне фућије воде што сам их ја на својим леђима пренио, затрпао би двије оваке касабе да се никако не виде. — Али нико не зна шта је Ћоркан! Болан, болан ја измећарих шеснес година у Суљаге. Ено му четири сина, све четири сам их ја на ноге подиго. Дјеца бјесна, ко господска, па ми узјаши за врат а ногама ме туче у прса, још им отац набавио мамузе и канџије, па бије ли бије. А ја трчим и поњискујем ко ат, само руком заклањам очи да ми не избије. Еј хеј, нигдје ја пријатеља немам. Цркне у некога говече, зови Ћоркана да огули и закопа. Побјесни штене: по богу, Ћоркане, да убијеш и бациш низ воду. А већ канала ни ђериза није нико очистио има толико година него ја.

Ту подиже високо главу и говори с горким поносом као човјек који је радио и који зна.

— Еј, болан, сви ви закључате свак своју кућу и позаспете а ја онда јако излазим. Обучем оне чакшире још од покојног Сумбула што су ми остале, узмем надничара, па по сву ноћ вучемо ђубре, буре за буретом. Свјет још сутра у јутро пролази па зачипа нос. А у мене црвене очи, и вас дрхтим док не попијем полић.

Газде се смију и пљешћу по боковима. Ћоркан јечи и све више пада у ону болну раздражљиву искреност у којој пијанице тако често плачу. Јер се пијану човјеку отвара комад раја у који он никад неће ући.

Тако је било Ћоркану у све ове дане од како се загледао у Швабицу. Стеру се неке бјелине и чистоће у њему. Пече га жеља да се сјећа и потреба да се исповједа. Чим се напије, он, заљубљен, види себе „у срцу“ и „какав јест“ и оног другог Ћоркана што копа канале и гробове и сарањује све што угине у вароши, што сваки дан игра и тамбура насред чаршије за весеље и забаву дућанџија. И та огромна разлика између та два Ћоркана, то је његов бол рад ког он сад поднимљен и замишљен сједи и кога узалуд покушава да каже, јер је већи од свега што човјек може и помислити а не рећи. Наставља:

— Ама срце је у мене!

И бије се громко у груди а једино око му дошло округло и кружи по свима.

Сва чаршија заједно нема срца колико ја. Ево, престојник је запријетио и ви ћете је сви оставити. А за сто форинти ви би је и у фалаке везали. Али Ћоркан јок! Погинућу, ње не дам. Цар да је, не смије дирнути у њу!

Дахће од сипње и узбуђења. Газде се по мало смију, по мало и слушају.

Других вечери он заборавља себе потпуно и прича само о Швабици или се сјећа мртвих и плаче љуто као да су јуче помрли.

Тако се понављају дани са представама и пуцањем и дјечјом дреком и скривеним плачем по кућама, и великим бијесним пијанкама које само чекају да вече падне и распаљују се саме од себе и повлаче све за собом. Сва касаба пије. Неки дућани се никако не отварају. Док, једно предвече, неко не пронесе глас да је предстојник коначно наредио да комендија мора за двадесет и четири сата селити.

Управо тај дан је Ћоркан још у подне, док су сви спавали, изишао ван града и крај саме ријеке начинио колибицу од ракитова грања. По подне је заклао јање и метнуо у воду лубенице и ракију и тако чекао газде. Први је дошао Авдага Сарач.

Зелена обала. Испод ногу им грготи вода, а на колибици се преко дана сасушило лишће па сваки час лагано зашушти у вјетру који иде предвече.

Скидоше запонце да замезете док дођу остали. Ћоркан једе а Авдага само мезети умачући овлажен кажипрст у со и једва дотичући сир. Пију одмерено. Запалише. Авдаги сукља дим из бркова.

— А, Ћоркане! А шта би ти с њом кад би ти је дали па рекли, онако, ево ти је, твоја је, па чини с њом што хоћеш? А?

— Море бит не би ништа.

— Их?!

— Е, не бих је, чини ми се, дотако. Ето!

— Лажеш, пасји сине, сатро би је.

Смјешка се једва видљиво Авдага и пријети му главом.

— Е, не би, валахи, пошто сам жив! Болан, болан, ја заспем, 'вако у вече, на Рагибеговој појати па сањам: она, ко на оној жици, стоји на једној нози, раширила руке, а другом ногом само 'вако што чини.

И ту Ћоркан испусти залогај из руке и показа дланом како играчица балансира ногом на жици.

— Аман! А ја се пробудим па све руком пипам сјено и фржеве у тавану. И дође ми нека жалост, чини ми се срце ми се оволико надуло. Док опет не заспем.

Дођоше газда Станоје и Коста Мутапчија и још неки. Управо је Сумбо отирао бркове и издухивао зурну да засвира, кад стиже Пашо касапин и донесе глас да сутра у јутро мора да иде и комендија и Швабица.

Настаде забуна и шутња. Ћоркан је позеленио па само гледа од једног до другог. Газде отпочеше разговор, али он никако не долази себи. У њему нешто дрхти таквом брзином да му одузима ријеч и снагу да се ичега сјети. Пресјекло га по слабинама па не смије и не може да се макне, а лице му дошло непомично, устрашено и лудо. Морају да га гурају да им сјече месо и точи ракију.

Већ се хвата маглица изнад стрништа и ватра постаје јаснија. Сумбо засвира и на једном сви вриснуше у један глас. Авдага пије ракију из кавеног филџана и сваки час га празни и сваки час се куца.

— Ешкуна, ешкуна!

Осваја ноћ. Нико не говори о Швабици ни о предстојнику, него сваки час окину нову пјесму. Пију брзо. Вријеме пролази.

Ћоркан сједи непомичан. Укочило га је па залуд пјева и пије кад без престанка дрхти и чује сам себе, и како му глас пишти у ушима као бол.

У неко доба се угаси ватра. Разгарају се звијезде. Они се кренуше у варош.

Сваки час су посртали и дочекивали се на плотове који су се увијали и праскали. Тако су ушли у град: Напред Сумбо свирајући без одушка танко високо, а за њим остали са вриском и галамом и тукући Ћоркана сваки час по ћулаху.

Нека ноћ кад је касаба пијанцима тјесна. Јесење небо ниско, а звијезде крупне и сваки час се круне и падају. С тутњем им се примичу даљине и висине. Са вјетром и шумом кога осјећају око себе и у себи, сваки сједињује свој глас, крупан, измјењен, силан и туђ. Пред снагом, пред

величином, пред лаким корацима и раширеним очима касаба је као мрачна играчка.

Гомила застаде; и једва се удјенуше у мали дрвени мост који тутњи под њима.

Сручише се као поток у Зарију механу. Одмах се прозори захукнуше. Чује се само зурна и подврискивање и мукли тресак. Газда Станоје, кога сва касаба зове Залумац, води коло. Погнут је и сјед али игра добро и пажљиво преплеће ногама. До њега је Шаха, разрока циганка, мушкобана, па Мангураш, па Авдага и Хаџи Шета, па Санто гвожђар, а кец је у колу Димшо Сарајлија, кицош са маџарском фризуром.

Над њима игра пара и прашина.

Коло свршава а газда Станоје наређује да му свирају Ђоркanову жалост. Вриска, смијех. Пије се и проњева.

— Јаооох!

— Умри Ћоркане!

— Оде ти Швабица!

А Ћоркану се ражалило.

— Е, фала ти, газда Станоје, што ти мене вечерас увриједи. Толико со и хљеб ми поједосмо заједно, па ти да ме увриједиш. Е баш ти фала! Ако!

И око му сузи. И све је порасло велико и важно. Прошла је поноћ.

Станоје га мири и говори му trijezно и с висине:

— Шути, болан! Попећемо је на жицу још ноћас да игра, па макар...

Прекиде га урлик.

— Да игра!

— Чочек!

Све се измијешало. И неки нови се придружили. Испадају из механе као да их ко баца. Газда Станоје предводи. Крај њега Ћоркан посрће и говори:

— Увриједио си ме, досте и пријатељу; ев' овде ме боли!

Али се не чује ништа од пјесме, свирке и довикивања.

Пред конаком бијаху побијени мали борићи и храстове гране и повјешани фењери, јер су синоћ официри славили неку свечаност. Они одмах повадише борове и грање. Газда

Станоје их реда и командује, па иду као литија, сваки носи борић пред собом или фењер од хартије. И Ћоркану је усадио у руку неку храстову грану, па и он корача несвјесно је држећи и једнако мрмља:

— Толика љубав и дослук да ти мени да речеш, овај...

Стигоше до циркуса. Ћоркан баци грану и утрнулом руком пипа платно. Све је још ту. Једни туку у прозоре циркуских кола, други траже улаз у чадор. Све се гура и довикује. Платна се у мраку бјеласају и њишу.

Помаља се директор са свијећом. Огрнуо се неком кабаницом и подрхтава од студени и страха. Они га опколили и машу грањем и фењерима.

— Отварај!

— Да се игра!

— Станте да му ја кажем!

Али сви вичу у један глас. Неко узео па удара свом снагом у жути лимени тас на Мушановој берберници која је одмах поред циркуса.

И Ћоркан заборавио своју жалост, повратила му се смјелост и снага, испео се на неку бурад и виче газди:

— Шта престојник? Пилим ја теби и њему. Она ће да игра, а ти и престојник да држите свијећу. Свијеће да држите!

Сви псују предстојника. Најбјеснији је Ћоркан.

Газда Станоје је најближи до директора, хвата га за капут и сијекући га зеленим хладним очима говори тријезно:

— Камо та дјевојка да игра? Платићемо.

Мијеша се Димшо Сарајлија као тумач и заноси мало, као што говоре солдати:

— Ваша холка нама танцује.

— Молим лепо, танцује, танцује.

Али се гурају други, машу рукама.

— Камо је? Вамо с њом!

Жицу! Жицу!

— Затежи жицу!

На концу се споразумјеше Станоје и директор да они уђу у циркус и посједају; а он да буди девојку да се обуче.

Неки запињу за конопце или даске и падају и дочекују се на чадорско платно. Једва уђоше. У циркусу Ћоркан

тешком муком запаљује двије лампе. Сви трепћу очима и згледају се.

Сједајте, виче Станоје.

Неки сједају на клупе, неки на земљу. Неки неће него млатају рукама и пјевају. Ћоркан се држи као домаћин. Покушава да разгрће и тапће пилотину, али посрће и колеба. Његова је сјенка нестална, кратка и смијешна. Остали су збуњени свијетлом и још пијаније жмиркају. Сумбо залуд започиње пјесму, непрестано га прекидају, јер сваки наређује другу. Пашо, касапин је заспао на клупи од танке необлањане даске која се под њим увила. Газду Станоја је напала штуцавица. Оборио је главу, тешко дише и сједи смирено као да је у цркви, само се с времена на вријеме сав стресе.

Блијед сат пред зору. Тијела се хладе и замарају, слаби вид, трне свијест, апетити се гасе. Једино што може да се издигне и узбуди расијану и тупу свијест, то је голицава врелина мисли на нешто чудно и необично као што је тијело туђинке жене на жици, или ма шта што је болно, силовито или срамотно.

Али умјесто да буди играчицу директор је још једном огледао браву на колима и онда, задихан и подбијајући се сваки час на калдрму, отишао у жандарску касарну.

Пијанци су постајали нестрпљиви, и управо је свитало кад су стигли жандари.

Сутра дан је пукла брука. Газде су зване код предстојника. Враћали су се у дућан по паре. Плаћена је грдна глоба. Комендија је вадила коље и савијала конопце. Мејдан је одјекивао како су закуцавали сандуке. А пред вече је спласнуо чадор циркуса, као пришт, на сред Мејдана. И све се то натоварило на кола и зором другог дана кренуло.

Ћоркана су јединог задржали у хапсу. Стегли су га, а коштуњави Ибрахим Чауш га је тукао воловском жилом натопљеном у сирће.

Ћоркан је узмахивао главом на сваки ударац и говорио убрзано и загрцавајући се. Преклињао га је плачљиво, ситно, цигански: да га не бије, јер није крив; где би он смио говорити проти престојнику; и шта се њега, циганина фукаре, тиче Швабица. На сваки ударац је одговарао све вишом

виком, колутајући очајним јединим оком, а лице му дјетиње малено и пуно суза, и чађи од синоћ.

— Нисам, нисам, нисам, амааан! Стопе ћу му љубити! Помагај господин престојник, слатки! Убише ме, кукавца! Никад вишеее! Немој Ибрахим Чауш, дина ти!

Али Ибрахим Чауш је тукао одмјерено и страховито. Био га је како му је наређено: „док не истјера вас севдах и кењчилук из њега“, био га је све док му се није одузео глас и док више није могао да виче него су му умјесто гласа само мјехурићи пјене прскали на устима. Тако су га оставили.

Послије је пао у сан и спавао дуго, и спавајући све је јецао и цвилио као што чине мала штенад у сну. Ибрахим Чаушева дјеца су се пењала на хапсански прозор и гледала га. Кад се пробудио нашао је крај себе хљеб и лонац остуденила граха по ком се била стинула кора.

У сумрак су га испустили и одмах се одвукао на појату и наставио да спава.

Тако му прође неколико дана. Само кад се окрене на страну гдје је бијен он зајеца, али се не буди. Убоји и маснице су нарасли у бескрај и испунили огромну ноћ која му не да очи да отвори, која нема краја ни буђења и коју мјере само одмјерени уздаси и гутање пљувачке.

Касније је почео, туп, укочен без мисли и ријечи да силази, али само на час, по хљеб и дуван. Иначе је и даље спавао дан и ноћ. Болови су помало ишчезавали, и у сну је осјећао онај сладак мир што наступа послије мукâ. Покаткад је и будан цијеле сате, али без жеље и сјећања које би га мучило. Посматра како кроз испале фржеве и пукотине пробија сунце у дугим пруґама и како у њима јаче затитра прашина кад се он макне на сијену. Чини му се да је мањи од дјетета.

Осмог дана он се пробуди лакши. Силазећи низ мердевине дође му смијешно како мeће ногу за ногом с једне пречке на другу. Смијао се још док је узимао („на одраду“) сир и сомун у Суљкову дућану. А кад је сишао сутрадан опет, није се више ни враћао на појату него се упути изван вароши.

Пењао се на бријег поред старих шанаца из којих је расла буника и низак дивљи јоргован. Под њим је касаба,

збијена у гомилу, са огромним тамно-зеленкастим крововима и танким димом изнад њих. Милује га ведар дан; једе, а из утробе му се шири нека весела снага по цијелом тијелу. Испрси се јаче. Оран је и лак. Сунце му удара у око и блешти као да се игра с њиме. Још се једном сјети:

— Ех, сви су они мене намучили; и Швабица и престојник и газде и Ибрахим Чауш. Сви! Сви!

И смијао се гласно од задовољства да је све то прошло и да је сам и весео и слободан. Помисли на чаршију, на рад, на живот од увјек и поче весело да се враћа.

Саме му ноге поигравају. И кад би хтио он не може да се сјети муке и свега што је прошло. Брзо се враћао у град. Мејдан је празан. Пред њим се отвара позната чаршија као на дочек.

Понавља се стара игра. Ћоркан пролази кроз чаршију играјући. Раширио је празне руке као да држи невидљиву шаргију. Лијеву руку држи далеко у страну и поиграва прстима, а десном се бије по пуцетима од копорана као да куца у жице, ноге савија у кољенима а главу нагиње час лијево час десно:

— Ти-ридам ти-ридам, тиридиридиридириди-ридам, ти-ридам!

Чаршинлије се нагињу с ћепенака, смију и довикују.

— Ооо, здраво свануо Ћоркане!

— Пише ли ти Швабица?

— Будали вазда бајрам!

— Поздравио те Ибрахим Чауш.

— Прошло те, а?

А он уситнио, пјева и поиграва, као што је увијек чинио, и преплиће ногама —

— Ти-ридам ти-ридам... хај хај, хајха̀ј!

Само на пола чује да му довикују, а не види никог. Нешто му очи залијева, као сузе, као весеље. Све је непромјенљиво и истинско на свом мјесту. Све му ушима шуми и све му се у очима слијева и таласа. Није то чаршија него радосно море, тако је дуга и широка.

ИВО АНДРИЋ.

ЗА ДОН КАРЛОСА!

(8)

Оливје де Пренест пробуди се, баш кад је часовник у његовој соби избијао осам сати.

„Мајпур се закаснио с доручком“, помисли он.

Он очекну четврт часа, затим се диже, осећајући се прилично нелагодно.

Он приђе вратима. Она нису била закључана. Он задрхта непријатно. Затим се обуче на јуриш и сиђе низ степенице. Тајанствено осећање које човеком облада у празним кућама обузе га док је силазио.

У кабинету, у дворани која је служила као капела, никог. Једно слушче спавало је у кујни. Оливје га грубо продрма.

— Отишли су?

Дете је преплашено превртало очима.

— Хоћеш ли говорити?

— Отишли су. Господин, госпођа и парох.

— Кад то?

— Око три сата у јутру. У дворишту су биле мазге, с два човека. Мене су пробудили да загрејем млеко. Ја сам очистио чизме Дон Ињигу. Затим су отишли; ја сам заспао.

— Спавај опет, глупаче.

Оливје се врати у кабинет. Неке хартије повлачиле су се по писаћем столу. Он их прегледа.

„Начелник Доњих Пиренеја доћи ће у среду 17 децембра у Вилелеон ради извиђаја, гласио је један службени телеграм. *Дужност среског начелника отправљаће привремено Г. Кастелен, срески начелник из Олорон-Свете Марије.*“ Испод тога стајао је потпис: *Луј Бифе.*

„Ах, рече Оливје у себи, какав красан човек! Још ме није отпустио.“

Он прочита затим један извештај из општине, датиран 16-ог у вече. У њему се јављало среском начелнику о доласку, за 17-и, једне истражне парламентарне комисије, под председништвом Г. Мадје де Монжо-а, посланика у Народној Скупштини.

Г. де Пренест слеже раменима.

— Хајдемо даље, рече он.

„Немам вести. Страшно узнемирена. Полазим вечерас

за Вилсон, гласила је једна депеша, послана 15 децембра, с потписом *Х. де Меркер.*

Оливје се нервозно насмеја.

— Сви ови људи биће овде вечерас, промрмља он. Ја сам радознао да знам шта ли ћу им ја моћи причати.

Он доведе мало у ред писаћи сто и прегледа неколико заосталих аката.

„Мени се доиста чини да не бих био сасвим рђав срески начелник“, помисли он, осмехнувши се горко.

Затим узе шешир и изађе. Он оде најпре у башту и удари алејом којом је видео да су шетали госпођица де Меркер и Дон Филип. С опором радошћу, он је корачао по њиховим стопама.

Потом, пошто је заобишао око зграде, он се обрете пред капијом, и погледа тиху кућу.

— Хајд'мо да се мало прошетамо кроз варош, подругну се он.

Двојица-тројица његових суграђана сусретоше га успут. Он их поздрави. Они га једва отпоздравише.

„Смешан начин да се човек шета по својој доброј паланци“, помисли он.

Није био нимало огорчен. Само је осећао бескрајан умор.

Пред једном кућом стајале су једне двоколице.

— Чија су ова кола? запита он једног човека који је цепао дрва на кућном прагу.

— Доктора Хариста, гласио је одговор.

Он се сети:

„Доктор Харист. Ах, да: ја га нисам предложио за место болничког лекара. Још један коме нисам прирастао за срце.“

У истом тренутку, доктор Харист је излазио. То је био један мали старац, неспретан и бојажљив.

— Идете по својим посетама, докторе? рече Г. де Пренест.

— Мора се, господине, рече смерно старац.

И додаде бојажљиво:

— Ја имам част да говорим с Господином Филипом, је л' те?

— Како? запита Оливје.

— С господином Филипом, рођаком господина среског начелника.

„Ах да! помисли Г. де Пренест, рођак чије је умне поремећаје пристао да лечи доктор Харанко.“

— Ја сам доиста господин Филип.

Они се погледаше, доктор у све већој забуни, Оливје готов да прсне у смех.

— Па, сад вам је боље? могаде најзад да изусти Г. Харист.

— Много боље, рече Оливје. Видите, чак су ми допустили да мало изађем.

— Господин Харанко је вичан тим болестима, рече кукавни лекар.

„Ах! помисли Оливје, дирнут толиком скрушеношћу, да честита човека!“

— Имате здраво лепу кобилу, докторе, рече он, да промени разговор.

— Микета је доиста лепо живинче, рече Г. Харист, срећан и сâм што може да окрене говор на другу страну Пре шест година само, није се бојала никаквога поређења с другим кобилама у овом крају. Али је почела да стари. Данас имам да тражим од ње да ме одвезе прилично далеко; сигурно ћу морати да је протрљам сâм сламом при повратку.

— Идете далеко, докторе?

— До Сарса, дванаест километара, на две миље од границе, рече Г. Харист. Због једног случаја шарлаха.

— Хоћете ли да ме поведете собом? запита Оливје. Та шетња по чистом ваздуху врло би ми пријала...

„Увек ћу стићи и сувише рано за оно што ме чека овде“, помисли он.

— Али врло радо, господине, рече доктор Харист, само...

— Само?

— Учинићете можда добро да понесете огртач. Ми се нећемо вратити пре четири сата, а тамо је хладно, због висине.

— Не чини ништа, рече Оливје, ја ћу поделити са вама овај лепи покривач.

Микета је каскала својим ситним, брзим и самовољним касом. Кад су прешли једну миљу, доктор Харист је већ почео да се поверава.

Морам вам рећи, господине, то је било за мене велико разочарење. Јер, најзад, доктор Харанко није имао моје титуле. Ја сам био интерниста у болници у Бордоу, господине. А њега нису примили за екстернисту. Уз то, ја сам ожењен, а он је бећар.

— Имате деце, господин-Хconsole

— Једну кћер, господине, имао сам једну кћер; умрла је при порођају.

— А ваша жена?

— Моја жена, моја жена, рече Г. Харист. Ах! мора да су вам говорили и о њој.

Он га је гледао испод ока, с кукавним и подмуклим изгледом.

— Уверавам вас..., рече Оливје у неприлици.

— Ох! зашто вам не бих рекао? Рекли би вам други, а пре а после. Боље да вам сâм кажем. Моја жена је жива, али ми се не слажемо врло добро. Она је стално кивна на мене.

— Кивна?

— Да, пре двадесет година, — већ тада није била сасвим млада, — утекла је с једним тореадором. После годину дана, вратила се. Да сте је видели, злосрећницу! Ја сам опростио. После месец дана, она ми је скакала за очи, јер кућа, разуме се, није била држана у реду за време њеног одсуства као што би требало. То још траје... Еј, Микета, еј!...

„То још траје, продужи Г. Харист. Ја не могу да се љутим на њу. Њена одговорност је врло умањена. Знате, близина границе... Не треба никад жени дати прилику да учини какву лудорију. Близина границе...

— Близина границе, промрмља Оливје.

— Али ипак, кад су ми претпоставили доктора Харанкоа, ја сам разумео, доврши Г. Харист. То место, то је по готову једно чиновничко место. Чиновници треба да имају беспрекоран приватан живот.

Оливје де Пренест не рече ништа. Микета је брже касала. Стигоше до једне ониске куће, која се једва видела у јелама.

— То је овде, рече доктор Харист.

Он привеза узду кобиле за једно суво дрво.

— Ја нећу остати дуго. То су сироти људи. Мислим да ће бити боље да ме причекате напољу.

Оливје оста непомичан неколико минута. Доцније, он је покушавао да се сети какве су биле тада његове мисли. Никад није могао да успе у томе.

Пут се пео. Врх једне мале косе препречавао му је вид. Њега обузе нека чудна жеља да види. Он се попе уз ћувик.

На врху, ништа: бело небо, предео опустошен зимом. Десно, шумица кржљавих храстова.

Оливје остави пут и зађе у шуму. И наједном, поче да трчи.

Кад је стао, покуша да сагледа пут с кога је био зашао. Не виде га више. Он пође опет, заплићући се о папрати и о жуковину. Затим нађе неки други пут. И удари њиме.

Два дана раније, падао је снег. Земљиште је било покривено прљавом белином. Потоци који су плачно жуборили браздали су га црним. У трњу крај пута, још је било купина.

„*Човек иде врло далеко кад је уморан*!“ говорила је Г. де Фјердрапу госпођица де Перси, стара пријатељица витеза де Туша. Никада се Г. де Пренест није осећао тако уморним. Међутим, никада није ишао тако дуго, истим сталним и правилним кораком, као месечар.

Сунце се није видело. Једва се могло погодити, на бледоме небу, место докле је оно било дошло.

„Г. де Надајак, госпођа де Меркер и Г. Мадје де Монжо сад ће баш да се крену дилижансом, из Пуијоа, за Вилелеон. Имаће довољно времена да се упознаду на путу“, помисли Оливје.

При тој смешној помисли, он се насмеја, насмеја врло јако. Једна сврака полете с једне мале кукурузне њиве по којој су се пружали редови њених кукавних жутих кочића.

Г. де Пренест је ишао, равнодушан за велике линије предела и обраћајући пажњу једино на појединости. С времена на време, какав кос избио би, испред њега, из џбуна и прешао пут скакућући, смрзнут од хладноће. На прошцу једне ограде, Оливје виде једног непомичног црвендаћа. „Ти не знаш зашто си овде, изгледало је да му он говори. Ни ја тако исто, али ја бар не мрдам.“

Стаза се пела, затим силазила, без видљивога разлога. Лаковане ципеле Оливјеове рђаво су подносиле ово јурење по планини. Он се задиха пењући се уз једну косу стрмију но остале, затим, кад је стигао до врха, један оштар

ветар стаде да тресе купине, набирајући устајалу воду по јарковима.

Г. де Пренест задрхта. Он седе на један камен међаш. Он не прочита написе који су стајали на њему, само виде да су били на шпањолском. Био је прешао границу. Где, откад? Није знао...

Он продужи ићи. Сад му је заиста било хладно. А међутим, глава му је горела. Био је жедан. Један мали слап текао је преко једне стене. Он оквасп своје руке, своје чело, отре својом оквашеном марамицом једну мрљу црвене иловаче која му је прљала панталоне на коленима.

Још један камен међаш. Он седе опет и стаде да мисли на неодређене ствари. Часовник му је показивао три сата. Он извади из својих џепова неколико хартија: исплаћен рачун пансиона Приматис, писма од равнодушних особа, једно писамце госпођице де Меркер.

Он их исцепа брижљиво, и, нагнувши се на ограду од пута, који је сад био усечен у стену, разасу их на ветру.

„Оставио сам мојих пет хиљадарки у *Сладострашћу*", сети се он. С потпуном равнодушношћу, он преброји оно мало новца што је имао при себи: два-три златника и нешто ситнине.

У колико се Оливје осећао уморнији, у толико је земљиште настајало валовитије. Магла која је целог дана заклањала планине, склони се. Оне се указаше са свих страна, огромне и беле, под мрким небом.

Ах! каква луда снага гони овог младића, у панталонама бисерне боје с кајишном испод ногу, у фином дугом капуту, у лакованим ципелама, каква снага га гони да се вере, у ово суморно вече које пада, из најпустије стазе на Базтану!...

Наједаном, стаза којом је ишао рашири се и стаде да се спушта у дугим завојицама.

Једна долина се отварала на том месту, као каква сива јама. На видику, врло далеко, венац мрачних планина.

На њиховим врховима, Оливју се учини да види једну жуту и жмиркаву тачку. Затим их виде две, затим три. Што је помрчина више падала, те тачке су постајале све више ружичасте, затим црвене.

Куће које су гореле... села... можда. И та страшна тишина! Ах, да се бар чуо топ!

Оливје убрза ход. Зуби су му цвокотали.

„Ако се спотакнем и паднем, рече он у себи, више се нећу дићи.“

Али се не спотаче. Он стаде.

Осветљена последњим одблесцима сунца, једна варош указа се пред њим. Једна варош, или боље рећи једно велико село, с црним крововима, с црвенкастим зидовима. У средини, четвртаст торањ, с кубетом.

Оливје познаде торањ. Где га је то био видео? Ах да, у својој соби, у Вилелеону. Једна фотографија, с овим натписом: *Елизондо, престоница Базтана.*

У истом тренутку, један јасан звук одјекну у ноћи која се била готово сасвим спустила. Један ударац, два, три, четири ударца избише на звонику.

Оливје стаде да трчи ка вароши. И разумеде да га је страх.

Пред њим, на једно педесет метара, на путу који је савијао, учини му се да види сенке где се мичу. Он потрча брже, право к њима.

— Стој! викну један звонак глас.

У исти мах, нешто шкљоцну. То је био шум пушке која се пуни.

Оливје се беше зауставио.

— За Дон Алфонса или за Дон Карлоса? рече један глас.

Оливје испрва не разумеде. Он превуче руком преко чела. Варош је била сасвим близу, једва на пет стотина метара. Сада се више није разазнавало небо од планина. Једино црвене тачке, тамо доле, допуштале су да се обележи трагична линија земље.

Још један брз и одсечан шум. Друга пушка је била напуњена.

— За Дон Алфонса или за Дон Карлоса? понови глас. И осећало се да последњи пут пита тако.

Оливје се онда насмеши. Он потражи своје рукавице у џепу, закопча свој дуги капут... Затим, гласом чија га равнодушност изненади, он одговори:

— За Дон Карлоса!

(Наставак у идућем броју.)

(*С француског превео* М. М. Илић.) ПЈЕР БЕНОА.

ОДИСЕЈ НА ОГИГИЈИ.

Лежи силно море
живо родовито осећајно мудро,
самац оток грли,
где не стижу нигда једра ни бродари,
у очима љуцким
путују тамо ветри и облаци,
од летуштога само сање допру.
Смрт за то место не зна.
Ту живи тајна свију чежњâ — Калипса се зове,
и предивна је!

Бесмртна божица је.
А тело јој је видљив облик свега
што смртне очи видети не могу
а видети желе — слутећ да постоји:
у том се телу смисо свега слио.

О вечна жељо мушка да све буде тело,
да све буде жена, —
вечно дивна бесмртна гола жена,
и једини смисо свега
Калипса је!

А ја сам код ње био,
Одисеј ми бје име.

Чамац ми душе свих тајна морем блудећ
и нове звезде тражећ, одричућ се
радости тела и одмора духа, —
до међâ је допро свести и човека:
кад олуја ме надсвести захвати
— од праискона дође —
ишчупа мене из корења мога,

преко неизмерја на пуст оток баци
(лупина ми духа и безвољна тела
на старој земљи ко нêм облик оста). —
Тад луталац Одисеј
божицу дивну Калипсу упозна.

Мирише постеља божице и жене.
Замамне јој косе заплетоше страсно
све покрете тела, све облике духа
човека Одисеја.
Ал загрљај је спознања почетак.

Широк је и бистар поглед с Огигије
на све бескрај-стране
простору, времену, смрти и животу:
невидљиве се тамо ствари виде
и непрозирни расветљују мраци.
Ипак наоколо
пучином бескраја
затворио се обруч недогледа
за смртне очи (а не за божанске).

На камену суру — на стопи векова̂ —
Одисеј седи — не већ човек сасвим.
Дивну гледа бразду — округ недогледа,
најлепше што смртни дух и очи знају
због смртности своје.
Бози што све виде — то видет не могу:
да су игда знали и да су видели,
човеку би смртном вечно завидели!

Гледа Одисеј,
пун божанскога сазнања и слутње — — —
а црн му се срцем разли талас туге:
пред дланом бескраја
не осећа радост што га опијаше
док дете беше и док човек беше:
кад бело једро измисли и запе
да преплови међу недогледа
и остров нађе где га давно чека

божица лепоте и младости вечне — — —
О линијо хоризонта!
ти родила си једро и створила крила:
лепоту, чежњу, смелост, — ето човека!

Тиха рука пане нежно ко лист с гране
божанска мека женска и прозирна
на раме Одисеју:
„Хоћеш ли да знаш што је и преко те бразде
што задња је?“

А крваво топло срце
несвесно лупи у човечјим грудим
и само мукло јекне
пре нег га мисо и усна претекне:
„Не!“

Замама Вечно Непознатог збори
(то се Калипса с Пенелопом бори):
„О што се бојиш, човече, што чекаш? —
оклевајућ гинеш — — —
Земље се одреци, прошлости и бола,
преко заборава новим путем крени
не окрећућ се — у освртању смрт је!
Вечности је живот равница сунчана:
време се не мери, сунце се не гаси,
младост је вечита, радост подједнака, —
море без олује, небо без облака.
Над земљана себе човече се дигни,
преко мећâ смрти и бола се вини,
преко осећаја самилости, туге, —
с оне се стране богови рађају.
Вечну ћеш радост срести, боговима храну,
бескрајну васмирску радост неисцрпну
којом богови ко ваздухом дишу.
Радост и знање, свемоћ и лепоту
у једној вечној струји, —
а човек-просјак тек мрвице граби.
Разара те мисо, љубав смртних ствари
и чежња те ломи:

за женом страст, божанства глад, и црне смрти страх.
Не зови бога — сам ћеш постат богом,
а смрти нема оном ко бол презре,
прегази жену — па ћеш вечност познат!
За бокове женске не лепи се беле,
вечност ти је жена — божица те чека:
божицу обљуби, а жену ко робље
за победна кола славе своје вежи
у нови крочећ живот, у стопе богова.

Бродоломче, немој пут повратка тражит,
јер једном тек човек к Огигији стигне, —
задовољи лежај божице, и себе:
нек те мој загрљај мед богове дигне!
Да се с моје усне вечности напојиш
и за вечну младост дух и тело спојиш.
У наручју моме кроз пољупце моје
све ћеш прећи међе, све ћеш познат тајне,
похлепно ће срце утажит се твоје,
и божанским миром гледат очи сјајне.
Сва лепота моја само тебе чека:
ко дар ти се дајем, ко плен за те стојим,
ти с лепотом бога, са страшћу човека,
да ухватиш мене смелим рукам својим.
О човече, буди бог мудрости нове,
и коракни куд те мушка слава зове!“

Визија једне расцветале брескве на Итаци:

„У сунчани један далеки дан
млад ме усади дечак
на њиви деда свога
да растем, цватем и зрем.
Видех му усхите младе
и пламене му прве
изгарања за женом:
под мојом мирисном круном
чежњу јој усана попи
и душу јој сломи —

док болно не срасте уз њега
у једно стабло, —
и жена са мном процвета
у љубави.

О Одисеју, а чим ћете дозрети?
Извинуо се човек
да у неповрат бежи
од њиве дедове, од жене и од земље
што саме без плода стоје.
Да би путово срећно
од смрти у вечност бежећ!
А ја ћу цвасти до смрти
на њиви твојој.
Ти путуј!
Ал знај без смрти да цветања нема
ни рађања без бола,
и да је вечност неплодна и хладна.
Слава ти! ал тамо процвасти нећеш.“

И кроз даљине оку недохватне
Он ново цвеће старе бресквe гледа, —
у човеку се дух и тело сложе
те срце и мисо заједно прозборе:

„Путниче стани, јер си циљ свој прешо!
У модре тајне загледан даљине
не виде лепе обале куд прође,
с далека вида и с далеке мисли
не виде чудо кад ти близу дође.

Сврха је овде свему: свих испуњење чежњâ,
конац валова свију и свију уток рекâ.
О то је вечни мир што свако крило кочи,
где од светлости силне ослепе сваке очи
у вечни дан свезнања без заборава ноћи.

Поморче натраг веслај! јер ветри ту не хује,
и ове хладне воде не знају за олује:
а шта је море без покретна ветра,
и шта је морнар без опасна једра!

О то је страшно место
где самоћом живи неко боштво бедно,
бедно што је вечно, бедно што је једно,
још више што није свесно беде своје,
и не може срце осетит му ледно
како ли је лепо смрт чекат у двоје!

О Одисеју, камо те снови занесоше твоји!
на остров вечног мира где смрт не мења ништа,
где и крилато време скамењено стоји
а топли се текући живот у богове смрзава.
— О камо, бози, заведосте човека?

Што ће ми спознање и вечност вам нêма? —
О како је без чежње уму празно,
о како је без бола срцу хладно,
о како је мртво где смрти нема!

О натраг, натраг пловим,
за сву вечност не дам своју кратку младост:
јер није у стајању,
у пловљењу је радост!

Црном нас смрћу понизили нисте,
завидни страшљиви бози, —
постали смо по њој од вас самих јачи.
Мртви сте бесмртни бози, — сам смртни човек живи
по милости смрти:
о слава смрти што човека створи!

А ја сам рад човека плако,
а ја сам у прах падо,
високе зидо отаре,
жртвене принашо даре,
да ме незнано боштво
вечности огњем такне!

О данас спознах да је душа од васмира шира
и човек да је срећан (од бога лепше вечан!),
и да у њему све је.

Плаво је небо само одсев наших небеса,
у човековој души сви се Олимпи дижу,
у човековој души извор је свих чудеса.

Ја бесмртност нећу, ни младости вечне:
час ми, бози, дајте, — жртвујем вам живот!
О час,
да се две душе једним телом споје,
знајућ
да негде непознат стрелац
напиње тетиву на лук
и да две стреле приправљене стоје.

Натраг у смртни живот —
топла ме љубав чека!
Богујте богови сами, — више волим човека!

О божице радосна вечно,
к жени се враћам
јер тугује и стари.
Лепша си од ње ал љубав не носиш:
љубав је смрти чедо!

Калипсо, збогом!
Кад неповратно на Итаку стигнем
тад ћу заволет тебе:
и чежње моје дрхтај осетићеш
кроз свију времена и простора тајних
недоходне путе.

Божице, збогом!
Одлазим
да за тобом дивном и вечношћу твојом
изгарат могу неугасном чежњом
с Итаке смрти пуне
где опет ћу се боговима клањат — — —“

Гледаше божица за њим'
остајућ сама — постајућ све лепша — — —

*

Радосно кликне Одисеј
на међи земље где прве тице срете:
„Јавите, тице,
да из вечности бежим,
из облака се спуштам, —
да се на земљу враћам,
у човека се враћам!“

Луталац кући плови.
Снажно се напиње једро, расипље пена,
кликћу галеби — крилата радост мора.
А усјани дискус небески
којим се с истока млади бацише титани
на наковањ пада западних ковача
и прска у искара безброј
што ноћну расветљују тајну.
Кормило стишће рука
послушна морнарском оку
док високе светле знакове чита.
Тако путује кроз ноћ
дивни страдалац — човек.

КУЗМА ТОМАШИЋ.

КОПИТАР ПРЕМА СРБИМА.[1]

I.

Из целокупног прегледа Вукова развијања и рада јасно се види да је Копитар створио Вука књижевником, и да није њега било, по свој вероватности Вук уопште не би ни био књижевник. Али је исто тако јасно, да као што оцило само из кремена избија варнице, тако је и Копитар само од Вука могао створити онаквог књижевника, каквога смо у њему добили. Он је и раније кресао и кресао, али је свуда наилазио на кречњаке, док се није намерио на кремен из кога су сипале варнице; и што је више кресао, варнице су биле све обилатије, док се од њих није створила велика ватра. Зато се Копитареве заслуге за Вука и за нашу књижевност не смеју ни превиђати ни потцењивати, али их не треба ни прецењивати.

Копитар је био Вуков учитељ, помагач и заштитник. Од њега је Вук научио да за народ треба писати живим народним језиком а не мртвим старословенским или вештачки склопљеним славеносрпским. Он је развио у Вуку свесно знање тога језика, које је дотле било несвесно. Од њега је Вук научио каква треба да буде азбука за један језик. Он је упутио Вука да скупља народне умотворине, да напише српску граматику и речник, да преведе Свето Писмо — управо цео Вуков рад (сем писања историје) извођен је по плану који му је Копитар у самом почетку обележио.

Копитар је у почетку узимао и активног учешћа у Вукову раду. Неке партије у критици *Љубомира у Елисиуму* јасно се види да су Копитареве, а и у другим Вуковим критикама види се овде-онде понешто додано од Копитара. Редакција *Српског Речника* и превођење на немачки и латински такође

[1] Закључци из већег списа *Живот и Рад Вука Стефановића Караџића*.

је посао Копитарев. Он је био заштитник Вуков, и, нарочито у почетку, узео је живог учешћа у борби с његовим противницима. Он је познао страни свет с Вуковим радовима и отворио му приступ к ученим људима и ученим друштвима.

Око свега овога Копитар је утрошио врло много времена, и нама је данас, после сто година, тешко разумети како је један човек могао толико радити за другога, а без своје личне користи, или без какве више идеје. То је било неразумљиво и савременицима, и приписивали су његову толику ревност тежњи да оцепи Србе од Руса и да их покатоличи, или бар поунијати. Ово питање ни до данас није коначно расправљено. Противници Вукови, који су то тврдили, нису износили никаквих стварних доказа, и остали необавештени свет примао је то тврђење као факат не тражећи доказа, јер се тицало вере. Улазећи у ово питање морамо се поново осврнути на Копитареве научне идеје као филолога, на његов словенски патриотизам, на његове политичке погледе, и напослетку на његово верско осећање као католика.

II

Копатар је имао своје идеје о књижевном језику и о правопису, при којима је остао целог свог живота. Према томе сасвим је неумесно тврђење Кулаковског да је осуђивао код Гаја оно што је код Вука хвалио и помагао му да оствари. Да је Гај задржао кајкавски диалекат у књижевности, и да је хрватски правопис латинским словима удесио онако као Вук српски ћирилским, несумњиво је да би и њега исто тако хвалио и помагао као и Вука. Доследан својим убеђењима да сви словенски диалекти треба да буду и књижевни језици, он се није могао сложити с Гајем што је напустио кајкавски диалекат, и у толико мање што га је сматрао за словеначки, а не хрватски, и тиме смањивао територију словеначког језика. Колико је осуђивао латински правопис којом се комбинацијом од два или више слова обележава један словенски глас, толико је био противан и чешкој ортографији, коју је примио Гај, и којом се словенски гласови обележавају разним надметцима над словима. Он је претпостављао чак и ћирилицу таком крпежу. Те идеје сложиле су се код њега још пре познанства с Вуком, и он је био сав срећан

што је у Вуку нашао тако талентованог и одушевљеног ученика, који се с исто тако великим одушевљењем предао да их на практици оствари у српској књижевности.

III

Не може бити никакве сумње о томе да је Копитар био искрен словенски патриот, и да је радио свим силама на подизању културног стања заосталих Словена.

Патриотизам га је одвео у политику. Словени су тада имали једну једину своју независну државу — Русију, која је држала већи део и Пољака. Сви остали Словени (сем Лужичана и једног дела Пољака под Пруском) били су под Аустријом и Турском, за коју се у то време држало да је врло близу распада. Како ни Копитар ни ико у то време није могао замислити да ће се Аустрија распасти, и да ће потлачени Словени икад моћи повратити своје самосталне државе, он је у утакмици између Аустрије и Русије за наслеђе Турске стао на страну Аустрије; постао је, како би се у наше време рекло, аустрофил и русофоб. На то гледиште стао је одмах у почетку свога рада, и на њему је остао целог свога века.

У приватним писмима Копитар чешће изјављује жељу да Аустрија наследи Турску. Још 1810 године пише Жупану како га весели што се Руси и Турци бију, „трећи ће се радовати, и пожеће плодове (ако буде паметан)“. Он је тада мислио, да ће Србија потпасти под Аустрију. Доцније, 1844, љути се на неспретну аустријску политику према српским устаницима. „У погледу нашег југа (пише Добровском) радимо сваки дан све смешеније, као да хоћемо силом да га утерамо у чељуст Русији. Сретни простаци! или по Хусу: *о света простото*! Нека им буде!“ — За време рата 1828 године боји се да Руси не остану у Цариграду или у Дарданелима. У једном писму Феслу, 1842, вели да Аустрија треба да заузме, и то за увек, Молдавију и Влашку; „тада ће нам саме од себе временом пасти Бугарска, Србија и Босна.“ Али његов *аустријски* патриотизам није био и *немачки*. Он је желео и веровао да је могуће да се створи словенска Аустрија, у којој би било погодаба за све словенске народе да се културно и национално развијају, да претеку Русе, и да они буду представници словенске културе.

Уверен да се културно један народ може подићи једино

књижевношћу на народном језику, он је исто тако знао да се народни језик може усавршити, ако је он у исто доба и службени државни језик, и језик војне команде. Зато признаје да су Француска и Русија двоструко јаке стога што велика већина становништва говори језиком који је и државни и војнички. Али Аустрија са више језика, претежно је словенска држава као и Русија, јер су добре две трећине становника Словени, па је у њеном интересу да оснивањем катедара за словенске језике подиже културу својих поданика. Зато поздравља сваки Владин корак у томе правцу, и опомиње народе да државн буду захвални на тој пажњи која им се указује. Упоређујући Аустрију с Турском, чији поданици Јермени морају чак у Бечу да оснивају своју штампарију, он узвикује: „Како ћемо захвалити срећи, што нас је метнула у крило цивилизације!" Аустрија је, по његову мишљењу, позвана да буде центар словенске културе и науке о словенским језицима и књижевностима прво зато, што је старословенски језик језик Панонских Словена, и што се апостолски рад Ћирила и Методија развијао на земљишту које је сад аустријско, и зато Аустрија треба да га негује, и да га не остави у руским рукама, које га кваре. „Зато Аустрија пре свега (über alles), само ако хоће". Друго, што се у Аустрији говоре сви словенски језици сем лужичког, док се у Русији говори поред пољског само један од њих. У Бечу треба да буде централна словенска Академија, према којој би све остале биле као филиале. Зато стално наваљује на Добровског да се пресели у Беч, и да заузме катедру чешког језика на Университету, уз коју би дошла и друга за старословенски. Он се чуди што двор непрестано гледа на Словене „nemzischen" очима.

Руски утицај на Словене, који је Копитар хтео сузбити, тицао се поглавито Срба, који су у Русији гледали не само заштитницу своје вере и народности, већ су од ње очекивали и политичко ослобођење. Зато су Срби од самог почетка Копитарева рада привукли на себе његову нарочиту пажњу, и гледао је како да их ослободи тог духовног и политичког утицаја, и створи од њих аустријске патриоте. Он је држао да се то може постићи ако се изиђе на сусрет њиховим жељама и тежњама у самој Аустрији, тако да ништа више од Русије немају очекивати. Зато он још 1810 године пише да се из Доситија документарно може утврдити, да би се

два до три милиона Срба, који су постепено из Турске к нама пребегли, двоструко радовали своме материалном благостању, кад би имали доказа да се с љубављу цени оно што им је најмилије, њихов свети језик. Треба психолошке сметње уклонити психолошким средствима, љубављу за љубав. О осталим турским Србима, који се данас боре за слободу, и онако је познато, да своје очи упиру језиком и вером сродном али далеком северу, јер данашњи бог изгледа да се мало о њима брине. И само у Бечу, зборишту свих Словена, била би така катедра старословенског језика на своме месту и од опште користи.“ Треба, по његову мишљењу, просветити и културно подићи српски народ, што се може постићи подизањем народног језика на ступањ књижевног, и оснивањем школа на народном језику.

У овоме се његово научно убеђење поклапало са политичким тежњама. Отуда његови толики чланци о Доситију, и тако похвални одзиви о бедним почетцима српске књижевности. „Ако јужни Словени једном добију европско уређење, то ће њихова литература постати опасна супарница руској. Српски је диалекат много ближи старом словенском црквеном језику... Јужно небо и старословенски црквени језик превасходства су која не треба превиђати“. Отуда његово одушевљење за царски патенат којим се оснивају школе за православне Србе и Влахе, и жеља да наименовани директор Нестровић у томе послу успе. „Тада ће се брзо подићи не само источне (т. ј. православне) гимназије и академије, већ (можда у Карловцима) и један университет (четири милиона валда заслужују један) са самим својим народним професорима и притицајем не само домаћих већ и суседних турских и руских Грка, Влаха и Словена ступити у утакмицу са западним университетима. *Амин*“. Отуда његово онолико заузимање за оснивање српске штампарије у Бечу, и добијање права да се и ту могу штампати српске књиге. Извештавајући о томе Ханку вели: „Како би лако било у овом погледу све Русима откинути, *si saperent* Нѣмцы“. Његов рад с Вуком само је продужење дотадашњег његова рада, само с већом енергијом што је Вук у практици изводио оно што је он у теорији проповедао.

Неколико пута дала му се прилика да поверљиво о томе пише аустријској влади, и ту те идеје отворено и опширно

развија. Тражећи допуст да бечки штампар може наштампати Вуков речник, он овако објашњава аустријским бирократима његову важност. Пет милиона говоре српски; половина их живи у Аустрији, а половина у Турској. Од оних у Аустрији преко половине је православних, али они говоре истим језиком као и католици. Калуђери су, међутим, направили мешавину од овог новог и старог црквеног језика, и досад то бранили као књижевни језик. Ма колико да световни православни људи презиру сваку мисао о унији, ипак су боље главе међу њима толико паметне да, по угледу на све културне народе, претпостављају живи језик мртвоме или мешовитом. Од 1782 године паметнија партија, која је уједно *политички* патриотска, све се више умножава. Калуђерска партија забранила је будимској цензури да допушта штампање књига својих противника, као што је било с књигом Луке Милованова, 1814. Патриотска партија потражила је потом прибежиште у Бечу, где је Шнирер неке књиге већ наштампао. Противници (русомани) видели су последице овога средства, и пошло им је за руком да се у Бечу забрани штампање српских књига, али не и новина. Веома је потребно да добра партија не буде више жртвована на велику државну финансијску и политичку штету. Вук је, вели даље, с њим написао речник говорног језика да га утврди у књижевности, и у исто доба да реформисаним правописом припреми језичко јединство католичких и православних Срба. У поновном мемоару говори да Методијев језик припада Аустрији, што је врло важно за аустријске патриоте. „Доћи ће једном време, кад ће непрезрени, политички срећни и научно образовани јужни Словенин с праведним националним поносом с висине гледати на Русе, на које сад са саревнивошћу горе погледа као на срећније и више. Тада ће он очистити своје црквене књиге од русизама увучених руским издањима, и Методијев језик васпоставити; тада неће просто прештампавати руске календаре.“ Тврди да привилегија будимске штампарије стоји у оштрој супротности с добром српског народа, а с тим уједно и с напретком целе Монархије.

У извештају о Вуку, који је на захтев Владе поднео због тужбе Стратимировићеве (1822), Копитар говори о једнакости говора православних и католика, и о различности у књижевном језику, по коме су се делили. Калуђери су то

подржавали. Доситије је почео радити против ове поцепаности, уносећи народни говор у књижевност којим су и католици писали. Калуђери су га зато гонили, јер је то било против њихових сталешких интереса. Вук је један оплемењени Доситије, кога је он храбрио да напише граматику, и да у народним песмама покаже народни говор. Зато је навукао на себе гоњење Стратимировићево, који га је истерао из Шишатовца. Али је Вук ипак довршио речник, написао ново издање граматике и издао другу књигу песама. Овај његов рад изазвао је на једној страни гоњење, а на другој допадање, и његово име као другог Доситија расло је у народу. Његов нови правопис јако се разликује од старог скрпљеног из црквеног језика: поред четири нова знака унесена је и латинска јота. Ово последње је било доста па да га огласе као отпадника, као католика. „Калуђери нису пропустили да Вука опомињу да се мене чува, али његова здрава глава била је против тога наоружана... Његов литерарни рад стоји у потпуној сагласности с мојим жељама о граматици Добровског. Оба хоће да оделе, и оделиће насвагда Илире од Руса, тиме што ће им створити центар у отаџбини.“

Нарочито је опширно изложио план културне борбе против Русије и њеног утицаја на јужне Словене у једном извештају од 16 марта 1827 године. — Неко је понудио на откуп неколико јужно-словенских рукописа који су из неког светогорског манастира јамачно покрадени. То је дато на оцену Копитару. Он не само што их је оценио и проценио, него је уз то приложио и опширан реферат због чега би се ваљало постарати да се што више таквих рукописа прикупи у дворску библиотеку, и како би то ваљало урадити. Вредно би било, вели, а и заслуживао би овај народ (јужни Словени) да се паметним мерама једном ослободи северног утицаја. Везан само јединством вере, а иначе различан обичајима, начином живота, језиком и карактером, он је под тај утицај потпао услед невоље од Турака и никакве досадашње аустријске политике. Старословенска литература постала је у Панонији. Православни јужни Словени, напосе Срби, служили су се до пре сто педесет година у цркви књигама старословенским литерним мало према своме језику; сад пак све су цркве напуњене руским књигама или услед добро прорачунене руске издашности, или услед природне добровољне предра-

суде народне према Русима. — Треба у православних Словена пробудити жељу да свој црквени језик поврате, и с њим своју духовну независност.

Да би се то могло учинити треба скупити старе штампане књиге, а нарочито рукописе, да би се на основу њих показало руско кварење, и објавити му с успехом рат. Набавком ових рукописа Аустрија би превазишла Русију у једној струци која је њена отачаствена, јер се прво на њеном земљишту почела развијати. Тога ради би требало послати нарочитог човека, који би каталогисао све рукописе у Светој Гори, и за први мах прибавио најважније, доцније опет, итд. Зато би био најзгоднији и најмање би побудио сумњу какав православни калуђер, архимандрит или владика. Али, на жалост, сви су неупотребљиви и као стручњаци и као патриоте, јер су сви, немајући другог центра, русомани, и најбоље би ствари проневерили за рачун Русије, а при садашњем фанатичном расположењу пре чак и уништили. У Аустрији имају способна за то само два човека, Добровски и он. Добровски је стар, а он би се из патриотско-политичких и научних разлога тога задатка примио.

Овом његовом „политичко-патриотском" ревношћу може се, мислим, објаснити и његов пристанак да под старост, пред смрт, на дуже време напусти Беч и пресели се у Рим. У Риму се радило на томе да се опет обнови грчко-рутенски колегиум при коме би се отворила катедра за словенску литературу да би се оживеле старословенске црквене студије, и да се обнови словенска штампарија. Тајнер предложи за то Копитара, који се томе позиву одазове, добије од Владе одсуство, и дође у Рим. Он је мислио да уреди тако штампарију, да би се у њој могле штампати и руске књиге. Мислио је остати две године предајући малоруским питомцима словенску литературу, који су се сваки дан очекивали, и да једног од њих спреми себи за наследника. Али како питомци не дођу, он се после шест месеци врати у Беч.

IV

Копитар није био само политички противник Русије, већ и иначе није волео Русе; управо рећи мрзео их је. Из преписке с Добровским види се да им завиди на успесима у политици и у науци, неправедно се одзива о радовима руских

глиниста, и неумесно кори Добровског да је и сувише издашан у похвалама „великим, али у науци још врло малим Русима." Томе неће бити узрок само политика, ни што су у Русији сељаци још држани у ропству. Пре ће томе бити узрок друга култура, немање словенских традиција и — вера.

Словенци су врло рано потпали политички под Немце, и цела њихова култура је немачка. Политички потиштени, они су изгубили сваки додир са слободним словенским државама у средњем веку, и код њих је утрнуло осећање да су део великог словенског племена. Они немају никаквих историјских народних традиција. Свест о словенској заједници, у колико је код словенских народа има, оснивала се раније, а код маса оснива се и данас, на вери. Православни Словени осећају се ближи међу собом (сем Бугара, или бар бугарске интелигенције) него с католицима, и обратно. Разлике у односима нарочито су оштре где их има од обе вере, као код нас Срба, или где се додирују, као што је случај код Срба и Хрвата и код Пољака и Руса. Руско-пољски антагонизам није само политички већ и верски. Чеси су мање заражени верским фанатизмом, и то не само због тога што се не додирују с православнима, већ што су имали свога Хуса, и у њихову карактеру има још хуситизма. Словенци нису никад имали никаквих веза ни с Русима ни с православљем, а протестанство је код њих врло мало трајало, да се после још јаче учврсти католичанство и клерикализам, који и данас влада.

И Копитар је био ревностан католик. Поред осталога занимљива је анегдота коју је забележио Тајнер за време његова бављења у Риму. Тајнеров секретар, неки поп Швајцарац, предузео је да у разговорима, при чаши вина, избије Копитару из главе „јозефинизам". И Тајнер и Копитар хтели су при томе некад да пукну од смеја. Поп је у дрскости ишао тако далеко, да је Копитар често морао бежати из собе, али се брзо с ведрим челом враћао. Опет су се растајали у миру и Копитар би му обично пружао по један талир да очита једну мису за спас његове душе од јозефинизма, „и то са пуном смиреношћу која ме је увек дирала." Он је био уверен у преимућство католичке цркве, и нарочито му је импоновала (у осталом као и свакоме) њена организација. Кад му је један пребацио да се у једној рецензији бавио „увек мрским" про-

зелитизмом (а он је у самој ствари само бранио католичанство), он му овако одговара: „Шта је оно: *идите по свему свету и проповедите јеванђеље свакоме створењу*, него у основи слање на прозелитски рад? (Шта би ми сви били без овог прозелитског рада, који је нашим многобошким оцевима такође мрзак био?) Шта је и све писање књига него прозелитски рад? — И, као католик, он је држао да је ништавна разлика између католичанства и православља, и да лако може бити уклоњена. „У самој ствари ова деоба је више последица борбе о првенство између старог и новог Рима (Рима и Цариграда) него ради битне разлике у верском учењу. Отуда лако предузимани преговори о сједињењу док је још трајала Византија; отуда лак прелазак у католичанство једног Висариона и многих других великих Грка после пада Цариграда; отуда лака унија свих пољских Грка (т. ј. православних) преко језуита. Излази само на то да се призна папа као такав, и да се у никејско Вјерују од Латина унесено „и од сина“ (*filioque*) узме не као новина у науци о вери, већ само као објашњење, а све остало може се оставити као дисциплинарна ствар.“

Према свему овоме за Копитара се не може рећи да је био „клерикалац“. Он је био само одушевљени јозефинист, и према томе антиклерикалац.

V

Из свега досад казаног, мислим, да се јасно може видети да је Копитар, поред чисте науке и рада на културном подизању Срба, имао и задњу намеру да тиме политички отуђи Србе од Руса. Да је пак Србима хтео наметнути латиницу нимало није вероватно. У целој досад познатој грађи о његову раду има само једно место из кога би се то могло извести. У горе поменутој молби да се речник може штампати у Бечу вели да је писан новом азбуком и правописом који треба да олакша прелаз к латинској азбуци. Али је врло вероватно да је то рекао само зато да би добио повољну одлуку, јер није било ниједне латинске азбуке која му је била по вољи (сем ако је мислио на своју или Добровског општесловенску азбуку!). А да је при том још мислио на униаћење и католичење Срба, не може се ни по чему рећи; већ обратно, да на то

никад није ни помишљао, то је чиста клевета која му је набачена као и Вуку.

Што је Копитар био и аустрофил и у исто доба добар Словенин, није тешко објаснити. Он није могао замислити да ће некад Словенци моћи образовати самосталну државу и бити слободни. Ускоро по његову одласку из Љубљане у Беч, Наполеон је створио Илирску краљевину са седиштем у Љубљани, али се он није тиме нимало одушевљавао, нити је потрчао да тамо ради. Ни у једном писму Добровском не говори о томе. На ослобођење, у осталом, нису мислили ни остали словенски народи у Аустрији не само онда, већ тако рећи до самог распада Аустрије. Сви су они тражили до последњег момента да обезбеде своје национално развијање „у оквиру аустро-угарске Монархије".

Што Копитар није успео у својим политичким тежњама, била су два главна узрока. (1) Аустрија није ни могла ни хтела изгубити свој немачки карактер. Она није хтела слушати савете Копитареве и подржавати Словене. Па и он сам, поред свег свога искреног аустријског патриотизма, био јој је сумњив, јер је био Словенин. Вукова писма њему губила су се или отварана на пошти. Кад се бранио од Стратимировића и себе у акту назвао одговорним и опробаним цензором, референат је уз реч „опробани" ставио знак дивљења и питања. Тек по повратку из Рима с папским орденом Григорија Великог, на три и по месеца пред смрт, постао је први кустос Дворске Библиотеке и дворски саветник. Аустрија је била Аустрија. (2) Он је врло слабо познавао дух и психологију српског народа кад се надао да ће Србе политички моћи оцепити од Русије подизањем културе, увођењем у књижевност народног језика и савршеног правописа и поштовањем њихове вере. Рођен у једном од најмањих словенских народа без историјске традиције, он није могао разумети да Србима није вера идеал већ штит, којим бране своју народност и под Турцима од мухамеданства, и под Аустријом од католичанства; и да им је идеал ослобођење од ропства и државна самосталност, коју су носили у својој души, у народним песмама, и да четиристогодишње робовање није у њима угасило жеђ да освете Косово. Они нису могли очекивати помоћи од немачке и католичке Аустрије, већ једино од једноверне и словенске Русије.

Али док су овако његове политичке фантазије потпуно пропале, остао је његов позитиван рад, и његово ће се име са захвалношћу помињати у српском народу докле се год буде помињало и Вуково.

ЉУБОМИР СТОЈАНОВИЋ.

ЛЕЛЕК СЕБРА.

Има нечега, понекад, скоро правог у овој сивој збирци узнемирених стихова.[1] Овде не слушате целу и широку лирику. Све је сведено на неколико осећања. Али су она дубока. Оно што ову малу свеску стихова нарочито чини врло занимљивом то је што нам се лиричар није цео приказао, и све нам рекао, и испричао, и исповедио. Дао нам је једно своје разбојиште. По њему се виде силни остатци једне самумске битке коју је он у себи водио са неманима и аветима о којима нам ни речи није хтео да каже. По челу су му остатци од трнова венца, и по рукама и ногама и о слабини зјапе још отворене ране. Са њега висе црне змије, у њему је жуч пукла, из тела је исцрпљена снага и из душе сва радост. Али нам није рекао како је то било. Оставио нам је пуну главу нагађања. Како је у питању читав један живот, и то никако не макар какав, ми се осећамо двогубо заинтересовани: и за дело, и за човека. Овде дело није цело. Али по ономе какво је оволико колико је, из њега лежи још један човек са много већим делом. Како је овај човек пао и зашто? Човек је душмански и цинички радознала животиња и, кад види човека, хтео би га целога. Овога човека који нам је рекао у тридесет и четири песме неколика своја као олово сива и тешка осећања, познаје писац ових редова неких дванаест година. Једнога дана, заједно са покојним Владимиром

[1] У нашем листу, у свесци за 1 фебруар ове године, већ је било опширнијег говора о *Лелеку Себра* од Г. Августина Ујевића. Још пре но што је та свеска нашег листа стигла у Америку, наш сарадник Г. Бранко Лазаревић послао нам је из Чикага такође једну оцену те књиге песама. Ми и ту оцену доносимо, на овоме месту верујући да јој наш претходни приказ није одузео интереса. — *Уредник.*

Гаћиновићем кога се сећа у једној лепој песмици ове збирке, дошао му је, после бегства из тада мрачне Хрватске, у стан на познанство и разговор. Био је млад, леп, са плавим очима које играју и трепере као младе звезде, са усхићењем које је било читава поплава, уз цинизам који незграпно обара све чега се дохвати, и са национализмом пуним снаге. Певао је, узгред, песме. Главно је, иначе, и у *Москви* и у новинама било рушити Аустро-Угарску. И прошла су многа чуда од тада. Једнога дана, на острву Крфу где се скупили тужни остатци једне велике војске и једне снажне националне идеологије, из Париза где се скупио наш интелигенат да пропагира Југословенство, дође ми писмо, уз нешто стихова, од Августина Ујевића. За осам година више промена него кроз осам Дантеових кругова! То су биле неке од ових песама које данас читамо у овој збирци. Негде при крају 1918 године, нађемо се у Паризу. Уз Сену, под неком маглуштином, крај Лувра и споменика који су били натрпани џакчићима песка да би се сачували од немачких граната, у једном Паризу без Парижана и под најездом свих војника и избеглица са глобуса, и кроз Тиљерије са чијих се клупа чуо разговор наших студената о Југословенском Одбору, влади, опозицији и далекометној Берти, — ходао сам са човеком кога нисам видео девет година и који је, за то време, девет кожа скинуо са себе. Чудно, по словенски, преко непознатих путева, Ујевић је дошао на црну тогу, на ризу, на један од најдубљих болова, на самоубилачку тугу, на молитву ничему као свему, на тешку и болесничку стазу оних иза којих и пред којима су сви мостови попаљени и све куле за душу и градине за срце порушене и ватром попаљене. Кад познајете човека, и волите га, и кад познајете дело, тешко је не тражити везу, и зашто, и како; нарочито, кад човек ни зуба није помолио кроз песме да бар наговести шта је то било. Да ли су ту у питању жена, или жене, или „светски бол“, или пад, или наше и руско филозофско „све је свеједно“, или физиолошка и нервна раздешеност, досада, замор од књига, борба са свима и свиме, и тако даље, — шта је то све што је сагорело, као пожар, човека који је иза овога дела, и увенуло и спарушило некада у истини свеже и пријатне баште његова духа, и на крст га бацило?

У свему овоме што је дао, нема врло много чари. Човек је бацио пред радозналце — само свој крај, само своје дело, а пред остало пустио завесу, и први и други део, почетак и средину, пресекавши везе, држи за себе. И тако нас је поставио пред последњи чин једне трагедије чију „трагичну снагу“, узрочну и примордијалну, немамо целу. У главном, *Мудрост* се пише после *Сатурнианских Поема* и *Галантних Свечаности.* Овде су, можда, *Сатурнианске Поеме* и *Галантне Свечаности* у скрињи, на мансарди или у ватри. Како било да било, овде је много пресечено, и нама је дан комад једне историје, део једне повести, парче једног срца. Ова збирка није цела. Обично се даје „цела лира“. Овако се могу да баце у свет, као у ветар, неколико песама по часописима, и да ту и остану. Збирка је целина, и тражи се, као што се и дешава све што се дешава у човеку, да дâ све од излагања до рекапитулације. То није само навика.

Али' није само то. Има и друго. До половине ове збирке песама све иде и логично и у стилу је. Ујевић се и жали и нариче, и казује свој удес плоти, костију, сржи и нерава на начин који човек прима, допушта и на који се не љути. Али, „нарицаљке“ имају своју меру. То женска народна песма нарочито уме и зна. У њој се увек нариче на начин и у име општега и у име човечјега и човечанског. Код Ујевића, од половине, то је пређено, и то много и тешко пређено. Уместо да свето и дубоко затрепернмо од високог саучешћа и сјајно побеђеног бола, у једном пуно уметничком смислу, ми реагујемо и изазвани смо што тај удес и тај бол нису преображени и што нису уритмовани до степена који казује да је то песма. Ми нећемо да видимо ни лудницу, ни операциону салу, ни клинику, ни терапију овим или оним. Ми хоћемо бол, али нећемо болест. Хоћемо болест само тако ако је уритмована као бол и у бол. Последње се не каже: Ето, ја сам без руке, ја сам без очију, ја сам тешко болестан, ја сам луд, ја сам ружан. На крају крајева, то је ружно и гнусно. Неки су то код нас радили (примитивни смо некад као дивљаци), и свет је из неке учтивости ћутао а критика је то прескакала да се не замери писцу, ако је жив и, ако није, породици. Болест нам не треба рећи као болест, него као бол. Треба рећи као Достојевски и Ниче, а не као Хофман и Бодлер. Кад заболи Достојевскога и Ничеа, то прође

кроз опште човечанско и завапи, кроз свет, цело наше људско биће. Ови пак мањи и мали, покажу нам рану, своју рану, и зову нас, на један кукавички начин, да их гледамо. Не казује се дефект. Или, кад се каже, каже се попето високо, тако високо да ми осетимо да тај дефект иде из општечовечанског удеса. То је то што је пређено код Ујевића. У нашој књижевности је било често случајева те врсте: непосредног изражавања најнепосреднијих недуга и недаћа. На тај се начин добијају ефекти, али су они у многоме слични оним пазарских просјака који свој физички недуг излажу на раскршћима. Упоређен са тим књигама, *Лелек Себра* стоји више, понекад високо, али и у тој књизи има лелека место мушког крика, и има себра и отрока место витеза и патриција.

Има, иначе, лепих места, у овом житију. Августин Ујевић је, с једном великом искреношћу, казао своје љуте мегдане у животу који му је свеједан са животом који му је црн, туробан и тежак. Основно му је расположење једно расположење узнемирености, несклада и бунта на себе, на људе и на све друго. Ујевић је непрестано у некој самоодбрани. Он непрестано држи руке пред собом, као да се од нечега брани, и непрестано са страхом уступа некоме и нечему. Његова је поезија пун израз једнога човека који је под пуним поразом, само се повлачи и, уместо да се брани, само чини невољне покушаје. Један елементаран страх, скоро једна врста фобије, прожима целу његову психолошку организацију. Он је стално у канџама неке црне грабљивице која му кљује црну џигерицу, вечито у борби са утварама које му пију душу и вукодлацима који му пију крв. Има нечега језиво нечастивога, тешке клетве, уклете судбуне и до ризе црне усамљености, изопштине и душевног једноничења. Што нарочито даје при целом овом схватању, то је што је, у основно схватање и израз, унесен извесан став из народних тужбалица. Једна од најбољих песама ове збирке то је један мотив удеса са грађом из народних умотворина:

И знај да син твој путује
долином света туробнога
по трњу и камењу,

од немила до недрага,
и ноге су му крваве,
и срце му је рањено.

И кости су му уморне,
и душа му је жалосна,
и он је сам и запуштен.

И нема сестре ни брата,
и нема оца ни мајке,
и нема драге ни друга.

И нема нигде никога
до игле драча у срцу
и пламена на рукама...

Овај је удес, једновремено, главни мотив целе збирке. Цела је збирка у знаку немања и негације, и бола због тога и, покаткад, несреће и клетве због тога. Збирка очевидно није ни мало витешка и господска. У њој се не плаче у име вишега и у име свега. Ујевић није, преко себе, отишао на човека и, одавде, на човечанско, није хамлетизирао свој удес; него се, преко врло високе уметности у изразу и у држању, вратио на себе и своју историју. сасвим на себе, на себе живаца а не духа, тужбе а не туге и клетве а не мирног повлачења. Ујевић није нигде стао да се одмори. Пошав од себе, на зашто и, одавде, на куда, како, и опет натраг, он је непрестано у десет хиљада година старој грозници:

Не познам ништа, а најмање себе...

Како је, по једном путу, далеко и много ишао, по мраку и магли, и дошао до збиља удаљених мета, да је имао јаку главу, онолико колико живаца и срца, и још више, и да је на сву ту живчану и душевну осећајност бацио одозго, из господства интелекта, један млаз светлости који све усклађује, изглађује, уређује, подређује, и који свему даје неки одговор и неко решење и неку филозофију, — ове би песме, на својој линији, биле прве, и биле би из реда *мушких* песама, песама свршених и савршених, са постављеним питањима и решаваним ако не и решеним (главно је да на притисак дође и отпор у неком степену). *Мушке* су песме најбоље песме. Јер су целе, довршене и савршене. И кад су најгрозничавије, вођене су сигурно, зна се ко је ко и шта је шта, и радост и бол су постављени, вођени и разрешени. У непознато је бачена светлост, удаљено је стављено на домет, тајанствено је добило неке облике: створен је свет, уобличена је мисао, казано је шта се хтело. Те мушкости нема у тим песмама. Нема правог

мушког песничког интелекта „јасног као звоно“ који квалитативно, временски и динамички, тачно звони и одјекује према ударцу. Оне су, посматране по ономе што је централно у њима и по томе како су постављене, *женске* песме. У њима има — осећајности место осећања, бегства место повлачења, тужбе место туге, клетве место крика, плача место бунта.

Кад се тако узму, Ујевићеви су *Лелеци Себра* од јачег ако не вишег степена. Има јачине у степену његове повести; има оштрине у тужби и клетви; има замаха у свему како је завитлао; има јеткости у нападима; и, најзад, цело његово роњење није без дубине. У основи, цело то житије је житије повлачење из живота. То би повлачење могло бити и мирно, са резигнацијом и филозофско: „Узми ствари какве јесу, па буди миран“, што би рекао стари Епиктет. Овде није тај случај. Овде је случај повлачења под грозницом, уз „лелек“, са очевидним незадовољством због тога. Као што сам раније поменуо, овде има фобије: фобије бити у животу и фобије од повлачења. Случај је редак. На овај се начин мира нема нигде, и тај немир и та страва дају ту основну јачину. Узнемиреност је овде од дна па до врха. Али, потпуно и искључиво сведена на прву личност у личности: на најужу љуштуру, на два или три чула под живчаном ватром, скоро на интоксикацију... На тај начин, до душе, постале су и неке најјаче ствари. Кроз ове беле нерве *спроведена* је и мисао пророка Језекиља. Овде је друго: овде је у тим нервима рођена и само из њих и изашла та мисао. Да је кроз овако што само спроведена мисао која је требала да дође из „великог града“, из овог великог творца „видимог и невидимог“ што је у лубањи, мисао би била лична и људска, а не само живчана. Цела његова имагонативна енергија је у том знаку. Те је врсте његов поетски *ego*. Између њега, као јединице, и свега материјала око њега, нашли су се само нерви, и све што је он компоновао нервима је компоновао.

То је мало, наравно. У пуној поезији је она стара триада Матју Арнолда: живот, емоција и ја. Овде има само ја, и то ја нерава. Али, и овако и оволико, то је јако занимљиво и, изгледа, искрено.

БРАНКО ЛАЗАРЕВИЋ.

АГРАРНА РЕФОРМА.

ПИТАЊЕ О НАКНАДАМА.[1]

Како са питањем о раскидању кметских и колонатских односа, тако и са питањем о подели великих поседа нераздвојно је скопчано и питање о накнади онима који се тиме лишавају досадашњих права и користи. Решење првих питања не дâ се управо ни замислити без ма каквог решења питања о накнади. Зато је потпуно разумљиво што преко тога питања није прешла ни једна уредба или наредба, којом би се покушало да регулише ма које питане из области раскидања кметских и колонатских односа или из области поделе великих поседа. Али је сасвим друго питаіье, да ли се је и како успело оно да реши досад.

Питање о накнади додирнуто је већ и у самој прокламацији од 24 децембра 1918. Из лако појмљивих разлога нашло се за потребно да се још онда досадашњим власницима укинутих кметских и великих земљишних поседа стави у изглед „правична накнада". То опште обећање прихватиле су затим као неоспорно основно начело Претходне Одредбе (од фебруара 1919), и покушале да му даду одређенији облик. Шта више, на том питању задржале су се оне сразмерно дуже него и на једном другом питању.

Најпре је, у првом ставу чл. 3, којим се настављају одредбе о раскидању кметских односа, утврђено, да „досадашњи власници (аге) добијају за одузету земљу *одштету* коју им *гарантује држава*". А у другом ставу приписано је, да ће се „посебним законом одредити висина одштете и начин како ће се она исплатити". Чак се „до даљне законодавне одредбе" одлажу (по чл. 6) и „плаћања ануитета на темељу ранијег (факултативног) откупа кметовске земље" (који је био извршен за време аустро-угарске владавине). По чл. 5, пак, до решења питања о одштети, даваће се досадашњим власницима, кад затраже, привремена рента размерно њиховом досадашњем дохотку од кметовских земаља". Исте ове одредбе

[1] Овај чланак написан је пре партијско-политичког договарања и погађања приликом ступања представника муслиманске странке у Владу, крајем марта ове године. Постигнут споразум, међутим, ни у колико не умањује његову актуалност. На против, у њему ће читаоци наћи разлоге за доношење што правилнијег суда о тој погодби.

вреде (чл. 7) и за давање накнаде власницима колонатских земљишта у Далмацији и у осталим приморским крајевима.

Што се тиче одштете великих поседника за експроприсану земљу, по чл. 11, „њена висина и начин отплате одредиће се накнадно законодавним путем, а дотле се има поступати саобразно чл. 5," т. ј. и њима се има, кад затраже, давати привремена рента. Али се, по чл. 12, „без одштете одузимају... *а*) сви поседи хабсбуршке династије и чланова хабсбуршке царске породице; *в*) сви поседи династије непријатељских земаља; и *с*) сви поседи, који су негда даривани туђинцима за услуге учињене хабсбурговцима, а нису досад прешли у треће руке." Изузимајући, дакле, само одредбу члана 12, у свима осталим одредбама питање о накнади додиривано је и решавано само начелно, а коначно решење стално је одлагано за доцније.

С правом се могле очекивати да ће се то питање коначно решити, или бар да ће се решењу његовом ближе приступити, у Уредби о Власности Бивших Кметова (од 21 јула 1919), пошто се том Уредбом имају кметови коначно увести у право власности на њиховим дотадашњим селиштима. У ствари, међутим, чл. 3 те Уредбе прописује само да ће се, „ради осигурања накнаде, коју ће имати делимично донети бивши кметови држави за исплату одштете досадашњим власницима (агама),... дотичне некретнине до даље законске одредбе не могу отуђити... а ни оптеретити новим теретима, изузимајући оптерећења за дуговине из пореза и других јавних дажбина." А по чл. 4 „досадашњи власници кметских селишта (аге) имају право потраживати од државе наплату за дужни хак из 1918 године у готову новцу, а даље, до коначног решења питања о одштети, привремену ренту сразмерно њиховом досадашњем дохотку од бивших кметских селишта." Шта више, по последњем ставу тога члана, „сразмеран део привремене ренте, у колико то одговара њиховој кућној и господарској потреби, могу досадашњи власници потраживати од државе у житним плодинама по повољним ценама".

У овој Уредби, дакле, понављају се у главном прописи Претходних Одредаба, а уколико има додатака, они су само за то унесени, да, скроз неоправдано, држави натоваре све веће обавезе према досадашњим власницима кметских селишта. Такав поступак одуговлачења и претоваривања мора се на-

челно осудити у толико више што је пропуштен најзгоднији тренутак за коначно решење питања о накнади која би проистекла из раскинутих кметских односа.

На исте те прописе упућује, у главном, и Уредба о Беглучким Земљама од 14 фебруара 1920 (особито чл. 12). Изузетак је учињен у неколико само са беглучким земљиштима, обухваћеним у раније истакнутом чл. 6 и 7 (али чије је извршење Влада парламентарне заједнице одложила). По чл. 10, наиме, за та земљишта, кад се „присилним откупом“ одузму од њихових власника, „препушта се установљење накнаде међусобној погодби интересената уз посредовање и одобрење надлежних органа Министарства за Аграрну Реформу“. Па и у тим случајевима, „ако погодба не успе, установиће се уреда ради, према просечном годишњем господарском дохотку, по прописима који ће се накнадно издати о поступку процене, те о организацији дугорочне и јефтине вересије.“ Дакле и опет одлагање, које се може тим мање схватити и одобрити, што по чл. 11 такви беглуци (који би се одузели по чл. 6 и 7) „прелазе у сопственост тек након исплате накнаде било по интересентима, било предујмице по држави“. Другим речима: дотле би се дотична земљишта имала сматрати привременим закупима, а држава би имала да прими још један терет више тиме, што ће давати предујме ради исплате накнаде за њихово одузимање.

Најзад, ово стално одуговлачење и упућивање на доцније прописе није мимоишло ни Уредбу о Проведби Делимичне Експропријације Великих Поседа од 12 фебруара 1920, ма да се том експропријацијом има (по чл. 6) стицати дефинитивно „право власништва експроприсане некретнине.“ По чл. 13 те Уредбе, наиме, „величина коначне одштете за експроприсано земљиште и зграде великих поседа уредиће се законодавним путем код проведбе коначне експропријације великих поседа.“ Једини изузетак који је овом приликом учињен, састоји се у томе што је додато да „дотле имају сви стицатељи експроприсаног земљишта плаћати сваке године годишњи принос у висини једногодишње закупнине која је одређена за издавање земаља великих поседа у привремени закуп.“[1]

[1] Одвојено пак од накнаде за само земљиште, у чл. 12 прописана је „висина одштете за необране плодове као и за преузети инвентар великих поседа“, која се има „установити по прописима који су издани

Величина те једногодишње закупнине утврђена је наредбом Министарског Савета о привременим закупима, од 10 априла 1919. По чл. 6. „закупци плаћају од свакога појединога комплекса земљишта у име закупнине, те у име управних трошкова и колонизационог приноса, точно *петоструки* катастрални чист приход дотичног комплекса.“[1] Али „поједини закупац плаћа за поједине парцеле истога комплекса... размерно више или мање, према плодности земље...“ Утврђене закупнине пак биће „унапрво убране од закупника, пригодом предавања земље у закуп“ и депоноваће се по одредби Министарства за Аграрну Реформу. „Од укупне тако убране своте припадају у име закупнине четири петине власнику земље“, а остало држави за покриће трошкова.[2] Ако ли закупац преузима већ поорано земљиште, има да плати од сваког јутра још по 50 круна у корист онога, о чијем је трошку земљиште поорано.

То је, у главним потезима, све што је досад службено урађено по питању о накнадама. Као што се види, осим начелнога признања права на накнаду досадашњим власницима, остало је све само крпљење и стално избегавање да се уђе у коначно решење овог најтугаљивијег питања. Тиме је само појачана она штетна неизвесност и забуна, која је од самог почетка овладала међу двема непосредно заинтересованим странама. Али је још горе, што се тој општој неизвесности и забуни придружило још и отворено незадовољство са самим начелним решењем питања о накнади.

за преузимање инвентара код ликвидације великих поседа.“ Ти прописи изложени су у чл. 20 Наредбе о Државном Надзору и Државној Управи Великих Поседа (од 11 фебруара 1920). По њима, плаћање одштете за преузети инвентар вршиће се „према процени нарочите комисије проценитеља“ на основу упутстава, који су даље тамо дати. Али ко ће, кад и коме платити ту одштету по извршеној процени, нема ни помена. Само је споменуто да се „на захтев власника има и њему издати препис записника“ о преузимању инвентара и о његовој процени.

[1] Међутим, наредбом хрватског бана од 24 априла 1919, висина закупнине одређена је на „точно *осмероструки* катастрални чист приход дотичног комплекса“ за оранице, а на „*десетероструки* чист катастрал. приход“ за сенокосе (ливаде). На основу чега и зашто је учињена ова замашна измена, није познато.

[2] Хрватски бан је и ову одредбу изменио тако да власнику земље имају припасти од наплаћене закупнине три четвртине, а само од сенокоса четири петине.

Ово незадовољство постоји нарочито у погледу накнаде за раскинуте кметске или чивчијске односе. Ослобођени кметови и чивчије стали су на гледиште да досадашњи њихови господари немају никаквог права на накнаду. Том свом гледишту давали су они израза и пре, а истакли су га најизразитије у оној т. зв. великој аграрној анкети, која је на позив Министарства за Аграрну Реформу одржана у Београду 17—19 јуна 1919. Кад је дошло на ред за расправљање питање: „Имају ли за разријешена кметска земљишта у начелу плаћати одштету кметови или држава?“ дат је од стране досад потчињених једнодушан одговор: „Ни кметови, ни држава! Знојем и крвљу за читаве векове скупо смо платили оно што нам је отето и што сад добијамо као своје!“ Том приликом су наведени многобројни примери из скорашње прошлости, којима се утврђује крајња самовоља и безобзирност у натурању кметских и чивчијских односа дотле слободним сопственицима сељацима и у побеглучавању њихових земљишта.

Ово гледиште поновили су тежаци из свих крајева и свих вероисповести Босне и Херцеговине, и у резолуцији донетој на састанку њихових делегата у Сарајеву 24 и 25 августа 1919, поводом Предлога Закона о Основном Уређењу Аграрних Односа. У тачци 2 те резолуције речено је да: „власници феудалних права не добивају никакве одштете ни од државе ни од кметова.“ Једино, по тачци 4, „за беглуке који постоје из турског времена власници добивају одштету“, која се треба да плаћа „према паушалу.“

Али је још одређеније то питање истакнуто у Меморандуму, који је са тога састанка поднет Престолонаследнику. У четвртом одељку тога Меморандума представници босанско-херцеговачких тежака веле: „По нашем осјећању вјечите правде власници не могу тражити никакве одштете.“ Као разлоге за то наводе:

(1) Јер је земља у старо доба била наша и од нас насилно отета;

(2) Земља није власништво ага. Кметска селишта не спадају у *мулк*, већ у тако зване *мирије* и оне су власништво државе. Држава их је у старо доба давала појединцима само на уживање с тим да о свом трошку дижу војску кад држави затреба и врше друге државне послове... Кад су аге престале служити држави, изгу-

били су право и на уживање земље, а с тиме право и на какву одштету;

(3) Ми смо земљу платили и преплатили још давно и тако на одштету нема нико право...

У трећем одељку, опширније се скреће пажња на питање о беглуцима и, између осталога износи: да „за турске владе није било ни 10% данашњих беглука, већ су постали за аустријске управе“ на разне недопуштене и неправилне начине.

Као што се могло очекивати, овом гледишту тежака стоји у суштој противности гледиште „Удружења Земљопоседника за Босну и Херцеговину“, које је оно изразило нарочито у својим меморандумима поднетим почетком септембра 1919 Влади, а 24 новембра Престолонаследнику. У последњем меморандуму господари земље тврде: да су њихова „права како са легалног, тако и са моралног гледишта потпуно оправдана и требало би да се држе изван сваке дискусије.“ Кметски однос пак по њиховој изјави „није такођер постао принудом јачега, него уговором и природном еволуцијом односа између тражења и нуђења земље и рада“, и тако даље.

Као општи суд може се изрећи: да колико гледиште и наводи тежака у суштини потпуно одговарају историјским чињеницама, толико су гледиште и наводи господара земље у основи скроз нетачни. Ради оправдања оваквог суда, не мора се захватати у далеку прошлост и детаље, већ је довољно истаћи само потоње неоспорне чињенице. Турско аграрно законодавство никад није признавало пуно право својине над земљом. Већ по самом Корану, врховни власник све земље је Бог, а пошто је султан као калифа заменик Божји, то је он сматран и врховним власником све земље. У потпуну својину, т. ј. као *мулк*, појединци су могли стећи, по нарочитом одобрењу, само оно што је производ њиховог односно људског рада уопште. Зато су се као *мулк* могле имати само куће са окућницом — вртом од највише пола дунума (око 500 квадратних метара), затим воћњаци, виногради и баште, па и то само дотле док ти засади буду постојали.[1] Над свим осталим земљиштем, које се сматрало

[1] „Земље у које улази плуг никако не могу бити *мулк*“, вели се изречно у старом турском аграрном закону за Босну од 1565 године. (По преводу Dr. Ć. Truhelke, у *Glasniku Zemaljskog Muzeja*, 1916, XXVIII, стр. 161).

државним, т. ј. *ерази-миријом*, могло се имати само право уживања, које је султан уступао појединим лицима или установама. Главни представници и носиоци тога права уживања (званог *сахиби-ерза*) биле су *спахије*. Њихово право, које је понајчешће било доживотно а само по изузетку наследно, састојало се је једино у прибирању одређених доходака са уступљеног им земљишта. Ти дохотци су им служили као плата за војничку службу, на коју су били лично обавезни са тачно одређеним бројем војника (што је зависило од величине доходака). Осим тога, сваки спахија добивао је на свом спахилуку (тимару или зијамету) и посебни *хас*, ослобођен свих пореза, који је спахија са̂м обрађивао или га давао другима у обраду за његов рачун. Али ни ти хасови нису била лична својина спахијина, него саставни део спахилука, који се имао предавати потоњем спахији.

Исто тако, раније турско аграрно законодавство не познаје ни онакве односе какви се огледају у сада раскинутом кметству и чифчијству. Оно познаје само *чифлуке*, т. ј. само̂сталпа газдинства одмерене величине од 70—150 дунума или округло 6—13 хектара обрађене земље, али их је у ствари било и мањих. Њих је држала као посед (под тапијом) раја, т. ј. по првобитном значењу те речи, сеоско становништво без разлике вере, које није улазило ни у какву војничку организацију. Чифлуци су прелазили у наследство с оца на сина без обавезе плаћања прописане тапијске таксе, а сви остали наследници, и по женској и по мушкој линији, чији је ред првенства одређен законима веома детаљно, морали су тражити од претпостављеног спахије тапију („тапунаму") и платити тапијску таксу. Али је изречно било забрањено (и то је у више маха понављано, очигледно поводом сталних покушаја изигравања те забране) да спахије не смеју упражњене чифлуке присвајати и обрађивати сами или их давати својим најближим сродницима. Сама земља под чифлуцима, као и сва остала земља, сматрана је државном својином, али ју је дотични раја имао права уживати слободно као посед и путем наслеђа остављати својим потомцима и сродницима све дотле док су претпостављеном спахији плаћани са исте прописани данци, а у случају необрађивања и прописане глобе. Могао ју је чак, са одобрењем спахије, и продати, у којем случају је купац био дужан дати спахији десетину од углав-

њене куповне цене.[1] Губило би се право поседа само онда кад би дотични чифлук остао необрађен три године узастопце. Али једна босанска канунама (законик) даје право поседнику да свој чифлук одржи у поседу и онда, ако се, „пошав другамо, побрине за то да се његове земље уредно обрађују.“ По другој канунами, пак, „раја, која посједује чифлук, а није кадра да га собом обрађује, може приволом спахије дати га другому уз увјет, да га сије, жање и обрађује.“

Ово признање права раји да своје чифлуке може давати другима на обрађивање, јест „једина донекле правна формула, која институцију кметства доводи у склад са старим турским аграрним канунима“, јер тај други, коме је један поседник, оставивши свој чифлук и преселивши се у град, предао исти на даље обрађивање и плаћање дужног данка, није нико други него кмет односно чифчија.[2] Али при том не треба изгубити из вида да је овде реч о давању на даље трајно обрађивање само сељачких чифлука, чија је одмерена максимална величина била законом обележена, и да пресељавање таквих поседника чифлучких у градове, и поред највећег узимања маха, није само собом могло створити онолики број кметова односно чифчија, колико их се доцније појављује.[3] Даље умножавање кметских (чифчијских) односа последица је једино свију оних самовољних поступака спахија и јаничара, који су се у току XVII и XVIII века испољавали у општој грабежи за спахилуцима и у прекорачивању и злоупотребљавању признатих или законских права у односу према подручним земљорадницима као правим поседницима чифлука. Те самовоље и злоупотребе јаничара и спахије и биле су стварни повод свима оним замашним реформама којима је Турска приступила у току XIX века, пошто дотадашњи повремени и обласни покушаји да се зло спречи нису могли донети жељене успехе.

Најпре је, 1826 године, укинуто јаничарство, што је изазвало многе крваво угушене буне, међу које спада и она у Босни, која је под Хусеин-капетаном трајала све до 1832. Прави повод тим бунама била је очигледна опасност, која је

[1] Dr. Ć. Truhelka, *Historička Podloga Agrarnog Pitanja u Bosni*, Sarajevo, 1915, str. 67.

[2] Dr. Ć. Truhelka, *Historička Podloga*, str. 82 и 83.

[3] При првом попису људства у окупираној Босни и Херцеговини од 1885 године нађено је 197.833 кмета према 8.162 господара земље.

укидањем јаничара запретила дотадашњим привилегијама и самовољама спахијским. Те самовоље њихове ишле су нарочито на то, да дотадашње привремено право уживања над чифлуцима, који су се налазили у подручју додељених им или приграбљених спахилука, претворе милом или силом у трајно, т. ј. да постану чифлук-спахије. Али да су такви поступци били потпуно противни интересима и правним схватањима турске централне власти, најбоље сведочи то што је Порта поништавала та наметнута чифлук-сахибијска права свугде и увек, гдегод и кадгод је њена моћ успевала да дође до правог израза.[1] Никад при том није се ни помишљало на признавање и давање неких накнада за одузета „права“.

Затим је дошао чувени хати-хумајум од 1840 године (прозван „Ђулхане“), којим се, осим осталога, заводи нова редовна војска (низам), укидају спахијска права на дотле уступљене им спахилуке (тимаре и зијамете), и признаје и штити право својине или тачније право уживања на дотадашње поседе. Тиме су, самим собом, сви дотадашњи сељачки поседници чифлука постали слободни даљег спахијског туторства, јер су у будуће све своје прописане обавезе имали испуњавати непосредно самој држави односно њеним органима овлашћеним за то. На тај начин би и у Босни и у свима осталим крајевима Европске Турске наступило с њима оно исто, што се је десило са сељачким поседницима чифлука у Србији (нарочито после хатишерифа од 1833), где су, пошто су престала спахијска права, дотадашњи поседници земље постали потпуно слободним власницима њеним. Али тако није било у европским крајевима Турске. На против, баш само укидање спахијства и лишавање спахија дотадашњих прихода, дало им је повода да накнаду за то прибаве себи самовласно на тај начин што ће се слободним и сада незаштићеним сељацима, особито хришћанима, натурити за чифлук-сахибије и приморавати их на оне дажбине, које су дотле биле уобичајене у сличним случајевима, па чак и на појачање и проширење њихово.

Али, пре но што су почели систематски то изводити, спахије нису прешли ћутке преко укидања спахијства, објав-

[1] Ст. Новаковић, *Турско Царство пред Српски Устанак*, Београд, 1906, стр. 311 и даље.

љеног у хати-хумајуму. На против, све спахије, а особито оне у Босни, устале су листом против тога. Немири су трајали све до 1851 године, када је крваво угушен и последњи траг устанку. Те године успело се и да изврши објављено одузимање спахилука (тимара и зијамета). Али, „да се спахије донекле одштете, продавали су се приходи појединих тимара подузетницима на јавној дражби, а од своте, коју је на тај начин добивала држава, имао се спахијама у готову новцу на државној благајни исплаћивати еквиваленат за њихове некадашње тимарске приходе.“ [1] Да би се пак регулисали новостворени аграрни односи, издан је 1858 године т. зв. *рамазански закон*. „Тај закон постао је темељем за будуће просуђивање аграрних прилика у турској царевини, а има и данас још (1915) у Босни законити вриједност.“ Тај закон, међутим, зајемчио је спахијама, лишеним дотадашњих права, као приватно власништво оне хаса-земље, које су пре танзимата (реформа) поседовали по свом својству као спахије и које су заједно са службом прелазиле на другог спахију. (§ 129.)

У овој последњој одредби лежи управо суштина права досадашњих господара земље (ага и бегова) на добивена земљишта. Па и то право постоји, разуме се, само за оне и онолике поседе који су им онда додељени, а не и на оне делове њихове до којих су доцније дошли на разне недопуштене начине. Нове чифлук-сахибије, међутим, који су се као такви наметнули слободним сељачким поседницима чифлука махом преварно или насилно, не могу имати ни толико права на тако присвојене поседе, па било да се ти поседи појављују под именом беглука било под именом спахилука.

Из овог кратког историјског прегледа излази јасно: да се господарима свију тако проширених старих и тако стечених нових спахилука и беглука не може нипошто признати даље право својине, нити ма каква накнада за лишавање самовласно присвојеног досадашњег права.

(Крај у идућем броју.)

ДР. МИЛАН З. ВЛАЈИНАЦ.

---

[1] Dr. Ć. Truhelka, *Historička Podloga*, str. 73.

НЕСТАЈАЊЕ ЗАКОНА.

(Крај.)

V

Влада уредбе која је код нас заменила владу закона, довела је судску власт у тежак положај. Одлика се судске власти састоји у њеној безусловној потчињености закону. Управна власт може, у име виших државних разлога, — и на своју одговорност, — прекршити закон. Суду то није допуштено: он постоји ради строге примене закона, и не може оснивати своје одлуке ни на чем другом него на закону. Према томе, и уредбе које управна власт издаје, могу важити за суд само у толико у колико су предвиђене законом. Оне уредбе које би управна власт издавала у име државне нужде, а не у име закона, суд не би смео применити. Разуме се, да такве уредбе које суд не би признавао, не би имале скоро никаквог значаја... Из ових разлога, наш је суд доведен у ову дилему: или да примени уредбе које Влада издаје без икаквог законског овлашћења, — и тиме призна да је за њега уредба старија од закона, — или да тим уредбама одрече примену, — и тиме поништи сав Владин законодавни рад за ове две године.

Било је изнето мишљење да суд не треба да се сувише „формализира“. Ако Влада издаје уредбе, то је по нужди, — зато што још није могућно да се дође до закона. Ту нужду признаје чак и парламент, који би био најпре позван да протестује противу тих уредаба којима Влада закорачује у његову властиту надлежност. Зашто ту нужду не би и суд признао после парламента? Суд стоји истина под законом, али „нужда закон мења“.

Питање није тако просто као што изгледа. Да ли ће суд примити уредбе које се не оснивају на закону, — то је једно питање од чијега решења зависи његов однос према Влади. Докле се суд држи искључиво закона, и признаје само оне акте управне власти који се оснивају на закону, он је у ствари независан од Владе. Чим би признао важност и оним уредбама које је Влада издала мимо закон, чисто својим ауторитетом, он би се самим тим потчинио Влади. Он не би више стајао под законом, него под Владом. Између њега и обичних административних надлештва била би разлика само по при-

роди посла који раде, и ни по чем више. Судови би престали бити независна власт, и постали „судећа грана“ администрације.

Ова зависност суда према Влади била би од највећега значаја за појединца. Докле суд стоји под законом, појединац је сигуран да му његова закона права Влада не може одузети, јер суду под чију су заштиту она стављена, Влада не може путем уредаба ништа наређивати што би било противно закону. Али претпоставимо за један час да суд мора применити сваку Владину уредбу само зато што је Владина, и да се њега не тиче ништа да ли је она још и законита. У томе случају, појединац је остављен на милост и немилост Владе. Његова основна права, — право живота, слободе, имовине, зависе у будуће од Владиних уредаба. Ове могу, мимо закон, и закону насупрот, обележавати садржај и границе тих права, јер и онда када незаконите оне имају обавезну снагу за судове.

Али у целој овој ствари не ради се само о самосталности судске власти и о слободи појединаца; ради се о нечему још основнијем, а то је о постојању права у опште. Циљ је права, пре свега, да створи сталност у друштвеним односима. Желети је да правни прописи буду правични; опет зато правичност није њихово битно обележје, него је то сталност. И онда када није правичан, закон задржава свој углед самим тим што је нешто што има да траје. Његова трајашност даје му једно достојанство независно од његове садржине.

Да би се законима обезбедила потребна трајашност, њихове су промене скопчане са нарочитим тешкоћама и формалностима. У модерној држави, владалац не издаје законе сам него заједно са парламентом. То значи, да владалац није у стању мењати законе својим указима, који се могу за час написати. Он мора тражити пристанак једног нарочитог тела, које је многобројно и решава по једном компликованом поступку. Промена закона много је више отежана и успорена него промена управних аката. Због те веће трајашности коју закони уживају, појам права везује се за законе а не за управне акте. Да би се обезбедила већа трајашност закону, није довољно установити за његово издавање тежи поступак него што је онај по коме се издају управни акти. Потребно је такође дати закону већу правну снагу него што је имају

управни акти. Шта би вредило што се закон издаје по тежем поступку него управни акт, ако би закон могао бити мењан управним актом? Али, ако се закону призна већа правна снага него управном акту, то не значи само да закон може променити управни акт, а управни акт не може променити закон. То значи, такође, да у случају сукоба закона и управног акта суд мора признати првенство закону. Тако се долази до закључка да сама сталност правног поретка тражи стављање суда под закон а не под уредбу.

Сталност правног поретка јесте општа потреба свих држава, без обзира на то по каквим су политичким начелима оне уређене. То нам објашњује зашто је суд био стављен под закон не само у модерној правној држави, него и у старој полицијској држави, каква је постојала у Немачкој XVIII века, пред Француску револуцију. У полицијској држави, владалац је могао, истина, променити једним актом своје воље сваки закон, али, докле би један закон важио, владалац није могао, њему насупрот, издавати наредбе судовима. За судове је важило само оно што би им он прописао у законској форми, која је била друкчија него форма управних аката. Захваљујући том чисто формалном критериуму, закон је био одвојен од аката управних власти и уздигнут у једну вишу сферу. Већ самим тим што није могао бити мењан у форми управног акта, закон је постао трајашнији од управног акта. Уз то ваља имати на уму, да се у старој полицијској држави сматрало да оне законе које судови примењују, законе грађанске и кривичне, не треба сваки час мењати; онда је извесни правни конзерватизам био у моди као данас извесни правни реформизам, — и тај конзерватизам обезбеђивао је сталност закона чак и од владаочеве свемоћи. Укратко, поред свих разлика које су иначе постојале између старе полицијске и нове правне државе, и у једној и у другој стабилизирање правног поретка сматрало се као неопходна потреба, и то се мислило постићи одвајањем законодавних аката од управних, и стављањем судова под законодавне акте а не под управне.

VI

Оглед који смо ми учинили са т. зв. законским уредбама, са уредбама које Влада издаје на место закона и које би хтела да натури и судовима, — оглед је тај најбоље

показало јако је стабилизирање правног поретка немогуће без одвајања законодавних аката од управних. Код законских уредаба највећа је незгода њихова крајња промењљивост. Уредба може прописати све оно што би и закон прописао, али уредба не може никада имати ону сталност коју закон има. Она не постаје по редовном законодавном поступку него краћим административним путем; тим истим путем којим је постала, она може бити и промењена, и због тога што је уредбе тако лако мењати, оне се и мењају сваки час. Влада једнако нешто преправља на законским уредбама; то је вечито пробање и експериментисање. Те уредбе које се непрестано налазе у фази стварања, далеко су од онога што закон треба да буде: нешто утврђено, стално, дефинитивно.

Већ са самим доласком на свет, уредба носи у себи клицу несталности. Уредбу Влада издаје без парламента, што значи да нема да се боји критике опозиције, и не мора обраћати нарочиту пажњу на замерке које би се њеном делу могле учинити. Према томе, у девет случајева од десет, уредбе ће бити израђене олако, и имати пуно недостатака, који ће се обелоданити при првом покушају примене, и учинити потребним једно ново, поправљено издање... Што је најлепше, Влада већ при издавању уредбе рачуна с могућношћу тога другог издања: она зна да уредба није закон, који се, једном донет, не може променити без стављања целога парламента у покрет: она зна да сваку промену може извршити сама, једним потезом пера, и зато се и не стара да већ од прве изда једну уредбу колико толико савршену. Она се задовољава једном „скицом“, коју ће у доцнијим издањима разрађивати и допуњавати... И врх свега још треба имати на уму да уредбе не могу бити сталне већ ни зато, што Влада која их издаје, није сама стална. За ове две године како наша нова држава траје, ми смо имали неких пет влада: те су се владе разликовале често у основним питањима, и што би једна покушала уредбама да сагради, то би друга покушала уредбама да разгради.

Од многобројних примера о великој промењљивости која карактерише наше уредбе, ми ћемо навести само онај пример који пружају уредбе о аграрној реформи, и код кога је та промењљивост изражена у цифрама.

Један од главних циљева аграрне реформе, био је деоба великих поседа. Пре него што би се приступило укидању великих поседа, требало је утврдити појам великог поседа. Међутим, појам се тај мењао од уредбе до уредбе.

(1) Уредба од 25 фебруара 1919, којом почиње аграрна реформа, проглашава одмах за велике поседе све оне поседе „који обухватају површину од бар 100—500 јутара обрадивог земљишта, према поседовним и економским приликама свога краја." Ово значи да се није хтела дати једна општа дефиниција великог поседа за све крајеве; једна иста површина могла се у једном крају сматрати као велики посед, а у другоме не. Утврђено је било само то, да ни у једном крају површина испод 100 јутара није могла бити уврштена у велики посед, нити површина од 500 јутара извршена из великог поседа. Као што је Г. Влајинац у овом истом листу рекао, није био утврђен појам великог поседа, него повучена његова најужа и његова најшира граница.

(2) Уредба од 10 априла 1919 сматра као велики посед сваку површину од барем сто јутара, и ништа више. Ова је дефиниција општа: важи за све крајеве, без обзира на њихове „поседовне и економске прилике;" према томе, као велики посед сматра се површина од 100 јутара и у оним крајевима где би, према уредби од 25 фебруара, било могућно рачунати велики посед тек од 500 јутара. При примени уредбе од 10 априла, у Хрватској се иде још и даље, и та уредба која је прописана за поседе од барем 100 јутара, примењује се на поседе од барем 20 јутара, дакле, на поседе за 80 јутара мање.

(3) Уредба од 21 јула 1919 враћа се на основну идеју уредбе од 25 фебруара, да површину великога поседа треба за разне крајеве одредити различно. Предвиђа се неких шест зона, од којих свака има своју дефиницију великога поседа. Али, и ако прима основну идеју уредбе од 25 фебруара, уредба од 21 јула разликује се од те уредбе у овим тачкама. (a) Уредба од 25 фебруара одређивала је површину великог поседа у јутрима; уредба од 21 јула одређује је у хектарима, — и као што је Г. Влајинац показао, при овоме претварању јутара у хектаре најужа граница великог поседа од 100 јутара била је нешто сужена, а најшира граница од 500 јутара нешто проширена. (b) Уредба од 25 фебруара одређивала је велики посед према површини обрадивог земљишта

(дефиницију обрадивог земљишта, међутим, није давала). Уредба од 21 јула ствара два појма: појам обрадивог земљишта и појам земљишта у опште. Разлика је у главноме у томе, што „обрадиво земљиште“ не обухвата шуме и пашњаке, а „земљиште уопште“ обухвата. Према томе, и она површина која чини велики посед, износи мањи број хектара код обрадивог земљишта, него код земљишта уопште. (c) По уредби од 25 фебруара сви већи шумски комплекси имали су да пређу у државну својину. По уредби од 21 јула шуме чине саставни део земљишта у опште. По првој уредби, при одређивању површине великог поседа већи шумски комплекси нису се узимали у обзир; по другој, узимају се у обзир и они.

(4) Наредба министра за Аграрну Реформу од 29 фебруара 1920 напушта дефиницију великог поседа, и констатује потребу да се „под удар аграрне реформе“ доведе и средњи посед. Његову дефивицију не даје.

Ови су примери довољни да утврде како је у уредбама о аграрној реформи појам великог поседа остао колебљив, и ако је то основни појам око кога се цела реформа обрће.

VII

Уредбе о аграрној реформи нису изузетак. У осталим уредбама, такође, могу се наћи примери како је уредбодавац у већим или краћим размацима мењао мишљење, и сваки нови моменат у току свога размишљања обележио новом уредбом. Од када је уредба заменила закон, правни поредак изгубио је своју сталност, и ми, у погледу правних прописа, живимо од данас до сутра, у вечитом провизориуму. Један правни поредак привремен, никада довршен и никада утврђен, није више правни поредак, — и треба отворено рећи да је Владино уредбовање почело разоравати саме основе правног поретка.

Влада, без сумње, није имала намеру да тај резултат постигне својим уредбама. Чак може бити ни данас још није свесна с каквим је опасностима њено уредбовање скопчано. Она је почела издавати уредбе по нужди; продужила их издавати по навици, — и сада је та навика постала тако јака, да Влада не осећа више опасности свога начина рада. Сасвим неосетно, та Влада, тако буржоаска и тако непријатељски расположена према комунистима, прихватила је бољ-

шевичку идеју указног законодавства, и покушала да се начини један совјет са диктаторском влашћу.

У интересу је друштвенога мира да се вратимо на старо начело поделе власти, које не допушта спајање законодавне власти и управне у истим рукама, и које ставља Владу под закон а не изнад њега. Највећа опасност за друштвени мир долази од непрестаног мењања цена и непрестаног мењања правних прописа. За оба та зла крива је у великој мери Влада својим зајмовима код Народне Банке и својим уредбама. Док се не изврши стабилизирање цена и стабилизирање правнога поретка, нема друштвенога реда, а без друштвенога реда не може бити ни друштвенога мира.

СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ.

САОБРАЋАЈНИ ПРЕГЛЕД.

НАШИ ВОДЕНИ ПУТЕВИ.

Међу саобраћајним путевима у нашој земљи водени путеви заузимају по својој важности једно од првих места: њихова укупна дужина износи око 2000 километара. Од тога, 590 километара долази на Дунав; Сава је данас пловна на дужини од 604 километра; Драва на дужини од 230; од пловне Тисе ми држимо 160 километара; дужина бачких канала Краља Петра и Престолонаследника Александра износи 230 километара; Бегејски канал у Банату на нашој територији дуг је око 90 километара. Осим тога имамо још извесних краћих пловних путева, као што су Тамиш, Босут, Уна, и други. Велика Морава, којом се данас не плови, могла би нам повећати мрежу водених путева за више од 200 километара. На тој нашој великој мрежи саобраћају данас преко осамдесет путничких бродова и реморкера, са укупном јачином машина од 67.000 коњских снага, и око 750 шлепова са 500.000 тона товарне запремине.

По Уговорима о Миру, Дунав, Тиса и Драва уврштени су у међународне реке; остале наше пловне реке за сада се сматрају као наше унутрашње реке. Према томе, скоро читава једна половина наше мреже водених путева подлеже међународној контроли.

И међу свих држава чији се пловни путеви налазе у Дунавском сливу, ми заузимамо прво место у погледу дужине и развијености тих путева. Највеће пловне притоке Дунава уливају се на нашој територији. У погледу водених путева, Београд је у Дунавском сливу најважнији природни центар, у који конвергирају све те велике притоке и сви канали који су до сада код нас израђени.

Већина наших великих река (Дунав, Сава, Тиса, Драва, Морава, Бегеј, Купа) по својој природној формацији згодне су да буду добри водени путеви, пошто теку довољно усеченим коритима, немају одвећ велику брзину, а лети при малим водостањима имају довољно воде да се њима може пловити и са највећим бродовима. Ипак, наше бродарство не може се ни у приближно пуној мери тим путевима користити, јер се веома мало или готово нимало није предузимало

уклањање извесног броја мањих препрека које ометају пловидбу баш у најживље саобраћајно доба године.

Најсумарнији податци о свакој појединој од тих река и канала показују не само каква је природа и значај њихов, већ и шта би било најпотребније да се на њима уради да се саобраћај њима потпуно обезбеди.

(1) *Дунав.* — Од уласка на наше земљиште па до Голупца Дунав је природно првокласни водени пут, са најмањим дубинама при малој води од 1.80 метра. На целој тој дужини никакви особито важни радови нису до сада извођени у циљу побољшања пловности, осим неколико просечених окука. У колико се пловидбе тиче, на томе делу није потребно изводити никакве велике нове радове, изузимајући извесно чишћење дунавског корита испод ушћа Драве и Тисе; исто тако, испод ушћа Мораве, због великих потреба за укрцавање и транспорт угља из Костолца, потребно је чистити и одржавати у пловноме стању тако звани Рамски Дунавац.

У Бачкој, Банату и Барањи леже дуж Дунава пространи водоплавни терени, и ту је у погледу одбране од поплаве изведено веома много радова. Основано је веома много разних „водних задруга", подигнуто је више стотина километара насипа за одбрану, копани су канали за исушење и има на стотину великих машинских инсталација за пумпање воде, итд. Али то са пловидбом на њему нема никакве особите везе, и стога ми о томе нећемо ближе говорити.

Код Базјаша Дунав напушта банатску равницу и почиње тећи суженим коритом, а испод Голупца улази у клисуру кроз коју је он себи, у дилувиалном времену, просекао пут у огранцима јужних Карпата, лаганим и непрекидним радом. У тој клисури, на дужини од стотину километара, има великих тешкоћа за пловидбу, пошто тај гигантски рад у камену није још ни данас завршен. Дунав ту има на појединим брзацима веома велики пад и брзину, а при ниским водостањима малу дубину. Од таквих брзака највећи је и најпознатији Ђердап.

Берлински Уговор поверио је Аустро-Угарској извршење свих регулаторних радова на Ђердапу. Радови су отпочели 1889 а завршени 1898, и на њих је утрошено близу 40.000.000 круна. Али, и ако је ситуација у неколико побољшана, ти радови нису ни из далека дали оне резултате који су се очекивали. Обележавање пловног пута на Ђердапу, од Старе Молдаве до Турне Северина, пилотска служба и реморкирање објеката кроз канал помоћу једног специалног брода, од сада је искључиво у рукама Међународне Дунавске Комисије. Што се тиче одржавања старих и грађења нових радова, то за сада није утврђено.

Код Кладова Дунав излази из клисуре и почиње поново тећи мирним током.

О данашњим пристаништима на нашем Дунаву, — а ово важи и за остале наше реке, — немамо ништа особито рећи. Она се сва налазе у врло примитивном стању, без икаквих особитих удобности за склањање робе, и без икаквих машинских инсталација за истовар и претовар. Веза, која треба да је у пристаништима изведена између воденог пута и железничке мреже, веома је слаба: недостају железнички колосеци и друге најобичније техничке инсталације. То све отежава саобраћај, и уопште поскупљује транспортне трошкове.

За склањање бродова зими за време леда постоје код нас на Дунаву три зимовника, код Новог Сада, Панчева и Ковина.

У погледу величине пловних објеката који данас саобраћају Дунавом, највећи гвоздени шлепови нису већи од 800 тона, док на средњој Рајни, која је мања од нашег Дунава, саобраћају шлепови од 1500 тона. Узводно, до Радујевца долазе шлепови од преко 1000 тона, али Ђердап ће још за дуго бити највећа сметња да се тако велик тип одомаћи и код нас на средњем Дунаву.

Према подацима Бродарског Синдиката, целокупан саобраћај тога Синдиката на нашем Дунаву износио је прошле године преко 600 000 тона; осим Синдиката саобраћали су Дунавом још и неки мањи наши бродарски подузетници.

(2) *Сава.* После Тисе, Сава је највећа притока Дунава. Њен целокупни слив лежи на нашем земљишту. Пловна је од Сиска, где се састаје са Купом. Од њених притока пловне су Купа, Уна и Босут. Босут се улива у Саву испод Раче и плован је на дужини од 48 километара.

Од интереса је поменути да Сава, од Сиска па до свога ушћа, има много мањи пад но Дунав, Тиса или Драва; то је једна врло важна њена особина, на основу које се може закључити да неће бити великих тешкоћа да се од ње начини првокласни водени пут.

На Сави је извршено до сада врло мало радова за побољшање пловидбе, ма да је проучавање њених горњих делова почело још концем XVIII века и ма да има извесних свакодневних посматрања на водомерима, која се беспрекидно врше већ више од сто година. Услед тога што је Сава била гранична река и припадала разним државама и администрацијама, било је и немогуће изводити какве веће и систематски смишљене радове. Пловидба на Сави почела је нарочито опадати од како су саграђене железнице; маџарска тарифна железничка политика потпуно је дотукла тај саобраћај, тако да је пре рата могло бити речи само о пловидби на линијама Београд—Шабац и Шабац—Митровица. Може се поменути да је испод Сиска било извршено пресецање неколико окука, и да су вршена нека чишћења корита и утврђивања обала, као и да је на ушћу Босута у Саву саграђена једна бродарска устава кроз коју се могу пропуштати и највећи ду-

навски шлепови. Око Загреба такође је рађено на регулацији Савина корита, али, по мишљењу тамошњих стручњака, није се постигао никакав особити успех. Сви до сада извршени радови на Сави руковођени су били локалним потребама и без икаквог општег плана. — На Сави постоје зимовници за бродове само код Велике и Мале Аде Циганлије код Београда.

Поред ових незнатних радова на регулисању Савина корита, подигнути су дуж њених обала на извесним местима и насипи за одбрану од поплава. Највеће и најбоље уређено предузеће ове врсте је *Задруга за Исушење Југоисточног Срема*, чије је седиште у Земуну.

Савска долина данас је најважнија саобраћајна артерија у нашој држави, те је и бродарски саобраћај већи на Сави но и на једној другој нашој реци. Прошле године је само Бродарски Синдикат превезао њом 680.000 тона разне робе, а то је 48% од целокупног његовог саобраћаја, и ако се Савом није могло пловити од августа до октобра, кад је код нас речни саобраћај најживљи. Савом се поглавито спушта дрво за огрев и угаљ из Босне и Славоније, и од животног је интереса по Београд и остале вароши дуж Саве и Дунава да имају јевтин и увек плован водени пут за снабдевање свог становништва горивом. Узводно, на Сави је велики саобраћај са храном, која се преноси преко Босанског Брода за Херцеговину, Далмацију и друге наше пасивне крајеве. Према томе, јасно је да је водени пут Београд—Босански Брод—Сисак један од најважнијих у нашој земљи и да се што пре мора начинити пловним за свако доба године и за бродове са пуним теретима. Тај се пут од Сиска мора продужити до Загреба, те да и Загреб добије везу са великом мрежом наших водених путева, што је жеља свих тамошњих привредних кругова.

На првој секцији тог воденог пута, Београд—Босански Брод, има релативно мало радова да се изврше па да се циљ постигне. Водени пут Београд—Босански Брод дуг је 365 километара и, изузимајући 20 километара дужине, он је плован увек и при најнижим водостањима за пуне дунавске шлепове. Пловидбу на томе делу Саве омета мала дубина воде на појединим плићацима. Рачуна се да је сваке године због тих плићака пловидба отежана или потпуно прекинута просечно од средине јула до средине или конца септембра, а да, изузетно, тај прекид може и дуже трајати. По нашем мишљењу, рад на уклањању тих препрека пловидби мора се што хитније почети, и то, у почетку, извођењем најпотребнијих радова. Споредњији радови (као што су просецање окука ради скраћивања речнога тока и разна локална утврђивања обала) могу се и доцније израдити, али је потребно да се што пре прокопа и прочисти тај мали број плићака који сада спречавају правилну пловидбу. Најдужи

је плићак на Сави код Мишара испод Шапца (преко десет километара); ту је потребно на целој тој дужини урезати у речном кориту, у пловачи, један канал око 60 метара ширине и око 1,20 метра дубине. Све остале препреке узводно до Босанског Брода, знатно су мање и знатно лакше за извођење. Чишћење савског корита између Београда и Босанског Брода, на свима местима која сметају правилној пловидби, могло би се извршити за две године. Тај би се посао радио великим пловним машинама за чишћење корита (багерима), и не би коштао више од тридесет до четрдесет милиона динара. Рачунајући да ће бродарски саобраћај на тој линији после извршења оваквих радова бити већи но што је био прошле године, кад је мала вода више од три месеца спречавала правилну пловидбу, и ако претпоставимо да ће се он кретати између не више од 800.000 до 1,000.000 тона, цела сума утрошена за довођење корита у исправно стање могла би се лако амортизовати, таксама, за десетак година.

На секцији Босански Брод Сисак Загреб мора се извести знатно већих радова: до изнад Сиска употребило би се само савско корито, а последњи део код Загреба морао би се извести као пловни канал. Шта је све потребно да се уради на овој другој секцији, колико би то коштало и колико би времена требало да се радови изведу, на то је немогуће дати тачна одговора. Једино се поуздано може рећи да тај део Саве треба прво потпуно проучити и израдити програм по коме ће се потребни радови изводити. Држава на овоме другоме делу мораће да поднесе један део трошкова, јер само бродарство неће непосредно моћи да те издатке таксама покрије.

(3) *Драва.* — Драва би требала да је пловна на дужини од 229 километара, али се при малим водостањима њом не може пловити. На регулацији Драве почето је да се ради још око 1770 године; живљи рад почео је око 1840, али регулаторни радови нису још ни издалека завршени. Циљ свих до сада изведених регулаторних радова био је да се Драва учини пловном у свако доба од ушћа па до Барча, на дужини од 150 километара, а од Барча па узводно да се задржи данашње стање. Војнички инжињерски стручњаци око 1770 године први су почели да цене важност Драве, и то из стратегијских разлога; доцнији радови предузимани су да би се могло лакше превозити жито, дрво и други производи. Између ушћа Драве и Барча, поред обе обале, налазе се огромни поседи кнеза Шаумбург-Липе и графова Сечењија, Јанковића, Драшковића, и других. Узрок томе што је на Драви до сада много рађено свакако треба тражити у утицајима тих великих поседника. Главни рад у том погледу био је на уклањању спрудова који су сметали пловидби. Око 1840, приступило се канализацији Драве, која ни до данас још није довршена. На

све то утрошено је до сада много новаца; и ти радови морају се и даље продужити јер би иначе све што је учињено могло веома брзо да пропадне. — На Драви има седам паробродских станица и два зимовника за бродове; у погледу подизања насипа за одбрану од поплаве на њој је до сада мало урађено.

Саобраћај који је Бродарски Синдикат имао прошле године на Драви износио је око 40.000 тона. Поглавито се преносила храна, дрво, и нешто угља. И ако је Драва највећим делом гранична река, ипак је она врло важна саобраћајна артерија, јер је на њој поред осталих места и Осијек, један од најглавнијих наших индустријских центара.

(4) *Тиса.* — И. ако највећа притока Дунава, Тиса је ипак са својих 460 пловних километара од мањег значаја но Сава. На 160 километара, колико она тече нашим земљиштем, за бродарство нема никаквих великих тешкоћа. Мале воде су, теоријски, врло ретке на Тиси, тако да се преко целе године може пловити до Сегедина. (Практично, бродари рачунају свега 250 пловних дана.) Између њенога ушћа и наше границе са Мађарском, на Тиси је извршено просецање извесног броја окука, да би она лакше могла да чисти своје корито од наноса, који јој нарочито много доноси Мориш.

С једне и с друге стране поред Тисе има велики број „водних задруга" са њиховим насипима за одбрану од поплава, пумпама и каналима. Тим радовима заштићено је од поплаве више стотина хиљада хектара земље и подигнута је јако народна привреда у целом Потисју.

На Тиси, за сада, немамо никаквих потреба за извођењем каквих нових хитних великих радова. Има доста мањих радова на осигурању обала и чишћењу корита које треба извршити, али су они од локалног значаја. — На Тиси немамо ни једног зимовника за бродове.

И ако врло велика река, Тиса је од увек имала доста слаб бродарски саобраћај, поглавито због правца њеног тока, који није имао никакве везе са Будим-Пештом. Како Тиса тече у правцу Београда, она ће у будућности играти улогу једно. много важнијег воденог пута. Бродарски Синдикат имао је прошле године на Тиси саобраћај од 100.000 тона.

(5) *Канал Краља Петра.* — Овај канал (раније Францов Канал) дуг је 118 километара, и везује Дунав са Тисом између Бездана и Старог Бечеја. Саградило га је једно повлашћено друштво од 1795 до 1801; саобраћај је отворен 1802, и трошкови око грађења износили су четири милиона бечких форината. Још одмах по отварању канала, то је друштво имало да се бори са разним тешкоћама и пропало би да га држава није потпомогла и, 1842, потпуно узела у своје руке. Ипак, 1870 године, донет је закон о уступању тог канала једном повлашћеном друштву, са државним учествовањем .

две петине трошкова за поправку старог и грађење новог канала Мали Стапар—Нови Сад (данас Канал Престолонаследника Александра). Повластица је дата на седамдесет и пет година, и у то је друштво ступила као најглавнији акционар једна енглеска кућа. Године 1871, оправљен је стари канал, а од 1872 до 1875 израђен је данашњи Канал Престолонаследника Александра и канали за везу са Дунавом ради снабдевања водом. Укупна дужина свих тих канала износи 231 километар. На Каналу Краља Петра има 6 бродарских устава и 13 пристаништа, а на Каналу Престолонаследника Александра има 4 бродарске уставе. На поправке старог канала и на грађење нових утрошено је око 11,000.000 форинти. Пре рата је канал давао врло мали интерес на уложени капитал. Саобраћај на каналу Мали Стапар—Нови Сад минималан је, а ни саобраћај на великом каналу није одговарао ономе што се предвиђало. У опште, канал се врло ретко употребљавао као краћи пут између Дунава и Тисе. Ова каналска мрежа данас има много већи значај по пољопривреду но по саобраћај, јер поглавито служи за оцеђивање воде разних задруга за исушење које су се око њега образовале. У погледу саобраћаја, важно је напоменути да ће канали за снабдевање водом који долазе од Баје остати са оне стране границе, и да ћемо ми због тога морати да на нашој територији што пре изведемо сличне инсталације да се ови водени путеви учине потпуно независним од Маџара, и да се не би појављивало питање да се и они уврсте у мрежу међународних водених путева.

(6) *Бегејски канал.* — Ради спречавања поплава које је Бегеј чинио разливајући се по Банату, ископан је концем XVII века, између Клека више Великог Бечкерека и Темишвара Бегејски канал. Тај је канал слабо испуњавао пловидбене захтеве који су од њега очекивали, и преко лета при малој води пловили су до Темишвара шлепови једва са трећином товара. Управо, дошло се до закључка да он не може једновремено да буде и пловни канал и канал за спровођење бегејске велике воде. После дугих промишљања, у најновије доба подигнуте су на њему бродарске уставе за одржавање нивоа мале воде; четири такве уставе налазе се данас у нашем делу Баната и оне потпуно обезбеђују саобраћај преко целе године.

Супротно каналима Краља Петра и Престолонаследника Александра, Бегејски канал игра веома важну улогу у саобраћајном погледу. Центар саобраћаја на томе каналу јест Велики Бечкерек; са Румунијом за сада не постоји њим никакав саобраћај. У току 19_0 године целокупан саобраћај био је 330.000 тона. Низ воду је поглавито превожена храна а уз воду дрво и угаљ.

(7) *Велика Морава.* — И ако се Великом Моравом данас не плови, она има услова да буде добар водени пут: то је

разлог што ћемо и о њој говорити на овом месту. — По величини свога слива Морава је нешто мања од Драве, и са њом има неких сличности. Једино јој је слаба страна што преко лета има веома малу количину воде. До грађења железничке пруге њеном долином на Морави је постојао известан саобраћај, па су чак вршена и извесна проучавања ради евентуалних радова који би је начинили већма пловном, али од како је подигнута железница, Велика Морава и пловидба на њој заборављени су потпуно.

Ако би се гледало на будућност, а не само на потребе од данас до сутра, онда би још одмах требало најозбиљније предузети проучавање Мораве до Сталаћа ради стварања великог пловног пута кроз унутрашњост Србије. Свакако да сада није много хитно приступати проучавању великих пројеката као што би био водени пут Морава—Вардар, али оно што би било релативно веома лако да се изведе, то је подешавање целе Велике Мораве за бродарски саобраћај. Од Сталаћа, преко Ниша, до Лесковца тај водени пут не би још задавао никакве изванредно велике тешкоће, али бисмо се у почетку могли скромно задовољити са оним што би нам са најмањим финансијским жртвама дало највећих резултата, а то је остварење пловности на Морави до Сталаћа. Веза коју би долина Велике Мораве добила са мрежом осталих наших водених токова, учинила би велики економски преокрет у срцу Србије. Треба радити да се она што пре оствари.

Из свега до сада изложеног излази да је мрежа наших водених путева у погледу унутрашњег саобраћаја од првокласне важности, а ослоњена на Дунав, велику међународну реку која нам долази из индустријских земаља средње Европе и везује нас преко Црног Мора са осталим светом, има велику важност за размену разних наших пољопривредних производа са индустријским производима других земаља. Природни је центар свих наших водених путева Београд. Пре нашег уједињења, државна и административна подела ометала је извођење систематских радова на Сави, нашој најпловнијој реци: нарочито подешене железничке тарифе убијале су пловидбу на њој, и све што није било у непосредном интересу Беча или Пеште није се радило; пловидба је била слаба чак и на Тиси, јер ова река не конвергира Пешти. Стварањем наше уједињене државе све је то измењено, и Београд, природни центар тих водених путева, постао је у исто време и државни центар. Из свих ових разлога, ми морамо имати у погледу водених путева један систематски државни програм који треба на првом месту да исправи све оно што је било немогућно, или што намерно није до сада рађено.

За остварење систематскога рада на побољшању наших водених путева потребно је да остане у томе погледу цен-

грална административна организација, каква је за те радове већ уведена од нашег уједињења. У погледу извршења регулаторних радова на нашим рекама, на првом месту треба ставити преображање воденог пута Београд—Босански Брод—Загреб у првокласни водени пут; паралелно и слично тим радовима треба изводити и радове на Великој Морави, јер ће водени пут Загреб—Београд—ушће Мораве—Ћуприја—Сталаћ представљати тако рећи саобраћајну осовину — кичмени стуб наше државе.

Београд, центар наших водених путева, треба снабдети великим пристаништем на Сави или пред ње. То ће пристаниште бити једна од најглавнијих веза између наших железничких линија и мреже водених путева. Оно ће имати да буде типа трговачког, и поред осталих техничких инсталација, мора бити подешено да врши улогу регулатора саобраћаја између наших водених путева и велике железничке линије која ће везивати Београд непосредно са морем.

Овај кратак програм морамо извести безусловно, у прво време, и скромна данашња финансијска средства наше државе биће довољна за његово извођење. Велике планове о каналима Морава—Вардар и Београд—Купа—Бакар, у овом тренутку, можемо одложити за будућност.

МИЛАН М. ЈОВАНОВИЋ.

ЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД.

СА ЗБОРА НАРОДНЕ БАНКЕ.

На дан 4 априла био је први редовни збор акционара Народне Банке Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Збору је поднесен извештај о раду за време од 1 фебруара до 31 децембра 1920. За припрему око уређења и отварања филијала требало је пола године, тако да је у целој земљи отпочео рад тек 1 августа 1920.

Народна Банка располаже са петнаест филијала, од којих је само један у Јужној Србији (Скопље), а осталих четрнаест су у важнијим трговачким градовима по Хрватској, Босни, Словенији и Војводини, где су до уједињења били филијали Аустро-Угарске Банке. У погледу кредита најјаче стоји Загреб, па онда Београд. Док је у седишту централе одобрено кредита свега 89,9 милиона динара, дотле је у Загребу отворено кредита за 147 милиона динара. Београд ипак држи већу готовину код Народне Банке, по жиро рачуну (44,8 милиона), док је у Загребу било свега 38,6 милиона, и ако располаже много већим кредитом него Београд.

За олакшицу плаћања и употребу жиро рачуна за обрачун (путем чекова) наш пословни свет треба тек да се васпитава. У ово време, кад се често осећа оскудица у новчаним средствима и кад је оптицај новчаница на крају прошле године износио 3.344,127.710 динара, знатно би се смањила циркулација новца и олакшала плаћања кад би се жиро рачуни чешће и у већем износу употребљавали.

Од 1 до 31 децембра прошле године отворен је био упис за уплату 40.000 нових банчиних акција по цени од 720 динара у злату. За месец дана уписано је свега 4421 акција. Највише је уписала Љубљана (1.195 комада), па онда Београд са Србијом (нешто преко хиљаду). Сарајево се одазвало више него Загреб, ма да је као економски центар Загреб јачи од Сарајева.

Овај слаб одзив побудио је Владу и Народну Банку да у неколико измене начин уплате. По предложеној измени члана 7 Закона о Народној Банци, која је примљена на акционарском збору, уплате нових акција могу се вршити или у злату или у сребру, рачунајући 20 динара у злату за 80 динара, и то у пет једнаких годишњих делова, од позива на упис. Позив ће се објавити по споразуму Министра Финансија и Министра Трговине. Кад се прилике на валутном тржишту поправе, онда ће се купити злато за одговарајућу вредност сваке акције и остатак преко тога вратиће се акционарима. На тај начин једна акција стаће 2820 динара у новчаницама, или скоро за 200 динара по акцији јевтиније него што је данашњи берзански курс акција Народне Банке. Међутим, кад су се акције уплаћивале златом, онда је њихова вредност износила (с обзиром на курс 120 динара за један наполеондор) 4320 динара. Разлика је, дакле, за читавих 1500 динара по акцији, и онда је разумљиво што се овом питању поклања толико пажње. Сматрамо као несумњиво да ће упис акција бити врло јак и да ће свих 40.000 комада акција бити одмах уплаћена прва уплата.

С друге стране, учињено је да акције наше новчаничне банке постану један папир за спекулацију и за ренту, јер су укинута ограничења из члана 39 Закона о Народној Банци. По томе члану дивиденда није могла бити већа од 10% од вредности чисте имовине Банчине, т. ј. рачунајући вредност једне акције 720 динара у злату, као што је утврђено приликом отварања уписа за уплату. Загарантована најмања дивиденда је 6%. Отпала је и она одредба из Закона по којој се дивиденда у злату има обрачунати по средњем курсу Београдске Берзе за девизе на Њу-Јорк за чекове доларе, при чему курс једног долара не може бити виши од 20 динара. Дивиденда ће се плаћати, дакле, у динарским новчаницама без обзира на курсеве као што су и Банчини приходи и као што ће се и нове акције уплаћивати.

У накнаду за ову концесију дату акционарима, држава је тражила нове кредите од Банке. На дан 31 децембра прошле године држава је дуговала Банци 3.283,291.499 динара. Од тога је нешто више од једне милијарде дужна за откуп круна, а остатак представља дуг који је држава учинила код Банке због недовољних својих буџетских прихода. Поред оволиког дуга, на збору је одобрен пројектовани споразум између Владе и Банчине управе, да се држави стави на расположење још 850 милиона динара. Члан 12 Закона, који је предвиђао суму од 150 милиона као највећу до које Министар Финасија може есконтовати благајничке записе, измењен је тако да је ова сума повећана на једну милијарду. Интерес по овим боновима смањен је од 2% на 1% годишње.

Према тексту самог споразума, од овог новца имало би се првенствено дати:

За поправку саобраћаја	дин.	200,000 000
За Аграрну Банку	„	100,000.000
За помагање трговине, индустрије и заната (у виду кредита)	дин.	100,000.000
За инвалиде и њихове породице и остале хитне потребе, у које, на прво место, спада накнада ратне штете	дин.	450,000.000

Као што се види, ови кредити биће првенствено употребљени на нове инвестиције и на продуктивне циљеве, те неће, као до сада, тип кредита бити чисто потрошачки. Много су опаснији по курс динара они кредити који иду на попуну дефицита.

Управни Одбор Банчин, жали се у своме извештају да се државни порези или никако или рђаво прикупљају, а тако исто и остали приходи „услед рђаве организације прикупљања прихода, недовољне свести о грађанским дужностима и недовољног финансијског законодавства.“ Кад ништа не помажу наредбе пореских власти, онда је потребно да се из кругова самих пореских обвезника, а нарочито из пословног света, упућују опомене грађанима да врше своје обавезе према држави. Треба једном сви да будемо на чисто: престанком дефицита и изравнањем прихода и расхода у државном буџету држава неће имати потребе да зајми од Народне Банке; количина банкнота у оптицају неће се повећавати; курс динара ће се поправити: цене намирницама ће пасти, и ми ћемо поступно и стално ићи у сусрет бољим данима.

Врло је добро учињено што се у извештају Управног Одбора Народне Банке додирује питање о покрићу новчаница. Ту је сасвим умесно напоменуто да покриће не игра главну улогу за курс новчаница. Јер, наша крунско-динарска новчаница има покрића у металу и потраживањима у иностранству за 12.9%. То је само за 4% мање него код Француске Банке, па ипак је француски франак два и по пута скупљи

од динара, или за 150%. И један обрнути пример. Чехо-Словачка има, на 11 милиарди круна у оптицају, 10 милиарди у потраживањима на страни и у металном покрићу. Чехо-Словачка круна је, међутим, упола јевтинија од нашег динара.

И један и други пример доказују да покриће новчанице не игра главну улогу у одређивању њеног курса. На овај курс утиче читав низ економско-политичких момената. Али су два најглавнија: у којој мери држава ангажује Народну Банку за покриће својих ванредних расхода (као и буџетских дефицита) и међународни трговински биланс.

Оба случаја су за нас неповољна. Видели смо већ да је од 3,344 милиона динара у оптицају, држава ангажовала 3.283 милиона. Што се тиче трговинског биланса, ту имамо према иностранству пасиву од преко две милиарде, т. ј. према вредности извоза од 1.320,606.055 динара, имамо увоз у укупној вредности од 3.417,767.197 динара. Још кад се узму у обзир плаћања државе и приватних лица у иностранству (што не пролази кроз трговинску статистику), онда је та пасива још већа.

Потребно је да се та заблуда о покрићу новчаница разбије, нарочито што се као покриће рачунају и државне домене у вредности преко две милиарде. Познато је, међутим, да су и теорије и пракса новчаничних банака одбиле такву врсту покрића за издавање новчаница.

НИКОЛА СТАНАРЕВИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — ТУРСКА И ГРЧКА. — БРИТАНСКО-РУСКИ УГОВОР. — ШЛЕСКИ ПЛЕБИСЦИТ. — АВАНТУРА КАРЛА IV.

Лондонска Конференција је израдила један предлог за решење грчко-турског спора, који се све више развија у формални рат. Грци који су са онолико живости и задовољства протерали Венизелоса, и довели Константина, увукли су се дубље у мало-азијску авантуру него што је мислио и сам Венизелос. Докле је овај грчку војску употребљавао више за свој дипломатски рад, дотле је краљ Константин увукао Грчку у прави рат са Турцима. У место да прими предлог Константин је добио рат, чији су изгледи све неповољнији. У Лондону су Савезници предложили за Цариград, Смирну и Дарданеле режим који је био за обе стране повољан. Савезници су пристали да евакуишу Цариград и смање број трупа у Галипољу, Исмиду и Чанаку, и да допусте Турској слободан пролаз преко Босфора; да суже демилитаризирану зону у Дарданелима и у Босфору; да у Смирни остане грчки гар-

низен а у смирненској области турска управа. Што Турци нису око примили то није чудо, али што се Грци домишљају то је тешко разумети. Турци су имали изгубити своју територију, а Грци са по муке могли су добити највише што се после Обнове Константинова режима могло очекивати. Они су правили од готовога вересију.

Докле су се у Сен-Џемском Двору у Лондону водили преговори о овоме питању, дотле су владе енглеска и совјетска потписале један трговачки уговор у Лондону. То је нека врста прелиминарног Уговора о Миру између Русије и Енглеске. Овај Уговор нема уобичајено обличје међународних уговора. Потписао га је британски Министар Трговине и делегат Лењинов, а не Министар Иностраних Дела Лорд Керзон. Тај Уговор, међутим, и ако регулише чисто трговачке односе између Велике Британије и Совјетске Републике, регулише и извесна политичка питања. Енглеској је стало да може куповати и продавати у Совјетској Русији сировине и робу, али јој је много више стало да Лењинови људи не буне Индију, и оставе Персију и Авганистан на миру. У мислима британских државника не значи много то што су они дали совјетским представницима у Енглеској исте прерогативе које имају амбасадори и министри страних држава у Великој Британији, што су на неки начин признали званично Републику Московску, ако Троцки и његови потчињени оставе бољшевичке идеје за Европу. Британска влада је показала више на обавезу „диктатора пролетаријата“ да неће бунити и оружати немирне људе у Индији и Авганистану, него ли на сировине из Русије. Забрана увоза бољшевичких начела у ове земље милија јој је од свег оног краденог злата и сребра којим совјетска влада плаћа и купује робу у Енглеској или Америци. За Лењина и другове је свакојако ово један успех. Бити признат од Велике Британије значи бити сутра и од других примљен на разговоре. Досадашња европска заједничка акција изгубила је своје какво такво јединство; а француска идеја за стварање једног гвозденог обруча од Данцига до Варне изгубиће добар број адвоката. Пораз Пољака у Горњој Шлеској приликом плебисцита ојачаће наде Руса за повраћај руских покрајина.

Пољаци су прошлог месеца изгубили на плебисциту битку. Горња Шлезија, која је чак и по немачким статистикама од пре рата, насељена већином Пољака, 20 марта је дала у већини свој глас за сједињење са Немачком. За Пољаке је дало глас око 462.000, а за Немце око 709.000 — и ако има у Горњој Шлезији скоро три четвртине Пољака, а остало Немаца. Ова стара пољска провинција, која је велика колико Корушка, јесте врло богата угљеним мајданима (шездесет и три, са 44.000.000 тона угља), са рудницима гвожђа, фабрикама

цемента, индустријом гвожђа и древета. И овде, као у Корушкој приликом плебисцита прошле године, било је много општина које су дале свој глас за Пољаке, то су махом сеоске општине. Све вароши, са два три изузетка, са великом надмоћношћу су немачке, исто као и у Корушкој. Само, у Горњој Шлезији Пољаци су без поседа: три четвртине њеног простора су у рукама Немаца, а тек једна четвртина припада Пољацима. Велике поседе које је у своје време фаворизирао познати Биловљев закон за откупљивање и германизацију поседа у целој Пољској (коју су при деоби Пољске под Фридрихом Великим узели) држе Немци: руднице и индустрије и предузећа тако' исто. У Корушкој је било нешто сличнога. Али, и овде као и у Корушкој, и ако се чинило све што је стајало у власти пољске владе и патриота, народ се изјаснио против. И, оно што је писао Г. Ј. Цвијић о становништву Корушке, о приликама и односима његовим са дугогодишњим робовањем под Немцима, то се може и овде применити. У Горњој Шлезији је већина Пољака, али та већина је научила да њоме владају Пруси. Под Прусима им је било добро, мирно; други се бринуо о свему за њих, а они вукли јарам. Пољска данашња са својим авантурама у Русији и Литви, са рђавом, управо најслабијом валутом у Европи (1 динар: 30 марака), са економски и финансијски рђавом ситуацијом, утицало је да Пољаци у Шлезији претпоставе оно прво. Али, последња реч није речена у овоме правцу. Велике Силе имају да одлуче како ће се уредити ово питање. Сви су изгледи да ће Француска, која је главни заштитник Пољске, настојавати да се Немачкој доделе оне општине у којима је већина Немаца. Савет Амбасадора у Паризу имаће сад да донесе одлуку и о томе и о распореду рудника угља у Шлезији.

Исход плебисцита у Горњој Шлезији створио је сада једну интересантну ситуацију. Немачка је у марту месецу у Лондону тврдила да ће одговорити својим обавезама из Версаљског Уговора, ако јој се досуди Горња Шлезија. Она је то као неки услов стављала и тако је довела Савезнике пред алтернативу: или да јој учине по тражењу или да је одбију и приме све тешкоће одуговлачења и препирања са Немачком, која у мају има да да свој последњи одговор. И за нас ова ствар има великог интереса, јер се за њу може везати и нека наша акција за исправку граница у Корушкој, где су на плебисциту у октобру прошле године крајеви јужно од Драве у већини дали глас за нашу државу.

Бивши цар и краљ Карло IV, прерушен у одело једног простог човека, стигао је возом 27 марта у Мађарску, у Сомбатхељи, једно место близу аустријске границе. Одатле је отишао у Пешту где је преговарао са намесником Хортијем и Владом. Преговори су били такви, да је бив. Краљ морао

да оде натраг у Сомбатхељи код бискупа, и тамо очекује догађаје. Он је рачунао као извесно да ће га дочекати оберучке и војска, и народ, и Влада, и адмирал Хорти. Он је веровао да ће успоставн његовој на мађарском престолу бити противни Савезници и суседне државе. Ипак изгледа да је ослањајући се на извеснеројалистичке пријатеље у Француској и Великој Британији, рачунао и на извесну млакост и попустљивост Савезних Сила. Он се преварио. Савет Амбасадора у Паризу већ је 1 априла једногласно одлучио да понови раније одлуке по којима се рестаурација ма кога члана палих династија има сматрати као опасност за мир у Европи. Он је своју одлуку стилизовао тако да су Хорти и влада мађарска били на чисто да њихов некадашњи краљ мора натраг ићи. „Рестаурација Хабсбурга би пореметила темеље Мира; а Савезници је не могу ни признати нити трпети.“ Ова одлука је поткрепљена и једном заједничком и, изгледа, енергичном акцијом Чехо-Словачке, Румуније и наше државе. Ове три државе дале су на знање Савезницима и Хортију да ће употребити војничке мере ако ова рестаурација постане свршеним чином. Италија, па и Аустрија, у овом погледу имале су добро држање. Рапалски Уговор је почео сад дејстовати брзо; кад су италијански интереси ове врсте у питању. Италија је најскрупулознији поштовалац међународних уговора.

После оваквога развоја ствари, Карло IV се вратио 6 априла у Швајцарску. Разочаран у права осећања Мађара, преварен од својих приврженика у Угарској, и монархиста расутих и по републикама и по краљевинама, рђаво обавештен о општим приликама и расположењима у Европи и земљама око Мађарске, која је у истини ројалистичка.

ИНОСТРАНИ.

ПОДСЕТНИК.

Априла 1. 1921 — Грци претрпели велики пораз у Малој Азији од турске војске.

Априла 5. — Бивши аустро-угарски владар, Карло IV напустио Угарску. — Председник Сједињених Америчких Држава одлучио се против Версаљскога Уговора и против Лиге Народа, али објавио да је Немачка крива за светски рат. Питање о Колонијама Немачким отворено.

Априла 6. — Карло IV стигао у Швајцарску, после тешкоћа кроз Аустрију.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — ОПТУЖБА Г. РОЈЦА.

У последњем броју *Нове Европе* Г. Др. МиланРојц је објавио један необично дуг и, упркос томе, један необично занимљив чланак. Он је упућен Србима и садржи једну тешку оптужбу, и, на жалост, добро документовану. Он долази од једног Хрвата и садржи довољно искрености, и, на жалост, несумњиве искрености. Упућен Србима, он није уперен на

Србе; и ако довољно искрен, он ни мало не вређа. Немајући изворе у мржњи, он мирно излаже чињенице, оне које су, по њему, одвеле данашњем незадовољству у Хрватској: једна јасна и необично поучна историја о томе како се једна добра ствар може упропастити у рђавим рукама. Све се оне своде на систем државне управе и лично понашање државних органа. Али док су прве неоспорне, нису и друге, бар не у истој мери. За оне прве пада сва одговорност на владе; за ове друге не пада сва одговорност на државне органе. Падајући у потпуности на разне владе, она не пада свом тежином на Србе у њима, бар не на оне из Србије; али падајући делом на државне органе, она пада и на Србе из Србије.

Чињенице Г. Ројца поражавају, али има нешто што оне не објашњавају. Систем државне управе дигао је противу себе и Србе из Србије, али их није дигао противу државе. Систем државне управе у Хрватској дигао је противу себе сељачке масе у Хрватској, али у место да их подигне противу влада, он их је подигао противу државе. Систем је био несумњиво рђав: владало се уредбама и наредбама, не законима, и што је још горе, рђавим уредбама и рђавим наредбама; није се имало методе и завладао је хаос. За све, у колико нису криви догађаји, криви су људи, криве су владе. А не устаје се на њих, него на државу. И у тим владама ко је крив за политику у Хрватској? Најмање Срби из Србије: у свима владама они су се по правилу ослањали на Хрвате и Србе ван Србије. А устало се на Србију: поклич је „проч од Србије!“ Зашто? Зашто се устало на државу, а не на систем државне управе и људе који га спроводе? Зашто се устало на народно уједињење, а не на људе и начин на који се оно спроводи? Може бити да се варамо, али нама се чини да се устало из оних истих узрока, из којих је Г. Радић још „у Народном Вијећу посијао прво сјеме противштине против прихваћенога програма уједињења, а овај приједлог све јаче и све са већим фанатизмом заступао у страначком органу, хватајући сваку згоду и сваку омашку у животу нове државе да ствара и јари незадовољство и нерасположење у народу“. Онда кад је Г. Радић посејао ово семе раздора уједињењу, није било овог система државне управе ни ових државних органа. И поред овог система, и поред ових органа, то семе не би могло уродити плодом, да није — пало на погодно земљиште. Ту, у менталитету хрватских маса треба такође потражити узроке данашњим приликама у Хрватској. Српско-хрватска коалиција релативно је снажна, али тешко да би за једно кратко време могла у корену изменити оно што су векови стварали. И поред све своје велике улоге, она тај успех није могла постићи. Зато, ако је и необично тачно све оно што Г. Ројц уписује у грех државној управи, мало смо у сумњи о примерима личног понашања државних органа које Г. Ројц

изводи. Кад нам Г.Ројц каже, на пример, да је један пуковник на улици љубазно позвао себи једног господина и, кад му је овај пришао, отпочео га тући, ми немамо разлога да не верујемо Г.Ројцу, али имамо разлога да не верујемо томе господину. Тај је пуковник у свом животу морао срести много људи и на улици и у својој канцеларији, и није дигао руку на њих. Зашто је дигао на овог господина? Зашто је данас васкрсла баш стара, франковачка парола „Апцуг Срби!“

Један рђав систем државне управе даје се много лакше излечити него један рђав менталитет широких народних маса. И зато будућност народног уједињења и зависи много више од хрватске интелигенције, него од српске или словеначке.

ПРИВРЕМЕНИ.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Zdenka Marković, *Let.* — Zagreb, Izdanje Knjižare Z. i V. Vasića, 1920.

„...Хвала понајприје вама, који сте ми толико пута хотице и нехотице задали бол;

и вама који сте ми припомогли до разочарања, можда грких и тешких;

и вама, који сте ме погледима својим вријеђали и ријечима својим хтјели да отрујете;

— — — — — — — — —

и вама, који сте ме исцрпљавали и душу ми испијали, а да ми нисте ништа на узврат дали;

вама, који сте настојали да ме окрадете, да ми подло изнесете благо из ризница мојих и да као лупежи нетрагом побјегнете с њим;

и вама, који сте сунчане моје дане застирали копреном, спреденом од мрака и туге,

свима вам хвалим...“

Кад прочитате, у самом уводу, ове топле редове, очекујете да ћете у наредним странама наћи повест нежне, широке и више свега добре словенске душе. Али, одмах затим, из идућих редова, нешто тако лепих, добијате сасвим други утисак: списатељица не захваљује другима скрушено, покајнички, у жељи да се понизи пред људима; она им захваљује зато што се само преко њих могла успети до оних врхова „до којих не допире више ни презир, ни хула“ људска, што је само преко њих дошла до свог личног усавршавања. Као што нагађате, ту даље неће бити речи о племенитим, оданим душама

које се жртвују, у књизи ће се говорити о уздизању једне душе, опивене самом собом и лепотама природе и уметности.

Сва три дела ове књиге: и *Пјесме Дјевојачке*, и *Лет* и *Отац Михаел* изражавају једно; било у облику песме, било у облику писма, или у облику приповетке избија увек једна иста идеја списатељке: свакидашњица је тако мало лепа, винимо се у висине, узлетимо ка срећи, сунцу. И тако, ма да само један део ове књиге носи име *Лет*, оно се врло згодно односи на делу књигу.

Пјесме Дјевојачке су химне љубави. Оне певају љубавне слутње, снове, чежње, радости и јаде. Песме су пуне заноса и ватре, пуне страсних акцената као библијска *Песма над Песмама* или Сафине Оде. Али, у свем њиховом заносу, у свем трептају и раскоши, осећамо извесан несклад: откуда то да је једна девојка толико свесна саме себе и своје лепоте, откуда то да девојка, нежна и чиста и млада девојка, која тек сања о љубави, пева своје снове речником најискуснијег љубавника? У свој овој лирици, пуној полета и лепоте, нарушена је хармонија и ако списатељица толико тежи за њом.

Већ у *Пјесмама Дјевојачким* види се колико Гђицу М[illegible] интересују душевни проблеми, и колико она вешто уме да проналази и кутове нама прикривене. У *Оцу Михаелу* проблем психолошки много је сложнији и значајнији. Отац Михаел, доминикански калуђер, рођен у цветној Фламанској, волео је још у детињству „посве друго него о чему су људи обично говорили“; волео је црквене торњеве што су [illegible] високи“, сањарије у мрачним и пространим [illegible] уз звуке оргуља, где је завидео анђелима „за њихова велика златна крила.“ Доцније се повукао у један стар швајцарски самостан, да се у самоћи преда размишљању и научном раду. Он је и изврстан проповедник, и од његових речи слушаоцима душе расту као „набујале воде“.

Једне горске пролетње недеље, „кад је свијет и зрак плав и пун злата“, држећи проповед у цркви, отац Михаел угледа у гомили занетих слушалаца два чудна ока, у којима се „нешто прелијева и љеска“, и које су гледале *крадом*, и читале му душу. Те очи су биле очи младе студенткиње, Бугарке Кресе Петрове. Отац Михаел не може да заборави те очи, оне га свуда прате, он их види свуда, у цветним пољима, у китама цвећа, на далеким путевима, у својој ћелији, и та идеја више га никако не напушта. Он је отискује од себе, али му се она намеће двоструком јачином. Та душевна криза — освајање пожудних мисли у глави једног савршеног испосника насликана је врло пажљиво и успело. У том погледу најбоље је поглавље „Мадони“. Али [illegible] крај? Кад се отац Михаел нађе [illegible] очи, с уздрхталом, узбуђеном девојком, кад је он својим усплამтелим погледима пије и каља, од чега се она опсеве

шћује, одједном се код њега јавља преокрет. И писац покушава, на неколико страна, врло реторских уосталом, да нам да објашњење тог наглог душевног преокрета и одрицања у души калуђера жедног живота. Како су та објашњења слаба и како нас не могу да убеде! Колико нас више осваја, у сличној сутуацији, у *Таиди* Анатола Франса, онај очајан, али дубоко човечански крик испосника ситог одрицања: Све је лаж — само љубав је вечита... Одрицање и одлазак Оца Михаела, међутим, представљени ма како узбудљиво и болно, не дирају нас: изгледају нам тако далеки од живота, нереални, психички немогући...

Трећи одељак, главни одељак књиге, добио је своје име по слици којом је јунакиња приче, млада уметница, извојевала себи име уметнице: „Комадић неба и комадић мора, па два велика крила, разапета у уздуху, и слабо младеначко тијело, које се испод њих пуно среће светлуца и мишиће напиње, то је моја нова слика: *Лет.*“

Млада уметница, још као девојче у гимназији, прижељкивала је да се, као Икар или Фаетон, вине у модрозлатне висине, у мирисе етра, у свемир, ван граница овога света, тамо „с ону страну живота“, и ако је осећала да је „до тамо далеко, страшно далеко“. Али она је схватила тајну, коју Икар и Фаетон нису познавали: летети се може душом, а не телом. А душа узлеће ка сунцу радом и, нарочито, уметношћу. Цео *Лет* састављен је од покушаја узлетања, падања падања на земљу и разочарања, поновног дизања и најзад, непоколебљиве вере да ће у томе успети. Све своје стрепње и наде, уметница преко писама казује свом пријатељу из детињства, чију душу жели да „разоткрије“, и цела ова преписка има сврху: да се душе слију и узлете заједно у свемир. Али, при првом сусрету, заволеше им се и очи и уста њина, — и душе, заједно са својим грешним телима улећу — у брак.

И читалац, сав понесен дојакошњим вртоглавим висинама, тужи се, с извесним разочарењем: баш смо ми људи бедни створови; толико се устремљавало у вис, толико посегнуло, толико лепршало крилима, крилима великим као плашт, — и све то само, као што вели Г. Бранко Лазаревић, — да Петрија нађе Петра.

Ипак, књига Гђице Марковић једна од ретко успелих књига у нашој књижевности. Тај успех постигнут је поглавито изванредно брижљивом обрадом сваког одељка, сваке стране, сваке реченице. Гђица Марковић уме да запази сваку значајну појединост, уме да распреде и наслика и најзамршенији душевни покрет својих јунакиња, а њине душе су занимљиве, сложене, модерне. Али, као што нас где-где вређа властито истицање тих јунакиња да оне нису „обичне девојке“, тако

исто тај њин вечити трк за лепотом смета им да опазе и правилно оцене најпростије „обичне“ ствари. У једном наступу доброте, јунакиња *Лета* жели да зађе у радничке станове и да том малом свету отвори очи за лепо: учиће их гледати лепе слике, избациваће одатле вештачко, — неизграно цвеће и „*шаролике вазе*“!

Изгледа да је списатељица, и ако са својом јунакињом проповеда бежање од људи, познала добро њих, њихове тежње и мисли. Нема много проблема и мисли модерног човека који нису њу занимали: слава и љубав, вредност живота и уживања, таштина свега и ограниченост људске природе, привукли су на се њену пажњу, и о њима је рекла неколико лепих и оштроумних мисли. Али, највише се задржала на уметности и раду, чија је свештеница. Вредност рада она је дубоко осетила, и то је у *Оцу Михаелу* тако лепо изразила, да то место долази у ред оних речи које ошину читаоца као муња, урежу му се у душу, и остају му као један од путоказа за цео живот.

Скупа узев, књига Гђице Марковић чини једну новину у нашој књижевности. Већ и друге савремене наше списатељице унеле су у нашу књижевност пуно нових, специфично женских особина: Гђа Исидора Секулић своју претањену психологију, Гђица Милица Јанковић нежност и доброту, Гђа Зофка Кведер-Деметровић тежњу за правицом. Гђица Марковић, пак, својом способношћу да изради деликатне портрете сасвим изузетних личности, какве се не срећу често у животу, и вештином да их стави у оквир изаткан од песме, чежње и љубави, јесте представник једне такође превасходно женске особине: страха од реалности и бежања у плаве снове.

ПАУЛИНА ЛЕБЛ-АЛБАЛА.

ПЛАТОНИЗАМ И САВРЕМЕНА НАУКА.

Платон, *Симпосион* (*Дијалог о Љубави*), превео Владимир Периновић, професор гимназије. Сарајево. Издање И. Ђ. Ђурђевића, 1921. („Мала Библиотека“, св. 254—56.) — Луј Фавр, *Научни Дух и Научни Метод*, превео Милан Шевић. Београд. Издавачка Књижара „Напредак“, 1921.

Платон је мислилац који има најпространији и најсилнији утицај на развој европске мисли. Платонизам, у ономе што он у битности својој јесте, живео је кроз све векове, управљао је мишљу европском кроз целу историју њену, и данас је основа целокупном менталитету и схватању европске културе. Данас, он је проширени и нешто модификовани платонизам Платона; али он је данас, тако модификован, темељ на коме се диже модерна наука, он је подлога савремене вере у науку. Прва Обнова у историји европске мисли биће она која буде

раскрстила са свемоћношћу платонизма, она која му буде одредила прави и правилан обим и значај, она која буде умела ослободити се његове власти онде где влада други дух и други закон. Има знакова по којима би се могао предвидети, још у нашој садашњици, почетак такве једне Обнове. У историји европске мисли се јављају „људи Обнове“. Тешко је уочити их и осетити их данас, у доба у коме живе ту са нама, пред нама и поред нас; али, знаци су ту.

Наше доба својом вером у науку, својим богатим примењивањем науке, својом индустријом и техником, својом рационалистичком религијом и неодољивим развојем свога господарења над природом, над материјом — наше доба је до краја изведено и до краја раширено и развијено основно начело платонизма. Тако да су „научни дух и научни метод“, пароле савременог рационалистичког човека, дух платонизма и метод платонизма. И уверење да царство научног духа, „царство овога света“ (по завршним речима Фаврове књиге), није ништа друго до оно основно уверење платонистичке филозофије које се протеже кроз веру човекову од времена старог Платона па до савременог научника-индустријалца. Од дела Платонових — која су носила тако уметнички карактер, па до данашње вере у науку и до данашње рационалистичке вере — један је пут развоја којим је људска мисао у Европи ишла толико векова.

Отуда ове две књиге имају нечег дубље заједничког што се на први поглед не би дало видети. Прву смо добили по одлуци преводиоца и издавача „да у српском преводу издају сва најбоља класична дела старих Грка и Римљана“; добили смо је дакле не из непосредно филозофског интереса него преко интереса да се у српску преводну књижевност уведе класична књижевност. Другу смо добили свакако по уверењу преводиочеву који је ваљда ишао за савременошћу; у сваком случају, Фаврово је дело карактеристично по схватања савремене научне индустрије и индустриске науке, ако и ништа друго. Вредност је прве књиге: што је једно од уметнички најбољих дела великог Платона, што му је кратки преглед грчке филозофије до Платона (и о Платону) врло језгровит, стваран и практичан, што је објашњавано стварним и свих врста примедбама испод текста. Недостатак је прве књиге: врло рђава штампа, и уопште опрема. О коректности превода проговориће свакако стручњак. Друга књига нема недостатке прве, бар у погледу техничке опреме која је, може се рећи, врло добра. Али, у накнаду, има друге недостатке: избор књиге за превод није био најсретнији, а превод тако исто није био најсретнији. Имајући у виду стварне потребе наше преводне филозофске књижевности, преводилац ове књиге био је исто толико сретан у избору колико је и раније бивао. Превод је, читан овако као целина на српском језику, рђав; и то је једна стална

особина преводиоца. Оно што нарочито пада у очи, јесте брижљиво проведена рђава интерпункција којом се просто упропашћује живот и смисао текста.

Кад човек промисли, поводом ових књига, о нашој преводној *филозофској* књижевности, зар да не осети опет потребу организованијег рада, који би давао и боље и плодоносније последице по развитак филозофске културе у нас?

ВЛАДИМИР ВУЈИЋ.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Страст". — Као друга свеска колекције *Jugoslavenska Literatura*, коју издаје загребачки накладник Јосип Чакловић (Тисак Дионичког Друштва за Графичку Индустрију, [illegible] VI), изашао је један „роман из београдског живота", *Страст*, „дјело одличнога српскога писца Г. Давида С. Пијаде", које, по издавачевом мишљењу, „живо црта сву трулеж данашњег друштва и данашњег одгоја." Сличне теме, са много више познавања предмета и много више успеха, обрађивао је у нашој књижевности Г. Божа Савић у познатим својим романима: *Две Сестре*, *Делфа*, *Самоубиство једне Швабе*. Какве биле намере пишчеве и издавачеве, цео тај мали роман од деведесет и девет страница не представља, чак ни за осредњег читаоца, ништа друго до један прост покушај из области чисте порнографије.

М. В.

Нов један превод Оскара Вајлда. — Никаква потреба српске књижевности није захтевала да Г. Војислав М. Петровић преведе с енглеског, а београдска издавачка књижара „Напредак" објави *Кантервилски Дух и још неке приче* од Оскара Вајлда. Ове алегоричне бајке, чија је главна драж већином непреводљиве природе, и чији је строго лични и локални хумор остао неразумљив и самом преводиоцу, тешко да ће моћи да одушеве читаоца невичног и неуког баш у тим елементима. Наивна разметања преводиочева у предговору који је требао да српском читаоцу претстави писца *Слике Дориана Греја* (о коме чак и они наши кафански литератори који не читају енглески знају више од Г. Петровића), [illegible]смен и аљкав превод, одсуство сваког знања и осећања у питањима стила, и енглеског и српског, [illegible] структуре све то чини да српски читалац овакву једну књигу одбије као једну крајњу књижевну непристојност.

М. В.

Часопис Историјског Друштва у Марибору. О озбиљном и симпатичном нашем Историјском Часопису (*Časopis za Zgodovino in Narodopisje*) што га, под редакцијом професора Д-ра Фр. Ковачића, издаје Историјско Друштво у Марибору већ је било помена у нашем листу. Сад бележимо да је изашла и једна свеска Часописа за 1921 годину са одабраном садржином: расправе, прилози, критика, друштвени гласник и некролог. И ако је овом нашем Историјском Друштву седиште у Словеначкој, његов се Часопис бави не само историјом и етнографијом читаве наше земље, већ има и прилога на српско-хрватском наречју нашега језика. У овој последњој свесци, на пример, саопштио је Г. Тих. Р. Ђорђевић у српско-хрватском преводу „Путовање Симона Клименса кроз северозападне крајеве наше земље 1715 године“, у коме је енглески путник описао свој пут из Беча, преко Будима, Столног Београда, Весприма, Камиже, Вараждина, Загреба, Карловца, Требња, Трста, Горице, Љубљане, Цеља, Марибора и Граца до Беча, – дакле кроз наше крајеве ван Словеначке.

Ч. Т.

— —

„Сто Ремек-Дела Страних Књижевности.“ — Позната париска издавачка књижара „Обнова Књиге“ (La Renaissance du livre), која је још пре рата издала једну колекцију (стотина свезака) најлепших дела француске књижевности, у јевтином и спретном издању, предузела је да објави сличну једну колекцију, такође у сто свезака, изабраних ремек-дела страних књижевности, *Les Cent chefs-d'œuvre étrangers*. Још у другој половини XVIII века, један просвећени француски космополит, маркиз Поми д'Аржансон, покренуо је био чувену *Bibliothèque universelle des romans* (1774) у намери да у њој објави најпознатија књижевна дела свих страних народа, али је та велика збирка остала незавршена, из простог разлога што је у то време у Француској било врло мало људи који су познавали језике и књижевности удаљених народа; за нас та Библиотека и њен издавач имају интереса у толико што је, како изгледа, једна њена свеска имала да донесе француски превод Гундулићева *Османа* (Léon Gautier, *Les Épopées françaises*, t. II, Paris, 1892, p. 679.); тај превод није никад угледао света, али је оригинални препис Гундулићева спева, који је у ту сврху био набављен, и данас сачуван у Паризу, заједно са две песме Качићева *Разговора Угодног*, у Арсеналској Библиотеци, као што је познато. У првој половини XIX века, нарочито за време романтизма, интересовање за стране књижевности изазвало је највећу колекцију туђих књижевних дела која се икад покретала у Француској, и која се била ограничила искључиво на драмски род: *Chefs-d'œuvre des théâtres étrangers* (Paris, 1822-23, 25 свезака), али која је такође остала незавршена.

Колекција коју је сада покренула предузимљива париска издавачка кућа мања ће бити обимом, али самим тим што је новија садржаваће и добар број писаца које њене претходнице нису могле садржавати. Она у исто време пружа интересантан податак о томе којих „сто ремек-дела“ светске књижевности (без француске, античких и ориенталних) сматра париски издавач као неопходна за једну изабрану књижницу.

Како та његова листа има извесне занимљивости и за нас, дајемо је овде у целини: (1) Епска и лирска поезија старе Ирске; (2) Скандинавске Еде; (3) Англо-Саксонска епопеја: Беовулф; (4) Немачка народна епопеја: Нибелунзи; (5) Спев о Сиду; (6) Шпански Романцеро; (7) Италијанска поезија пре Дантеа; (8) Финска епопеја: Калевала; (9) Немачка ритерско-дворска поезија XII и XIII века; (10) Побожне средњевековне драме; (11) Фламански роман о лисици; (12) Антологија трубадурске поезије; (13, 14, 15) Данте; (16) Италијански мистичари; (17) Петрарка; (18) Бокачио; (19) Чосер; (20) Ариосто; (21) Шпански мистичари; (22) Лутер; (23) Макиавели; (24, 25) Велики италијански хуманисти; (26) Еразмо; (27) Камоенс; (28) Франсис Бекон; (29) Торквато Тасо; (30, 31, 32) Шекспир и његови савременици; (33) Шпанска „Целестина“; (34, 35) Сервантес; (36) Гонгора; (37) Лопе де Вега; (38) Калдерон; (39) Антологија шпанске драме; (40) Пикарски роман; (41) Милтон; (42) Лајбниц; (43) Спиноза; (44) Лок; (45) Беркли; (46) Даниел Дефо; (47) Свифт; (48) Вико; (49) Холберг; (50, 51) Велики енглески романописци XVIII века; (52) Венецианска комедија: Голдони и Гоци; (53) Шеридан; (54) Енглеска преромантичарска лирика; (55) Лесинг; (56) Кант; (57) Хердер; (58, 59, 60) Гете; (61) Алфиери; (62) Шилер; (63) Валтер Скот; (64) Немачки приповедачи; (65) Хајнрих фон Клајст; (66) Манцони; (67) Бенџамин Франклин; (68) Бајрон; (69) Шели; (70) Китс; (71) Лакисти; (72) Шпански романтичари; (73) Леопарди; (74) Пушкин; (75) Едгар По; (76) Андерсен; (77) Лонгфело; (78) Емерсон; (79) Говори америчких председника; (80) Писци из италијанског Васкрсења; (81) Никола Гогољ; (82) Хајнрих Хајне; (83) Чарлс Дикенс; (84) Љермонтов; (85) Португалски романтичари; (86) Писци америчког преријског живота; (87) Ново-јеврејска књижевност; (88) Ленау и аустријски лиричари; (89) Чарлс Дарвин; (90) Рихард Вагнер; (91) Џон Раскин; (92) Ибзен; (93) Сјенкјевич; (94) Пољски писци; (95) Мађарски писци; (96) Румунски писци; (97) Шведски писци; (98) *Српске народне песме*; (99) Руске народне песме; (100) Француска и иностране књижевности. — Седамнаест свезака ове колекције већ је објављено; ове, 1921, године изаћи ће тринаест других, између њих и поменута свеска посвећена нашој народној поезији.

г. и м.

Један нов енглески историчар. — У мају 1918, у тренутку кад су британске армије тукле своје најкрвавије борбе, два месеца после страховитог Лудендорфовог напора да одцепи енглеску војску од француске код Амиена, док су путеви за Кале и Булоњ стајали у опасности да буду узети, па сачувани, у току од шест недеља, по цену 300.000 погинулих, рањених или заробљених британских војника, појавила се у Лондону, мирно, као да рата нема, књига једног новог писца, која је упркос неактуалности свога предмета доживела један од највећих књижевних успеха. Звала се *Eminent Victorians* (Знаменити Људи Викторијина Доба); њен аутор, дотле слабо познат писац, Литон Стреп (Lytton Strachey), гледао је како нестаје издања за издањем, и како се једним „мирнодопским" делом стиче књижевна слава баш у данима најдраматичнијим и најодсуднијим у целокупној историји нације. Та књига била је проглашена не само највећим књижевним успехом тога времена, већ највећим успехом који је једно дело доживело у Енглеској у току последњих десетак година.

Строго говорећи, 1918 године Г. Стреп није био потпуно непознат писац. Шест година раније, он је објавио једну кратку историју француске књижевности, намењену широј публици која жели основне и брзе информације о најглавнијим писцима и најлепшим делима те књижевности. Књига је привукла на себе свестрану пажњу: сјајним начином којим је била написана, пишчевим пространим познавањем предмета, дубином продирања кроз сам предмет. Данас, кад се из других радова Г. Стреп'а дају правилно одредити и оценити главне црте његовог знатног талента, види се да се оне налазе и у овом првом раду. Оне су: потпуно одсуство сваког знака да је писац савладао свој предмет зато да пише о њему, једно хитро, заинтересовано и истраживачко око, вешто проучавању опште-људских црта у карактерима. „Волтер, вели он у тој својој малој књизи, био је најсамољубивији од смртних, а у исто време најнесебичнији; био је грабљиво похлепан, и преобилно издашан; био је преварљив, пакостан, фриволан и ситничар, па опет поуздан пријатељ и истинит добротвор, пун дубоке озбиљности и надахнут најплеменитијим одушевљењем." Исто тако жива је слика Волтерове спољашњости, коју даје Г. Стреп: „Његово дуго, мршаво тело, које је махнито млатарало, његово лобањасто лице, са покретним цртама заплетеним у једно вечно церење, његове продируће очи које су бацале варнице и стреле — све је то подсећало на појаву једне лешине вештачки оживеле до невероватне живахности."

Исти таленат који се огледа у том малом прегледу француске књижевности, огледа се и у студијама новије енглеске историје које је Г. Стреп почео објављивати од 1918 године на овамо, нарочито у најновијем делу *Краљица Викторија*, које у овом тренутку објављују енглески и амерички листови.

Не може се рећи просто да је Г. Стреи импресионист у писању историје. Читајући његова дела, а нарочито ово последње, читалац има утисак да је све ово писано за личну забаву пишчеву, да „испразни“ један одвећ преоптерећени дух. Нема сумње, осећа се да је писац правио извесна истраживања о свом предмету, да је „проучавао изворе“ у циљу да допуни своја знања и што дубље уђе у интимне карактере људи чију историју пише. На извесним местима у *Краљици Викторији*, он шта више наводи и необјављена писма која је читао у књижници Британскога Музеума. Али је тешко замислити слику Г. Стреи'а како „проучава изворе“. Много га је лакше замислити као човека који „гута“ књиге из сопственог задовољства, који се потпуно „напуни“ својим предметом далеко раније но што му на памет падне да пише о њему, и коме, кад се већ одлучи да пише, остаје само то да овде-онде допуни своју слику детаљима које треба понова тражити у „извору“ да би навод био тачан.

Изванредно богатство израза, лакоћа и маестрија *Знаменитих Викторијанаца* и *Краљице Викторије* свакако да највећим делом произлазе из те савршене засићености знања која писцем влада још пре но што се он свесно одлучио да у овом или оном правцу оптерети свој дух знањем. Од „чистих“ факата (тако да их назовемо за разлику од оних који су и карактеристични) нема ни трага у његовим књигама. Читајући *Краљицу Викторију*, налазимо у томе делу све податке који су нам потребни да јасно разумемо догађаје, па ипак никада нам ни на ум не пада да нам писац даје друга обавештења [illegible] до она која оцртавају карактере. Првих година деветнаестог века никаква изгледа није било да ће дете војводе од Кента икада моћи да постане Краљ или Краљица Енглеске. [illegible]сећи нам како се та невероватна ствар догодила, како је Викторија постала краљица, Г. Стреи одједном баца [illegible] светлост на младу девојку, сконцентрише на њен карактер све своје погледе, бирајући овај или онај њен гест, писмо, реченицу, одлуку, навику, естетичку наклоност, којима свако човек несвесно слика свој сопствени лик.

Кад за једног биографа или историчара [illegible] зна како да одабере, из масе материјала, тачно оне црте које [illegible] дају његово схватање једне личности, и дају га [illegible], остаје нам да одговоримо на питање — да ли он схвата тај карактер на један начин који је занимљив? Већ од [illegible] броја година модерна свест, мисли се, изгубила је све [illegible] снаге да обухвати, као једну богату и складну целину, [illegible] менте тако разнолике да би један старији карактер [illegible] да је сваки од ових елемената [illegible] такав да сам [illegible] природом искључује оне остале. Овде лежи [illegible] целе вештине Г. Стреи'а. „Нико осим оних чији је дух [illegible] на овај начин, вели један његов приказивач, не би дошао [illegible]

замисли и да изведе дела као што су *Знаменити Викторианци* или *Краљица Викторија*. Ниједну од ових књига, ма колико да су оне јасне, не може разумети читалац који није модерног духа. Иронија и духовитост пишчева спречиће га да види оно друго што се у њима налази — озбиљност и дубину ових истраживачких удубљивања у људску природу, осетљивост која његовом сјају даје све своје светлости и сенке, његово безверје да такве апстракције као „величина“ и „пошта“ могу да врше неке линијски одређене функције, чврсто уверење да је зоолошка-јединка-човек баш у толико више занимљивија и да у толико више заслужује анализу и приказивање у колико је њен карактер далек од „простог“.

Из тога разлога, један од првих циљева Г. Стреи'а тај је: да пронађе, а затим да нам покаже, од чега је „историјска величина“ начињена. Извесни његови читаоци (они неразумни) оптужују га да нам он излаже, и ако са једном дивотном снагом и вештином, само то да велики људи и велике жене нису велики — и ништа више!

Анализе које Г. Стреи чини несентименталне су до крајности, и то је разлог што сентименталисти криче од бола. Много важнија особина тих анализа јесте та да личности, поред свих „операција“ које писац чини на њима, остају целе, читаве и живе. Може се рећи да се оне крећу нормалним својим путем за цело време тих „операција“. На тај начин, писац успева да до детаља претресе и испита карактер краљице Викторије, не заустављајући се ни за тренутак у излагању тока њеног дугог живота, од рођења до доласка на престо, од удаје до смрти. И стога што се она не може приказати друкчије до у њеним односима са другим личностима, Г. Стреи даје њен лик сликајући друге, чудесно сјајне ликове: њеног оца (војводе од Кента), лорда Мелборна, принца Алберта, Дизраелија, Леополда белгијског, Палмерстона, Гледстона. Палате, замкови, дворане, собе, намештај, играју знатну улогу, показујући нам каква је била краљица Викторија. Присуствујемо стварању, развоју и изменама „викторианског духа“, који данас има тако ружно значење, а на чије нам порекло Г. Стреи тако живо указује: тај „викториански дух“ у енглески живот увео је муж краљице Викторије, принц Алберт, и он се родио тамо где се и принц Алберт родио: у Саксен-Кобургу.

x. x. x.

Г. Младен Ст. Ђуричић. — У белешци о *Владимиру Каљевићу*, штампаној у прошлом броју нашег листа, случајном омашком, коју сажаљевамо, погрешно је штампано име писца те слике из бродарског живота. Писац њен не зове се Младен Ст. Љубичић, већ Г. Младен Ст. Ђуричић.

Власници, Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић.